De Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

1498-1661

De geschiedenis van De Bijzondere Strafgevangenis gebouwd door J.F. Metzelaar en W.C. Metzelaar op het terrein van het Blokhuis in Eclectische stijl. In 1870-1877 bouwde J.F. Metzelaar ter vervanging van de bestaande gebouwen een nieuwe Bijzondere Strafgevangenis voor straffen langer dan vijf jaar tot levenslang. De nieuwbouw, volgens het Pennsylvania-systeem was mede ingegeven door een spectaculaire ontvluchting van zes gevangenen in 1868. In 1892-1894 werd door zijn zoon en opvolger W.C. Metzelaar een cellenvleugel toegevoegd. Hij had in de jaren 1889-1891 al het Huis van Bewaring aan de oostzijde toegevoegd. Van het oorspronkelijke Blokhuiscomplex, dat enkele interessante onderdelen bevatte, resteert nog een gevel uit 1861 aan de Keizersgracht en werd het oude grondplan van binnenplaatsen met daaromheen gelegen gebouwen aangehouden.

©2025 E-Book Museum Blokhuispoort

Colofon

Colofon
Dit E-book is een verzameling van teksten en afbeeldingen die op de website van Museum Blokhuispoort staan. Er zijn een aantal bronnen die wij niet kunnen achterhalen. Het is ook mogelijk dat er verhalen zijn die niet geheel volgens de geschiedenis zijn geschreven. Er zijn vele teksten in een oudere stijl geschreven en deze teksten zijn niet aangepast. Heeft u correcties op dit E-book, dan willen wij dat graag aanpassen. Kopiëren is strafbaar, rechten van afbeeldingen en teksten zijn met toestemming geplaatst. Wilt u materiaal gebruiken, vraag toestemming en plaats de bron van het materiaal dat u wilt gebruiken. Museum Blokhuispoort is niet aansprakelijk voor schade die is of dreigt te worden toegebracht en voortvloeit uit of in enig opzicht verband houdt met het gebruik van teksten, de webpagina of met de onmogelijkheid de webpagina te kunnen raadplegen. Museum Blokhuispoort is een onderdeel van Stichting Blokhuispoort die geheel uit vrijwilligers bestaat. De E-books van Museum Blokhuispoort worden gratis aangeboden.

E-book: Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden
Uitgegeven: Juni 2025
Museum Blokhuispoort
www.blokhuispoort.nl

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Inhoud

Colofon ... 1
De Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden ... 6
Sluiting van de Bijzondere strafgevangenis eind 1969 ... 6
11.000 jaar gevangenisstraf ... 6
Ontwikkeling en de ontspanning ... 7
Spreekrapport en twistpunt ... 7
De bewaarders tact ... 8
Gevangenisbibliotheek ... 8
De kapper ... 8
De kerk ... 8
Luchtuurtje ... 9
Lucht en licht kosten niets ... 9
Een medisch-hygiënisch onderzoek ... 10
Directeurskamer ... 14
Meubilair directiekamer ... 15
Wapenschildjes directiekamer ... 15
Dekenkist directiekamer ... 15
Inventaris directiekamer ... 16
Restauratie meubilair ... 16
Directiekamer PI Leeuwarden ... 16
Directiekamer Stichting Blokhuispoort ... 17
Restauratie schuifdeuren ... 17
De bekendste directieleden ... 18
Directeur Pieter Carel Maan ... 18
Directeur A.B.R. Jansen ... 20
Afbeelding directeur Jansen ... 21
Familiedag Jansen ... 22
Privé archief A.B.R. Jansen ... 22
Loopbaan A.B.R. Jansen ... 23
Meidagen van 1940 Rotterdam ... 33
Ambtsedig-Rapport ... 33
Verhandelingen BSL-oktober 1948 ... 39
Hulp in de huishouding ... 43
Hendrik Bearda Bakker ... 44
Wat anderen schrijven ... 48
Ype Schaaf ... 48
Directeur H.Born ... 49
Nico Frijda ... 49
Hermanus (Herman) van der Vegte ... 50
Niet alleen bewaarder ... 52
Dankbetuigingen ... 53
Bijzondere Strafgevangenis ... 57
Verzet in Friesland ... 58
Toelichting op de brief ... 60

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Kamp De Arendstuin ... 61
Grundmann ... 61
Hepkema's courant ... 62
Omgekeerde bewijslast ... 65
Film De Overval ... 65
Je Maintaindrai ... 66
Archief familie van der Vegte ... 67
Arie k ... 74
Gevangenis archieven ... 75
Gevangenisleven ... 82
Geheim register ... 82
Gevangeniskoor Leeuwarden ... 83
Geluidsopnames gevangenkoor ... 84
Troost kerkkoor ... 84
Souvenirs voor de toekomst ... 85
Fryske Stimmen ... 86
Gevangenenkoor zong weer 400 gulden bijeen! ... 86
Hengelen ... 86
Beste beurt voor Grouw ... 86
Huishoudelijk reglement 1964 ... 87
Hoofdstuk I. Het Gesticht ... 87
Hoofdstuk II DE AMBTENAREN ... 88
Hoofdstuk III HET REGIEM ... 93
Inventaris Leeuwarder gevangenissen ... 97
Overleden inmates 1874-1969 ... 113
Penitentiaire kaart ... 117
Eastern State Penitentiary Philadelphia ... 123
Personeel ... 124
Ingezonden ... 124
Doeke de Vries ... 124
Eervol ontslag ... 127
Johan Hendrik Mentjox ... 128
Gerardus Hofstede ... 128
Wolter van der Berg ... 128
Toiletemmer op cel ... 133
Verhalen over BSL ... 134
Ontsnapping 13-1-1883 ... 134
Johannes Muller ... 134
Gevangene 1113 onthult ... 135
Macht van het lijden Herman Franke ... 142
Arie k ... 143
Verbouwing 1946 ... 144
Plichtsverzuim ... 145
Dienstkleding 1954 ... 148
Sporttoernooi 1956 ... 151
Jaarverslag 1970 ... 156

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Beruchte gevangenen ... 163
Hendricus Jacobus Jut (Kop van Jut) ... 163
De pijpenkop van Jut ... 164
Liedje geschreven over Kop van Jut ... 166
Hendrik Josephus Johannes Mokcaarts ... 167
Inleiding Mokcaarts ... 167
Jeugd in Haarlem ... 168
Stichten van een gezin ... 171
Echtscheiding ... 178
Bij de marechaussee ... 180
Terug naar Waalwijk ... 183
Moordaanslag C62 ... 184
De pers ... 187
Het proces ... 189
Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden ... 192
Vaste klant Veenhuizen ... 194
Einte Hermanus Vos ... 195
Veenhuizen II ... 196
Lammert, Marcus en Auke Dalstra ... 207
Lammert Teijes Dalstra ... 207
Dalstra, Marcus, Lammerts, ... 207
Auke Freerks Dalstra ... 208
Het moordplan ... 208
De Moord ... 208
De arrestatie ... 209
Het vonnis ... 209
De dubbele roofmoord van van Nijega ... 212
Bijzonder ontmoeting ... 212
Gevangen op glas ... 213
Gebroeders Hogerhuis ... 214
Ansichtkaarten hogerhuis ... 215
IJje Wijkstra ... 216
Levensgeschiedenis IJje Wijkstra ... 218
Het bloedige Drama te Grootegast ... 223
Teken van het Beest ... 223
Brief van IJje Wijkstra aan Pieter Veenstra ... 224
Tekst brief, Waarde vriend en Huisgenoten ... 224
Brieven van IJje Wijkstra aan Dirk Postema ... 225
Het digitale dossier IJje Wijkstra ... 225
Graf IJje Wijkstra ... 226
Gevangen op de glasplaat ... 229
Tekeningen van Durk Tabak ... 232
Pijpenrek Durk Tabak ... 233
Iepenloftspul Durk Tabak ... 233
Tabak - it liet fan mem ... 233
Wat anderen vertellen ... 234

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Verslag van de rechtszaak, uit de Leeuwarder Courant, 11 juni 1931 ... 234
Gevangen op glas ... 236
Emanuel Polak ... 236
Wat anderen schrijven ... 238
Gevangen op glas ... 241
Bende van Oss ... 242
De film De bende van Oss ... 243
Trailer De bende van Oss ... 243
Npo 3 serie Bende van Oss ... 243
De Bende van Oss (Andere Tijden) ... 243
Wat anderen vertellen ... 245
Gevangen op glas ... 245
Bende leden ... 246
1946 Eric De Lyon ... 247
De detentie ... 248
Bijzonder Strafgevangenis Leeuwarden ... 248
Het geheim van de gebeeldhouwde Madonna ... 249
Obelisk ... 250
De voorwaardelijke invrijheidstelling ... 250
Krantenberichten en media ... 251
De Colombo affaire ... 251
Eerherstel ... 252
Chris Blanken ... 252
Dokter 0 ... 254
Vergeten verhalen ... 258
Wat anderen vertellen ... 258
Adrie Lodder ... 259
Brief van Dr. O. ... 259
Boek - Als tie maar niet wordt als zijn vader ... 260
Documentaire over de gifmoorden ... 260
Wasknijpers maken in de gevangenis ... 261

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

De Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

De geschiedenis van De Bijzondere Strafgevangenis gebouwd door J.F. Metzelaar en W.C. Metzelaar op het terrein van het Blokhuis in Eclectische stijl. In 1870-1877 bouwde J.F. Metzelaar ter vervanging van de bestaande gebouwen een nieuwe Bijzondere Strafgevangenis voor straffen langer dan vijf jaar tot levenslang. De nieuwbouw, volgens het Pennsylvania-systeem was mede ingegeven door een spectaculaire ontvluchting van zes gevangenen in 1868. In 1892-1894 werd door zijn zoon en opvolger W.C. Metzelaar een cellenvleugel toegevoegd. Hij had in de jaren 1889-1891 al het Huis van Bewaring aan de oostzijde toegevoegd. Van het oorspronkelijke Blokhuiscomplex, dat enkele interessante onderdelen bevatte, resteert nog een gevel uit 1861 aan de Keizersgracht en werd het oude grondplan van binnenplaatsen met daaromheen gelegen gebouwen aangehouden. Bron

Sluiting van de Bijzondere strafgevangenis eind 1969
Toen na 6 jaar rust op 24 mei 1976 het oude Leeuwarden weer in gebruik werd genomen, zij het nu als uitbreiding van het huis van bewaring en niet meer als gevangenis, behoefde er bijv. aan de cellenvleugel niet eens zoveel te gebeuren. Doordat het een eigen bestaan ging leiden naast dat van het reeds bestaande huis van bewaring dat immers eertijds een aantal van de voorzieningen van de gevangenis had overgenomen, moest er op het gebied van recreatie en arbeid en ook wat betreft de badafdeling wel het een en ander gemaakt worden.

De capaciteit werd gebracht op 80 plaatsen (naast de 67 van het eigenlijke HvB). Als bevolking kreeg Leeuwarden, zoals bekend, die groep van veroordeelden die een zogenaamd lopend vonnis hebben gekregen en die zich na herhaalde oproep niet hebben gemeld voor de ten uitvoering van dit vonnis. Deze gedetineerden worden strikt gescheiden gehouden van de preventief gedetineerden en zien hen in principe alleen zondags in de kerk. De scheiding is in zoverre niet waterdicht dat enige cellen in deze B-vleugel door preventieve mannen voor wie geen plaats is in het eigenlijke huis van bewaring gebruikt worden.

11.000 jaar gevangenisstraf
Wat weet het Nederlandse volk van het gevangeniswezen in ons land? Het departement van justitie heeft ons in de gelegenheid gesteld een uitvoerige fotoreportage te maken van de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden, waardoor wij in staat zijn onze lezers een beeld te geven van leven en arbeid van de tot langdurige vrijheidsstraffen veroordeelden.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Ontwikkeling en de ontspanning
Een mooi doorkijkje in de cellenvleugel. Eerst daarna komen de ontwikkeling en de ontspanning, die er, door het geven van cursussen, goede films, lezingen en muziekuitvoeringen, op gericht zijn de zelfwerkzaamheid te bevorderen. „Ik streef ernaar, dat de mensen tijd te kort komen," zegt de heer Jansen en wij hebben volop gelegenheid gehad om te constateren, hoe juist die woorden zijn. De arbeid is het beste middel om onverschilligheid en degeneratie tegen te gaan; geen geestdodende werkzaamheden, doch volwaardige arbeid, zoveel mogelijk aangepast aan het tempo van de vrije maatschappij. Men hoopt hiermee te bereiken, dat de gedetineerden, na afloop van hun straftijd, onmiddellijk hun oude beroep weer kunnen opvatten of hun brood kunnen verdienen in het nieuwe vak, dat zij geleerd hebben.

Het doel is om te geraken tot een gedifferentieerd strafsysteem, waarbij elke gevangenis een bepaald soort bevolking en regime heeft. Tot dusverre bestond veelal een selectie naar leeftijd (voor jeugdige delinquenten bestaat de Jeugdgevangenis te Zutphen) en naar strafduur (iedere mannelijke veroordeelde met een straftijd van vijf jaar en meer kwam automatisch in Leeuwarden terecht). In de toekomst zal rekening worden gehouden met karakter, opvoeding en milieu van de gestraften en natuurlijk zal zijn gedrag van grote invloed zijn op de beoordeling.

In het kort gezegd zullen de gevangenen in twee stadia worden geselecteerd:
a. een eerste selectie door daarvoor speciaal benoemde selecteurs, onder andere onder medewerking van de psychiater, met het oog op de plaatsing in een bepaald strafgesticht;
b. een tweede selectie in ieder strafgesticht zelf, zulks in verband met plaatsing in een bepaalde gemeenschapsgroep.
Dit systeem wordt te Leeuwarden reeds op beperkte schaal toegepast. Ter verduidelijking hiervan moeten wij allereerst een algemeen verbreide misvatting rechtzetten. De meesten onzer denken, dat de gevangenen gedurende het eerste deel van hun straftijd (vijf jaar wordt wel aangenomen!) uitsluitend in hun cel verblijven en dat eerst daarna enig werk wordt verricht. Dit is slechts zeer gedeeltelijk juist. Er wordt inderdaad begonnen met een observatietijd, doch de duur hiervan hangt geheel van het individu af. In die tijd worden de gedragingen van de gedetineerde bestudeerd, de directeur en de sociale ambtenaar gaan met hem praten, proberen hem over zijn moeilijkheden heen te helpen en trachten na te gaan in welke richting hij zijn capaciteiten het best kan benutten. De directeur staat altijd open voor wensen en klachten van gedetineerden. Elke donderdagmiddag wordt het zogenaamde spreekrapport gehouden.

Spreekrapport en twistpunt
Het twistpunt cel of gemeenschap is geëindigd in de conclusie: cel én gemeenschap," zegt ons dr. van der Grient. In de praktijk is gebleken, dat de beste en ook door de gevangenen meest gewaardeerde vorm is: overdag in gemeenschap werken, 's avonds gemeenschappelijke ontwikkeling en ontspanning en gedurende de nachtelijke uren afzonderlijk verblijf in de cel. En laten wij hierbij direct naar voren brengen, dat men zich die cel niet meer moet denken als de kale, ongezellige en praktisch ongemeubileerde ruimte, waarin niets de gevangene de idee geeft een eigen "thuis" te hebben. Vooral gedurende de laatste jaren zijn te Leeuwarden geheel in eigen beheer uitgevoerd talrijke verbeteringen aangebracht. De directeur stelt zich terecht op het standpunt, dat licht en lucht niets kosten, zodat geleidelijk alle celramen worden vergroot. Het beruchte tonnetje is uit het gezicht verdwenen en staat nu in een hokje met aparte ventilatie. De gedetineerden mogen hun cel ook wat gezelliger maken; men zal er geen luie stoelen of salontafeltjes aantreffen, doch een eigen boekenplankje, een collectie foto's en een bloemetje op de vensterbank zijn toegestaan. De grondgedachte bij dit alles is, dat de straf rechtvaardig, maar menselijk moet zijn. Er moeten nieuwe mensen worden gevormd, geen uitgestotenen aan de maatschappij worden teruggegeven. Het is begrijpelijk, dat van groot belang in dit systeem van heropvoeding de zorg is, die aan de gezinnen wordt besteed. De gevangene mag niet de pijnigende gedachte hebben, dat zijn verwanten al te zeer de nadelige gevolgen ondervinden van zijn verkeerde handelingen. Deze ongetwijfeld goede gedachte is zo gemakkelijk uitgesproken, doch de uitwerking ervan is bovenmenselijk moeilijk. De verwijdering van man, vader of zoon uit het gezin is nu eenmaal een niet weg te redeneren feit en de morele gevolgen kúnnen met geen mogelijkheid geheel worden tegengegaan. Het grote verschil met de vroegere toestand is echter, dat men begrip en aandacht heeft voor deze omstandigheden. Veel is destijds in dit opzicht al verbeterd na de instelling van het cel bezoek. Hoe zegenrijk dit contact echter ook werkt, er kan niet worden voorkomen, dat de man perioden van neerslachtigheid heeft, als hij aan zijn gezin denkt. Wij zouden het daarom toejuichen, als er een systeem van loonbetaling kon worden ingevoerd, waarbij de mannen een zekere prikkel ondervinden, omdat zij gedurende hun detentie nog iets voor het gezin kunnen doen. Als wij ons niet vergissen heeft deze zeer moeilijke materie ook de aandacht van het departement. Thans verdient een gevangene vijftien tot vijftig cent per dag; in bijzondere gevallen kan een prestatiepremie worden toegekend, waardoor het loon tot vijfenzeventig cent per dag kan oplopen. De helft van dit bedrag is zakgeld en mag worden besteed voor een extra verstrekking in de kantine. De andere helft wordt, behalve voor tot levenslang veroordeelden, vastgelegd in een uitgaanskas, welke onvervreemdbaar is, ook voor belastingbetaling, en de man ter hand wordt gesteld, wanneer hij de inrichting verlaat. Om te voorkomen, dat "onmaatschappelijken" onmaatschappelijk worden behandeld, waardoor zij onmaatschappelijk in het kwadraat uit de gevangenis komen," zoals de directeur het stelt, is het noodzakelijk, dat aan de opleiding van het personeel grote zorg wordt besteed. Het komt hierbij vooral op de geest aan, die in de eerste plaats gemaakt

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

wordt door de directeur, doch die in dezelfde mate bij zijn medewerkers aanwezig moet zijn. Na de middagpauze begeven de gedetineerden zich weer naar hun werk. Het is psychologisch van grote betekenis, dat zij het werk verrichten op een andere plaats dan waar zij verblijven.

De bewaarders tact
De bewaarders moeten de nodige tact en het geduld bezitten om met dit moeilijke mensenmateriaal te kunnen omgaan en zij moeten de gulden middenweg weten te vinden tussen vertrouwelijke omgang enerzijds en discipline, orde en tucht anderzijds. Een slap regime past niet in dit stelsel, want geen enkele gemeenschap kan goed functioneren zonder dat bepaalde regelen strikt in acht worden genomen. In de gevangenissen hoort slechts personeel thuis, dat een sterke menselijke verantwoordelijkheid kan en wil dragen. Omgekeerd behoort de staat deze employés levensmogelijkheden te verschaffen zonder grote materiële zorgen en de gelegenheid open te stellen hun goede eigenschappen te ontwikkelen. Wanneer wij zien en ervaren wat in dit gesticht reeds tot stand is gebracht, krijgen wij een gevoel van dankbaarheid en bewondering. De heer Jansen, die als leraar M.O. uit het middelbaar technisch onderwijs afkomstig is, begon dertig jaar geleden zijn loopbaan bij het gevangeniswezen te Groningen en kwam na enige jaren als adjunct-directeur van de arbeid naar Leeuwarden. Er werd in die tijd wel door de gevangenen gewerkt, doch machinale arbeid kende men nog niet. Toen bestond de gevangenisbevolking uit honderdtachtig criminelen, hetgeen vrij veel was.

Gevangenisbibliotheek
De gevangenisbibliotheek telt duizenden werken op allerlei gebied. Gebruik is, dat de boeken aan de gevangenen worden bezorgd. Momenteel telt de Bijzondere Strafgevangenis ongeveer vierhonderdzestig bewoners, waarvan twee derde gedeelte politieke delinquenten zijn. Een huiveringwekkende bijzonderheid is, dat deze groep bij elkaar nog ongeveer een straftijd van elfduizend jaar moet doormaken, bij welke berekening de honderdtien levenslangen gemiddeld op twintig jaar zijn geschat…. Welke problemen door deze enorme uitbreiding van het aantal gedetineerden ontstonden, kan men slechts bij benadering begrijpen. De huisvesting baarde grote zorgen, in het begin ook de onderlinge verhouding tussen politieken en criminelen. Nog worden beide groepen zoveel als doenlijk is gescheiden, doch de scherpe kanten zijn er al lang af en zij werken, studeren en genieten hun ontspanning normaal gezamenlijk. Dit alles heeft ten doel het leven in de gevangenis menselijker te maken. Er kwamen frisse slaapzalen voor de gevangenen, die in volledige gemeenschap in het gesticht verblijven. Zij slapen er in hangmatten, die overdag, keurig opgevouwen, uit het gezicht liggen. De zolders werden omgetoverd in zalen, waarin de werkplaatsen zijn gevestigd. Het luchten geschiedt niet meer in de trieste, ommuurde kooien, doch op de ruime binnenplaats. Van de stenen der afgebroken luchtcellen werd een metaalbedrijf opgetrokken, dat voorzien is van de modernste machines. Men is er momenteel bezig de installatie van een plasticfabriek te vervaardigen, hetgeen een schat aan deviezen bespaart, want deze machines konden alleen in Amerika worden verkregen. Al deze werkzaamheden zijn in eigen beheer en door eigen krachten uitgevoerd. Hiermede waren uiteraard aanzienlijke bedragen gemoeid, doch wanneer men ze had aanbesteed, zouden de kosten aanzienlijk hoger zijn geweest. Dit geld is ook hierom goed besteed, omdat de gemeenschap in casu allerlei overheidsinstellingen ruimschoots profiteert van wat de gevangenen produceren.

De kapper
De kapper, eveneens een gedetineerde, gaat de werkzalen rond en bedient zijn klanten. Men ziet hem hier op de afdeling boekbinderij. In de kleermakerij wordt de uniformkleding voor het P.T.T.-personeel gemaakt, de weverij vervaardigt onder andere handdoeken voor de Nederlandse Spoorwegen, wij hebben in de afdeling zadelmakerij prachtige instrumententassen gezien, eveneens voor de P.T.T., en in de autorevisie-inrichting maken de gedetineerden van hopeloos lijkend oudroest op wielen weer een glanzende wagen. Zo zijn er elf bedrijven, die elk voor zich bekwame vakmensen kweken en goede producten afleveren. Deze arbeid is psychologisch van de grootste betekenis, doch hij vult nog niet de gehele dag van de gevangene. ’s Avonds kunnen de gestichtsbewoners allerlei cursussen volgen, die onder leiding van drie aan de gevangenis verbonden onderwijzers door bevoegde leerkrachten uit de groep der gedetineerden worden gegeven. Het is gemakkelijker op te sommen wat men er niet dan wat men er wel kan leren; de plaatsruimte laat helaas ook niet toe al te uitvoerig op dit stellig belangrijke onderdeel van het gevangenisleven in te gaan. Laten wij volstaan met te vermelden, dat op het laatste examen voor het behalen van het middenstandsdiploma opmerkelijke successen zijn geboekt: van de eenenzestig kandidaten slaagden er zestig met een gemiddeld cijfer per vak van 7.7, ongeveer anderhalve punt boven het landelijk gemiddelde! Ontroerende ogenblikken beleefden wij op een concert van het mannenkoor en een muziekensemble.

De kerk
De kerk dient tevens tot ontspanningszaal. Als het gordijn wordt opengeschoven, kan het lokaal worden gebruikt voor de katholieke eredienst. De gehele inrichting werd in eigen beheer uitgevoerd. De zaal, die tevens dienstdoet als kerk, was gevuld met genodigden, die aandachtig en getroffen de verrichtingen van het honderdvijfenzestig man sterke koor volgden. De dirigent, een der politieke delinquenten, gaf blijk van grote muzikaliteit en leiderscapaciteiten. Wat gaat er in de hoofden van deze mensen om, als zij in het Gloria van A. B. H. Verheij „miserere nobis”, ontferm U onzer, zingen als een persoonlijke betuiging van deemoed? Vast staat, dat de spanning van het verlangen enkele

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

uren wordt verbroken en dat zij zich in een andere wereld kunnen verplaatsen. Dat dit in deze omgeving kan worden bereikt, is een weldaad, waarvan het diep ingrijpen in de geesten dezer mensen moeilijk op zijn juiste waarde kan worden geschat. Wij zijn dankbaar deze ondervinding te hebben opgedaan en wij hopen onze lezers enigermate de sfeer van dit aparte wereldje te hebben doen gevoelen. Als wij iets hebben kunnen bijdragen tot het vestigen van een beter begrip omtrent deze maatschappelijk mislukten en de plichten van de gemeenschap ten opzichte van hen, achten wij ons ten volle beloond. Wat weet het Nederlandse volk van het gevangeniswezen in ons land? Het departement van justitie heeft ons in de gelegenheid gesteld een uitvoerige fotoreportage te maken van de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden, waardoor wij in staat zijn onze lezers een beeld te geven van leven en arbeid van de tot langdurige vrijheidsstraffen veroordeelden. De ingang van de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden. Dit gedeelte van het gebouw dateert van 1872. De directeur staat altijd open voor wensen en klachten van gedetineerden. Elke Donderdagmiddag wordt het zogenaamde spreekrapport gehouden. Na de middagpauze begeven de gedetineerden zich weer naar hun werk. Het is psychologisch van grote betekenis, dat zij het werk verrichten op een andere plaats dan waar zij verblijven. De kerk dient tevens tot ontspanningszaal. Als het gordijn wordt opengeschoven, kan het lokaal worden gebruikt voor de katholieke eredienst. De gehele inrichting werd in eigen beheer uitgevoerd. Op de binnenplaats heeft men een duivenhok, dat door enkele gedetineerden wordt verzorgd. Zij besteden er al hun vrije ogenblikken aan. De gevangenisbibliotheek telt duizenden werken op allerlei gebied. Gebruik is, dat de boeken aan de gevangenen worden bezorgd. Het eten halen gebeurt op dezelfde wijze als in militaire dienst. Kamersgewijze vormen de gedetineerden een rij, waardoor het dragen der gamellen wordt vergemakkelijkt. De ziekenzalen zijn ruime en frisse lokaliteiten, die een inrichting hebben, waarop menig ziekenhuisdirecteur jaloers kan zijn. In de afdeling boekbinderij maakt men zeer goede werkstukken. Men is er onder andere bezig aan het vervaardigen van postzegelboeken voor de P.T.T. Een hoofdverpleger en een verpleger behandelen een patiënt in de tandheelkundige afdeling, welke van een volledige moderne apparatuur is voorzien. In het luchtuurtje maken velen gebruik van de gelegenheid om hun spieren soepel te houden.

Luchtuurtje

In het luchtuurtje maken velen gebruik van de gelegenheid om hun spieren soepel te houden. Zij spelen dan handbal of maken gymnastische oefeningen. Zij spelen dan handbal of maken gymnastische oefeningen. Daar de gedetineerden geen lucifers mogen bezitten, gaan de bewaarders in de rooktijd met zogenaamde pitje langs de cellen. Op de gemeenschappelijke kamers branden voor dit doel kleine gaspitjes. Deze gedetineerde wordt „de archivaris” genoemd. Hij maakt een uitgebreide studie van de geschiedenis van de gevangenissen kan daarvoor beschikken over oude boeken uit de stadsarchieven. Op de gemeenschappelijke slaapzalen slapen de gevangenen in hangmatten, die overdag keurig gevouwen op een soort vliering liggen. De kapper, eveneens een gedetineerde, gaat de werkzalen rond en bedient zijn klanten. Men ziet hem hier op de afdeling boekbinderij. Een der ambtenaren heeft tot taak de inkomende en uitgaande post te censureren. Drieduizend poststukken passeren elke week zijn handen en ogen. Een der gedetineerden heeft een hoek van zijn cel ingericht tot horlogewerkplaats. Hier kort hij zich de tijd met allerlei instrumenten; tevens is hij aangesteld om dagelijks alle klokken in de gevangenis op te winden. Lucht en licht kosten niets, is het devies van de directeur.

Lucht en licht kosten niets

Lucht en licht kosten niets, is het devies van de directeur. Nog zijn niet alle cellen voorzien van vergrote ramen, doch het werk wordt gestadig voortgezet. Nog zijn niet alle cellen voorzien van vergrote ramen, doch het werk wordt gestadig voortgezet. Onze foto toont de nieuwe en de oude toestand. Bezoek in nieuwe stijl. Gevangene en bezoekster zitten in een behoorlijk kamertje, slechts gescheiden door een tafel. Noodzakelijk is natuurlijk wel, dat een bewaarder het gesprek bijwoont. De wielen van de oude celwagen zijn door eigen krachten in de smederij tot fraaie lichtkronen voor de kerk omgevormd. Dat de directeur zijn oude vak nog lang niet verleerd is, toont hij door in de afdeling metaalbewerking deskundig de vijl te hanteren. De twee leraren, die steeds in het leslokaal zijn te vinden (eveneens gedetineerden), korten zich de tijd met een genoeglijk spelletje schaak. Bij een radioreportage in de gevangenis was ook de bekende oud-kinderrechter mr. G. T. J. de Jongh aanwezig. De A.V.R.O.-reporter Herman Jonker houdt deze strijder voor een meer humaan gevangeniswezen de microfoon voor. Colofon. Dit boekje is op 25 september 1999 tot stand gekomen. Tekstbewerking: Petra Helfrich. In opdracht van: P.O.V. Justitia. Bron van 11.000 jaar Leeuwarden: Blad Panorama 13 januari 1949.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Een medisch-hygiënisch onderzoek
Bestemming Strafgevangenis
Bij de wet van 28 Juni 1851 (Staatsblad No. 68) werd het stelsel van eenzame opsluiting ten onzent ingevoerd; aanvankelijk voor den tijd van hoogstens één half jaar. Dit maximum is in den loop der jaren geleidelijk verhoogd en thans bepaalt art. 11 van het Wetboek van Strafrecht: „Gevangenisstraf van vijf jaren of minder wordt geheel, gevangenisstraf van langeren duur gedurende de eerste vijf jaren „in afzondering ondergaan Ingeval de veroordeelde meerdere „gevangenisstraffen achtereenvolgens moet ondergaan, worden „zij te dezen als één straf aangemerkt. „In geval van veroordeeling tot gevangenisstraf van langeren duur dan vijf jaren, kan het hoofd van het Departement „van justitie, op verzoek van den veroordeelde, hem vergunnen, zijn verderen straftijd geheel of ten deele in afzondering door te brengen.

„Artikel 12 (2e en 3e) bepaalt: „opsluiting wordt niet toegepast: op gevangenen boven den „leeftijd van zestig jaren, tenzij op eigen verzoek; en op gevangenen, die daarvoor na geneeskundig onderzoek „ongeschikt blijken te zijn." Omtrent den duur der gevangenisstraf bepaalt het Wetboek van Strafrecht in artikel 10: „De gevangenisstraf is levenslang of tijdelijk. De duur der „tijdelijke gevangenisstraf is ten hoogste vijftien achtereenvolgende jaren. „Zij kan voor ten hoogste twintig achtereenvolgende jaren „worden opgelegd in de gevallen, waar op het misdrijf levenslange en tijdelijke gevangenisstraf, ter keuze van den rechter, „zijn gesteld; en in die, waarin wegens strafverhooging, ter zake „van samenloop van misdrijven, herhaling van misdrijf of het „bepaalde bij artikel 44, de tijd van 15 jaren wordt overschreden. Zij kan in geen geval den tijd van twintig jaren te „boven gaan."

Beperkte gemeenschap.
Zooals uit het bovenstaande blijkt, komen de gevangenen in 't algemeen eerst na 5 jaar van detentie in de gemeenschap. Bij de wet van 25 Juni 1929 (Stbl. No. 361) werd echter als art. 12a aan het Wetboek van Strafrecht toegevoegd: Het hoofd van het Departement van justitie kan ten aanzien van gevangenen, die daarvoor in verband met hunne „persoonlijkheid en het begane feit in aanmerking komen, „vergunnen, dat zij voor bepaalde doeleinden in „gemeenschap worden gebracht." In het algemeen kunnen gevangenen in gemeenschap worden gebracht voor de navolgende doeleinden:

1°. Gemeenschappelijke lichaamsoefeningen.
2°. Gemeenschappelijke arbeid in de buitenlucht.
3°. Gemeenschappelijke arbeid in de werkplaatsen.
4°. Gemeenschappelijk onderwijs, zang- en godsdienstoefeningen.

De gevangenen worden niet in de gemeenschap gebracht, dan met hun algeheel goedvinden. De gedetineerden met beperkte gemeenschap worden, behalve voor de bovengenoemde doeleinden, als cellulaire gevangenen beschouwd.

Algeheele gemeenschap.
De tot tijdelijke gevangenisstraf veroordeelden, die hun straf in algeheele gemeenschap ondergaan, worden in 2 groepen verdeeld:

le. de gewone klasse.
2e. de recidivisten-klasse.

Beide klassen worden zooveel mogelijk gescheiden gehouden. De gevangenen in gemeenschap worden 's nachts in gescheiden cellen of in ijzeren alcoven afgezonderd.

De levenslange gevangenen.
Met betrekking tot de positie der levenslange gevangenen ten opzichte van de tot tijdelijke gevangenisstraf veroordeelden worde het volgende vermeld:
le. Zij vormen een afzonderlijke groep onder de bevolking der Bijzondere Strafgevangenis.
2e. Zij worden niet in aanmerking gebracht voor plaatsing in de gemeenschap voor bepaalde doeleinden.
3e. Zij worden nimmer te zamen gebracht met de tot tijdelijke gevangenisstraf veroordeelden.
4e. Zij mogen geen bezoek ontvangen.
5e. Zij krijgen voor verrichten arbeid 50% minder loon dan de tot tijdelijke gevangenisstraf veroordeelden.

Inrichting der Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden.

Cellen.
De cellen, welke dienen om den gevangene gedurende de eerste 5 jaren van zijn straftijd te huisvesten, zijn in een aparten vleugel ondergebracht. Deze vleugel bevat, galerij gewijze, in drie verdiepingen, aan weerszijden de cellen. Deze cellen dienen tot verblijfs-, slaap- en arbeidsruimte gedurende 23 uur per etmaal. De vloer is van steen, evenals de wanden en het gebogen plafond. De cellen hebben een grondoppervlakte van 9.80-11.50 M2 en een inhoud van 28.25-33 M3. Zooals later bij de bespreking der ventilatie zal blijken, moeten deze afmetingen als ruim voldoende aangemerkt worden. Behalve echter als lucht- en ademruimte, moeten we de afmetingen der cellen ook uit een ander

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

oogpunt bezien. Hoe kleiner de ruimte, des te meer zal het verblijf hierin op het zieleleven der gevangenen inwerken, zooals BAER beschrijft „desto tri ber und di sterer wird dem Gefangenen der Horizont, desto dri ckender und beëngender die Atmosphdre seines Hoffens und Denkens". Een norm voor de afmetingen der cellen bestaat niet. Toch blijken de inhoudsmaten der cellen in de gevangenissen van verschillende landen ongeveer overeen te stemmen. In Frankrijk werd vereischt een oppervlakte van ± 10 M2 en een inhoud van 30 M3. In Engeland heeft men: 12 voet lang, 8 voet breed en 10 voet hoog als de door ervaring verkregen doelmatigste maten aangenomen; in de groote strafgevangenis Plëtzensee bij Berlijn ± 9 M2 vloeroppervlakte en 28.15-29 M3 inhoud. Te Philadelphia, welks gevangenis ongeveer gelijktijdig met de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden gebouwd is, bedragen de afmetingen der cellen 8 x 16 x 12 voet. Niet in overeenstemming met de ruime cellen in de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden is het kleine raamoppervlak, op ± 2 M hoogte aangebracht, dat bovendien nog aan den buitenkant door een matglasplaat afgeschermd wordt.

Waar de gevangenen reeds zoo weinig in de gelegenheid gesteld worden, van licht en lucht te genieten, zou het zeker aanbeveling verdienen, de cellen van ruimere vensters te voorzien. Hoe grooter de vensters en hoe minder het binnentredende licht belemmerd wordt, des te dragelijker wordt de eenzame opsluiting in deze betrekkelijk kleine ruimte.

Cel Bijzondere Strafgevangenis
In aansluiting op den laatstgenoemden factor van luchtbederf zullen we de privaat-gelegenheid der gevangenen beschouwen. Deze bestaat uit een metalen emmer met dubbelen bovenrand. Deze ronde gleuf wordt met een creolineoplossing gevuld en geeft zoodoende gelegenheid, den inhoud van den emmer luchtdicht af te sluiten met een in de gleuf passend deksel. Het is echter niet te vermijden, dat bij gebruik, vooral als urinoir, het water in den rand verontreinigd wordt. In een betrekkelijk warme omgeving zal dit gauw aanleiding geven tot minder gewenschte lucht. Bovendien kunnen de fecaliën en de urine ziektekiemen bevatten, niet alleen van zieken, doch ook van gezonde bacteriëndragers. Verder kunnen er wormen of eieren met de ontlasting worden afgescheiden. Deze emmers worden 's morgens opgehaald en in een daarvoor bestemden wagen geledigd. Het komt mij voor, dat een dergelijk privaatstelsel in dezen modernen tijd allerminst meer past. Dat dit systeem hier aanwezig is, moet ons verwonderen. De thans bestaande cellenvleugel is in 1892-1894 verbouwd. Uit een beschrijving en teekeningen van de cellulaire gevangenis te Pentonville, bij Londen, bleek mij, dat hier reeds in 1844, dus ongeveer een halve eeuw vóór den bouw van den cellenvleugel te Leeuwarden, closets met waterspoeling in de cellen werden aangebracht. Bijna één eeuw later bestaat nog het onhygiënische emmersysteem in de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden! Te Pentonville was, in combinatie met het watercloset, een waschbakje met kraan aangebracht. Ook dit zal men tevergeefs in de cellen der Leeuwarder Strafgevangenis zoeken.

Luchtcellen.
De gelegenheid tot beweging in de buitenlucht wordt den cellulairen gevangenen geboden in de z.g. luchtcellen. Deze cellen worden gevormd door spaaksgewijs geplaatste muren tegen een halfcirkelvormig geplaatsten muur. Deze muren hebben een hoogte van 3 M., het dak wordt gevormd door een stevig traliewerk, van kippengaas voorzien. De oppervlakte van deze luchtcellen bedraagt ± 15 M2. Deze 15 M2 lucht-oppervlakte boven den 3 M hoogen muur, is het eenige, wat de gevangene van de wereld rondom ziet en is zijn eenig vertreden gedurende 2 x z uur per dag. Deze luchtcellen zijn bovendien aan de zijde van den 3 verdiepingen hoogen cellenvleugel geplaatst, zoodat geen zonnestraal ooit kans krijgt, binnen deze muren te dringen. Het komt mij voor, dat deze wijze van „luchten" er weinig toe bijdraagt, om lichaam en geest door beweging in de buitenlucht op te frisschen. Het stelsel van streng doorgevoerde afzondering laat niet toe, dat de gevangenen zich op ruimere wijze bewegen, doch eenig uitzicht in horizontale richting zou reeds een aanmerkelijke verbetering beteekenen. In het aangrenzende Huis van Bewaring zijn de luchtcellen ook aan den voorkant open, zoodat de gevangenen een ruimer uitzicht hebben en de vóór deze luchtcellen aangelegde tuin wekt belangstelling en geeft afwisseling in hun eentonig bestaan. Ook de directeur der Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden was deze meening volkomen toegedaan en deelde mij mede, reeds in 1935 een verzoek daartoe gedaan te hebben bij de betrokken autoriteiten. De uitvoering van deze eenvoudige verandering zou kunnen geschieden door de gedetineerden zelf, zoodat de onkosten tot een minimum waren terug te brengen. Moge de Overheid spoedig toestemming geven. Zij zou hiermede een lichtpunt brengen in veler gemoed. De gelegenheid tot luchten van de gevangenen in de gemeenschap wordt gevormd door een tweetal binnenplaatsen, gedeeltelijk begroeid, waar de gevangenen zich vrij kunnen bewegen. Later wordt hierop uitvoeriger teruggekomen.

Slaapzalen voor de gevangenen in de gemeenschap.
Volgens artikel 121 van den Gevangenismaatregel, worden de gevangenen in algeheele gemeenschap des nachts in ijzeren alkoven, waarvan de deur en zoldering uit traliewerk bestaan, onderling afgezonderd. Deze, geheel door traliewerk afgesloten en door plaatijzer onderling afgescheiden boxen zijn 1.98 M lang, 1.17 M breed en 2.08 M. hoog. Naast de ijzeren krib blijft er slechts een kleine ruimte over voor het ontkleeden. De boxen, welke 's nachts afgesloten worden, maken een benauwden en deprimerende indruk. Bovendien hebben ze het bezwaar, dat op deze wijze slechts lichamelijke afzondering mogelijk is. Onderling geestelijk contact blijft op deze wijze bestaan gedurende den nacht en het komt mij voor, dat zulks in bepaalde gevallen tot ongewenschte toestanden aanleiding zou kunnen

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

geven. Ook hier zou de ruimere invoering der beperkte gemeenschap, welke in het volgende hoofdstuk uitvoerig beschreven wordt, verbetering kunnen brengen. Vóór de slaapkooien bevinden zich de voor de gevangenen bestemde waschgelegenheden. Hiertoe is een gootvormig bassin met kranen aangebracht. Per gevangene is een luchtruimte van 16 M3 beschikbaar. Deze kubieke ruimte per persoon moet aan den lagen kant geacht worden en vereischt een goede ventilatie. Deze is in de slaapzalen mogelijk door het openen der ramen; daar er echter in de slaapzalen geen verwarming aangebracht is, werd mij medegedeeld, dat er 's winters ten gevolge van de noodzakelijke ventilatie vaak een onaangename koude heerscht.

Verblijf- en werkzalen.
De verblijfzalen voor de in gemeenschap verkeerende gevangenen zijn over het algemeen vrij ruim, evenals de werkzalen. Het zou bij het thans gevolgde stelsel echter gewenscht zijn, in plaats van enkele groote verblijfzalen over meerdere kleine te kunnen beschikken; hierdoor zou betere selectie der gedetineerden kunnen plaats vinden en de nadeelen der gemeenschap zouden zooveel mogelijk kunnen worden gereduceerd.

De ziekenafdeling.
De afdeeling voor de verpleging der zieke gevangenen is geheel afzonderlijk en vrij van de detentie-ruimte aangebracht. Zij bevat in normale omstandigheden 26 bedden, die geplaatst zijn in 5 ziekenzalen. Hiernaast bevinden zich nog een verblijfzaal voor niet bedlegerige patiënten en 2 isoleercellen voor geesteszieken. De ziekenafdeeling geeft in haar geheel een ruimen indruk. De afmetingen en inhoud der betreffende zalen zijn in onderstaande tabel te vinden. Over 't algemeen wordt gerekend, dat de ziekenafdeeling van een dergelijke inrichting 5-6% van het aantal gezonden moet kunnen opnemen. Volgens officieele gegevens is deze gevangenis ingericht voor 347 mannen; de laatste 10 jaren is de grootste gemiddelde bevolking ten hoogste 133 geweest, zoodat de zieken-afdeeling ruim voldoende geacht kan worden, zelfs bij het maximum toelaatbaar aantal gedetineerden. De luchtruimte per bed is iets aan den lagen kant. De hygiënisten rekenen zelfs bij ruime ventilatie een minimum luchtruimte van 40 M3 per bed. Aangezien echter de ziekenzalen in deze gevangenis nooit geheel bevolkt zijn, heeft deze opmerking slechts theoretische waarde, evenals het gemis van ziekencellen voor afzonderlijke verpleging, die volgens het streng doorgevoerde afzonderingssysteem toch eigenlijk aanwezig behoorden te zijn. Het raamoppervlak in deze ziekenzalen is voldoende en natuurlijke ventilatie door gedeeltelijk openen der ramen is mogelijk. Ook hier vinden we hetzelfde privaatstelsel als in de cellen, alleen is deze ruimte geheel afgeschut van de ziekenzaal, echter zonder ventilatie. Speciaal op een ziekenafdeeling is het waterclosetsysteem met ventilatie toch wel van groot belang. Naast de ziekenafdeeling bevindt zich een behandelingskamer, waar eventueel kleine chirurgische ingrepen verricht kunnen worden. Tevens zijn er nog eenige isoleercellen voor geesteszieken. Deze worden slechts voor kortdurende gevallen gebruikt, aangezien bij langeren duur van het ziekteproces overbrenging naar een Rijkskrankzinnigengesticht volgt. Op een gedeelte van het dak van de gevangenis is een groote ijzeren kooi geplaatst, waarin gevangenen, die voor herstel van gezondheid in de buitenlucht moeten verkeeren, verpleegd kunnen worden. De ziekenafdeeling heeft een aparte badgelegenheid. De verpleging der zieke gevangenen geschiedt door een speciaal daarvoor aangestelden bewaarder-ziekenvader.

Bron: De bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden Een medisch-hygiënisch onderzoek (HAJO WEVER 1940)

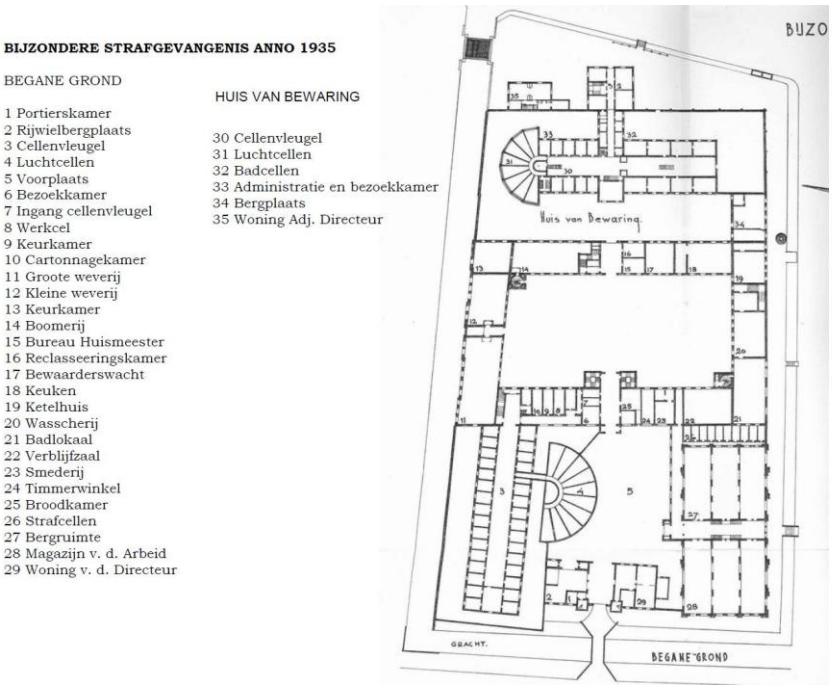

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

BIJZONDERE STRAFGEVANGENIS ANNO 1935

le VERDIEPING

1 Regentenkamer
2 Secretarie
3 Archief
4 Cellen
5 Bewaarderswacht
6 Kerk
7 Kleermakerij
8 Archief
9 Bureau Administratie
10 Bureau v. d. Hoofdopzichter
11 Bureau v. d. Commies ter Directie
12 Bureau v. d. Directeur
13 Bureau v. d. Adj. Directeur
14 Werkcellen
15 Werkzaal
16 Magazijn v. d. meubelmakerij
17 Meubelmakerij
19 Verblijfzaal
20 Snijderij
21 Magazijn v. d. kleermakerij
22 Bibliotheek
23-24-25 Verblijfzalen
26 Slaapzalen (alcoven)

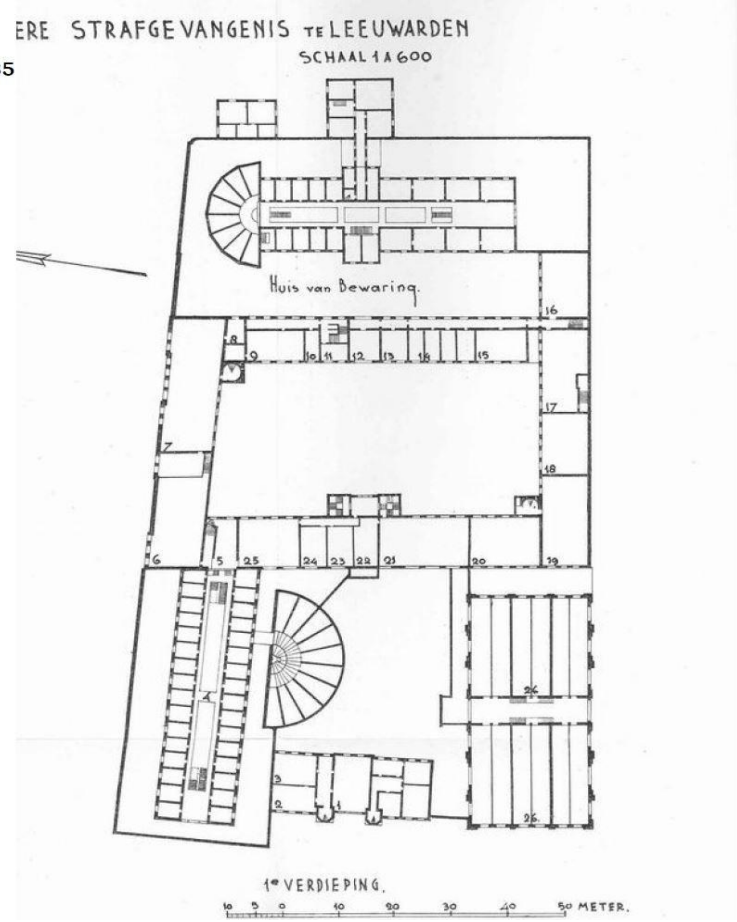

BIJZONDERE STRAFGEVANGENIS ANNO 1935

2e VERDIEPING

1 Zolderruimte
2 Cellen
3 Zolderruimte
4 Ziekenafdeeling

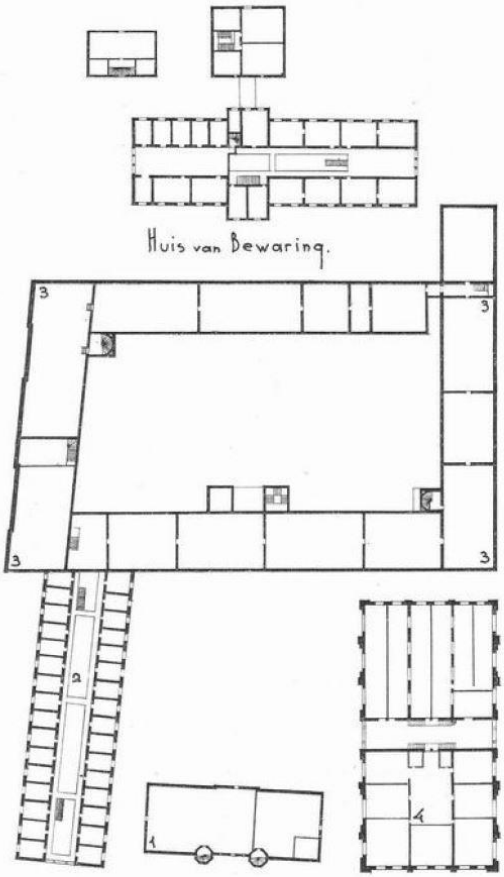

Bron: Boek De bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden
medisch hygiënisch onderzoek HAJO WEVER

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Directeurskamer
Directiekamer voormalige gevangenis Leeuwarden

Kraaiennest
Directiekamer, een kamer met een bijzonder verhaal. 'Kraaienest'. Niet zoals men zich bij dit oude met torens gekroonde bolwerk wellicht zou denken, ergens op een torentrans, maar een fraaie vergaderzaal die eens Directeur Kraaij als kamer diende. De voormalige directiekamer bevindt zich boven de derde poort. De ruimte besloeg oorspronkelijk de volledige breedte van het bouwdeel, maar werd reeds voor 1888 door middel van een gang van de oostgevel afgesloten. De rechthoekige ruimte meet ongeveer 5,1 bij 6,7 meter en is gelegen achter het drielicht boven de derde poort op de grote luchtplaats. De wanden zijn voorzien van een houten lambrisering (1957) met een hoogte van 2,4 meter, beëindigd met een geprofileerde houten kroonlijst. De oorspronkelijke vloerdelen zijn bedekt met een grijze vloerbedekking, die via een samengestelde houten plint overgaat in de wanden. Het gestuukte plafond sluit door middel van een eenvoudige kooflijst aan op de lambrisering.

De noordwand wordt in het midden onderbroken door een gemetselde schouw (1957) met brede terugliggende lintvoegen en zeer smalle stootvoegen op een terugliggende rollaag. De schouw wordt afgedekt door zwart geglazuurde tegels. Links en rechts van de schouw bevindt zich een drietal schuifdeuren voorzien van groen glas in lood. Achter de linker schuifdeuren is een keukenblokje aangebracht (1988) voorzien van witte tegels van 10 x 10 cm. De deuren rechts van de schouw verbergen drie kasten, waarvan twee voorzien van houten planken. De kast in het midden is een sleutelkluis, afgesloten door middel van een stalen deur, die aan de buitenzijde is voorzien van houtimitatie. De oostwand bezit de in de lambrisering opgenomen toegangsdeur, waarop lijstwerk is aangebracht, maar zonder neuten. Op de lambrisering van de zuidwand zijn sporen zichtbaar, in de vorm van een lichtere verkleuring van het hout, van een zevental schildjes. In de westwand bevindt zich een venster met getoogde bovendorpel, voorzien van gekorniste eenvoudig geprofileerde lijsten. De stolpramen bezitten geprofileerde zinken roeden, scharnieren met oudhollandse knop en een spanjolet van recenter datum (1974). Voorts zijn een eenvoudige gordijnkoof en een vensterbank uit zwart geglazuurde tegels aangebracht. Het interieur van de directeurskamer is in de jaren 1950 aangepast, de lambrisering en de haard zijn toen aangebracht.

Bron: bouwkundig onderzoek

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Meubilair directiekamer
Het meubilair van de voormalige directiekamer bestaat uit een bureau, tafel, 11 stoelen van verschillende hoogtes en een dekenkist. De stoelen stonden gerangschikt op hoogte, wie de hoogste rang had zat het dichts bij de directeur. 1 grote directeur stoel, 2 hoofdbewaarders stoelen, 8 kleine van verschillende afmetingen. Bestaande uit een houten frame, groen lederen zittingen, en groen lederen armsteunen. De tafel en het bureau is met hetzelfde groene leer bekleed.

Wapenschildjes directiekamer

De maker van de wapenschildjes van de provinciën.
Eric de Lyon heeft zich in de gevangenis ontpopt als een getalenteerde houtsnijder. Hij kreeg ook alle gelegenheid dat te bewijzen en de producten van zijn handvaardigheid bleven bij ons achter; o.m. de wapenschildjes van de provinciën en een fraaie dekenkist, die de toenmalige directeurskamer sierden. Meer informatie over Eric de Lyon

Dekenkist directiekamer

De dekenkist is handgemaakt en bewerkt door de gevangene Erik de Lyon. De dekenkist versierde de voormalige directiekamer, op de dekenkist stonden frutsels en in de kist lagen drie groene tochtrollen. De flessen miswijn werden ook wel eens aangetroffen in deze dekenkist.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Inventaris directiekamer

Restauratie meubilair
Na de sluiting van het Huis van Bewaring "De Blokhuispoort" in 2008 zijn de stoelen, tafel en bureau voorzien van nieuwe bekleding. Na restauratie is het meubilair geplaatst in de directiekamer van de PI "De Marwei" nu PI Leeuwarden. De directiekamer van PI Leeuwarden werd ingericht zoals de directiekamer in "De Blokhuispoort". De restauratie werd uitgevoerd door: Veldhuis & zoon Atelier

Directiekamer PI Leeuwarden
In 2002 heeft het bestuur van "Stichting Blokhuispoort" de directie van PI "De Marwei" gevraagd of het meubilair terug kan worden geplaatst in het museum van de Blokhuispoort. Zo geschiede het, dat het meubilair met de inventaris van de oude directiekamer geschonken werd aan "Stichting Blokhuispoort".

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Directiekamer Stichting Blokhuispoort

Op 1 februari 2018 was de sleuteloverdracht aan "Stichting Blokhuispoort". De kamer wordt voor verschillende doeleinden gebruikt, bestuursvergaderingen en activiteiten van de stichting.

Nieuwe overgordijnen
30-03-2019 Nieuwe overgordijnen voor de directiekamer. Stichting Blokhuispoort heeft de overgordijnen gekocht vanwege het zonlicht. Tijdens de V.I.P.-arrangementen was er veel overlast door het binnendringen van het zonlicht.

Restauratie schuifdeuren
Restaurateur Gerard Buising heeft de schade hersteld van de glas in lood deuren van de directiekamer in DeBlokhuisPoort. Van vier schuifdeuren waren een aantal ruitjes vernield. Stichting Blokhuispoort heeft in de buidel getast om de schuifdeuren van directiekamer te herstellen, helaas waren de groene doeken achter het glas in lood niet weer te gebruiken. De doeken zijn dan ook vervangen. Het resultaat is top.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

De bekendste directieleden
Er zijn vele directeuren geweest in de voormalige Bijzondere Strafgevangenis en Huis van Bewaring van Leeuwarden. Er waren twee directeuren die veel informatie hebben achtergelaten, zij beschreven vele verhalen die erg waardevol zijn voor de geschiedenis van dit bijzondere gebouw "De Blokhuispoort" Wij vermelden de directeur Pieter Carel Maan, directeur A.B.R. Jansen 1919 t/m 1945 en directeur H. Born 1943 t/m 1961

Directeur Pieter Carel Maan
Een schakende gevangenisdirecteur, door Kees van Straten. 05-05-2016 Voorzitter Philidor

Philidor is de oudste schaakvereniging van Nederland en opgericht in 1847. Bij het eeuwfeest werd het predicaat 'Koninklijk' toegekend. In de 19e waren veel prominente Leeuwarders lid van de schaakclub, zoals b.v. H.A.K. Ringler (fotograaf), Hendericus Kuipers (boekhandelaar, uitgever), Van der Wielen (de uitbater van wat later Zalen Schaaf zou worden), Jan Plet (chirurgijn, oogarts en vroedmeester), Tjeerd Keikes (zilversmid en graveur), Jacobus Plet (meubelhandelaar), Freek Klazes Bokma (destillateur en stichter van het Bokma-concern), Willem Hardorff (orgelbouwer) en Pieter Carel Maan (directeur van het Huis van Bewaring in Leeuwarden).

Philidor is in het rijke bezit van twéé voorzittershamers. De oudste voorzittershamer (foto links), die uit 1877, is gemaakt door P.C. Maan en aangeboden bij gelegenheid van het 30-jarig bestaan van de club. De jongere hamer is aangeboden door F. Bokma.

Pieter Carel Maan
Pieter Carel Maan is geboren in Den Bosch op 18 november 1829. Als jongeman gaat hij naar Rotterdam. Vermoedelijk heeft hij daar gewerkt in een Huis van Bewaring, want in zijn overlijdensbericht in de Leeuwarder Courant is sprake van 'vroeger door hem bij het gevangeniswezen waargenomen functiën', daarbij kennelijk doelend op de tijd voordat hij in Leeuwarden werkzaam was. Hij komt in Rotterdam zijn Klazina tegen. Ze trouwen, Pieter Carel Maan en Klazina Koevoet, in 1860. Vijf jaar later, op 24 oktober 1865, wordt hij benoemd tot Directeur Burgerlijke en Militaire Verzekering in Leeuwarden. De 'Burgerlijke en Militaire Verzekering' was een vroegere benaming voor 'Huis van Bewaring' of 'Verzekeringhuis'. Inschrijving Pieter Carel Maan. Van 1824 tot 1892 was de Kanselarij de huisvesting voor de Burgerlijke en Militaire Verzekeringen, dus een Huis van Bewaring. De directeur woonde in de Kanselarij. Waar precies is lastig te achterhalen; misschien aan de achterkant?

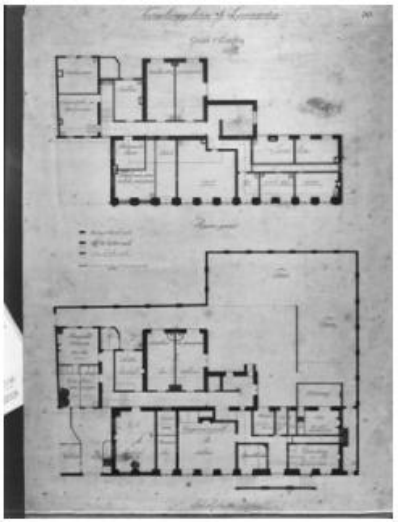

Pieter Maan komt wonen en werken in Leeuwarden in 1865 en heeft een interessante baan. Naast het aansturen van zijn personeel heeft hij thuis ook nog de zorg voor vrouw en kinderen, de dienstmeid (hij verslijt er drie in krap twee jaar tijd) en een naaivrouw. Er gebeurt van alles in het Huis van Bewaring, dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat in 1883 twee snoodaards het plan hebben opgevat om te ontsnappen. De Leeuwarder Courant maakt er een korte melding van. De schurken kruipen door een dakraam en laten zich met een touw naar beneden zakken. Helaas was het touw niet sterk genoeg en daardoor viel de zwaarste jongen. Beiden werden onderaan de muur opgewacht door wakkere cipiers. Zo'n enerverende baan vráágt om ontspanning na werktijd.

Nu was het amusementsaanbod in 1865 niet zo ruim als tegenwoordig. Je kon b.v. lid worden van de Maatschappij ter Bevordering van Schilder- en Teekenkunst in Friesland. Pieter had geen oren naar 'teekenen' en meldde zich als kandidaat-lid bij het Schaakcollegie Philidor. Op de vergadering van 9 maart 1866 wordt door het lid J.O. Perquin als gast gepresenteerd 'den Heer Maan, Directeur van het Huis van Burgerlijk en Militaire verzekering alhier'. Dat wordt nog eens dunnetjes overgedaan op de vergadering van 16 maart 1866 (met nieuwe leden kun je niet voorzichtig genoeg zijn). Door de Hr. Perquin wordt 'tot lid onzer vereeniging voorgesteld den Heer Pieter Carel Maan, Directeur

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

in het Huis van Burgerlijke en Militaire verzekering alhier, aan welk voorstel gevolg zal worden gegeven overeenkomstig art. 21 van het huishoudelijk reglement'. Een week later wordt overgegaan tot ballotage. Hij wordt aangenomen met 9 van de 11 stemmen (welke bezwaren zouden die twee tegenstemmers hebben gehad?). Op 27 maart wordt er geschaakt, maar niet 'nadat de Vice President het nieuwe lid onzer Vereeniging, den Heer P.C. Maan uit aller naam had verwelkomd en dit op heusche wijze was beantwoord'. Een jaar later is Pieter Carel al zo ingeburgerd dat hij zelf nu ook een gast kan introduceren. Op 1 november 1867 stelt Maan voor: de Heer J. Theunisse, telegrafist. Deze Theunisse zal 18 jaar lang vice-president zijn.

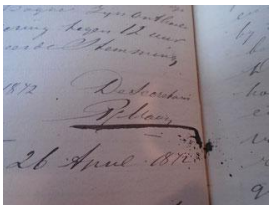

Pieter Maan is nauwelijks twee jaar lid, of hij wordt al benoemd tot secretaris/penningmeester. Deze functie zal hij 20 jaar gewetensvol vervullen. Hij schrijft trouw verslagen van de vergaderingen, altijd in een keurig handschrift. Slechts één keer vond ik in de notulen een uitschieter. Misschien had ie een kwaaie bui of waren cipiers, dienstmeid en naaivrouw collectief opstandig, in ieder geval ondertekende hij met een driftige, vette streep onder zijn naam (inclusief inktspetters).

Ridder Militaire Willemsorde 4e Klasse.

Het is even wat rustiger in het leven van Pieter, maar dan komt zijn vader op 22 november 1873 vanuit Hoorn naar Leeuwarden, om te gaan inwonen bij zijn zoon en schoondochter. Hij moet dan al ernstig ziek zijn. Een halve maand later, op 13 januari 1874, overlijdt hij namelijk in de respectabele leeftijd van 84 jaar. In het overlijdensbericht wordt niet alleen vermeld dat de vader van Pieter geboren is op 21 februari 1789 in Rotterdam, maar ook dat hij gepensioneerd Officier van de Infanterie was en Ridder Militaire Willemsorde 4e Klasse.

In 1888 verhuist de Familie Maan van de Kanselarij naar de directeurswoning aan het Blokhuisplein. De directeurswoning lag direct aan de rechterkant van de hoofdpoort. Het Bevolkingsregister 1876-1904 van Leeuwarden vermeldt bij de Familie Maan, in onversneden ambtenarenjargon: 'Nevens vermeld gezin van acht personen is den 14 Februari 1888 overgebracht op het bevolkingsregister van het Huis van Bewaring te Leeuwarden, overeenkomstig artikel 1 van het Koninklijk Besluit dd. 27 Juli 1887 Staatsblad No 142'.

Die verhuizing was noodzakelijk, omdat de Kanselarij geen geschikte plaats meer was voor boeven, landlopers en doorgedraaide militairen. In het gebouw werden het archief en de bibliotheek van de provincie ondergebracht. 1888 is een onrustig jaar voor Pieter Carel. De familie Maan verhuist van de Turfmarkt naar het Blokhuisplein, Pieter krijgt op de schaakclub ruzie met jeneverstoker Bokma en hij zegt het lidmaatschap op van de club die hij ruim 20 jaar gediend heeft. Als secretaris schrijft hij nog wel plichtsgetrouw het jaarverslag over 1887-1888, en hij sluit af met de woorden: "En hiermede eindig ik dit mijn verslag onder dankbetuiging voor de vele blijken van hartelijkheid en vriendschap gedurende mijn lidmaatschap ondervonden, met de beste wenschen voor Philidor". Twee jaar later overlijdt hij, op 16 december 1890. We vinden het volgende bericht in de Leeuwarder Courant van 17 december 1890:

Heden is alhier op den leeftijd van 61 jaren onverwacht overleden, de Heer P.C. Maan, directeur van het Huis van Bewaring, tevens tijdelijke strafgevangenis. Meer dan 25 jaren was hij in deze betrekking werkzaam geweest. Gelijk ook in vroeger door hem bij het gevangeniswezen waargenomen "functiën", had hij steeds aan eene volijverige plichtsbetrachting eene humane behandeling der aan zijne bewaking toevertrouwde gevangenen weten te paren'. Ook staat hier het overlijdensbericht namens de familie: 'Heden morgen overleed, zeer onverwacht, mijn Echtgenoot PIETER CAREL MAAN, in leven Directeur van het Huis van Bewaring alhier. Leeuwarden, 16 december 1890. K. KOEVOET. Mede namens mijne Kinderen'.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

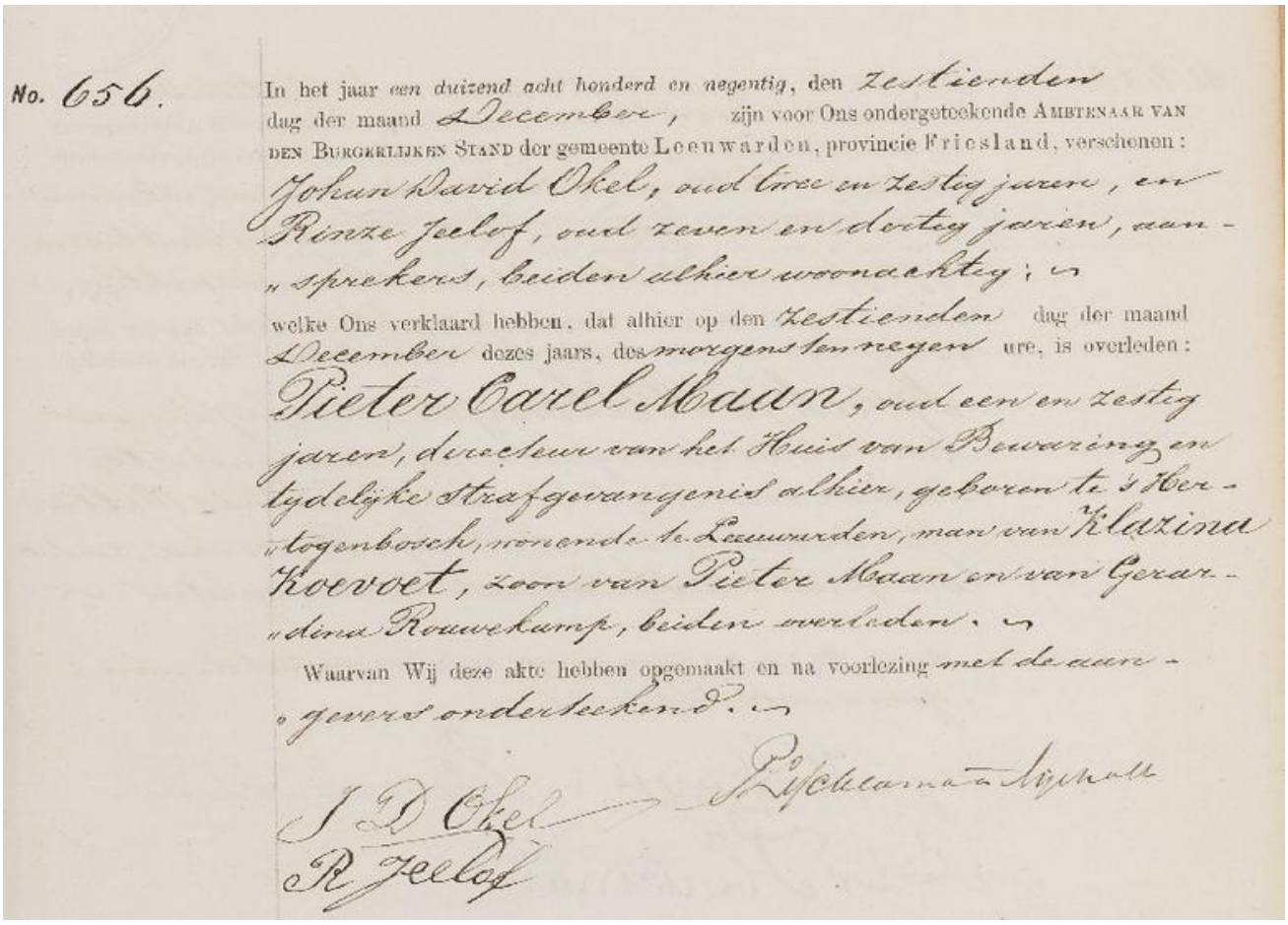

No. 656.

In het jaar *een duizend acht honderd en negentig*, den zestienden dag der maand December, zijn voor Ons ondergeteekende AMBTENAAR VAN DEN BURGERLIJKEN STAND der gemeente Leeuwarden, provincie Friesland, verschenen:

Johan David Okel, oud twee en zestig jaren, en Rinze Jeelof, oud zeven en dertig jaren, aan-sprekers, beiden alhier woonachtig;

welke Ons verklaard hebben, dat alhier op den zestienden dag der maand December dezes jaars, des morgens ten negen ure, is overleden:

Pieter Carel Maan, oud een en zestig jaren, directeur van het Huis van Bewaring en tijdelijke strafgevangenis alhier, geboren te 's Hertogenbosch, wonende te Leeuwarden, man van Klazina Koevoet, zoon van Pieter Maan en van Gerardina Rouwekamp, beiden overleden.

Waarvan Wij deze akte hebben opgemaakt en na voorlezing met de aangevers onderteekend.

J D Okel

R Jeelof

Overlijdensregister 1890 | 1890 | Leeuwarden Pieter Maan 16-12-1890 Aktenummer 656 LWN_O_1890_166

Directeur A.B.R. Jansen

Abraham Jansen, directeur van de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden van 1942–1953
(Foto beschikbaar gesteld door de erven Jansen te Leeuwarden)

A.B.R. Jansen. Hij had in de moeilijke oorlogsjaren de kastanjes uit het vuur mogen halen en werd zelfs gearresteerd; hij verbleef geruime tijd in het concentratiekamp Amersfoort en keerde werkelijk uitgemergeld terug. Zijn vrouw en dochter woonden in de directeurswoning aan het Blokhuisplein. De stuwende kracht hierbij was ongetwijfeld de directeur Abraham Jansen. Zijn contacten met de Rijksgebouwendienst Leeuwarden hadden o.m. het volgende resultaat. Het alkovengebouw werd ontdaan van alle slaapkooien. De medische dienst op de 2e etage werd vernieuwd.

Op het gebouw werd een 3e etage gebouw. Waar nu o.a. het P.O.V.-lokaal is gevestigd, kwamen zodoende een aantal werkzalen: 2 kleermakerijen, een boekbinderij, een lakensnijderij, een bibliotheek, een zadelmakerij en nog wat kleine vertrekken. Voort werden twee nieuwe werkzalen gebouwd tussen de 1e en 2e poort, n.l. een smederij (naast de B vleugel, waar de halfcirkelvormige luchtkooi groep werd afgebroken) en een houtbedrijf (naast de alkovengang).

De financiering van een en ander was een aangelegenheid van de Rijksgebouwendienst, maar de inrichting der werkzalen moest de gevangenis betalen. Vooral de smederij, troetelkind van de heer Jansen, die er zelf uit het dienstvak arbeid afkomstig was, vergde kapitalen. Overigens was het meeste tweedehands, want in die naoorlogse jaren was er nauwelijks iets nieuws te koop.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Afbeelding directeur Jansen
Afbeelding van 11.000 jaar Leeuwarden: Blad Panorama 13 januari 1949
Bron Blad Panorama 13 januari 1949

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Familiedag Jansen
De kleinkinderen van A.B.R Jansen zijn op 01-09-2018 op bezoek geweest in DeBlokhuisPoort. Na koffie en gebak is er een aangepast presentatie vertoont over de geschiedenis van de Bijzondere Strafgevangenis waar "opa" Jansen directeur was. Ontroerende verhalen werden gedeeld en een bezoek aan de werkkamer van A.B.R Jansen werd bezocht. Op de stoel gezeten waar "opa" zijn tijd doorbracht als directeur van de Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden. Bijzonder document kwam tevoorschijn, een jubileumboekje gemaakt door personeel van de gevangenis.

Privé archief A.B.R. Jansen

Jubileumboekje van A.B.R. Jansen

Jubileumboekje is geschonken op 01-09-2018 aan Stichting Blokhuispoort.

Foto links: Jorien Falke-jansen, Annelies Jansen, Peter Jansen en Arnoud Mulder.

Jubileumboekje (16-03-1943) aangeboden door het gevangenispersoneel van de Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden. Illustraties: N. Oeloff teksten: TH. Faas. Het document is overgedragen tijdens de familiedag Jansen op 01-09-2018.

Vanuit een privé archief van A.B.R. Jansen hebben wij de belangrijkste documenten gescand die betrekking hebben op de Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden. Het privé archief komt van de kleinzoon van oud directeur A.B.R Jansen, Bauke Mulder. De schijnwerper was een wekelijks mededelingenblad ten behoeve van de gedetineerden in de Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden. Brieven van gevangenen aan de directeur. *Documenten*

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Loopbaan A.B.R. Jansen
Mijn loopbaan en lotgevallen bij het gevangeniswezen vanaf 1919 t/m 1945. 16 Maart 1919 trad ik bij het gevangeniswezen te Groningen in dienst. Toen ik voor het eerst met het gebouw en de geest kennis maakte, dacht ik, wat ben je begonnen, de school licht en vrolijk, de gevangenis somber en naargeestig. En toch dacht ik in den beginne, beide instituten om de mensheid op een hoger plan te brengen. Voor de gevangenis bleek dat indertijd een leugen te zijn. Vergelding was de enige gedachte. De toenmalige Directeur trad me niet erg welwillend tegemoet. Ik kwam van de M.T.S. te Leeuwarden, waar ik 5 jaar leraar was geweest voor praktijk en theorie. (Vanaf Sept. 1914 tot 16 Maart 1919) Voordien was ik leraar aan de Ambachtsschool te Heerenveen, 1910-1912, en leraar Ambachtsschool Leeuwarden, 1912-1914. Uit meerdere kandidaten was ik daar benoemd en men liet mij met lede ogen gaan. In Groningen kwam ik doordat ik solliciteerde bij het Dep. v. Justitie en daarna ontboden was bij Ing. Verschoor. Deze examineerde me zo'n halve dag en liet doorschemeren dat ik wel een kans zou maken. Ik kreeg bericht me te laten keuren en werd met 1 Jan. 1919 verzocht te komen. De keuring heeft me een indruk gegeven van handelingen in hogere kringen.

De M.T.S. te Leeuwarden wou me niet eerder laten gaan en zo trad ik 16 Maart 1919 aan de S.G. te Groningen in dienst. Het 1ste jaar was een tijdelijke aanstelling. Ik kwam en men vertelde mij dat ik vroeg -avond- en Zondagsdiensten moest verrichten. Dit was me nooit op het Dep. v. Justitie verteld, zodat ik dit weigerde. Totaal onbekend met de toenmalige arbeidsadministratie, liet men mij zo'n beetje aan mijn lot over, want ik werd als een soort indringer (op mijn 30ste jaar) beschouwd. De heer Arnoldus, nu hoofddirecteur, toen Commies 1ste rang, bracht me echter op de hoogte zodat ik een overzicht kreeg van de gang van zaken. De administratie was op een eenvoudige leest geschoeid. De arbeidsadministratie was plm. 9 maanden achter, en ik heb dagen gewerkt van vroeg tot laat om de zaak bij te krijgen.

Mh. Ir. Verschoor, Inspec. v.d. Gevangenis Arbeid had me opgedragen een drukkerij, zetterij en boekbinderij op te richten, opdat het biezen en cocosvlechten uit de gevangenis zou verdwijnen. Met Ir. Verschoor heb ik verschillende leveranciers bezocht, en werden diverse machines en gereedschappen gekocht, welke er nog steeds zijn te Groningen. Ik wist van het bestaan van de Rijksgebouwendienst niets af en maakte de plannen voor de elektrische aanleg en gaf die na inschrijving aan een installateur. Men zei me niets totdat plotseling een elektrotechnisch ambtenaar, de Hr. De Jager, uit Den Haag kwam en me vertelde dat ik buiten mijn boekje was gegaan. Hij nam het echter zeer sportief op, nam deze aangelegenheid gewoon van mij over en toen werd mij ook duidelijk dat ik voor brekerij en verbouwing bij de opzichter van de Rijksgebouwendienst in Groningen moest zijn. De door Ir. Verschoor, later jaren directeur R.I.B., gekochte machines waren inmiddels aangekomen, doch het duurde nog geruimen tijd voordat een en ander klaar was. Inmiddels had de heer Arnoldus me gewaarschuwd dat er een brief was uitgegaan, dat ik de avond-, vroeg-, en Zondagsdiensten niet mee wenste te doen. Ir. Verschoor verscheen weer en besprak de aangelegenheid en vertelde erbij dat de toenmalige directeur spoedig bevorderd werd en er nadien, als de nieuwe directeur de heer Keyner in dienst marinierscons equenties. Zo geschiedde. De drukkerij anex kwam gereed, plus een timmerbedrijf zodat toen ik in 1922 werd overgeplaatst naar de Leeuwarder B.S.G. er de volgende bedrijven draaiden: drukkerij, zetterij, boekbinderij, timmerbedrijf, zadel- en zeilmakerij, en een kleermakerij. Directeur Keyner speet het erg dat ik wegging. De goede man is al lang dood.

Daar mijn eerste vrouw een Friezinnetje was, zou ze liever naar Leeuwarden, te meer dat we daar een ambtswoning kregen in plaats van de voor die tijd dure woning in Groningen. Mijn tweede zoon was inmiddels in Groningen geboren. Uit deze geboorte heeft mijn 1ste vrouw iets overgehouden, wat haar in 1923 ten grave bracht. Ze werd begraven in Terband bij Heerenveen. Toen reeds leerde ik de Leeuwarder zware jongens kennen als mensen met een hart van goud. Door deze ziekte en dood waren mijn spaarduitjes geheel opgeraakt. Het werk in de Leeuwarder B.S.G. beviel me wel. Er was een kleermakerij, weverij en schoenmakerij. Het aantal gevangenen heeft daar gevarieerd tussen de 112 en 160. Dit was normaal in die jaren. De weverij die er zeer antiek bijstond werd op mijn advies gemoderniseerd en staat er nu nog zo bij. Schoen- en kleermakerij werd ook in de cel beoefend. De directeur, die uit Groningen naar hier was bevorderd, was inmiddels met ziekteverlof gegaan. Directeur Keyner uit Groningen had hier zolang waargenomen. Op 1 Jan. 1921 trad ik hier in dienst onder de nieuwe directeur. Enkele episoden uit Groningen wil ik nog even aanstippen, hoe een jonge ambtenaar in verleiding gebracht kan worden. Het R.I.B. bestond nog niet en de jaarlijkse onderhandse aanbesteding vond in het gesticht plaats, waar de monsters gelegd waren. Op een keer vervoegde zich ook de heer Maaldrink, bovenleerlooier uit Deventer, mijn geboorteplaats. De man is reeds lang dood. Hij wilde ook inschrijven, had jaren niets geleverd, doch verklaarde dat hij daar vroeger altijd een douceurtje voor moest achterlaten. Ik heb hem toen verteld wie ik was en toen bleek dat hij mijn overleden vader nog gekend had. Ik vertelde hem dat hij aan het verkeerde adres was, waarop hij me goedkeurend de hand gaf en zei dat hij er blij om was. Ondanks dat kreeg hij de levering toch. Ook had ik eens met de werkmeester een partij overleder afgekeurd. De leverancier had zich met Insp. Ir. Verschoor in verbinding gesteld en insinuaties aan ons adres gezegd. We moesten onmiddellijk, de werkmeester en ik, met de Inspecteur naar Amsterdam en het bleek dat we gelijk hadden, en de leverancier, een hele grote nog bestaande, moest zijn excuus maken. De man bekleedde in de eerste wereldoorlog een vooraanstaande positie in de distributie van leer. Toen ik in Leeuwarden kwam en er

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

enigen tijd was, kreeg ik eens bezoek van de fa. Elias, een groot lakenwever, bekend als Jopie Elias. Hij kwam eens kennis maken met de nieuwe Adj. Dir. v.d. Arbeid. Ik heb hem toen gezegd dat ik niet begreep wat zo'n grote fabrikant voor een belang had bij een Adj. Dir. v.d. Arbeid aan de Gevangenis. Ook met een andere leerlooier, wiens leer ik had afgekeurd (binnenzoolleer) kwam me geld aanbieden als ik het leer maar wilde behouden. Ik heb hem onmiddellijk de deur gewezen. Volgens voorschrift had ik hem natuurlijk aan moeten geven. Ik huwde in 1924 opnieuw met mijn onlangs overleden vrouw. Zij was een goede moeder voor mijn twee jongetjes. We hebben een gelukkig leven, niet zonder zorgen gehad. De jongste zoon, nu 20 jaar is met een spitsvoet geboren. Aan de behandeling hiervan hebben we moeite nog kosten gespaard. Ons gezin bestaat uit 2 jongens (gehuwd) uit het 1ste huwelijk (beide M.T.S.-opleiding), 1 gehuwde dochter en een zoon uit het tweede huwelijk. Hij heeft de 3-jarige H.B.S. en 1 jaar M.T.S. gevolgd. 't Is geen studiekop en is nu reeds praktisch werkzaam en bedruipt zich geheel zelf bij een constructiewerkplaats in Wijk bij Duurstede.

De jaren 1924 tot 1936 aan de B.S.G. waren goede jaren. De bevolking bestond toen alleen uit criminelen, waaronder meestal een 10-12-tal levenslange. Het cellulaire systeem werd nog tot in het oneindige doorgevoerd. Ik kon goed met de Directeur en adj. Directeur opschieten, terwijl ik geen moeite had met de gedetineerden, die echter in die tijd een hard leven hadden. Vijf jaren cel was zo goed als onverbiddelijk. De toenmalige gestichtszenuwarts Dr. Westerhuis vroeg me eens: "en hoe vind je het systeem hier"? Ik antwoordde: "verschrikkelijk". "Dan kunnen we samen praten". Vanaf dien tijd dateert mijn strijd tot verbetering van het gevangeniswezen. Toen de heer Beekman hier Directeur werd, verbeterde er heel veel, ofschoon deze man al in de 60 was toen hij kwam, werd er veel verzacht en menselijk bekeken. Alhoewel het lagere personeel uit die dagen het lang niet met hem eens was. Zijn gezegde was altijd: "goede trouw wordt verondersteld, kwade trouw moet worden bewezen". De z.g. mitigatie circulaire was pas uitgekomen en hij begon de proef met de beperkte gemeenschap. Dus gemeenschappelijk werken na twee jaren cel. Het werd een groot succes, ondanks tegenwerking, terwijl stukslaan van cel meubilair tot de zeldzaamheden ging behoren. Met behulp van het Dep. v. Justitie Arbeid kregen we meer variatie in het werk en werd een begin gemaakt met gemeenschappelijk onderwijs-vakopleiding voor hen die geschikt geacht werden. Er werd opleiding in middelbare richting geanimeerd, een enkele zelfs hoger. De tijd met de heer Beekman doorgemaakt was een goede. Dep. van Justitie liet hem de 66 jaar volmaken. Zijn nagedachtenis is bij mij en velen nog in ere. Na de heer Beekman kwam de heer Metz als Directeur. Een flink man, maar wat driftig, dat achteraf bleek in zijn gezondheidstoestand te zitten. Na een jaar werd hij ernstig ziek. Ik was inmiddels door den H.E. Gestr. Hr. Korteweg, hoofd gevangeniswezen, naar de huisdienst overgeplaatst. Gedurende de ziekteperiode heb ik hier de gevangenis alleen bestuurd, zonder moeilijkheden. De Arbeid was mijn terrein niet meer, doch behield deze mijn belangstelling. De heer Booy werd hier hoofdopzichter, later Adj. Dir. v.d. Arbeid. Deze kwam uit het groot bedrijf en paste nieuwe methodes en inzichten toe. De arbeidsadministratie was inmiddels veranderd. Alle inkopen gingen nu reeds jaren over het R.I.B. waarvan de voormalige inspecteur Ir. Verschoor directeur geworden was. De samenwerking met de vroegere chef is altijd goed gebleven, en de gevangenisarbeid had nog steeds een plaats in zijn hart. Moeilijkheden met leveranciers werden altijd tot een oplossing gebracht, vaak persoonlijk door hem. Toen de heer Metz werd afgekeurd, wilde het Hoofd van het gevangeniswezen Mh. Korteweg mij Directeur in Leeuwarden maken. Op een dag kwam deze bij me en zei: "wat heb je met de voorzitter van het College van Regenten gehad"? Ik zei: "zo nu en dan verschil van mening". Z.E. was namelijk komen vragen wie of hier directeur zou worden. De heer Korteweg zei: "Nogal gemakkelijk, Jansen heeft het nu bijna 2 jaar gedaan en die kan het nu wel". Hoe het ook zij, ik was nog te jong (47 jaar) te impulsief en werd het niet. De heer Korteweg beloofde me echter woordelijk: "zodra er een 2de klasse gesticht vrij komt word je directeur".

Zo werd ik in 1936 Directeur in Groningen. Bij het afscheid complimenteerde het College van Regenten me persoonlijk thuis evenals diverse Recl. Verenigingen. Mijn 1ste periode Leeuwarden verliep goed, dat mag ik gerust zeggen. Het waren zware jongens, doch velen met een goed hart, waarvan er heel veel gelukkig goed terecht zijn gekomen, dankzij de meerdere aandacht en ontwikkelingsmogelijkheden. In Groningen begon ik nu als Directeur opnieuw. Het was nog een heel sombere gevangenis. Ik zocht zoveel mogelijk contact met de gedetineerden en personeel. Gemeenschappelijk onderwijs en lichaamsoefeningen werden ingesteld en de tuinarbeid werd uitgebreid. De cellen en het gehele gesticht werden in eigen beheer opgeknapt door de gedetineerden onder leiding van het personeel welke daardoor een wat vriendelijker aanzien verkreeg en menselijker werd. In samenwerking met de Pastoor werd het altaar van fresco's voorzien door een gedetineerde, die erg kunstzinnig bleek te zijn. De Pastoor betaalde de kosten en gaf hem bij ontslag een zilveren horloge met inscriptie cadeau. 't Is later goed gegaan met de ontslagene. Laatst vernam ik zijn overlijden. De "ton" in de cel liet ik camoufleren door een scherm, dat we zelf maakten. Jammer dat de celramen in de S.G. te Groningen de mogelijkheid van meer licht niet mogelijk maakten. Twee jaren heb ik daar prettig gewerkt zonder moeilijkheden. Toen de H.E. Gestr. Heer Coudrie Administrateur met pensioen ging, kwam hij me opzoeken. Hij zeide: "van ieder kan ik geen afscheid gaan nemen, doch hier waar het zo opgeknapt is, wil ik voordat ik weg ga nog eens zien". Het College van Regenten bood me een ets van de Martini aan, ofschoon dit volgens de secretaris niet hun gewoonte was. Van het gehele personeel nam ik afscheid in een bijeenkomst, waarin men mij een gouden horlogeketting aanbood. Ik schrijf dit alles om een beeld te geven van de goede samenwerking, en ik heb me zelf niet gezocht. De traktementen waren niet groot en de studie van de jongens kostte meer dan er soms afkon. Mijn vrouw en ik van bescheiden afkomst, waren spoedig tevreden. We hebben de

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

vier kinderen naar ons vermogen fatsoenlijk groot kunnen brengen. 16 Nov. 1938 werd ik naar de S.G. Rotterdam benoemd. Mr. Korteweg waarschuwde me, dat er nogal een bemoeizuchtige voorzitter was. Dat viel me nogal mee en we werden goede vrienden. Het was geen gemakkelijk gesticht. Mannengevangenis tot 5 jaar, vrouwengevangenis tot 5 jaar, Bijz. strafgevangenis voor vrouwen, dus boven 5 jaar. Verder was er de jeugdgevangenis voor meisjes, waar er hoogstens 4 tegelijk geweest zijn, in het voor dat doel verbouwde voorgebouw en tuin. Ook werden er de mannen heen gezonden die voor gemeenschappelijk verblijf in aanmerking kwamen, wanneer de eerste vijf jaren van meerdere straffen met een gezamenlijke duur van meer dan 5 jaren verstreken waren. Hiertoe waren enige gemeenschapszalen ingericht. De Arbeid was in handen van een Adj. Directeur van Arbeid, een oud-officier van de Marinestoomvaartdienst, die zeer flegmatiek en ouder was dan ik. Zij ja was ja en zijn neen was neen. Nooit geen zorg of moeite met de Arbeid. Er was een kleermakerij, metaalbewerking, koper- en blikslagerij en steeds voldoende werk van het z.g. Plan van Arbeid, dat vroeger jaarlijks werd opgemaakt. De adj. Dir. v.d. Huisdienst, ook ouder dan ik was een zeer flink man, zodat ik nergens wat de huisdienst betrof naar om behoefde te kijken. Het draaide er goed. Eén figuur was er vreemd, nl. over de gewone gevangenis stond het College van Regenten, en over de jeugdgevangenis van meisjes een Commissie van Toezicht. De voorzitter en enige damesleden van de Commissie waren tevens lid van het College van Regenten. Dit heeft wel eens kleine strubbelingen gegeven. Alles ging goed, doch donkere wolken kwamen voor de tweede maal na “München” aan de politieke hemel. Er kwamen circulaires van het Departement van Justitie, dat de gevangenen in tijd van oorlog nooit losgelaten mochten worden, opdat zij geen paniek zouden veroorzaken in de stad. Een poging bij het Gemeentebestuur van Rotterdam gedaan voor een noodruimte, leidde tot niets. Hoe slecht men ook over deze gevallen mensen dacht, later zou dit door velen gelogenstraft worden. Er moesten maatregelen getroffen worden bij bominslag en brandgevaar. Een gemeenschapszaal van de mannen en één van de vrouwen werd ingericht als “Eerste Hulppost” met eigen gemaakte brancards. Het Hoofd van de toen nog gedeeltelijke vrijwillige brandweer, ik meen de heer Poort of Poortman, nam kennis van de personeelsindelingen in geval van nood enz. Hij was tevreden voor zover hij het kon bezien. Op kritieke punten werden zandzakken gestapeld. Zo maakte ik ook een schuilplaats met zandzakken voor mijn gezin, in de verbindingsgang van mijn huis naar het gesticht. Helmen kwamen aan en werden gereedgehangen. De spanning steeg en wat er nu volt is een aaneenschakeling van ellende tot heden 1952. 10 Mei 1940 werden we wakker door gerucht van vliegtuigen en donderende slagen. De radio meldde dat er oorlog was met Duitsland, vliegtuigen bombardeerden en parachutisten werden uitgeworpen. We zagen luchtgevechten en rookkolommen in de richting Kralingen en Waalhaven.

De Adj. Dir. v. Huisdienst was even van tevoren overgeplaatst als Directeur aan de Gevangenis Utrecht. Zo stond ik ’s morgens al vroeg in de gevangenis met de helm op. Eén der gedetineerden, een Ossenaar begon met herrie te schoppen. Het bleek een N.S.B. er te zijn. Ik heb hem in de strafcel laten zetten, en hem gezegd dat het belang van allen boven het zijne ging. Hij heeft het begrepen, want ik had geen last meer van hem. We wisten eigenlijk geen van allen wat oorlog was. Al spoedig werden er gearresteerde N.S.B. ers binnen gebracht (insluitingsbevelen of namen er niet bij). Ik liet ze in gevangeniskleding steken. De eerste herinner ik me nog, een zekere Scheaffer, wonende op de flat in Kralingen. In zijn tas bevonden zich volledige persoonskaarten met foto’s van z.g. sportverengingen, scherm en wandelverenigingen met aanduiding van taak. Wat me opviel was dat er veel leden waren, die alle aan één bepaalde Bankinstelling werkzaam waren. De politie wilde deze stukken slechts met moeite ophalen en inzien. Ook kwamen er mannen in voor met klinkende namen in den lande. Ze waren allen zeer klein bij hun insluiting, wat na de capitulatie van Nederland veranderde in een grote mond. Nacht en dag was ik in de been. Zaterdags bracht men N.S.B. ers en Duitse vrouwen, waaronder een vrouw die later de vrouw bleek te zijn van de Duitse Havencommandant. Deze man was al 17 jaar bij een havenbedrijf werkzaam in Rotterdam. Van verraad gesproken. De moeilijkheden met het eten kwamen; de bakker kwam niet meer, de melkboer niet, geen slager. Brood wat overbleef ging niet in de spoeling, doch werd weer gebruikt. Er waren voor de eerste dagen echter nog wel bonen en erwten aanwezig. Toen later de waterleiding niet meer werkte, gebruikten we het regenwater uit de regenbakken van het gesticht (dit is misschien een lering voor een volgende wereldoorlog). Ik liet toen er geen brood meer was erwten en bonensoep verstrekken aan de gedetineerden. Inmiddels werden er enige Duitse krijgsgevangenen gebracht, allen lichtgewond en alle parachutisten. Ze werden door militairen gebracht. Insluitingsbewijzen door een of andere commandant getekend waren er niet bij. Het was oorlog en ik had het maar te doen. Dit bracht me 23 Mei in de Gevangenis te Scheveningen bij de Duitsers, doch daarover later. De directeur v. h. Huis van Bewaring had dezelfde moeite. De Duitsers waren vuil en vies. Ik liet hen reine gevangeniskleren aantrekken. Doch hiermede had ik naar me later bleek de Duitse soldateneer beledigd. We kregen steun van de Burgerwacht voor bewaking om het gesticht. Toen de nood op het hoogst was hadden ze de vlucht genomen met achterlating van geweren en munitie, wat me later ook nog veel moeilijkheden met de Duitsers bracht. Ook hiermede ware in de toekomst rekening te houden. De pinksterdagen verliepen vrij rustig. We hoorden dat de Mariniers de Duitsers weer van de Maasbruggen hadden gedreven, en het personeel van het Overmaasse kwam weer met veel moeite opdagen. De N.S.B. ers en de Duitsers had ik in de vleugel laten zetten. Ook meer geluk dan wijsheid, want deze vleugel werd bij het bombardement gespaard. De gehele rechtbank was sinds 10 Mei afwezig, ook het College was niet meer te bereiken, noch het Dep. van Justitie. Zo stond ik voor alles alleen, heb daar de consequenties uit getrokken, en mijn eerbied voor het gezag kreeg in die dagen een gevoelige knak. Mijn gezin sliep op kermisbedden thuis en ik was de gehele tijd in het gesticht. Uit de omliggende huizen werd op ons geschoten,

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

zodra zich iemand liet zien. Dit is later door de N.S.B. ontkend, doch geschoten werd er, wie het dan ook waren. Het was zelfs zo erg, dat een man met een luchtbeschermingsband om den arm, een waterslang bij zich had, kwam vertellen dat hij vlammetjes op het dak van de gevangenis had gezien; en toen wij in de tuin kwamen om te kijken, werd er uit de Zegwaardstraat op ons geschoten. De kogels ketsten tegen de muur. Oud-Huismeester Stolk zal het kunnen getuigen. Ook werd er een ruit stuk geschoten op het Brigadiers (hoofdbewaarders) bureau. Ik heb nog assistentie van de gemeentepolitie gevraagd. Deze kwam met een overvalwagen. Of ze nog iets ontdekt hebben, heb ik nooit gehoord. Ook personeel in uniform werd op straat beschoten en de politie adviseerde mij hen in burger op te laten komen en gaan. De onrust onder de bevolking, speciaal bij de vrouwen werd groter. Zo brak de 14de Mei aan. De Duitsers konden niet in het Centrum van de stad komen. Later is er verteld dat ze de commandant van de stad een ultimatum gesteld hadden. Mogelijk is het, doch het grootste deel der bevolking wist van niets. Deze commandant is meen ik nog een hooggeplaatst officier. Op de Pinksterdagen trokken al overal vluchtelingen voorbij in de richting Hillegersberg. Later bleek dat die hoofdzakelijk uit Kralingen kwamen dat door de Duitsers in puin werd geschoten.

14 Mei was het ’s morgens heel rustig, het was prachtig weer met een stijve bries. Ik zat om plm. 13.00 uur met mijn gezin aan tafel toen we plotseling laag vliegtuigen over hoorden komen. Overal sloegen bommen in. In de gevangenis klonk een lawaai van doodsangstige gevangenen. Ik vloog naar binnen, stond net op het zg. vlak, toen er een rij bommen op vleugel A viel. Het grootste gedeelte viel in puin. Later bleek dat ik een wond aan het hoofd had, ik heb het niet bemerkt. Enkele bewaarders raakten in paniekstemming en met de revolver in de hand bedwong ik ze om te blijven. Enkelen hebben zich zeer onderscheiden en daarvoor de dank van Mr. Korteweg ontvangen. De bevolking geraakte in paniekstemming en ramde op deuren en ramen en tralies. Wie kan zich hiervan een voorstelling maken. Ik begreep dat er veel doden en gewonden moesten zijn. Toen heb ik alle celdeuren los laten zetten en alle gevangenen laten vluchten. Vele bleven echter, ook NSB’ers om het reddingswerk te verrichten. Hoe het thuis was wist ik niet, en evenmin wisten ze thuis hoe het met vader was. Vele mensen uit de buurt kwamen hulpverlenen. Ik zal niet in bijzonderheden over deze gruwelijke middag en nacht treden. Huismeester Stolk en Hoofdbewaarder van Vliet verloren respectievelijk hun vrouwen en een zoon en een dochter. Tot ’s nachts 2.30 uur hebben we gegraven. De vrouwen waren dood, lang hadden we nog geluid gehoord, de zoon leefde nog. Met gevangenen en een brancard heb ik hem nog naar het Eudokiaziekenhuis gebracht. Daar lagen de lijken naast elkaar op het trottoir. De andere morgen was de jongen ook dood. Niemand van de Rechtbank of het College zag ik de eerste dagen, behalve dokter Pheisen-zaliger, de directeur v.d. Gem. Geneesk. Dienst, ook lid van het College. De andere autoriteiten kwamen toen enige dagen later de reddingsploegen, waar dokter Pheisen voorhad, nog druk aan het zoeken waren naar doden en levenden. De officier van Justitie-zaliger kwam ook na enige dagen en wilde weer gaan insluiten. Ik heb Z.E. Achtbare toen mee naar binnen genomen en toen begreep hij dat het voorlopig althans niet ging. Veel was totaal vernield of gescheurd en moest eerst hersteld worden. De vrouwen en kinderen van het personeel waarvan de huizen door de ontstane branden vernield waren, sliepen overal op verstrekte bedden in het voorgebouw. Ook de kamer van de officier van Justitie was totaal aan puin. Gelukkig dat Z.E. er niet was.

Rotterdam stond in brand, de mensen lagen volkomen apathisch langs de singels. Andere mensen brachten drinkwater. De regenwaterbakken uit de gevangenis brachten voor velen uitkomst. De gedetineerden die waren blijven redden op de dag en nacht van 14 Mei kregen alle een door mij getekend briefje voor hun betoonde moed, want meerdere malen ’s middags raasden vliegtuigen over de puinhopen en schoten op ons. Later is gebleken dat nog enige gedetineerden, die bij hun vlucht niet eerst hun burgerkleding hadden aangetrokken, voor verklede parachutisten werden aangezien en op straat waren doodgeschoten. Ik meen dat er totaal 46 doden en vermisten zijn geweest. Met de N.S.B. ers zat ik in mijn maag en heb ze enige uren later losgelaten, wat me later nog heel wat moeite gekost had dit recht te praten. De Duitsers die op vleugel C zaten dorst ik helemaal niet los te laten met het oog op het gevaar voor hen op straat. Ik heb er mee gesproken en het vrouwelijk hulpkorps zorgde dat ze eten en drinken kregen. De ruiten van hun cellen waren geheel vernield, doch ongelukken waren er niet gebeurt met hen. In mijn huis waren ramen, deuren, gordijnen en meubilair stuk, want het bleek dat er een bom gevallen was in de Bijz. Strafgevangenis voor vrouwen, waar de N.S.B.-vrouwen opgesloten waren. De strafcellen waren geheel naar buiten geslagen. Deze afdeling grensde aan de achtertuin van ons huis. De bom was gevallen op plusminus 10 m. van de schuilplaats van mijn vrouw en kinderen, doch ze waren ongedeerd gebleven. Dat bleek me pas ’s avonds. De nacht brachten ze door thuis bij de Adj. Directeur van de Arbeid. 15 Mei verschenen de hulpploegen. Toen ik de laatste dode mee ter aarde gesteld had, de kok Declamy, werd ik ’s middags gearresteerd. Dat was 23 Mei 1940. In de tussenliggende dagen werd overal om hulp gevraagd in de vorm van ligging, dekking en kleding. De gevangenis was ledig, de nood groot. Ik heb toen alle strozakken en dekens laten afleveren aan het Gymnasium, waar de hulp voor daklozen gevestigd was. Het bleek een grote uitkomst. Later is er nog iets van terug gekomen. Alle werkkleding, bestemd voor het Nederlandse leger, en overalls van het magazijn, ik meen haast plusminus 2000 stel heb ik aan de hulpactie gegeven.

Autoriteiten om te vragen waren onbereikbaar. Toen later de Duitsers de oorlogsbuit van het Nederlandse leger uitzochten, vonden ze in de boeken van de Centrale Magazijnen, dat er kleding althans stoffen van het Nederlandse leger in de S.G. Rotterdam lagen. Ik heb ze wijs kunnen maken, dat alles bij het bombardement verloren was gegaan.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Later heb ik Mr. Korteweg een en ander verteld. Slachtoffers onder en van het personeel zijn nog in door ons gemaakte kisten begraven. De lijken der gedetineerden werden telkens door de Gemeentelijke dienst gehaald, in dekens gerold, zo mogelijk geïdentificeerd, en op Crooswijk begraven. Enkelen zijn alleen in gedeelten teruggevonden. Mijn op één na oudste zoon heeft steeds bij de berging meegeholpen. Na de begraving van de kok Declamy werd ik op mijn bureau gearresteerd. Dit ging als volgt. De morgen na het bombardement zag ik de eerste Duitsers voor de Rechtbank. Ik vroeg naar hun Commandant. Hij werd me gewezen en maakte zich bekend als hauptmann von Bock. Ik vertelde hem dat er nog Duitsers in de gevangenis zaten. Hij vroeg wie de Directeur was. Dat was ik. Met een gewapende Duitser achter me aan ging ik met hem naar binnen, en heb hem de mannen die later als getuigen verschenen voor de Krijgsraad, overgeleverd. Ik had natuurlijk ook kunnen zeggen dat het College van Regenten mijn onmiddellijke chef was, dan had men dit gearresteerd, doch zo ik reeds zei waren noch het College, noch rechterlijke autoriteiten te vinden. De lopende week kreeg ik bezoek van de Krijgsraad, zoals me later bleek, en werd me gevraagd wie de soldaten had doen insluiten. Dat wist ik niet. Wie ze bij me gebracht hadden. Nederlandse soldaten. Ik voelde toen het zwaard al boven mijn hoofd hangen. Bij mijn arrestatie werd me verteld dat ik het volkenrecht had overschreden en werd via Plein 1 naar de Strafgevangenis Scheveningen overgebracht. Daar trof ik de Hr. Beyerink, een meester kleermaker van het Huis van Bewaring en brigadier Bedaf, eveneens gearresteerd. Ik werd in een vuile cel gestopt, met een vuile ton met fecaliën, een verroeste drinkbeker, een vieze vork en lepel. Ik vroeg direct naar de Adj. Dir. Zondag en uitte mijn verontwaardiging, dat hij niet beter voor een collega zorgde. Mijnheer Saveur, directeur zowel als Mh. Zondag waren zo bang als een wezel. Alleen Mh. Booy, Adj. Dir. v.d. Arbeid bezocht me geregeld, evenals de heer Pas, nu directeur, toen commies ter Directie. De twee laatsten waren kerels van stavast. Mh. Booy is later bij het bombardement op het Bezuiden hout verongelukt, (Mh. Booy had een joodse vrouw, dochter, kleinkind en schoonzoon, deze zijn door de Duitsers vergast). Mh. Saveur is gepensioneerd, toen zijn tijd daar was. De Heer Zondag heeft nog promotie gemaakt, zoals dat wel zowat regel is. Eerst kreeg ik gewoon gevangeniseten, later pistale. Toen ik na de vrijspraak een week of vier later vertrok moest ik ook nog plusminus vijfenzeventig gulden betalen die ik nooit van de staat terug heb kunnen krijgen. Weer kreeg mijn ontzag voor het Gezag een knak. Ik kreeg een Duitse Rechts-Anwalt, een officier. Deze heb ik precies alles verteld, hij zou zijn best voor me doen, heeft dit ook gedaan. Kolonel Scharroo, Commandant van Rotterdam, moest ook verschijnen als getuige, hij sloeg de hakken tegen elkaar en salueerde zo model mogelijk. Heil Hitler heb ik hem niet horen zeggen. Ook w.n. Commissaris van Politie Rosbach (later N.S.B. er) moest verschijnen. Niemand wist wie de mensen had laten insluiten. Allen dekten zich op doden. De Duitse officier van Justitie was daarover gloeiend kwaad. Na vele verhoren, waarin ik op moest passen dat het Huis van Bewaring en de Strafgevangenis niet verward werden, ik had genoeg aan mijn eigen aandeel. Tussen twee haakjes had ik ook best een paar van het personeel die de Duitsers in gevangenisskleren gestoken hadden, op mijn last, en hen in de cellen hadden gebracht, er bij kunnen lappen, aangezien de Duitsers heel erg van gevangen nemen hielden. De eis was, voor belediging van de Duitse soldaat, de hoogste straf die Hitler op het gebied van krijgsverrichtingen had uitgevaardigd. Iedereen dacht dat we doodgeschoten zouden worden. Zo gingen we naar de cel terug. Het is een lang verhaal, doch ik sla nog vele beroerde momenten over. Noch van Departementswege of van de zijde van het College, noch van de Rechterlijke macht was enige moeite gedaan voor mij, die eigenlijk in de steek was gelaten door iedereen die anders gezag over me uitoefende. Ik heb toen geleerd wat cel-psychose is. De volgende dag werden we met een auto naar de Gevangenis Rotterdam gesleept, en moest ik nog eens weer alles uitleggen. De Duitsers maar fotograferen. Daar stond ik, een mager geworden gevangenisdirecteur met doorgezakte voeten van het lopen in het puin van de gevangenis, zonder enige steun van welke autoriteit dan ook. ’s Middags weer zitting, weer getuigen, daarna raadkamer. Het zweet liep me langs mijn lichaam van spanning. Eindelijk uitspraak: drie man vrijspraak, Brigadier Bedaf drie maanden gevangenisstraf omdat hij een Duitser tot spoed aanmanende een dienstrevolver had voorgehouden, waar hij ’s avonds zo mee in zijn maag zat, dat ik die revolver nog in de singel voor de Rechtbank heb gegooid. Het meest zat ik nog in over een officier van de Mariniers. Ik had namelijk ’s middags van het bombardement nog verzocht de Duitsers weg te halen. Er kwam een sectie Mariniers met een luitenant, zwart als roet, “over hun zenuwen heen”, de luitenant zei “de kerels meenemen, doodschieten wil ik ze wel”. Ik zei: “daar heb ik U niet voor nodig”, ik was blij dat ze weg waren. Stel dat het gebeurd was. Er stonden getuigen bij zodat ik blij was alleen gearresteerd te zijn en dat het tijdens het proces niet naar voren kwam. Ik had die luitenant nooit verraden. Mijn overleden vrouw zat bij de Directeur in Scheveningen met mevr. Beyerink op de afloop te wachten. We werden vrijgelaten en strompelend als twee oude mannen kwamen we bij hen, en ’s avonds naar huis. Het huis was vol bloemen. Het College wilde me bij monde van de Officier van Justitie in de vergadering van het College hebben. Ik heb voor de eer bedankt. Wij zijn daarna plusminus een maand bij mijn zoon in Tiel geweest, en meende toen aan mijn land verplicht te zijn weer de dienst op te nemen, niet wetende wat me in later jaren nog meer zou passeren. Mijn overleden vrouw was vanaf die dagen hartpatiënt. Dominee de Hartog en Pater Schoenmaker resp. in Rotterdam en Delft zullen dit verhaal kunnen bevestigen, en nog meer personen. Dat de belevenissen en ellende een stempel op mijn leven gezet hebben is niet te verwonderen. Ik trad weer in dienst, de gevangenis werd zo goed mogelijk hersteld, de gedetineerden zo voor en na weer gearresteerd, met uitzondering van hen die nog drie maanden en minder moesten ondergaan. Daar heb ik nog voor moeten vechten met de Rechtbank. Wat een ellende en verwijten beleefde ik nog nadien met de familieleden van de gevallen gedetineerden, alsof het mijn schuld was. Toen begon de ellende

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

met de NSB'ers die bij me gezeten hadden, leugens, laster en haat en nijd. Daartussen door de telkens weer komende bombardementen, met de angstige bevolking in de gevangenis. Degenen die dit niet meemaakten kunnen zich geen oordeel vormen onder wat voor hoogspanning steeds geleefd werd. Er is zoveel onbegrip uit die dagen van hen die niets mee maakten. Tenslotte kreeg ik nog de zogenaamde Arrest-Anstalt van de Duitsers onder Commando van een Feldwebel in de gevangenis. Op de onmogelijkste uren kreeg ik soldaten of Marine in de gevangenis die disciplinaire overtredingen gemaakt hadden of dronken waren. Meerdere malen moest het personeel helpen om de woestelingen te overmannen. Na vrij langen tijd kreeg ik een Adj. Dir. v.d. Huisdienst, waardoor ik het wat gemakkelijker kreeg, temeer daar hij ongehuwd was. Deze was er nog niet lang of hij werd bevorderd. Weer een ander kwam, een doodgoed doch niet zelfstandig man. In ieder geval, het was een rustige hulp, want mijn zenuwen hadden al een flinke schok gehad. De kerk liet ik door Brandweer en College keuren op brandgevaar, dat het soms luchtdoelgranaten en brandbommen regende. De kerk was van binnen geheel van hout en stond buiten het gesticht en werd als levensgevaarlijk gehouden. Dus geen kerkdiensten meer. Er werd in voorzien door meerder bezoek van pastoor en dominee.

De kerk is gedurende de oorlog niet weer gebruikt. Ten slotte maakte de N.S.B. het me zo lastig, dat ik telkens huiszoeking in het Gesticht en zelfs thuiskreeg van de Ned. Politieke recherche. Gelukkig kwam er een vacature als Directeur te Leeuwarden en plaatste Mr. Korteweg me over op 1 Mei 1942. Toen we aankwamen stond het hele huis nog overhoop, zodat vrouw en kinderen voorlopig in Friesland in een rustig pension gingen en ik in een hotel te Leeuwarden. Leeuwarden had en heeft op het gebied van bombardementen niet veel meegemaakt. In Rotterdam was het alleen rustig bij donker en mistig weer en 's nachts na 2 uur. Nachten heb ik half gekleed te bed gelegen, met plaatijzer voor de ramen tegen de scherven, jekker, helm en revolver naast mijn bed. Het leven was daar een hel. Op een middag stortte er zelfs een vliegtuig neer op de Noordsingel vlak voor de gevangenis, na brandend over het gesticht gezeild te zijn. Laat ik over Rotterdam ophouden, daarover alleen kan ik wel een boek schrijven. In Leeuwarden vond ik niets geregeld op het terrein van luchtbescherming en brand. In Rotterdam had ik na het bombardement en na dat de gevangenis gerepareerd en weer bevolkt was, de maatregel genomen, alle personeel in dienst te laten komen, tijdens luchtgevaar en alle celdeuren te openen. De gedetineerden moesten bij de ramen wegblijven en mochten alleen bij bominslag eruit lopen. Moeilijkheden heeft dit nooit opgeleverd, wel werd de rust daardoor verhoogd. Ook de Administratie en Arbeid was bij de luchtbescherming ingedeeld. Het brandgevaar was er niet erg groot gebleken, temeer daar ik de zolders had laten ontruimen. Ongelukkig was het dat de celdeuren van buiten naar binnen openden, dit heeft bij het bombardement velen het leven gekost. En is ook nog heden urgent, in Leeuwarden was dit gelukkig anders. Ook hier deed ik hetzelfde en vormde hulpploegen voor brand, puinruimen enz. Een plattegrond van het gesticht, waarop alle posten met commandant en hulptroepen, met namen en taak waren aangegeven. Bij luchtalarm moest eenieder komen, en een penningbord bij de portier gaf aan welke wel en niet omgekomen waren. De laatsten moesten zich kunnen verantwoorden. Ze zijn meerdere malen op geweest, doch nimmer is de gevangenis getroffen. Ieder had een helm, een lunchtbeschermingsband en een bewijs om zich na bezette tijd op straat te mogen begeven. Ook mocht ik in overleg met het Hoofd van het Gevangeniswezen Mr. Korteweg, een jekker of regenjas verstrekken, daar de meeste mensen bijna geen kleding meer hadden. Hieronder waren ook het kantoorpersoneel en Arbeid begrepen, die allen bij de ploegen waren ingedeeld. Ook voor enige heren van het Dep. v. Justitie heb ik overjassen en kostuums moeten maken. Dit heb ik Mr. Korteweg ook voor het civiel personeel hier verzocht. Dit werd toegestaan.

Toen ik later gevangengenomen ben, heb ik daar geen oog meer opgehad. Het personeel liep ten slotte zonder behoorlijk schoeisel, had in sommige gevallen geen ondergoed aan. Die mensen heb ik geholpen aan gevangenisondergoed, schoenen en sokken; ook werden wel enkele uniformen gemaakt op gerepareerde, en veel werd gekeerd. Dit is alles bekend. Ik heb dat steeds bij het Dep. v. Justitie bij bezoek of inspectie door Mr. Korteweg medegedeeld. Deze zei: "beter zo, dan dat de moffen het ons op een gegeven moment afhalen". Ook de gevangenen van de Duitsers, die onvoldoende gekleed waren, toen ze op transport gesteld werden, heb ik van warme kleding voorzien. Ik herinner me nog een architect uit Joure (doodgeschoten), een politieman uit de Bilt en een hoofd van een school uit Wolvega. De voeding van de gedetineerden werd moeilijk. Als we wortelen kregen met het loof eraan, werd dit fijn gesneden en als aanvulling in de soep gedaan. Er is in die tijd slechts één gevangene overleden, Jacobus Verberne, een Ossenaar, die ik al jaren kende. Die verkwanselde zijn eten altijd voor tabak, kreeg tenslotte tbc en is gestorven. Een enkele slikte lepels of vorken in, om op die manier in het ziekenhuis te komen, waar zij verwachten het beter te krijgen. Toen ik later gearresteerd werd heeft de Commandant Directie Klene, via de illegaliteit veel voedsel binnengekregen. Voor mijn arrestatie zorgde ik voor de gevangenen in het Huis van Bewaring; mijn vrouw en dochter stonden 's morgens steeds boterhammen te maken van hetgeen ons door de illegaliteit voor dat doel was toegezonden. Mr. Stoop, te Leeuwarden en Mr. Westerling, nu elders zullen daarover kunnen vertellen. Ze zijn me nog altijd welgezind. Mr. Westerling is nog op mijn aanraden uit St. Michielsgestel ontvlucht, daar hij groot gevaar liep door het doorslaan van anderen. Ik moet nog even terugkomen op het bombardement van Rotterdam. Dat de gevangenis gebombardeerd is wijt ik aan het volgende; gedurende de oorlogsdagen zat er een luchtafweer en uitkijkpost op de watertoren in Kralingen. Deze werd er weggeschoten of gebombardeerd. De commandant kwam vragen deze nu op de centrale koepel van de gevangenis te mogen plaatsen. Dit heb ik geweigerd, waarna ze naar

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

de conciërge van het Gerechtsgebouw gingen. Deze was geheel alleen en heeft het blijkbaar toegestaan op het Gerechtsgebouw. De heer Zondag, nu te Arnhem, was in Leeuwarden w.n. Directeur. Het bij de Gevangenis behorende Huis van Bewaring werd als gevangenis voor de Duitsers gebruikt. De chef van de Duitse S.D. liet me ontbieden. Hij wilde kennis met me maken en “hoopte” op een prettige samenwerking. Wat ik dacht is maar goed dat hij dat niet wist. Hij verdween spoedig en werd telkens door een andere opgevolgd. Ik heb tot mijn gevangenneming de teugels in handen gehouden, ofschoon er in de Meidagen van 1943 wel Duitse soldaten met machinepistolen in de gevangenis rondliepen en ik toen betrekkelijk weinig gelegenheid had iets voor de ingeslotenen te doen. De Adj. Directeur, inmiddels in 1945 weer overgeplaatst, was mij, althans voor het Huis van Bewaring, niet tot steun. Ik heb gedaan voor de politieke gevangenen van 1942 tot Juni 1944 (toen werd ik gearresteerd) wat ik kon. Mensen die buiten gevaar liepen gearresteerd te worden, wat ik van de verhoorde vernam, gewaarschuwd. Papieren die compromitterend waren heb ik vernietigd. Valse persoonsbewijzen heb ik verstrekt. Iemand (Wim v.d. Linden) helpen doen ontvluchten, (een verhaal op zichzelf, waarover Dr. Bearda Bakker U nog kan inlichten).

V. Linden kwam na de oorlog in geallieerd uniform terug van de Prinses Irene brigade met een afgeschoten hand. Omdat de verhoren de Duitsers vaak weinig resultaat opleverden, wat ik wel begreep, wilden ze ook in het Huis van Bewaring absoluut donkere cellen hebben, dat hadden ze in het Huis van Bewaring Groningen ook. Tot driemaal toe hebben ze het me opgedragen, tot driemaal toe heb ik het geweigerd, zelfs toen ze me bedreigden. Ik wilde toen onderduiken, doch de illegaliteit wilde me houden. Toen heb ik Mr. Erdman opgebeld in Apeldoorn, die zag me al haast weer in de gevangenis zitten. Hij adviseerde me direct een brief te schrijven, dan zou hij verder handelen en de brief in handen geven van de Duitse referent Dr. Wimmer. Enige dagen later werd ik opgebeld door de chef van de S.D. Haasse te Groningen. Die vroeg me of ik een brief had geschreven naar het Departement van Justitie over het verduisteren van cellen. Ik antwoordde van “ja”. Wat voor bezwaren ik had. Ik vroeg of hij de brief soms had gekregen. Hij antwoordde “ja”, doch ik moest het niet zo tragisch opvatten. Ik heb hem toen geantwoord dat mijn zienswijze in de brief aan het Departement van Justitie stond en er niets aan toe te voegen had. Ik heb er verder niets meer van gehoord, doch in het Huis van Bewaring Leeuwarden zijn nooit geen donkere cellen geweest, terwijl de N.S.B. Directeur te Groningen rustig met pensioen is gegaan. Veel heb ik gedaan met de later doodgeschoten Inspecteur van invoerrechten en accijnzen, Mh. Evenhuis. Enige weken na zijn gevangenneming werd ik gearresteerd door de S.D. De honger is nooit zo groot geweest in het Huis van Bewaring en de strafgevangenis, daar de illegaliteit hier veel aardappelen liet bezorgen, alsof het de gewone leverantie betrof. De Heer Klene, nu te Alkmaar heeft daarin uitstekend werk verricht. Ook bij nachtelijke arrestaties zorgde hij altijd goed voor eten en drinken voor de vaak uitgeputte en uitgehongerde politieke gevangenen. In de B.S.G. ontpopten zich ook Duitsgezinden, welke brieven schreven aan de S.D. Deze brieven stopte ik allemaal de kachel in. De enkele Duitsgezinde of N.S.B.-bewaarders veroorzaakten weinig last, ofschoon ze heel wat last van hun andere collega’s hadden en er heel wat stuurmanskunst nodig was om de vrede te bewaren. Toen moesten we de aanwezige joden opgeven. Ik had er één, die er nu nog is, doch ik heb niets opgegeven en niemand heeft hem verraden. In Dec. 1943 heb ik een student van de Handelshogeschool afkomstig uit Groningen als onderduiker in huis genomen. Deze is gebleven tot mijn arrestatie. Toen moest hij weg, omdat mijn vrouw huiszoeking vreesde. Later tijdens mijn verblijf in het Scholtenshuis te Groningen en het P-D-A Amersfoort heeft ze weer drie onderduikers opgenomen, drie hongerkinderen uit Rotterdam, ondanks haar zwakke hart. Ons huis stond altijd open voor de vrouwen of familie van de politieke gevangenen uit de Duitse tijd. Mijn overleden vrouw heeft in dit opzicht veel steun verleend aan vele angstige mensen. Velen zijn haar daar nog heden dankbaar voor. De S.D. heeft me dit later ook nog verweten. Zo nu en dan kwam er eens een Duitser van het Arbeitsambt om te kijken of er ook overcomplete machines of materiaal waren, alles draaide echter als hij kwam en materiaal kreeg hij nooit te zien. Voor zo ver ik weet is er ook na mijn arrestatie niets door hen weggehaald. Alleen in de S.G. Rotterdam hebben ze eens koper weggehaald door verraad van een N.S.B.-hulpbewaarder. We hebben daar verder geen last mee gehad. Het zou te ver voeren alle spanningen en emoties uit die tijd op schrift te stellen, doch ik voelde wel, dat als er iets loskwam ik opgepakt zou worden. Op een zaterdagmorgen in Juni werd ik bij de S.D. ontboden. Dat gebeurde wel vaker als er iets in hun ogen was aan te merken. De toenmalige chef Biehle was niet zo’n beroerde kerel. Toch ging ik ditmaal met loden schoenen. Er waren de laatste dagen velen gearresteerd. Dook ik onder dan werden mijn vrouw en kinderen gehaald. Ik ging dus met het gevolg toen ik kwam: “we moeten U op last van de S.D. in Groningen gevangennemen”. Van Duits standpunt gezien hadden ze natuurlijk gelijk. Mijn pistool had ik geladen in mijn zak, ik had die S.D. er wel overhoop kunnen schieten, doch dan was het leed voor mijn gezin niet te overzien. Dus gaf ik direct mijn pistool af met munitie.

Mijn vrouw en zoon mochten nog even afscheid nemen, evenals toen de eerste maal in Rotterdam. Ik werd op het politiebureau opgesloten in een cel met een klein raampje bovenin. Wat dat betreft mogen ze de cellen in de politiebureaus ook wel eens verbeteren. De politie was goed voor me, behalve enkele verkeerden. Mijn vrouw en kinderen mochten me geregeld bezoeken. Alvorens verder te gaan moet ik kolonel Mijsberg, kapiteins v.d. Heuvel, Blom en luitenant Kruithof vermelden. Respectievelijk veroordeeld door de Vrederechter tot 12, 8, 8 en 20 jaar. Mijn vrouw heeft deze families vaak ontvangen en meerdere malen hebben ze bij ons gegeten, Mevr. Blom met zoontje heeft zelfs bij ons gelogeerd. Deze mensen hadden het extra moeilijk, doch het personeel heeft goed voor hen gezorgd. Tenslotte zijn kolonel Mijsberg, kap. Blom en luitenant Kruithof nog in het ziekenhuis opgenomen en vandaar

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

uit door de B.S. bevrijd. Kapitein v.d. Heuvel is na de bevrijding nog bij ons thuisgebleven, omdat het Westen nog bezet was. In die periode zat ik nog in P.D.A. Amersfoort. ’s Maandags na mijn arrestatie door de S.D. werd ik overgebracht naar het beruchte Scholtenshuis te Groningen door een Nederlandse politieagent uit Leeuwarden en een politieluitenant, die verkeerd was.

De Nederlandse politieagent heeft promotie gemaakt, want ik heb hem na mijn bevrijding niet aangebracht, wetende hoe moeilijk de politie het had. Op de zolder van het Scholtenshuis werden we ondergebracht. Het leek wel een gruwelkamer, als ik eraan denk ril ik er nog van. Een man op een oude stoel zat er al enige dagen, aangeschoten door de S.D. Hij bloedde en zijn lotgenoten hadden hem met een wit hemd verbonden. Doktershulp werd niet gehaald. Anderen stonden of lagen geboeid aan handen en voeten, bont en blauw geslagen. Mannen die ze alle tanden hebben uitgeslagen. ’s Nachts zocht je maar een zacht plekje op de vloer, met je colbertje en schoenen onder je hoofd en geboeid. Iedere nacht arrestaties en gewonde mannen, zelfs vrouwen en meisjes. Wat daar geleden is, kan niemand beoordelen die het niet meemaakte. Soms was men bevreesd voor een overval en werden overal Groene Politie met machinepistolen opgesteld en werden we alle in de boeien geslagen. De boodschap erbij, als er iets gebeurde, werden we allen neergeschoten. Wat een helden!

In Augustus drongen de geruchten door dat de geallieerden België en Nederland binnenrukten. Een gedeelte van de gevangenen, waaronder ik werd overgebracht naar de Politiegevangenis. De rest werd weggevoerd en is doodgeschoten. Dat wegvoeren gebeurde trouwens telkens. Zo trof ik de Inspecteur der Belastingen Evenhuis daar ook aan. Die is ook weggevoerd en in Vught doodgeschoten. Ben de Vries uit Harlingen, een oud marechaussee, Berghuis, een zoon van de chef van het pompstation te Bergum. Ook allen doodgeschoten in Vught. De politieman Zijlstra uit Marssum, later in Duitsland overleden. Ook Ds. Touwen uit Makkum was in de politiegevangenis; is in Norg doodgeschoten. De politieman Knol uit Joure, aangeschoten en verdronken gevonden in een kanaal bij Groningen. Zo zou ik door kunnen gaan. Bij mijn eerste verhoor was aanwezig de S.D. er Lammers uit Leeuwarden. Hij heeft geen woord gezegd. De S.D. er Knor, een Duitser, verhoorde mij. Een Groninger meisje was secretaresse. Het was een loeder van een meid, ze had een pistool bij zich liggen en als ze over onze verblijfszolder liep had ze het pistool in de hand. Ze mengde zich steeds in het gesprek en trachtte me van mijn stuk te brengen. Als ik haar ooit in mijn leven ontmoet, sla ik haar nog tegen de grond. Lammers heeft geen woord gezegd en me later hier verteld, dat hij gezorgd heeft dat ik niet doodgeschoten ben. Het eerste wat Knor zei was: “U wordt doodgeschoten”. Ik dacht: “dan behoef je me ook niets meer te vragen”. Ze wisten wel wat, maar niet alles, en ik heb niemand verraden. Ze vroegen me direct of ik de inmiddels doodgeschoten Inspecteur Evenhuis kende. Ik vermoedde een valstrik, en erkende van ja. Hoe of ik die kende. Ambtelijk. Maar hij kwam toch wel bij U thuis. Ik ontkende niet, want ik was met hem bevriend. Uren duurde het verhoor. Later nog eens weer, doch ik ben God dankbaar dat ik niemand heb behoeven te verraden. Toch kan ik me begrijpen dat er mensen geweest zijn die namen hebben genoemd. Op het politiebureau was het dragelijk. Van buitenaf zorgde men goed voor mij. Op 5 September 1944 werd ik weer bij de S.D. ontboden, geboeid de straat over met een Groninger Brigadier. Velen werden losgelaten, doch ik werd met de politieman Zijlstra, een agent uit Winterswijk in een auto geladen. Naar het Huis van Bewaring. Daar kwamen er nog vier politiemannen bij, waarvan ik de namen niet meer weet. Allen dachten. We gaan naar Norg, waar er meer werden doodgeschoten. Mijn hele leven passeerde de revue. Ik was er klaar mee. Voor vrouw en kinderen was ik goed geweest, en verder had ik mijn plicht gedaan als Nederlander. Doch we reden door, door Assen.

Vele vluchtende Duitsers en N.S.B. ers uit het Zuiden passeerden ons. Het was de later als “Dolle Dinsdag” bekend geworden dag. Op alle open plaatsen lagen in elkaar geschoten Duitse auto’s. Steeds vliegtuigen in de lucht. We dachten de bevrijding komt. Plotseling plusminus 100 m. van ons afschoten de geallieerden een bus met Duitsers aan flarden. Ook onze wagen werd onklaar geschoten. Als er toen hulp geweest was had men ons kunnen ontzetten. De begeleiders vluchtten met ons een boerderij in, ons met hun wapens voortdrijvende. Daar stonden we, doch na enige uren kwam er een andere Duitse auto, die ons verder bracht naar Zwolle. Directeur Post van Huis van Bewaring te Zwolle had geen plaats meer. Het was inmiddels 23 uur ’s avonds geworden, zonder eten of drinken. Toen naar het politiebureau te Zwolle. We konden op de landlopers britsen slapen en kregen dekens. De politie zorgde goed voor ons en we kregen brood en koffie. De politie heeft al onze adressen genoteerd en gezorgd dat onze families bericht kregen, dat we de nacht van 5 op 6 September daar gelogeerd hadden en vertrokken waren met onbekende bestemming. ’s Morgens bij licht worden opstaan. Er waren al spoedig weer vliegtuigen in de lucht. De Duitsers hielden krijgsraad. De bestemming was Vugt. Doch de Duitsers riskeerden de open wegen langs de IJssel niet.

Nu naar Amersfoort. Overal terugtrekkende Duitsers. Om 7 uur stonden we s ’morgens in het P.D.A. in de regen in de z.g. “Rozentuin”, waar meerdere gevangenen zijn doodgeranseld. Naakt moesten we ons in de regen uitkleden. Onze kleding en schoeisel en waarde voorwerpen (die je nooit terugzag) werden administratief ingenomen. Een oude afgedragen uniformjas aan van de Marine, een vuile blauwe katoenen broek, stuk en defect ondergoed, klompen en lappen om de voeten. Wat heb ik vaak gedacht, gelukkig dat mijn vrouw en kinderen me zo niet zien. Over Amersfoort is zo veel geschreven, laat ik zeggen: “het was een honger en luizenhel”. Hoeveel mensen heb ik daar verlaten van alles wat hen lief was zien sterven. Ik heb daar gezien dat de honger en koude de mensen tot beesten maakte. Vooral de jongere mensen waren nog minder bestand dan de ouderen. Het moreel moest je ondanks honger, koude, luizen,

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

vernedering en mishandeling op de been houden. Toen heb ik geleerd wat gevangenschap is. Ik hield me zo rein mogelijk. Hooggeplaatste personen heb ik daar zien verpauperen tot schooiers en dieven van een andermans brood. Ook kwam op een gegeven moment Oud-Minister van Buitenlandse Zaken Excellentie Patijn, oud-burgemeester van Leeuwarden en Den Haag. Zijne Exc. was al in de zeventig jaar en ik heb hem als kamerwacht goed verzorgd. Ik was toen in mijn zevenenvijftigste jaar. Toen Zijne Exc. later ontslagen werd heeft hij mijn vrouw geschreven en me voor enige jaren in Leeuwarden opgezocht. Heel veel professoren, doctoren, hoofdingenieur Wentholt, Mh. Zoetmulder, journalist v.d. Eindhovense krant, burgemeesters enz. heb ik daar leren kennen. Soms kregen we enige dagen voor straf geen eten. Drie maanden heb ik witte en drie maanden heb ik rode koolsoep gegeten. Later kregen we voer- of suikerbietensoep. Het Rode Kruis deed wat het kon, doch het was onvoldoende. Iedereen kreeg dysenterie. Ik ook. Velen stierven, doch ik haalde het. Toen men thuis eindelijk wist waar ik was, stuurde mijn vrouw pakjes, die nooit aankwamen. Laat ik ophouden met de ellende van “Hemelvaart commando’s”, het straf oefenen in ijs en sneeuw. Toen ik op 10 Mei 1945 thuiskwam, in kleren van Luitenant Kruithof uit Amersfoort, woog ik nog geen 100 pond en zat onder de puisten, zweren, zo waren ongeveer allen die het einde gehaald hebben. Van alle werk heb ik daar gedaan, tot houtzagen en smeden toe. Ook het Tweede Kamerlid Scheps heb ik daar ontmoet en heeft me in Leeuwarden nog eens opgezocht. 15 April ’45 was Leeuwarden bevrijd. We hoorden dat via een clandestiene ontvanger in het Amersfoortse P.D.A. De moffen werden wat gemakkelijker. Transporten over de grens of IJssellinie waren niet meer mogelijk. We kregen Rode Kruispakketten uit Zweden. Toch stierven er iedere dag nog 5-6 mensen. 16 April moesten we ons allen omkleden. Van onze kleding was het meeste gestolen, tot de schoenen toe. ’s Avonds werd er nog een transport samengesteld om te gaan graven. Lichamelijk was niemand meer in staat zwaar werk te verrichten. Ieder zat onder de zweren of etterbuilen, ook ik. Lopende moesten we naar Amersfoort. Deze plaats was haast verstopt door terugtrekkende troepen. Alle voedsel sleepten de Duitsers mee. Ik had nog een brood en een fles water weten te bemachtigen. Alles wat me hinderde van de weinige bagage (het was 11 uur ’s avonds) gooide ik weg. Ik had het plan te vluchten. Het ging niet, om de 10 meter stond een soldaat met geweer. Op het verwoeste station Amersfoort aangekomen stond een trein met veewagens gereed. In de hoek een hoop zand. 70 man in de wagon. Men kon niet zitten, alleen staan. Geallieerde vliegtuigen vlogen over de trein. Na een uur een ontploffing en stopte de trein. De rails waren opgeblazen. Overal schoten, kogels vlogen her en derwaarts. De trein stoomde zachtjes terug en om half zeven stonden we weer aan de hoge weg te Amersfoort.

Verpleegsters verschenen om de ernstigste zieken weg te halen en de anderen te verbinden. Mijn brood en fles water had ik niet onderweg meegenomen, Amersfoortse burgers brachten water en wat ze van hun armoede nog te missen hadden, met toestemming van de Duitsers; op eventuele vluchtelingen zou worden geschoten. Bij het Rode Kruis, dat hulpverleende was een mijnheer, die ik in het Kamp ontmoet had. De gevangenen uit de omgeving mochten hun bagage aan familie of ouders meegeven. We mochten onder bewaking uit de trein, doch overal stonden gewapende schildwachten. Ik schoot een mijnheer aan, aan wie ik mij bekend maakte. Hij was eigenaar van een grutterij uit Amersfoort. Zijn naam ben ik helaas vergeten. Een broer van hem is notaris in Amersfoort. Hij vertelde me dat men van de illegaliteit al maanden naar me zocht. Ik verzocht hem mijn geëvacueerde zoon uit Tiel, toen te Doorn te waarschuwen. Ik had de laatste maanden clandestien contact met mijn zoon gekregen via een uitvoerder in het Kamp. Ook verzocht ik hem de familie Kruithof, Utrechtseweg 111 in Amersfoort te waarschuwen. Inmiddels had ik mijn witte luchtbeschermingsband omgekeerd en er met rood potlood een rood kruis opgetekend. Toen ging de band over mijn teruggekregen demi. Ik wilde trachten te vluchten. De mijnheer van het Rode Kruis die ik in het kamp ontmoet had, zag me even later met de band om. Ik had inmiddels een alpinomuts van een lotgenoot geleend, die ik over mijn gemillimeterde haar trok. Hij vroeg me te doen alsof ik dokter was van het Rode Kruis. En moest alle namen van patiënten noteren, men wilde trachten het transport voor het grootste deel te ontbinden. Even later verscheen de heer Kruithof, vader van de luitenant die in de B.S.L. zat. Hij bracht brood mee en “eigen bouw tabak”. Ik vertelde hem dat ik wou trachten te ontvluchten. Hij vertelde me dat als het me lukte ik een dame zou aantreffen op het trottoir van de hoge wal langs de spoorlijn. Toen ik alle namen genoteerd had op de lijsten, ’t was omstreeks half zes in de namiddag geworden, bracht ik die aan de Rode Kruispost, en liep bij de hoge wal op. De schildwachten dachten niet anders dan dat ik een Rode Kruisdokter was. Ik dorst niet om te kijken en verwachtte eigenlijk bij ieder moment een schot. Op het trottoir stond werkelijk een dame, mevr. de Roos, een onderwijzersvrouw. Ik zag dat ze naar me keek, liep haar vooruit, sloeg de eerstvolgende dwarsstraat in, waar ze zich bij me voegde. Ze bracht me naar de familie Kruithof. Daar hadden ze al op me gerekend. Op de plaats achter trok ik al mijn vuile luizengoed uit, het bad in en de kleren aan van Bert Kruithof die te Leeuwarden zat, aan. Ik was zo mager geworden dat ik er heel gemakkelijk in kon. De grutter, die ik eerst gesproken had, kwam me ’s avonds levensmiddelen brengen. De familie Kruithof had gelukkig enige voorraad, en we wisten ook wel, dat het spel van de moffen gauw uit was. Ik ben daar van 17 April tot 6 Mei, de Bevrijdingsdag gebleven. En heb daar nog heel wat beschietingen door de Canadezen vanuit Hamersveld en Hoevelaken met de nodige doden en gewonden meegemaakt aan de Utrechtse weg. 18 April begaf ik me, ik had mijn snor die ik in P.D.A. had laten staan weer afgeschoren, naar Willem de Zwijgerlaan 2, van waaruit eventueel hulpverleend werd. Dit was me in het Kamp gezegd door de Wel. Eerw. Heer Sixma, nu Doopsgezind voorganger te Giethoorn, die ook gevangen zat. Ik werd daar van alles voorzien. Daar hoorde ik dat mijn oudste zoon daar geweest was, die me zocht. Ik heb daar een uur gewacht, toen hij weer op kwam dagen. Het weerzien behoef ik niet te beschrijven. Met het eten moest ik heel voorzichtig zijn, want bij het minste te veel, was ik geheel van de kook. We

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

hebben nog getracht door de linies heen te komen, doch het lukte niet. Mijn zoon is langs een andere weg weer naar Doorn gegaan. Op zondag 6 Mei heeft hij me gehaald en kwam ik half lopende, half fietsende in Doorn. De andere dag trokken de geallieerden door Doorn. Woensdags daarop ben ik met mijn zoon, schoondochter op een gestolen moffenfiets met massieve banden op weg getogen naar huis. Mijn aanstelling als Directeur B.S.L. gaf me overal doorgang. Ik had echter boven mijn krachten gerekend en zakte een eindweegs na Nijkerk in elkaar. Een vrachtauto bracht me naar een, voor enige weken tevoren uit het P.D.A. ontslagen kampvriend, L.D. Schaap, huize de Paddestoel te Nunspeet. Ik heb bij hem gelogeerd, en de jongelui in het bureau van de B.S. Voor Hemelvaartsdag was een auto gecharterd, met generator, het welk me honderdvijfentwintig gulden kostte, en na veel vreugdevolle ontmoetingen onderweg, kwam ik om 1 uur namelijk in Leeuwarden aan, waar me een onvergetelijke dag door de bevolking werd bereid. De eigenaar van de grutterij, die ik woensdags na mijn vlucht nog zijn huis opzocht, is vrijdags daarop met zijn zoon en nog enige burgers uit Amersfoort gefusilleerd. Zo was ik na ongeveer 11 maanden weer thuis. Daar had ik nooit op gerekend. De reactie kwam natuurlijk en ik heb ongeveer een maand te bed gelegen. Velen van hen die ik gekend had, waren doodgeschoten. Mijn nu overleden vrouw had zich ondanks haar zwak gestel goed gehouden. Na een of week of zes stuurde de dokter mij er weer uit. Ik hoorde dat een reiziger, een B.S. er, Directeur van het Huis van Bewaring was, dat vol met N.S.B. ers zat. Het Militair gezag drong er bij me op aan om de leiding weer te nemen, later heb ik de reden goed begrepen. Had ik me toen maar af laten keuren, want ondanks dat ik weer dienstdeed, zat mijn lichaam vol “kokken” en had ik telkens verzweringen en was zo mager als een lat. Telkens liep ik met verband om het hoofd of om mijn lichaam, vanwege de vuile puisten. Doch ik meende nog steeds mijn plicht te moeten doen. Van het College heb ik alleen de Officier van Justitie Jh. Mr. Nahuys bij me gehad. Toen ik dan half Augustus weer in dienst trad op verzoek van het Militair Gezag, heb ik eerst de geldelijke aangelegenheden en de waarde voorwerpen van het Huis van Bewaring mij alle laten voorleggen, want ik wilde wel aansprakelijk zijn voor wat er was, doch niet voor wat er geweest was. Gelukkig dat ik dat gedaan heb, want veel narigheid is me daardoor bespaard. Ik heb direct de Duitse manieren, die sommige goede Nederlanders van de Duitsers hadden overgenomen, de kop ingedrukt, en gezorgd dat de politieke gevangenen kregen wat hen toekwam. Toen heb ik de geneeskundige dienst geroepen. Mej. Dr. Slichting kwam geregeld met een verpleegster om allen te ontluizen. De strozakken werden geledigd en het gehele gebouw ontsmet. Na enige weken was alles weer rein. Ik moet nog iets vertellen van mijn Adj. Directeur.

In Juni 1944 had deze de euvele moed om na mijn arrestatie bij mijn vrouw te komen, die van narigheid te bed lag en te zeggen: “dat het mijn eigen schuld was”. De bezem moest door het Huis van Bewaring. Toen ik in Augustus 1945 weer in dienst trad, bleek me dat hem en de Commies ter Directie vanwege het Militair Gezag de toegang tot het Huis van Bewaring ontzegd was. Een nu hooggeplaatste politieautoriteit zei woordelijk: “stuur ze er maar uit”. Ik antwoordde: “ik heb ze niet benoemd en stuur ze er ook niet uit”. Wel had de Adj. Directeur hier alle gezag verloren. Hij zal nu wel Directeur 2de klasse zijn. De Comm. t. Direc. Had zich althans in mijn tijd goed gedragen. Zo stonden we voor de periode 1945-1950, waar de zich nu hergroeperende N.S.B. over spreekt. De Gestapo en de Duitsers zijn er nog, daar ben ik van overtuigd en hun streken zijn nog even intens gemeen, als toen, de goeden niet te na gesproken. Nu beginnen we aan 1945-1951. Het eerste contact dat ik na de bevrijding weer met het Departement van Justitie kreeg, was middels de Heer Molenaar, uit Engeland overgekomen, toen nog Majoor bij het Militair Gezag, en Mr. Blom eveneens Majoor bij het M.G. Het Huis van Bewaring en de vleugel van de gevangenis zaten vol met N.S.B. ers.

De Heer Schilt, hoofdonderwijzer, was door de B.S. als Adj. Directeur aan het Huis v. Bew. aangesteld. Om bepaalde redenen heb ik dat spoedig veranderd. Mh.Schilt is voor enige jaren overleden. In de bezettingstijd was hij een dappere onverschrokken man, die mijn vrouw tijdens mijn gevangenschap tot grote steun is geweest en mijn werk heeft overgenomen. In dit opzicht zal ik hem nooit vergeten. Van het Militair Gezag kreeg ik een battle-dress met sterren, en een paar schoenen. Ik was er doodongelukkig mee, want wat ik mee had genomen tijdens mijn gevangenschap was me grotendeels ontstolen. Nog één zomerpak had ik. Getracht werd zo veel mogelijk werk voor de gevangen N.S.B. ers te vinden. Ik herinner me nog dat ze de eiken trappen in mijn huis, welke geverfd waren, met zo’n man of 12 schoongekrabd hebben en in de natuurlijke staat gebracht hebben. Veel werk hebben ze voor de ra. Lankhorst in Sneek gedaan. De grondstoffenvoorziening was nog niet geregeld en veel werd aan eigen initiatief overgelaten.

19 Nov. 1951
Ik heb dit schrijven in handen gesteld van de Rijksrecherche met verzoek het de autoriteiten te laten lezen. Ik had niet weer in dienst moeten komen, want ik ben geestelijk niet onbeschadigd uit de strijd gekomen. Veel beroerdigheid die ik nu heb, had ik dan ontlopen. ‘k heb in 1940-1945 al straf genoeg gehad. Getekend A.B.R Jansen.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Meidagen van 1940 Rotterdam
Aan den Hoogedelgestrengen Heer Dr. J.S. Korteweg
Hoofd van het Gevangeniswezen, Departement van Justitie,

--'s-----G- -R- -A- V--E--N-- -H- -A- -G- -E-. --

Bij Uw laatste bezoek aan mij in de Strafgevangenis te ROTTERDAM, werd o.m. door U nog eens opgemerkt, dat U van ROTTERDAM, waar toch zooveel was voorgevallen in de Meidagen van 1940, nooit eenig rapport had ontvangen.

U zult begrijpen, dat na hetgeen me ook nadien passeerde - mijn insluiting - ik naderhand weinig behoefte gevoelde, me al het leed nog eens te realiseeren, te meer nog daar wanneer ik zou gaan schrijven sommige autoriteiten ook een veer zouden moeten laten. Ik vond het welletjes, te meer nog nu aan de Directeuren grootere bevoegdheid werd verstrekt, hetwelk ik - als een gevolg beschouwde van de ingekomen inlichtingen omtrent de houding der autoriteiten, meer speciaal bedoeld de Colleges van Regenten.

Nu ik echter al deze dingen in een rustiger omgeving, om zoo te zeggen vanaf een andere hoogte kan overzien, en door een bezoek in de laatste dagen van mijn verblijf te ROTTERDAM door de politieke recherche, op last van den Procureur-Generaal te 's-GRAVENHAGE, nog eens aan alles herinnerd werd, acht ik het voor mezelf toch gewenscht bij U hier over een ambts-eedig rapport in te dienen.

U houdt mij ten goede, wanneer me iets ontschoten is. Ik richt het geheel en in vertrouwen aan U, in de hoop dat zulks goed is, temeer daar zich alles afspeelde in een tijd, waarin U eigenlijk onze allerhoogste Chef waart.

Natuurlijk zult U, die de hel hier niet mee maakte, soms bij U zelven zeggen; "Dat had ik anders gedaan". U dient daarbij echter in het oog te houden, dat wij hier aan het "front" leefden, en de psychose van den Oorlog mij evengoed als ieder ander had aangegrepen.

Het rapport gelieve U als bijlage van deze brief aan te treffen.

Met Hoogachting,

Uw dw, A.B.R. Jansen

Directeur Bijz. Strafgevangenis LEEUWARDEN

Voormalig Directeur van de Strafgevangenis te ROTTERDAM

10 Mei tot 23 Mei 1940 Rotterdam

Ambtsedig-Rapport
Betreffende de gebeurtenissen in de Gevangenissen te ROTTERDAM, vanaf 10 Mei tot 23 Mei 1940.

Begin Mei werd aan twee vaste bewaarders en vier hulpbewaarders – de laatsten deden reeds eenige jaren regelmatig dienst – van Departementswege opgedragen den Heer Molenaar, Directeur van de toenmalige Strafgevangenis te AMSTERDAM, te vergezellen naar het interneeringskamp Fort Ooltgensplaat. Hierdoor werd ik genoodzaakt onmiddellijk ander hulppersoneel, dus nog niet terzake kundigen, in dienst te nemen. Op den 10den Mei, 's morgens half vier, werden we uit onzen slaap gewekt door kanonschoten en zware dreunende slagen, welke later bleken door bommen te zijn veroorzaakt, welke op het vliegveld WAALHAVEN geworpen werden. We zagen gevechts- en transportvliegtuigen, granaten springen, vliegtuiggevechten, vliegtuigen vlammend neerstorten en begrepen dat wij in oorlog waren, althans dat Nederland aangevallen was. Ik kleedde me onmiddellijk en spoedde met naar de gevangenis, waar een nerveuze spanning heerschte. Er waren als gewoonlijk slechts 3 bewaarders in den nachtdienst. Even wil ik opmerken, dat op 1 Mei, de Adjunct-Directeur van den Huisdienst benoemd was tot Directeur van het Huis van Bewaring te Utrecht, zoodat ik voor alles alleen stond. Ik verwachtte het ergste en dit werd bewaarheid. Het kanongebulder en de luchtgevechten namen hand over hand toe. Personeel kwam te laat in dienst, doordat sommige deelen der stad niet meer betreden mochten worden en de Maasbruggen bezet bleken te zijn door de Duitsche troepen. Een der bewaarders, die in ROTTERDAM-Zuid woonde en zich kon legitimeeren, werd alsnog doorgang verleend. Later op den dag vroeg deze verlof om te trachten 't overmaassche te bereiken, omdat daar toen het brandpunt van den strijd lag, en te trachten zijn gezin in veiligheid te stellen, wat hem na een tocht met een roeiboot gelukte. Hem werd met zijn gezin zoolang huisvesting verleend bij een der bewaarders bij het gesticht. Een gevangene, later bleek dat een N.S.B. er te zijn, begon de rust ernstig te verstoren, daarbij trachtend anderen op zijn hand te krijgen. Om zulks te voorkomen werd hij naar de strafcel gebracht, waarna ik hem persoonlijk aanzegde, niet te zullen aarzelen, wanneer hij van daaruit zou trachten nogmaals de orde te verstoren, de strengste maatregelen te

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

treffen, ter wille van de andere gedetineerden, ik had daarbij de geladen revolver in de hand-. Daarna veroorzaakte betrokkene geen last meer. De moeilijkheden met de levensmiddelenvoorziening begonnen direct. De bakker kwam niet, evenmin als de slager en de melkleverancier. Ik droeg onmiddellijk op, met het brood zeer zuinig te zijn en geen overgebleven eten, zooals gewoonlijk, bij de z.g.n. spoeling te doen. Ik wist natuurlijk niet hoelang de toestand zou duren en moest de levensmiddelenvoorziening zoo lang mogelijk in stand houden, gezien het Ministerieele voorschrift: “de gedetineerden mogen onder geen enkele omstandigheid worden losgelaten, met het oog op de burgerbevolking; mocht een deel der gevangenis slachtoffer worden van oorlogsgeweld, dan moeten de overlevenden zooveel mogelijk in de overblijvende gebouwen worden ondergebracht.” De practijk zou ook nu weer de theorie in ’t ongelijk stellen.

Ingevolge Ministerieele opdracht had ik indertijd reeds overleg gepleegd met den Burgemeester van Rotterdam, om, ingeval de gevangenis toch ontruimd moest worden, een ander gebouw daarvoor aan te wijzen. Men kon mij echter geen gebouw voor dat doel beschikbaar stellen. Gezien de ontwikkelingen der toestanden, was dit toch onmogelijk geweest. Met de beschikbare levensmiddelen, capucijners, boonen, erwten en het nog aanwezige brood werd gedurende de volgende dagen de voeding zoo goed mogelijk in stand gehouden. Er was voortdurend luchtalarm, zoodat het luchten der gedetineerden zeer gebrekkig, soms in ’t geheel niet kon plaats vinden. Van tijd tot tijd klonken dreunende slagen van inslaande bommen en zag men menschen vluchten met have en goed uit geteisterde wijken. Zoo verliep de dag van den 10den Mei in zorg en spanning, terwijl de kanonnen in de richting van ROTTERDAM-Zuid en –West bulderden. Het personeel was voor ’t grootste gedeelte aanwezig, en werd zooveel mogelijk in de gelegenheid gesteld thuis te gaan eten. Ingevolge voorschrift van het Departement van Justitie, om ingeval van oorlog of onrust de hulp van de gewapende burgerwacht in te roepen, trad ik in verbinding met deze instantie, meer speciaal met het oog op de bewaking van het buitenterrein. De eigen wacht werd tevens voor de nacht- en dagdiensten versterkt. De Burgerwacht kwam ’s avonds op met ongeveer 12 manschappen onder een luitenant der Burgerwacht, een reeds bejaard man. De wacht zette posten uit op de door mij aangewezen plaatsen, terwijl een wachtwoord werd uitgegeven. Het bleek me al heel spoedig dat sommige leden al heel slecht met de behandeling van een geweer op de hoogte waren, terwijl een enkeling het betrekken van de wacht in het donker te machtig werd, en men van de betrokkene meer last dan gemak had. Des avonds hield het geschutvuur op, en klonken alleen nog enkele geweerschoten. Ik bleef dien nacht in het gesticht. Er liepen geruchten dat er in de binnenstad door muiters en Hollandsche soldaten gevochten werd, doch dat de muiters uit de binnenstad werden verdreven en zich nestelden in de buitenwijken. Bij het lichtworden op 11 Mei begon den strijd opnieuw en donderden weer de kanonnen. Het gerucht liep dat de Mariniers-kazerne vanuit de lucht was gebombardeerd, hetwelk later waar bleek te zijn. Een hulpbewaarder, wonende in die omgeving bleef absent; later bleek omdat zijn huis reeds verwoest was en hij met zijn vrouw een goed heenkomen had moeten zoeken. Plotseling verscheen in den loop van den dag een auto met een Nederlandse Officier van Gezondheid voor ’t gesticht. Hij bracht per auto eenige gevangengenomen lichtgewonde Duitsche soldaten. Allen konden loopen met uitzondering met uitzondering van één, die door het bewakingspersoneel naar binnen moest worden gedragen. Ik protesteerde bij den Officier van Gezondheid tegen deze opname, daar ik van meening was dat de soldaten niet in de Gevangenis behoorden. Ook belde ik daartoe nog het Hoofdbureau van Politie op, vanwaar ik hoorde dat een 30-tal gevangengenomen Duitsche soldaten ook reeds in het Huis van Bewaring was ingesloten. Mij werd gezegd: “Het is oorlog, de legerleiding beveelt en U hebt slechts te gehoorzamen”. Ik had inmiddels ook getracht verbinding te krijgen met den Rechterlijke macht, in casu den Officier van Justitie, tevens lid van het College van Regenten over de Gevangenissen. Het bleek me echter dat na den morgen van den 10den Mei niemand meer op de rechtbank aanwezig was; griffie-personeel noch magistratuur. Allen hadden een goed heenkomen gezocht. Ik heb den Officier van Justitie herhaalde malen aan huis opgebeld, doch kreeg geen gehoor. Mogelijk is ‘t, dat de verbinding reeds verbroken of geblokkeerd was. Evenmin kreeg ik gehoor bij den Heer Voorzitter van het College (inmiddels overleden), zoodat ik geheel op eigen initiatief was aangewezen en alle verantwoording alleen te dragen kreeg. Gedurende de vier oorlogsdagen liet niemand van het College evenmin als van de Rechterlijke macht zich zien of hooren. Ik kreeg geen enkele instructie voor de behandeling der Duitsche krijgsgevangenen en daar ik geen militaire opleiding genoten had, wist ik van de krijgswetten niets af. Ook in de gevangeniswetten en reglementen komt daarover niets voor, hetwelk logisch is, daar krijgsgevangenen nu eenmaal niet in de gevangenis behooren te worden ingesloten. Onmiddellijk gaf ik extra last, de krijgsgevangenen vooral goed te behandelen; ik zei o.a.: “denk aan je eigen jongens die soldaat zijn”. Een herhaalde poging verbinding te krijgen met het Departement van Justitie in DEN HAAG mislukte, vermoedelijk doordat tusschen ROTTERDAM en DEN HAAG oorlogshandelingen plaats vonden. Daar ik niet wist waar de Duitsche soldaten vandaan kwamen en dus ook niet wist of ze gevisiteerd waren, werden ze bewaakt door een met een revolver gewapenden bewaarder, terwijl ik hen de handen achter het hoofd liet samenvouwen, totdat de visitatie was afgeloopen. Op één werd een groot vaststaand mes gevonden, overigens niets. Blijkbaar waren ze dus wel, doch onvoldoende gevisiteerd. De meeste mannen zaten echter onder het bloed van hun wonden, vol stof en vuil, zoodat ik last gaf, hun schoon gestichtsondergoed te verstrekken en reine gevangenis-bovenkleeding. Natuurlijk moest ik een en ander aan daarvoor aangewezen bewaarders, die zulks regelmatig deden, overlaten, daar mijn aanwezigheid overal geeischt werd. Het kleeden in gevangenisuitrusting had tweeërlei doel: In de eerste plaats een sanitaire en in de tweede plaats een veiligheidsmaatregel. Ik had nl. te zorgen dat de ontvluchtingskans zoo gering mogelijk was. Volgens de voorschriften is dit mijn goed recht. Den eersten dag zaten (in totaal 7 man) zij alleen, doch toen ze er mij om

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

verzochten, bracht ik hen bij elkaar in de cellen, zoodat er tweemaal 2 en éénmaal drie bij elkaar zaten. Van luchten kwam zoo goed als niets terecht, door het telkens weerkeerende luchtalarm. Wel had ik last gegeven hen vooral gezamenlijk te luchten, waarbij zij dan konden rooken. Later bleek me dat daar niets van gekomen is door de geschetste omstandigheden. Ook hun maaltijden waren dusdanig als de mogelijkheden me toelieten te doen verstrekken, o.a. dus koffie zonder melk. De soldaten veroorzaakten geen enkele last, en gedroegen zich rustig en gedisciplineerd, en stonden op goeden voet met het personeel. Genoemde 7 man waren niet allen tegelijk binnengebracht, doch ik meen eerst 5 lichtgewonden en daarna afzonderlijk nog eens tweemaal één, die door gewapende Nederlandsche motorrijders gebracht werden. De gestichtsdokter, door mij gewaarschuwd, nam de lichtgewonden terstond onder zijn behandeling. Ik was daarbij persoonlijk niet aanwezig; klachten heb ik daarover nooit vernomen. Bij het inbrengen der Duitschers werd door den Nederlandschen Officier van Gezondheid tevens gezegd, dat de gestichtsdokter hen verder moest behandelen. De gevechten in en om de stad namen in hevigheid toe. Soldaten liepen langs de huizen met geladen geweren in den aanslag, niemand mocht voor de ramen en alle ramen moesten gesloten blijven. Werd daaraan niet voldaan, dan werd er geschoten. Auto's met soldaten op de spatborden en bumpers doorkruisten de stad. Een enkele maal ging ik even thuis zien; van slapen kwam niets, terwijl ik de kleeding niet heb uitgehad. Het personeel, dat met een revolver vertrouwd was, - oud-militaire politie, mariniers en marechaussee – had ik een geladen revolver uitgereikt. In totaal ongeveer 7 stuks. In het geheel bezat het gesticht er naar ik meen 10, waarvan één onder berusting van den Directeur en één bij den Adj. Directeur van den Huisdienst (deze plaats was, zooals reeds gezegd, vacant). Ik kon dus al het personeel bij lange na niet bewapenen, en zou, al was dit mogelijk geweest, dat toch niet gedaan hebben, daar ik wist dat het personeel in ROTTERDAM of nog nooit had geoefend of slechts zeer weinig. De eerste stappen om daarin verbetering te brengen waren indertijd door mij daarvoor reeds gedaan, maar tot uitvoering was het door de aanstormende omstandigheden niet gekomen. Tegen den avond kwam er bericht op het bureau der Strafgevangenis, dat door de Politie "staatgevaarlijke lieden" in de gevangenis gebracht zouden worden. Op het bureau gaf men te kennen dat één en ander zonder schriftelijke opdracht van den Justitie-autoriteit niet mocht plaats hebben. Men stelde mij met een en ander in kennis, waarna ik 't Hoofdbureau van Politie, hetwelk telefonisch nog niet geblokkeerd was, opbelde en inlichtingen vroeg. Een en ander bleek juist te zijn. Ik protesteerde tegen deze opname zonder eenige schriftelijke opdracht van Justitie-autoriteiten. Mij werd brusk gezegd: "U hebt ze maar te nemen, 't is nu Oorlog, de legerleiding beveelt en U hebt slechts te gehoorzamen. Anders hebt U zich voor de gevolgen te wachten". Later toen ik voor moest komen bij de Duitschers, wist de legerleiding bij monde van Kolonel Scharroo natuurlijk niets. Toen ik opmerkte, dat ik geen cellen genoeg had, zeide men daar o.a.: "Dan stop je ze maar bij elkaar, we hebben ze hier ook wel met 8 man bij elkaar zitten". Wat te doen? Zooals gezegd, verbinding te krijgen met het Departement van Justitie in Den Haag was me onmogelijk gebleken. College van Regenen noch Officier van Justitie had ik kunnen bereiken, noch lieten zich zien. De omstandigheden achterhaalden me, en een auto, onder bewaking van met helmen uitgeruste en karabijnen gewapende Politiemannen (Gemeentepolitie) reed voor en bracht mij, voor zoover ik me herinner, in den schemeravond ruim twintig mannelijke personen (het was de Zaterdagavond voor Pinkster). Allen hadden bagage bij zich, doch vanwaar ze kwamen wist ik niet. De lijst met namen der ingeslotenen kreeg ik van het Huis van Bewaring, waar ook reeds een aantal was ingesloten. Hierop bevonden zich alleen de namen, doch de lijst was door niemand onderteekend. Wie ik kreeg, moest ik door het vragen der namen bij de inschrijving zelf laten uitzoeken, daar velen van de lijst reeds in het Huis van Bewaring waren ingesloten.

Intusschen woedde de oorlog in en om de stad voort. Een bewaarder, Pliester, was me in den loop van den dag komen vertellen, dat er vanuit een huis op den Noordsingel op hem geschoten was. Ik verwees hem naar de op den Noordsingel patrouilleerende Nederlandsche soldaten en zag even daarna, dat dezen met geweld een bovenhuis binnendrongen en drie mannen in hemdsmouwen naar buiten haalden en hen met de handen omhoog tegen den muur plaatsten. Het huis werd vermoedelijk doorzocht en de mannen gearresteerd. (Later liepen de Duitschers dit huis in en uit). Ik belde de politie over een en ander op, die me aanraadde het personeel in burgerkleeding te laten gaan en komen, daar het niet vertrouwd was in uniform op straat te komen. Een en ander is ook zoodanig geschied. Zoo stond ik met enkele bewaarders en eenige ongeoefende Burgerwachters tegenover een ruim twintig mannen, waarvan ik niet wist waarvoor ze kwamen, noch waarvan zij verdacht werden of waaraan ze schuldig waren. Alleen was gezegd "staatsgevaarlijk". Het leeken mij gegoede lieden, ook meer eenvoudiger waren erbij, voor zoover ik kon waarnemen in de schemerige gangen der gevangenis. Ik gelastte hun de handen achter 't hoofd te vouwen, mijn plicht moest ik doen. Wel zeiden enkelen, "We hebben niets bij ons", doch daar ze de overmacht op ons hadden, liet ik ze bewaken door 2 met revolvers gewapende bewaarders en 2 of 3 burgerwachters met geweer. Zelf bleef ik er steeds bij, opdat er geen ondoordachte dingen gebeuren zouden. Eén der mannen werd door de doorgestane ellende onwel en zakte in elkaar; ik liet hem een stoel geven, gaf hem een glas water, en heb hem laten rusten, totdat hij ingeschreven moest worden en gevisiteerd, hetwelk binnen door het daarvoor aangewezen personeel geschiedde. Persoonlijk ben ik niet bij het visiteeren en kleeden geweest. Om mijn verantwoordelijkheid voor ontvluchting zooveel mogelijk te dekken, gaf ik last hen allen in gevangeniskleeding te steken.Een en ander geschiedde op de daarvoor gebruikelijke plaatsen, nl. de badcellen in het sousterrain. Daarna werden ze naar de cellen gebracht en liet ik allen afzonderlijk opsluiten. Hen op zalen onderbrengen was niet mogelijk, daar deze door criminele gevangenen bezet waren in vleugel A. De Duitsche soldaten en de "staatsgevaarlijken" zaten allen in vleugel C. Gelukkig maar voor mij,

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

want vleugel A werd Dinsdag 14 mei geheel verwoest door het bombardement, en waarschijnlijk zouden allen den dood gevonden hebben. De dagen daarop bezocht ik allen eenmaal en had met sommigen een gesprek. Ik was wel steeds op alles voorbereid. Het eten voor de geïnterneerden was hetzelfde wat de gevangenen kregen, ander eten had ik niet. Ik begrijp volkomen, dat de geinterneerden, die vermoedelijk nog nooit met de gevangenis in aanraking kwamen, veel dingen als een groote onaangenaamheid hebben gevoeld, doch dit is nu eenmaal aan het gevangenisregiem verbonden, en wordt natuurlijk door ons die er dagelijks in verkeeren, niet zoo sterk meer aangevoeld. De gestichtsgeneesheer bezocht hen allen ook, zooals dat voorgeschreven is. Bijzonderheden daarover zijn mij niet ter oore gekomen. In den loop van den dag kreeg ik plotseling bezoek van een militaire luchtwacht. Deze vertelde me van den watertoren in Kralingen te zijn gebombardeerd. Hij wilde nu een luchtpost vestigen op de centrale hal der gevangenis. Ik heb dit uitdrukkelijk geweigerd, daar deze gewapende soldaten zeker een doelwit zouden worden van de vijandelijkheden en als gevolg de gevangenis met al zijn inwonenden. Hoewel de betrokkene aandrong bleef ik pertinent weigeren. Later bleek dat ze een post op het gebouw der Rechtbank hadden betrokken. Hier was alleen de conciërge aanwezig. Wie daar de toestemming gegeven heeft is me niet bekend. Op één der Pinksterdagen deed zich ook nog het volgende voor. Er vervoegde zich bij den Portier der Gevangenis een man, die een band van de luchtbescherming om zijn arm droeg. Hij had een waterleiding slang bij zich. Hij vertelde, dat hij vanuit de Zegwaardstraat of Bleyswijkstraat, dat weet ik niet precies meer, vlammetjes op één der vleugels had gezien. Ik zeide, dat dit niet mogelijk was, daar de kap van deze vleugels uit ijzer en steen bestaat. Hij hield vol, dat het waar was. Daar ik een en ander niet vertrouwde, vroeg ik hem zich te legitimeeren, hetgeen hij deed, door een bewijs als autobestuurder, met den naam Artz of Aartsen. Ik nam hem mee naar binnen en ging vervolgens, vergezeld van den huismeester Stolk en nog één van het personeel, met den luchtbeschermingsman naar buiten. Gekomen bij de luchtcellen, klonken er plotseling schoten, ik schat ongeveer 3 of 4. De projectielen sloegen tegen den muur van de gevangenis. Zij kwamen niet van een geweer, daarvoor waren ze niet zwaar genoeg. We schrokken en vroegen aan den luchtbeschermingsman of hij hier soms meer van wist, doch hij ontkende ten stelligste. Dekking zoekende gingen we weer terug en attendeerden de wacht des avonds op deze omstandigheid. Direct heb ik de Politiepost aan den Bergsingel over dit voorval opgebeld en hoewel daar eerst niet veel animo werd betoond, kwamen er op mijn aandringen toch een aantal Politiemannen met helmen en karabijnen. Ik wees aan waar we stonden toen de schoten vielen. Er werd een met een karabijn gewapende agent bij de luchtcellen geplaatst, terwijl zich een aantal agenten naar de Zegwaardstraat begaf voor onderzoek. Van den afloop weet ik verder niets. Na deze affaire begreep ik, dat wanneer ik in de gestichtstuin liep, al meerdere malen uit de omliggende huizen geschoten was. Ook de huismeester Stolk (nu gepensionneerd) vertelde dezelfde ervaring te hebben. Zoo verliep ook de 2e Pinksterdag, terwijl het oorlogsgeweld doorging en zwarte rookwolken aangaven, waar zware branden woedden. Dien dag, ’s avonds, werd door de Gemeentepolitie een autobus vol met dames, waaronder twee kinderen, gebracht. Ook dezen moest ik opnemen. Ik had met het oog op gemakkelijker controle de Bijzondere Strafgevangenis voor vrouwen laten ontruimen en de vrouwelijke gedetineerden uit deze afdeeling ingedeeld in de gewone strafgevangenis voor vrouwen. De dames deelde ik mede, dat allen zooveel mogelijk bij elkaar op de zalen van de Bijz. Strafgevangenis voor vrouwen zouden worden ondergebracht. De vrouwen zijn geheel door het vrouwelijk personeel afgehandeld. Alleen het inschrijven geschiedde door één der heeren commiezen. De Adj. Directrice, Mevrouw van Oort, had hier de leiding. Ik deelde tevens mede, dat natuurlijk de beide kinderen bij hun moeders bleven. Het bleek me, dat er Hollandsche vrouwen bij waren, die me vertelden, dat hun mannen ook geinterneerd waren. Verder waren er eenige Duitsche dames bij, waaronder, zooals me later bleek, Mevrouw Winter, de vrouw van de Duitsche Havencommandant in ROTTERDAM, die al 17 jaar in Rotterdam woonde. Ik stelde hen allen zooveel mogelijk gerust.

Gewapende macht was niet aanwezig, met uitzondering van mezelf, die een revolver onder mijn kleeding droeg. De stemming was rustig en gelaten. Wanklanken werden niet gehoord. Allen deden rustig hun plicht. Daar ik in de mannenafdeeling moest zijn, heb ik verder de insluiting rustig aan de leiding van de Adj. Directrice, Mevrouw van Oort, overgelaten, wetende dat deze in beheerschte, vertrouwde handen was. Ook dien nacht verbleef ik verder in het gesticht, daar ik niemand had om mij af te lossen. Wel heeft de Adj. Directeur van den Arbeid, de Heer Strasser, me zooveel mogelijk bijgestaan, doch daar deze buiten de gevangenis woont, kon hij niet steeds aanwezig zijn. Zoo verliep de nacht van 13 op 14 Mei. De zon scheen den anderen dag; het was een schitterende voorjaarsdag. ’t Krijgsrumoer was wat verstomd, weinig luchtalarm. We verademden een weinig. Ik kon weer eens thuis zien, waar men de nachten op grondbedden beneden doorbracht. In het gesticht was alles rustig, hoewel de spanning voelbaar was. Zou vandaag de ontknooping van het drama komen? Het werd 12 uur, de moeilijkheden met de voeding waren nog dezelfde, doch honger was er niet, althans behoefde er niet te zijn. De kok deed wat hij kon met het beschikbare. ’s Middags, ongeveer kwart voor één, weer luchtalarm. Ik was net even thuis voor de koffietafel. We zagen plotseling vliegtuigen zeer laagvliegend en hoorden in de nabijheid bommen inslaan. In de gevangenis klonk gehuil en ik was direct op mijn post. Verschillende gedetineerden begonnen op de deuren te slaan en er klonk glasgerinkel. Ik gaf last eenige malen in de lucht te schieten en maande aan tot rust. Plotseling een geweldige slag. Alles werd zwart om me heen. Het gebouw wankelde. Hulpgeschrei weerklonk. Toen de stofwolk was opgetrokken stond ik midden in het puin, met slechts een klein wondje zooals later bleek, aan het hoofd. Ik zag dat vleugel A geheel in puin lag. Omdat ik niet wist wat er verder zou gebeuren, de ringmuur aan één kant geheel om lag, de keuken verwoest was, waterleiding, gas noch elektriciteit meer functionneerde, gaf ik last de gevangenen, in vleugel B, (de meest gevaarlijke, door grote

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

scheuren, eerst te ontslaan. Na de bominslag trachten eenigen van het personeel door paniek aangegrepen te ontkomen. Ik dwong hen te blijven, met de woorden: “Ik blijf, jullie ook”. Snel werden de gevangenen uitgesloten; velen geheel over hun zenuwen heen. Het personeel met de particuliere kleeding belast, hielp zooveel het kon om de eigen kleeding uit te reiken. Meerdere gevangenen boden onmiddellijk hun diensten aan voor de redding der slachtoffers. De Duitsche geinterneerde soldaten hielden zich rustig en ik ging hun zeggen, dat ik zoo spoedig mogelijk een ander, veiliger onderdak voor hen zou trachten te vinden. Om hen zoo op straat te zetten, daarvoor was de toestand veel te gevaarlijk. Evenzoo ging ik naar de geinterneerden met de aanmaning rustig te blijven. Ik wilde nl. deze mannen niet gelijk met de gevangenen ontslaan, om hun eigen bestwil. Toen de gevangenen weg waren – dit duurde misschien ¼ uur – liet ik de geinterneerden ook vrij en liet hun aanwijzen waar hun eigen kleeding in ontvangst kon worden genomen. Later is me gebleken, dat zoowel gevangenen als geinterneerden niet aller hun eigen kleeding direct in ontvangst hadden genomen. Van de geinterneerden boden ook meerdere hun hulp aan bij de redding. Het personeel, waaronder ook het bureau-personeel, was inmiddels reeds op de puinhoopen aan het zoeken naar de bedolven slachtoffers. De Adj. –Directrice had zich gelijktijdig met ontslaan der vrouwenafdeeling belast. Daarmee heb ik me niet kunnen bemoeien. Later bleek, dat de Bijz. Strafgevangenis voor vrouwen, waarin ik de geinterneerde vrouwen den avond tevoren had ondergebracht, ook door een bom, (doch schuin onderin) was getroffen. Het geheele gebouw was ontzet, de ringmuur gedeeltelijk vernield, mijn ambtswoning welke eraan grenst was ernstig beschadigd, ramen en deuren vernield. Gelukkig vielen er in de Bijz. Strafgevangenis voor vrouwen geen slachtoffers, ofschoon met later gerapporteerd is, dat de deuren der zalen met geweld losgeslagen moesten worden, om de geinterneerde vrouwen uit te laten. De woning van de Hoofdbewaarster was verwoest, even als de er onder gelegen strafcel en badcel. Ook in vleugel D, vrouwen-Strafgevangenis, vielen geen slachtoffers. / Inmiddels had ik op het bureau last gegeven, te trachten een beter onderkomen voor de Duitsche soldaten te vinden. Het bleek me later – ik was daar niet bij – dat een afdeeling Mariniers getracht had plaats te vinden voor deze soldaten, doch daar de geheele binnenstad in brand stond en de bevolking zeer opgewonden was, bracht men de mannen terug. Ik werd gewaarschuwd en liet de mannen weer insluiten, hun belovende, te zullen doen, wat ik kon. (/Dit is niet de waarheid, doch omdat het nog 1942 was, kon ik de waarheid niet schrijven) Verschillende personen konden met levensgevaar, hoewel gewond, vanonder de puinhoopen, welke meters hoog lagen, worden gered. Zij werden op brancards, welke in het gesticht reeds maanden voordien gemaakt waren, naar het “Eudokia” ziekenhuis en het Gemeente-ziekenhuis aan den Bergweg gebracht. De eerste dooden werden ook gevonden en in dekens gewikkeld, voorloopig terzijde gelegd. Het was een afschuwelijke toestand. Op een enkele plaats bevond zich een gevangene, geklemd tusschen de celdeuren en het tralievenster. De celdeur was naar binnen geslagen. Onmiddellijk zond ik iemand uit om een autogeensnijapparaat. De Heer Dupoun, eigenaar van een Constructiewerkplaats in de omgeving verscheen, die het traliewerk doorbrandde, waardoor de man gered werd. Toen bleek dat achter dezelfde celdeur nog een doode zat. Inmiddels kwamen er uit de omgeving meerdere mannen belangeloos hun hulp aanbieden. Het werk was echter levensgevaarlijk, in verband met nog steeds losrakende steenen en ijzerwerk. Toen achtte ik het oogenblik gekomen, te trachten iets voor de nog ingesloten Duitsche soldaten te doen. Ik begaf mij naar het Politiebureau-Bergsingel en verzocht maatregelen te willen treffen. De stad had zich al overgegeven. Ik schrok toen ik buiten kwam; de geheele binnenstad één vuurzee. Langs de Singels lagen de menschen groot en klein, terwijl huis na huis in vlammen opging. Het was gloeiend heet op straat. De Politie heeft gezorgd, dat de Duitsche soldaten door middel van de vrouwelijke Vrijwillige hulp, brood en melk kregen. Toen pas werd mij bekend in welk groot gevaar mijn huisgezin verkeerd had. Gelukkig waren allen gespaard. In het gesticht vertelde de huismeester mij, dat hij zijn vrouw veiligheidshalve onder in vleugel A had gebracht en zij bedolven was. Ook de Portier had zijn vrouw, dochter en zoon daar gebracht en ook zij waren bedolven. Evenzoo werd de ambtenaar kok –Declamy – vermist. Men man en macht werd doorgewerkt bij het licht van lantaarns en zaklampen. Staaltjes van moed en zelf verloochening deden zich daarbij voor, zoowel van de zijde der helpende burgers, als van de gevangenen en geinterneerden. Hunne namen ken ik niet, wel heb ik deze menschen allen een briefje met een dankbetuiging ter hand gesteld, toen we niet meer konden doen. Van het personeel noem ik speciaal bewaarder Klaver, meesterknecht van der Werf, meesterknecht Nadort, Mej. Nouwen, opzichteres van den Arbeid. Hierbij doe ik niets te kort aan diegenen, die ik niet zag of noem. De familieleden van den huismeester en den portier waren nog in leven; we konden nog met hen spreken, doch de puinhoop was zoo groot en steen voor steen moest verwijderd worden. Eindelijk omstreeks ’s nachts half drie, hadden we de slachtoffers bereikt, doch de drie vrouwen waren overleden en de zoon van 16 jaar leefde nog. Deze werd door mij persoonlijk met 4 gevangenen, nog naar “Eudokia” gebracht, doch helaas was hij den volgenden dag ook overleden. Daar nergens eenig levensteeken meer werd vernomen en het gevaar van verder instorten groot bleef, liet ik met bergen ophouden. Inmiddels sliepen op mijn bureau eenige leden van het personeel met hun gezinnen, die bij den ramp alles verloren hadden. Doodvermoeide gevangenen, die tot het laatst geholpen hadden, sliepen op de Collegekamer en andere intact gebleven localiteiten. Ook ik ging even slapen ten huize van den Adj. Directeur van den Arbeid, den Heer Strasser, waar mijn gezin ook verbleef, daar mijn ambtswoning eerst hersteld moest worden. ’s Morgens half zes was ik weer buiten, want ik moest nog plaats zoeken voor de Duitsche gevangen soldaten. Gelukkig zag ik Duitsche soldaten en vroeg naar hun Commandant. Men wees mij een Duitsch Officier, Majoor von Bock. Ik vertelde hem de situatie en hij ging mee naar de gevangenis. Voor de gevangenis kwamen plotseling eenige “Hollandsche” burgers met de groet “Heil Hitler”, die Majoor Bock wilden vertellen, dat er nog een groot aantal Duitschers in de gevangenis

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

verbleef. Hij zond hen met een handgebaar weg. De Duitsche soldaten werden uitgesloten, kregen eten en drinken, terwijl ze verzochten de gevangenisonderkleeding te mogen behouden, 't welk ik toestond. De soldaten gaven mij de hand en dankten voor de goede behandeling. Ook Majoor von Bock dankte me met een handdruk. Ik dacht er niet aan, dat deze aangelegenheid voor mij nog zoo'n beroerde nasleep zou krijgen. Ik had voorzoover ik wist mijn plicht gedaan en was tot het laatst op mijn post gebleven. Zoo stond ik in den morgen van 15 Mei voor de puinhoopen, wetende dat nog velen bedolven waren. Ook hoorde ik dat 4 gevangenen, die in gevangeniskleeding gevlucht waren, op de Schiekade door Hollandsche soldaten waren doodgeschoten, de ongelukkigen. Ik wilde trachten technische hulp te verkrijgen, toen het eerste College-lid, in al die dagen, verscheen, Dokter Feisser, Directeur van de Gemeentelijken Geneeskundigen dienst, die de toestand zag en me beloofde zich direct met Burgemeester Oud in verbinding te zullen stellen, als ik me verder dan zelven wilde vervoegen bij den technischen dienst op het stadhuis. Ik hield een auto aan, welke mij daarheen bracht. Er kwam hulp in den vorm van zoogenaamd lijnwerkers van de Rotterd. Electrische-Tram, allen technische menschen met gereedschappen, en een geneeskundige hulpploeg. Ook verscheen er een groot aantal mannen van een Scheepswerf, in totaal ongeveer 120 man, welke welwillend door den eigenaar beschikbaar werden gesteld. De vrouwelijke Vrijw. Hulp voorzag al deze menschen van brood en melk. Zoo werd 9 dagen gewerkt, tot de laatste doode geborgen was, nl. de beambte kok Declamy. Voor de overleden vrouwen van het personeel, werden in eigenbeheer lijkkisten getimmerd, terwijl Mevr. Van Oort de Adj. Directrice de lijken aflegde en reinigde. De begrafenis had in allen eenvoud plaats, daarbij gevolgd door vele leden van het personeel, waaronder ondergeteekende. Alle geborgen lijken werden door mij persoonlijk herkend, voor zoover mogelijk. Deelen van menschelijke lichamen werden op het gevangenisterrein begraven met toestemming. In dekens gewikkeld brachten gereedstaande auto's de dooden, na eerst te zijn gereinigd, naar de begraafplaats "Crooswijk". Onderwijl kwamen familieleden van vermisten en dooden aan het gesticht en ik heb deze menschen zooveel ik kon te woord gestaan. Met inbegrip van leden van het personeel en hun familieleden meen ik, dat er 42 dooden en vermisten waren. De lijst hiervan berust bij de Strafgevangenis te Rotterdam. Na een dag of wat verschenen enkele College-leden, de President van de Rechtbank Mr. De Bie, ook de Officier van Justitie, Mr. Andringa, die wilde weer gaan insluiten. Z.E. had bepaald nog niet gehoord, dat de gevangenis gedeeltelijk ingestort en verder zwaar beschadigd was. Ik heb hem gezegd eerst maar eens te gaan zien. Toen hij dat gedaan had kwam hij me vertellen dat hij me voorloopig niet lastig zou vallen. Op een der dagen, terwijl de berging nog in vollen gang was, verschenen er Duitsche Officieren, die me een verhoor afnamen over het opnemen der Duitsche soldaten. Men vertelde mij, dat ik het Volkenrecht overtreden had. Ik heb precies verteld hoe alles zich had toegedragen. Den 23 Mei – 9 dagen na de ramp – werd ik plotseling gearresteerd door de Duitsche Weermacht, en naar de Strafgevangenis te Scheveningen overgebracht. Ik verbleef daar van 23 Mei tot 11 Juli en werd in dien tijd eenmaal verhoord. Verder kreeg ik een Duitsch Officier als verdediger, een zeer vriendelijk man. Ik werd in de gevangenis door de Duitschers zeer correct behandeld en hoewel ik het verblijf zeer onaangenaam vond.

Den 10 den Juli had de zitting van den Krijgsraad plaats. Overste Scharroo, de Commandant van Rotterdam, behoorde tot de getuigen, evenals de wn. Hoofdcommissaris Rombach en Commissaris de Jong. Verder leden der Duitsche weermacht. Van Overste Scharroo, zoomin als van wnd. Hoofdcommissaris Rombach, kreeg ik den indruk van flinkheid. Zij trachtten de verantwoordelijkheid van zich af te schuiven, hetwelk gebleken is, toen door mij getracht werd orders voor insluiting schriftelijk bevestigd te krijgen. Den 11den Juli werd ik per auto naar de Strafgevangenis te ROTTERDAM gebracht, met den krijgsraad, welke den toestand ter plaatse opnam. De Voorzitter van den Krijgsraad, een overste, leidde op voortreffelijk objectieve wijze de zitting. Des namiddags 11 Juli kwam de verdediger aan het woord, terwijl ik persoonlijk mijn zaak ook nog mocht verdedigen. Nadat de Krijgsraad in raadkamer was gegaan, volgde in den namiddag mijn vrijspraak en onmiddellijke invrijheidstelling. Dr. J.S. Korteweg, Hoofd van het Gevangeniswezen, bezocht me direct den volgenden dag en ik ging met onbepaald verlof, hetwelk 5 weken duurde. Ik meen U hier een getrouwe schildering te hebben gegeven van al het beleefde.

Aldus op ambtseed opgemaakt. Mei 1942
Uw DW., Oud-Directeur Strafgevangenis ROTTERDAM Directeur Bijz. Strafgevangenis LEEUWARDEN A.B.R. Jansen

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Verhandelingen BSL-oktober 1948

VERHANDELING over de Bijzondere Strafgevangenis te LEEUWARDEN. October 1948

Het "OUDE BLOKKUIS" te Leeuwarden, waaruit in de loop der eeuwen het " TUCHT- EN WERKHUIS" van de Provincie Vriesland ontstond, vervolgens "'s LANDS HUIS VAN OPSLUITING EN TUCHTIGING" en tenslotte de BIJZONDERE STRAFGEVANGENIS VOOR MANNEN ", heeft een geschiedenis, welke voor zover wij hebben kunnen uitvorsen, reikt tot de 15de eeuw. In die eeuw regeerde over deze gewesten, welke door twist en tweedracht verdeeld werden, de Duitse Keizer Maximiliaan van Oostenrijk. De zware strijd tussen "Schieringere"en "Vetkopers", allen zonen van hetzelfde Volk woedde, met kleine, op vrede gelijkende tussenpozen, reeds, van de 13de Eeuw af. Dit verdroot den Keizer, aldus de geschiedenis, en hij gelastte de Hartog van Saksen, de Friesen te vuur en te zwaard tot onderwerping te brengen, Na deze onderwerping, werden de Friesen gedwongen voor de Hertog van Saksen drie Blokhuizen (sterkten) te bouwen op eigen kosten, en wel te Staveren, Harlingen en Leeuwarden van de beide eerste is weinig bekend geworden, van de laatste echter meer.

Anno Domini 1499 zagen de hoge muren en torens dreigend neer op de haat en wraak zwerende bouwers, de Friezen. Graaf Willebrord, de Stadhouder, stelde over het Blokhuis te Leeuwarden een bevelhebber of "Maerschalck" aan. Vlak bij de Grote Poort aan de Stadszijde, bevond zich het Hoofdgebouw met twee spitse torens, terwijl de gevel versierd was met de Duitse Keizerlijke Adelaar, het Saksisch wapenschild voor de borst. Ook de Stadhouder van Friesland, "Graaf Willebrord van Schaumburgh", de ontwerper der Blokhuizen, had zijn wapen in de gevel doen plaatsen. Bijgebouwen voor de kazernering der soldaten, stallen, magazijnen, wachthuizen of kortegaarden werden aan de wallen en muren toegevoegd. Volgens de geschiedenis werden voor de bouw der Blokhuizen de door de Vetkopers afgebroken Stinsen der Schieringer Edelen gebruikt. Onder de grond bevonden zich kerkers, waarin de opstandige Friese Edelen werden opgesloten. Bij de laatste verbouwingen werden nog vele resten van oude funderingen aangetroffen. De eerste Maarschalk of Bevelhebber van het Blokhuis was tevens kanselier van de door de Hertog ingestelde "Raedt Provintiael". Naar de in de Provinciale Archieven aanwezige oorkonde noemt de Monnik Peter van Thabor: "Canselleer Doctoer Derick in beyden Reghten des Hertoghes Castelleyn te Leeuwarden opt groote bolwereck". Uit de in de Provinciale archieven aanwezige oorkonden "Vries Charterboeck" blijkt, dat de volgende personen achtereenvolgens bevelhebber waren van het Blokhuis,

1499 Doctoer Derick, Bevelhebber van het Blockhuis, Cansslier van de Raedt Provintiael.
1500 Het Canselierschap wordt overgedragen op Sigismund Phlur
1503 Hans van Grombach Kapiteyn oft Amptman van het Blockhuys, voor zijne Ghetrouwheyt door den Hertogh beloondt met eenige verbeurd verklaerde Goederen.
1509 Frits van Grombach, broeder des voornoemden. Hofmaer schalck ende Bevelhebber opt groote Bolwerck.
1516 Gijsbert van Baecx Raet, Slptvooght van 't Blockhuys.
1517 Hans Barbier, Castelleyn deszelfs,
1561 spreken de Oorkonden van een nieuwe Bevelhebber van "'t Blockhuys", Jhr.Balthazar van Warbentsch uit West-phaelen, die Maarschalck was van deszelfs ende dese Vlaardighheyt lange tijdt bekleedde.
1564 Evert Ens, Luytenant van` den Graef van Aremberg, in 1567 opt Blockhuys overleden.
1567 Segher, Heer van Groesbeecke, Ridder Maerschalck van 't Blockhuys. Gelijktijdig maakt het Charter melding van:"Aedriaen Potter als Burghtvooght of Castelleyn, vermoedelijk ondergeschickt aan den Ridder van Groesbeecke"
1571 Matthys Boom, Maerschalck van 't Bolwerck,
1572 Gerrit Blockzijl, Maerschalck van deszelfs, in,dit cyghen Jaer vervangen door den beruchten en beroemden Caspar de Robles.
1577 Jan van Mathenes de Wybisma, Llaerschalck van als voorsseght.
1580 Kommandeur Schagen, idem.

De zittingen van de "Raedt Provintiael vonden plaats in het oude Blokhuis. Op het voorplein, waar het aangeworven krijgsvolk geoefend werd, stond een schavot, dat behalve voornoemde Raedt, ook het "Malefaits- of Krijghsgeright" tot het voltrekken zijner vonnissen diende. Het ruwe krijgsvolk hinderde echter genoemde "Raedt" zodanig, "dat naar een ander onderkomen werd uitgezien. Na vele omzwervingen kwam het College Beentors in het ziekenhuis, van het Minderbroeders Klooster, dat tot dat doel verbouwd werd, terecht. Dit stond, waar nu ongeveer het Nieuwe Ritske Boelema Gasthuis aan de Tweebaksmarkt staat, Ten slotte werd de nu nog bekende "kanselarij" aan de Tweebaksmarkt gebouwd, welke na 5 jaren (A.o.Di.1571) gereedkwam en de 7de November1571 plechtig in gebruik werd genomen door het 'Provintiael Hof van Friesland". Zoals reeds gezegd, werd het voormalig Blokhuis, later "Tucht-- en Werkhuis der Provincie Friesland".

Een oude gravure vermeldt nog: 1754 "Het Hof Provintiael in Vriesland geeft twee gevangenen over aen den Militairen Rechter, na de vernietiging van 't Recht van Praeventie". We zien daarop de galg met de schandborden, het schavot, de geketende gevangenen, de beulsknechten met de galgetouwen, soldaten, het "Hof" met hun dames,

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

burgers en arbeidersvrouwen en kinderen. De publieke terechtstelling lijkt vel een publieke vermakelijkheid. Een afbeelding van de Poort van het Tucht-- en Werkhuis geeft diverse bijzonderheden, o.a. dat het gebouw in -1754 door brand werd vernield. Het was in 1755 herbouwd, en een inscriptie vermeldt in het Latijn, dat het uit de vlammen is herrezen, en de burgers van Friesland weer gerust kunnen gaan slapen, daar alle gespuis weer goed achter slot en grendel zit. Twee aan de voeten geketende gevangenen zijn aan't verfhout raspen, vroeger een monopolie der gevangenissen, vandaar de naam "Rasphuis", zoals een gevangenis wel eens genoemd wordt.Omstreeks 1797 bezocht John Howard, de bekende Engelsman, vele Tucht- en Pesthuizen op het vasteland Omtrent het bezoek aan 's Lands Tucht- en Werkhuis te Leeuwarden staat er vermeld, dat hij daar onder meer spinnende vrouwen en kinderen aantrof. Vandaar, dat de Leeuwarder burgerij nog wel spreekt van het "Spinhuis". Verder blijkt uit John Howard's mededelingen, dat er ook mannen zaten, zelfs het menu van de gevangenis wordt vermeld, waaruit blijkt, dat "bier en jenever" daartoe ook behoorden.

Zo kunt U de nu bestaande moderne weverij in de Bijzondere Strafgevangenis als een, voortzetting zien van de vroegere handspinnerij en weverij. Het "Tucht- en Werkhuis", in officiële stukken betiteld met de naam van "Huis van Opsluiting en Tuchtiging", werd in 1870 opnieuw verbouwd tot de "Bijzondere Strafgevangenis voor Mannen". Het "Bijzondere" is daarin gelegen, dat de straffen geheel of gedeeltelijk in gemeenschap worden uitgezeten. Wel moeten volgens de nog heersende wettelijke voorschriften de eerste vijf jaren cellulair worden ondergaan, doch in de praktijk vindt zulks bijna nooit plaats, tenzij' de gedetineerden zulks zelf op prijs stellen. Vroeger, d.w.z. voor 1890 werden de eerste vijf jaren in cellulaire gevangenissen doorgebracht. Omstreeks 1850 werden de eerste gevangenissen van dit type gebouwd. Toen werd n,l. de strijd beslist tussen de voor- en tegenstanders van het systeem van eenzame opsluiting. Men zag n.l. de vele schaduwzijden en de geestelijke besmetting van de toen heersende gemeenschappelijke opsluiting. Geen wonder, dat de voorstanders van het cellulaire systeem de strijd wonnen. Nu zien we weer het omgekeerde, doordat in de afgelopen jaren van oorlog en bezetting vele vooraanstaande Nederlanders kennis maakten met de Nederlandse gevangenissen. Een storm van verontwaardiging is losgebroken bij velen, die zich voordien over gevangenissen noch gevangenen bekommerden. Gelukkig zijn het nu hulptroepen geworden voor de melen, die dagelijks met het systeem in aanraking komen en wier stem jarenlang was als een "roepende in de woestijn". Na de eerste vijf jaar eenzame opsluiting, bedoeld als "meditatie' werden de gedetineerden naar de B.S.L. in Leeuwarden overgebracht om daar do rest van hun straf in gemeenschap uit te zitten. Deze termijn gold vroeger zo onverbiddelijk, dat "cel psychose" een normaal verschijnsel was, en de gevangenisdirecteuren eigenlijk zoiets waren als 'Hoofdwaard'! uit de geschiedenis. Teneinde deze bezwaren te ondervangen en de belangen van de gedetineerden beter te kunnen behartigen het humanisme begon een beetje door te dringen -- werd in 1890 de B.S.L. uitgebreid met een cellulaire afdeling, waardoor het mogelijk werd hier de gehele straf volgens de wettelijke bepalingen te ondergaan, doch tevens excessen als aangegeven te voorkomen door tijdig ingrijpen in-overleg met de gevangenisarts. Hierdoor werd snel verplaatsen naar de gemeenschap mogelijk. Tot voor kort was daarvoor echter nog steeds de toestemming achteraf van de Minister van Justitie nodig. Dat van een algehele gemeenschappelijke opsluiting in 1850 werd afgestapt, kan ik begrijpen, doch dat het nog tot 1924 moest duren alvorens Minister v.Heemskerk de bekende "mitigatie circulaire" liet uitgaan,' is me .onbegrijpelijk. Tot die tijd werd vastgehouden aan onbarmhartige voorschriften. Aan ontspanning en studie werd voordien zo goed als niets gedaan. Bezit van een ander stuk schrijfpapier dan het officiële was een overtreding. Eenmaal in de week pen en inkt voor het schrijven van een brief was alles, wat toegestaan was. Een stompje potlood was eveneens contrabande. Een krant, bij toeval in de gevangenis verzeild geraakt, bracht gewoonweg opschudding teweeg. Ondanks dit alles, wisten de gevangenen het nieuws soms nog eerder dan wij. Alleen de ongezonde belangstelling werd erdoor bevorderd. Belangstelling van buitenaf, behalve van de van ouds bekende "Vereniging tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen", was er zo goed als niet. Gelukkig is deze naam ook veranderd en beantwoordt nu meer aan het doel. Onder zulke omstandigheden begon ik voor ongeveer 30 jaren mijn loopbaan bij het gevangeniswezen na vooraf in 't vrije bedrijf werkzaam te zijn geweest. Het leven der gevangenen bestond uit werken, eten, slapen en in de vrije uren boeken uit de gevangenisbibliotheek lezen, welke vaak kwamen uit schenkingen of uit een of andere nalatenschap, nadat er eerst de goede boeken waren uitgehaald. Het was een grote ontgoocheling voor me, doch gelukkig heb ik in de loop der jaren vele veranderingen en verbeteringen kunnen helpen bevorderen. Na de eerste wereldoorlog groeide de belangstelling voor het gevangeniswezen. De reclasseringsraden ontstonden, het stelsel "gevangenisbezoekers", door vele Directeuren met lede ogen aangezien word ingevoerd. Dit maakte de gevangenis tot een glazen kast, waardoor al het lelijke en kleinzielige zichtbaar word.

In 1924 verscheen de reeds genoemde mitigatie-circulaire van Minister Heemskerk, waardoor aan gevangenen bij goed gedrag en ijver verschillende gunsten toegestaan konden worden. Ten gevolge hiervan verdween veel van het starre en stugge en werd de gevangenisstraf dragelijker. De beperkte gemeenschap voor bepaalde doeleinden werd ingevoerd. Van de vrijheid beroofd zijn is immers het ergste dat een mens kan overkomen, waartoe dan nog meer kwellingen!? "Tuchten" noemde men dat. Lezingen mochten worden gehouden, lessen gevolgd, vakonderricht worden gegeven. De gevangenissen, althans de grote, werden fabrieken. Zo ging het in opgaande lijn, totdat de Duitsers ons land overvielen en we tot de Middeleeuwen terugkeerden. Voor het hulpverlenen aan de gevangenen, door De

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Duitsers gearresteerd, geraakte ik voor de tweede maal in S.D.-handen, en verkreeg zodoende bij de theorie ook de praktijk van 't gevangen-zitten.

Na in Aug. 1945 mijn taak weer te hebben hervat, hebben ree hier eerst de misère van de internering der N.S.B.ers meegemaakt nadat zij verwerkt was, kwam het probleem der politieke zwaargestraften aan de orde, waarvoor Leeuwarden de eerste stoot moest opvangen.

De huisvesting was hier toentertijd als volgt:
1ste. De Cellenafdeling, waarin tevens arbeid werd uitgeoefend:
2de. 10 verblijfszalen en zaaltjes van verschillende capaciteit, waaronder één bestemd voor de crimineel-levenslang gestraften, die, naar de gemeenschap overgeplaatst, tot voor kort geheel van de andere bevolking afgezonderd werden gehouden.
3de. Werkzalen! Kleermakerij één zaal, Weverij 3 zalen, Meubelmakerij 3 zalen, Drukkerij 1 zaal, Zetterzetterij 1 zaal, Zadelmakerij 1 zaal. Verder een eenvoudige werkplaats voor enige timmerlieden en een eenvoudige smidse.

De in gemeenschap verblijvende gedetineerden sliepen in het z.g. alcovengebouw, waarin elke gevangene 's nachts in een uit ijzervlechtwerk bestaande alcoof werd opgesloten. In de loop der jaren waren de zalen op de begane grond reeds tot werkplaatsen en magazijnen voor arbeid ingericht. Dit alcovengebouw was een zeer onaangename, koude slaapgelegenheid 't Is me soms een raadsel voorgekomen, hoe men tot dergelijk ondingen kwam. Licht en lucht, die gelukkig niets "kosten", ontbreken geheel tot voor kort aan deze gevangenis. Om nu het probleem van het opnemen van een zo groot aantal zware gestrafte politieke gedetineerden te helpen oplossen, stelde ik voor de ijzeren alcoven uit te breken en van de aldus verkregen ruimten verblijf- tevens slaapzalen en werkzalen te maken. Eveneens om de verblijf zalen der Criminelen tevens tot slaapzalen in te richten. Hier werd dan het stelsel gesepareerd slapen geheel opgeheven. De afzondering bij nacht zou dus afgelopen zijn. Keuze was er niet, zodat het Dep. v.Justitie met het voorstel akkoord ging. Om overdag voldoende ruimte te hebben op de verblijfszalen, adviseerde ik om in plaats van ledikanten kooien te maken, d.w.z. hangmatten zoals ook door schepelingen gebruikt worden. Het D.v.J. ging ook hiermede akkoord. De hangmatten worden 's morgens afgenomen en netjes opgeborgen, zodat er een ruime zaal ontstaat, waarin zo nodig ook nog gewerkt kan voorden. In het alcovengebouw is ook ons ziekenhuis ondergebracht het kan zeker de toets doorstaan van vergeleken te worden met een dergelijk inrichting van een kleine provinciestad! De zolders van het alcoofgebouw, welke vroeger niet gebruikt werden, zijn nu tot werkzalen, bibliotheek en school ingericht. Het is jammer, dat de bezoekers de oude toestand niet bekend is, want dan zou het grote verschil en de enorme verbetering nog sterker spreken. Alles wat tot nog toe verbouwd en verbeterd is, is door gedetineerden eigenhandig gedaan. Dit alles op te sommen zou te vervoeren, doch er is een geweldig stuk werk verricht en nog zijn bezig. Deze wijze van uitvoering kost natuurlijk ook geld, doch welk een kapitaal zou er nodig geweest zijn, als het door particulieren gemaakt had moeten worden en waar zou men de vaklieden vandaan hebben moeten halen? Ik ben overtuigd, dat veel dan bij 't oude gebleven zou zijn. Op alle zalen zijn toiletten aangebracht met waterspoeling en overal enige wasbakken. Alles is "Centraal" verwarmd en elektrisch verlicht. Daken zijn afgebroken en opnieuw gebouwd, septic tanks onder de grond aangelegd. Het is tevens een pracht werkobject voor alle mogelijke vaklieden, die een vak of onderhouden, of aan het leren zijn en dus straks bij ontslag de handen niet verkeerd hebben staan. Het gebrek aan ruimte heeft gelukkig ook het cellulaire systeem in de kerk verdrongen en de beruchte hokjes, voor elke gevangene één doen verdwijnen. Mag ik U wijzen op de mooie preekstoel, het nieuwe altaar, het betonnen balkon, de prachtige lichtkronen, gemaakt uit de wielen van het oude celrijtuig (gevangeniswagen). Hoeveel leed hebben deze wielen gedragen! Het luchten in de z.g. luchtcellen behoort ook tot het verleden. Ook zij, die nog cellulair verblijven, luchten nu gemeenschappelijk of op de ruime binnenplaatsen, waar tevens balspelen en vrije orde--oefeningen gedaan worden door hen, die zich daar vrijwillig voor opgeven. Het grootste deel der cellen is op eenvoudige wijze van dubbel zo grote ramen voorzien en waar mogelijk van blank glas. De beruchte 'TON' is in een aparte WC geplaatst. Veel van het enge en ergerlijke is daardoor verdwenen. "Met de rest zijn we aan 't verbouwen. Op de binnenplaats hebben 's zomers openluchtconcerten plaats van het eigen zangkoor en eigen muziekgezelschap, aangevuld met concerten van gezelschappen uit de vrije maatschappij. Van de afgebroken luchtcellen zijn de stenen afgebikt en gebruikt om op dezelfde plaats een modern fabriekje te bouwen*. De timmerfabriek is nog in aanbouw en reeds onder de kap, alles door gedetineerden gebouwd. Op de binnenplaats tussen gevangenis en Huis van Bewaring vindt U de revisie-afdeling voor auto's. Ook de stoffering dezer auto's wordt eventueel vernieuwd evenals het lakwerk (spuiten). De drukkerij, is uitgebreid met een boekbinderij. Alle werk is ingericht om zoveel mogelijk arbeids efficient te zijn, waardoor eenieder, zo hij wil, het vak vanaf de eerste handgrepen kan leren. U zult echter zien, dat ook de modern techniek niet is vergeten. Iedere gedetineerde, die geen vakkennis bezit, kan zich die eigenmaken, zo de wil daartoe aanwezig is, waarbij de theoretische opleiding niet vergeten wordt., Voor de intellectuelen is passend werk gevonden door het organiseren van cursussen in talen en techniek, literatuur onder leiding van het onderwijzend personeel. De lessen worden grotendeels in de vrije tijd en avonduren gegeven, zodat onze onderwijzers altijd bij toerbeurt ook 's avonds aanwezig zijn. De gevangenen gaan nu om 10 uur n.m. ter ruste. Voor de niet- of weinig ontwikkelden is gelegenheid gegeven het Middenstandsdiploma te halen. 60 van de 61 deelnemers slaagden dit jaar met goede en heel goede cijfers, Dit examen is in de stad afgenomen zonder enige

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

stoornis. Ook behaalden meerderen andere diploma's. In 1947 werden ongeveer 100 mannen lid van de diverse kerkgenootschappen zonder dat daartoe enige aansporing nodig was. In 1948 was dit aantal ongeveer 50. Het ligt in mijne bedoeling de vakopleiding officieel erkend krijgen door b.v. ten overstaan van gedelegeerden het Ambachtschool, diploma uit te reiken, of het las-diploma. De dominee geeft eenmaal per week catechisatie en de Pater geeft de leer van de catechismus. Verder heeft de dominee een "Kadercursus', waarvoor veel animo bestaat. Vanzelfsprekend is er Zondags Rooms -Katholieke en Protestantse kerkdienst. De bijwoning daarvan is voor lidmaten verplicht, maar ook al zou deze vrij zijn dan zou het bezoek zeker nog bevredigend blijven. De eerste maal had de kerkelijke bevestiging zonder enige moeilijkheid, plaats in een kerk in de stad (onze kerk was toen nog niet gereed). De kerkelijke bevestiging vindt steeds plaats in het bijzijn van familieleden en is een grote plechtigheid. De criminele, noch de politiek met levenslang gestraften vormen, een aparte categorie, gelukkig maar, urenlang was dit een aparte kwelling, die door Minister v. Maarseveen op mijn gefundeerd betoog werd afgeschaft. Hulde aan deze Staatsman eens te willen luisteren naar een Gevangenis-Directeur, waardoor het zware lot van deze gedetineerden aanmerkelijk verbeterd is. Tot op heden is deze maatregel een succes gebleken ie zijn. In de gevangenis lezen allen een dagblad, liefst streekblad; het abonnement mag door de familie betaald werden. Zonodig mogen boeken uit de stads-, Provinciale- en Universiteitsbibliotheek geleend worden., Ik hoop U te kunnen overtuigen, dat het in de B.S.G. te Leeuwarden met het geestdodende tuchten gedaan is. 't' Is een levend geheel, een fabriek, een werkgemeenschap, waar met, ambitie gewerkt wordt tot nut en heil van de gedetineerden en de maatschappij. De meeste gedetineerden zeggen: "Directeur, we komen tijd te kort:" Zo moet het zijn en blijven. Van alles wat hier vervaardigd wordt, hoop ik U een beeld te kunnen geven: Er is wel voor enige honderd duizenden guldens gefabriceerd! U zult vragen,"Hoe is de verhouding tussen politiek en crimineel-gestraften" Deze is goed en de invloed van de eersten op de laatsten zeer gunstig. De politieken en criminelen werken gezamenlijk., doch verblijven apart. Moeilijkheden hebben zich niet voorgedaan, U zult zich ook afvragen, wat er gebeuren moet, als de politiek-gestraften, verdwenen zijn. In de eerste plaats duurt dat nog lang, gezien het grote aantal levenslange gestrafte politieke en verder heb ik de volgende gedachte gehad over de geheel nieuwe opzet hier. Wanneer toch overal de gemeenschappelijke opsluiting regel wordt, kan het odi.um van de B.S.G Leeuwarden vervallen. 1ste kan iemand met een straf van enige jaren, die elders niet in zijn vak geplaatst kan worden, naar Leeuwarden gezonden houdt dan zijn vakbekwaamheid tot nut van zichzelf, zijn gezin en de Maatschappij. 2de kan iemand zonder vakkennis, die graag een vak wil leren., naar Leeuwarden gezonden worden,3de kan door de grote opnamecapaciteit te Leeuwarden misschien elders een gesticht, dat niet aan behoorlijke eisen voldoet, opgeheven worden. De kosten van de modernisering zijn dus ook, voor de toekomst goed besteed, Nog wil ik opmerken, dat zij, die serieus studeren, op speciale zalen zijn ondergebracht, waar 's avonds stille heerst. Steeds is leiding bij de studie aanwezig. Het mooiste zou ik vinden: Iste beperkte gemeenschap voor hen, die dit gaarne willen. Dus gezamelijk werken en in rusttijd alleen verblijven in een tot kamertje ingerichte cel. 2de beperkte gemeenschap voor hen voor wie we zulks beter achten, dus eventueel ook tegen hun wil. 3de geselecteerde gemeenschappen met een klassenstelsel. Als de bezetting minder groot is, zouden op enige zalen speciale eenmanskamertjes kunnen worden ingericht; waardoor de beperkte gemeenschap aanzienlijk kan worden uitgebreid. Gaarne wijs ik erop, dat slechts weinig disciplinaire straffen meer behoeven te worden opgelegd. De meeste vloeiden voort uit het rookverbod, doch nu de gelegenheid tot roken aanzienlijk is uitgebreid, zijn hiermee de desbetreffende overtredingen sterk teruggelopen. Thans mag buiten de werkuren op de zalen gedurende de gehele dag gerookt worden. Het is dan voor eenieder zaak zijn rantsoen tabak over de betreffende periode zo goed mogelijk te verdelen. Verder merk ik op, dat de 'vrijheidsstraf" het straffende element is en men de gedetineerden verder zo maatschappelijk mogelijk dient te verzorgen en behandelen. Eerst dan is het mogelijk hen als gemeenschapsmensen in de maatschappij te doen terugkeren. Dit geleide vroeger op niets.

Het aantal vakken, dat hier nu beoefend wordt, is:

- 1ste. Smeden, bankwerken, draaien, fraisen, schaven (machinale ijzerbewerking
- 2de. Timmeren en ijzerbewerking.
- 3de. Weven en voorbereiding.
- 4de. Drukken en zetten.
- 5de. Boekbinden.
- 6de. Meubelmaken en stofferen.
- 7de. Zadelmaken.
- 8ste. Autorevisie.
- 9de. Schoenmaken.
- 10de. Kleermaken.
- 11de. Rietvlechten.
- 12de. Administratie voor Centraal-Bureau-Statistiek.

Ten slotte nog dit. In verband met het aftreden van H.M. Koningin Wilhelmina en de troonsbestijging van H.M. Koningin Juliana, is de feestweek hier op een zeer passende en plechtige wijze gevierd. Vooral de rede van onze nieuwe Koningin werd onder ademloze plechtige stilte beluisterd. Omdat de grátie zou tegenvallen, na alles vat

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

daarover geschreven was en verkeerde illusies gewekt waren, besloot ik een massaal bezoek te organiseren, waarbij drie of vier familieleden aanwezig mochten zijn. Dit had plaats in de kerk, telkens twee zalen gedetineerden met de bezoekers(sters). Een versnapering mocht meegebracht en ter plaatse genuttigd worden, In zes dagen, -telkens van 2 tot half 5, zijn de bezoeken- verwerkt. Het zijn echte feestdagen geworden, ook voor ons, met veel dankbare gezichten en harten. Vele brieven getuigden hiervan. Moeilijkheden of knoeierij deden zich niet voor en het ligt in de bedoeling dit op daartoe geëigende tijdstippen te herhalen. Beter viermaal per jaar zo'n bezoek dan iedere veertien dagen op de gewone manier. De mensen voelden zich weer in het maatschappelijk verkeer opgenomen. Het zangkoor zorgde telkens voor enige nummers; de ontroering was duidelijk zichtbaar. Het slot van de feestweek was een toneelavond op ons eigen toneel met eigen krachten, waarna allen spontaan op verzoek van één der gedetineerden het lste en 6de couplet van het Wilhelmus zongen, hetgeen ons aller zeer aangreep. Ik hoop U te hebben overtuigd, dat we hier doen wat menselijkerwijze mogelijk is, om de gedetineerden als maatschappelijke lieden aan de maatschappij terug te geven. Dat dit de gehele mens vergt, en deze werkkring niet als "een baantje", doch als een werkkring, waaraan men zich met hart en ziel dient te geven, gezien moet word behoef ik U zeker niet te vertellen.

De Directeur der B.S.G. A.B.R. JANSEN Bron: archief Museum Blokhuispoort

Hulp in de huishouding
Annie Nieuwland. Een ontmoeting in de zomer van 2019 met Annie Nieuwland, hulp in de huishouding in de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden. Op 14-jarige leeftijd komt Annie Nieuwland aan het werk in de

LEEUWARDEN. Als opvolger van den heer J. Noordhoff, aan wien zooals gemeld met ingang van 1 Mei eervol ontslag is verleend als directeur van de Bijz. Strafgevangenis en van het Huis van Bewaring alhier, is benoemd de heer A. Jansen te Rotterdam.

huishouding voor dhr. Noordhoff, directeur van de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden. Hij wordt, na eervol ontslag in 1942, opgevolgd door dhr. A.B.R. Jansen waar ze een aantal jaren voor blijft werken. Historisch gezien mag dhr. A.B.R. Jansen de grondlegger genoemd worden van een nieuw gevangeniswezen tijdperk in het ontwrichte Nederland na de 2e wereldoorlog. Een plakboek vol foto’s herinnert haar aan die fijne periode. De oorlogsjaren: Om mede de kost te verdienen moesten veel meisjes gaan werken in de huishouding, zo ook Annie. Ze kreeg al gauw de betrekking bij de familie Noordhoff als hulp in de huishouding. Het gezin Noordhoff bestond uit vader, moeder en hun twee zoons. Ze kwam er al gauw achter dat directeur Noordhoff heulde met de bezetter. Annie: Mevrouw was heel aardig maar meneer had een ander karakter. Mevrouw kwam eens bij mij in de keuken om te vragen of ik de laarzen van haar man wilde poetsen. Maar ik wist dat hij fout was en heb dat toen geweigerd. Mevrouw heeft naderhand met hem hierover gesproken. Ik heb maar heel kort voor de familie Noordhoff gewerkt.

Nieuwsblad van het Noorden 23-04-1942
Annie werd nu de hulp in de huishouding voor het nieuwe directeursgezin Jansen. Het gezin Jansen bestond uit vader, moeder en hun vier kinderen. Drie zoons en een dochter, waarvan twee jongens uit zijn eerste huwelijk. Annie: Mevrouw Jansen was een lieve vrouw die vanwege haar broze gezondheid niet zelf veel mocht doen, daarom kwam ze regelmatig bij mij in de keuken kijken. Elke keer als mevrouw dan binnenkwam was het eerste wat ze zei: “Annie, wat heb je de keuken weer gezellig gemaakt, allemaal leuke kleedjes erop” dat is mij altijd bijgebleven. Ik weet ook nog dat er een groot vloerkleed in de kamer lag die ik ben uit gaan kloppen. De ideale plek om dat te doen was over de reling van het bruggetje voor het woonhuis, wel zwaar werk maar ik kreeg het voor elkaar. Bewaarders die passeerden vonden dat uitgeklopt mannenwerk maar ik was oersterk dus kon dat best aan. Mevrouw had geen erg van die schoonmaakacties en meneer had het druk genoeg met zijn werk in de gevangenis. Door de vernieuwingen die meneer Jansen in de Strafgevangenis doorvoerde kon ik regelmatig met het zware werk worden geholpen door de lang gestraften. Ondanks de fijne tijd die ze bij de familie Janssen had wilde ze toch meer zien te verdienen. Ze sprak met vriendinnen van school hierover en die moedigden haar aan om bij hen op kantoor te komen werken; daar tegenover stond dat ze wel moest leren typen. Niet veel later belde haar broer, werkzaam bij Phoenix fietsfabriek te Leeuwarden, dat daar een baan was vrij gekomen. Nu ze kon typen kon ze daarvoor in aanmerking komen. Annie: Ik had daar eigenlijk geen zin in en zei dat ook tegen mijn broer; het ontbrak mij gewoon aan ervaring. Haar nieuwe werkgever hield kantoor aan huis, hij woonde vlak bij het station. Echter op een goede dag kwam hij plotseling op

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

straat te overlijden. Mevrouw Janssen vroeg haar of ze terug wilde komen wat ze met liefde accepteerde. Helaas raakte de oorlog ook het gezin Janssen.

Gerrit Nieuwland in kostuum, samen met Aaltje Nieuwland

Annie: Ik weet nog wel dat mevrouw eens overstuur bij mij kwam met de mededeling dat meneer was opgepakt en naar kamp Amersfoort was overgebracht. Van de zenuwen schrok ik en schoot in de lach waarvoor ik mij later heel erg schaamde. Ik probeerde haar toch wat troost te geven. Hij was zo'n aardige man. Er moet nog een foto van hem zijn in kostuum; ik ken hem ook niet anders dan zo. Ze ontmoette haar man, Theo Stok toen de oorlog over was. De familie Stok was over Nederland uitgewaaierd tijdens de hongerwinter. Theo bleef achter, ondergedoken, maar wel met een hele voorraad voedselbonnen zodat hij die periode door kon komen. Nel, de zus van Theo werd bij een vriendin van Annie ondergebracht en via haar leerde Annie hem kennen. Op uitnodiging van zijn zuster heeft ze na de oorlog een bezoek gebracht aan Rotterdam, voor haar een hele onderneming en bijzondere ervaring. Contact met de familie Jansen is gebleven. Na haar trouwen bracht ze mevrouw nog regelmatig een bezoek, ze herinnert hun twee jongetjes nog goed. Ook aan de zuster van mevrouw Jansen heeft ze goede herinneringen overgehouden. Zij was getrouwd met een Mulder, samen hadden ze toen één zoontje, Anne. Zij woonden boven hun eigen kleine boekhandel in de Peperstraat. Boekhandel Mulder is nog steeds een begrip in Leeuwarden, inmiddels met de 3de generatie aan het roer. Annie: Luke, één van zoontjes van de familie Janssen, zei eens tegen mij "Annie, kun jij wel dansen? "Nee, dat heb ik nooit gedaan". "Nou kom maar mee, gaan wij samen"; zulke leuke jongens. Wat mijn opvolgster betreft: mevrouw Jansen kwam weer eens bij mij. "Annie, het is hopeloos want ze slaapt met schoenen aan in bed op zolder, Annie dit is niet best, wil je niet terugkomen". Ik heb dat toen niet gedaan want wilde meer geld verdienen.

Hulpbewaarder Gerrit Nieuwland

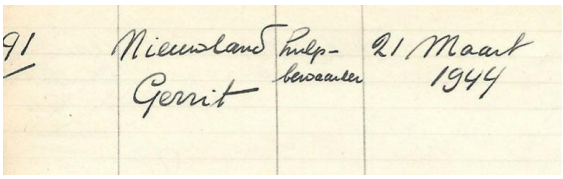

Haar verhaal zou hiermee verteld kunnen zijn maar dan gaat ze praten over haar vader, Gerrit Nieuwland. In het fotoalbum moet nog een foto van haar vader te vinden zijn in werkkleding. Tijdens de oorlogsjaren was hij hulpbewaarder in de Bijzondere Strafgevangenis van Leeuwarden. Gerrit Nieuwland werd op 21 maart 1944 ingeschreven. Wegens reorganisatie is hij op 1 Mei 1951 ontslagen. Annie: Vader was een grappenmaker. Zo had hij eens op het werk de kachel aangestoken waarin hij viskoppen had verstopt. Natuurlijk ontkende hij dat bij zijn collega's maar de stank was ondraaglijk. Zijn collega's hebben hem eens terug kunnen pakken na zijn woorden; "mij krijg je niet op de kast" vervolgens werd hij met man en macht op de kast gezet. Vader, klein van stuk, smokkelde onder zijn veel te grote bewaarders-jas regelmatig zaken in of uit de gevangenis voor de gestraften die opgepakt waren door de bezetter, althans dit verhaal deed altijd de ronde.

Annie krijgt foto's van de kleinkinderen van directeur Janssen te zien die tijdens de reünie in 2017 zijn gemaakt vanachter het bureau waar opa Jansen zat. Enige herkenning heeft ze bij het zien van kleinzoon Mulder, van de boekhandel.

Met de belofte om contact te gaan zoeken met de familie Jansen neem ik afscheid van deze bijzondere dame. Met dank aan: de familie Stok.

Hendrik Bearda Bakker

Dokter Bearda Bakker was huisarts in Leeuwarden en door de Duitsers aangesteld als gevangenisarts van de Leeuwarder gevangenis en Huis van Bewaring. Hij heeft meegewerkt aan de overval op de gevangenis op 8 december 1944. Er zaten belangrijke verzetsmensen vast en die moesten er hoe dan ook uit. Anders werden ze doodgeschoten. Eenenvijftig mensen zijn bevrijd en ondergedoken en niemand van hen is gepakt. Maar het was bloedlink. Bang is Bearda Bakker echter nooit geweest. (Interview Het Medisch Contact in verzet)

Uit het familiearchief

Dokter Bearda Bakker werd een gerenommeerd arts in Leeuwarden. Hij werd vooral bekend om de grote rol, die hij er tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft gespeeld. Daarover straks meer. Direct na de oorlog maakte hij als scheepsarts met het M.S. de Johan de Witt een tocht naar Nederlands-Indië. Zijn kleinzoon Brent heeft nog steeds zijn monsterboekje in zijn bezit.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

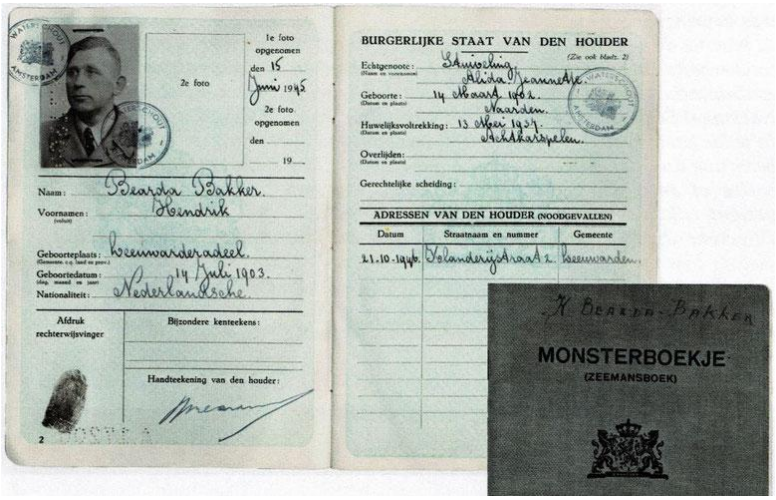

Uit bijgevoegde bewijsstukken bleek dat de dokter van 21 oktober 1946 tot 6 januari 1947 onderweg is geweest, tegen een gage van fl.700,- per maand. Voor de geneeskundige behandeling van Italiaanse krijgsgevangenen tussen Dar-es-Salaam en Napels kreeg hij nog een extra bedrag uitgekeerd. Dit bleek geen ongevaarlijk werk te zijn, want voor diezelfde periode had de dokter beschikking over een wapenvergunning gekregen. Zolang hij met politieke gevangenen te maken had, mocht hij dus een pistool dragen.

Naar aanleiding van zijn overlijden verscheen van de hand van redacteur Ype Schaaf een paginagroot artikel in het Friesch Dagblad van 6 mei 1995. Hierin lezen wij o.a.: “Bij het uitbreken van de oorlog had dokter Bearda Bakker drie functies- hij had een particuliere huisartsenpraktijk op het Zuiderplein in

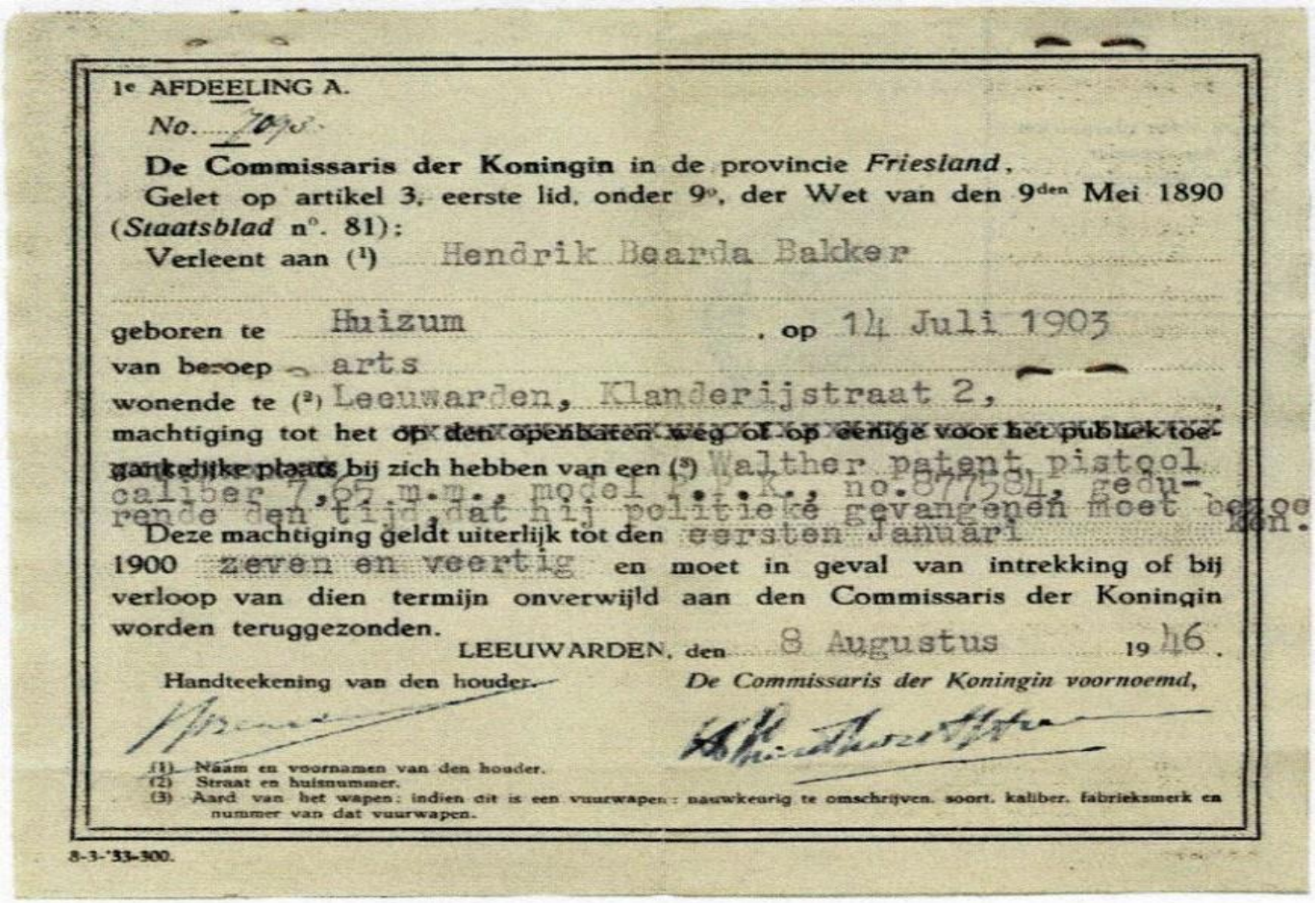

1e AFDEELING A.

No. 7090.

De Commissaris der Koningin in de provincie *Friesland*,

Gelet op artikel 3, eerste lid, onder 9°, der Wet van den 9den Mei 1890 (*Staatsblad* n°. 81):

Verleent aan (1) Hendrik Bearda Bakker

geboren te Huizum, op 14 Juli 1903

van beroep arts

wonende te (2) Leeuwarden, Klanderijstraat 2,

machtiging tot het op den openbaren weg of op eenige voor het publiek toegankelijke plaats bij zich hebben van een (3) Walther patent pistool caliber 7,65 m.m., model P.P.K., no.877584, gedurende den tijd, dat hij politieke gevangenen moet bezoeken.

Deze machtiging geldt uiterlijk tot den eersten Januari 1900 zeven en veertig en moet in geval van intrekking of bij verloop van dien termijn onverwijld aan den Commissaris der Koningin worden teruggezonden.

LEEUWARDEN, den 8 Augustus 1946.

Handteekening van den houder. De Commissaris der Koningin voornoemd,

(1) Naam en voornamen van den houder.
(2) Straat en huisnummer.
(3) Aard van het wapen; indien dit is een vuurwapen: nauwkeurig te omschrijven, soort, kaliber, fabrieksmerk en nummer van dat vuurwapen.

8-3-'33-300.

Leeuwarden, hij was gevangenisarts in de Leeuwarder gevangenis en in het Huis van Bewaring en hij was keuringsarts voor de spoorwegen. Al kort na de capitulatie werd hij ontboden in het nieuwe hoofdkwartier van de SD (Sicherheits Dienst), op de hoek van het Zaailand en de Zuiderstraat. Bij een eerste confrontatie kreeg hij al door, dat dit bureau niet bezet werd door overtuigde NationaalSocialisten of door beroepsmilitairen, maar door ordinaire criminelen. In ieder geval had hij dus maar besloten om geen Duits meer te verstaan zolang de bezetting duurde.

Ook weigerde hij patiënten te zien in het bijzijn van de Duitsers-' oorlog of geen oorlog, medisch handelen was een privézaak tussen dokter en patiënt, ook in de gevangenis. Directeur Jansen van de gevangenis aan het Blokhuisplein was ‘goed’, en de meeste bewakers ook. Aan de Oosterkade lag het Huis van Bewaring, waar o.a. zwarthandelaren en politieke gevangenen tijdelijk werden opgesloten. De verhoren werden afgenomen in het Weeshuis of in het Burmaniahuis, waarna de (gemartelde) slachtoffers weer werden teruggebracht.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

De oude gevangenis van Leeuwarden

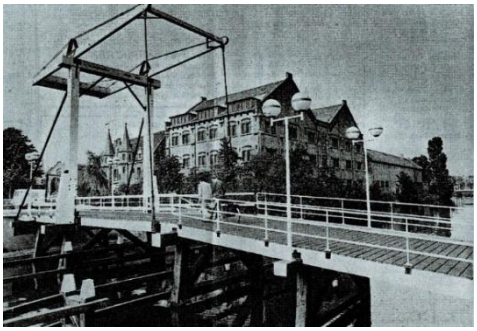

Iedere nieuw binnenkomende gevangene werd eerst door hem onderzocht. Hierdoor kon hij snel het verzet waarschuwen en eventuele belastende papieren laten wegwerken. Zo heeft hij ook in 1944 het verzet gewaarschuwd dat de belangrijke verzetsmensen, die toen gevangen zaten, de zware verhoren niet lang meer zouden doorstaan. Daarom volgde op 8 december van dat jaar de bekende overval op de Leeuwarder gevangenis, waarbij 51 mensen werden bevrijd. Door als huisarts bezoeken af te leggen kon hij informatie doorspelen, een arrestant kon snel in veiligheid gebracht worden door hem op medische gronden in de ziekenboeg op te nemen.

Soms werd iemand met een ‘acute blindedarmontsteking" opgenomen in het ziekenhuis, waarna het verzet hem daar kwam helpen om te ontsnappen. Dat gebeurde bv met Dolf, een lid van de Knokploeg, die de kaartenbakken van het bevolkingsregister had gestolen. Ook ‘overleden’ patiënten verdwenen op raadselachtige wijze. Toch had de SD een diep respect voor ‘den Herrn Doktor’, en ook zij riepen zijn hulp in als het nodig was. De leider van de Belgische SS’ers, Albrecht, had zowel in Gent als in Leeuwarden de meest vreselijke dingen gedaan. Hij kreeg daar later ook de doodstraf voor.

Maar.... toen hij na de oorlog in Leeuwarden gevangen zat om zelf berecht te worden, kreeg hij op een dag vreselijke kiespijn. Dokter Bear da Bakker kon het niet laten•' hij trok de rotte kies zonder verdoving. Toen deze man, die zelf zoveel gevangenen had gemarteld en ter dood gebracht, huilend en jammerend de spreekkamer verliet, kreeg hij van de dokter letterlijk een schop na. Toch heeft Dr. Bearda Bakker er altijd spijt van gehad dat hij aan deze laatste impuls had toegegeven. Hij voelde duidelijk dat hij hiermee een grens had overschreden.

Al was het inderdaad niet bepaald ethisch, het was wel heel begrijpelijk! Na de oorlog heeft het verzet op verschillende manieren geprobeerd te claimen dat de dokter ‘één van ons’ was. Hij heeft hier altijd afstand van

Verzetskruisen voor Bearda Bakker en Sybren de Vries

LEEUWARDEN - De heren Hendrik Bearda Bakker (uit Leeuwarden) en Sybren de Vries (posthuum) krijgen het verzetskruis. Commissaris der Koningin Hans Wiegel reikt de verzetskruisen donderdagmiddag om half vijf in de Kanselarij uit. Bearda Bakker was tijdens de oorlog arts in de Leeuwarder gevangenis. In die functie was hij van grote betekenis voor het verzet. De heer Bearda Bakker heeft thans nog zitting in de commissie van toezicht van de Stichting Friesland 1940-1945.

De heer De Vries beheerde in Friesland het Nationale Steunfonds (NSF). Met dit fonds, waarin grote bedragen omgingen, werden activiteiten van het verzet gesteund. De Vries werd in 1944 de opvolger van Jan Evenhuis, die door de Duitsers was opgepakt en de dood vond.

genomen.. Hij was principieel onafhankelijk, hij stelde zijn eigen grenzen, en die werden bereikt waar het onrecht begon. Daar was hij zeer consequent en zorgvuldig in. Ziekten of pijnklachten werden altijd behandeld, of het nu vriend of vijand betrof. Daardoor was hij belangrijk voor de gevangenen in het Huis van Bewaring, voor het verzet en ook voor de NSB’ers onder zijn patiënten. “He did it his way”.

Omdat Hendrik Bearda Bakker toch wel een markante persoonlijkheid moet zijn geweest, hebben wij via e-mail een poging gedaan om enkele verhalen uit de privésfeer boven water te halen. Wellicht waren er nog oud-patiënten, die zich dingen konden herinneren? En jawel hoor, in de Friesland-genealogygroup waren een paar mensen zo goed om ons een verslag te sturen. Anno 2004 is dokter Bearda Bakker nog steeds niet vergeten. “Mijn grootouders van moederszijde waren patiënt In de oorlog schreef Dokter oma extra eieren voor; hetgeen erin resulteerde, dat van dat extra rantsoen ook een paar eieren bij Dokter werden afgeleverd. Een oom van mijn vrouw was marinier, en in de oorlog verbleef deze in Indië. Later was hij tewerkgesteld aan de spoorlijn in Burma. Hij heeft het overleefd. Dokter Bearda was wel meelevend, want bij elk contact vroeg hij of er ook iets bekend was over dit familielid. ”

‘Dokter Bearda Bakker, wat een karakteristiek huisarts!!!
Hij was al voor mijn geboorte in 1947 onze huisarts, en is dat gebleven tot zijn opvolgers, het echtpaar Lamoen, de praktijk overnamen. Het meeste wat ik nu schrijf weet ik van mijn ouders (beiden leven niet meer). Hij had een hekel aan zeurende vrouwen, de schoonmaaktijd vond hij een ideale tijd. “Dan hebben de vrouwen geen tijd om te zeuren en komen er alleen echte zieken”, zei hij. Toen ik een jaar of 11 was, moest ik geregeld naar hem toe. Ik zie nog de wachtkamer voor me, met 30 of 40 patiënten voor mij. En hotel De Klanderij er tegenover. Hij had een

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

onderzoekkamertje en een spreek- studeerkamer. Hij liet de patiënten om en om in die kamers komen. Als de volgende patiënt binnenkwam, riep hij vanuit de andere • “Trek de kleren maar vast uit”. Dat zal iemand met een gebroken pols wel vreemd in de oren geklonken hebben. Als hij buiten kwam droeg hij altijd een zwarte jas en hoed. Hij had zo’n hekel aan de Duitsers, dat hij altijd in een Engelse auto reed.

Als hij met zijn Humber (een Engelse wagen) op vakantie ging naar Frankrijk, nam hij twee kisten met reserveonderdelen mee. In de oorlog heeft hij veel mensen in de gevangenis hier in Leeuwarden kunnen bijstaan in zijn functie van gevangenisarts. Ik ken verder geen details daarover. Het moest allemaal onder de ogen van de Duitsers gebeuren. Dit is dezelfde bajes als waar de film “De overval” is gemaakt. In werkelijkheid heeft het verhaal zich daar ook afgespeeld. “Toen mijn zusje in 1951 enkele weken oud was, werd zij zeer ernstig ziek. Dokter Bearda Bakker kwam meteen, bekeek haar en scheurde haar uit de armen van onze moeder en bracht haar persoonlijk naar het ziekenhuis. Met penicilline is het weer goed gekomen, maar ze verkeerde op het randje van de dood. Zij heeft absoluut haar leven aan hem te danken, er was geen tijd meer te verliezen geweest. ” “Toen hij in de 50er jaren een keer bij ons was, vroeg hij, of mijn moeder iemand wist die opera’s zong. “De buurman hiernaast”, zei ze. Hij sprong zo over het tuinhekje naar de buren toe! Toen ik dus als 11-jarige bij hem kwam, noemde ik hem Dokter Bejaarde Bakker! “Neem je je pillen wel altijd in?”, vroeg hij mij. “Nou, niet altijd dokter, want ik heb het zo druk. ” (11 jaar en nogal verlegen). ”

“Het moet ongeveer in 1963 zijn geweest, dat ik achter het huis met een kapotte brommer aan het sleutelen was, en dat dokter Bearda Bakker bij ons kwam in het gezelschap van een jongeman. Ik dacht nog'• “Wat moet die dokter bij ons, er is niemand ziek”. Later die dag hoorde ik, dat de dokter zijn opvolger was komen voorstellen. Dit was Frans van Lamoen, die samen met zijn vrouw Inger van de praktijk heeft voortgezet.

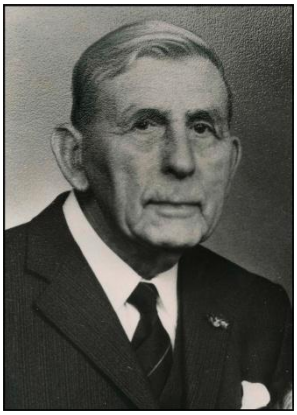

Een jaar of vier geleden hebben zij de praktijk weer aan twee opvolgers doorgegeven. In de 80er jaren zag ik de oude dokter met zijn vrouw in een restaurant in Leeuwarden. Ik heb toen nog even met hem gesproken, hij kende mij niet meer. Maar toen ik mijn naam noemde, zei hij: “Jouw vader werkte op de Algemeene Friesche”. Hij was toen - denk ik- rond de 80. Zijn vrouw is overleden, van hemzelf weet ik het niet. Als hij nog leeft, zal hij rond de 100 zijn, denk ik. Als mens was Bearda Bakker erg meelevend, maar als dokter was hij een harde.

De mishandelingen in de gevangenis, waarvan hij het resultaat zag, zijn er denk ik de oorzaak van geweest dat latere patiënten met klachten eigenlijk geen indruk meer op hem maakten. Wat hij gezien heeft, heeft hem veranderd.” Hendrik Bearda Bakker stierf eind april 1995 te Arnhem, 91 jaar oud. Hij werd niet - zoals zijn ouders- begraven in Hempens. Daar had zijn vrouw Aaltje Stuiveling een stokje voor gestoken. Haar schoonmoeder, Antje Bearda, werd daar nl. begraven op een koude dag in januari. Het stormde en er woedde een verschrikkelijke sneeuwjacht. De traditionele wandeling van driemaal rond de kerk was voor de rouwenden haast niet te volbrengen, zij waaiden bijna weg. Bovendien lag het kerkhof toen nog heel eenzaam buiten het dorp, en hing er door het duister en het slechte zicht een nogal lugubere sfeer. Aaltje koos dus nadrukkelijk voor een crematie in Goutum, en zodoende volgde haar man Hendrik haar na. Zij had het goed voorzien^ toen zij gecremeerd werd, was het ook noodweer op een koude dag in januari...

Als het koffertje van de dokter eens vertellen kon....

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Wat anderen schrijven
Ype Schaaf

'T KLEINE KRANTSJE VOOR LEEUWARDEN EN DE WIJDE WERELD ER OMHEEN pagina 6

HERR DOKTOR BEARDA BAKKER

VERHAAL UIT NIEUW BOEK OVER LEEUWARDEN

Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak droeg dokter H. Bearda Bakker twee petten. Hij had een particuliere praktijk op het Zuiderplein in Leeuwarden en hij was gevangenisdokter, zowel in de Leeuwarder Strafgevangenis als in het Huis van Bewaring.
De heer Bearda Bakker heeft tijdens de Tweede Wereldoorlog veel voor het verzet gedaan zonder er ooit bij te willen horen. Hij heeft met de beruchte Duitse Sicherheitsdienst in het Weeshuis, de Spaarbank en tenslotte in het Burmaniahuis veel contact gehad zonder ooit een woord Duits te (willen) spreken. Hij was geen NSBer, maar zijn patiënt de Leeuwarder Landwachter Lucas Bunt vertrouwde hem als arts en de Duitse SD chef Biehle ook.
Tenslotte werden sommigen van de mannen met hakenkruizen en laarzen, die tijdens de oorlog veel te zeggen hadden in de gevangenis, na de bevrijding als gevangenen nog weer zijn patiënten.
Het hoort ook bij de persoonlijkheid van de heer Bearda Bakker om weinig te praten over die oorlogsperiode. Maar voor het boek dat ds. Ype Schaaf bezig is te schrijven over de stad Leeuwarden gedurende de Tweede Wereldoorlog, dat in 1994 uitkomt, heeft de heer Bearda Bakker tenslotte op zijn wat abrupte sobere wijze zijn verhaal willen doen.
'T Kleine Krantsje is trots om als eerste delen van dit relaas te kunnen brengen.

De bezetting was nog maar een paar weken oud (of jong) toen gevangenisarts Bearda Bakker werd ontboden in het nieuwe hoofdkwartier van de SD, de Duitse Sicherheitsdienst in het Weeshuis, dat stond op de hoek van het Zaailand en de Zuiderstraat. Hij werd daar stijf gescholden door twee Duitsers, die hij niet verstond. Dokter Bearda Bakker had namelijk besloten om zolang de bezetting duurde geen Duits te verstaan. Er werd een tolk bijgehaald die uitlegde dat Bearda Bakker fout zat, omdat hij bij het Huis van Bewaring de Duitse schildwachten bij de poort niet had gegroet; waarop Bearda Bakker vroeg of hij dan ondergeschikt was aan deze schildwachten en waarbij de dokter dacht: wanneer ze nu 'ja' zeggen, neem ik meteen mijn ontslag. De SDers zeiden: "nein", waarop Bearda Bakkers volgende vraag was: "Dus ik moet deze schildwachten die niet mijn meerdere zijn en met een grote sigaar in het hoofd de wacht houden, groeten?" Geschrokken vroegen de SDers of dat waar was van die sigaar, waarop Bearda Bakker zei: "Gaat u maar kijken!" Bijna timide verklaarden de Duitsers het incident voor gesloten, maar de dokter had nog één vraag, namelijk met wie hij eigenlijk het genoegen had gehad. De beide SDers stonden op, klapten met hun hakken en stelden zich voor aan 'den Herrn Doktor'. Bearda Bakker had zijn plaats bepaald.
Thuis gekomen zei hij tegen zijn vrouw dat het moeilijk ging worden, omdat de SDers met wie hij verder ten aanzien van de gevangenis te maken kreeg naar zijn overtuiging geen soldaten waren van het Duitse leger en ook geen principiële nationaal-socialisten, maar in de allereerste plaats kriminelen met macht.

TWEEDE TEST

De tweede test kwam toen een Duitse militaire bewaker mee de cel in wilde, waar Bearda Bakker een arrestant moest onderzoeken. De dokter weigerde hem de toegang omdat medisch handelen ook in de gevangenis een privézaak tussen arts en patiënt was, waar hoogstens een verpleger als medisch helper bij mocht wezen, maar geen soldaat. De Duitser trok zich terug en voortaan mocht Baerda Bakker alle patiënten alleen zien.
In de Leeuwarder Strafgevangenis, die de ingang had aan het Blokhuisplein, zaten alle Nederlandse veroordeelden, die meer dan vijf jaar hadden. Met die 'gewone' kriminelen hebben de Duitsers zich vrijwel niet bemoeid. Met een ingang naar de Oosterkade lag aan de andere kant van het complex het Huis van Bewaring, waarin 'gewone' verdachten, zwarthandelaren en politieke gevangenen tijdelijk werden opgesloten. Theoretisch was er plaats voor honderd gevangenen, maar in de loop van de oorlog hebben er regelmatig over de 200 gezeten. In het Huis van Bewaring vonden geen verhoren plaats, die werden gehouden in het Weeshuis, de Spaarbank en later in het Burmaniahuis, waarna het slachtoffer weer terugging naar het Huis van Bewaring.
Directeur Jansen van de gevangenis was 'goed'. Hij werd in de tweede helft van de oorlog zelfs gearresteerd en belandde in het kamp Amersfoort. Ook de meeste bewakers waren 'goed', hoewel natuurlijk de een moediger was dan de ander.
Bearda Bakker speelde een heel eigen rol. Hij onderzocht elke nieuw binnenkomende gevangene. Dit gaf hem bij politieke gevangenen de mogelijkheid om snel te weten te komen wie er gewaarschuwd moest worden en om mogelijke bezwarende papieren, die de gearresteerde verzetsman bij zich had, weg te werken. Het was namelijk zó, dat een 'gewone' arrestant altijd door de Leeuwarder politie gefouilleerd werd, maar de politieke gevangenen van de Duiters vaak niet. Verder was het belangrijk om door te geven waarvan de gevangene beschuldigd werd.
Bearda Bakker is ook één van degenen geweest die het verzet in 1944 gewaarschuwd heeft dat de belangrijke verzetsmensen, die toen gevangen zaten, de verhoren niet lang meer zouden verdragen, waarna de bekende overval op de gevangenis op 8 december volgde, waarbij 51 gevangenen bevrijd werden.
Ook in zijn contact met het verzet bleef Bearda Bakker de dokter. Gedurende een groot deel van de oorlog gaf hij zijn informatie door aan mevrouw De Vries-Ibema, de echtgenote van de directeur van de Hermesfabriek. Hij deed dat door haar als huisarts te bezoeken, waarbij hij ook elke keer een recept achterliet. Zij mocht nooit opschrijven wat hij te vertellen had, maar moest de gegevens uit het hoofd leren.
Wanneer een arrestant door de SDers zó hard aangepakt werd, dat hij dreigde een volgende keer te gaan praten, gaf Bearda Bakker dat ook door. Tegelijk kwam het voor dat de gevangenisarts, na een zeer wreed verhoor de SD belde met de boodschap van 'als u zó doorgaat, krijgt u helemaal geen informatie meer, want dan is uw arrestant overleden.'

Ds. Ype Schaaf, die nu bezig is een boek te schrijven over de stad Leeuwarden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het werk zal het volgend jaar verschijnen.

ZIEKENZAAL

In de gevangenis had de dokter ook een paar mogelijkheden. Zo kon hij op medische gronden een arrestant naar de ziekenzaal laten overbrengen. Die ziekenzaal was in de strafgevangenis en de patiënten die daar lagen werden niet verhoord. Opname op de ziekenzaal gaf de mogelijkheid om een gevangene te laten herstellen van door verhoren opgelopen verwondingen. Maar het is ook voorgekomen dat op basis van instructies van Bearda Bakker een 'patiënt' op de ziekenzaal perfect een maagzweer simuleerde en de dokter heeft zelfs kans gezien om een patiënt wekenlang een lichte verhoging 'toe te dienen'. Dat laatste gebeurde bij de student Nico Frijda, die eind 1944 was gearresteerd. Frijda had verteld dat hij als kind in Indië vanwege een ontsteking besneden was en hield vol dat hij geen jood was. De dokter plaatste hem met kunstmatige verhoging op de ziekenzaal en op 23 februari 1945 werd hij vrijgelaten om een heel vreemde reden. Op de 22e was Bearda Bakker bij de SD op het Burmaniahuis ontboden, waar hij de boodschap had gekregen dat alle mensen van de ziekenzaal naar Drenthe moesten om versterkingen te bouwen. Leeuwarden leverde namelijk daarvoor veel te weinig werkers. De dokter was toen heel erg boos geworden. Hij had de SDers woedend duidelijk gemaakt dat hij niets liever wilde dan een lege ziekenzaal, omdat hij zat met veel te veel zieke gevangenen, maar dat geen van zijn huidige patiënten van de ziekenzaal een schep kon vasthouden, laat staan kon graven. En of meneer Gründmann zelf maar wilde komen kijken. De SDer Gründmann was inderdaad daarna persoonlijk naar de gevangenis gegaan om te constateren dat 'Herr Doktor' gelijk had. De volgende dag werden tot stomme verbazing van Bearda Bakker en van de gevangenen zelf alle patiënten van de ziekenzaal, onder wie Frijda, vrijgelaten.
Bearda Bakker kon nooit iemand laten ontvluchten, maar wel kon hij een gevangene met een 'acute blinde darm' laten opnemen in het Diakonessenhuis op dat het verzet hem daar zou kunnen bevrijden. Hij heeft dat bijvoorbeeld gedaan met Dolf, één van de daders van de overval van de Knokploeg op Gerzon (nu de Hema in Leeuwarden), waarbij kaartenbakken van het bevolkingsregister gestolen waren. Toen Dolf opgenomen was vroeg Bearda Bakker een chirurg om hem open te maken en dan niet verbaasd te wezen, wanneer hij niets zou vinden. De chirurg werd bang, waarop de dokter een andere chirurg belde en alleen maar vroeg om de acute blindedarm van een gevangene te opereren. Dat gebeurde en tot vreugde van Bearda Bakker had Dolf weliswaar geen ernstige ontsteking, maar wel een blinde arm, die eruit moest. En omdat de chirurg geassisteerd werd door een operatiezuster van Duitse komaf was dat des te beter. Vervolgens regelde het verzet met de leiding van de afdeling, dat Dolf 's nachts in verband met de bewaker voor de deur door het raam bevrijd zou worden. Toen er echter midden in de nacht het hoofd van een KPer buiten voor het raam verscheen schrok de nachtzuster zó, dat ze begon te gillen. De bevrijdingsoperatie mislukte en Bearda Bakker kreeg de patiënt een week later weer terug in het

(Vervolg op pag. 11)

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

HERR DOKTOR BEARDA

(Vervolg van pag. 6)

Huis van Bewaring. Hij kon toen niet anders dan het verzet meedelen, dat hij niets meer kon doen. Twee dagen later was Dolf mét een bewaker uit de gevangenis verdwenen om samen tot de bevrijding onder te duiken.
Door zijn wijze van optreden had de SD een soort respect voor 'den Herrn Doktor'. Dus toen SDer Biehle zelf een keer ineens medische hulp nodig had, werd Bearda Bakker gebeld. Omdat het de dokter minder gewenst leek om ook de SDers te gaan behandelen, had die ineens een dringende bevalling, zodat een Duitse arts van het vliegveld Biehle hielp.

DOLLE DINSDAG

Op Dolle Dinsdag in september 1944, toen vele NSBers de zenuwen kregen omdat ze dachten dat de geallieerden snel zouden doorbreken bij Arnhem, vluchtten vrouw en kinderen van de beruchte Landwachter Lucas Bunt naar Duitsland. Ze was na een week weer terug met de boodschap: dit nooit weer. Bunt zei tegen zijn huisarts Bearda Bakker dat hij bang was zelf binnenkort naar het Oostfront te moeten en dan zouden de Engelsen zijn vrouw vast vermoorden. Waarop Bearda Bakker hem verzekerde dat de Engelsen dat niet zouden doen en dat hij wel op mevrouw Bunt zou passen.

Toen na de oorlog dokter Bearda Bakker in de gevangenis Lucas Bunt weer als patient kreeg, heeft die hem bedankt.
Sommige SDers kwamen ook weer terug, maar nu als arrestant. Toen de leider van de Belgische SSers Albrecht, die als chef van een ploeg Rexisten in Gent en in Leeuwarden de meest vreselijke dingen had gedaan, waarvoor hij later ook de doodstraf heeft gekregen, erge kiespijn kreeg, kon Bearda Bakker de verleiding niet weerstaan. De rotte kies van de SSer werd zonder verdoving getrokken en Albrecht huilde . . .

Overigens mocht ik dit niet opschrijven, want zoiets hoort een arts zelfs tegenover een notoire misdadiger niet te doen, vindt de al vele jaren gepensionneerde dokter Bearda Bakker nog vandaag.

YPE SCHAAF

Bevrijdingsdag 1993

Herr doktor Bearda Bakker Artikel 't kleine krantsje

Directeur H.Born
Ook de rol van de gestichtsarts Bearda Bakker, een felle anti-Duitser, is in deze erg belangrijk geweest. Mishandelingen bij het verhoor door de Sipo (Gründmann cs.) en aanhang (ook Nederlanders deden mee, zoals Lammers en Sleyffer, evenals een groep Rexisten, Belgische nat. socialisten) vonden binnen het H.v.B. niet plaats. Daartoe werden de slachtoffers gebracht naar het Burmaniahuis of het weeshuis aan het Zaailand. Zij kwamen vaak ’s avonds laat in deerniswekkende toestand terug. Enige tijd geleden verscheen een boek van de Leeuwarder dominee Ype Schaaf: “Laarzen op de Lange Pijp”. Voor degenen die zich interesseren voor het leven in onze stad in de oorlogsjaren een “must”. Belangwekkend is b.v. de rol van gevangenisarts H. Bearda Bakker, zoals door Ds. Schaaf beschreven. Op ziekenafdeling in het alkovengebouw verbleven nogal wat tbc-patiënten, van wie er af en toe één stierf. De “bemanning” van deze afdeling bestond, naast de parttime arts H.Bearda Bakker, uit enkele bewaarders onder leiding van de heer Jan Zijlstra. Verpleegkundigen telde onze dienst nog niet. Pas enige jaren ná de oorlog kwam er een verpleger in de gevangenis, n.l. de heer Klaas Kooistra. (H.Born)

Nico Frijda
Op 28 Januari 1945 ben ik officieel uit de gevangenis ontslagen. Dat is allemaal heel merkwaardig gegaan. Ik lag op een goed moment (dat staat dus wel al in die brieven) op ziekenzaal. Daar was ik door medewerking van de dokter, dr. Bearda Bakker, terechtgekomen omdat ik zogenaamd een hartafwijking had. Toen eind januari de Duitse commandant samen met de dokter de ziekenzaal kwam inspecteren vroeg die Duitser aan de dokter of ik nog steeds last van mijn hart had. De dokter zei dat dit zo was en dat het ongeneselijk was. Daarop vroeg die Duitser of ik iemand in Leeuwarden kende, toen zei ik nee want de enige die ik kende was de mevrouw bij wie mijn vader ondergedoken geweest was, en met wie ik dus juist elke band moest ontkennen, en de familie Wierda, die m'n wasgoed en mijn pakjes verzorgde, en van wie ik wist dat de zonen in het verzet zaten en die ik dus ook niet durfde noemen. Toen zei Gründmann, die Duitser, dat ik dan maar moest blijven. Binnen het uur na z'n vertrek had ik en briefje een briefje terug op een briefje van mij dat via de bewaarders naar buiten was gegaan, met een naam en een adres erin die ik kon noemen. Toen kreeg ik een officiële Ausweis op m'n valse naam.

Nico Frijda - Post uit Friesland isbn 90 28205772 G.A van Oorschot, Amsterdam

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Hermanus (Herman) van der Vegte

Herman van der Vegte, midden onder

Herman van der Vegte, boven rechts

Er zijn allerlei verhalen over de 2e W.O. Over oorlogshelden, over oorlogsslachtoffers, over mensen die gevangen hebben gezeten vanwege verzetsdaden, maar de rol van bewaarders in strafgevangenissen ben ik niet tegen gekomen. Een broer van mij vond ook dat er niet veel berichtgeving was over de rol van onze vader in de Tweede Wereld oorlog en zodoende is het onderstaande verslag tot stand gekomen. Onze vader had heel wat stukken bewaard en na verder onderzoek en gesprekken met familieleden van mensen die dankbrieven aan onze vader stuurden hebben we het volgende samengesteld. Als dochter die dit schrijft zal ik het veelal hebben over mijn of onze vader. In December 1937 verhuist Herman van der Vegte, mijn vader dus, oud 30 jaar met zijn kersverse bruid van Leeuwarden naar Blerick, een plaatsje vlakbij Venlo.

Economisch gezien ging het slecht in de jaren voor de oorlog maar in Limburg kon hij aan de slag als verhuizer bij van Strien (augustus 1937- mei 1940) In die periode was het al heel druk met vooral Joodse families die uit Duitsland weg wilden. Velen vertrokken naar Amsterdam of emigreerden naar Amerika. Mijn vader maakte er ook de beruchte Kristallnacht mee wat hem vreselijk schokte en heel ongerust maakte over de toekomst. Tot hun grote vreugde werd er in maart 1939 een gezonde dochter geboren. Vanwege het uitbreken van de oorlog volgde ontslag bij van Strien. In 1941 werd een 2e dochter geboren. De bezetter vond het nodig om een vrij schootsveld over de Maas te hebben en moesten zonder pardon veel inwoners evacueren. Het jonge gezin vertrok in maart 1942 weer naar Leeuwarden waar ze in moesten wonen bij zijn vader en broers. Dus ineens 4 personen extra in de Willem Sprengerstraat. Voor iedereen gaf dit spanningen.

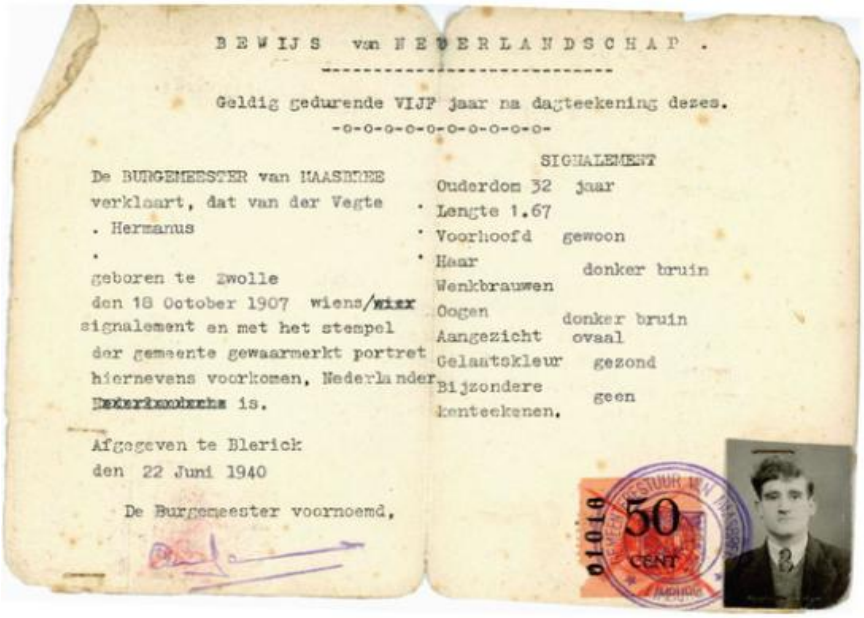

BEWIJS van NEDERLANDSCHAP.

Geldig gedurende VIJF jaar na dagteekening dezes.

De BURGEMEESTER van HAASBREE verklaart, dat van der Vegte Hermanus geboren te Zwolle den 18 October 1907 wiens signalement en met het stempel der gemeente gewaarmerkt portret hiernevens voorkomen, Nederlander is.

Afgegeven te Blerick den 22 Juni 1940

De Burgemeester voornoemd,

SIGNALEMENT

Ouderdom	32 jaar
Lengte	1.67
Voorhoofd	gewoon
Haar	donker bruin
Wenkbrauwen	
Oogen	donker bruin
Aangezicht	ovaal
Gelaatskleur	gezond
Bijzondere kenteekenen.	geen

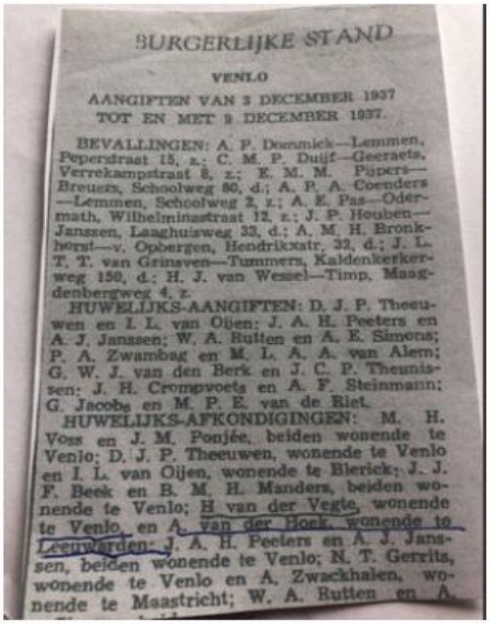

BURGERLIJKE STAND

VENLO

AANGIFTEN VAN 3 DECEMBER 1937 TOT EN MET 9 DECEMBER 1937.

BEVALLINGEN: A. P. Dommick—Lemmen, Pepenstraat 15, z.; C. M. P. Duijf—Geeraets, Verrekampstraat 8, z.; E. M. M. Pijpers—Breuers, Schoolweg 80, d.; A. P. A. Coenders—Lemmen, Schoolweg 2, z.; A. E. Pas—Odermath, Wilhelminastraat 12, z.; J. P. Houben—Janssen, Laaghuisweg 33, d.; A. M. H. Bronkhorst—v. Opbergen, Hendrikxstr. 32, d.; J. L. T. T. van Grinsven—Tummers, Kaldenkerkerweg 150, d.; H. J. van Wessel—Timp, Maasgdenbergweg 4, z.

HUWELIJKS-AANGIFTEN: D. J. P. Theeuwen en I. L. van Oijen; J. A. H. Peeters en A. J. Janssen; W. A. Rutten en A. E. Simons; P. A. Zwambag en M. L. A. A. van Alem; G. W. J. van den Berk en J. C. P. Theunissen; J. H. Crompvoets en A. F. Steinmann; G. Jacobs en M. P. E. van de Riet.

HUWELIJKS-AFKONDIGINGEN: M. H. Voss en J. M. Ponjée, beiden wonende te Venlo; D. J. P. Theeuwen, wonende te Venlo en I. L. van Oijen, wonende te Blerick; J. J. F. Beek en B. M. H. Manders, beiden wonende te Venlo; H van der Vegte, wonende te Venlo, en A. van der Hoek, wonende te Leeuwarden; J. A. H. Peeters en A. J. Janssen, beiden wonende te Venlo; N. T. Gerrits, wonende te Venlo en A. Zwackhalen, wonende te Maastricht; W. A. Rutten en A.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Gelukkig kregen ze in maart 1943 een eigen huis in de 1e Koestraat waar een zoon geboren wordt. Vervolgens eiste de bezetter dat jonge mannen te werk gesteld werden in Nederland of werkkampen in Duitsland.

Mijn vader koos voor Leeuwarden waar hij kwam te werken in de Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden. Inmiddels was er een echtpaar met kind bij ons ingekwartierd, evacuees ook uit Blerick en woonden we met 8 mensen in de 1e Koestraat.

De man was een “onderduiker” en daarvoor was een ingenieus plafond met dubbele bodem gebouwd met een grote kist als slaapgelegenheid. Gedwongen moeten werken voor de bezetter is een vreselijke opgave geweest en op alle mogelijke manieren heeft mijn vader geprobeerd om iets te kunnen betekenen voor de mensen die gevangengezet waren door de Duitsers.

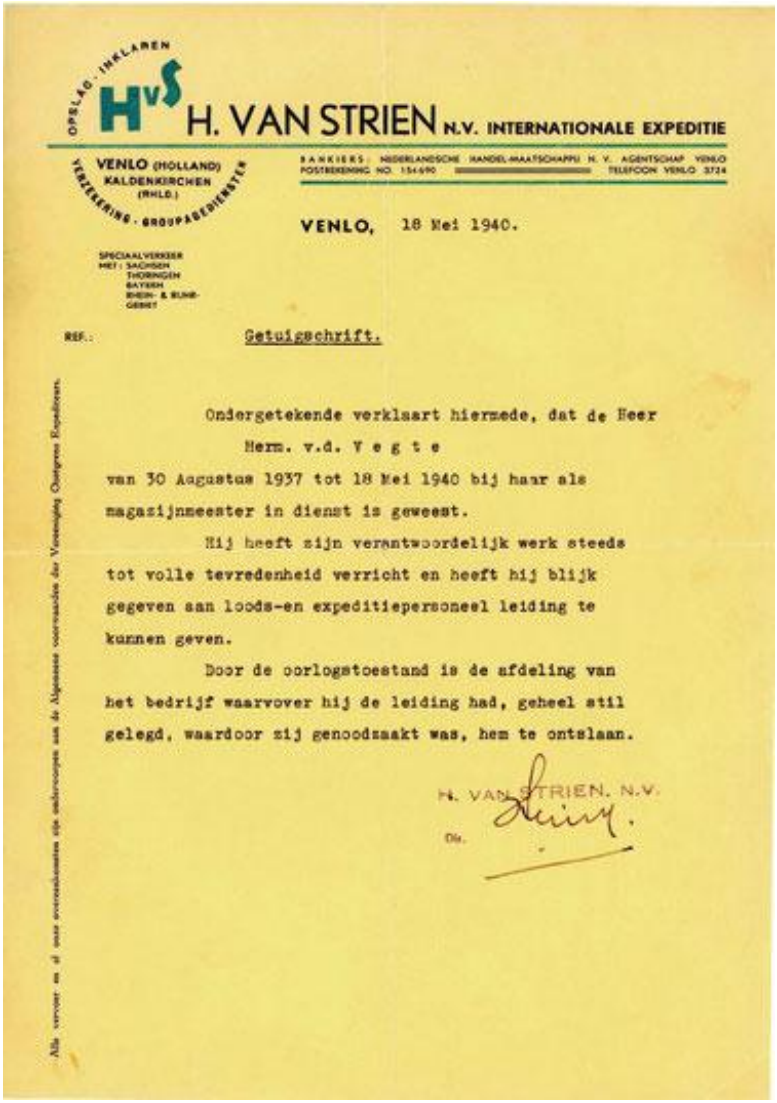

OPSLAG · INKLAREN

H. VAN STRIEN N.V. INTERNATIONALE EXPEDITIE

VENLO (HOLLAND)
KALDENKIRCHEN (RHLD.)

VERZEKERING · GROUPAGEDIENSTEN

BANKIERS: NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ H. V. AGENTSCHAP VENLO
POSTREKENING NO. 134490 TELEFOON VENLO 3724

SPECIAALVERKEER MET: SACHSEN THÜRINGEN BAYERN RHEIN- & RUHR-GEBIET

VENLO, 18 Mei 1940.

REF.:

Getuigschrift.

Ondergetekende verklaart hiermede, dat de Heer

Herm. v.d. V e g t e

van 30 Augustus 1937 tot 18 Mei 1940 bij haar als magazijnmeester in dienst is geweest.

Hij heeft zijn verantwoordelijk werk steeds tot volle tevredenheid verricht en heeft hij blijk gegeven aan loods-en expeditiepersoneel leiding te kunnen geven.

Door de oorlogstoestand is de afdeling van het bedrijf waarvover hij de leiding had, geheel stil gelegd, waardoor zij genoodzaakt was, hem te ontslaan.

H. VAN STRIEN. N.V.

Dir.

Alle verver en al onze overeenkomsten zijn onderworpen aan de Algemene voorwaarden der Vereeniging Ontvangers Expediteurs.

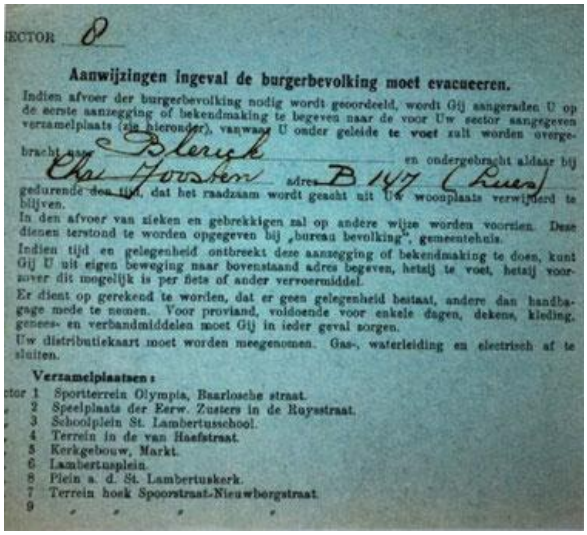

ECTOR 8

Aanwijzingen ingeval de burgerbevolking moet evacueeren.

Indien afvoer der burgerbevolking nodig wordt geoordeeld, wordt Gij aangeraden U op de eerste aanzegging of bekendmaking te begeven naar de voor Uw sector aangegeven verzamelplaats (zie hieronder), vanwaar U onder geleide te voet zult worden overgebracht naar Blerick en ondergebracht aldaar bij Chr. Houben adres B 147 (Rues) gedurende den tijd, dat het raadzaam wordt geacht uit Uw woonplaats verwijderd te blijven.

In den afvoer van zieken en gebrekkigen zal op andere wijze worden voorzien. Deze dienen terstond te worden opgegeven bij „bureau bevolking", gemeentehuis.

Indien tijd en gelegenheid ontbreekt deze aanzegging of bekendmaking te doen, kunt Gij U uit eigen beweging naar bovenstaand adres begeven, hetzij te voet, hetzij voorzover dit mogelijk is per fiets of ander vervoermiddel.

Er dient op gerekend te worden, dat er geen gelegenheid bestaat, andere dan handbagage mede te nemen. Voor proviand, voldoende voor enkele dagen, dekens, kleding, genees- en verbandmiddelen moet Gij in ieder geval zorgen.

Uw distributiekaart moet worden meegenomen. Gas-, waterleiding en electrisch af te sluiten.

Verzamelplaatsen:

ctor 1 Sportterrein Olympia, Baarlosche straat.
" 2 Speelplaats der Eerw. Zusters in de Ruysstraat.
" 3 Schoolplein St. Lambertusschool.
" 4 Terrein in de van Haefstraat.
" 5 Kerkgebouw, Markt.
" 6 Lambertusplein.
" 8 Plein a. d. St. Lambertuskerk.
" 7 Terrein hoek Spoorstraat-Nieuwbergstraat.
" 9 " " " "

Hij ontmoette verzetsstrijders die piloten verstopt hadden op boerderijen en opgepakt waren.

Hij ontmoette dominees die Joden ondersteund hadden of hadden laten onderduiken.

Hij ontmoette kortom mensen die voor rechtvaardigheid streden.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

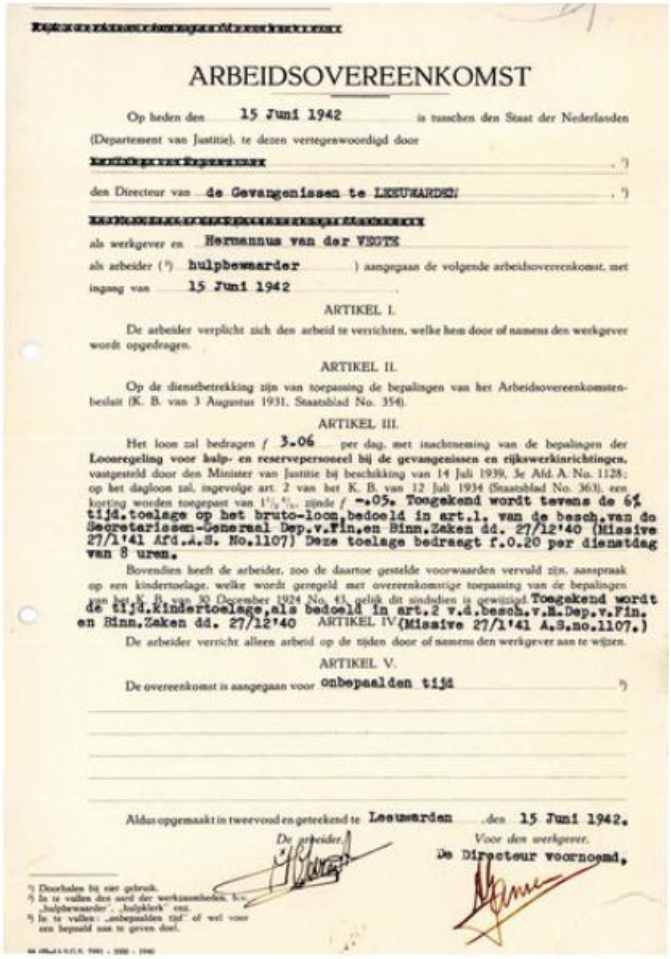

ARBEIDSOVEREENKOMST

Op heden den 15 Juni 1942 is tusschen den Staat der Nederlanden (Departement van Justitie), te dezen vertegenwoordigd door

den Directeur van de Gevangenissen te LEEUWARDEN

als werkgever en Hermannus van der VEGTE

als arbeider (¹) hulpbewaarder) aangegaan de volgende arbeidsovereenkomst, met ingang van 15 Juni 1942

ARTIKEL I.

De arbeider verplicht zich den arbeid te verrichten, welke hem door of namens den werkgever wordt opgedragen.

ARTIKEL II.

Op de dienstbetrekking zijn van toepassing de bepalingen van het Arbeidsovereenkomstenbesluit (K. B. van 3 Augustus 1931, Staatsblad No. 354).

ARTIKEL III.

Het loon zal bedragen f 3.06 per dag, met inachtneming van de bepalingen der Loonregeling voor hulp- en reservepersoneel bij de gevangenissen en rijkswerkinrichtingen, vastgesteld door den Minister van Justitie bij beschikking van 14 Juli 1939, 3e Afd. A. No. 1128; op het dagloon zal, ingevolge art. 2 van het K. B. van 12 Juli 1934 (Staatsblad No. 363), een korting worden toegepast van 1½ %, zijnde f -.05. Toegekend wordt tevens de 6% tijd.toelage op het bruto-loon,bedoeld in art.1. van de besch.van de Secretaris-Generaal Dep.v.Fin.en Binn.Zaken dd. 27/12'40 (Missive 27/1'41 Afd.A.S. No.1107) Deze toelage bedraagt f.0.20 per dienstdag van 8 uren.

Bovendien heeft de arbeider, zoo de daartoe gestelde voorwaarden vervuld zijn, aanspraak op een kindertoelage, welke wordt geregeld met overeenkomstige toepassing van de bepalingen van het K. B. van 30 December 1924 No. 43, gelijk dit sindsdien is gewijzigd. Toegekend wordt de tijd.kindertoelage,als bedoeld in art.2 v.d.besch.v.R.Dep.v.Fin. en Binn.Zaken dd. 27/12'40 ARTIKEL IV (Missive 27/1'41 A.S.no.1107.)

De arbeider verricht alleen arbeid op de tijden door of namens den werkgever aan te wijzen.

ARTIKEL V.

De overeenkomst is aangegaan voor onbepaalden tijd

Aldus opgemaakt in tweevoud en geteekend te Leeuwarden den 15 Juni 1942.

De arbeider. Voor den werkgever. De Directeur voornoemd.

(¹) Doorhalen bij niet gebruik.
(²) In te vullen den aard der werkzaamheden, b.v. „hulpbewaarder", „hulpklerk" enz.
(³) In te vullen: „onbepaalden tijd" of wel voor een bepaald aan te geven doel.

Niet alleen bewaarder

F.497.

De Burgemeester van Leeuwarden, gelet op de aanschrijving van den Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandsche Zaken d.d. 22 Juli 1942 no. 6177 afd. kab., verklaart, dat

van der Vegte Hermannus

wonende te Leeuwarden,

Willem Sprengerstraat no. 48.

in aanmerking komt voor VRIJSTELLING van de inlevering van een heerenrijwiel.

Leeuwarden, 3 Aug. 1942.

De Burgemeester voornoemd,
J. M. VAN BEIJMA.

K 1625

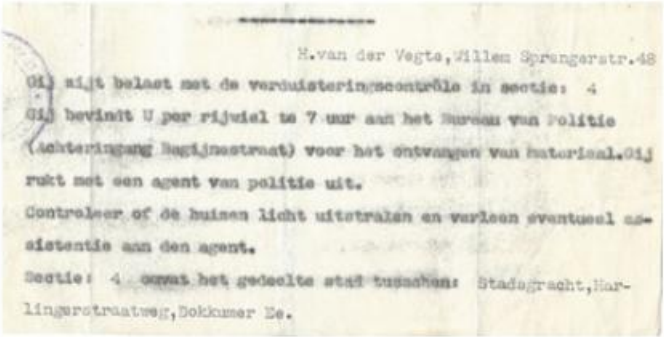

H.van der Vegte,Willem Sprengerstr.48

Gij zijt belast met de verduisteringscontrôle in sectie: 4

Gij bevindt U per rijwiel te 7 uur aan het Bureau van Politie (achteringang Hoogjanestraat) voor het ontvangen van materiaal.Gij rukt met een agent van politie uit.

Controleer of de huizen licht uitstralen en verleen eventueel assistentie aan den agent.

Sectie: 4 omvat het gedeelte stad tusschen: Stadsgracht,Harlingerstraatweg,Bokkumer Ze.

Met de fiets (beschikbaar om van huis naar zijn werk te komen) heeft hij vele berichten naar familieleden gebracht en pakjes weer mee teruggenomen. Soms wisten familieleden niet waar hun geliefde na een razzia naar toe getransporteerd was en waren blij om een levensteken te vernemen. Sommige verzetsstrijders vroegen hem om hun horloge aan hun familielid te brengen omdat ze bang waren voor deportatie naar Duitsland en niet wisten of ze dit zouden overleven. Dit moeten zware tochten geweest zijn met veel emotie gepaard. Ook mijn moeder zorgde ervoor dat, ondanks het feit dat ze 3 kleine kinderen had, de berichten bij families kwam. Ze wist ook dat onzekerheid over het lot van geliefden moordend is. Zij heeft mijn vader altijd gesteund. Uit de vele dankbrieven die mijn vader heeft mogen ontvangen blijkt zijn betrokkenheid. De allereerste brief die ik uit het kistje van mijn vader haalde was van een dhr. A.J. Kruithof. Wegens het neerschieten van de broer van Mussert werd dhr. Kruithof in eerste instantie ter dood veroordeeld en dat is gewijzigd in levenslang. Gelukkig heeft “levenslang” geduurd tot het einde van de 2e W.O. Deze

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

heer Kruithof dankt mijn vader voor zijn hulp in deze tijd en de originele brief heb ik aan de zoon van dhr. Kruithof gegeven en later is dhr. Kruithof werkzaam geweest in Batavia (Jakarta) in de Bersiap-periode en heeft er toen ook nog briefwisseling plaats gevonden, maar dat was zeer op privéterrein. De zoon van Kruithof en ik als dochter van Herman v.d. Vegte hebben nog mail contact.
Adressen waar we gewoond hebben en bijzonder in die tijd de vingerafdrukken

Dankbetuigingen
Enkele van de vele brieven waar dank betuigd werd.

Leeuwarden 28 Juni 1945

Geachte Heer,van der Vegte,

Bij dezen zou ik U nogmaals van harte willen bedanken voor alles,wat U tijdens mijn gevangenschap in het Huis van Bewaring,voor mij hebt gedaan,en waardoor U meer voor me bent geweest,dan te vermoeden valt.Immers dagelijks heeft U zich voor mij en mijn medegevangenen in gevaar begeven om toch maar de verbinding met de buitenwereld intact te houden door middel van brieven of mondelinge berichten.
Mocht er ooit een tijd komen,dat U mijn voorspraak nodig zou hebben,dan kunt U ten allen tijde op mij rekenen,mij op die manier in de gelegenheid stellend om voor een heel gering deel de zorgen,die U voor mij heeft gehad,te vergoeden.
Voor een heel gering deel,want nogmaals,het is niet te beschrijven,wat U voor mij zijt geweest.
Ik wens U van harte al het beste toe en zal U niet vergeten,hoewel dat het lot schijnt te zijn van een ieder,die voor de goede zaak zijn leven gezet heeft.

Hoogachtend,Uw toegen.

H. Woldendorp

H.Woldendorp.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

A F S C H R I F T.

E.Dijkhuis
Ned.Herv.Pred.

Olde markt,7juni 1945

Aan het personeel van het Huis van Bewaring te Leeuwarden,dat in December 1944 dienst had aldaar.

Dit schrijven is helaas niet voor allen bedoeld,die in de maanden November en December 1944 in het Huis van Bewaring te Leeuwarden dienst hadden,Het is bedoeld voor hen,die zich dien tijd als goede Vaderlanders jegens politieke gevangenen hebben gedragen.

En dat zijn er,Gode zij dank vele geweest,ik vermoed zelfs de meesten.Nooit zullen wij het gevaarlijke,opofferende werk vergeten van Mannen als de jonge Luitstra,van der Vegte,Kuipers,enz.enz.

Laat niemand van U teleurgesteld zijn,als hij zijn naam hier niet bij ziet.We hebben maar enkele namen in het hoofd,mede ook omdat wij zooveel mogelijk trachtten geen namen te onthouden.

Dat was gevaarlijk voor U,we weten,hoe dwaas en gevaarlijk na afloop van de hechtenis velen over de persoon en het werk van vele gevangenbewaarders spraken.

Wij,wier namen U hieronder leest,gevangen in zaal 7 en deels later in cel 35,komen U allen,die zooveel gedaan hebt ons het moeilijke leven dragelijk te makrn in tijden,toen wij, ver van huis in beulshanden en in dagelijksche onzekerheid over ons lot,hartelijk danken voor Uw moed,Uw werk,Uw Vaderlandsliefde,Uw barmhartigheid.

Wij weten niet,of wij ooit in de gelegenheid zullen zijn U allen persoonlijk te danken voor dit alles,U de hand te drukken en nog eens met U te spreken over die vreeselijke tijd.Daarom doen wij het veiligheidshalve in elk geval vast langs deze weg.

Honderden en honderden zijn in de jaren,die achter ons liggen langs U heengegaan met hun ellende,hun hoop,hun wanhoop, U zult zich ons nauwelijks herinneren.Dat is niet erg,laat het genoeg zijn,dat wij allen hoe onze wegen ook uiteenliepen voor en na Leeuwarden behouden de nieuwe tijd hebben bereikt.

We zijn soms wonderlijk ,allen gespaard,we danken dit mede ook door de troost en de handreiking,die wij in onze Leeuwarder tijd van U ontvingen.

God zegene U ervoor,hij loone U eenmaal wat wij U waarschijnlijk nooit loonen kunnen.

w.g.
St.Brandsma,Wolvega
G.J.Collee,Oldemarkt
A.Timmerman,Steenwijkerwold
G.J.Schuurman,Lichtenvoorde
P.Tietema,Oldemarkt

Namens on achten
w.g. E.Dijkhuis,Predikant

H.Willems ,Oldemarkt
S.J.Veenbaas,Munnikenburen
E.Dijkhuis,Oldemarkt

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

VERKLARING

Ondergeteekende IJ Miedema, ambtenaar ter secretarie , wonende te Huizum Jacob Marisstraat 30 heeft van 30 December 1944 t/m 27 Januari 1945 verblijf gehouden in het Huis van Bewaring te Leeuwarden, waar hij op last van de SD was ingesloten. Gedurende zijn verblijf aldaar heeft hij van de bewaarders Pieter Kuipers, wonende te Huizum, Nieuwstraat 24 en Hermannus van der Vegte, wonende te Leeuwarden, le Koestraat 21 veel steun gehad.

Door hun handelingen was het hem o.a. mogelijk dagelijks in contact te komen met zijn familie en kon hij ook nog wel berichten doorgeven aan de ondergrondsche, waardoor wellicht voorkomen is dat nog meerdere personen werden aangehouden. Voor het werk van bovenvermelde bewaarders heeft hij dan ook alle lof.

Huizum, 4 Augustus 1945.

Miedema

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

LEEUWARDEN, 6 September 1945.

Beste vriend v.d. Vegte,

Het is al weer enige maanden geleden dat Nederland bevrijd werd van het moffentuig en zijn trawanten. De rollen zijn nu omgekeerd.
Wij uit de cel, zij erin!
Nog dikwijls gaan mijn gedachten uit naar die tijden waarin het Huis van Bewaring propvol zat met mannen, zelfs met vrouwen.
Iedere dag bracht weer nieuwe slachtoffers.
Hoe duister deze dagen waren voor ons gevangenen, toch was er een lichtpunt.
De bewaarders, zij zorgden dat we brieven van thuis kregen, zij bezorgden brieven thuis,
zij brachten ons etenspakketten.
Nu naderhand lijken deze moeiten zo nietig. Evenwel wij weten welke gevaren eraan verbonden waren.
De landwacht loerde. Deze sadisten schepten er een genoegen in, hun landgenoten dwars te zitten. Dèsondanks de gevangenen hadden en hielden contact met de buitenwereld, en kregen hun pakjes.
Persoonlijk houd ik een zeer aangename herinnering aan de voedselpakketten-distributie, die ik, dank zij Kuipers en U, met U heb kunnen verrichten.
Nog zie ik ons in gedachten met stapels pakjes de hoge steile ijzeren trap beklimmen, de celdeur openen, de namen oproepen en er waren weer blijde gezichten. Men had een levensteken van thuis.....
Gevaarlijk werk deedt gij. We weten het. Brieven in-en uitsmokkelen. Berichten overbrengen van politieke gevangenen. En dat alles onder het "alziend" oog der landwachters.
De ganse dag hadt gij het druk om de verzoeken van gevangenen in te willigen. En niets was U te veel.
Hiermee hebt gij een kranig stuk werk verricht.
Mijn dank hiervoor onder woorden te brengen, valt mij moeilijk. Want welk woord drukt de juiste gevoelens en juiste dankbaarheid uit?
Weest daarom verzekerd van mijn oprechte dank voor alles in die tijd voor mij gedaan.
Ontvangt mijn hartelijkste groeten,

A. [illegible]

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

DOKKUM

K. POSTMA
TANDARTS
DOKKUM

SPREEKUREN:
8½—9, 11—2
WOENSDAGS
8½—9, 11—4
DONDERDAGS NIET
ZATERDAGS NA 12 UUR NIET

Dokkum 28 Juni 1945.

Aan den Heer H.v.d.Vegte

Leeuwarden.

Geachte Heer.

Het is reeds geruimen tijd geleden dat wij elkaar zagen.Immers 13 April werd ik uit mijn gevangenschap ontslagen en ik was reeds eenigen tijd van plan U even te schrijven,doch door verschillende omstandigheden,ben ik er niet eerder toe gekomen dat te doen.Even wel ben ik niet vergeten wat U voor mij gedaan hebt en het zal nog lang in mijn herinnering blijven hoe U met den Heer Kuipers bij ons in de cel kwam,om ons opbeuring,leeftocht en bericht van buiten te brengen.U deed dat zoo vanzelfsprekend,zoo tactvol dat het als een gewone handeling scheen.Maar wij waren er ons toch wel van bewust wat een groot gevaar U liep en welke noodlottige gevolgen ontdekking voor U zou meebrengen,en U in handen zou vallen van den meedogenloozen vijand die ook ons had gegrepen.Gaarne hadden wij U bij ons vertrekde hand gedrukt om U te danken voor alles wat U voor ons gedaan hebt.Daar dit niet mogelijk was brengen we U thans onze dank schriftelijk over en hopen dat later nog eens per soonlijk te doen.

Na hartelijke groeten Uw toegenegen

K.Postma

Bijzondere Strafgevangenis
Ik ga nog even terug naar de Bijzondere Strafgevangenis. Ene SD-officier Grundmann had daar de touwtjes in handen en vele verzetsstrijders die gevangen zaten werden op, ”beestachtige” wijze verhoord door NSB’ers Rispens en La Fontaine in opdracht van die Grundmann. De methode om mensen tot een verklaring om namen van andere verzetsstrijders en adressen te dwingen door opsluiting in een zgn. waterkist heeft mijn vader als het meest schokkende ervaren. Dit was 1 van de weinige ervaringen die hij met ons deelde. Mijn zus en ik waren op bezoek in Museum Overloon in Brabant en bij de aanblik van die waterkist stokte onze adem en waren we terug in de tijd van de 2e W.O.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

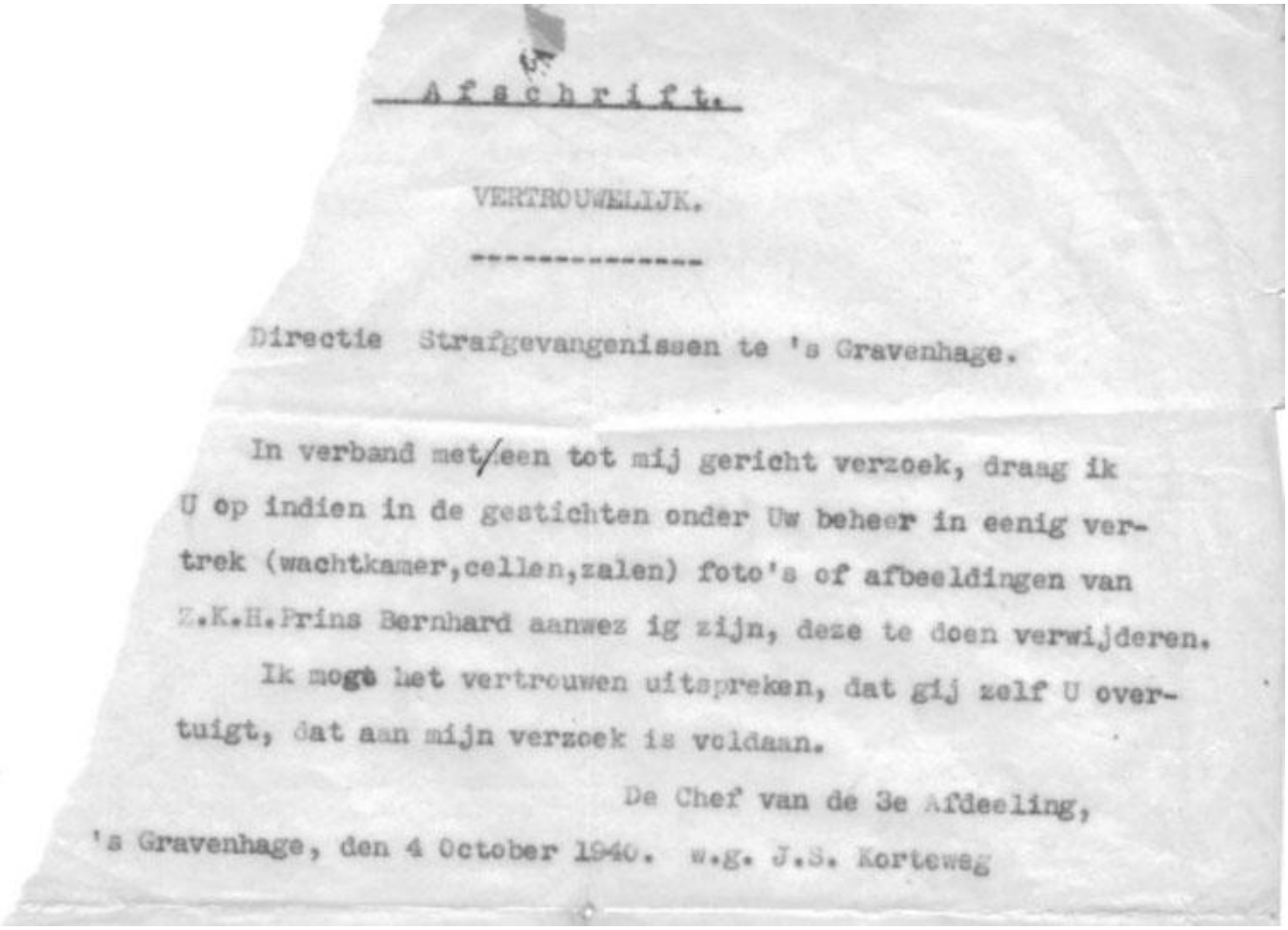

Afschrift.

VERTROUWELIJK.

Directie Strafgevangenissen te 's Gravenhage.

In verband met een tot mij gericht verzoek, draag ik U op indien in de gestichten onder Uw beheer in eenig vertrek (wachtkamer,cellen,zalen) foto's of afbeeldingen van Z.K.H.Prins Bernhard aanwez ig zijn, deze te doen verwijderen.

Ik mogt het vertrouwen uitspreken, dat gij zelf U overtuigt, dat aan mijn verzoek is voldaan.

De Chef van de 3e Afdeeling,

's Gravenhage, den 4 October 1940. w.g. J.S. Korteweg

Verzet in Friesland

Even een tussenstap naar 1944. Het verzet in Friesland wilde in 1944 een aantal verzetsstrijders bevrijden waarvan ze bang waren dat die mensen ”door zouden slaan”. Deze hele actie staat bekend als DE OVERVAL die plaats vond op 8 december 1944. De verklaring van Luitenant E. Bultsma spreekt voor zich. Allereerst werden er dus, ”betrouwbare”, dus anti Duitsgezinde bewaarders gezocht. Op de site van de Blokhuispoort staat uitgebreide info over de geslaagde overval waar 50 mensen en 1 bewaarder werden bevrijd.

Bijzonder nog om te vermelden is dat in de dankbrief van ds. Dijkhuis twee namen genoemd worden van 2 mensen uit Monnikendam en Oldemarkt die begin december 1944 in de cel in Leeuwarden geplaatst werden en een week later bevrijd werden.

Egbert Mark leverde plattegronden.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

A f s c h r i f t.

E. D i j k h u i s
Ned.Herv. Pred.

Oldemarkt, 7 Juni 1945

Aan het Personeel van het Huis van Bewaring te Leeuwarden, dat in December 1944 dienst had aldaar.

Dit schrijven is helaas niet voor allen bedoeld, die in de maanden November en December 1944 in het Huis van Bewaring te Leeuwarden dienst hadden. Het is bedoeld voor hen, die zich dien tijd als goede Vaderlanders jegens de politieke gevangenen hebben gedragen. En dat zijn er, Gode zij dank vele geweest. Ik vermoed zelfs de meesten. Nooit zullen wij het gevaarlijke, opofferende werk vergeten van mannen als de Jonge, Luinstra, vander Veg6, Kuipers, enz. ... enz.. Laat niemand van U teleurgesteld zijn, als hij zijn naam hier niet bij ziet. We hebben maar enkele namen in het hoofd, mede ook, omdat wij zooveel mogelijk trachtten geen namen te onthouden. Dat was gevaarlijk voor U. We weten, hoe dwaas en gevaarlijk na afloop van de hechtenis velen over de persoon en het werk van vele gevangenbewaarders spraken.

Wij, wier namen U hieronder leest, gevangen in Zaal VII, en deels later in Cel 35, komen U allen, die zooveel gedaan hebt ons het moeilijke leven dragelijk te maken in tijden, toen wij, ver van huis, in beulshanden en in dagelijksche onzekerheid over ons lot, hartelijk danken voor Uw moed, Uw werk, Uw vaderlandsliefde, Uw barmhartigheid.

Wij weten niet, of wij ooit in de gelegenheid zullen zijn U allen persoonlijk te danken voor dit alles, U de hand te drukken en nog eens met U te spreken over die vreeselijke tijd. Daarom doen wij het veiligheidshalve in elk geval vast langs deze weg.

Honderden en honderden zijn in de jaren, die achter ons liggen langs U heengegaan met hun ellende, hun hoop, hun wanhoop. U zult zich ons nauwelijks herinneren. Dat is niet erg. Laat het genoeg zijn, dat wij allen, hoe onze wegen ook uiteenliepen voor en na Leeuwarden, behouden de nieuwe tijd hebben bereikt. We zijn, soms wonderlijk, allen gespaard. We danken dit mede ook door de troost en de handreiking, die wij in onze Leeuwarder tijd van U ontvingen. God zegene U er voor. Hij loone U eenmaal wat wij U waarschijnlijk nooit loonen kunnen.

Namens ons achten,

E.Dijkhuis, Predikant.

w.g.

St.Brandsma, Wolvega
G.J. Collee, Oldemarkt
A. Timmerman, Steenwijkerwold
G.J. Schuurman, Lichtenvoorde
P. Tietema, Oldemarkt
H. Willems, Oldemarkt
S.J. Veenbaas, Munnikenburen
E.Dijkhuis, Oldemarkt.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Toelichting op de brief

DANKBRIEF VAN 7 JUNI 1945 AAN GEVANGENBEWAARDERS
Jo Steenstra, Nieuw-Buinen, i.s.m. Janny Kleinveld, Wassenaar
Dat zal niet zo vaak voorkomen, een brief waarin personeelsleden van een Huis van Bewaring dank wordt gezegd. Doch de datum verraadt al veel! De Silehammer 29/1 maart 2021

Sil 29-1 (maart 2021) 5-14 Dankbrief.pdf
Adobe Acrobat document 1.4 MB

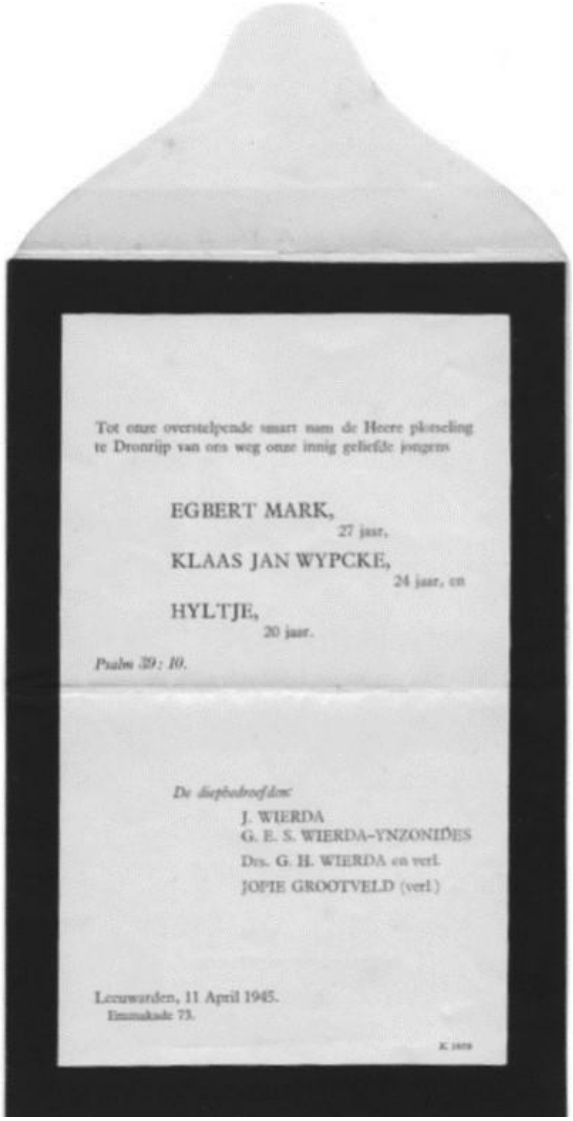

Tot onze overstelpende smart nam de Heere plotseling te Dronrijp van ons weg onze innig geliefde jongens

EGBERT MARK, 27 jaar,
KLAAS JAN WYPCKE, 24 jaar, en
HYLTJE, 20 jaar.

Psalm 39: 10.

De diepbedroefden:
J. WIERDA
G. E. S. WIERDA-YNZONIDES
Ds. G. H. WIERDA en verl.
JOPIE GROOTVELD (verl.)

Leeuwarden, 11 April 1945.
Emmakade 73.

Heer
v. d. Vegte
Gevangenbewaarder
Koestraat
Alkmaar

Hyltje Wierda

Voornaam:	Hyltje (Hiele)
Achternaam:	Wierda
Begraafplaats:	Noorderbegraafplaats Leeuwarden
Geboortedatum:	3-1-1925
Geboorteplaats:	Leeuwarden
Woonplaats:	Leeuwarden
Overlijdensdatum:	11-4-1945
Overlijdensplaats:	Dronrijp

Notities:

Hyltje Wierda werd geboren op 3 januari 1925 te Leeuwarden en overleed op 11 april 1945 te Dronrijp. Hij woonde in Leeuwarden, Emmakade 73, was ongehuwd, student, gereformeerd en lid van het verzet behorend tot de LO/KP-Leeuwarden.

Hyltje Wierda hield zich bezig met sabotage, spionage en wapendropping.

Als lid van een sabotage- en spionagegroep was broer Egbert Mark vaak aanwezig bij wapendroppings. Voor de overval op het huis van bewaring op 8 december 1944 leverde hij de nodige plattegronden. Zijn broer Klaas Jan Wypke Wierda werd geboren op 21 mei 1921 in Leeuwarden. Klaas hield zich bezig met het vervalsen van persoonsbewijzen.

In de nacht van 8 op 9 april 1945 werd Egbert Mark door de bezetter opgepakt. Hij moest mee, maar omdat hij enkel een pyjama en overjas droeg, moest hij zijn kleren van huis aan de Emmakade halen. De SD'ers die hem bewaakten, gingen mee naar binnen en ontdekten ook zijn broers Klaas en Hyltje. De drie mannen werden voor verhoor overgebracht naar het Burmaniahuis.
De broers werden op 11 april 1945, samen met elf anderen, gefusilleerd bij de brug over het Van Harinxmakanaal te Dronrijp.

Fusillade bij Dronrijp.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Na de geslaagde overval zijn er geen represailles uitgevoerd meer daar bestaan wat twijfels over omdat bij een mislukte aanslag op Grundmann, (beestachtig figuur), zeker 10 mensen uit de Bijz. Strafgevangenis Leeuwarden gehaald zijn en op 11 april zijn geëxecuteerd, 4 dagen voor de bevrijding. Mijn vader zou nooit een bezoek aan de Noorderbegraafplaats overslaan als hij met zijn jongste zoon op familiebezoek was in Leeuwarden, 4 mei dodenherdenking zie ik tranen van mijn moeder en werden altijd deze 3 mensen genoemd.

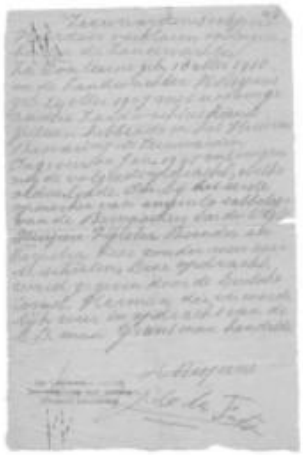

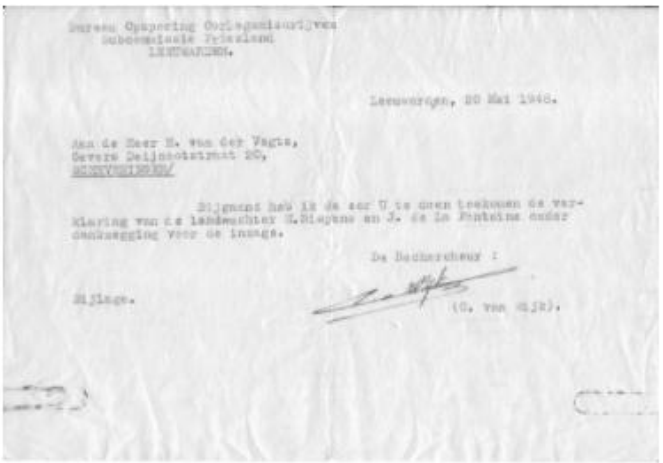

Dat het moeten werken in deze Strafgevangenis naast mededogen met je medemens gevaarlijk was blijkt uit documenten die ik vond in een kistje van mijn vader, een verklaring van Nispens en de la Fontaine met potlood uit 1946 dat bij evt. sabotage de bewaarders v.d. Vegte, Zijlstra, Boenders en Terpstra zonder meer mochten worden doodgeschoten. Een opdracht van januari 1945 en weer wordt Grundmann genoemd.

Kamp De Arendstuin
Na de bevrijding werd op vliegveld Leeuwarden de Arendstuin ingericht voor politieke gevangen. Tot zijn verhuizing naar Scheveningen heeft mijn vader daar gewerkt.

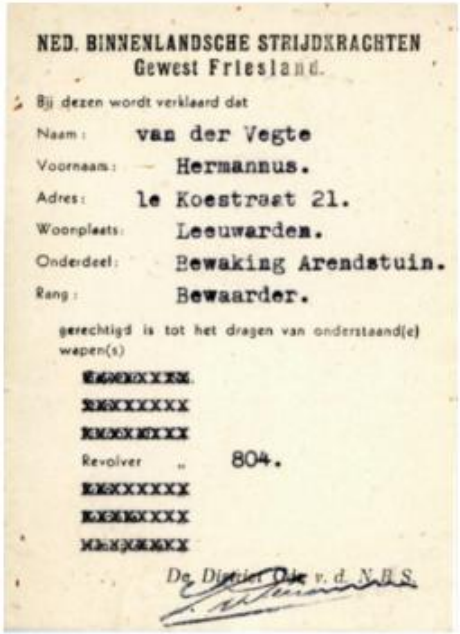

NED. BINNENLANDSCHE STRIJDKRACHTEN
Gewest Friesland.

Bij dezen wordt verklaard dat

Naam: van der Vegte
Voornaam: Hermannus.
Adres: le Koestraat 21.
Woonplaats: Leeuwarden.
Onderdeel: Bewaking Arendstuin.
Rang: Bewaarder.

gerechtigd is tot het dragen van onderstaand(e) wapen(s)

[redacted]
Revolver „ 804.
[redacted]

De Dienst Chef v. d. N.B.S.

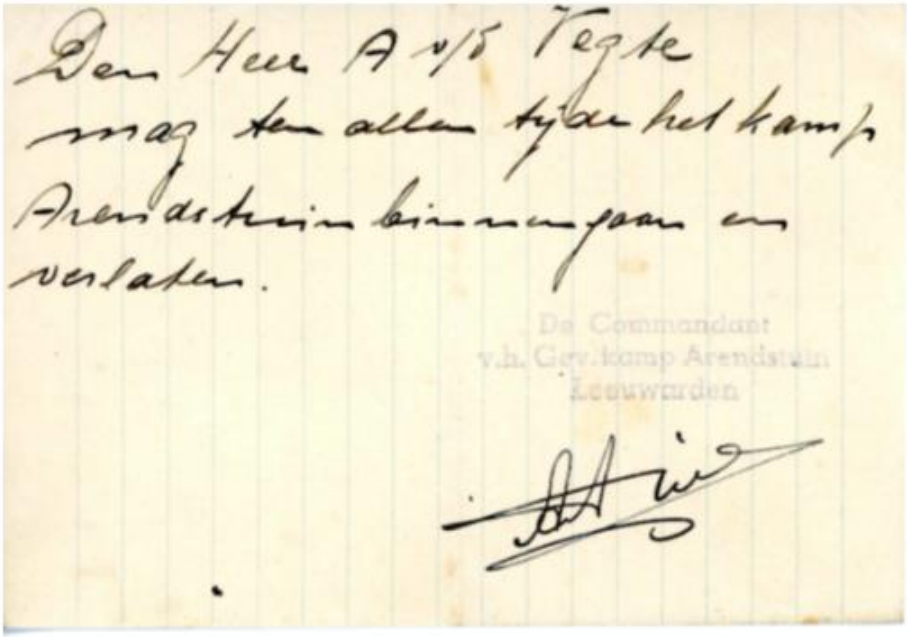

Den Heer A v/d Vegte
mag den allen tijden het kamp
Arendstuin binnengaan en
verlaten.

De Commandant
v.h. Gev. kamp Arendstuin
Leeuwarden

Grundmann
Ik kom terug op Grundmann. Na de oorlog volgden vele processen en ook werd mijn vader opgeroepen om te getuigen in 1949 tegen Grundmann. Grundmann werd veroordeeld tot 12 jaar maar dan wordt er beroep ingesteld en krijgt hij 18 jaar met, voor mijn gevoel, vreemde uitspraak, nl. 1 jaar jubileumgratie. Als Koningin Wilhelmina een jubileum heeft kan ze gratie verlenen en ook oorlogsmisdadigers hadden dat recht op gratie.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

De GRIFFIER VAN HET BIJZONDER GERECHTSHOF te LEEUWARDEN, le Kamer te Leeuwarden, verklaart hiermede, dat HERMANNUS van der VEGT, geboren 18 October 1917, bewaarder, wonende te Scheveningen ter terechtzitting van voormeld Hof op 5 April 1949 te 10.- uur als getuige is verschenen en dat na afloop der zitting te 19.30 uur voor hem geen gelegenheid bestond zijn woonplaats nog op dezelfde dag, dus 5 April 1949, te bereiken.

Leeuwarden, 5 April 1949.
Paleis van Justitie.

DE GRIFFIER VAN HET BIJZONDER
GERECHTSHOF TE LEEUWARDEN,
le Kamer te Leeuwarden,

Hepkema's courant
Op de volgende pagina totale verslag uit de krant.
"Hepkema's courant" Nieuwsblad van Friesland. Woensdagavond 6 april 1949 Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden

Een beest-mens voor zijn rechters.
Gisteren was het de beurt aan Friedrich Edward Grundmann, voorheen Kriminal Assistent S.S. en Oberscharführer, gedetacheerd bij de Sipo en de S.D. te Leeuwarden, om berecht te worden. Niet minder dan 31 getuigen had de procureur-fiscaal gedagvaard, terwijl er bovendien nog 11 getuigen à décharge waren opgeroepen, zodat de behandeling van 's ochtends 10 uur met een korte pauze tot 's avonds 9 uur duurde. Hij was, zo merkte de proc.-fiscaal, mr. Wagenaar, in zijn requisitoir op, in de laatste twee oorlogsjaren de schrik van Friesland, niet alleen voor jonge mensen, doch ook voor hen, die zich voor het vaderland verdienstelijk maakten. Het eerste feit, dat hem ten laste werd gelegd, was, dat hij deels zonder redelijke aanleiding, deels bij wijze van zgn. Verschärfte Vernehmung, arrestanten van de Sipo heeft mishandeld en voorts hem ondergeschikten heeft opgedragen het mishandelen van arrestanten. En deze mishandelingen gebeurden alle op de meest geraffineerde en beestachtige wijze.

Een lange rij getuigen legde verklaringen af.
De waterbouwkundige A. Eygelaar te Hengelo, die in 1944 door verdachte werd gearresteerd, was bij een ander in een cel gezet. Deze man, van Joodsen bloede, die door de landwacht te Drachten was aangehouden, vertelde deze getuige van de onmenselijke mishandelingen, welke hij had onder- gaan. Het eind daarvan was, dat de man poogde zelfmoord te plegen door zijn slagader door te snij- den. Dokter Polman had geadviseerd, de patiënt naar een ziekenhuis te brengen, doch verdachte vond dat niet nodig, omdat het maar een Jood was.

Mej. M. M. Lever, destijds te Sneek wonende, was in de nacht van 16 op 17 Nov. 1943 met haar gehele familie gearresteerd door Grundmann, Lammers en consorten. In het huis van bewaring te Leeuwarden, zo lichtte deze getuige het Hof in, werd een 17-jarig Joods meisje met een gummistok toegetakeld. De bewaarster, mevr. v. Randen–Sjollema, vulde dat verhaal nog aan. Verdachte was de enige, die in een kamer in het huis van bewaring de verhoren afnam. Na afloop van het verhoor kon dit meisje haast niet naar boven komen, zó was het de gehele nacht toegetakeld. Alle mishandelingen ontkende verdachte; hij had het meisje niet eens gehoord.

Mevrouw Hellinga–van Houten, te Nw Beets, was in Maart 1944 in het huis van bewaring terecht gekomen in een cel, waarin ook Martje Leefsma verbleef. Dat meisje vertelde aan getuige van de mishandelingen waaraan zij had blootgestaan, omdat zij niet wilde zeggen, waar zij de levens- middelen kaart vandaan had. Zij mocht niet zeggen, dat zij was mishandeld.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

De gevangenbewaarder H. v. d. Vegte, thans te Scheveningen, noemde tal van namen van mensen, die hem vertelden, dat zij door Grundmann waren mishandeld. Hij had zelfs een 12-jarig Joods jongetje verbonden, dat met schaafwonden op zijn lichaam in een cel werd teruggebracht. “Lekker niks gezegd, waar ik ondergedoken ben geweest”, had het ventje nog gezegd. Doch getuige had zelf eens een mishandeling gezien, toen hij de deur van de verhoorkamer had geopend.

De landarbeider A. Lootsma te Loënga werd gearresteerd, toen hij in April 1944 met een transport Joden onderweg was. Op een tafel liggende onderging deze bestiale mishandelingen, waarbij de gummistok brak. Enige malen werd hij op deze manier toegetakeld. Van Amersfoort kwam hij in Augsburg terecht.

Toen mevrouw wed. Birnbaum-Hausdorf met haar echtgenoot te Poppingawier werd ontdekt, onderging zij in het huis van bewaring dezelfde mishandeling. Ten slotte had zij toegegeven van Joodsen bloede te zijn. Anders was het verkeerd afgelopen. Met wanhoop had zij ’t toegegeven.

De mishandeling van W. Andringa, vertegenwoordiger te Leeuwarden, bekende de verdachte. Deze was 13 December 1943 aangehouden, verdacht van illegaal werk. Nog vóór er een woord was gesproken, was getuige al tegen de grond geslagen. Lammers zeide, dat deze mishandeling de gehele nacht zou voortgaan als hij niet bekende.

De heer G. T. de Jong te Leeuwarden, die bij Dronrijp zou worden gefusilleerd en door zich, “dood” te houden het leven behield, was 7 April 1945 in het Burmaniahuis door Grundmann gehoord door de Moffenknecht Meekhof eveneens ergerlijk mishandeld en ten slotte de heer P. Dolstra te Leeuwarden. De moord op Jan Bakker te Bergum.

Samen en in vereniging met een ander had men de arrestant Jan Bakker zonder enige vorm van proces uit de weg geruimd. Tegen een collega, R. Föschl, had verdachte eens in de gevangenis te Vught gezegd, dat hij wel eens last kon krijgen met ’t geval, waarbij iemand langs de weg was doodgeschoten. Het was mej. K. Douma, kantoorbediende te Bergum, die van het gebeurde méér wist. Zij was in een buis aan de Nieuwestad te Leeuwarden in handen gevallen van de Duitsers. In de Spaarbank zag zij, dat Jan Bakker werd binnengebracht. Later hoorde ze hem schreeuwen en gillen en daarna zag zij dat men hem naar een cel sleepte. Grundmann liep ernaast met een gummiknuppel onder de arm. De gevangene K. C. Fatoer verklaarde, dat de Belgische Rexisten en Grundmann Bakker hadden mishandeld. Deze lag bewusteloos in de cel. Na enige dagen bespeurde men een onaangename lucht. Men besloot toen Bakker uit de weg te ruimen. Twee personen droegen hem in een bestelwagentje. De Belgische Rexist d’Hollander dacht, dat men de man naar een ziekenhuis zou brengen, doch men vervoerde hem naar een zandweg bij Bergum, waar hem ’t genadeschot werd gegeven.

De jacht op Joden
Het derde feit gold de arrestatie van personen van Joodsen bloede en van hen, die ervan verdacht werden, hulp aan deze mensen te hebben verleend. De ambtenaar van het seinwezen bij de Spoorwegen, de heer J. v. d. Mei te Leeuwarden, verborg twee Joodse vrouwen, die werden meegenomen, evenals getuige, die in het Weeshuis werd mishandeld. In Oktober 1943 werden bij een razzia waaraan Grundmann en Lammers meededen, niet minder dan zes Joden te Jislum gearresteerd, evenals de gastheren. Een hunner kwam in een Duits kamp terecht en een ander kwam in Duitsland om. De heer K. Pais, wachtmeester te St. Jac. Parochie, vroeger te Rinsumageest, verborg vijf Joden. De heer Pais kwam in Vught terecht. 2 Vervolgens kwam er als getuige à décharge een illuster gezelschap als Meekhof. Haase uit het Scholtenhuis te Groningen, Lammers, Vogt en Rudolph, die trachtten gunstige verklaringen voor Grundmann af te leggen. Eén pot nat. Lammers groette verdachte, toen hij de zaal verliet, met een gemoedelijk tikje op de schouder. Doch er waren ook nog Nederlanders, die een gunstige verklaring aflegden, zoals K. Hoogeveen, autohandelaar te Leeuwarden, die van Grundmann heel wat gedaan kreeg, voorts J. Cats te Frane- ker, G. W. Frijling, candidaat-notaris te Dalfsen, de vroegere burgemeester van Tietjerksteradeel, S. Geerdes en T. A. Edelbroek, beiden te L’warden.

Requisitoir en verdediging
De proc-generaal ging het ten laste gelegde nog eens na. Het beulswerk, de mishandelingen, acht- te hij bewezen. Van deze mishandelingen was een systeem gemaakt om het een en ander eruit te timmeren. Zelfs kinderen en vrouwen werden mishandeld. Verdachte moet wel verstoken zijn ge- weest van enig menselijk gevoel. Een schending van alle oorlogswetten. Wat de zaak-Bakker betreft, verdachte zegt er niets mee te maken te hebben gehad. Meer dood dan levend, als een hoop vuil, heeft Bakker in ’n cel gelegen.

De Belgische Rexist Opdebeek, verklaarde, dat verdachte had gezegd, dat Bakker uit de weg moest worden geruimd. De bende zat met ’t geval aan. Opdebeek verklaart, dat hij het genadeschot heeft gegeven. Als meerdere heeft verdachte dit toegelaten. Wat het derde feit betreft, verdachte beweert niet de leiding te hebben gehad. De oude heer Lever kwam in Dachau om. Spr. wil wel aannemen, dat verdachte enkele mensen heeft geholpen, maar dan voor drank, geld en sigaren. Met hart en ziel heeft hij bij de S.D. gewerkt.

Eis 20 jaar met aftrek

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

De toegevoegde raadsman, mr. Smeding, wees erop, dat, als hij meer tijd had gehad, hij meer had kunnen doen. Verdachte is niet de grootse figuur, welke de proc.-fiscaal ervan maakt. Grundmann was de laagste in rang. Ieder kende zijn naam. Dit kwam door de arbeidsinzet. Toen het commando- Albrecht hier kwam, waren Ross en verdachte bang voor deze. Voorts wees spr. erop dat, wat de mishandelingen aangaat, er een persoonsverwisseling heeft plaats gehad. Voor het gebeurde met Bakker zijn geen woorden te vinden. Verdachte had echter geen actief aandeel in dit geval. En de Jodenvervolging komt voor rekening van anderen. Dit mag men een Duitser niet kwalijk nemen. Tal van gunstige verklaringen legde spr. ten slotte over. Voor het tweede feit vroeg hij een nieuwe instructie; in ieder geval een uiterste clementie. Uitspraak 19 April a.s.

Uitspraken
Veroordeeld werden: Roelof George Oostindiër, 40 jaar, kapper te Heerenveen, “landwachterswerkzaamheden”, tot 8 jaar R.W.I. met aftrek en verlies der kiesrechten voor het leven. Eis 10 jaar. Hendrik Jan Holties, 48 jaar, landbouwer te Coevorden, idem, 3 jaar en 50 weken en verlies der kiesrechten voor 10 jaar. Verdachte was reeds in vrijheid gesteld. Roelf Evenhuis, 60 jaar, landbouwer te Dalen, idem, 5 jaar R.W.I. met aftrek en verlies beide kies- rechten voor het leven. Eis 8 jaar. Horstman Assen 9 jaar.

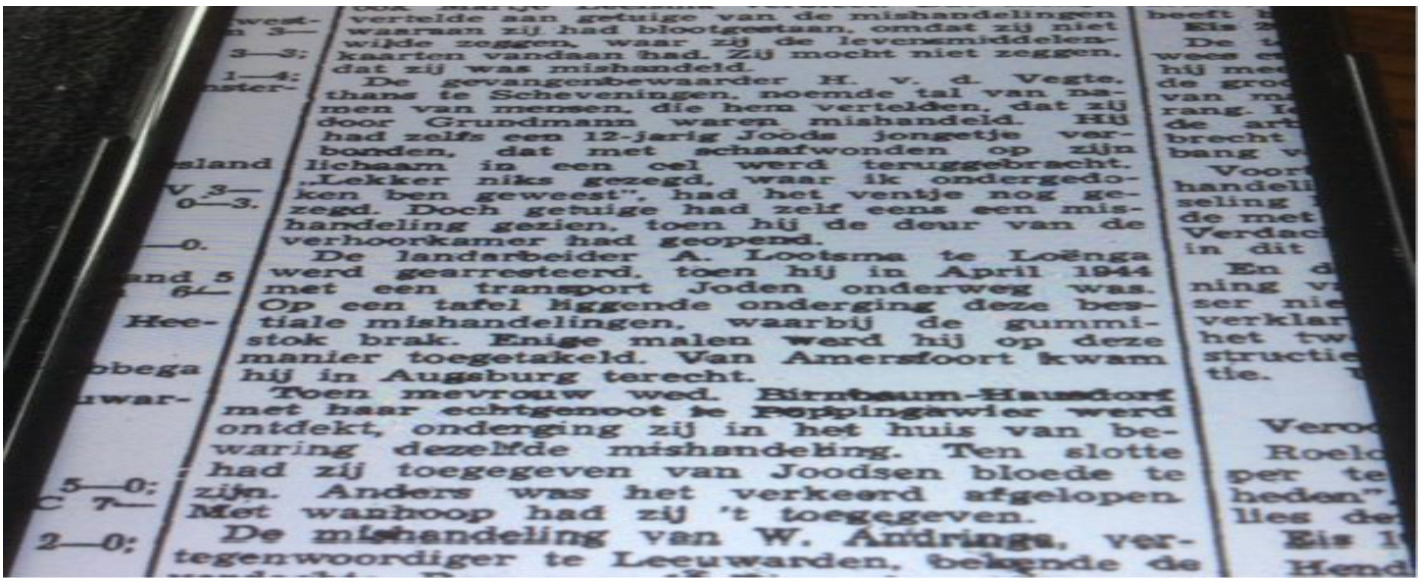
vertelde aan getuige van de mishandelingen waaraan zij had blootgestaan, omdat zij niet wilde zeggen, waar zij de levensmiddelenkaarten vandaan had. Zij mocht niet zeggen, dat zij was mishandeld.
De gevangenbewaarder H. v. d. Vegte, thans te Scheveningen, noemde tal van namen van mensen, die hem vertelden, dat zij door Grundmann waren mishandeld. Hij had zelfs een 12-jarig Joods jongetje verbonden, dat met schaafwonden op zijn lichaam in een cel werd teruggebracht. „Lekker niks gezegd, waar ik ondergedoken ben geweest", had het ventje nog gezegd. Doch getuige had zelf eens een mishandeling gezien, toen hij de deur van de verhoorkamer had geopend.
De landarbeider A. Lootsma te Loënga werd gearresteerd, toen hij in April 1944 met een transport Joden onderweg was. Op een tafel liggende onderging deze bestiale mishandelingen, waarbij de gummistok brak. Enige malen werd hij op deze manier toegetakeld. Van Amersfoort kwam hij in Augsburg terecht.
Toen mevrouw wed. Birnbaum-Hausdorf met haar echtgenoot te Poppingawier werd ontdekt, onderging zij in het huis van bewaring dezelfde mishandeling. Ten slotte had zij toegegeven van Joodsen bloede te zijn. Anders was het verkeerd afgelopen. Met wanhoop had zij 't toegegeven.
De mishandeling van W. Andringa, vertegenwoordiger te Leeuwarden, bekende de

De 2e W.O. heeft altijd een rol gespeeld in het leven van mijn ouders. In 1947 komt mijn vader te werken in het Huis van Bewaring in Scheveningen en treft daar Rauter aan, een oorlogsmisdadiger en hoge functionaris destijds bij de SS die in januari 1949 ter dood wordt veroordeeld. De nacht voor de fusillade, die op 25 maart was, moest mijn vader constant alert zijn op het feit dat Rauter geen “zelfmoord,” zou plegen in zijn cel. Rauter wordt gefusilleerd op de Waalsdorpervlakte te Scheveningen. Dan is er weer heugelijk nieuws in 1951 wordt er weer een zoon geboren. Vervolgens lanceert Minister van Agt in 1972 het idee om de Drie van Breda vrij te laten. Mijn vader reageert met totaal onbegrip. Gratie voor oorlogsmisdadigers onbespreekbaar voor hem. De hoorzitting duurde tot rond 18.00 uur. Informatie over de Drie van Breda is te vinden op Wikipedia en de laatste 2 misdadigers zijn in 1989 vrijgekomen.

STATEN-GENERAAL
TWEEDE KAMER

Hoorzitting van de vaste commissie voor Justitie op donderdag 24 februari 1972 inzake de drie te Breda gedetineerde oorlogsmisdadigers

AGENDA

1.	10.00-10.15 uur	a. Permanente commissie tot de algemene zaken van het Ned. Israelitische Kerkgenootschap. b. Parnassiem der Portugees-Israelitische gemeente. c. Hoofdbestuur van het Verbond van liberaal religieuze joden.
2.	10.15-10.25 uur	De landelijke verenigingen van joodse geestelijke gezondheidszorg.
3.	10.25-10.35 uur	Gezamenlijke joodse jeugdorganisaties
4.	10.40-10.50 uur	B'Nai Brith.
5.	10.50-11.00 uur	a. Nederlandse Mizrachie b. Achawa
6.	11.00-11.10 uur	Internationale organisatie van zionistische vrouwen.
7.	11.15-11.25 uur	Vrouwengroep der liberaal joodse gemeente Amsterdam
8.	11.25-11.35 uur	Comité van vrienden van de Israelitische arbeiden-organisatie afdeling Nederland
9.	11.35-11.45 uur	Het Bestuur der Stichting Beth Ami
10.	11.50-12.00 uur	Nederlandse Zionistenbond
11.	12.00-12.10 uur	Nederlands Auschwitz Comité
12.	12.10-12.20 uur	Nederlands Ravensbrück Comité

De drie beulen in Breda

Onschuldigen vonden door hen 's gruwzame dood,
maar 's ministers hart is lotwat groot.
De boeven vervulden Hitler's plan
. . . de minister is een Agtenswaardig man.

Hij zwamt er maar uou eind op los,
slechts 105 000 joden waren hier de kies.
Wat overbleef, werd ziek ervan;
maar de minister blijft een Agtenswaardig mm.

Zij stonden kinderen in 't gas
alsof het ongedierte was.
Die zalier vroeg: wat gaat mij dat an?
De minister is toch een Agtenswaardig man.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Omgekeerde bewijslast

BUREAU INLICHTINGEN
(Nederlandse Inlichtingen Dienst)

WASSENAAR, 10 Januari 1946.
Huize "Waarheense",
Rijksstraatweg 575.

No. EN/P - U 243/304/46.

Betreft:

De Heer H.VAN DER VEGTE geboren 18 October 1907 te Zwolle,
heeft gedurende de bezetting verdienstelijk werk verricht voor een groep waarmede mijn dienst in verbinding stond.

Ondanks het gevaar daaraan verbonden heeft hij steeds gezorgd dat het contact met de gevangenen werd bewaard wat voor de organisatie van groot belang was.

De wijze waarop hij zich in dien tijd gedragen heeft mag wellicht als aanbeveling dienen bij het solliciteeren naar een andere standplaats.

Het Hoofd B.I.
Voor dezen:

L.Pot,
Majoor der Artillerie.

Bij de Binnenlandse Veiligheidsdienst waren o.a. mensen die de oorlogsjaren veilig in bijvoorbeeld Engeland verbleven, zonder zorgen en angst voor hun leven en hun familie. Extra “zuur” dat sommigen van hen de band BS om hun arm hadden na de oorlog.

Het standpunt van de BS was dat iedereen die voor de bezetter gewerkt had “schuldig” was en in sommige gevallen werden, ”Goede Nederlanders“ meegenomen voor verhoor en in een cel gezet en voorgeleid bij een soort zuiveringscommissie. Verklaringen en bewijzen hoe je gedrag was geweest in oorlogstijd moest je in veel gevallen zelf aanleveren.

Mijn vader heeft de twijfel aan zijn integriteit als een “zwarte bladzijde” in zijn geschiedenis ervaren. Daar hij als een soort van oorlogsmisdadiger bejegend werd. Mijn zus noemt het “honds”. Het verstrekken van dit Mobilisatie-Oorlogskruis is “gekocht”. Beetje vreemd wellicht dat ik deze term gebruik, maar mensen die ervoor in aanmerking kwamen kregen het aanbod om dit kruis te gaan dragen. Daarna kreeg men een rekening van fl.2,75. Nu in 2021 wordt dit Kruis nog wel postuum verleend en is kosteloos.

Het lint is paars met oranje streep en vervolgens zie je “stormdolken” en helm met lauwerkrans.

MACHTIGING

Nr. 2407.

Namens de betrokken Minister wordt hierbij machtiging verleend tot het dragen van het „MOBILISATIE-OORLOGSKRUIS"

aan: HERMANUS VAN DER VEGTE.

te: Scheveningen.

's-Gravenhage, 15 Juni 1949.

Het Comité belast met de uitreiking van het „Mobilisatie-Oorlogskruis":
De Vlr. Voorzitter,

(F.J.H. Jonas)

Film De Overval
Van de Overval is een film gemaakt en over het algemeen schetst de film een goed beeld met hier en daar wat onjuistheden.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Je Maintaindrai

In 1980 is onze vader overleden en heeft een schat aan herinneringen achter gelaten. Onnoemelijk veel dankbrieven zijn een bewijs dat hij een man was die de spreuk die op zijn pet stond “Je Maintaindrai” (ik zal handhaven) meer dan waar heeft gemaakt en dat vervult ons kinderen met grote trots.

Na deze emotionele bedankbrief van Ds. Eerland, die geplaatst is hebben wij als zijn kinderen geprobeerd te schetsen dat de “bewaarder van der Vegte“ in de Bijzondere Strafgevangenis ons respect verdiend en dat zijn leven het waard was om verteld te worden.

De kinderen van Herman van der Vegte.

- J.M. Kleinveld - van der Vegte
- H.L. van den Noort - van der Vegte
- J.G. van der Vegte
- H. van der Vegte

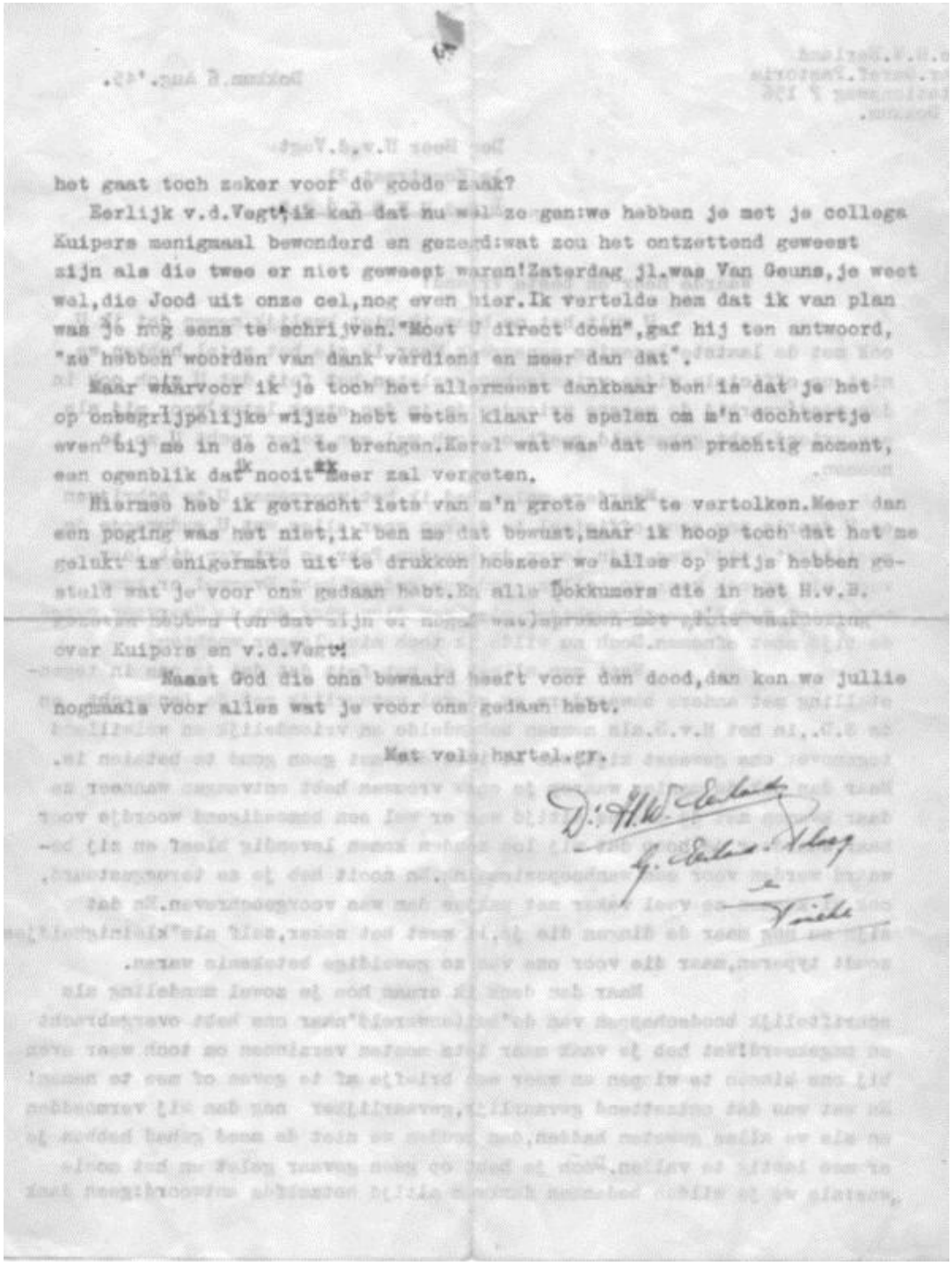

het gaat toch zeker voor de goede zaak?

Eerlijk v.d.Vegt,ik kan dat nu wel zo gen:we hebben je met je collega Kuipers menigmaal bewonderd en gezend:wat zou het ontzettend geweest zijn als die twee er niet geweest waren!Zaterdag jl.was Van Geuns,je weet wel,die Jood uit onze cel,nog even hier.Ik vertelde hem dat ik van plan was je nog eens te schrijven."Moet U direct doen",gaf hij ten antwoord, "ze hebben woorden van dank verdiend en meer dan dat".

Maar waarvoor ik je toch het allermeest dankbaar ben is dat je het op onbegrijpelijke wijze hebt weten klaar te spelen om m'n dochtertje even bij me in de cel te brengen.Kerel wat was dat een prachtig moment, een ogenblik dat ik nooit zal vergeten.

Hiermee heb ik getracht iets van m'n grote dank te vertolken.Meer dan een poging was het niet,ik ben me dat bewust,maar ik hoop toch dat het me gelukt is enigermate uit te drukken hoezeer we alles op prijs hebben gesteld wat je voor ons gedaan hebt.En alle Dokumenten die in het H.v.B. gevoerd hebben (en dat zijn er nogal wat)spreken met grote waardering over Kuipers en v.d.Vegt.

Naast God die ons bewaard heeft voor den dood,dan kon we jullie hoogmaals voor alles wat je voor ons gedaan hebt.

Met vele hartel.gr.

D. H. W. Eerland

G. Eerland-Alberg

Vicky

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Archief familie van der Vegte

Op 23 juni 2022 ontvingen wij de familie van de bewaarder Hermannus (Herman) van der Vegte die heldendaden heeft verricht tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Bijzondere Strafgevangenis van Leeuwarden. Er was een overdracht van vele originele documenten uit de tijd 40 45.

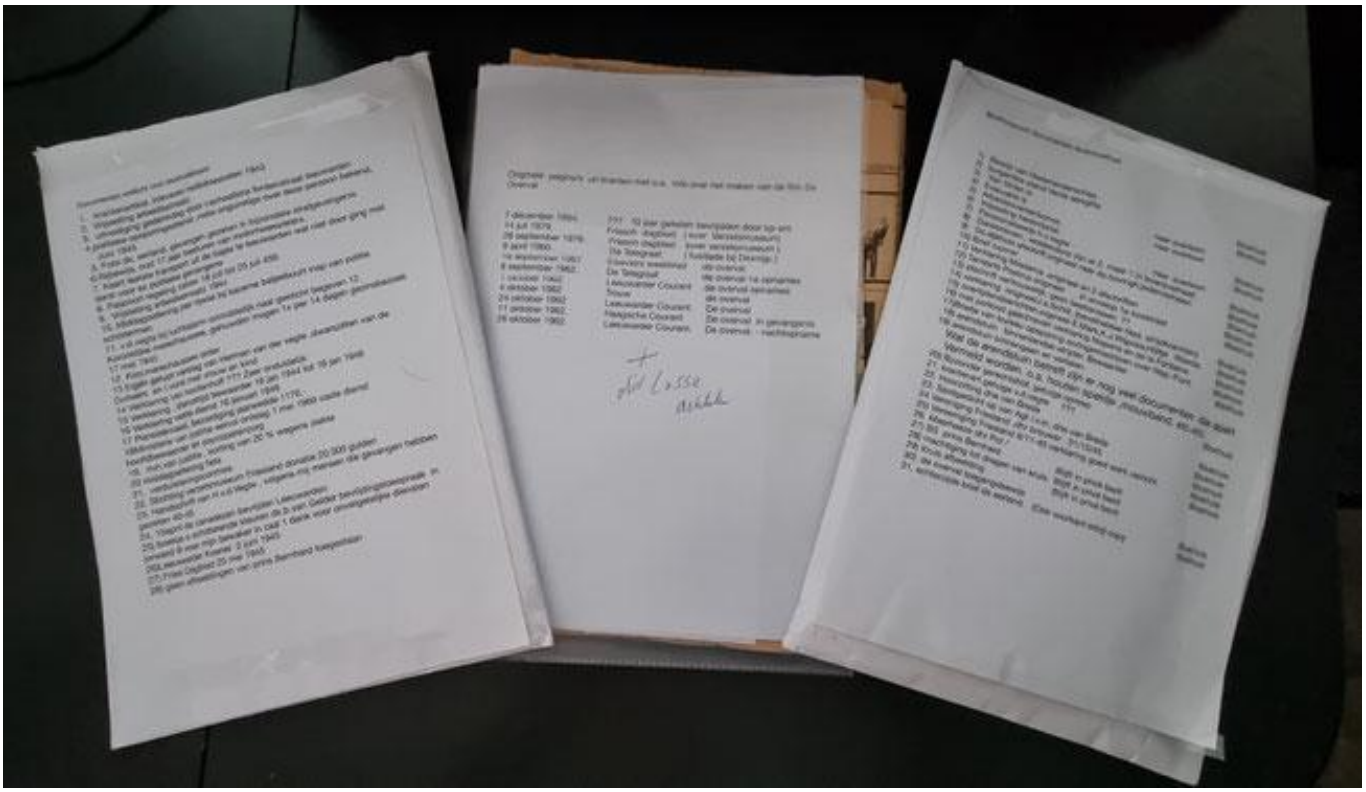

Aantekeningen

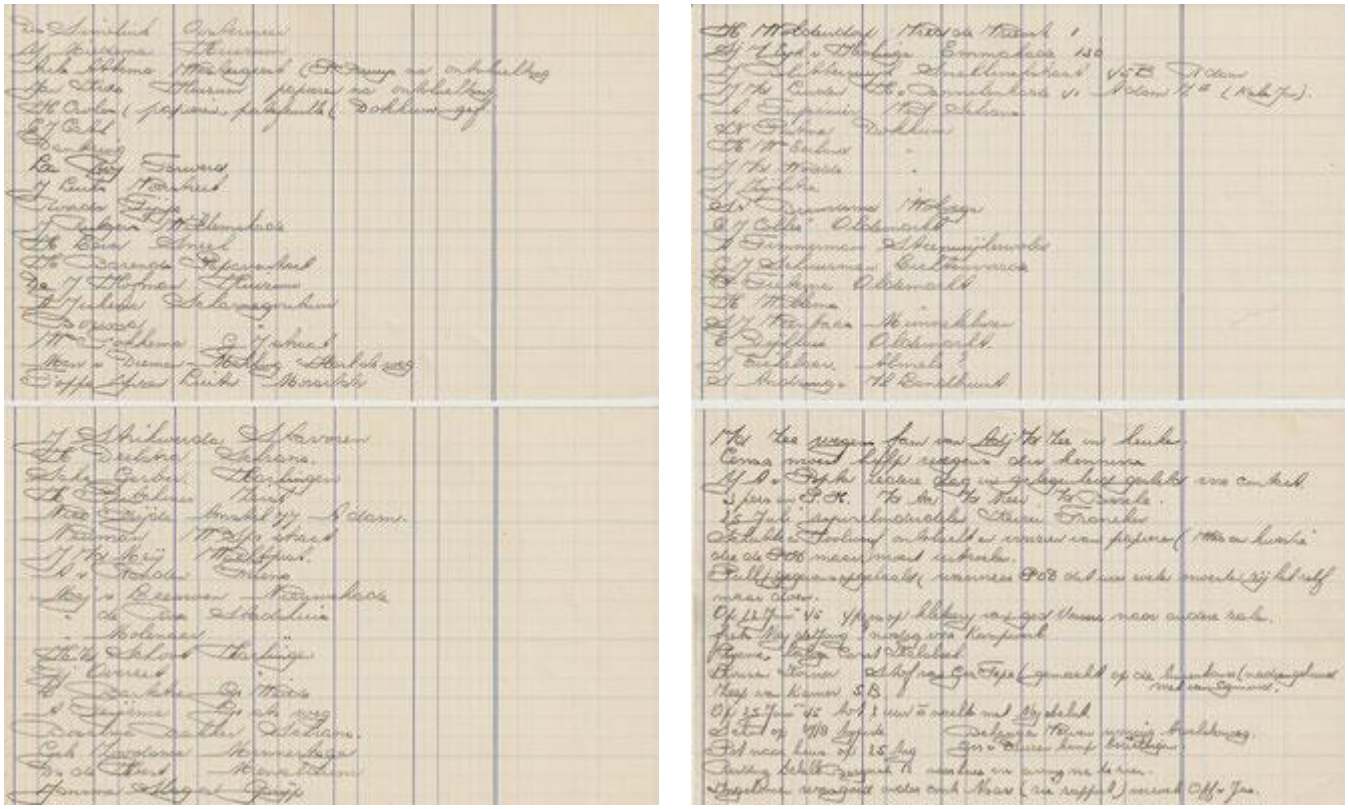

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

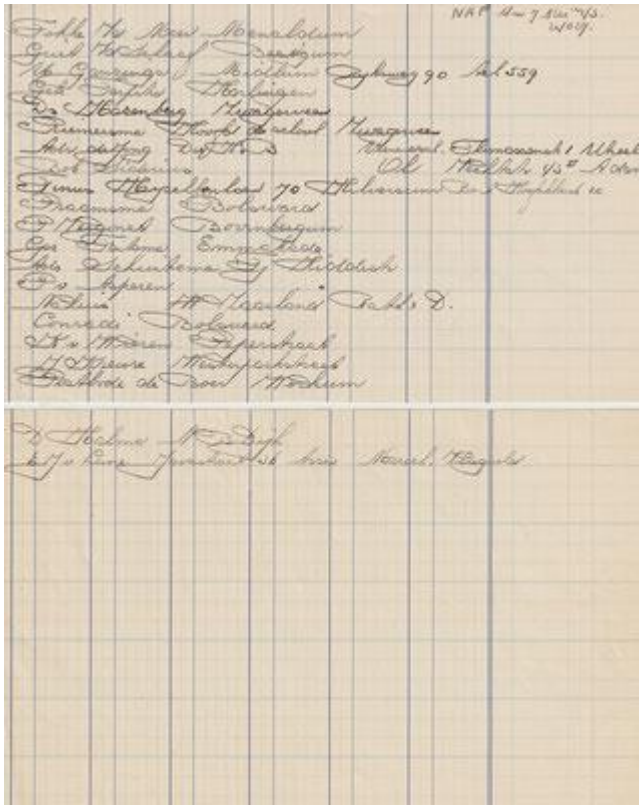

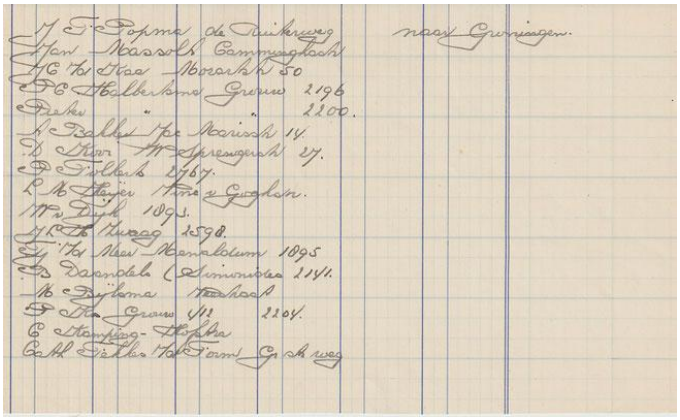

Luchtallarm

De Directeur der Gevangenissen te Leeuwarden beveelt

den ~~Hulp~~bewaarder H. v/d. Vegte

zich bij luchtalarm of luchtgevaar onmiddellijk naar het gesticht, waar hij werkzaam is, te begeven, volgens de kortst mogelijke en veiligste route.

De Directeur,

Leeuwarden, 30 SEP. 1942

Der Direktor der Gefängnisse zu Leeuwarden befiehlt dem

~~Hulp~~bewaarder H. v/d. Vegte

falls Fliegerlärm oder Luftgefahr, sich unmittelbar nach der Anstalt wo er tätig ist, zu begeben, auf dem kürzesten und sichersten Weg.

Der Direktor,

Leeuwarden, den 30 SEP. 1942

Laatste transport uit de bajes

HET LAATSTE TRANSPORT UIT DE BAJES TE LEEUWARDEN..... DAT NIET DOOR GING

Vrachtknots Hoekstra, steeds „defect"

15 APRIL 1945 DAG DER BEVRIJDING

ZAAL I, HUIS VAN BEWARING, LEEUWARDEN

F. M. DE JONG, Verko tewsg 4, Leeuwarden.
H. KOMAN, Ruysdaelstraat 72, Huizum.
H. L. ANNEVELT, Boterdiepstraat 58, Amsterdam.
F. VAN DER MEER, Schrans 105, Huizum.
T. VAN DIJK, Bisschopstraat 40, Leeuwarden.
J. VIJVER, Sexbierumerstraat 46, Leeuwarden.
J. VAN DER WAL, 3e Nieuwe Zelfhelpstraat 2, Sneek.
DAAN BOONSTOPPEL, P. Nieuwlandstraat 15c, Amsterdam.
RUDI A. CHATAUX, Grevelingenstraat 14!, Amsterdam.
H. RIENSTRA, Havenstraat 5, Sneek.
JOCHEM DE VRIES, Dijken 46, Woudsend.
T. VAN DER ZWAAG, Papaverstraat 26, Leeuwarden.

H. LODEWIJK, Orteliusstraat 44!, Amsterdam.
H. STENEKER, Borniastraat 105, Huizum.
J. POEPJES, Nijemirdum, Klein Amerika, Gaasterland.
J. VAN DER VEEN, Achterweg 83, Wouterswoude.
H. SCHOOT, Molenpad 9, Harlingen.
G. JANSMA, Blija 86.
M. J. FROUWS, Pr. Mauritslaan 20, Apeldoorn.
G. DE WILDE, v. d. Meijdestraat 156, Rotterdam.
L. H. BAK, Wijnaldumerstraat 10, Leeuwarden.
CHR. BODE, Camminghastraat 41, Leeuwarden.
F. TH. BOERSMA, Harich 83 bij Balk, Gaasterland.
JOH. JONKMAN, Akmarijp 31a.
HENNI WESTERDIJK, Hollanderdijk 17, Huizum.

„De laatste valsche ausweis van „De Waarheid"

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Verslag

Hierby een klein overzicht,zoals door U verzocht van myn werk in de afgelopen jaren,afkomstig van H.v.d.Vegte late Koestraat 21 te Leeuwarden,Geb 18.10.09 te Zwolle.van beroep gevangenbewaarder,Ned,Herv,geh en drie kinderen.welke met zyn vrouw al het voorkomende werk heeft opgeknapt,daar zy er ook erg symphatiek tegenover stond en haar dan ook niets teveel was om steedsmaar weer de familieleden van de door de SD ingeslotenen te woord te staan en deze by z thuis te ontvangen,daar zy als ik niet thuis was verder overal voor zorgde en al de nieuwe boodschappen en berichten waar zy zo naar uitzagen kon overbrengen en hun inlichten,dat dit of datwat nog in hun woningen aanwezig (RADIO ,Brieven,Pamfletten,wapens enz,zo spoedig mogelyk moesten verdwynen naar adressen van goede Nederlanders.Wy deden dit dan ook met de volle overtuiging dat het onze plicht was om de bezetter zoveel mogelyk tegen te werken en waar mogelyk aan de slachtoffers hulp te verlenen.

Onze naaste contactmensen waren de Gebr WIERDA,Eppie Bultsma,Jan vd Ploeg Fokke vd Meer en G.Baarda Menaldum,Jelle vd Schaaf Beetgum,Auke Brouwer Jan vd Linden Amsterdam en nog vele anderen.

Al heel spoedig had ik contact met de Gebr Wierda welke werkzaamheden zich uitstrekten tot alles wat nodig was en door hun werdt gevraagd.Zy brachten steeds de diverse gegevens welke de ingeslotenen moesten weten,wat of zy moesten weten en zeggen by een eventueel verhoor,dat er by huiszoeking of inval niets was gevonden en dat zy regelmatig van alles op de hoogte zouden worden gehouden,zolang las dit maar enigszins mogelyk was.Omgekeerd gebeurde hetzelfde voor de mensen in het HVB. naar de bekende adressen buiten,hierdoor konden gelukkig veel dingen voorkomen worden,daar zy dus op de hoogte bleven wat of de een of ander by een verhoor had moeten loslaten,waardoor vaak tydig allè bezwarende papieren en dergelyke by een inval van de Sd waren verdwenen.Ook was het prachtig werk om wanneer er weer mensenbinnenkwamen van deze direct een bericht naar hun familie te kunnen zenden of van deze mensen diverse eigendommen waar zy belang of herinneringen by hadden mee te nemen en deze aan hun familie te overhandigen(Portef,Geld,Foto-s Horloges brieven enz,o,a,wylen H.Crolis,Dr Cath Hr Dantzig enz.

Vooral ook werdt de landwacht in het HVB op alle manieren bedoeld,vooral toen de ingekomen pakjes en uitgaande pakjes onder controle van de landwacht moest worden gecontroleerd en nagezien en waarby al de contrabande volgens hun er uit moest worden gehaald.Wy deden echter ons best om al de diverse brieven achter te houden en aan de mensen door tegeven,of anders het geschrevene mondeling door tegeven.Een mooi moment was ook,ik had al met tandarst Postma uit Dokkum afgesproken dat hy zou schryven en ik wel voor de verdere verzending zou zorgdragen,toen ik zowat dacht dat hy klaar was ging ik er heen,maar netbinnenzynde en net van plan om de brief aan tene nemen,daar komt er een landwachter rokende de cel in,welke direct daarop door daar my dit niet best zou bekomen ald hy dit zag de cel werd uitgegooid met het motief.Dat de mensen in de cellen niet mochten roken en er dus nu een rooklucht hing en zy er dus voor gestraft zouden worden.Toen hy op de gang nog stond by bekomen van de plotselinge ~~xxxxxx~~ reactie was de brief by my in veilige handen en was dit gevaar gelukkig weer geweken.Ook werden op de uitgaande pakjes waagoed een briefje gedaan met LUIZEN,waar zy dan wel afbleven,was het pakje met deze betisteling de deur uit dan deed het weer dienst voor een volgend pakje.Veel brieven enz,brachten ook steeds de familieleden mede ,die dan de pakjes kwamen brengen en afhalen,je werd dan maar steeds weer geschopt en op je tenen getrapt en dan wist je wel dat er iets byzonders inzat voor hun Vader broer of verloofde en dit alles onder de ogen van de landwacht.Ook waren er cellen waar wy niet mochten komen,o,a, by Daandels(Simmonides)doch welke toch op de hoogte moesten worden gehouden Met ?MarkWierda is toen afgesproken dat de brief door my tussen zyn brood zou worden gestopt,dit eten moest afgegeven worden ook onder controle van de landwacht,op deze manier kreeg hy dus de berichten,dit gelukte ook lekker weer en je vindt het danreuze fyn dat het goed gegaan is en je ze weer fyn hebt dwarsgezeten.Veel ingesloten kregen zo ook clandestien bezoek wanneer nu een familielid by my in de kamer was,waar de pakjes werden ontvangen,haalde je gewoon die persoon iut de cel zogenaamd om zyn waagoed te herkennen ofzo en meteen had hy contact wat wel veel zenuwen ellende en bedreigingen heeft gekost doch wonderwel steeds goed is afgelopen.

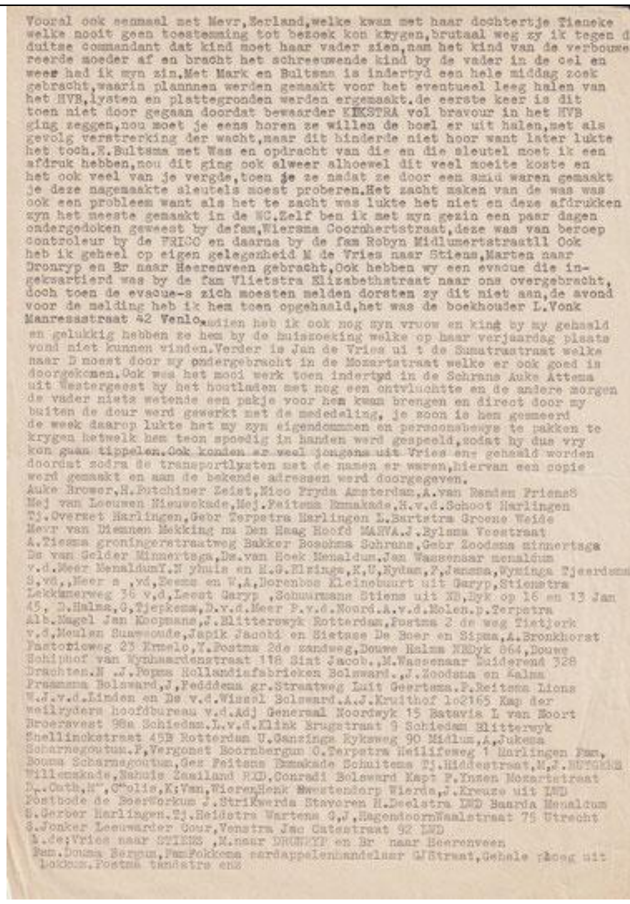

Vooral ook eenmaal met Mevr,Zerland,welke kwam met haar dochtertje Tieneke welke nooit geen toestemming tot bezoek kon krygen,brutaal weg zy ik tegen d duitse commandant dat kind moet haar vader zien,nam het kind van de verbouwereerde moeder af en bracht het schreeuwende kind by de vader in de cel en weer had ik myn zin.Met Mark en Bultsma is indertyd een hele middag zoek gebracht,waarin plannnen werden gemaakt voor het eventueel leeg halen van het HVB,lysten en plattegronden werden ergemaakt.de eerste keer is dit toen niet door gegaan doordat bewaarder KIKSTRA vol bravour in het HVB ging zeggen,nou moet je eens horen ze willen de boel er uit halen,met als gevolg verstrerking der wacht,maar dit hinderde niet hoor want later lukte het toch.E.Bultsma met Was en opdracht van die en die sleutel moet ik een afdruk hebben,nou dit ging ook alweer alhoewel dit veel moeite koste en het ook veel van je vergde,toen je ze nadat ze door een smid waren gemaakt je deze nagemaakte sleutels moest proberen.Het zacht maken van de was was ook een probleem want als het te zacht was lukte het niet en deze afdrukken zyn het meeste gemaakt in de WC.Zelf ben ik met myn gezin een paar dagen ondergedoken geweest by defam,Wiersma Coornhertstraat,deze was van beroep controleur by de FRICO en daarna by de fam Robyn Midlumertstraat11 Ook heb ik geheel op eigen gelegenheid M de Vries naar Stiens,Marten naar Dronryp en Br naar Heerenveen gebracht,Ook hebben wy een evacue die ingekwartierd was by de fam Vlietstra Elizabethstraat naar ons overgebracht, doch toen de evacue-s zich moesten melden dorsten zy dit niet aan,de avond voor de melding heb ik hem toen opgehaald,het was de boekhouder L.Vonk Manresastraat 42 Venlo.Indien heb ik ook nog zyn vrouw en kind by my gehaald en gelukkig hebben ze hem by de huiszoeking welke op haar verjaardag plaats vond niet kunnen vinden.Verder is Jan de Vries ui t de Sumatrastraat welke naar D moest door my ondergebracht in de Mozartstraat welke er ook goed is doorgekomen.Ook was het mooi werk toen indertyd in de Schrans Auke Attema uit Westergeest by het houtladen met nog een ontvluchtte en de andere morgen de vader niets wetende een pakje voor hem kwam brengen en direct door my buiten de deur werd gewerkt met de mededeling, je zoon is hem gesmeerd de week daarop lukte het my zyn eigendommen en persoonsbewys te pakken te krygen hetwelk hem teon spoedig in handen werd gespeeld,zodat hy dus vry kon gaan tippelen.Ook konden er veel jongens uit Vries enz gehaald worden doordat zodra de transportlysten met de namen er waren,hiervan een copie werd gemaakt en aan de bekende adressen werd doorgegeven.

Auke Brower,H.Potchiner Zeist,Nico Fryda Amsterdam,A.van Randen Friens8 Mej van Leeuwen Nieuwekade,Mej.Feitsma Emmakade,H.v.d.Schoot Harlingen Tj.Overzet Harlingen,Gebr Terpstra Harlingen L.Bartstra Groene Weide Mevr van Diemnen Mekking nu Den Haag Hoofd MARVA.J.Bylsma Voestraat A.Tiesma groningerstraatweg Bakker Boschma Schrans,Gebr Zoodsma minnertsga Ds van Gelder Minnertsga,Ds.van Hoek Menaldum.Jan Wassenaar menaldum v.d.Meer MenaldumY.N yhuis en H.G.Elzinga,K,U,Nydam,F,Jansma,Wyminga Tjeerdsma S,vd,,Meer s ,vd,Zeems en W,A,Dorenbos Kleinebuurt uit Garyp,Stienstra Lekkumerweg 36 v,d,Leest Garyp ,Schuurmans Stiens uit NB,Dyk op 16 en 13 Jan 45, D.Halma,G,Tjepkema,D.v.d.Meer P.v.d.Noord.A.v.d.Molen.p.Terpstra Alb.Nagel Jan Koopmans,J.Blitterswyk Rotterdam,Postma 2 de weg Tietjerk v.d,Meulen Suawoude,Japik Jacobi en Sietsse De Boer en Sipma,A.Bronkhorst Pastorieweg 23 Ermelo,Y.Postma 2de zandweg,Douwe Halma NBDyk 864,Douwe Schiphof van Wynhaerdenstraat 118 Sint Jacob.,M.Wassenaar Zuiderend 328 Drachten.N .J.Popma Hollandiafabrieken Bolsward.,J.Zoodsma en Halma Praamsma Bolsward,J,Fedddema gr.Straatweg Luit Geertsma.P.Reitsma Lions W.J.v.d.Linden en Ds v.d.Wissel Bolsward.A.J.Kruithof 1o2165 Kap der wielryders hoofdbureau v.d.Adj Generaal Noordwyk 15 Batavia L van Noort Broersvest 98a Schiedam.L.v.d.Klink Brugstraat 9 Schiedam Blitterwyk Snellinckstraat 45B Rotterdam U.Ganzinga Rykswweg 90 Midlum,A,Jukema Scharnegoutum.P,Vergonet Boornbergum O.Terpstra Heiligeweg 1 Harlingen Fam, Bouma Scharnegoutum,Gez Feitsma Emmakade Schuitema Tj.Hiddestraat,M,J.BUTGERS Willemskade,Nahuis Zaailand RXD,Conradi Bolsward Kapt P.Ynzen Mozartstraat D..Cath,M",C"olis,K;Van,WierenHenk Hwestendorp Wierda,J.Kreuze uit LWD Posthode de BoerWorkum J.Strikwerda Stavoren H.Deelstra LWD Baarda Menaldum S.Gerber Harlingen.Tj.Heidstra Wartena G,J,HagendoornWaalstraat 75 Utrecht S.Jonker Leeuwarder Cour,Venstra Jac Catsstraat 92 LWD A.de;Vries naar STIENS ,M.naar DRONRYP en Br naar Heerenveen Fam.Douma Bergum,FamFokkema aardappelenhandelaar GJStraat,Gehele ploeg uit Dokkum.Postma tandatre enz

Verklaring

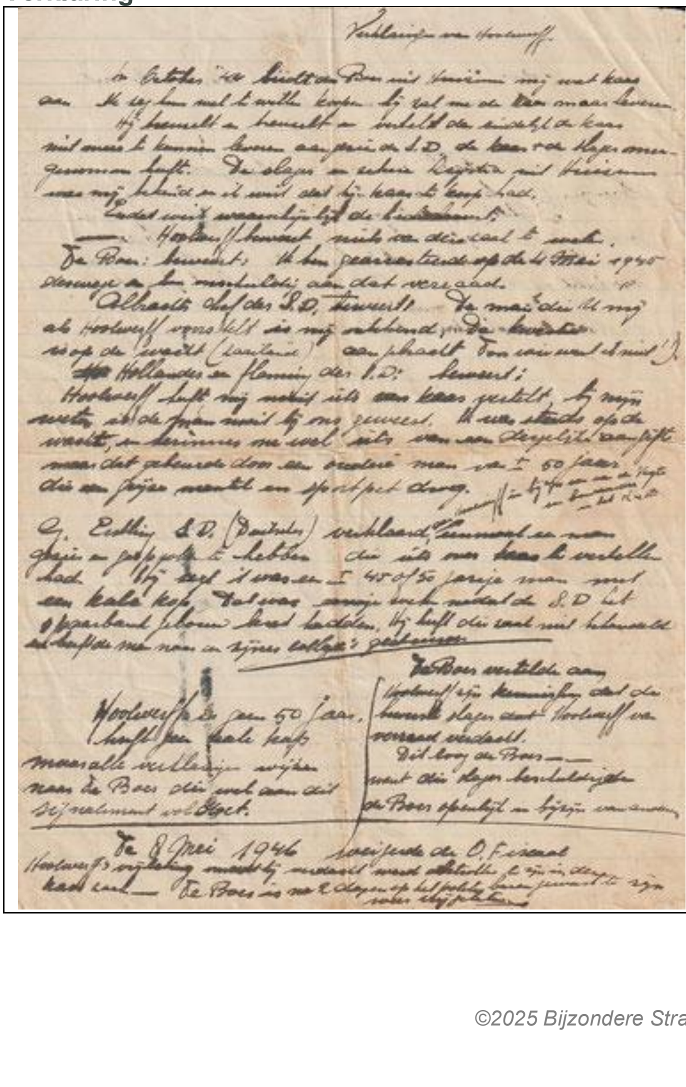

Verklaring van Hoolwerff.

In October '44 biedt een Boer uit Irnsum mij wat kaas aan. Ik zeg hem niet te willen kopen. Hij zal me de kaas maar leveren. Hij beweert en beweert en vertelt de eindelijk de kaas niet meer te kunnen leveren aangezien de S.D. de kaas en de slager meegenomen heeft. De slager en zekere Dykstra uit Irnsum was mij bekend en ik weet dat hij kaas te koop had. [illegible]

Hoolwerff beweert niets van dit [illegible] te weten.

De Boer: beweert: Ik ben gearresteerd op de 4 Mei 1945 [illegible] dat verraad.

Albrecht chef der S.D. beweert: De man die U mij als Hoolwerff voorstelt is mij onbekend, [illegible] (Lantaarn) aanpraat [illegible]

Hollander en Fleming der S.D. beweert: Hoolwerff heeft mij nooit iets van kaas verteld. Hij mijn [illegible] bij ons geweest. Ik was steeds op de wacht, [illegible] wel iets van een dergelijke [illegible] maar dat gebeurde door een andere man van ± 50 jaar die een grijze mantel en sportpet droeg. [illegible]

G. Erstling S.D. (Duitser) verklaard eenmaal een man gezien en gesproken te hebben die iets over kaas te vertellen had. Hij zegt 't was een ± 45 of 50 jarige man met een kale kop. Dat was [illegible] de S.D. het [illegible]

Hoolwerff is ± 50 jaar heeft geen kale kop maar alle verklaringen wijzen naar de Boer die wel aan dit signalement voldoet.

De Boer vertelde aan Hoolwerff zijn kennissen dat de bewuste slager dat Hoolwerff in [illegible] verraad verdacht. Dit loog de Boer [illegible] de Boer [illegible]

De 8 Mei 1946 [illegible] de O. Fiscaal Hoolwerff's [illegible] De Boer is na 2 dagen op het politiebureau [illegible]

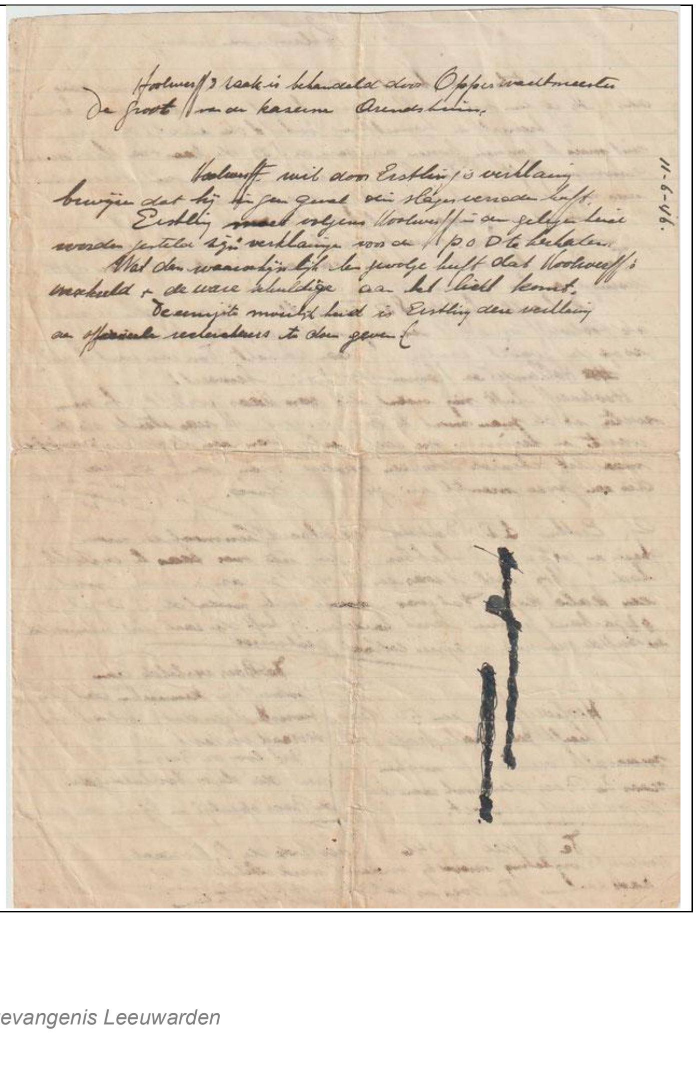

Hoolwerff's zaak is behandeld door Opperwachtmeester de Groot v.d. kazerne Arendshuis.

11-6-'46.

Hoolwerff wil door Erstling's verklaring bewijzen dat hij in geen geval den slager verraden heeft.

Erstling moet volgens Hoolwerff's en getuigen [illegible] worden gesteld zijn verklaring voor de P.O.D. te herhalen.

Wat dan waarschijnlijk ten gevolge heeft dat Hoolwerff's onschuld en de ware schuldige aan het licht komt.

De enige moeilijkheid is Erstling deze verklaring aan officiele instanties te doen geven.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

ID Bewijzen

Bescheinigung

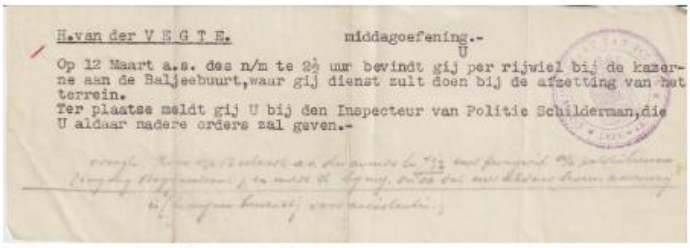
H.van der V E G T E. middagoefening.-

Op 12 Maart a.s. des n/m te 2½ uur bevindt gij per rijwiel bij de kazerne aan de Baljeebuurt,waar gij dienst zult doen bij de afzetting van het terrein.
Ter plaatse meldt gij U bij den Inspecteur van Politie Schilderman,die U aldaar nadere orders zal geven.-

POLITIEKE OPSPORINGSDIENST LEEUWARDEN

Naam: van der Vegte
Voornaam: Hermanus
Geboorte datum: 10 Oct. 1907
No. persoonsbewijs: V17-025491
Beroep: Beiwarder Gyr. Gem.
Adres: 1e Koestraat 24
Woonplaats: Heerenwarden
Omtrent deze persoon is tot heden niets ongunstig bekend.
Registratie Dienst:
Geldig van tot
Leeuwarden, 2 8 JUNI 1945
1945
P.O.D. Leeuwarden
Deze kaart is niet geldig als legitimatiebewijs

HORCH
OPEN EN GESLOTEN
PERSONEN-AUTOMOBIELEN
in ALLE modellen UIT VOORRAAD leverbaar.
Specialiteit: DAAG-HORCH DIENSTBUSSEN
DAAG-HORCH 2-traas LASTWAGENS.
Vraagt inlichtingen aan:
N.V. Lloyds Handel Mij., DEN HAAG.
Stationsweg 62—64. Tel. H. 3860.
HOOFDAGENTSCHAP HORCHWERKE.

MOTOR- EN RIJWIELWET
RIJBEWIJS
voor het bedienen van motorrijwielen
motorvoertuigen in het algemeen.
Hermanus van der Vegte
Leeuwarden

15 April 1945..... de Canadezen bevrijden Leeuwarden en daarmee de politieke gevangenen.
10 April 1946, ze zitten weer in de cel.

Ze waren de zelfde, edle Hollandsche helden.
Die dooijde beroden van muffen nat zelden
Ze wierten in 't donkere; zieken der laat leven,
Om 't vaderland alles, ons ook alles te geven.
Wat is nu de dank, voor al wat ze deden,
Dat 't recht elken dag, aan de vaer wordt vertreden.
Men haalde hen op, brachtt hen weg
naar de cel,
In vrij Nederland, en..... op Hollands bevel!
Ik kan het niet snappen, want ik ben te dom.
Maar vraag als mensen, dat zijn
WAAROM!

Toespraak DS B v Gelder

O schitterende kleuren van Nederlands vlag

GANG VAN DE DIENST

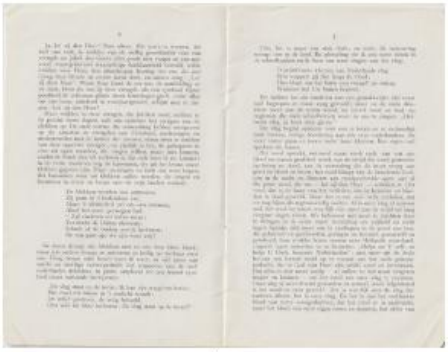

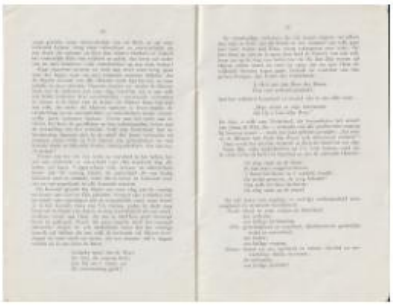

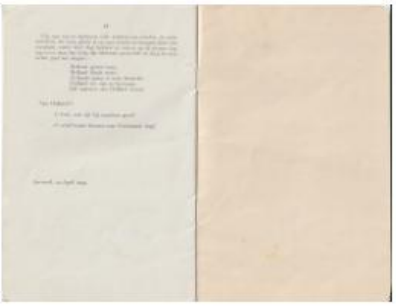

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Kamp Arendstuin

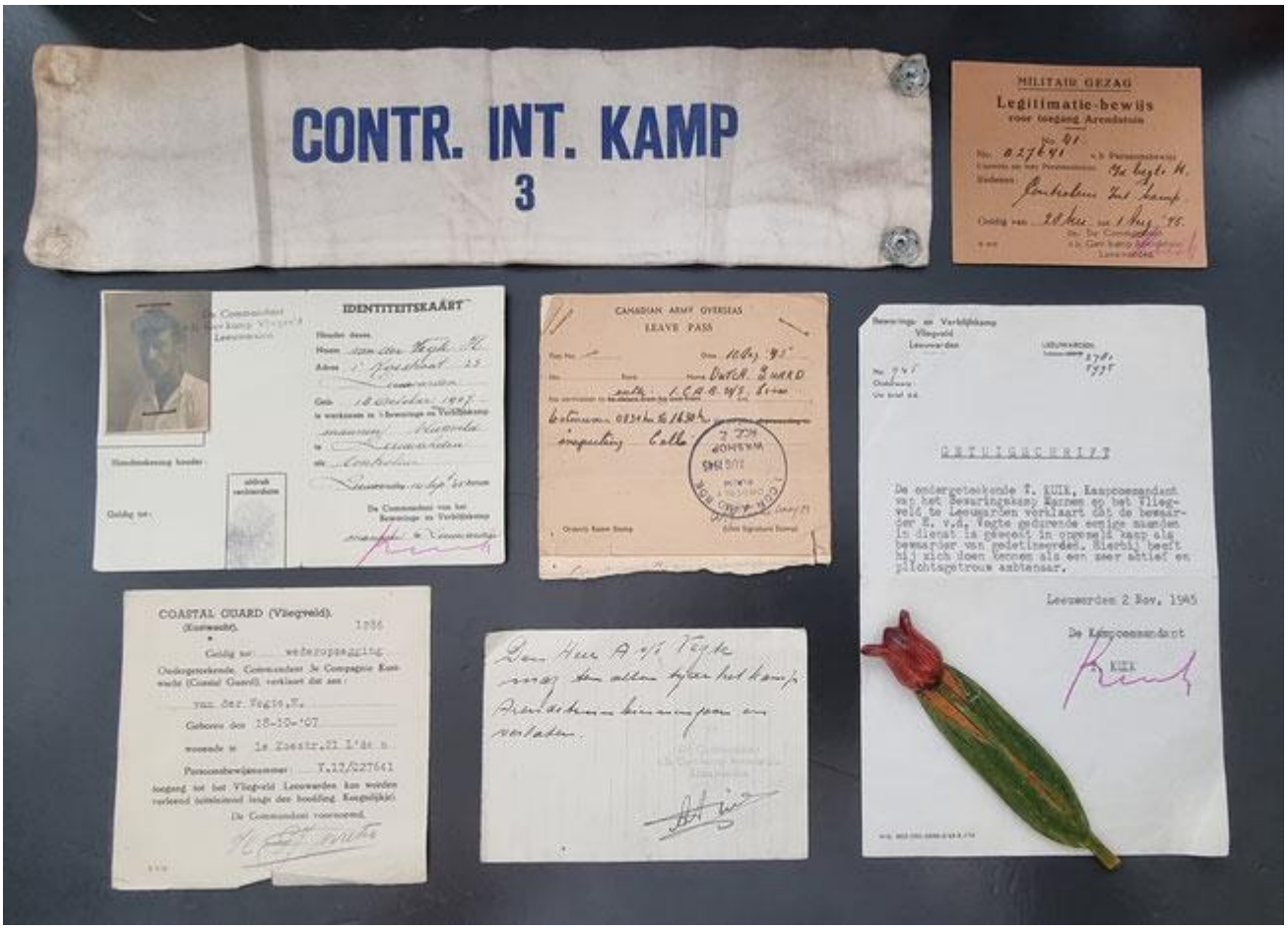

Dankbetijgingen

Ds.H.W.Eerland
Chr.Geref.Pastorie
Stationsweg F 156
Dokkum.

Dokkum,6 Aug.'45.

Den Heer H.v.d.Vegte
le Koestraat 21
L e e u w a r d e n.

Waarde Heer en beste Vriend!

U zult het me hoop ik niet kwalijk nemen dat ik U ook met de laatste benaming aanspreek.Maar ik zie het zo;al hebben we niet op officiele wijze vriendschap gesloten,het feit dat U zich ook in den nood(waarbij de meeste vrienden je in den steek laten)voor mij als een vriend hebt gehandeld,geeft me toch wel een zeker recht U zo te noemen.

Meerdere malen had ik het voornemen U te schrijven en U daarin nog eens officieel te danken voor alles wat U gedurende de moeilijkste tijd van mijn leven,de maanden Febr.en Mrt van dit jaar, voor mij en ook voor zo talloze anderen gedaan hebt.Evenwel er kwam maar niet van.M'n werkzaamheden zijn van dien aard dat je daarvoor persé de tijd moet afnemen.Doch nu wilde ik toch niet langer wachten.

Want man alleen al het feit dat dat je ons in tegenstelling met andere bewaarders en vooral natuurlijk met de Landwacht en de S.D.,in het H.v.B.als mensen behandelde en vriendelijk en welwillend tegenover ons geweest zijt,was al iets dat met geen goud te betalen is. Maar dan ook de manier waarop je onze vrouwen hebt ontvangen wanneer ze daar kwamen met de pakjes.Altijd was er wel een bemoedigend woordje voor haar waardoor de hoop dat wij los zouden komen levendig bleef en zij bewaard werden voor een wanhoopsstemming.En nooit heb je ze teruggestuurd, ook al kwamen ze veel vaker met pakjes dan was voorgeschreven.En dat zijn nu nog maar de dingen die je,ik weet het zeker,zelf als"kleinigheidje" zoudt typeren,maar die voor ons van zo geweldige betekenis waren.

Maar dan denk ik eraan hoe je zowel mondeling als schriftelijk boodschappen van de"buitenwereld"naar ons hebt overgebracht en omgekeerd!Wat heb je vaak maar iets moeten verzinnen om toch weer even bij ons binnen te wippen en weer een briefje af te geven of mee te nemen! En wat was dat ontzettend gevaarlijk,gevaarlijker nog dan wij vermoedden en als we alles geweten hadden,dan zouden we niet de moed gehad hebben je er mee lastig te vallen.Doch je hebt op geen gevaar gelet en het mooie was:als we je wilden bedanken dankwam altijd hetzelfde antwoord:geen dank

het gaat toch zeker voor de goede zaak?

Eerlijk v.d.Vegt,ik kan dat nu wel zeggen:we hebben je met je collega Kuipers menigmaal bewonderd en gezegd:wat zou het ontzettend geweest zijn als die twee er niet geweest waren!Zaterdag jl.was Van Geuns,je weet wel,die Jood uit onze cel,nog even hier.Ik vertelde hem dat ik van plan was je nog eens te schrijven."Moet U direct doen",gaf hij ten antwoord, "ze hebben woorden van dank verdiend en meer dan dat".

Maar waarvoor ik je toch het allermeest dankbaar ben is dat je het op onbegrijpelijke wijze hebt weten klaar te spelen om m'n dochtertje even bij me in de cel te brengen.Kerel wat was dat een prachtig moment, een ogenblik dat nooit meer zal vergeten.

Hiermee heb ik getracht iets van m'n grote dank te vertolken.Meer dan een poging was het niet,ik ben me dat bewust,maar ik hoop toch dat het me gelukt is enigermate uit te drukken hoezeer we alles op prijs hebben gesteld wat je voor ons gedaan hebt.En alle Dokkumers die in het H.v.B. gezeten hebben (en dat zijn er nogal wat)spreken met grote waardering over Kuipers en v.d.Vegt!

Naast God die ons bewaard heeft voor den dood,dan ken we jullie nogmaals voor alles wat je voor ons gedaan hebt.

Met vele hartel.gr.

Ds. H. W. Eerland
5.00 n.m.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Diverse documenten

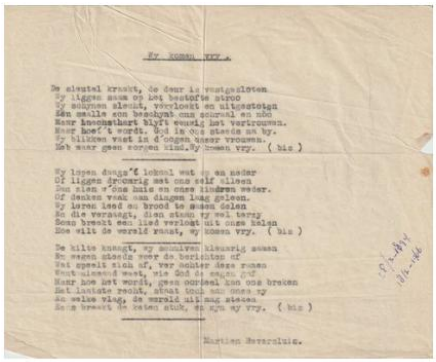

Vy komen vry.

De sleutel kraakt, de deur is vrijgesloten
Vy liggen saam op het bestofte stroo
Vy sukgnen sleunt, verzoekt en uitgestoten
Een smalle zon beschynt ons sonrsel en nêo
Maar koeschathart blyft eeuwig het vertrouwen.
Maar hoe't wordt. God is ons steeds na by.
Vy blikken vast in d'ogen meer vrouwen.
Leb maar geen sorgen kind.Vy komen vry. (bis)

Vy lopen dwaze'k lokaal wat op en neder
Of liggen droomrig met ons self alleen
Zou zien v'ons huis en onze liedren weder.
Of denken vaak aan dingen lieg gelaen.
Vy loren leed en brood te meten delen
En die verzangt, dien steun vy mei terzy
Soms breekt een lied verloept uit onze kelen
Hoe vilt de vereld raast, vy komen vry. (bis)

De kilte kneept, vy sneuiven kleurrig saaen
En wagen sbeeds voor de berichten af
Vat speelt nieh af, ver achter deze muren
Vaat alleenlijk weet, wie God de eagen gaf
Maar hoe het wordt, geen oordeel kan ons breken
Het laatste recht, staat toch aan onze zy
En welke ving, de vereld uit mag steeken
En is breekt de ketenen stuk, vy zyn vy vry. (bis)

Martien Beversluis.

De GRIFFIER VAN HET BIJZONDER GERECHTSHOF te LEEUWARDEN,
le Kamer te Leeuwarden, verklaart hiermede, dat HERMANNUS van der VEGT, geboren 18 October 1917, bewaarder, wonende te Scheveningen ter terechtzitting van voormeld Hof op 5 April 1949 te 10.- uur als getuige is verschenen en dat na afloop der zitting te 19.30 uur voor hem geen gelegenheid bestond zijn woonplaats nog op dezelfde dag, dus 5 April 1949, te bereiken.

Leeuwarden, 5 April 1949.
Paleis van Justitie.

DE GRIFFIER VAN HET BIJZONDER
GERECHTSHOF TE LEEUWARDEN,
le Kamer te Leeuwarden,

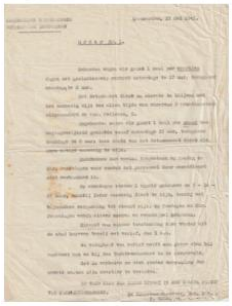

H.van der Vegte,Willem Sprengerstr.48

Gij zijt belast met de verduisteringscontrôle in sectie: 4
Gij bevindt U per rijwiel te 7 uur aan het Bureau van Politie (Achteringang Bagijnestraat) voor het ontvangen van materiaal.Gij rukt met een agent van politie uit.
Controleer of de huizen licht uitstralen en verleen eventueel assistentie aan den agent.
Sectie: 4 omvat het gedeelte stad tusschen: Stadsgracht,Harlingerstraatweg,Dokkumer Ee.

A ~~Aan den Heer H.v.d.Vegte~~

~~Eerste Koestraat 21~~

LEEWARDEN.

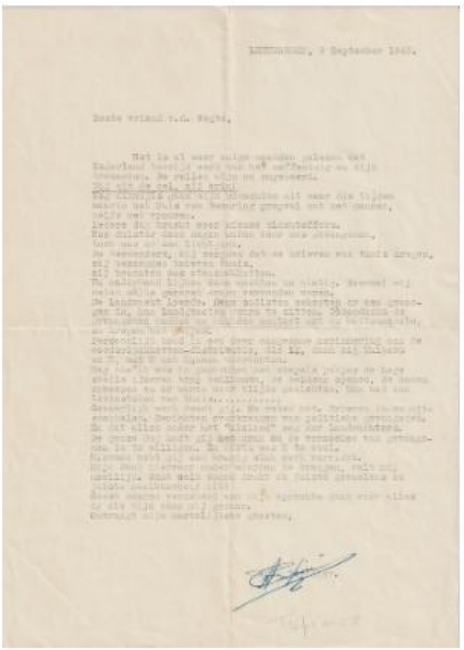

LEEUWARDEN, 9 September 1947.

Beste vriend v.d. Vegte,

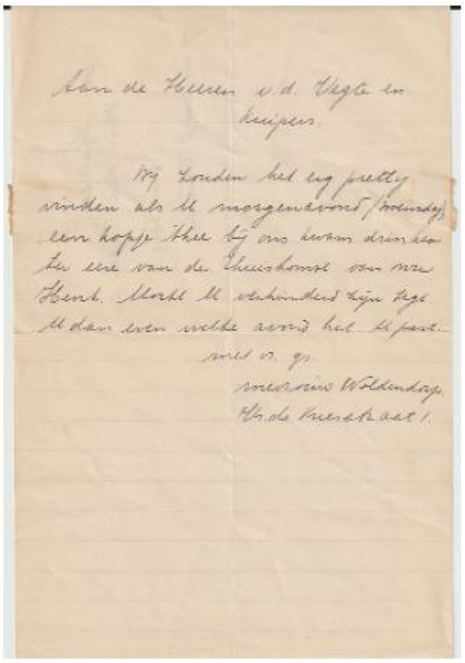

Aan de Heeren v.d. Vegte en keijzer.

My London had my pretty vinden als U morgenavond (vrijdag) een koppe thee bij ons kwam drinken. Er eene van de Huishouse van mev Henk. Mocht U verhinderd zijn dat U dan even willen aanzeggen bel. U past. met v. gr.

mevrouw Woldendorp.
Wijde Kerkstraat 1.

Leeuwarden 28 Juni 1949

Geachte Heer van der Vegte,

Bij dezen zou ik U nogmaals van harte willen bedanken voor alles,wat U tijdens mijn gevangenschap in het Huis van Bewaring,voor mij hebt gedaan,en waardoor U meer voor de benut geweest,dan te vermoeden valt.Immers dagelijks heeft U zich voor mij en mijn medegevangenen in gevaar begeven om toch maar de verbinding met de buitenwereld intact te houden door middel van brieven of mondelinge berichten.
Mocht er ooit een tijd komen,dat U mijn voorspraak nodig zou hebben,dan kunt U ten allen tijde op mij rekenen,mij op die manier in de gelegenheid stellend om voor een heel gering deel de zorgen,die U voor mij heeft gehad,te vergoeden.
Voor een heel gering deel,want nogmaals,het is niet te beschrijven,wat U voor mij zijt geweest.
Ik wens U van harte al het beste toe en zal U niet vergeten,hoewel dat het lot schijnt te zijn van een ieder,die voor de goede zaak zijn leven gezet heeft.

Hoogachtend,Uw toegen.
H. Woldendorp
H.Woldendorp.

VERKLARING

Ondergeteekende IJ Stadema, ambtenaar ter Secretarie, wonende te Huizum Zuidwijkstraat 30 heeft van 28 December 1944 t/m 27 Januari 1945 vertrijf gehouden in het Huis van Bewaring te Leeuwarden, waar hij op last van de SD was ingesloten. Gedurende zijn vertrijf kiezer heeft hij van de bewaarders Pieter Kuipers, wonende te Sneek, Bloemstraat 24 en Hermanus van der Vegte, wonende te Leeuwarden, Koestraat 21 veel steun gehad.
Door hun bemiddeling was hem o.a. mogelijk dagelijks en soms de brieven van zijn familie en van hij mag mij hertrouwen d.m.v. gevangenschap, waardoor welliicht voorkomen is dat zoo meerdere gevangenen werden aangehouden. Voor hen werk van bovenvermelde bewaarders heeft hij dan ook alle lof.

Huizum, 4 Augustus 1945.

Bevrijding 15 April 1945.

De ex-politieke gevangenen zeggen U bij deze dank voor Uw medewerking betoond tijdens hun gevangenschap in het Huis van Bewaring te Leeuwarden. Door U konden wij „contact" houden en dit heeft ons de donkere dagen aanmerkelijk lichter doen dragen. Ontvang hiervoor onze hulde.

De illegalen van „De Waarheid".

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Uitnodigingen

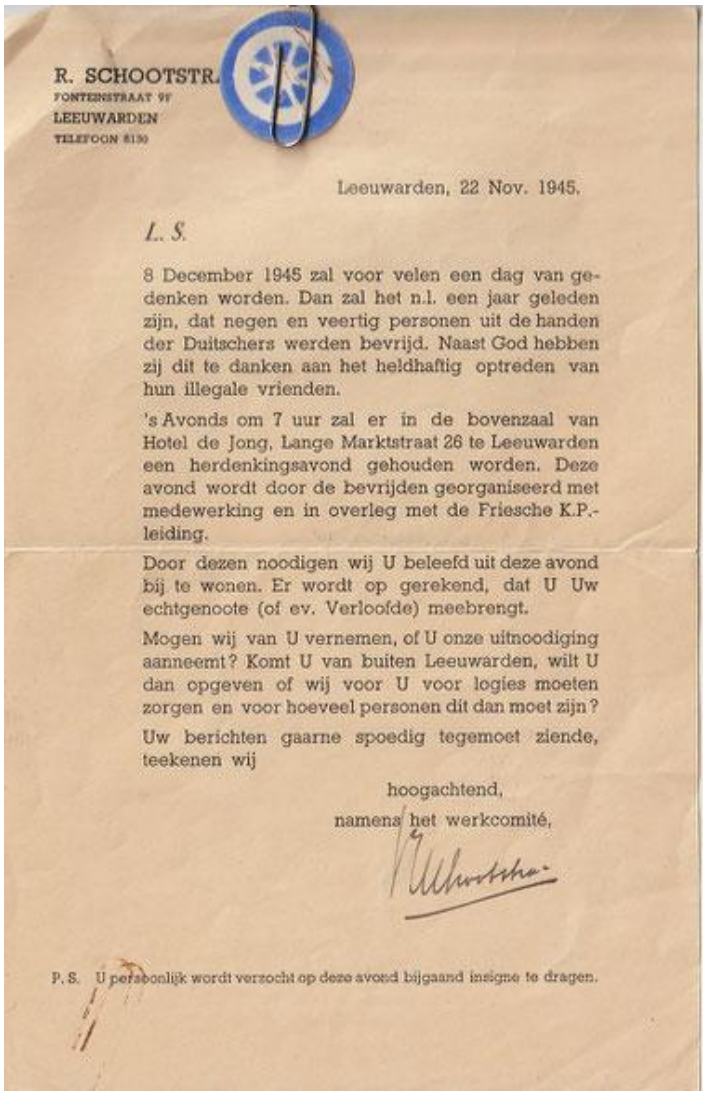

R. SCHOOTSTRA
FONTEINSTRAAT 9F
LEEUWARDEN
TELEFOON 8130

Leeuwarden, 22 Nov. 1945.

L. S.

8 December 1945 zal voor velen een dag van gedenken worden. Dan zal het n.l. een jaar geleden zijn, dat negen en veertig personen uit de handen der Duitschers werden bevrijd. Naast God hebben zij dit te danken aan het heldhaftig optreden van hun illegale vrienden.

's Avonds om 7 uur zal er in de bovenzaal van Hotel de Jong, Lange Marktstraat 26 te Leeuwarden een herdenkingsavond gehouden worden. Deze avond wordt door de bevrijden georganiseerd met medewerking en in overleg met de Friesche K.P.-leiding.

Door dezen noodigen wij U beleefd uit deze avond bij te wonen. Er wordt op gerekend, dat U Uw echtgenoote (of ev. Verloofde) meebrengt.

Mogen wij van U vernemen, of U onze uitnoodiging aanneemt? Komt U van buiten Leeuwarden, wilt U dan opgeven of wij voor U voor logies moeten zorgen en voor hoeveel personen dit dan moet zijn?

Uw berichten gaarne spoedig tegemoet ziende, teekenen wij

hoogachtend,
namens het werkcomité,

P. S. U persoonlijk wordt verzocht op deze avond bijgaand insigne te dragen.

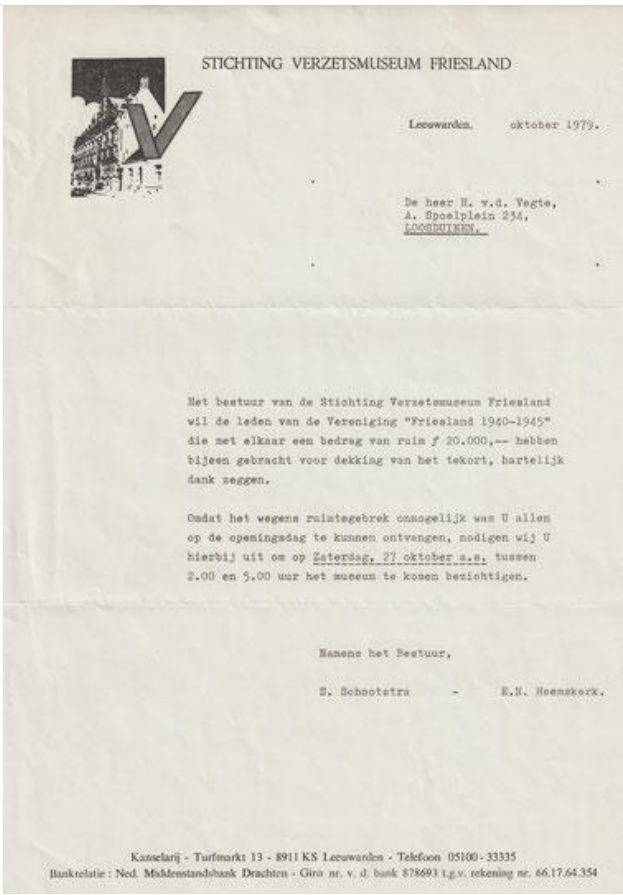

STICHTING VERZETSMUSEUM FRIESLAND

Leeuwarden, oktober 1979.

De heer H. v.d. Vegte,
A. Spoelplein 234,
LOOSDUINEN.

Het bestuur van de Stichting Verzetsmuseum Friesland wil de leden van de Vereniging "Friesland 1940-1945" die met elkaar een bedrag van ruim ƒ 20.000,-- hebben bijeen gebracht voor dekking van het tekort, hartelijk dank zeggen.

Omdat het wegens ruimtegebrek onmogelijk was U allen op de openingsdag te kunnen ontvangen, nodigen wij U hierbij uit om op Zaterdag, 27 oktober a.s. tussen 2.00 en 5.00 uur het museum te komen bezichtigen.

Namens het Bestuur,

S. Schootstra - E.N. Heemskerk.

Kanselarij - Turfmarkt 13 - 8911 KS Leeuwarden - Telefoon 05100 - 33335
Bankrelatie : Ned. Middenstandsbank Drachten - Giro nr. v. d. bank 878693 t.g.v. rekening nr. 66.17.64.354

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Arie k
Henk Eefting, Bijzondere Rechtspleging 1944-1952.
Rampzalige gevolgen voor politieke delinquenten en collaborateurs (Soesterberg 2007) 314-318. ”Te Leeuwarden werd iemand genoodzaakt om met zijn vrouw samen per kar de beertonnen in een buurt zonder Wc's op te halen, deze naar buiten de stad te rijden en hier moest de vrouw ton voor ton over haar neergeknielde man uitstorten. Ze deed het schreiende om erger te voorkomen’’.

Verklaring van Arie K
Het onderstaande is een “Verklaring van Arie K., geboren te Leeuwarden, 13 november 1902, betreffende mishandelingen op hem gepleegd in de Strafgevangenis te Leeuwarden, in de maand juni 1945’’. ”Op 4 juni 1945 werd ik door leden van de NSB te Leeuwarden aangehouden en in bewaring besteld in de bekende ‘Arentstuin’ aldaar. Hier werd ik door personen, die mij hadden aangehouden, met gummiknuppels geslagen en ook geschopt, zodanig, dat ik tenslotte op de grond terechtkwam en bewusteloos bleef liggen. Door een emmer water over me uit te storten, bracht men mij weder tot bewustzijn. Deze personen zijn mij onbekend, ik had ze nooit eerder ontmoet en weet zodoende de namen niet meer. ’s Avonds werd ik overgebracht naar de strafgevangenis te Leeuwarden. Na aldaar te zijn binnengebracht, werd ik voor fouillering in een cel geplaatst en moest ik me geheel uitkleden. Hierna, dus naakt, werd ik weer in een andere cel gebracht en hier moest ik voorover op een krukje gaan liggen, waarna de beide bewakers B. en v.d. M. mij met hun gummiknuppels zó onbarmhartig op mijn blote lichaam ranselden, dat ik opnieuw het bewustzijn verloor. Weer werd ik toen bijgebracht door een emmer water over me heen te gooien. Toen ik weer bijgekomen was, werd ik, zo naakt als ik was, in een andere cel gestopt alwaar geen deken of strozak of iets van dien aard te bekennen was. Zelfs voedsel of drinken werd mij niet verstrekt. De volgende morgen kwamen de reeds genoemde bewakers B. en v.d. M. weer in mijn cel en vroegen me, hoeveel mishandelingen ik wel op mijn geweten had gedurende mijn diensttijd als bewaker in het Ommen. Ik verklaarde toen naar waarheid, dat door mij nimmer iemand was geslagen en mishandeld. Dit antwoord was niet naar de zin van deze heren en opnieuw werd ik tot bloedens toe geslagen. Wanneer ik trachtte hun slagen te ontwijken of met mijn armen probeerde op te vangen, schopten ze me waar ze me raken konden! Tenslotte raakte ik uitgeput en viel ik op de grond, doch dit was voor de bewakers geen beletsel om, terwijl ik op de grond lag, steeds door te gaan met hun mishandelingen, net zo lang, tot ik weer bewusteloos lag. Tijdens het luchten, hetgeen ’s middags plaats vond, moest ik gedurende twintig minuten hardlopen, de armen naar voren gestrekt. Zodra ik tekenen van vermoeidheid toonde, sloegen zij me met stenguns op mijn armen en tegen m’n benen. Bij deze marteling waren aanwezig de bewakers B., v.d. M. en D. Deze wijze van mishandelen en uitputten hielden de gedurende een week vol, elkaar om beurten aflossende. De tweede week begon met een nieuwe methode van pijnigen en kwellen. Op blote voeten moest ik op een weg welke van sintels was gemaakt, hardlopen, al of niet gepaard met armoefeningen. Voor afwisseling moest ik nu en dan een ‘grammofoonplaatje draaien’, een geliefkoosde ontspanning voor de heren in die dagen. Lang hield ik dit echter niet vol, waarna de heren hun sadistische genoegens konden completeren, door er nog eens extra flink op los te ranselen met hun gummiknuppels. Ziek en geradbraakt kwam ik daarna in mijn cel terug, benen en voeten opengescheurd en bloedend verwond door het lopen op die scherpe sintels, m’n lendenen rauw en open van de slagen met stenguns en gummiknuppels. Drie weken achtereen werden deze martelingen dagelijks opnieuw op mij gepleegd tot ik me op het laatst voelde als een vis, die tot stokvis gebeukt moest worden. Ik was gewoon een wrak! Vanzelfsprekend en zoals te doen gebruikelijk werd mij op last van dr. D.A. de B., de gevangenisdokter, iedere medische hulp ontzegd. De ziekenvader volstond met te zeggen: “O, het is K. maar!” of iets dergelijks. De oorzaak van het beëindigen van de mishandelingen was, zoals mij later door de bewaker D. werd verteld, dat inmiddels gebleken was, dat de tegen mij ingebrachte beschuldiging van mishandelingen in het kamp Ommen niet steekhoudend was en om die reden zou ik dan ook niet meer geslagen worden. Het leed was echter reeds toegebracht en tot op heden, januari 1949, kan ik nog steeds niet zitten! Liggen en staan gaat wel, maar nog steeds heb ik last van de door mij ondergaande mishandelingen. Na een tweejarig verblijf in deze gevangenis werd ik overgeplaatst naar het Huis van Bewaring te Heerenveen. Hier was de geneeskundige behandeling veel menselijker, zodat ik, dankzij de goede zorgen die ik hier genoot, me al spoedig veel beter voelde. Verschillende röntgenfoto’s zijn van mij gemaakt en ook specialisten hebben zich met mijn geval bemoeid, maar nog steeds heeft men niet de oorzaak kunnen vinden van het ontbreken van de kracht in mijn lendenen, veroorzaakt door de mishandelingen in de Strafgevangenis te Leeuwarden. Als getuigen van deze mishandelingen kan ik u noemen: ’s Z. uit Hilversum, P.N. te Grootegast, Sipke de B. uit Leeuwarden, H. de G. uit Drachten, V. uit Amsterdam. Dit waren eveneens politieke delinquenten en ook zij zijn door dezelfde bewakers op gelijke wijze mishandeld. Tot slot wil ik nog vermelden, hoe ik op een bepaald ogenblik, kort nadat ik in de Strafgevangenis te Leeuwarden was aangekomen, onder toezicht van de werkmeester W., die op dat moment onder de invloed van sterke drank verkeerde, door een criminele gevangene, die aldaar zijn straf onderging wegens moord op zijn vrouw, kaalgeknipt moet worden. Aangezien het apparaat niet goed functioneerde werden mij tijdens het zogenaamde knippen de haren eerder uit het hoofd gerukt. De pijnen, die ik hierbij uitstond, verschaften de genoemde werkmeester veel plezier. Mijn snor moest er op zijn bevel maar met de handen uitgerukt worden, hetgeen ook prompt gebeurde! Bron verhalenarchief

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Gevangenis archieven
Arrondissementsrechtbanken van Heerenveen, Leeuwarden of Sneek.

- Naar het digitale dossier Hogerhuiszaak
- Brieven van de gebroeders Hogerhuis (inv.nr.346)
- Brieven van de gebroeders Hogerhuis (inv.nr.405)
- Naar het digitale dossier IJjej Wijkstra
- Naar het digitale dossier Kneppelfreed

Op zoek naar gevangenen in gevangenisarchieven, Waar werden mensen vroeger gevangengezet?

Vóór 1811 Van een landelijk centraal georganiseerd gevangeniswezen was vóór 1811 nog geen sprake. Per provincie waren er grote verschillen in het aantal en de aard van de strafinstellingen. Er werden vrijwel geen vrijheidsstraffen opgelegd. Men gaf de voorkeur aan lijf- en doodstraffen, onterende straffen en verbanningen. In de dorpen waren geen echte gevangenissen. Verdachten werden opgesloten in de plaatselijke raadhuizen, stadspoorten of kastelen, voordat ze op transport werden gesteld naar de tuchthuizen in de steden. Voor Holland waren dat Alkmaar, Amsterdam, Brielle, Dordrecht, Gouda, 's-Gravenhage, Rotterdam en Woerden.

1811 - 1821 In 1811 werd het Franse model voor het gevangeniswezen ingevoerd. (In Limburg gebeurde dit al in 1796.) In het Arrêté sur l'Organisation des Prisons werd een onderscheid gemaakt tussen personen die nog niet waren veroordeeld of een korte straf hadden gekregen en personen die veroordeeld waren tot lange en zware straffen. De onveroordeelden of kortgestraften verbleven in huizen van politie, huizen van arrest en huizen van justitie. De langer gestraften zaten in de verbeter- en tuchthuizen. In garnizoenssteden was het gebruikelijk dat er voor militairen aparte gevangenissen werden ingericht, de zogenaamde provoosthuizen. Deze indeling hield ook verband met het ingevoerde Franse model van de rechterlijke macht: vredegerechten, rechtbanken van eerste aanleg en Hoven van Assisen. Deze kunnen beschouwd worden als voorgangers van de kantongerechten, arrondissementsrechtbanken en de provinciale hoven/gerechtshoven.

Schematisch kan een en ander als volgt worden weergegeven:
1811-1821: Onveroordeeld of kort gestraft
Instelling Bestemd voor Politiehuis (Maison de Police)

- Personen die door de vrederechter c.q. politierechter veroordeeld zijn
- Personen tegen wie een bevel tot inhechtenisneming is uitgevaardigd
- Passanten met een tijdelijke verblijfplaats

Huis van Arrest (Maison d'Arrêt)
Personen die aangeklaagd zijn voor de rechtbank van eerste aanleg of Hof van Assisen

Huis van Justitie (Maison de Justice)
Personen die aangeklaagd zijn bij een Hof van Assisen en tegen wie een 'arrest van terechtstelling' is uitgevaardigd

1811-1821: Langer gestraft
Instelling Bestemd voor Verbeterhuis (Maison de Correction)

Personen die door de rechtbank van eerste aanleg tot een gevangenisstraf van maximaal één jaar zijn veroordeeld

- Personen die wegens schulden gegijzeld zijn
- Personen die op last van de 'police administrative' ingesloten zijn
- Kinderen die op verzoek van familieleden gevangen zijn gezet
- Publieke vrouwen die leden aan een venerische ziekte
- Tuchthuis (Maison de Détention)

Personen die door het Hof van Assisen of door een rechtbank van eerste aanleg zijn veroordeeld tot een straf van meer dan één jaar.

1821 - 1886 In 1821 werd het gevangeniswezen gereorganiseerd. De voornaamste verandering bestond uit het feit dat er een striktere scheiding werd gehanteerd tussen de langer ge-straften en de overige gedetineerden. De naamgeving werd ook aangepast en er kwamen meer uniforme regels voor voeding en kleding van gedetineerden. Nieuw was de bepaling dat naast burgers ook militairen in de gevangenissen konden worden ondergebracht. De kleinere instellingen werden geleidelijk opgeheven om plaats te maken voor gestichten met een grote capaciteit zoals de tuchthuizen voor mannelijke zwaargestraften te Leeuwarden en 's-Hertogenbosch en de vrouwengevangenis te

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Gouda. In de gevangenissen moest nu ook worden gewerkt (uitgezonderd werden degenen die een speciaal bedrag voor hun detentie betaalden; dit werd ‘pistole’ genoemd).

In 1851 vond een belangrijke wijziging in het gevangeniswezen plaats. Het stelsel van eenzame opsluiting werd ingevoerd. Gevangenissen met aparte cellen waren echter niet voorhanden. Er moesten dientengevolge veel nieuwe gevangenissen worden gebouwd en bestaande verbouwd voor cellulaire opvang. De eerste cellulaire gevangenis was die aan de Weteringschans te Amsterdam (1850), daarna volgden die te Utrecht (1856) en te Rotterdam (1872).

1821 - 1886: Onveroordeeld of kort gestraft
Instelling Bestemd voor Huis van Bewaring

- Personen veroordeeld tot een gevangenisstraf van maximaal vijf dagen
- Personen veroordeeld wegens het plegen van een wanbedrijf tot een gevangenisstraf van maximaal één maand
- Personen die wegens schulden gegijzeld zijn
- Passanten met een tijdelijke verblijfplaats
- Personen die op verzoek en op kosten van de familie wegens verkwisting of wangedrag zijn opgesloten

Huis van Arrest
Personen die voor een rechtbank terecht moeten staan en voor degenen die zijn veroordeeld wegens een wanbedrijf tot een gevangenisstraf van maximaal zes maanden

Huis van Justitie
Personen die veroordeeld zijn wegens het plegen van een misdrijf of wanbedrijf tot een gevangenisstraf van maximaal zes maanden

Provoosthuis
Militairen die voor een krijgsraad terecht moeten staan of zijn veroordeeld wegens het plegen van een wanbedrijf of misdrijf tot een gevangenisstraf van maximaal zes maanden

1821 – 1886: Langer gestraft
Instelling Bestemd voor Huis van correctie
Personen die veroordeeld zijn wegens wanbedrijven met straffen tussen de vier en zes maanden

Huis van reclusie en tuchtiging
Personen die veroordeeld zijn wegens misdrijven en voor militairen veroordeeld tot een straf

Huis van militaire detentie
Militairen die zijn veroordeeld tot straffen van meer dan vier à zes maanden

Vanaf 1886: Onveroordeeld en kort/lang gestraft
Instelling Bestemd voor Huis van Bewaring

- Personen met een hechtenisstraf (burgers en militairen)
- Passanten
- Personen die nog terecht moeten staan en wier vastzetting, aanhouding of gevangenneming is gelast
- Personen die wegens schulden gegijzeld zijn

Passantenhuis
Gedetineerden in afwachting van hun definitieve bestemming

Strafgevangenis
Personen (burgers en militairen) die tot een gevangenisstraf zijn veroordeeld

Bijzondere strafgevangenis
Personen die jonger waren dan achttien of ouder dan zestig, alsmede zieken, die veroordeeld waren tot een gevangenisstraf maar hun detentie niet in eenzaamheid mochten ondergaan

Rijkswerkinrichtingen (RWI)
Bestemd voor personen die naast een hechtenisstraf tot bijkomende straf van plaatsing in een RWI zijn veroordeeld. Vaak in geval van bedelarij, landloperij, souteneurschap en openbare dronkenschap.

In het nieuwe Wetboek van Strafrecht (1886) werd het gedachtengoed inzake het cellulaire systeem vastgelegd. Er werd een onderscheid gemaakt tussen misdrijven en overtredingen. Overtredingen moesten bestraft worden met geldboetes, hechtenis of gevangenisstraf. Veroordeelden voor het plegen van een misdrijf werden, afhankelijk van de

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

opgelegde straf, voor de duur van minimaal 1 dag en maximaal 20 jaar opgesloten in een strafgevangenis. Een deel van de straf (maximaal 5 jaar) moest in afzondering (in een cel) worden doorgebracht.

Huizen van bewaring waren bestemd voor degenen, die wegens overtreding tot hechtenis waren veroordeeld. De straf duurde ten minste één dag en maximaal één jaar. De gevangeniscapaciteit werd flink uitgebreid. In Haarlem, Arnhem, Breda, Groningen, Zutphen, Alkmaar en ’s-Gravenhage werden nieuwe gevangenissen gebouwd. In Gorinchem (1887) werd een speciale vrouwengevangenis ingericht. Pas na de Tweede Wereldoorlog werd het principe dat straf cellulair moest worden ondergaan losgelaten. Naast gevangenissen kwamen er Rijkswerkinrichtingen voor bedelaars, landlopers en souteneurs in de plaatsen Hoorn, Veenhuizen en Leiden (voor vrouwen).

Hoe kunt u zoeken in de archieven van strafinstellingen?
Vaak is er een aanleiding voor nodig om te zoeken in gevangenisarchieven. Er wordt bijvoorbeeld een overlijden aangegeven door een cipier van een gevangenis. Of in de familie doet het verhaal de ronde, dat een voorouder een misdaad heeft begaan. Wellicht treft u een cryptische omschrijving in het bevolkingsregister aan. Het grootste probleem bij het zoeken in gevangenisarchieven is de vraag in welke gevangenis de gedetineerde zijn of haar tijd heeft doorgebracht. Een veroordeelde gedetineerde kan in principe in het gehele land worden geplaatst, een nog niet veroordeelde echter niet. U vindt een verdachte nog dicht bij huis: afhankelijk van de aard van het strafbare feit in de strafinrichting bij het kantongerecht, bij de rechtbank of bij het provinciale hof/gerechtshof, waaronder zijn of haar woonplaats of de plaats waar het strafbare feit werd begaan ressorteerde. Daarom zijn de inschrijvingsregisters van de huizen van bewaring, arrest en justitie en politiehuizen zo van belang. Hierin wordt vaak aantekening gehouden van de veroordeling door een rechtbank en het eventuele transport naar de (straf)gevangenis. In een inschrijvingsregister moet u op datum zoeken. Er is niet altijd een naamindex voorhanden.

Als uw onderzoek in de inschrijvingsregisters niet succesvol is kan met behulp van de volgende bronnen verder gezocht worden:

1. Strafvonnissen van vredegerechten, kantongerechten, rechtbanken van eerste aanleg, arrondissementsrechtbanken, Hoven van Assisen, provinciale hoven/ gerechtshoven. Deze vonnissen berusten in de archieven van al deze colleges, die bij de (voormalige) Rijksarchieven in de Provincie zijn te vinden. U kunt het door u gezochte vonnis vinden met behulp van eigentijdse toegangen, de zogenaamde ‘rolboeken ‘. Bij het Nationaal Archief vindt u de archieven van de rechterlijke colleges in Zuid-Holland. het archief van het gerechtshof is niet bewaard gebleven.
2. Het Algemeen Nederlandsch Politieblad 1852-1946 en Geheim Register van ontslagen gevangenen 1882-1897. Deze bronnen zijn te bestuderen bij het Centraal Bureau voor Genealogie. Verder kunt u ook in lokale kranten zoeken.
3. Stukken die betrekking hebben op verzoeken tot gratie of strafvermindering. Deze worden o.a. bewaard in de archieven van de Staatssecretarie en het Kabinet des Konings/ der Koningin, het Departement van Justitie en zijn te raadplegen bij het Nationaal Archief te Den Haag (zie infoblad 26 Op zoek naar verzoeken om gratie). Vooral in de tijd voor de invoering van het nieuwe Wetboek van Strafrecht in 1886 vroegen veel veroordeelden of hun verwanten tijdens de gevangenschap strafvermindering aan.

Signalementen of: hoe zagen gevangenen eruit?
In de inschrijvingsregisters treft u vaak prachtige beschrijvingen van de gevangenen aan zoals de kleur van de ogen, de haren en de vorm van de neus. Vooral voor 1886 zijn er ook aparte signalementsregisters bewaard gebleven. Bijzonder zijn foto’s van gevangenen. Voordat gevaarlijk geachte gevangenen uit de strafgevangenissen te Amsterdam, ’s-Hertogenbosch, Hoorn, Leeuwarden, Leiden, ’s-Hertogenbosch, Rotterdam en Utrecht werden ontslagen, stelde het ministerie van Justitie signalementen op en liet de vrij te komen gedetineerden fotograferen. Dit zogeheten Geheim register van ontslagen gevangenen begint in 1882 en loopt door tot 1897. Dit register is te raadplegen bij het Rijksarchief in Noord-Brabant en het Centraal Bureau voor Genealogie (CBG) te Den Haag. Het CBG beheert ook het Algemeen Nederlandsch Politieblad 1852-1946, waarin in de rubriek ‘gesignaleerde misdadigers’ de aanhouding wordt gevraagd van verdachten, bij verstek veroordeelden en ontsnapte gevangenen. Het Rijksarchief in Drenthe beheert een bijzondere collectie van zo’n 5.000 signalementskaarten van personen uit de rijkswerkinrichting te Veenhuizen 1896-1901. Het betreft zogenoemde ‘verpleegden’, duizenden landlopers en kleine criminelen uit het hele land. De Groningse, Friese en Drentse ‘verpleegden’ zijn al gepubliceerd in genealogische jaarboeken.

Bedelarij en landloperij
Van bepaalde delicten is het gemakkelijk na te gaan waar de straf is uitgezeten. Personen die veroordeeld waren wegens bedelarij en landloperij werden tot 1827 naar gevangenissen te Veere of Hoorn gestuurd en vanaf 1827 naar de bedelaarskoloniën te Ommerschans of Veenhuizen. Archieven van laatstgenoemde ‘koloniën’ worden bewaard bij het Rijksarchief in Drenthe te Assen. In de inschrijvingsregisters vindt u dan vaak de aantekening ‘naar de Schans’. Na 1886, het jaar van de invoering van het nieuwe Wetboek van Strafrecht, werden er speciale rijkswerkinrichtingen

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

ingericht voor dronkaards, landlopers en bedelaars. Deze inrichtingen waren gevestigd te Veenhuizen, Hoorn en Leiden (vrouwen).

Tweede Wereldoorlog
In de Tweede Wereldoorlog bleef de bevoegdheid van de Nederlandse strafrechter ongewijzigd. Daarnaast kwamen er Duitse rechtbanken in bezet Nederland, m.n. voor berechting van verzetsdaden tegen de Duitse overheid in de ruimste zin van het woord en in geval van delicten, die het algemeen belang, m.n. de voedselvoorziening schade toe brachten. Nederlanders, die door een Duitse rechtbank een tuchthuisstraf kregen opgelegd werden naar tuchthuizen in Duitsland ondergebracht. Wie door een Duitse rechtbank tot gevangenisstraf was veroordeeld, werd ondergebracht in Duitse afdelingen van Nederlandse gevangenissen waaronder die te Rotterdam en Scheveningen (het beruchte 'Oranjehotel'). Voor persoonsgegevens uit de archieven van deze gevangenissen en de concentratiekampen kan informatie worden gevraagd bij het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) te Amsterdam en het Informatie Centrum van het Rode Kruis te 's-Gravenhage. Na de Tweede Wereldoorlog werden een aantal Nederlanders veroordeeld op grond van hun collaboratie met de vijand. Er bevinden zich archiefjes van een paar gevangenissen, waar deze personen werden vastgehouden in het Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging., nummer toegang 2.09.09, p. 1161 – 1164.

Kamp Vught 1945 – 1948
Rijkswerkinrichting Veenhuizen 1947 – 1948
Huis van Bewaring en Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden 1946

Jongeren in gevangenissen. In het begin van de 19de eeuw werd er geen onderscheid gemaakt tussen het gevangenzetten van jongeren en volwassenen. In 1833 werd er een gevangenis van jeugdige veroordeelden te Rotterdam geopend. Jeugdige mannelijke uit het hele land, met uitzondering van Amsterdam, werden in Rotterdam gehuisvest en vanaf 1866 te Doetinchem. Daarnaast werden er voor jongeren (jongens en meisjes) speciale rijksopvoedingsgestichten, later tuchtscholen, ingesteld zoals te Alkmaar (1854), Amersfoort (1910), Ginneken (1906), Montfoort (1858) en Ommerschans (1892).

Waar vindt u informatie?
Uit de archieven van gevangenissen is vaak veel vernietigd. Wat over is zijn de series inschrijvingsregisters van gedetineerden, correspondentie en de notulen van de besturen van de strafinstellingen. Ook de series inschrijvingsregisters zijn vooral vóór 1842 niet compleet bewaard gebleven. U kunt de gevangenisarchieven van na 1811 vrijwel altijd bij een Rijksarchief in de Provincie of Regionaal Historisch Centrum raadplegen en van voor 1811 vaak bij de plaatselijke gemeente- en streekarchiefdiensten.

Openbaarheid van de gevangenisarchieven
Niet alle stukken uit gevangenisarchieven mogen worden ingezien. Ter bescherming van de privacy houdt de Rijksarchiefdienst een beperking aan van 75 jaar. Stukken jonger dan 75 jaar kunt u alleen inzien als u een schriftelijk bewijs kunt tonen dat de persoon die u zoekt overleden is.

Archieven van gevangenissen bij het Nationaal Archief
Het Nationaal Archief beheert tevens de archieven van het vroegere Rijksarchief in Zuid-Holland.

Brielle: 1843-1889, nummer toegang 3.05.27

- Huis van Arrest. (Zeer onvolledig bewaard gebleven),
- Dordrecht 1814 – 1973: nummer toegang 3.05.01
- Huis van Arrest//Huis van bewaring1814 - 1887
- Provoosthuis 1839 – 1886
- Strafgevangenis 1839 – 11972
- Huis van Bewaring 1888-1972

Gorinchem: 1853-1856, 1888-1933, nummer toegang 3.05.02
Inschrijvingsregisters zijn te vinden in archieven van andere strafinstellingen, zie de inventaris.

Gouda 1821-1886 nummer toegang 3.05.03
(Zeer onvolledig bewaard gebleven),

's-Gravenhage 1814-1977, nummer toegang 3.05.04 Prinsegracht 1882 – 1902

- Huis van Bewaring `882 - 1902
- Huis van Arrest 1882 – 1887
- Provoosthuis 1884 – 1887
- Huis van Justitie 1882 – 1887

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Strafgevangenis 1882 – 1887

Pompstationsweg 1888 – 1942 en 1945 – 1975

- Strafgevangenis 1882-1942 en 1945 – 1975
- Bijzondere Strafgevangenis 1911 – 1952
- Cellenbarak 1919 – 1940.
- Hulpgevangenis Militairen 1921 – 1923
- Huis van Bewaring 1935 – 1941
- Gevangenis en Huis van Bewaring 'De Oosthoek' 1973 - 1974
- Penitentiair Centrum 1974 – 1975
- Rijksasiel Kogelenbergh 1953 – 1971
- Casuariestraat, Huis van Bewaring I, 1902 – 1967
- St. Jacobsstraat, Hulphuis van Bewaring 1942 - 1950
- Van Alkemadelaan, Huis van Bewaring II en Gevangenis II 1940 – 1969

Leiden 1826-1954 nummer toegang 3.05.05 t/m 3.05.07

- Huis van Bewaring 1826 – 1894, nummer toegang 3.05.05
- Huis van Militaire Detentie 1824 – 1889, nummer toegang 3.05.05
- Strafgevangenis 1826 – 1902, nummer toegang 3.05.05
- Rijkswerkinrichting 1889 - 1919, nummer toegang 3.05.06

Opmerking: De rijkswerkinrichting voor vrouwen is eind 1889 van Veenhuizen naar Leiden overgeplaatst. Het gevangenenregister uit Veenhuizen is meeverhuisd naar Leiden. Inv.nr. 1 bevat de inschrijvingen van Veenhuizen 1886 – december 1889 en daarna die van de Rijkswerkinrichting voor vrouwen te Leiden.

Rijksopvoedingsgesticht 1910 – 1926, nummer toegang 3.05.07
Naaldwijk Huis van Bewaring 1847-1877 nummer toegang 3.05.08
Noordwijk Huis van Bewaring 1861-1877 nummer toegang 3.05.09

Rotterdam nummer toegang 3.05.10

- Huis van Arrest 1814 – 1886
- Huis van Bewaring I 1886 – 1975
- Duitse afdeling 1943 – 1945
- Hulpgebouw Huis van Bewaring 1943 – 1955.
- Hulp-Huis van Arrest 1872 – 1886, daarna Hulphuis van Bewaring 1886 - 1900
- Cellulaire Gevangenis1872 – 1886
- Strafgevangenis 1886 – 1953, daarna Gevangenis 1953 - 1960
- Bijzondere Strafgevangenis voor Vrouwen 1919 – 1953.
- Bijzondere Strafgevangenis voor Mannen 1929 – 1953.
- Bijzondere Strafgevangenis voor Jonge Vrouwen 1938 – 1953.
- Gevangenis voor vrouwen 1960 - 1968
- Huis van Bewaring II 1955 - 1974
- Hulp-Huis van Bewaring 1940 – 1946
- Arrestantenhuis 1945 – 1948

Scheveningen, zie het archief van 's-Gravenhage, nummer toegang 3.05.04
Schiedam Huis van Bewaring 1890-1901, nummer toegang 3.05.12
Schoonhoven Huis van Bewaring 1851-1888, nummer toegang 3.05.13
Sommelsdijk Huis van Bewaring 1888-1901, nummer toegang 3.05.14
Strijen Huis van Bewaring 1856-1877, nummer toegang 3.05.15
(geen inschrijvingsregisters)

Archieven van gevangenissen in de rest van Nederland

Groninger Archieven
HvA/HvB/SG Appingedam 1814-1922, RWI Finster-wolde 1949-1951, TH/HvA/HvJ/HvB/PV/ SG Groningen 1670-1978, HvB Hoogezand 1864-1870, RWI Marum 1945-1951, HvB Veendam 1852-1869, HvB Vlagtwedde 1851-1886, SG/RWI Westernieland 1945-1950, HvA/HB/SG Winschoten 1824-1975, HvA/HvB Zuidbroek 1813-1886.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Historisch Centrum Leeuwarden
HvA/HvB/HvC/SG Heerenveen 1842-1923, TH/HvA/ HvC/HvJ/HvB/PV/BSG/SG Leeuwarden 1805-1973, HvA/HvB/HvC/SG Sneek 1838-1922. Voor 1805 geen gegevens tuchthuis Leeuwarden.

Drents Archief
RA: HvB/SG Assen 1843-1974, PH/HvB Borger 1860-1908, HvB Hoogeveen 1847-1882*, HvB Meppel 1888-1901, RWI Veenhuizen en Ommerschans 1859-1960, SG Veenhuizen 1943-1978, Maatschappij van Welda-digheid 1818-1970. Index op bedelaars Rijkswerk-inrichtingen 1822-1881.

Historisch Centrum Overijssel
HvA/HvB/SG Almelo 1844-1975, HvB/SG Deventer 1853-1905, HvB Enschede 1857-1889, HvB Goor 1852-1882*, HvB Kampen 1847-1867, HvB/PH Oldenzaal 1851-1887, HvB Ommen 1856-1886, HVB Raalte 1845-1877, HvB Steenwijk 1845-1886, HvB Vollenhove 1848-1877, TH/HvA/HvJ/HvB/PV/SG Zwolle 1813-1972. Voor Ommerschans zie onder RA Drenthe.

Gelders Archief
HvB Aalten 1856-1887, RWI Ampsen 1947-1951, HvB/SG Arnhem 1869-1973, HvB Culemborg 1855-1890, ROS Doetinchem 1939-1960, HvB Elst 1872-1884, HvB/ROS Harderwijk 1870-1922, HvB/TS Nijmegen 1849-1950, SG Tiel 1846-1936, HvB Zaltbommel 1815-1883, HvA/HvB/BSG/SG Zutphen 1814-1955. Voor ROS Nijmegen zie onder Utrecht.

Het Utrechts Archief
PO/HvA/PV/HvB/SG/ROS Amersfoort 1811-1890, 1910-1967, ROS Den Dolder 1961-1977, TS Hollandsche Rading 1942-1971, ROS Montfoort/ Zeist/Nijmegen 1858-1975, ROS/TS Nieuwersluis 1941-1945, HvB Rhenen 1848-1878*, HvJ/HvA/ HvB/SG Utrecht 1814-1944, HvB Wijk bij Duurstede 1855-1888*, PV/HMD/HvB/SG Woerden 1819-1886, TS Zeist/Montfoort 1905-1968

Rijksarchief Noord-Holland
TH/HvA/HvB/SG/ROS Alkmaar 1811-1961, TH/HvC/HvJ/HvA/PV/SG/HvB Amsterdam 1815-1977, SG Beemster 1942-1950, HvB Edam 1848-1877, HvB Enkhuizen 1848-1877, HvA/PV/HvB/ SG Haarlem 1827-1975, HvB Den Helder 1860-1902, HvA/HvC/ HvB/SG/RWI Hoorn 1812-1965, HvB Purmerend 1845-1880, HvB Weesp 1869-1874. Van Haarlem geen inschrijvingsregisters van voor 1873. Een naamindex op Edam, Enkhuizen, Hoorn, Purmerend en Weesp.

Zeeuws Archief
HvA/HvB/PV/SG Goes 1814-1925, HvB Hulst 1850-1886, HvB Kortgene 1814-1877, HvA/HvB/HvJ/PV/ SG/RWI Middelburg 1809-1973, HvB Oostburg 1841-1902, HvB Sluis 1841-1877, HvB Terneuzen 1841-1901, HvB Vlissingen 1841-1877 en Zierikzee 1888-1925. Provinciaal Werkhuis Veere 1821-1829. Voor 1809 geen gegevens tuchthuis Middelburg. Een naamindex op alle inschrijvings- en signalements-registers 1809-1921.

Rijksarchief Noord-Brabant
PV/HvA Bergen op Zoom 1815-1839, HvB Boxmeer 1878-1914, HvB Boxtel 1850-1876, TH/HvA/HvB/ PV/SG Breda 1782-1940, HvA/HvB/SG Eindhoven 1814-1922, HvB/TS Ginneken 1821-1861*, 1906-1975, HvB Grave 1845-1866, HvB Heeze 1851-1870, HvB Helmond 1882-1886, TH/HvA/HvJ/HvB/PV/BSG/SG 's-Hertogenbosch 1788-1940, HvB Heusden 1855-1884, HvB Oirschot 1850-1882, HvB Oss 1847-1886*, HvB Oudenbosch 1821-1877, HvB Rucphen 1863-1868*, HvB Tilburg 1849-1886, HvB Veghel 1860-1884, SG Vught 1945-1957, HvB Waalwijk 1866-1886, HvB Woudrichem 1853-1868*, HvB Zevenbergen 1866-1883.

Rijksarchief Limburg
SG Eijgelshoven-Heerlen-Lindenheuvel-Terwinselen-Treebeek-Valkenburg 1946-1964, HvA/HvJ/PV/HvB Maastricht 1842-1939, HvA/ HvB Roermond 1815-1918. Voor de periode 1796-1814 inzake Roermond en Maastricht zie RAL, Archieven Departement Nedermaas 1794-1796.

* Geen inschrijvingsregisters.

Verklaring van de afkortingen:

- BSG = Bijzondere Strafgevangenis
- DA = Duitse afdeling W.O. II
- HMD = Huis Militaire Detentie
- HvA = Huis van Arrest
- HvB = Huis van Bewaring
- HvC = Huis van Correctie
- HvJ = Huis van Justitie

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- JG = Jeugdgevangenis
- PH = Passantenhuis
- PO = Politiehuis
- PV = Provoosthuis
- ROS = Rijksopvoedingsgesticht
- RWI = Rijkswerkinrichting
- TH = Tuchthuis
- TS = Tuchtschool
- SG = Strafgevangenis

Woordenlijst

- Arrest van terechtstelling, bevel tot inhechtenisneming
  cellulaire gevangenis, gevangenis waarin de gevangenen ieder in een aparte cel zitten
- Geannexeerd, toegevoegd
- Gedetineerden, gevangenen
- Gratie, kwijtschelding
- Hof van assissen, rechtbank die misdrijven behandelt
- Huis van arrest, voorganger van het huis van bewaring
- Huis van bewaring, voor nog niet veroordeelden en kortgestraften
- Huis van correctie, voor kortgestraften
- Huis van justitie, voor kortgestraften
- Huis van militaire, detentie voor militairen
- Huis van reclusie en tuchtiging, soort gevangenis vóór 1800

Index lijst met namen in alfabetische volgorde

- Inschrijvingsregisters, boeken waarin gevangenen worden ingeschreven
- Kantongerecht, lagere rechtbank
- Klapper, index van namen
- Koloniën, werkinrichting
- Lijfstraf, straf waarbij lichamelijk leed werd toegebracht
- Pistole, gevangenisstraf waarbij tegen betaling voorrechten worden verleend
- Provinciale hof, hogere rechtbank voor misdrijven
- Provoosthuis, gevangenis voor militairen
- Recidivist, iemand die voor de tweede keer tot een straf wordt veroordeeld
- Rechtbank, van eerste aanleg voorganger van de arrondissementsrechtbank
- Rolboek, lijst van rechtszittingen
- Signalement, beschrijving van het uiterlijk van een persoon
- Vrederechter, voorganger van de kantonrechter
- Vrijheidsstraf, gevangenisstraf

Literatuur

G. Beks en H.J.Ph. Kaajan, Berecht en gestraft (Den Haag 1994);
H.A. Diederiks, S. Faber, A.H. Huussen jr., Strafrecht en criminaliteit. Cahiers voor Lokale en Regionale Geschiedenis (Zutphen 1988);
R.J.F. van Drie, Gevangen voorouders. Onderzoek in negentiende eeuwse gevangenisarchieven in: Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie 45 (1991) 206-248;
Herman Franke, Twee eeuwen gevangen: misdaad en straf in Nederland (Utrecht 1990).

Nuttige adressen

Centraal Bureau voor Genealogie (CBG)
Prins Willem-Alexanderhof 22, Den Haag Postbus 11755, 2502 AT Den Haag

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), Herengracht 380, 1016 CJ Amsterdam

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Gevangenisleven

De Roomskatholieke Reclasseeringsvereeniging liet in 1924 als eerste een film maken over het leven in gevangenissen en het werk van de reclassering: de eerste bewegende beelden die in Nederland in een gevangenis gemaakt werden. De film werd gemaakt door de vermaarde filmproducent en regisseur Willy Mullens van Haghe Film.
Gevangenisleven en Reclassering

De onderstaande film is een compilatie uit drie delen. De Stichting Blokhuispoort heeft deze video aangekocht in 2010 en deze heeft gedraaid tijdens exposities. Vele bezoekers waren erg onder de indruk van het zien van deze video. Reacties zoals, "Bizar dat dit in Nederland heeft afgespeeld" en "nooit geweten van celkappen". (Video verkorte versie)

NPO Gevangenisleven en reclassering 1924
Pas in 1910 bemoeide de Nederlandse overheid zich met de "Reclasseringsregeling" voor het eerst met de reclassering van gevangenen. Met die regeling deed ook de "voorwaardelijke invrijheidstelling" zijn intrede. Tot 1910 was reclassering en gevangenenzorg het domein geweest van liefdadigheidsinstellingen. Toch bleef de zorg voor gevangenen lang gedomineerd door liefdadige en verzuile organisaties.

Drie delen gevonden op internet RK Reclasseringsvereeniging (Haghe Film), 1925

- ***Gevangenisleven en reclassering (deel 1)***

Film in opdracht van de R.K. Reclasseringsvereeniging over de dagelijkse gang van zaken in de gevangenis aan de Amstelveenseweg te Amsterdam anno 1925. Makers - Mullens, W. - (camera) Productie Haghe film (producent) In de eerste akte: het leven en werken in de gevangenis.

- ***Gevangenisleven en reclassering (deel 2)***

Tweede akte van een film over de gang van zaken in de gevangenis aan de Amstelveenseweg te Amsterdam anno 1925. In dit deel de gevangenisbibliotheek, ziekencel, boekbinden, weven, textielreparatie en het verzendmagazijn.

- ***Gevangenisleven en reclassering (deel 3)***

Derde akte van een film over de gang van zaken in de gevangenis anno 1925. In deze akte:
Een kerkdienst in de gevangenis, celbezoek door aalmoezenier, de reclasseringsambtenaar aan het werk, ontslag uit de gevangenis, opnamen van de kruisgevangenis Amstelveenseweg te Amsterdam en de Koepelgevangenis te Breda.

Zie ook: VPRO gevangenisleven 1924

Geheim register
Gevaarlijk geacht. Uit de strafgevangenissen Bijzonder zijn foto's van gevangenen. Voordat gevaarlijk geachte gevangenen uit de strafgevangenissen te Amsterdam, 's-Hertogenbosch, Hoorn, Leeuwarden, Leiden, 's-Hertogenbosch, Rotterdam en Utrecht werden ontslagen, stelde het ministerie van Justitie signalementen op en liet de vrij te komen gedetineerden fotograferen. Dit zogeheten Geheim register van ontslagen gevangenen begint in 1882 en loopt door tot 1897. Dit register is te raadplegen op het Rijksarchief in Noord-Brabant en het Centraal Bureau voor Genealogie (CBG) te Den Haag. Het CBG beheert ook het Algemeen Nederlandsch Politieblad 1852-1946, waarin in de rubriek 'gesignaleerde misdadigers' de aanhouding wordt gevraagd van verdachten, bij verstek veroordeelden en ontsnapte gevangenen. Het Rijksarchief in Drenthe beheert een bijzondere collectie van zo'n 5.000 signalementkaarten van personen uit de rijkswerkinrichting te Veenhuizen 1896-1901. Het betreft zogenoemde verpleegden', duizenden landlopers en kleine criminelen uit het hele land. De Groningse, Friese en Drentse 'verpleegden' zijn al gepubliceerd in genealogische jaarboeken. In de inschrijvingsregisters treft u vaak prachtige beschrijvingen van de gevangenen aan zoals de kleur van de ogen, de haren en de vorm van de neus. Vooral voor 1886 zijn er ook aparte signalementregisters bewaard gebleven.

Onder de link Inleiding (hieronder) vindt u enige achtergrondinformatie met betrekking tot het Geheim Register van Ontslagen Gevangenen (afkomstig uit het register zelf). In de beschrijving die hoort bij de foto van de gevangene wordt verwezen naar de jaargang en het paginanummer waar u meer informatie over de betreffende persoon kunt vinden. Ook het bijbehorende registernummer, wat correspondeert met het fotonummer, staat vermeld.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Inleiding geheimregister bron, Tresoar
- Foto's geheim register van ontslagen (zoeken op: geheim register) bron, Tresoar

Gevangen op de glasplaat BSL In de bijzondere strafgevangenissen werden gevangenen op de foto gezet en vastgelegd op glasplaat. De techniek van de fotografie stond nog in de kinderschoenen. Haarscherpe foto's van gevangenen uit een periode van 1880 tot 1935. Er zijn 1804 glasplaten uit de Bijzonder Strafgevangenis Leeuwarden bewaard gebleven en bevinden zich nu in het Nationaal Gevangenismuseum te Veenhuizen. Glasplaten

Gevangeniskoor Leeuwarden

Gevangeniskoor Strafgevangenis Leeuwarden

Gevangeniskoor Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden. Een ander fenomeen in ons gesticht was het gevangenkoor, dat een zeker vermaardheid genoot. Het stond onder leiding van een geschoolde dirigent, ook een gevangene. Dankzij de goede relaties, die Jansen had met leden van de plaatselijke middenstand, kwamen er zelfs enkele grammofoonplaten van het koor op de markt. Bij het Ave Verum en Moederzegen werden heel wat traantjes weggepinkt in Leeuwarden en omstreken! De kerk dient tevens tot ontspanningszaal. Als het gordijn wordt opengeschoven, kan het lokaal worden gebruikt voor de katholieke eredienst. De gehele inrichting werd in eigen beheer uitgevoerd. De zaal, die tevens dienstdoet als kerk, was gevuld met genodigden, die aandachtig en getroffen de verrichtingen van het honderdvijfenzestig man sterke koor volgden.

De dirigent, een der politieke delinquenten, gaf blijk van grote muzikaliteit en leiderscapaciteiten. Wat gaat er in de hoofden van deze mensen om, als zij in het Gloria van A. B. H. Verheij "miserere nobis", ontferm U onzer, zingen als een persoonlijke betuiging van deemoed? Vast staat, dat de spanning van het verlangen enkele uren wordt verbroken en dat zij zich in een andere wereld kunnen verplaatsen. Toen de reddingsboot van Oostmahorn, de befaamde Insulinde van Mees en Klaas Toxopeus, geld behoefde voor grondige renovatie, bood Jansen met zijn “koor” de helpende hand. En zo ging het koor met in zijn midden een aantal levenslangen, en voorafgegaan door directeur Jansen in vol ornaat (ijdel als hij was had hij zich een soort admiraalsuniform laten aanmeten) naar de Nieuwestad om op de pijp een benefietconcert te geven voor de Insulinde. “Geef acht, voorwaarts mars!... en daar gingen de zangers. Het concert was een groot succes en tot onze verbazing kwamen alle zangers veilig terug binnen te muren. Er was een erecode afgesproken met de gevangenen en zo kwamen ze allen weer tezamen binnen de gevangenis. A.B.R.Jansen

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Actie voor de „Insulinde"

Het gevangeniskoor te Leeuwarden is te Grouw, via een telefoon-installatie te horen geweest. Tijdens dit concert was de „Insulinde" in het dorp aanwezig met de volledige bemanning. Een gehouden collecte bracht niet minder dan f 400.52 op.

Zondag had de „Insulinde" ligplaats aan de Kruiswaters en in Eernewoude. Daar is gecollecteerd met een „brugwachtersklomp" en hier werd f 126.81 verzameld.

Amerikaanse professor bezocht Leeuwarder gevangenis

Onlangs heeft een Amerikaanse deskundige op het gebied der criminologie en hoogleraar aan de universiteit te Philadelphia, prof. dr. K. Teaters een bezoek aan gevangenissen en kampen voor politieke delinquenten in ons land gebracht en ook de strafgevangenis te Leeuwarden bezocht. Hij was zeer onder de indruk gekomen van het gevangeniskoor.

Prof. Teaters vond dat men in Nederland zeer vooruitstrevend was in zijn behandeling der gestraften. Van het oude systeem, waarbij het accent voornamelijk op de straf en boetedoening lag, is bijna niets meer te bespeuren, daar men in Nederland op wetenschappelijke wijze heeft weten te bereiken dat de gevangenschap tevens een periode is, waarin de delinquent wordt voorbereid op de tijd na zijn vrijlating. Hoewel in ouderwetse gebouwen ondergebracht, is het Nederlandse gevangeniswezen zeer modern.

Stadsnieuws

Concert in de strafgevangenis

Op Tweede Paasdag werd in de bijzondere strafgevangenis een concert gegeven, dat door de gevangenen zelf werd uitgevoerd. Op het programma stonden o. a. werken van L. van Beethoven, Grieg, Wagner en Liszt. Behalve koorzang werden viool-, cello- en klarinetsolo uitgevoerd. Het programma werd afgewisseld met declamatie.

Verschillende malen heeft het gevangeniskoor thans concerten gegeven in de gevangeniskerk. Ook op Tweede Paasdag bestond het publiek uit een aantal ingezetenen van Leeuwarden, die daartoe waren uitgenodigd. Er deed zich voorts Paas-Maandag in deze gevangenis nog een bijzondere gebeurtenis voor: een aantal gevangenen werd als kerkelijke lidmaten aangenomen en bevestigd. De meesten van hen waren tijdens hun gevangenschap tot deze keuze gekomen.

Pinksterdag was het een blij kwartiertje voor de zieken, toen een twintigtal elf- tot dertienjarige meisjes elk met een fleurige palmpaas op de zieken-zalen verscheen en daar de zelfgemaakte symbolen van vreugde overhandigde. Het was de Feldtkagroep van de St. Dominicusparochie. Verder zal er

de St. Dominicusparochie. Verder zal er a.s. Donderdag in de gevangenis worden opgevoerd „Opstanding", een Paasspel in vier bedrijven. Dit stuk is door een gevangene geschreven.

Er komen tijdens de straftijd bij de gevangenen vaak mogelijkheden naar voren, die zij vroeger nooit hadden gezien. In een der cellen heeft bijvoorbeeld iemand, die aan het beeldhouwen is geslagen, een speciale werkplaats en er worden zelfs opdrachten voor de „buitenwereld" uitgevoerd. Een andere gevangene verdiept zich in oude kronieken en werkt reeds geruime tijd aan de geschiedschrijving van het voormalige Leeuwarder blokhuis, waarin thans de gevangenis is ondergebracht. Er wordt op alle mogelijke manieren geprobeerd, de straftijd zo in te richten, dat deze achteraf door hen, die hem ondergingen, niet als geheel verloren behoeft te worden beschouwd.

Gevangeniskoor zingt Zaterdagmiddag

LEEUWARDEN. Zaterdagmiddag van 3 tot 4 uur zingt het gevangeniskoor. Radio-Braams zal zorgen dat deze zang door middel van geluidsversterkers te horen zal zijn op de Lange Pijp. Zowel het koor als de fa. Braams zullen dit belangeloos doen, in de hoop slechts, dat zeer velen naar de Lange Pijp zullen komen om de wondermoine zang van het koor te beluisteren en hun dankbaarheid te tonen door de collectanten niet teleur te stellen. Het te verzamelen geld zal voor het Insulinde-motorenfonds zijn.

Muzikale gevangenen

Op tweede Paasdag werd in de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden een concert gegeven, dat door de gevangenen zelf werd uitgevoerd. Op het programma stonden o.a. werken van L. van Beethoven, Grieg, Wagner en Liszt. Behalve koorzang werden viool-, cello- en klarinetsolo uitgevoerd. Het programma werd afgewisseld met declamatie.

Verschillende malen heeft het gevangeniskoor reeds concerten gegeven in de gevangeniskerk. Op tweede Paasdag bestond het publiek uit een aantal ingezetenen van Leeuwarden, die daartoe waren uitgenodigd.

Het Gevangeniskoor ("een van de beste mannenkoren van West-Europa") heeft weer gezongen. "Wanneer deze avond u duidelijk heeft gemaakt, dat er tussen de muren voor en achter mij eigenlijk maar weinig verschil is, dan ben ik tevreden" aldus Gevangenis-directeur A. Jansen na afloop.

Mijn Opa, directeur A.B.R. Jansen
Bauke Mulder, kleinzoon van directeur A.B.R. Jansen. Bijzonder, om die opname vanmiddag weer te beluisteren in gezelschap van mensen die dit na aan het hart ligt.

Geluidsopnames gevangenkoor
De geluidsbestanden zijn op 18-06-2016 bewerkt, de kwaliteit was erg slecht met veel ruis. De geluidsbestanden zijn bewerkt door Ronald Kloosterman van de opnamestudio Roef 7 uit Drachten.

Arnold Mulder.
De opnames van het gevangenkoor uit de Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden staan op 78 toerenplaten. De opnames zijn gemaakt door studio Braams uit Leeuwarden. Dit bedrijf bestaat niet meer. Het zijn grote zwarte 78 toerenplaten en deze platen zijn in het bezit van de familie.

Het hoort tot mijn eerste herinneringen - een groot mannenkoor, lang gestraften, velen 'fout' in de oorlog, moordenaars, NSB'ers, SS'ers, verraders.

Ja, ze kunnen goed zingen, die NSB'ers, dat hoorde je dan. Ik herinner me een zaal vol mannen die met tranen in de ogen hun verdriet en schaamte verwerkten en overstegen door samen te zingen. Het waren allemaal vaders voor me, die schurken. Ik was het enige kind daar in die gevangenis in Leeuwarden. Opa was er directeur, en in de oorlog ook een beetje een verzetsheld, schijnt het. Mooi meegenomen. Mijn ouders en ik woonden na de oorlog bij hem in de directeurswoning. Mijn moeder leende me gewoon uit aan die foute mannen: je mist je kinderen? Hier heb je er een, pak aan! Boele Staal werd zo'n beetje mijn peetvader, de vader van Ede. Een prachtige man, hartstikke fout in de oorlog, een overtuigd aanhanger van de NSB, een moordenaar ook, net zoals er moordenaars waren bij de Binnenlandse Strijdkrachten die na de Duitse capitulatie foute Nederlanders liquideerden zonder vorm van proces. Ja, ik ben een oorlogskind, je kon mijn moeder op 4 mei altijd van het behang schrapen, wat een verdriet! Jongelui, laat je je niet gek maken door de waan van de dag, het is allemaal al eerder gebeurd. Boele was onderwijzer en NSB'er, ter dood veroordeeld wegens moord, maar krijgt gratie.

Nous sommes pas Charlie! Ils ne sont pas Charlie! Gewoon lekker muziek maken samen, weetje wel. Recht uit het hart, en erin. Groet Bauke Mulder

Troost kerkkoor
Gevangeniskoor Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden. Een ander fenomeen in ons gesticht was het gevangenkoor, dat een zeker vermaardheid genoot. Het stond onder leiding van een geschoolde dirigent, ook een gevangene. Dankzij de goede relaties, die Jansen had met leden van de plaatselijke middenstand, kwamen er zelfs enkele grammofoonplaten van het koor op de markt. Bij het Ave Verum en Moederzegen werden heel wat traantjes weggepinkt in Leeuwarden en omstreken!

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

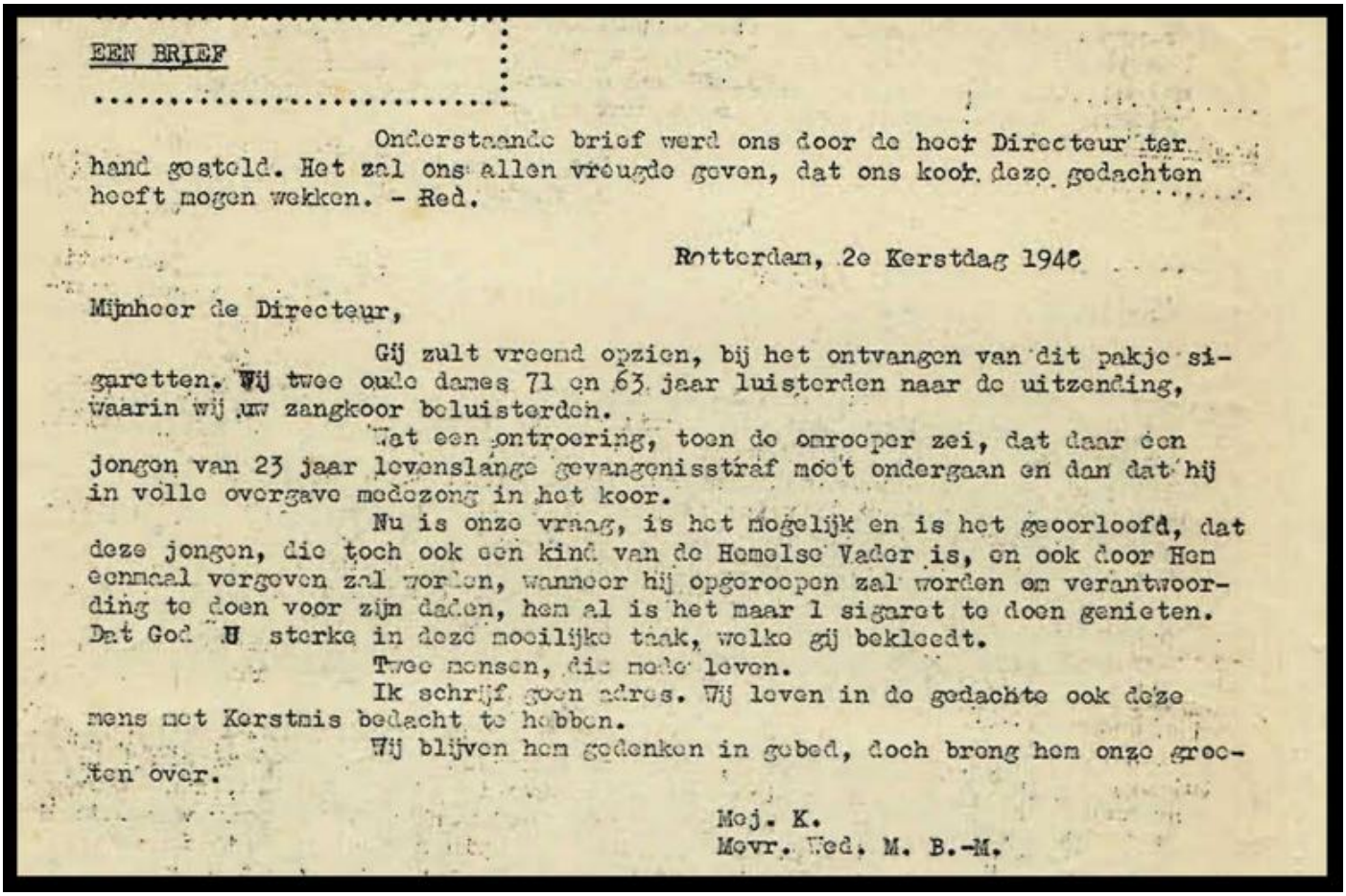

EEN BRIEF

Onderstaande brief werd ons door de heer Directeur ter hand gesteld. Het zal ons allen vreugde geven, dat ons koor deze gedachten heeft mogen wekken. - Red.

Rotterdam, 2e Kerstdag 1948

Mijnheer de Directeur,

Gij zult vreemd opzien, bij het ontvangen van dit pakje sigaretten. Wij twee oude dames 71 en 63 jaar luisterden naar de uitzending, waarin wij uw zangkoor beluisterden.

Wat een ontroering, toen de omroeper zei, dat daar een jongen van 23 jaar levenslange gevangenisstraf moet ondergaan en dan dat hij in volle overgave medezong in het koor.

Nu is onze vraag, is het mogelijk en is het geoorloofd, dat deze jongen, die toch ook een kind van de Hemelse Vader is, en ook door Hem eenmaal vergeven zal worden, wanneer hij opgeroepen zal worden om verantwoording te doen voor zijn daden, hem al is het maar 1 sigaret te doen genieten. Dat God U sterke in deze moeilijke taak, welke gij bekleedt.

Twee mensen, die nede leven.

Ik schrijf geen adres. Wij leven in de gedachte ook deze mens met Kerstmis bedacht te hebben.

Wij blijven hem gedenken in gebed, doch breng hem onze groeten over.

Mej. K.
Mevr. Wed. M. B.-M.

Souvenirs voor de toekomst
Mooie herinneringen: souvenirs voor de toekomst. Toen mijn moeder ziek was, zo ziek dat ze niet lang meer zou leven, werd haar gevraagd naar haar mooiste herinneringen. Ze vertelde toen over de jaren 40-45. Ze was destijds een jong koorlid en rond kerst ging dat koor bij de gevangenis in de stad kerstliederen zingen. Bewakers vertelden later aan de koorleden dat de gedetineerden ondanks de dikke muren hun zang toch konden horen. Sommigen hadden meegezongen, anderen hadden stil geluisterd. Het was oorlog, een barre tijd. En vooral de gevangen verzetsmensen waren hun leven niet zeker. Tijdens die decemberavonden bracht het kerstkoor troost, en hoop op betere tijden. Voor de gedetineerden moet het koor een denkbeeldig licht in de duisternis zijn geweest. En voor mijn moeder werd het zingen voor de gedetineerden een dierbare herinnering.

Mooie herinneringen zijn kostbaar en dat geldt zeker voor 'december herinneringen'. Maar hoe is het om in december in de bajes te zitten? Wat zijn er allemaal voor activiteiten tijdens en rond de feestdagen? Ik vroeg dat aan gedetineerden in Thailand en Amerika, en hun antwoorden verschilden net zo veel als hun situaties. De jongens die in Thaise gevangenissen vastzaten, schreven voornamelijk over de kerstdienst en over de pakjes die ze van familie, correspondentievrienden en van kerkelijke instanties kregen. En ze stuurden mij vrolijke foto's van zichzelf met hun maten. De foto's waren genomen in zaaltjes die waren versierd met rode slingers en lampionnen en de mannen droegen een kerstmuts.

De inmiddels vrijgelaten correspondentievrienden hebben bepaald geen goede herinneringen aan hun gevangenistijd in Thailand, maar zullen waarschijnlijk met een glimlach aan die kerstfeesten terugdenken. In Amerika gaat het anders. De terdoodveroordeelden zitten 23 uur per dag in de cel. Geen vrolijke foto's, geen kerstmutsen, geen slingers. De meeste mannen hebben alleen wat kerstkaarten om hun cel mee te versieren. In een van de gevangenissen werden trouwens vroeger wél foto's gemaakt. Een vrijwilligster liep dan langs de cellen en zette de mannen een voor een op de kiek. Dat moest door het luikje in de celdeur, want de deuren kwamen niet van het slot. Ruim voor kerst kregen de mannen dan een paar afdrukken om naar familie of vrienden te sturen. Door jaloerse klachten uit een naastgelegen gevangenis waar géén vrijwilliger was om foto's te nemen, werd deze traditie helaas afgeschaft met als reden gelijke monniken, gelijke kappen. Naast de beschrijving van activiteiten en kerstdiensten in de gevangenissen, is de kerstmaaltijd altijd een boeiend onderwerp voor de correspondentievrienden. In de meeste gevangenissen is een smakelijke maaltijd altijd een kwestie van geldbezit. In Thailand zorgden corrupte bewakers ervoor dat alles wat men nodig had binnenkwam, mits er goed voor werd betaald. In Amerika kan men extra voedsel uit de 'canteen' bestellen maar ook hier hangt dat dus af van de financiën van de gevangene. Heeft men geen geld dan moet men het doen met de, bepaald niet overdadige, kerstmaaltijd van de gevangenis.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Fryske Stimmen

Gevangenenkoor zong weer 400 gulden bijeen!

Soa, is dit nou menhear Mees", zei een visser, die bij Wartena de Insulinde enterde en zonder blikken of blozen aan boord klauterde, als was hij de schipbreukeling zelf. Mees Toxopeus lachte zn breedste lach; ja, hij was „menheer Mees" deze dagen; al die malle stukjes over hem en zn boot hebben zn mooie (Griekse) achternaam radicaal op de tweede rang geduwd. Zn grootste zorg vandaag-de-dag is, dat er straks waterlievende lieden komen, die hun zoons (bij gebrek aan vernoembare opa's) „Mees" gaan noemen en dat hij al die kienders ten doop zal moeten dragen. „En hwer hat menhear syn gloeikoppen nou, as ik freegje mei?"voer de visser (figuurlijk) verder. Hij mocht door het mangat duiken, maar kwam hevig teleurgesteld weer boven, want beide motoren draaiden. Hij had even eerder moeten komen, Zaterdagmorgen bijvoorbeeld, toen men in Leeuwarden van halfvijf 's morgens tot twaalf uur 's middags bezig geweest is, één van de motoren, die de dienst weigerde, tot de orde te roepen „En ik tocht, dat it in iepen boatsje wie mei twa moterkes der yn", zei een boerinne, die nieuwsgierig naderbij trad, toen de Insulindenaren juist hun weer: Griekse koffie genoten. Ja. Sommige lieden hebben demeest exotische ideeën over reddingboten en daarom was het goed, dat de watersporters in en om Grouw en Wartena de „Insulinde" eris in levenden lijve konden aanschouwen. Zaterdag was de reddingboot n.l. op de wateren rondom üs Grou en Zondagmiddag was ze (naast de zeilwedstrijden natuurlijk) zowat de enige fordivedaesje bij de Kruiswaters en Eernewou, want — het góót!

Hengelen

Zondag heeft een loos vissertje zn slag geslagen op- de Kruiswaters en bij Wartena, Warstiens en Eernewoude: met een bruggewachtersklomp hengelde hij lustig van het achterdek van de „Insulinde", terwijl de luidpraaie de zeilers en mechanische pleziervaarders naar de reddingboot lokte. En de watersporters waardeerden deze wijze van direct-gerichte reclame blijkbaar wel, want het loze vissertje genieste gekleed in zuidwester en oliejas, als was hij Mees himself — haalde per klomp 126 gulden en 81 centen binnen. Da's ook de moeite weerdig! Dank, watersporters.

Beste beurt voor Grouw

Als men Zaterdagavond op het Halbertsma-plein en het Groen In Grouw een speld had laten vallen, ze zouën het bü 't station gehoord hebben — zó stil was het er (ondanks de honderden bezoekers), toen Radio Braams daar de zang van het Gevangenenkoor uit L'warden uitzond. En het kin anders een plezant lawaal-dorp zijn, dat Grouw van ons, na een skütsjesylilen! Maar de zang van het Gevangenenkoor en 't oprechte woord van de directeur der Bijzondere Strafgevangenis, heer Jansen, die meegekomen was naar Grouw, tastten de mensen diep in 't gemoed. Er kwamen heel wat zakdoeken bij te pas, toen het koor „Moederzegen" zong en na het voortreffelijke slotnummer (het Jagerkor uit de Freischutz), klaterde 't applaus luid op. Vrijwilligsters haalden in de bussen (en de petten van de gevangenis-directeur en de ~Insulinde"-bemanning) maar eventjes 400 gulden en 52 cent op. Dat was de tweede pürbeste beurt voor Grouw en het Gevangenenkoor!

Gevangenenkoor zong weer 400 gulden bijeen!

Soa, is dit nou menhear Mees", zei een visser, die bij Wartena de Insulinde enterde en zonder blikken of blozen aan boord klauterde, als was hij de schipbreukeling zelf. Mees Toxopeus lachte z'n breedste lach; ja, hij was „menheer Mees" deze dagen; al die malle stukjes over hem en z'n boot hebben z'n mooie (Griekse) achternaam radicaal op de tweede rang geduwd. Z'n grootste zorg vandaag-de-dag is, dat er straks waterlievende lieden komen, die hun zoons (bij gebrek aan vernoembare opa's) „Mees" gaan noemen en dat hij al die kienders ten doop zal moeten dragen.

„En hwer hat menhear syn gloeikoppen nou, as ik freegje mei?" voer de visser (figuurlijk) verder. Hij mocht door het mangat duiken, maar kwam hevig teleurgesteld weer boven, want beide motoren draaiden. Hij had even eerder moeten komen, Zaterdagmorgen bijvoorbeeld, toen men in Leeuwarden van halfvijf 's morgens tot twaalf uur 's middags bezig geweest is, één van de motoren, die de dienst weigerde, tot de orde te roepen.....

„En ik tocht, dat it in iepen boatsje wie, mei twa moterkes der yn", zei een boerinne, die nieuwsgierig naderbij trad, toen de Insulindenaren juist hun weer: Griekse) koffie genoten. Ja. sommige lieden hebben de meest exotische ideeën over reddingboten en daarom was het goed, dat de watersporters in en om Grouw en Wartena de „Insulinde" eris in levende lijve konden aanschouwen. Zaterdag was de reddingboot n.l. op de wateren rondom ús Grou en Zondagmiddag was ze (nàast de zeilwedstrijden natuurlijk) zowat de enige fordivedaesje bij de Kruiswaters en Eernewou, want — het góót!

Beste beurt voor Grouw

Als men Zaterdagavond op het Halbertsma-plein en het Groen in Grouw een speld had laten vallen, ze zouën het bij 't station gehoord hebben — zó stil was het er (ondanks de honderden bezoekers), toen Radio-Braams daar de zang van het Gevangenenkoor uit L'warden uitzond. En het kàn anders een plezant lawaai-dorp zijn, dat Grouw van ons, na een skütsjesylderij! Maar de zang van het Gevangenenkoor en 't oprechte woord van de directeur der Bijzondere Strafgevangenis, heer

Het gironummer van de Incasso-bank (Leeuwarden) is nog steeds

30193.

Men kan de Reddingbootactie ook zònder betaling steunen door bij de winkeliers in Leeuwarden en Huizum naar Reddingbootjes en bij die in Sneek naar Reddingboeitjes te v r a g e n.

Jansen, die meegekomen was naar Grouw, tasten de mensen diep in 't gemoed. Er kwamen heel wat zakdoeken bij te pas, toen het koor „Moederzegen" zong en na het voortreffelijke slotnummer (het Jägerkor uit de Freischutz), klaterde 't applaus luid op. Vrijwilligsters haalden in de bussen (en de petten van de gevangenis-directeur en de „Insulinde"-bemanning) maar eventjes 400 gulden en 52 cent op. Dat was de tweede pûr-beste beurt voor Grouw en het Gevangenenkoor!

Hengelen - hengelen

Zondag heeft een loos vissertje z'n slag geslagen op de Kruiswaters en bij Wartena, Warstiens en Eernewoude: met een bruggewachtersklomp hengelde hij lustig van het achterdek van de „Insulinde", terwijl de luidpraaier de zeilers en mechanische pleziervaarders naar de reddingboot lokte. En de watersporters waardeerden deze wijze van direct-gerichte reclame blijkbaar wel, want het loze vissertje — tenleste gekleed in zuidwester en oliejas, als was hij Mees himself — haalde per klomp 126 gulden en 81 centen binnen. Da's ook de moeite weerdig! Dank, watersporters.

Aanzien doet gedenken

Terwijl de „Insulinde" daar op het Pikmeer lag te kabbelen en te babbelen, voeren de Ouden van Dagen van Sex- en Pieters-bierum voorbij. En zie: gisteren was er al een pompiertje, dat ze prompt 25 gulden 17 bij malkander gooiden voor een paar nieuwe motoren in Mees' z'n boot. Hulde!

Onze sportrubriek

Het familie-elftal van Poeiesz in Sneek nam de handschoen aan van een groep Scharnegoutumer voetjeballers en speelde in Scharnegoutum een metsjen. Met vier-nul gingen de Poeieszianen weer huiswaarts. Der was veel publiek bij de wedstrijd, dank ook zij de medewerking van „Excelsior" en de estafette-met-vrije-deelneming in de pauze.

Er werd ruim 48 gulden gecollecteerd en een groepje goedwillenden rondde 't bedrag af op 50 pop. Töp! ♣ De wedstrijd van 't „dames"-elftal de Insula's tegen IJsbrechtum leverde 34 gulden 88 op. Ook niet kwaad! ♣ En Donderdagavond zeven uur speelt in Dronrijp de „Telex" (een verzameling zetters, drukkers, administra- en expedieurs van die bloedeigen Leeuwarder van ons) tegen een groep Dronrijpsters. Dronrijp weet dus waar 't Donderdagavond terecht kan!

Voor al wat in en om Sneek woont.

Dat actieve Sneker Reddingboot-comité (wij lichten onze garibaldi) — welks eerste financiële verantwoording de Snekenaren Vrijdag tegemoet kunnen zien — gaat verheugd (wat een wónder!) verder. Morgenmiddag is er een filmmiddag voor de kienders in „Amicitia". Geen kipje blijve thuis! Volgende week Woensdag, om halfacht in de avondstond, zingt het Gevangenenkoor voor Sneek. Het gebouw voor Christelijke Belangen aan de Singel zal (helaas) te klein zijn om al de mensen, die dit zo langzamerhand beroemd wordende koor van 140 man willen horen, te herbergen. The Rhythm Tigers luisteren de avond verder op. Een buitenkansje voor de Snekers, die dit concert-per-lijn in een besloten ruimte kunnen horen! En dan: de prijzen van [illegible] Reddingboei-actie (de service van de winkeliers aan kosting-klant) zijn geëtaleerd bij Bervoets. Wie ze ziet, weet dat [illegible] met S O S-platen het parool is!

Buskes

Juffer K. Hessels (uit St. Anna) hield een inzamenlinkje onder haar collega's van de stichting 's Heerenloo—Lozenoord te Ermelo: 3 guldens en 9 stuvers. ♣ Het buske bij het reisbureau Lissone-Lindeman (in dat brave Liwadden van ons) was vol; 23 gulden 59 kwam der uit. Er staat al een nieuw!

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Huishoudelijk reglement 1964
Huishoudelijk reglement 1964. Gelet op artikel 22 van de Beginselenwet gevangeniswezen; Gehoord de sectie gevangeniswezen van de Centrale Raad van Advies voor het Gevangeniswezen, de Psychopatenzorg en de Reclassering; Stelt vast de navolgende bepalingen, die kunnen worden aangehaald als huishoudelijk reglement voor de gevangenis te Leeuwarden.

Gevangenis Leeuwarden, 's-Gravenhage, 1 mei 1964

Hoofdstuk I. Het Gesticht
- Bestemming van het gesticht
- Inrichting van het gesticht
- Verwarming, verlichting en brandveiligheid

Hoofdstuk 11. De Ambtenaren

- De ambtenaren in het algemeen
- De directie
- Het administratief personeel
- De sociaal ambtenaar
- De geestelijke verzorgers
- De geneesheer
- Het onderwijzend personeel
- De bibliotheekbeheerder
- Het bewakingspersoneel
- Het arbeidspersoneel
- Het verplegend personeel
- Het huishoudelijk personeel
- De gestichtsraad

Hoofdstuk 111. Het Regiem

- Algemene bepalingen
- Materiële verzorging
- Geestelijke verzorging
- Briefwisseling
- Bezoek
- Eigen geld
- Ontwikkeling en ontspanning

MINISTERIE VAN JUSTITIE

Directie Gevangeniswezen
Stafbureau Algemene Vraagstukken Nr. 177/364

DE MINISTER VAN JUSTITIE,

Gelet op artikel 22 van de Beginselenwet gevangeniswezen;
Gehoord de sectie gevangeniswezen van de Centrale Raad van Advies voor het Gevangeniswezen, de Psychopatenzorg en de Reclassering; Stelt vast de navolgende bepalingen, die kunnen worden aangehaald als huishoudelijk reglement voor de gevangenis te Leeuwarden.

Hoofdstuk I

HET GESTICHT

- Par. 1. Bestemming van het gesticht
    - Artikel 1. Het gesticht is bestemd voor opneming van mannelijke gevangenen als bedoeld in artikel 19 van de Wet van 21 december 1951 (Staatsblad nr. 596).
- Par. 2. Inrichting van het gesticht
    - Artikel 2. Aan de interne selectie van' de gedetineerden dient.de nodige aandacht te worden geschonken.
    - Artikel 3. Als regel worden twee gedetineerden niet in een woonvertrek geplaatst.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Artikel 4. Alle vertrekken zijn genummerd of van een ander merkteken voorzien; op de deuren staat, voor zover nodig, de bestemming aangegeven. Op of naast de deur van elk bewoond vertrek voor gedetineerden is een kaart gehecht, bestemd voor de vermelding van de personalia. Het model hiervan wordt door de Minister van Justitie vastgesteld.
- Artikel 5. Op het bureau van de directeur, alsmede op plaatsen, waar dit voor de dienst noodzakelijk en verantwoord wordt geacht, bevindt zich een plattegrond van het gesticht en een lijst, waarop alle lokalen van het gesticht zijn aangegeven onder vermelding van de bestemming.
- Artikel 6. De deuren en hekken zijn zoveel mogelijk voorzien van het nummer van de daarbij behorende sleutels. Van alle aanwezige sleutels wordt een nauwkeurige administratie bijgehouden. Voor zover de sleutels niet in gebruik zijn bevinden deze zich op de door de directeur aangegeven plaats" en onder bewaking van daarvoor aangewezen ambtenaren. Van de afgegeven sleutels wordt door deze aantekening gehouden. Van elke sleutel moet: tenminste een reservesleutel aanwezig zijn. De reservesleutels moeten in een daartoe stemde sleutelkast worden bewaard. De sleutel van deze sleutelkast berust uitsluitend bij de directeur of, bij diens afwezigheid, bij zijn vervanger. Dienstsleutels mogen nimmer in handen van gedetineerden zijn.

- Par. 3. Verwarming, verlichting en brandveiligheid
  - Artikel 7. Met de verwarming van de gedetineerdenverblijven wordt aangevangen op de 16e oktober en geëindigd op de le april. In verband met de weersgesteldheid kan hiervan worden afgeweken.
  - Artikel 8. Bij de verwarming van de gedetineerdenverblijven wordt zoveel mogelijk gestreefd naar een voldoende warmtegraad. De temperatuur van de 'vertrekken waarin zieken worden verpleegd wordt in overleg met de geneesheer geregeld; zo nodig geschiedt de verwarming van deze vertrekken door middel van een afzonderlijke verwarmingsapparatuur.
  - Artikel 9. Voor een voldoende verlichting van het gestichten de bijbehorende terreinen wordt zorggedragen, waarbij in het bijzonder ook aal). de eisen van veiligheid dient te worden voldaan. Voorts wordt de nodige aandacht besteed aan een doelmatige verlichting van de door de gedetineerden bewoonde vertrekken. Lantaarns met kaarsen of lucifers of andere middelen voor noodverlichting dienen steeds voorhanden te zijn.
  - Artikel l0. In het gesticht moeten steeds voldoende en te allen tijde bruikbare brandblusmiddelen aanwezig zijn. Hieromtrent dient overleg te worden gepleegd met de bouwkundig ambtenaar van de Rijksgebouwendienst en het Hoofd van de brandweer ter plaatse.

Hoofdstuk II DE AMBTENAREN

Par. 1. De ambtenaren in het algemeen

- Artikel 11. De bepalingen van dit reglement met betrekking tot ambtenaren zijn tevens van toepassing op hen, met wie een arbeidsovereenkomst naar burgerlijk recht is gesloten.
- Artikel 12. De ambtenaren zijn verplicht de gedetineerden op behoorlijke wijze tegemoet te treden en hen door hun houding in woorden en daden tot voorbeeld te zijn. De handhaving van orde en tucht dient op zodanige wijze te geschieden, dat het gezag wordt hooggehouden. In geval van moedwillige tegenstand en lijdelijk verzet wordt doortástend opgetreden. Het gebruik maken van wapenen wordt, binnen het raam van de terzake bestaande voorschriften, zo nodig bij nadere instructie van de directeur geregeld.
- Artikel 13. De ambtenaren zijn verplicht de bevelen van hun meerderen op te volgen. Zij zullen voorts streven naar een goede onderlinge samenwerking met alle leden van het personeel, teneinde de juiste vervulling van ieders taak in het gesticht zoveel mogelijk te helpen bevorderen.
- Artikel 14 De ambtenaren verwijderen zich gedurende de uren van hun dienst niet uit het gesticht zonder de voorkennis en toestemming van de directeur.
- Artikel 15. Het is de ambtenaren verboden:
  1e. voor gedetineerden enig voorwerp in of buiten het gesticht te brengen zonder toestemming van de directeur;
  2e. aan gedetineerden geschenken, in welke vorm dan ook, te geven of van hen, of in hun belang van derden, iets aan te nemen;
  3e. betreffende gedetineerden mededelingen van welke aard ook te doen aan andere gedetineerden of zonder toestemming van de directeur zulks te doen aan derden.
- 4e. van gedetineerden iets te kopen, aan hen te verkopen of van hen terleen te ontvangen, dan wel zonder toestemming van de directeur aan hen terleen te geven;
- 5e. connecties aan te knopen en te onderhouden met betrekkingen van gedetineerden, of wel met kortelings ontslagen gedetineerden en hun betrekkingen;
- 6e. gedetineerden tot het verrichten van particulier werk of andere dergelijke diensten te bezigen, tenzij met toestemming van de Minister van Justitie.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Artikel16. De ambtenaren voor wie uniformen of onderscheidingstekenen zijn vastgesteld zijn verplicht deze tijdens de uitoefening van hun dienst te dragen, behoudens in bijzondere gevallen ter beoordeling van de directeur. De ambtenaren moeten, zo dikwijls de directeur het nodig oordeelt of dit in de voor hen vastgestelde instructie is bepaald, bewapend zijn.
- Artikel 17. Indien een ambtenaar door ziekte of anderszins verhinderd is zijn dienst te verrichten, is hij verplicht daarvan onder opgave van redenen zo tijdig mogelijk mededeling te doen aan de directeur, teneinde vertraging of hinder in de dienst zoveel doenlijk te voorkomen.
- Artikel 18. Iedere ambtenaar is verplicht zorg te dragen voor de veiligheid in het gesticht en te waken tegen ontvluchting. Te dien einde zal hij erop bedacht moeten zijn, dat het toezicht op de gedetineerden niet wordt onderbroken.
- Artikel 19. Door het personeel mag slechts worden gerookt op door de directeur aan de hand van de terzake bestaande voorschriften aan te wijzen plaatsen en tijdstippen.

Par. 2. De directie

- Artikel 20. De directeur is belast met het beheer van het gesticht. Hij is hiervoor verantwoording verschuldigd aan de Minister van Justitie.
- Artikel 21. Het beleid van de directeur zal er in het bijzonder op gericht moeten zijn om door middel van het voor het gesticht vastgestelde regiem de daarbij beoogde doeleinden zoveel mogelijk tot hun recht te doen komen.
- Artikel 22. De directeur is aansprakelijk voor de goede gang van. zaken in het gesticht overeenkomstig de daaromtrent geldende wettelijke regelen en administratieve voorschriften. Hij stelt zich regelmatig door eigen waarneming van de toestand in het gesticht op de hoogte.
- Artikel 23. Behalve aan de personen, die ambtshalve of in verband met de gestichtsdienst daartoe gerechtigd zijn, verleent de directeur slechts toegang tot het gesticht aan die personen te wier aanzien hij daartoe een algemene of incidentele machtiging van de Minister van Justitie heeft ontvangen.
- Artikel 24. De directeur is bevoegd toegelaten personen uit het gesticht te verwijderen indien hun optreden ten aanzien van de gedetineerden daartoe aanleiding geeft of wel zij zich niet houden aan door de directeur met het oog op de eisen van de gestichtsdienst gegeven aanwijzingen.
- Artikel 25. De directeur controleert op ongeregelde tijden, in elk geval eenmaal per maand de kas van de comptabele en de door deze beheerde girorekening. Hij houdt van deze controle en van zijn daarbij opgedane bevindingen aantekening. Hij oefent geregeld steekproefsgewijze controle uit op de in het gesticht aanwezige goederen en voorraden.
- Artikel 26. De directeur bezoekt of ontvangt iedere gedetineerde in beginsel op de dag van opneming in het gesticht of anders zo spoedig mogelijk na deze dag. Hij geeft de gedetineerden op gezette tijden gelegenheid hem te spreken en bezoekt geregeld een aantal hunner, teneinde zoveel mogelijk inzicht te krijgen in hun aard, stemming en psychische toestand. Hij stelt zich in het bijzonder op de hoogte van de toestand van de gedetineerden, die een disciplinaire straf ondergaan, als bedoeld in artikel 100, sub a, b, c en d van de Gevangenismaatregel, alsmede van de toestand van hen, die in een isoleercel zijn geplaatst.
- Artikel 27. Ter bevordering van de belangen van de dienst en van de goede onderlinge samenwerking van het personeel belegt de directeur geregeld bijeenkomsten met het personeel.
- Artikel 28. De directeur stelt voor het personeel de nodige instructies vast en legt deze ter goedkeuring voor aan de Minister van Justitie.
- Artikel 29. De directeur geeft kennis aan de Minister van Justitie van alle voorvallen en bijzonderheden, ten aanzien waarvan zulks is voorgeschreven dan wel redelijkerwijs mededeling kan worden verwacht. Van elk bijzonder voorval in het gesticht doet de directeur aantekening houden.
- Artikel 30. De directeur streeft naar een goede samenwerking met de commissie van toezicht en bevordert dat deze haar taak naar behoren kan vervullen.
- Artikel 31. De directeur doet aan de betrokken Officier van Justitie zodra mogelijk mededeling van alle in het gesticht gepleegde strafbare feiten, zomede van andere feiten, waarvan hij kennisneming door deze noodzakelijk of gewenst acht.
- Artikel 32. De directeur is gehouden dagelijks de inschrijvingen van de gedetineerden in de krachtens de art.566 t/m 569 van het Wetboek van Strafvordering voorgeschreven registers te ondertekenen.
- Artikel 33. Aan iedere gedetineerde die invrijheid wordt gesteld, wordt een door de directeur getekend bewijs van ontslag uitgereikt, waarop het bedrag van de uitgaanskas wordt vermeld.
- Artikel 34. Bij ongeval of plotseling optredende ziekte van een gedetineerde, waarschuwt de directeur terstond de geneesheer of diens vervanger. Indien een gedetineerde in levensgevaar verkeert doet de directeur hiervan bovendien aanstonds mededeling aan de betrokken geestelijke verzorger. Bij afwezigheid of verhindering van deze laatste of in gevallen, waarin de betreffende gedetineerde niet onder de bearbeiding van enige geestelijke verzorger valt, tracht de directeur anderszins in de mogelijkheid van geestelijke bijstand

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

te voorzien. Voorts waarschuwt hij voor zover mogelijk de echtgenote of een der naaste bloed- of aanverwanten van de gedetineerde. Van de overbrenging van een gedetineerde naar een ziekeninrichting geeft de directeur, indien de gedetineerde geacht wordt daartoe niet of bezwaarlijk instaat te zijn, voor zover mogelijk, kennis aan de echtgenote of aan een der naaste bloed- of aanverwanten van de betrokkene.

- Artikel 35. Voor de aangifte van elk sterfgeval van een gedetineerde wordt door de directeur zorg gedragen. De directeur stelt tevens de nabestaanden van de betrokken gedetineerden aanstonds met diens overlijden in kennis. Indien de teraardebestelling niet door de zorg en voor rekening van de nabestaanden plaats heeft, geschiedt deze door bemiddeling van de directeur en voor rekening van het Rijk, voor zover het eigen geld en de uitgaanskas van de overledene niet toereikend zijn voor de bestrijding der kosten. Daarbij zullen de ten laste van het Rijk komende uitgaven zoveel mogelijk dienen te worden beperkt.
- Artikel 36. De directeur draagt zorg dat alle ambtenaren met de behandeling van de brandblusmiddelen vertrouwd zijn en doet daartoe periodiek de nodige oefeningen houden. Bij het uitbreken van brand in of in de nabijheid van het gesticht, neemt de directeur de maatregelen, die met het oog op de veiligheid van personen en goederen in het gesticht noodzakelijk zijn. De verplichtingen van de ambtenaren in geval van brand worden door de directeur bij instructie vastgesteld.
- Artikel 37. De directeur draagt zorg dat de daarvoor in aanmerking komende ambtenaren met het gebruik van vuurwapenen vertrouwd zijn. Hij bevordert dat hiertoe de nodige oefeningen worden gehouden.
- Artikel 38. De adjunct-directeur of de door de Minister van Justitie aangewezen ambtenaar staat de directeur terzijde bij het beheer van het gesticht en verricht overigens de werkzaamheden die hem krachtens een door de directeur vastgestelde taakverdeling zijn opgedragen. Bij afwezigheid van de directeur treedt hij in diens plaats op en is al het omtrent de directeur bepaalde op hem van toepassing.

Par. 3. Het administratief personeel

- Artikel 39. Het hoofd van de administratie, tevens comptabele, zorgt voor de goede gang van zaken op de administratie. Hij besteedt aandacht aan de verdere scholing van het administratief personeel.
- Artikel 40. Uit het administratief personeel wordt door de Minister van Justitie een plaatsvervangend comptabele aangewezen.

Par. 4. De sociaal ambtenaar

- Artikel 41. De sociaal ambtenaar tracht zich zoveel mogelijk een inzicht te verschaffen in de persoonlijkheid van alle in het gesticht opgenomen gedetineerden. Hij bemiddelt, zo mogelijk in overleg met een reclasseringsinstelling, bij het zoeken naar een oplossing van de maatschappelijke moeilijkheden der gedetineerden, welke voortvloeien uit of in verband staan met het feit hunner detentie. Hij stimuleert een verantwoorde vrijetijdsbesteding der gedetineerden, welke op hun ontwikkeling en ontspanning gericht dient te zijn. Bij de uitoefening van de bovenvermelde werkzaamheden als ook overigens handelt hij naar de voor hem vastgestelde instructie.

Par. 5. De geestelijke verzorgers

- Artikel 42. De aan het gesticht verbonden geestelijke verzorgers behartigen de geestelijke verzorging van de gedetineerden, voor zover deze aan hen is opgedragen, overeenkomstig de terzake al of niét bij instructie vastgestelde richtlijnen. Zij zorgen bij ziekte, verlof of verhindering uit anderen hoofde voor voldoende vervanging ten genoege van de directeur, die tijdig met de regeling dier vervanging in kennis dient te worden gesteld, onverminderd de mededeling, die zij daarvan aan de hoofdpredikant of aan de hoofdaalmoezenier bij de inrichtingen van Justitie zullen hebben te doen. Duurt de afwezigheid langer dan een maand, dan dient omtrent de vervanging overleg te worden gepleegd met de hoofdpredikant of met de hoofdaalmoezenier voornoemd.
- Artikel 43. De geestelijke verzorgers stellen zich zo spoedig mogelijk na opneming van een gedetineerde, wiens geestelijke verzorging aan hen is opgedragen, met deze i~ verbinding en houden ook verder geregeld contact met hem. Tevens bezoeken zij een gedetineerde als bedoeld in het eerste lid, indien hun daartoe door of namens de directeur het verzoek wordt gedaan. De directeur kan in bepaalde gevallen toestaan, dat voor het bezoek van een geestelijke verzorger de arbeid wordt onderbroken. Voorts kan hij, indien daartoe aanleiding bestaat, het bezoek verbieden of daarvoor bepaalde uren aanwijzen.
- Artikel 44. De op grond van artikel 65 van de Gevangenismaatregel vereiste toestemming van de directeur, ten aanzien van het zich in verbinding stellen van de aan het gesticht verbonden geestelijke verzorgers met gedetineerden, wier geestelijke verzorging niet aan hen is opgedragen, zal door de directeur slechts mogen worden verleend met inachtneming van het bepaalde in het tweede of derde lid van dit artikel. Indien de geestelijke verzorging van de in het eerste lid van dit artikel bedoelde gedetineerden aan een ander is opgedragen, zal slechts tot het verlenen van de vereiste toestemming mogen worden overgegaan, wanneer daartoe gegronde en voldoend gemotiveerde redenen aanwezig kunnen worden geacht en nadat de

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

betrokken gedetineerden terzake door de directeur zijn gehoord. Twijfelgevallen zullen door de directeur ter beslissing worden voorgelegd aan de Minister van Justitie, onder overlegging van het aan het slot van artikel ~5 van de Gevangenismaatregel bedoeld advies. Voor zover het betreft gedetineerden, wier geestelijke verzorging niet aan een ander is opgedragen, zal de directeur alvorens de vereiste toestemming te verlenen, terzake overleg plegen met de aan het gesticht verbonden geestelijke verzorgers waarbij, ter bevordering van de meest verantwoorde beslissing, de nodige aandacht dient te worden geschonken aan godsdienstige afkomst en instelling van de betrokken gedetineerden.

- Artikel 45. Omtrent de tijdstippen, waarop de godsdienstoefeningen en spreekuren zullen worden gehouden, godsdienstonderwijs zal worden gegeven of wel retraites, tridua of protestantse kerkelijke conferenties zullen plaats hebben wordt overleg gepleegd met de directeur.
- Artikel 46. De aan het gesticht verbonden geestelijke verzorgers worden, voor zoveel ieder van hen aangaat, in kennis gesteld met bezoeken aan gedetineerden door geestelijke verzorgers als bedoeld in art. 66 van de Gevangenismaatregel.
- Artikel 47. Aan de aan het gesticht verbonden geestelijke verzorgers wordt medegedeeld: welke gedetineerden behoren tot een genootschap op geestelijke grondslag, waarvan een vertegenwoordiger, op grond van artikel 67, eerste lid, van de Gevangenismaatregel, tot het behartigen van hun geestelijke belangen is toegelaten. ten aanzien van welke gedetineerden door de directeur de op grond van artikel 67, tweede lid, van de Gevangenismaatregel vereiste toestemming is verleend.
- Artikel 48. Ten aanzien van de bezoeken aan gedetineerden door geestelijke verzorgers als bedoeld in art 66 van de Gevangenismaatregel, of door vertegenwoordigers van genootschappen op geestelijke grondslag als bedoeld in artikel 67 van de Gevangenismaatregel, is het bepaalde in artikel 43, derde en vierde lid, van dit reglement ook zoveel mogelijk van toepassing.
- Artikel 49. De aan het gesticht verbonden geestelijk verzorgers verstrekken in de loop van de maand januari aan de directeur de benodigde gegevens voor' de samenstelling van diens jaarverslag.

Par. 6. De geneesheer

- Artikel, 50. De geneesheer houdt de directeur steeds op de hoogte van het adres waar hij, zo nodig, bereikbaar is. Hij zorgt dat hij in geval van ziekte, verlof of verhindering uit anderen hoofde, door een andere geneesheer wordt vervangen. Van elke vervanging wordt door hem kennisgegeven aan de directeur en, zo de vervanging langer duurt dan drie dagen, door diens tussenkomst aan de Minister van Justitie.

- Artikel 51. Mede teneinde zich op de hoogte te stellen van de lichamelijke en geestelijke toestand van de binnengekomen gedetineerden, brengt de geneesheer als regel op alle werkdagen een bezoek aan het gesticht. Daarbij bezoekt hij in elk geval diegenen, aan wie een der straffen is opgelegd als bedoeld in art. 100, sub a, b, c en d van de Gevangenismaatregel alsmede hen, die in een isoleercel zijn geplaatst. Hij is voorts verplicht om wanneer de directeur buiten die bezoektijd zijn aanwezigheid in het gesticht noodzakelijk acht, aan diens daartoe strekkend verzoek gevolg te geven.
- Artikel 52. De geneesheer ziet toe op de opvolging van de door hem gegeven voorschriften. Indien deze voorschriften de gang van zaken en de orde in het gesticht betreffen, pleegt hij daaromtrent vooraf overleg met de directeur. Hij overtuigt zich er zoveel mogelijk van dat de voeding, in het bijzonder voor de zieken, behoorlijk gereed gemaakt wordt.
- Artikel 53. De geneesheer is verplicht om aan de directeur alle inlichtingen te verstrekken, die door hem zonder schending van zijn beroepsgeheim kunnen worden gegeven.
- Artikel 54. Zodra een gedetineerde naar het oordeel van de geneesheer in levensgevaar verkeert, geeft de geneesheer daarvan kennis aan de directeur.
- Artikel 55. De geneesheer verstrekt in de loop van de maand januari aan de directeur de benodigde gegevens voor de samenstelling van diens jaarverslag.
- Artikel 56. De geneesheer handelt overigens overeenkomstig de ten aanzien van de geneeskundige verzorging der gedetineerden al dan niet bij instructie door de Minister van Justitie vastgestelde richtlijnen.

Par. 7. Het onderwijzend personeel

- Artikel 57. Het onderwijzend personeel draagt zorg voor het van Rijkswege te geven onderwijs.

Par. 8. De bibliotheekbeheerder

- Artikel 58. De bibliotheekbeheerder dient de gedetineerden van advies bij het kiezen van lectuur en geeft hun voorlichting over de aard en inhoud van de boeken. Hij is voorts belast met de zorg voor een doelmatig administratief beheer van de bibliotheek en ziet toe dat de boeken in goede staat verkeren. Hij verricht zijn

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

taak in overeenstemming met het dienaangaande gestelde in artikel 104 en met de ten aanzien van het bibliotheekbeheer vastgestelde instructies.

Par. 9. Het bewakingspersoneel

1. Artikel 59. Het hoofd van de bewaking draagt zorg voor de goede uitvoering van de aan het bewakings en huishoudelijk personeel opgedragen diensten en houdt daarop nauwlettend toezicht. Hij bevordert de goede orde en veiligheid in het gesticht en let op een doeltreffende bewaking. Hiertoe kan hij aan andere gestichtsambtenaren de door hem nodig geachte aanwijzingen geven. Bij verstoring van de orde of gevaar voor de veiligheid treft hij aanstonds de nodige maatregelen, doch gaat daarbij niet verder dan de ogenblikkelijke toestand vereist en stelt daarna onmiddellijk de directeur van het gebeurde op de hoogte. Hij schenkt in het bijzonder aandacht aan de praktische scholing van het bewakingspersoneel en aan een juiste omgang van dit personeel met de gedetineerden.
- Artikel 60. De overige kaderleden of hun vervangers staan het hoofd van de bewaking in zijn taak terzijde en verrichten overigens de werkzaamheden die hun, krachtens een door de directeur vastgestelde taakverdeling zijn opgedragen.
- Artikel 61. Het bewakingspersoneel houdt toezicht op de gedetineerden, zowel in het gesticht als op het gestichtsterrein, en bij werkzaamheden buiten het gesticht, welke onder bewaking moeten worden verricht. Bij de uitoefening van zijn taak schenkt dit personeel aandacht aan de persoonlijkheid van de gedetineerden, teneinde daaromtrent zo nodig inlichtingen te kunnen verstrekken. Het bewakingspersoneel streeft voorts bij zijn optreden naar een gunstige beïnvloeding der gedetineerden. De nadere regeling van de dienstverrichtingen van het bewakingspersoneel wordt overgelaten aan de directeur.

Par. 10. Het arbeidspersoneel

- Artikel 62. Uit het aanwezige arbeidspersoneel is een ambtenaar belast met de leiding van de arbeid in het gesticht in het algemeen, onverminderd ieders verantwoordelijkheid voor de hem persoonlijk toevertrouwde taak. De met de leiding belaste ambtenaar streeft, voor zoveel van hem afhangt, naar een efficiënte bedrijfsvoering van de arbeid.
- Artikel 63. Bij de leiding van de werkzaamheden van de gedetineerden zal in het oog moeten worden gehouden dat het zich wennen aan geregelde -en- intensieve arbeid van bijzondere waarde is voor hun wederopneming in de maatschappij; daartoe zullen ook de arbeidsmethoden zoveel mogelijk gericht moeten zijn op aanpassing aan die in de vrije bedrijven.
- Artikel 64. Bij de uitoefening van zijn taak schenkt het arbeidspersoneel aandacht aan de persoonlijkheid van de gedetineerden, teneinde daaromtrent zo nodig inlichtingen te kunnen verstrekken, en streeft tevens naar een gunstige beïnvloeding van de gedetineerden. Het arbeidspersoneel zal nauwkeurig letten op een oordeelkundig gebruik van machines, gereedschappen en materialen. Voorts zal dit personeel er op toezien, dat door de gedetineerden geen arbeid wordt verricht, welke niet door of vanwege de directeur is opgedragen of uitdrukkelijk is toegestaan. Ten aanzien van de orde en veiligheid in het gesticht zal ook het arbeidspersoneel zich hebben te gedragen naar de terzake door het hoofd van de bewaking te geven aanwijzingen.

Par. 11. Het verplegend personeel

- Artikel 65. Het verplegend personeel draagt zorg voor nauwkeurige uitvoering van de door de geneesheer ten aanzien van de geneeskundige behandeling der gedetineerden gegeven voorschriften en aanwijzingen. Overigens gedraagt het zich overeenkomstig de bevelen van de directeur.

Par. 12. Het huishoudelijk personeel

- Artikel 66. De koks houden bij de uitoefening van hun taak rekening met de eisen der hygiëne. Zij dragen binnen het raam van de terzake bestaande voorschriften zorg voor een oordeelkundige bereiding en verdeling der voeding en trachten de smakelijkheid van de maaltijden zoveel mogelijk te bevorderen. Zij houden toezicht op alle onder hun berusting zijnde levensmiddelen en op de werkzaamheden, welke in de keuken en de daarbij behorende vertrekken worden verricht. Voorts zijn zij aansprakelijk voor de reinheid van keuken en de bovenbedoelde vertrekken, alsmede van het keukengerei. Een der koks is met de leiding der werkzaamheden belast.
- Artikel 67. De stokers dragen zorg voor een zorgvuldige behandeling van de verwarmingsinstallaties.

Par. 13. De gestichtsraad

- Artikel 68. In het gesticht is een gestichtsraad. De gestichtsraad adviseert de directeur, behalve in de gevallen genoemd in artikel 19a t/m c en in artikel 20, eerste lid, van de Gevangenismaatregel, tevens in de gevallen

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

waarin de directeur zulks wenselijk acht. De gestichtsraad kan de directeur op initiatief van een der leden adviseren om andere onderwerpen betreffende de gestichtsdienst op de agenda te plaatsen.

Hoofdstuk III HET REGIEM

Par. 1. Algemene bepalingen

- Artikel 69. De gedetineerden ondergaan hun straf in beperkte gemeenschap. De directeur draagt zorg, dat niet meer gedetineerden worden samengebracht, dan in verband met de eisen van veiligheid verantwoord is te achten. Voor de gedetineerden kan een observatieperiode in acht worden genomen. De duur daarvan bedraagt "als regel niet meer dan een maand en ten hoogste twee maanden na binnenkomst van de gedetineerde. Gedurende de observatieperiode wordt in het algemeen afzondering toegepast, met dien verstande, dat de betrokken gedetineerden als regel zullen worden toegelaten tot de in het gesticht te houden godsdienstoefeningen of bezinningsbijeenkomsten van een genootschap op geestelijke grondslag.

2. Artikel 70. Na afloop van de observatieperiode bestaat de beperkte gemeenschap uit:
   a. gemeenschappelijke arbeid, tenzij bepaalde gedetineerden op grond van hun persoonlijkheid naar de mening van de directeur, gehoord de gestichtsraad, daarvoor niet in aanmerking kunnen komen;
   b. gemeenschappelijk onderwijs voor de daarvoor in aanmerking komende gedetineerden;
   c. gemeenschappelijke godsdienstoefeningen en bezinningsbijeenkomsten, alsmede gemeenschappelijk godsdienstonderwijs, waaronder contactbijeenkomsten;
   d. gemeenschappelijke lichaamsoefeningen;
   e. gemeenschappelijke beweging in de open lucht.

Voor zover de persoonlijkheid en de houding van de gedetineerden zulks toelaten kan de beperkte gemeenschap worden uitgebreid met een of meer der volgende vormen:

a. gemeenschappelijke sport;
b. gemeenschappelijke lezingen en voordrachten;
c. gemeenschappelijke uitvoeringen;
d. gemeenschappelijke recreatie;
e. gemeenschappelijke maaltijden, op feest- en /of hoogtijdagen en aan het slot van een retraite of protestants kerkelijke conferentie, voor zover de directeur zulks wenselijk en mogelijk acht.

- Artikel 71. De gedetineerden zijn te allen tijde verplicht de bevelen op te volgen hun door of namens de directeur gegeven.
- Artikel 72. Zodra een gedetineerde wordt binnengebracht worden de bescheiden tot zijn insluiting door of vanwege de directeur onderzocht. Zijn deze stukken in goede orde bevonden en bestaat er geen twijfel omtrent de identiteit van de gedetineerde, dan geschieden de vereiste inschrijvingen. Daarbij worden tevens de in zijn bezit zijnde geldswaarden en kostbaarheden door of vanwege de directeur in bewaring genomen en opgeborgen in een zorgvuldig afgesloten ruimte. Na de inschrijving wordt de gedetineerde in een daarvoor bestemd lokaal nauwkeurig gevisiteerd. Worden bij de visitatie nog geldswaarden of kostbaarheden bij hem aangetroffen', dan worden deze alsnog ter bewaring aan de directeur ter hand gesteld. De overige in zijn bezit zijnde voorwerpen worden ingenomen en opgeborgen overeenkomstig de voor eigen kleding van gedetineerden gestelde regelen.
- Artikel 73. Het is de gedetineerden in het algemeen verboden voorwerpen onder hun berusting te hebben, welke niet van gestichtswege zijn verstrekt. De directeur kan de gedetineerden aan hun kleding of aan den lijve op het bezit van zodanige voorwerpen doen onderzoeken. Clandestien vervaardigde of binnengebrachte voorwerpen worden als regel vernietigd. Voor zover daartoe niet wordt overgegaan, worden deze voorwerpen bij de eigendommen van de betrokken gedetineerde opgeborgen. De gedetineerde wordt met de terzake gevolgde gedragslijn in kennis gesteld.
- Artikel 74. De directeur kan, volgens door de Minister van Justitie gegeven richtlijnen, aan de gedetineerden toestaan bepaalde bij inkomst in hun bezit zijnde of hun toegezonden voorwerpen onder hun berusting te houden.
  - Artikel 75. De gedetineerde ontvangt na afloop van de visitatie een bad of douche tenzij hiertegen uit medisch oogpunt bezwaar mocht bestaan.
  - Artikel 76. Bij binnenkomst in het voor hem bestemde vertrek wordt de gedetineerde gewezen op zijn verplichtingen. Tevens wordt zijn aandacht gevestigd op het aldaar aanwezige uittreksel uit het huishoudelijk reglement en uit andere voorschriften het Gevangeniswezen betreffende. Voor zoveel nodig wordt dit uittreksel voorgelezen.
  - Artikel 77. De dagindeling der gedetineerden wordt als volgt geregeld:
    - 6.45 - 7.45 uur: opstaan en ontbijt;
    - 7.45 - 12.00 uur: arbeid, onderbroken door een arbeidspauze van 9.45 - 10.00 uur.
    - 12.00 - 13.30 uur: middagmaal en voor zover mogelijk beweging inde open lucht;

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- 13.30 - 17.45 uur: arbeid, onderbroken door een arbeidspauze van 15.30 - 15.45 uur.
- 18..00 uur: avondeten;
- 22.00 uur: uur van naar bed gaan.

Op zaterdag wordt geen arbeid verricht.
Op zon- en feestdagen en op zaterdagen wordt het uur van opstaan gesteld op 7.30 uur. Door de directeur kan aan gedetineerde bij uitzondering worden toegestaan zich na 22.00 uur, doch niet later dan 23.00 uur, ter ruste te begeven. Onderbreking van de arbeidstijden wordt tot het uiterste beperkt:' Indien onderbreking echter onvermijdelijk is, tracht de directeur deze zoveel mogelijk te doen aansluiten aan het begin of aan het einde der arbeidstijden. In verband met de arbeidseisen of om andere dringende redenen kan de directeur, na bekomen machtiging van de Minister van Justitie, van vorenstaande dagindeling afwijken. Tijdens de arbeidspauze kan de gedetineerden het nuttigen van koffie, thee, zoete- en karnemelk worden toegestaan. Zulks mag niet gedurende de arbeid geschieden.

- Artikel 78. Het is de gedetineerden verboden tijdens de niet voor de nachtrust bestemde uren te bed te liggen behoudens met toestemming van de directeur.
- Artikel 79. Ter aankondiging van het uur van opstaan, van de aanvang der arbeidstijden, van het zich ter ruste begeven, van de kerkgang en overigens voor zover daaraan behoefte bestaat, wordt een geluidsignaal gegeven.
- Artikel 80. De gedetineerde, die het gesticht tijdelijk verlaat, wordt vooraf alsmede bij zijn terugkeer in het gesticht, nauwkeurig gevisiteerd. Ook voor ontslag of overplaatsing uit het gesticht heeft dergelijke visitatie plaats.
- Artikel 81. De directeur dient de aan een gedetineerde verstrekte werktuigen en gereedschappen na afloop van de arbeid te doen innemen. Voor de beoefening van huisvlijt aan gedetineerden verstrekte gereedschappen worden voor de nachtrust ingenomen. Dit kan ook geschieden met de bovenkleding van gedetineerden en met de hen verstrekte messen, vorken en lepels, indien zulks met het oog op de veiligheid noodzakelijk wordt geacht.
- Artikel 82. Moedwillig of door achteloosheid door de gedetineerden tijdens de detentie aan het Rijk toegebrachte schade kan zowel op de uitgaanskas als op het overige gedeelte van het arbeids1oon worden verhaald; tot de gehele schuld voor zover mogelijk vereffend is. Dit verhaal zal in de eerste plaats op het zakgeld moeten geschieden, voor zover wenselijk in door de directeur te bepalen maandelijkse termijnen. Verhaal op, de uitgaanskas zal eerst plaats hebben wanneer en voor zover de schade niet door verhaal op het zakgeld kan worden gedekt. Verhaal kan ook plaats vinden op de gezamenlijke gebruikers van een voorwerp of vertrek. Dit verhaal kan slechts op tweederde gedeelte van het zakgeld geschieden en kan eveneens worden voortgezet tot ieders deel van de schuld voor zover mogelijk vereffend is.
- Artikel 83. Kosten door het Rijk betaald ingevolge een door een gedetineerde zichzelf moedwillig toegebracht lichamelijk letsel kunnen op de uitgaanskas en op het zakgeld worden verhaald, tot de gehele schuld voor zover mogelijk vereffend is. Het bepaalde in het tweede en derde lid van het vorige artikel vindt daarbij toepassing.
- Artikel 84. Naar gelang van behoefte wordt aan de gedetineerden mededeling gedaan van de stand hunner rekening.

Par. 2. Materiële verzorging

- Artikel 85. De gedetineerden worden van rijkswege gekleed. De eigen kleding van de gedetineerden wordt zo nodig gedesinfecteerd.
- Artikel 86. Gedetineerden die niet reeds op andere wijze in de buitenlucht vertoeven nemen dagelijks, indien het weer het toelaat, zo mogelijk een uur, doch tenminste een half uur beweging in de open lucht. Wanneer de weersomstandigheden zulks wenselijk doen zijn en voorzover de dienst het toelaat, kan de directeur met inachtneming van de eisen van de beveiliging toestemming verlenen, dat de gedetineerden meermalen en/of langer in de open lucht verblijven. De gedetineerden kunnen tijdens het verblijf op de wandelplaatsen tot het nemen van beweging worden verplicht.
- Artikel 87. De gedetineerden zijn verplicht hun verblijf en hetgeen zich daarin bevindt schoon en ordelijk te houden.
- Artikel 88. Als kantine artikelen zullen mogen worden verstrekt:
    - Margarine pepermunt
    - Gezouten haring of vers fruit
    - Bokking zoete- of karnemelk
    - Zout thee suiker rookartikelen:
    - Jam of stroop sigaretten
    - Pindakaas sigaren

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Ontbijtkoek shag
- Biscuit rooktabak
- Worst vloeipapier
- Chocoladerepen
- Lucifers

De gedetineerden worden bij binnenkomst in het gesticht en verder tenminste eenmaal per week in de gelegenheid gesteld om opgave te doen van verlangde kantine artikelen. De uitreiking van de aangevraagde kantineartikelen wordt op doelmatige wijze over de verstrekkingsdagen verdeeld.

- Artikel 89. Het is de gedetineerden toegestaan te roken op plaatsen en tijden door de directeur vast te stellen. Met uitzondering van de arbeidspauze kan het roken niet worden toegestaan tijdens de voor de arbeid bestemde uren. Het bezit van lucifers en/of aanstekers zal door de directeur, gelet op de persoonlijkheid van de gedetineerde, kunnen worden verboden.

Par. 3. Geestelijke verzorging

- Artikel 90. Gedetineerden, die bij binnenkomst in het gesticht hebben opgegeven niet tot een godsdienstige gezindte te behoren, mogen indien zij daartoe de wens te kennen geven, de in het gesticht gehouden godsdienstoefeningen van eender godsdienstige gezindten bijwonen, althans voor zover de dienst in het gesticht zulks, naar het oordeel van de directeur, toelaat. Zij kunnen verzoeken weder van het bijwonen der godsdienstoefeningen te worden vrijgesteld. Zolang een daartoe strekkend verzoek niet door hen is gedaan, zullen zij de godsdienstoefeningen van de gekozen gezindte geregeld blijven bijwonen.

Par. 4. Briefwisseling

- Artikel 91. De gedetineerden mogen binnen redelijke grenzen te allen tijde briefwisseling voeren met hun familiebetrekkingen of andere daarvoor in aanmerking komende personen, alsmede met de justitiële autoriteiten en met de commissie van toezicht.
- Artikel 92. Behoudens tussen gedetineerde echtgenoten en tussen -ouders en hun kinderen is briefwisseling tussen gedetineerden onderling verboden, ook wanneer zij zich niet in hetzelfde gesticht bevinden. In bijzondere gevallen kan door de directeur, nadat hij terzake overleg heeft gepleegd met zijn ambtgenoot, hiervan vrijstelling worden verleend. Van een zodanige vrijstelling moet door aantekening op de brief blijken.
- Artikel 93. De inkomende, zowel als de uitgaande brieven worden in handen gesteld van de directeur. Deze doet de brieven voor zover hij dit wenselijk acht, boeken ineen daarvoor bestemd register. Behoudens in de gevallen als bedoeld in artikel 12, tweede. lid, jo artikel 91, eerste lid, van de Gevangenismaatregel, zijn de brieven onderworpen aan censuur van de directeur. Na van de uitgeoefende censuur door aantekening op de brief te hebben doen blijken, bevordert deze, indien daartegen geen bezwaar bestaat, de spoedige uitreiking of verzending van de brieven. Het hiervoor met betrekking tot de censuur gestelde is eveneens van toepassing op het verzenden en ontvangen van prentbriefkaarten.
- Artikel 94. Wanneer de gedetineerde geen gelden te zijner beschikking heeft, wordt de port van een brief of in bijzondere gevallen, ter beoordeling van de directeur, van meer brieven per week bij voorschot voldaan. Indien de voorgeschoten portkosten niet op de gedetineerde kunnen worden verhaald, komen deze ten laste van het Rijk.
- Artikel 95. Voor het schrijven van brieven door gedetineerden verstrekt de directeur voor rekening van het Rijk papier en enveloppen volgens vastgesteld model en zo nodig schrijfbehoeften. In bijzondere gevallen kan de directeur een gedetineerde vergunnen op ander papier te schrijven. Dit papier wordt vanwege de directeur gewaarmerkt.
- Artikel 96. Het ontvangen en verzenden van pakketten kan overeenkomstig de daarvoor door de minister van justitie gestelde regelen, worden toegestaan.

Par. 5. Bezoek

- Artikel 97. De gedetineerden mogen eenmaal per week gedurende een half uur bezoek ontvangen van als regel ten hoogste drie familiebetrekkingen en, indien dit naar het oordeel van de directeur in hun belang kan zijn, ook van andere personen.' De bezoeken hebben plaats op de daarvoor door de directeur vastgestelde dagen en uren. De bezoeken kunnen op verzoek van de belanghebbenden, met toestemming van de directeur, worden gecombineerd tot ten hoogste twee uur per maand. De bezoekers worden toegelaten na legitimatie en tegen afgifte van een op naam gesteld schriftelijk bewijs van toegang uitgereikt door de directeur. Van de uitgereikte bewijzen van toegang en van de afgelegde bezoeken wordt nominatief aantekening gehouden. In bijzondere gevallen kan de directeur meer bezoek of bezoek buiten de daarvoor vastgestelde tijden toestaan.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Artikel 98. De bezoeken, bedoeld in het voorgaande artikel, hebben plaats inde daarvoor door de directeur aan te wijzen vertrekken. Indien een gedetineerde zich in een ziekenvertrek bevindt en hij dit wegens zijn ziekte niet mag verlaten, kan bezoek in zodanig vertrek worden toegestaan. Bij de bezoeken is een ambtenaar tegenwoordig. Het is de bezoekers niet toegestaan de gedetineerden enig voorwerp, van welke aard ook, ter hand te stellen of van deze in ontvangst te nemen. Eveneens is het de bezoekers verboden op enigerlei wijze kritiek uit te oefenen op het beheer van het gesticht of anderszins ongepaste gesprekken te voeren. Een en ander wordt de bezoekers medegedeeld. Indien een bezoeker het bepaalde in het derde lid overtreedt, wordt hij terstond uit het gesticht verwijderd en niet meer, of slechts onder bepaalde voorwaarden, toegelaten. In hetzelfde lokaal kan meer dan een bezoek gelijktijdig plaats hebben. Van tijd tot tijd worden de gedetineerden op last van de directeur bij wijze van steekproef voor en/of na het bezoek gevisiteerd. Hiervan wordt aantekening gehouden.
- Artikel 99. Gedetineerden kunnen weigeren bezoeken te ontvangen van personen, die in generlei betrekking tot de gestichtsdienst staan en niet uit hoofde van hun ambt tot een bezoek gerechtigd zijn.
- Artikel 100. De reclasseringsbezoekers en de andere personen, bedoeld in artikel 52 van de Reclasseringsregeling 1947 hebben vrije toegang tot de gedetineerden met inachtneming van de op dit stuk bestaande voorschriften. Zij zullen bij hun gesprekken met de gedetineerden strik moeten blijven binnen de grenzen door de aard van de reclasseringsarbeid gesteld.
- Artikel l0l. In de gevallen waarin wettelijke dan wel andere voorschriften hem vrije toegang tot een gedetineerde verlenen, kan de raadsman deze, behoudens het vereiste toezicht, in een daarvoor geschikt vertrek alleen spreken, behalve op zon- en feestdagen, tijdens de uren van de nachtdienst en op tijdstippen waarop de gestichtsdienst zulks niet toelaat. In andere gevallen vinden ook voor het bezoek van een raadsman de artikelen 97 en 98 van dit reglement zoveel mogelijk toepassing.

Par. 6. Eigen geld

- Artikel 102. De gedetineerden kunnen met toestemming van de directeur reeds tijdens de detentie over eigen geld beschikken, met dien verstande, dat deze toestemming niet kan worden verleend voor de aankoop van kantine-artikelen als bedoeld in artikel 88 van dit reglement. Aan de gedetineerden kan eenmaal en wel op het tijdstip, waarop hun werkelijke straftijd ingaat, worden toegestaan een bedrag van ten hoogste f.5,50 over te doen schrijven van de rekening eigen geld naar de rekening zakgeld.
- Artikel 103. Aan de gedetineerden voor wie zulks wenselijk wordt geacht, kan van rijkswege onderwijs worden gegeven. Gedetineerden kunnen in de gelegenheid worden gesteld om op eigen kosten in het gesticht onderwijs te ontvangen in vakken welke aldaar niet van rijkswege worden onderwezen. De directeur kan dit onderwijs te allen tijde doen eindigen. Alle onderwijs mag slechts worden gegeven buiten de voor de arbeid bestemde uren. Zelfstudie wordt zoveel mogelijk bevorderd.
- Artikel 104. In het gesticht is een bibliotheek voor de gedetineerden. De zorg voor de samenstelling en vernieuwing berust bij de directeur, die hierin wordt bijgestaan door een bibliotheekcommissie. In deze commissie hebben zitting de sociaal ambtenaar, de aan het gesticht verbonden geestelijke verzorgers, en het personeelslid, belast met de zorg voor de bibliotheek. De gedetineerden ontvangen bij inkomst en verder tenminste eenmaal per week boeken en tijdschriften. Bij de uitreiking wordt met de persoonlijkheid en de ontwikkeling van de gedetineerde en voor zover mogelijk met zijn verlangen rekening gehouden.
- Artikel 105. Het uitlenen van boeken uit de bibliotheek aan ambtenaren kan worden toegestaan voor zover de lectuurvoorziening van de gedetineerden hierdoor niet wordt geschaad.
- Artikel 106. Indien hiertegen van de zijde van de directeur geen bezwaar bestaat kan in bijzondere gevallen, voor zover dit voor hun studie noodzakelijk wordt geacht, aan de gedetineerden worden toegestaan, van eigen boeken en tijdschriften gebruik te maken, op eigen kosten boeken en tijdschriften ter leen te ontvangen uit een openbare bibliotheek of schriftelijke cursussen te volgen, die geacht kunnen worden voor hun toekomstige maatschappelijke belangen dienstig te zijn.
- Artikel 107. Het is iedere gedetineerde toegestaan zich op eigen kosten te abonneren op één dagblad en één week- of maandblad, voor zover de uitreiking daarvan niet door de Minister van Justitie is verboden. De toezending dient rechtstreeks van de uitgever te geschieden. In bijzondere gevallen kan de Minister voornoemd het betrekken van meer dagbladen en tijdschriften toestaan. Voor het betrekken van buitenlandse bladen en tijdschriften is steeds de toestemming van de meergenoemde Minister vereist. De directeur kan de uitreiking van bepaalde nummers van bladen of tijdschriften verbieden.
- Artikel 108. Na lezing komen de bladen en tijdschriften ter beschikking van de directeur ten behoeve van de gehele gestichtsbevolking. De directeur kan" hierop uitzonderingen toestaan.
- Artikel 109. Vrijwillige gemeenschappelijke sportbeoefening door gedetineerden is toegestaan; als zodanig kunnen in aanmerking komen diverse vormen van balspel alsmede atletiek. Deelneming aan dergelijke sportbeoefening zal, voor zover de dienst in het gesticht en de veiligheid dit toelaten worden toegestaan aan die gedetineerden, die met inachtneming van het gestelde in de artikelen 69 en70 van dit reglement daarvoor

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

in aanmerking komen; voor zover zij verplicht zijn tot deelneming aan de lichaamsoefeningen, bedoeld in artikel 42 van de Gevangenismaatregel, zullen zij aan die verplichting moeten hebben voldaan.

- Artikel 110. Voor zover de dienst in het gesticht en de veiligheid, dit toelaten is het de gedetineerden, die met inachtneming van het gestelde in de artikelen 69 en 70 van dit reglement daarvoor in aanmerking komen, toegestaan:
    - a. Eenmaal per maand een uitvoering (muziek, zang of voordracht) dan wel een toneel- of filmvoorstelling bij te wonen, ongeacht uitvoeringen op de Christelijke en nationale feestdagen;
    - b. tweemaal per maand een lezing of voordracht van algemeen vormende strekking bij te wonen.
- Artikel 111. Als recreatie voor de gedetineerden die hiervoor met inachtneming van het gestelde in de artikelen 69 en 70 van dit reglement in aanmerking komen, zijn toegelaten:
    - Gezelschapsspelen als schaakspel, damspel, dominospel, kaartspel, sjoelbak, tafeltennis en andere gangbare gezelschapsspelen;
    - Beoefening van zang, muziek en toneelspel;
    - Beoefening van huisvlijt;
    - Bezoek aan studie- en/of leeszaal.
- Artikel 112. Voor zover deelneming aan de in artikel 111, sub la, van dit reglement genoemde vormen van recreatie in gemeenschap buiten de woonvertrekken plaats heeft, zullen de daarvoor in aanmerking komende gedetineerden voor zover de dienst zulks toelaat, daartoe gedurende ten hoogste tien uren per week mogen worden toegelaten, met dien verstande dat daarvan slechts een beperkt aantal uren per week aan kaartspel mag worden besteed. De mate, waarin gedetineerden aan de in artikel 111, sub lb, van dit reglement bedoelde vormen van recreatie mogen deelnemen, zal door de directeur binnen redelijke grenzen kunnen worden bepaald, de daarvoor bestemde tijd zal gedeeltelijk in mindering worden gebracht op de uren toegestaan voor de activiteiten als bedoeld in genoemd artikel, sub la, c.q. voor de vrijwillige sportbeoefening.
- Artikel 113. In welke mate de daarvoor in aanmerking komende gedetineerden in de gelegenheid kunnen worden gesteld tot beoefening van huisvlijt buiten het woonvertrek wordt geregeld door de directeur. De beoefening van huisvlijt wordt, binnen het kader van de door de dienst gestelde eisen, zoveel mogelijk bevorderd.
- Artikel 114. Aan de gedetineerden kan door de directeur, met inachtneming van het gestelde in de artikelen 69 en 70 van dit reglement, het bezoek aan studiën/ of leeszaal worden toegestaan, voor zover daar toe gelegenheid bestaat en de dienst in het gesticht zulks toelaat. In de studie- en/of leeszaal zullen geen gesprekken mogen worden gevoerd en zal ook overigens stilte in acht moeten worden genomen.
- Artikel 115. Gemeenschappelijke recreatie in de verblijfcellen is niet toegestaan.
- Artikel 116. Het gebruik van radio en grammofoon dient te worden beperkt tot de niet voor de arbeid bestemde uren, met "dien verstande, dat ten hoogste een half uur muziek in de morgen, ter stimulering van de arbeidsprestaties, kan worden toegestaan. De programma's mogen cultureel en pedagogisch niet onverantwoord zijn. "

"In samenstelling van de programma's wordt de directeur bijgestaan door een radiocommissie, waarin zitting hebben de sociaal ambtenaar en de aan het gesticht verbonden geestelijke verzorgers. 's-Gravenhage, 1 mei 1964. De Minister van Justitie, Y. Scholten. Publ.426b/64G

Inventaris Leeuwarder gevangenissen
Inventaris DE LEEUWARDER GEVANGENISSEN

De Fransen troffen bij hun komst in Leeuwarden een vrij goed georganiseerd gevangeniswezen aan, welks oorsprong lag in het einde van de zestiende eeuw. Een kort overzicht van de voornaamste gebeurtenissen tot 1810 is hier daarom zeker op zijn plaats.

A. DE GESTICHTEN

De toestand tot 1810

In 1598 werd te Leeuwarden het voormalige klooster van de Grauwe Begijnen tot Stadstuchthuis ingericht. Gedurende de daaropvolgende jaren werd in de Staten van Friesland regelmatig gepleit voor de oprichting van een Landschapstuchthuis. Na herhaalde aandrang openden tenslotte Gedeputeerde Staten onderhandelingen met het stadsbestuur van Leeuwarden. Het uiteindelijke resultaat was dat in 1609 het stedelijke gevangenhuis overging naar het gewest Friesland. Reeds in 1615 echter werd de gevangenis weer gesloten en kon het personeel vertrekken. Bijna veertig jaar moest Friesland het nu zonder gevangenis stellen, maar die toestand was toch verre van bevredigend. In 1654 achtten de Staten de bouw van een nieuwe gevangenis noodzakelijk: „De Staten van Vriesland, door de clagte van verscheydene quartieren bevindende dat d' ingeseténen deser landen door vagebonden, ledige ende loye bedelaers seer jammerlijck worden geplaecht ende geëxactioneert", kwamen tot het besluit „dat binnen de

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

stadt Leeuwarden mede een Tucht- en Werckhuys wederom sal worden opgerecht op een goet ende welgeformeert reglement en de instructie". In 1661 was de nieuwe gevangenis, gebouwd achter het oude Blokhuis, dat ook wel als strafgesticht dienstdeed, voltooid. Veel plezier beleefde men er niet van. In de loop der jaren vonden meermalen ongeregeldheden plaats: ontvluchtingen, afbreken van tussenmuren en in 1667 brandstichting, die tijdig werd ontdekt. In 1754 echter vatte het gebouw vlam, zonder dat de autoriteiten daar iets tegen konden uitrichten. Het brandde tot de grond toe af. Vrijwel onmiddellijk daarop besloten de Staten dat het Tuchthuis, „zoo hoognodig (-) om gecondemneerde gevangenen en boosdoeners te confmeeren" herbouwd moest worden.

In 1756 was het nieuwe gesticht klaar voor gebruik. In 1782 werd het nog uitgebreid met een kamer voor zieken en krankzinnigen. Zo was de toestand bij de komst van de Fransen in Leeuwarden. In het bestuursarchief uit de tijd van de Bataafse Republiek bevindt zich een rapport uit 1798, waarin de toestand van het gevangeniswezen in Friesland beschreven staat. Daaruit blijkt dat naast het Tuchthuis ook het oude Blokhuis dienstdeed als gevangenis en wel in het bijzonder voor hen die in voorarrest zaten en voor degenen die „wegens het fraudeeren van 's Lands gemeene middelen" gearresteerd waren. Volgens hetzelfde rapport bezat Leeuwarden tevens een Provoost, ook wel „Geweldig Logement" geheten. Het was de bewaarplaats voor alle militaire gevangenen en ressorteerde volledig onder de bevelen van de garnizoenskommandant.

De periode van 1810-1821
In Leeuwarden werd na 1810 het gevangeniswezen behoorlijk ingericht naar de voorschriften van het Arrêté sur 1' organisation des prisons. Dat ging zeker niet zonder strubbelingen. Uit de resoluties van het gevangenisbestuur wordt duidelijk dat men in die eerste jaren voor wat betreft de benaming van de diverse gestichten nog wel eens aan begripsverwarring ten prooi was. Gaan wij aan de moeilijkheden die de omschakeling met zich sleepte voorbij dan ontstaat het volgende beeld: Het Blokhuis werd ingericht tot Maison d' Arrêt et de Justice en behield dus in feite de funktie zoals omschreven in het rapport van 1798. Voorts blijkt uit deze benaming, dat in Leeuwarden de gestichten voor de voorlopig aangehoudenen meteen in hetzelfde gebouw werden samengevoegd. Ook het Tuchthuis behield zijn oude funktie en kan, als wij de terminologie van het Arrêté in gedachten nemen, als Maison de Détention worden aangemerkt. Een deel van het Tuchthuis werd voorts ingericht tot Maison de Correction. Uit de resoluties van het gevangenisbestuur blijkt dat er zeer veel korrektionele gevangenen waren in die tijd. Hun aantal was in 1812 zelfs dermate groot dat enige tientallen naar de Provoost werden overgebracht waar zij verblijf hielden totdat zij enige nieuwgebouwde lokalen konden betrekken. De gestichtsbeheerder heette in die tijd nog niet directeur of kommandant maar conciërge, later ook wel cipier. Ook het begrip bewaarder was onbekend. De conciërge werd terzijde gestaan door een aantal knechten. Het toezicht over de vrouwelijke gevangenen was opgedragen aan een „binnenmoeder". Het regiem ademde een zekere gemoedelijkheid. Verzoeken van gevangenen werden vaak zonder veel bedenkingen ingewilligd. Het uitdelen van disciplinaire straffen geschiedde volgens gematigde normen. Alleen in het Tuchthuis werd strenger opgetreden. Af en toe werd daar zelfs de bullenpees gehanteerd.

De periode van 1821-1886
Het voor de reorganisatie van het Nederlandse gevangeniswezen zo belangrijke Koninklijke Besluit van 4 november 1821 werd in Leeuwarden eerst in 1825 in zijn volle omvang van kracht. Dat is een meevaller van belang omdat uit de periode tussen november 1822 en januari 1825 vrij veel archivalia ontbreken. Er zijn geen resoluties van het gevangenisbestuur, terwijl de serie minuten van uitgaande stukken eerst een aanvang neemt in 1823. Met betrekking tot deze periode boden ook het archief van het Kabinet des Konings, de archieven van de ministeries van Binnenlandse Zaken en van Justitie en die van het Provinciaal Bestuur van Friesland geen soelaas. Dat is een spijtige zaak omdat wij nu belangrijke informatie moeten ontberen. Eén voorbeeld wil ik noemen: Tijdens de bestuursvergadering van 26 augustus 1822 kwam een brief ter tafel van de Centrale Raad van Administratie over de Gevangenissen waarin het bestuur werd verzocht „eene beschrijving van het gansche beheer in het Tuchthuis" naar Den Haag te willen sturen. Men besloot aan dat verzoek te voldoen en maakte in het resolutieboek een verwijzing naar de, in het archief niet meer aanwezige, minuten van uitgaande stukken. Vanaf januari 1825 zijn er weer resolutieboeken en meteen op de derde januari kwam de aanstaande vereniging van het Huis van Arrest en Justitie met het Provoosthuis ter sprake. De naam van het aldus te vormen gesticht zou, enigszins in afwijking van de wettelijke terminologie „Huis van Burgerlijke en Militaire Verzekering" luiden. De nieuwe organisatie begon nu vlot vorm te krijgen en bij besluit van de provinciale goeverneur van 18 januari 1825 werd W. Roos aangesteld tot konciërge van het Huis van Burgerlijke en Militaire Verzekering. In april 1825 werd de nieuwe gevangenis in gebruik genomen. De militaire kommandant van Leeuwárden spartelde nog even tegen maar in juni werden ook de gearresteerde militairen overgebracht naar het nieuwe gesticht. Met het Huis van Burgerlijke en Militaire Verzekering waren voorts verenigd het Huis van Korrektie en het Huis van Bewaring. Ze ressorteerden onder de bevelen van één conciërge, later directeur geheten. Tussen de verschillende afdelingen kwamen deugdelijke afscheidingen terwijl ze ook hun eigen administratie bleven voeren. In het vorenstaande is enige malen de term „nieuw gesticht" gevallen maar die is enigszins misleidend. Het Huis van Burgerlijke en Militaire Verzekering was een nieuwe instelling die werd gehuisvest in een allesbehalve nieuw gebouw: de uit 1571 daterende Kanselarij, eens de zetel van het Hof van Friesland. Het Tuchthuis werd bij K.B. van 10 november 1837, nr. 85, aangewezen als gevangenis voor crimineel

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

veroordeelde mannen. Bestuderen wij de registers van inschrijving dan blijkt dat dit K.B. slechts de bevestiging was van een reeds bestaande situatie. De naam van het Tuchthuis werd gewijzigd in Huis van Opsluiting en Tuchtiging, waar een kommandant het bevel voerde. In de loop der jaren werd het gesticht belangrijk uitgebreid, waarbij in 1870 het oude Blokhuis definitief werd opgeruimd en plaats maakte voor een nieuwe cellenvleugel.

De periode 1886-1953
Onder de wet van 1886 moest het Huis van Burgerlijke en Militaire Verzekering plaatsmaken voor een Huis van Bewaring „nieuwe stijl". De oude Kanselarij, die als gevangenis volmaakt ongeschikt was, werd verlaten en in 1889 verrees op het terrein van de Strafgevangenis een nieuw Huis van Bewaring. Omdat daarin ook de kortgestraften waren ondergebracht werd een deel van het gebouw ingericht tot Hulpstrafgevangenis, waarin geen preventief gehechten werden opgesloten. Voorlopig aangehoudenen en reeds veroordeelden konden zo van elkaar gescheiden blijven. Tevens voorkwam men daarmee dat in Leeuwarden veroordeelde gevangenen naar elders getransporteerd moesten worden, omdat in de Bijzondere Strafgevangenis van de Friese hoofdstad geen „lichte gevallen" konden worden opgenomen. Het Huis van Opsluiting en Tuchtiging werd nu namelijk omgevormd tot een Bijzondere Strafgevangenis voor mannen. Het begrip „bijzonder" had voor Leeuwarden dezelfde betekenis. Men werd in Leeuwarden geplaatst als men tot een gevangenisstraf van vijf jaren of meer veroordeeld was. De eerste vijf jaren werden cellulair, de overige in de gemeenschap doorgebracht. Ook kwam het herhaaldelijk voor dat langdurig gestraften de eerste vijf jaar van hun detentie elders uitzaten om vervolgens in Leeuwarden te worden ondergebracht. Leeuwarden kreeg nu nog slechts de „zware gevallen" binnen zijn muren en werd daarmee „niet de belangrijkste maar wel de meest spectaculaire gevangenis van Nederland". De Bijzondere Strafgevangenis en het Huis van Bewaring annex Hulpstrafgevangenis hadden aanvankelijk ieder hun eigen directeur. Met ingang van 1924 kwam de leiding van beide instellingen in handen van één en dezelfde persoon, die als titel voerde „Directeur van de Bijzondere Strafgevangenis, tevens belast met de directie van het Huis van Bewaring". De directeur voerde aanvankelijk alleen het beheer. Vanaf circa 1915 werd hij terzijde gestaan door de volgende kommissies:

De Vergadering van Hogere Gestichtsambtenaren
Hierin hadden, naast de directeur, zitting de aan de gevangenis verbonden artsen en geestelijke verzorgers. Men stelde zich ten doel de belangen van de gedetineerden waar mogelijk te behartigen. In de vergaderingen kwamen onderwerpen als gratieverlening, het toekennen van bijzondere voorrechten en het verlenen van medische, geestelijke en sociale hulp ter sprake.

De Gestichtsraad
Hierin hadden, naast de onder 1 genoemde ambtenaren, ook vertegenwoordigers van het lagere gevangenispersoneel zitting. De vergaderingen werden onder andere bijgewoond door een hoofdbewaarder en een werkmeester die, uiteraard, de gevangenen op een heel andere manier leerden kennen dan de dominee of de dokter. Ook deze kommissie kwam op voor de belangen van de gedetineerden en besprak, mutatis mutandis, dezelfde onderwerpen als de Vergadering van Hogere Gestichtsambtenaren.

De Dienstenkommissie
Deze stond geheel los van de twee hierboven beschreven kommissies. Hij bestond uit vertegenwoordigers van het hogere en het lagere gevangenispersoneel, aangevuld met vertegenwoordigers van verschillende ambtenarenvakorganisaties. Tijdens de vergaderingen van deze kommissie kwamen alleen belangen van het personeel aan de orde. Toen in 1953 de Beginselenwet Gevangeniswezen werd ingevoerd werd de Bijzondere Strafgevangenis omgezet in een Gewone Gevangenis. De „zware gevallen" werden geleidelijk aan overgebracht naar de Koepelgevangenis in Breda. Leeuwarden werd een recidivistengevangenis. Omdat er tenslotte nog maar 23 gevangenen in de Leeuwarder gevangenis verbleven werd het gesticht per 1 januari 1970 opgeheven. Het Huis van Bewaring bleef bestaan. Zes jaar later echter werd de cellenvleugel van het complex weer in gebruik genomen en wel voor veroordeelden die een zogenaamd „lopend vonnis" hadden gekregen doch zich voor de tenuitvoerlegging van dit vonnis niet hadden gemeld na hun oproep. De capaciteit van de nieuwe „B-vleugel" is 80 plaatsen (naast die in het eigenlijke Huis van Bewaring van ongeveer 65)

Kampen voor politieke delinquenten
Direct na de bevrijding van Leeuwarden op 15 april 1945 werd aan de gelijknamige straat het kamp „Arendstuin" ingericht voor de opvang van politieke gevangenen en zwarthandelaren. De leiding berustte bij de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten die het commando met ingang van 15 mei 1945 overdroegen aan het Militaire Gezag. Het kamp bestond uit drie gebouwen: de mannelijke gevangenen waren ondergebracht in het gymnasium, de vrouwelijke in de gemeentelijke lagere school. Het bewakingspersoneel was gehuisvest in de tussen deze gebouwen gelegen marechausseekazerne. Het kamp droeg een tijdelijk karakter. Al direct na de bevrijding was men begonnen met de bouw van een barakkenkamp op de vliegbasis van Leeuwarden. Op 20 augustus 1945 werd „Arendstuin" verlaten. De mannelijke bewoners werden overgebracht naar de vliegbasis; de vrouwelijke verhuisden naar „Ericadorp", een barakkenkamp aan de Troelstraweg. De kampen waren bestemd voor verdachten die in voorarrest zaten. Na hun veroordeling werden ze verspreid over Nederlandse gevangenissen. Sommigen kwamen dan toch

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

weer in Leeuwarden terecht. De kampen stonden buiten de organisatie van het gevangeniswezen in de Friese hoofdstad en hadden hun eigen kommandant.

Bron: Inventaris van de archieven van de instellingen van het gevangeniswezen in Leeuwaren, Heerenveen en Sneek1812 - 1953

De archieven
Het archief van het Kollege van Regenten/ de Kommissie van Administratie over de gevangenen te Leeuwarden werd in 1966 vanuit het Huis van Bewaring overgebracht naar het Rijksarchief in Friesland. De hoofdmoot van de gevangenisarchieven volgde in 1968. Het restant van de gevangenisarchieven benevens het grootste deel van het archief van het Kollege van Regenten over de gevangenissen te Sneek volgde in de jaren 1969-1977. Bij vernietiging uit de hier beschreven archieven werd strikt de hand gehouden aan de voorschriften die zijn neergelegd in de „Lijst van voor vernietiging ". De archieven hebben een gezamenlijke omvang van 53 m'. Ze zijn openbaar op voorwaarde echter dat de archiefbescheiden betreffende nog levende personen, anders van voor wetenschappelijk onderzoek, niet toegankelijk zijn. Overgebleven informatie zoals reglementen en boeken die op de zolders lagen en die van enige belang waren, zijn gescand.

Gevangeniswezen 1810 - 1953

1. Inleiding

1.1. Algemeen hoofdstuk
De geschiedenis van het Nederlandse gevangeniswezen valt in een aantal perioden uiteen. Voor een juist begrip van hetgeen zich in Friesland heeft afgespeeld leek het mij raadzaam om elk van die perioden hier kort te beschrijven. "Hetgeen volgen moet mag niet schijnen in de lucht te zweven." (Busken Huet, blz. 1.)

1.1.1. De Gestichten

1.1.1.1. De periode van 1810-1821
Op 20 oktober 1810 gaf de Franse minister van binnenlandse zaken het "Arrêté sur l'organisation des prions" uit. (De Jongh, deel 1, blz.31-32.) Het was een eerste, niet altijd even geslaagde, poging om het gevangeniswezen - voordien in ieder gewest afzonderlijk georganiseerd - door het invoeren van uniforme regels te verbeteren. Ondanks het vrij geringe succes van de minister en ondanks het feit dat, behoudens een enkele uitzondering, de oudste van de in deze inventaris opgenomen en beschreven archiefstukken eerst een aanvang nemen in de twintigerjaren van de vorige eeuw is het toch van belang om aan de teorie van het Arrêté enige aandacht te wijden, temeer waar het aan de basis heeft gestaan van latere nederlandse reglementen en verordeningen die vooral de Franse gestichtsnamen goeddeels handhaafden en aanvankelijk ook de besturen op Franse leest schoeiden. Het Arrêté onderscheidde vijf gestichtstypen. Eén daarvan, het Maison de Police Municipale, laten wij hier verder rusten omdat het niets uitstaande heeft met de gestichten waarvan de archieven in de navolgende inventaris beschreven staan. Op deze plaats moet allereerst aandacht worden besteed aan het Maison d'Arrêt. Daarin werden opgesloten zij die van een overtreding werden verdacht en in wier zaak nog geen gerechtelijk vooronderzoek was geopend. Was men eenmaal in staat van beschuldiging gesteld dan volgde overbrenging naar het Maison de Justice. Beide hierboven genoemde gestichten waren, met andere woorden, bestemd voor de opname van voorlopig aangehoudenen. Na een eventuele veroordeling waren er twee mogelijkheden: licht gestraften werden in een Maison de Correction, zwaargestraften in een Maison de Détention opgesloten.

1.1.1.2. De periode van 1821-1886
In de benaming en bestemming van de onderscheidene strafgestichten werd na het herstel van de onafhankelijkheid voorshands geen verandering aangebracht. Eerst in 1820 werd een commissie in het leven geroepen die tot taak kreeg een reorganisatie van het gevangeniswezen voor te bereiden. De bevindingen van deze commissie werden neergelegd in een rapport dat de grondslag vormde voor het Koninklijk Besluit van 4 november 1821. (De Jongh, deel I, blz. 120-127. Zie ook: Hallema, blz. 224 en 225.)

Hierbij werden de strafgestichten als volgt onderverdeeld:
Huizen van Korrektie, bestemd voor degenen die een gevangenisstraf van vier à zes maanden tot vijfjaar moesten ondergaan. Huizen van Reklusie en Tuchtiging (ook wel: Opsluiting en Tuchtiging) voor mannelijke, krimineel veroordeelden. Huizen van Militaire Detentie, bestemd, uiteraard, voor gestrafte militairen, met uitzondering echter van de "zware gevallen" die hun straf in Huizen van Opsluiting en Tuchtiging moesten uitzitten. Naast deze gevangenissen stelde de wet een aantal gestichten in "bepaaldelijk bestemd tot verzekerde bewaring der wegens misdaad of wanbedrijf beklaagde of beschuldigde personen".

Onder deze categorie waren begrepen:

- Huizen van Arrest.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Huizen van Justitie.
- Provoosthuizen.
- Huizen van Bewaring.

Aan de nummers drie en vier van deze opsomming gaan wij even voorbij. Zij komen ter sprake nadat hier aandacht is besteed aan de enigszins gecompliceerde samenhang tussen de Huizen van Arrest en die van Justitie. De overeenkomst tussen beide gestichtstypen was gelegen in het feit dat ze bestemd waren tot de opname van voorlopig aangehoudenen. Het verschil was dat men in een Huis van Arrest werd opgesloten als men verdachte was en niet meer dan dat. Het hechtenisbevel was dan uitgevaardigd door een opsporingsambtenaar. Met het Huis van Justitie maakte men kennis zodra een "arrest tot terechtstelling" was uitgevaardigd; wanneer men, met andere woorden, van verdachte beschuldigde was geworden. Om der wille van de duidelijkheid laat ik de volledige tekst van het arrest tot terechtstelling hier volgen: "In naam en vanwege den Koning HET HOF voor de provincie.... (Kamer van beschuldiging) REGT DOENDE op het requisitoir van den procureur-generaal, waarbij de instructie, gevoerd bij den arrondissements-regtbank te...., betrekkelijk den persoon van.... gevorderd wordt, dat het hof over de teregtstelling van den beklaagde zal beslissen.

De stukken van den griffier gelezen zijnde.
GELET op de conclusiën van den procureur-generaal en deszelfs verslag en mondelinge voordragt. GEZIEN art. 135 van het wetboek van strafvordering.

BEVEELT de teregtstelling van...., geboren te...., oud...., van beroep...., wonende te...., terzake van op den...., te...., enz. (evenals in het requisitoir), en beveelt dat de procureur-generaal binnen den kortst mogelijken tijd eene akte van beschuldiging zal opstellen.

GELAST, dat, overeenkomstig de wet, de beschuldigde uit het huis van arrest, waarin dezelve thans is gedetineerd, zal worden overgebracht naar de gevangenis van het hof.

Gedaan, enz.". (De Bosch Kemper, bijvoegsel, blz. 60.)

De laatste volzin maakt alles duidelijk zodra men in staat van beschuldiging was gesteld werd men ingesloten in het Huis van Justitie (de gevangenis van het gerechtshof). Vanaf 1842 konden bovendien, als daartoe termen aanwezig waren, correctioneel veroordeelden, die een straf van drie tot zes maanden tegen zich hadden horen uitspreken, deze in een Huis van Justitie ondergaan. (De Jongh, deel 1, blz.608.)

Wenden wij ons nu tot de Provoosthuizen, dan kan worden volstaan met de opmerking dat daarin werden ondergebracht de militairen die in voorarrest zaten. De Huizen van Bewaring waren kantonale gevangenissen waarin, blijkens een missive van de minister van binnenlandse zaken van 16 augustus 1839 (De Jongh, deel 1, blz.572-573.) behoorden te worden gedetineerd: Personen door de kantonrechter gestraft met I tot 7 dagen gevangenisstraf. De wegens boete gegijzelden. De nalatige miliciens. De door politieambtenaren aangehoudenen van allerlei aard. Doortrekkende gevangenen. * Bovendien konden vanaf 1855 in de Huizen van Bewaring worden opgenomen de tot ten hoogste één maand veroordeelde burgerlijke gevangenen. (De Jongh, deel 1, blz. 588-590. Zie ook: Hallema, blz. 225.)

1.1.1.2.1. Samenvoeging van gestichten
Reeds onder de Franse wetgeving waren de Maisons de Justice en de Maisons d'Arrêt veelal op één en hetzelfde terrein gebouwd. Het Koninklijk Besluit van 1821 bestendigde die toestand in artikel 4: "Daar, waar de huizen van arrest, de huizen van justitie en de provoosthuizen in dezelfde stad bestaan zal Ons de vereeniging van dezelve, mits met behoorlijke afscheidingen, worden voorgedragen, zooveel en zoo spoedig dit doenlijk zal worden bevonden, en op zoodanige wijze, als voor het Rijk het meest voordeelig zal wezen". De naam van de aldus samengevoegde gestichten zou "Burgerlijk en Militair Huis van Verzekering" luiden. Op het eerste gezicht waren zo de benaming en de bestemming van de diverse inrichtingen afdoende gedefmieerd. Het feit echter dat het begrip "gevangenis" in die tijd werd gebruikt als een verzamelnaam voor alle in dit hoofdstuk omschreven gestichtstypen kan soms verwarring stichten. Duidelijk wordt overigens wel, dat het Koninklijk Besluit van 1821 aan zijn opzet: het zo doelmatig mogelijk reglementeren van het nederlandse gevangeniswezen, grotendeels heeft voldaan. Het K.B. werd in de loop der jaren steeds uitgebreid met nieuwe reglementen en bepalingen totdat men, ruim zestig jaar later, de tijd gekomen achtte om de struktuur van het vaderlandse gevangeniswezen wederom op de helling te zetten.

1.1.1.3. De periode van 1886-1953
De wet op de organisatie van het gevangeniswezen van 3 januari 1884, zoals die werd gewijzigd bij de wet van 28 augustus 1886 (Staatsblad 130) betekende een ingrijpende wijziging in de struktuur van het gevangeniswezen hier te lande. (Verzameling van 1886, blz. 880-883. Zie ook: Hallema, blz. 296v.) In het eerste artikel werden drie soorten gevangenissen onderscheiden:

- Strafgevangenissen.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Huizen van Bewaring.
- Passantenhuizen.

De aandacht moet hier in de eerste plaats worden gevestigd op de Huizen van Bewaring, die nu ook de taak van de oude Huizen van Arrest en de Huizen van Justitie overnamen. Hun bestemming werd in artikel drie als volgt omschreven:

"De huizen van bewaring zijn bestemd: tot opneming van hen, die straffen van hechtenis of van militaire detentie moeten ondergaan; tot opneming van alle anderen, wier vastzetting, aanhouding, gevangenneming of gevangenhouding door het openbaar gezag is bevolen of krachtens rechterlijke uitspraak of beschikking geschiedt, voor zooverre geene andere plaats voor hen is bestemd; tot verblijf van doortrekkende gevangenen en andere onder verzekerde bewaring vervoerd wordende personen".

De Strafgevangenissen werden onderscheiden in gewone en bijzondere.
In gewone werd men ondergebracht als men tot een straf van ten hoogste vijfjaar veroordeeld was. De Bijzondere Strafgevangenissen waren bestemd voor de tot een straf van meer dan vijf jaar veroordeelden. Daarbij behoorden ook de levenslang gestraften. Het begrip "bijzonder" had de volgende betekenis: in de gewone strafgevangenis werd men cellulair opgesloten. In de bijzondere bracht men de eerste vijf jaren van zijn straf in de cel door. Daarna werd men gedurende de rest van de straftijd in de gemeenschap geplaatst. Ook kon het voorkomen dat een tot twintig jaren veroordeelde de eerste vijfjaren van zijn straf in een Gewone Strafgevangenis cellulair doorbracht en de overige vijftien jaar in de gemeenschap van de Bijzondere Strafgevangenis. De wet voorzag in de oprichting van twee Bijzondere Strafgevangenissen: één voor vrouwen te Gorinchem; één voor mannen in Leeuwarden. Vastgesteld kan worden dat de wet van 1886 toch voortbouwde op het Koninklijk Besluit van 1821. De Huizen van Bewaring "nieuwe stijl" kunnen worden beschouwd als de logische voortzettingen van de eertijds in de Burgerlijke en Militaire Huizen van Verzekering samengevoegde gestichten en van de Huizen van Bewaring "oude stijl". De Gewone en de Bijzondere Strafgevangenissen namen de funktie over van de Huizen van Reclusie en Tuchtiging. De in 1886 ingevoerde regels hebben, zij het steeds aangevuld en gewijzigd, lange tijd dienstgedaan. Ze werden eerst vervangen door de Beginselenwet Gevangeniswezen van 21 december 1951, die op 1 juni 1953 werd ingevoerd.

1.1.2. De Besturen

N.B. Vergelijk Eggink, blz. 49-52.

1.1.2.1. De periode van 1810-1822
Evenals de gevangenissen waren hun besturen voor de Franse tijd in ieder gewest afzonderlijk ingericht. Het Arrêté van 1810 trachtte ook in die toestand verandering aan te brengen. Dat geschiedde door de instelling van een "conseil gratuit et charitable" van vijf leden voor elke plaats die één of meer gevangenissen binnen de poorten had. Veel bevoegdheden hadden deze besturen, in Nederland al gauw "Raden of Commissiën van Weldadigheid" genoemd, niet, omdat in feite alle macht bij de prefekt berustte. In tegenstelling nu tot bij de gevangenissen kwam het nieuwe nederlandse bewind na 1813 al redelijk gauw met verordeningen ten aanzien van de besturen. Bij Koninklijk Besluit van 26 februari 1814 werd de "Provisionele Instructie voor de Collegiën van Regenten over de Gevangenissen in de Vereenigde Nederlanden" afgekondigd. (De Jongh, deel 1, blz.49-52.) De door het Franse bewind ingestelde besturen moesten plaats maken voor Colleges van Regenten bestaande uit zeven personen: ".... de Burgemeester of één der Burgemeesteren, of de President van het plaatselijk bestuur, de Officier der Regtbank en vijf Leden, gekozen uit de Inwoners der stad of gemeente". Het voorzitterschap kwam bij de burgemeester te berusten. De Colleges waren verplicht eens per maand te vergaderen. Ze hadden tot taak toezicht te houden over de aan hun beheer toevertrouwde gevangenissen. Teneinde de administratie in goede banen te houden moesten ze uit hun midden een sekretaris aanstellen en een thesauriër, die de financiën behartigde en de uitgaanskassen van de gevangenen administreerde. (Een deel van het door de gevangenen verdiende geld werd gestort in de zogeheten "uitgaanskassen", die hun bij ontslag ter hand werden gesteld, zodat ze bij terugkeer in de maatschappij niet met lege handen hoefden te staan.) Een grote beslissingsbevoegdheid hadden de Colleges niet in die eerste jaren; de provinciale goeverneur was de allesbeheersende figuur.

1.1.2.2. De periode van 1822-1886
In die toestand kwam verandering, toen de Provisionele Instruktie op 21 oktober 1822 werd vervangen door een definitieve. (De Jongh, deel 1, blz. 131-138.)

De Colleges van Regenten werden vervangen door Commissies van Administratie met de provinciale goeverneur als voorzitter. Tweede man werd een door de koning te benoemen vice-president. De macht van de besturen werd nu aanzienlijk. De "Kommandanten, Cipiers en verdere Bedienden der gevangenissen" werd gelast "derzelver bevelen stiptelijk (te) achtervolgen". (Vergelijk: De Haan, blz. 218-221.) Namens de Commissie van Administratie was de maandkommissaris belast met het toezicht op het reilen en zeilen binnen de gevangenis. Hij ging op inspektie, deelde straffen uit en bracht van zijn ervaringen verslag uit in de vergadering. Deze funktie rouleerde maandelijks langs de

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

commissieleden. De vice-president was, indien hij dat wenste, van dit werk vrijgesteld. Inmiddels verdween de goeverneur steeds meer naar de achtergrond. Steeds vaker traden de gevangenisbesturen zonder zijn tussenkomst in kontakt met het ministerie van justitie.

1.1.2.3. De periode van 1886-1953
De algehele reorganisatie van het gevangeniswezen in 1886 liet ook de bestuursinrichting niet ongemoeid. Bij ministerieel schrijven van 24 augustus 1886 werden de kommissarissen des konings, onder dankzegging voor hun "vele en gewichtige diensten" van hun voorzitterschap ontheven. (Verzameling van 1886, blz. 910.) Vervolgens werd bij Koninklijk Besluit van 31 augustus 1886 (Stbl. 159) een "algemene maatregel van inwendig bestuur voor de nederlandse gevangenissen" afgekondigd. (Verzameling van 1886, blz. 911-929.)

Het beheer over de gestichten werd nu gevoerd door de direkties, onder de bevelen van de besturen, die nu weer Colleges van Regenten heetten. Deze kolleges, waarvan de leden en de voorzitter op voordracht van de leden zelf door de Kroon werden benoemd, dienden uit tenminste drie personen te bestaan. Het lidmaatschap was een honorair ambt. Wel kon, indien daar volgens het oordeel van de minister van justitie aanleiding toe bestond, een bezoldigde sekretaris worden aangesteld. De macht van de besturen bleef inmiddels groot. Artikel 12 van de nieuwe maatregel decreteerde: "Het toezicht over alle aangelegenheden van de gestichten is aan het college van regenten opgedragen". Voor alle duidelijkheid voegde artikel 13 daar nog aan toe: "Behoudens het gezag, aan de hoofden toegekend, gaan in het algemeen alle bevelen omtrent den dienst van de gestichten van het college van regenten uit". Tegen deze toestanden begon de Tweede Kamer omstreeks 1920 bezwaren te maken. Er rees met name verzet tegen de omstandigheid dat de besturen eigenlijk zichzelf aanvulden. Het zou gewenst zijn dat regering en parlement daarop meer greep kregen. De minister was het daarmee eens en hij gaf de voordracht voor nieuwe regenten in handen van de kommissaris der koningin, die overigens de besturen nog wel hoorde. Tevens konden nu de gestichtsdirekteuren adviserende leden zijn van hun besturen. (Eggink, blz.66)

In 1929 gingen vanuit de volksvertegenwoordiging stemmen op om de Colleges van Regenten te vervangen door Commissies van Toezicht met aanmerkelijk minder bevoegdheden. Daarin wenste de minister echter niet te bewilligen. Pas na de oorlog kwam dit thema weer ter tafel. De in 1946 ingestelde commissie Fick kwam na lange discussies tot het advies om de Colleges van Regenten af te lossen door Commissies van Toezicht en het beheer over de gevangenissen volledig in handen van de direkties te leggen. In de Beginselenwet Gevangeniswezen van 1953 werden die suggesties overgenomen. De Colleges van Regenten maakten plaats voor Commissies van Toezicht; de direkteuren kregen de volle verantwoordelijkheid voor het beleid in de gevangenissen toegeschoven. (Egging, blz. 66-70.)

1.2. De leeuwarder gevangenissen en hun besturen

1.3. Hoofdstuk iii de gevangenissen van heerenveen en sneek en hun besturen

1.3.1. Heerenveen

1.3.1.1. De Gestichten
Blijkens het meer aangehaalde rapport betreffende de toestand van het gevangeniswezen in Friesland in 1798 bezat Heerenveen in dat jaar geen gevangenis. Op 26 april 1811 besloot de prefekt dat in Heerenveen een "convenabel gebouw" moest worden aangekocht om als Huis van Arrest te kunnen dienen. (B.R.F. Voorlopig inventarisnummer 1313.) Van kopen kwam echter niets. In 1811 werd een huis aan de Molenwijk gehuurd van Elias Hiddinga, koopman te Heerenveen. (Het huurkontrakt is door mij niet aangetroffen. In B.R.F., voorlopig inventarisnummer 1841, bevindt zich een besluit van de prefekt van 20 maart 1813 betreffende het uitbetalen van achterstallige huur aan Hiddinga.) De plaatsbepaling van het gebouw kan worden vastgesteld uit een brief van Hiddinga aan de goeverneur van Friesland. Archief

Gouverneur, 1ste Divisie, ingekomen brief van 7 maart 1815, nummer 208. (Archief Gouverneur, brief van het College van Regenten over de gevangenissen te Heerenveen, ingekomen op 19 april 1833, nummer 10. (Algemene Administratie).) Dit gehuurde gebouw bleef in gebruik tot 1833. Bij Koninklijk Besluit van 12 februari 1833, nr. 22, werd krediet verleend voor de aankoop van Crackstate, dat nog in hetzelfde jaar als gevangenis werd ingericht.

In 1889 en 1890 werd achter Crackstate een nieuwe gevangenis gebouwd. Tussen 1811 en 1887 waren in Heerenveen gevestigd:

- Een Huis van Arrest.
- Een Huis van Bewaring "oude stijl".
- Een Huis van Korrektie.

Het bestaan van het Huis van Korrektie kon door mij slechts worden vastgesteld aan de hand van de inhoud van sommige registers van inschrijving. De daarin vermelde straffen, 4 maanden tot 5 jaar, konden volgens het Koninklijk

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Besluit van 4 november 1821 slechts in een Huis van Korrektie worden uitgezeten. Met betrekking tot de aanvangsdata van het Huis van Bewaring en het Huis van Korrektie verkeren wij in het ongewisse. Ook de archieven van het Provinciaal Bestuur van Friesland, 1813-1918 geven geen uitsluitsel en hetzelfde geldt voor de archieven van de ministeries van justitie en van binnenlandse zaken. Vanaf 1887 was ook in Heerenveen de in het eerste hoofdstuk van deze inleiding breedvoerig omschreven wet van 1886 van kracht. Dit had tot gevolg dat er twee gevangenissen overbleven: een Huis van Bewaring "nieuwe stijl"; een Gewone Strafgevangenis, die in 1902 werd omgezet in een Hulpstrafgevangenis. De gevangenissen in Heerenveen werden met ingang van 1 november 1923 opgeheven. (Koninklijk Besluit van 10 september 1923. Een afschrift van dit besluit werd mij welwillend toegestuurd door het Centraal Wervings- en Opleidingsinstituut van het Gevangeniswezen te Den Haag.)

1.3.1.2. Het bestuur
Zoals vermeld in het tweede hoofdstuk werden bij schrijven van de minister van binnenlandse zaken van 29 juni 1811 de leden van de Commissies van Weldadigheid in Friesland benoemd. En evenals dat in Leeuwarden het geval was werd in Heerenveen op verzoek van de bestuursleden hun datum van indiensttreding verschoven naar de eerste oktober van dat jaar. Over de verdere geschiedenis van het heerenveense bestuur is nauwelijks iets bekend. De eerstaangewezen bron, het bestuursarchief, is nagenoeg verloren gegaan terwijl in dit geval de archieven van de hogere organen geen relevante gegevens bevatten. Daar komt nog bij dat het ene notulenboek waarover wij beschikken grote hiaten vertoont. Eén ding komt uit die schaars bewaard gebleven aantekeningen overigens wel naar voren: de sfeer was in Heerenveen een stuk gemoedelijker dan in Leeuwarden. Het College van Regenten oefende geen regelmatige contrôle uit op de gang van zaken binnen de gevangenissen. Blijkens een reglement uit 1853 (Reglement Heerenveen, blz. 10 en 11.) was er zelfs geen maandkommissaris die geregeld zijn ronde deed. Het toezicht over de gevangenissen was gelegd in handen van een "Commissie van Policie", benoemd uit het College van Regenten. Als er moeilijkheden waren moest de cipier met deze commissie kontakt opnemen. Toen de gevangenissen werden gesloten werd het College van Regenten ontbonden. Het Koninklijk Besluit dat de opheffing yan de gevangenissen dekreteerde kan worden beschouwd als de ontslagbrief voor de bestuursleden. (Volgens vriendelijke mededeling van het Centraal Wervings- en Opleidingsinstituut.)

1.3.2. Sneek

1.3.2.1. De Gestichten
In 1746 werd te Sneek een Spinhuis gebouwd. Het heeft niet lang dienstgedaan en werd, na geruime tijd te hebben leeggestaan, tot exersitieplaats voor de stedelijke schutterij bestemd. (Tegenwoordige Staat van Friesland, blz. 263-264.) En zo had Sneek, evenmin als Heerenveen, in 1798 een gevangenis. In die toestand kwam verandering in 1811, toen de prefekt besloot dat de Kleine Kerk tot Huis van Arrest verbouwd moest worden. (B.R.F. Voorlopig inventarisnummer 13 13.) Dit gesticht heeft dienstgedaan tot 1842. In dat jaar werd een nieuwe gevangenis gebouwd aan de Kleine Kerkstraat. (Verslag van de provinciale goeverneur, blz. 53.) In 1891 brandde de gevangenis gedeeltelijk uit, nadat een gedetineerde zijn strozak in brand had gestoken. De gevangenen wier cellen door het vuur getroffen waren werden gedurende de tijd van de herbouw in Leeuwarden ondergebracht. Tussen 1811 en 1887 waren in Sneek gevestigd:

- Een Huis van Arrest;
- Een Huis van Bewaring "oude stijl";
- Een Huis van Korrektie.

Evenals bij Heerenveen kon ook hier het bestaan van een Huis van Korrektie slechts worden afgeleid uit de inhoud van sommige registers van inschrijving. En ook hier, om dezelfde redenen als in het geval Heerenveen, kan uit de archieven van de aldaar genoemde hogere organen niet met zekerheid worden opgemaakt wanneer het Huis van Bewaring en het Huis van Korrektie van de grond zijn gekomen. Het Huis van Arrest werd in 1877 gesloten en vervangen door een "cellulaire gevangenis". (Koninklijk Besluit van 19 september 1877, nr. 24. Algemeen Rijksarchief, archief van het Kabinet des Konings, 1840-1897. Inventarisnummer 2239.) Dat wil zeggen, dat vanaf toen in Sneek de gedetineerden hun straf in een cel moesten ondergaan. Deze vorm van strafuitoefening was wettelijk mogelijk sedert 1851. (Wet van 29 juni 1851. De Jongh, deel 2, blz. 175-176.) Overigens liep men in het geval Sneek enigszins op de gebeurtenissen vooruit, omdat het celstelsel eerst in 1886 integraal werd ingevoerd. (Vriendelijke mededeling van het Centraal Wervings- en Opleidingsinstituut van het Gevangeniswezen te Den Haag.)

Na de invoering van de wet van 1886 waren in Sneek nog gevestigd:

- Een Huis van Bewaring "nieuwe stijl";
- Een Gewone Strafgevangenis, die in feite dus reeds sedert 1877 bestond.

De gevangenissen in Sneek werden met ingang van l juli 1922 opgeheven. (Koninklijk Besluit van 25 maart 1922, nr. 74. Een afschrift van dit besluit werd mij ter hand gesteld door het Centraal Wervings- en Opleidingsinstituut van het Gevangeniswezen te Den Haag.)

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

1.3.2.2. Het Bestuur
Evenals in Leeuwarden en in Heerenveen kreeg het per 1 september 1811 in Sneek benoemde gevangenisbestuur respijt van de prefekt tot de eerste oktober van dat jaar. Uit de bewaard gebleven resolutieboeken rijst een beeld op van bestuursleden die in gemoedelijkh.eid wel ongeveer konden wedijveren met de kollega's uit Heerenveen. Het gevangenispersoneel werd vriendelijk bejegend; verzoeken van gedetineerden werden vaak zonder veel plichtplegingen ingewilligd. Blijkens een reglement uit 1887 kende Sneek evenmin als Heerenveen een maandkommissaris. De gang van zaken werd namens het College in het oog gehouden door een weekkommissaris. (Reglement Sneek, blz. 4.)

Het Koninklijk Besluit dat de opheffing van de gevangenissen beval was ook hier de ontslagbrief voor de Regenten. (Vergelijk noot 42.) Opvallend is wel, dat het College op zijn laatste vergadering besloot om zijn eigen opheffing niet zonder festiviteiten voorbij te laten gaan!

1.4. Hoofdstuk iv de archieven en de inventaris

1.4.1. Leeuwarden

1.4.1.1. Het bestuursarchief
Toen het archief van het College van Regenten c.q. de Commissie van Administratie over de gevangenissen te Leeuwarden in de Rijksarchiefbewaarplaats aldaar werd opgenomen was er geen door de administratie vervaardigde inventaris of zelfs magazijnlijst voorhanden. Bijgevolg ontbrak iedere vorm van overzicht. Wel waren, al voor ik met de inventarisatie begon, de ingekomen stukken en de resolutieboeken door enige van mijn kollega's chronologisch in de stellingen geplaatst. De kern van het bestuursarchief wordt gevormd door de resolutieboeken, lopende van 1812-1940. Door de grote greep die het bestuur had op letterlijk alles wat zich in de gevangenis afspeelde vormen de resolutieboeken een eersterangsbron van informatie voor de geschiedenis van het gevangeniswezen in de Friese hoofdstad. De resolutieboeken zijn niet nader toegankelijk gemaakt, ook niet door middel van trefwoorden in de marge. Wel toegankelijk gemaakt zijn de ingekomen stukken, die veelal per kwartaal en incidenteel per halfjaar zijn ingebonden.

De onderzoeker kan beschikken over de volgende ingangen:

1. Agenda's, waarin de brieven bij binnenkomst werden ingeschreven.
2. Indexen, die naderhand door de administratie werden vervaardigd.

Voorts werden alle ingekomen stukken op de bestuursvergaderingen voorgelezen en vervolgens besproken, met als gevolg dat de afzenders mitsgaders de inhoud van de stukken behoudens enige uitzonderingen vrij uitvoerig in de resolutieboeken genoteerd staan. Bestudeert men dus een bepaalde zaak dan kan men in de resolutieboeken de vermelding vinden van de stukken die daarbij werden overgelegd. Het antwoord op een ingekomen brief werd veelal tijdens de bestuursvergaderingen vastgesteld. Men vindt dan termen als ".... wordt besloten te antwoorden, ".... wordt besloten te rescriberen", etc. Op die manier heeft men toch min of meer een ingang op de minuten van uitgaande stukken, die tot 1886 per jaar zijn ingebonden en die daarna in registers van uitgaande brieven werden afgeschreven, zonder verder toegankelijk te zijn gemaakt.

Het gevangenisbestuur regelde de gehele personeelsadministratie van de aan zijn beheer toevertrouwde instellingen. Aan het personeelsbeleid werden geheime vergaderingen gewijd, terwijl ook de korrespondentie over dit dienstvak een geheim karakter droeg. Hiermee zijn de in de inventaris voorkomende termen "notulenboeken van geheime vergaderingen" en "registers van geheime uitgaande stukken" verklaard. Gezien hun inhoud konden deze stukken dus niet in de afdeling "stukken van algemene aard" worden geplaatst. Ieder personeelslid behoorde te worden ingeschreven in een personeelsstamboek. Deze registers zijn maar voor een deel bewaard gebleven en nogal onvolledig ingevuld. Ze zijn hiërarchisch ingedeeld: als eerste vindt men de leden van de direktie, vervolgens het administratieve personeel, gevolgd door de hoofdbewaarders, de bewaarders en tenslotte de lagere beambten. De thesaurier heeft een eigen archief gevormd, bestaande uit een aantal registers van uitgaande stukken die niet nader toegankelijk zijn gemaakt, en uit een contrôleregister op de uitgaanskassen van de gevangenen. Zijn zelfstandige positie binnen het bestuur blijkt voorts uit zijn aanspreektitel: "Thesaurier en lid van het College". Van de uit het College benoemde commissies is alleen een deel van het archief van de Bouwcommissie bewaard gebleven.

1.4.1.2. De gevangenisarchieven
Toen eenmaal duidelijk was geworden om de archieven van welke gevangenissen het ging leek het mij verstandig om de archieven in volgorde van "zwaarte" in de inventaris op te nemen. Men kan zo de gang van een gedetineerde door de diverse gestichten volgen. Deze procedure heb ik zowel met betrekking tot de toestand van voor als van na de invoering van de wet van 1886 gevolgd. Voor de invoering van die wet waren in Leeuwarden het Huis van Arrest, het Huis van Justitie en het Provoosthuis verenigd in het Huis van Burgerlijke en Militaire Verzekering. Deze samenvoeging had geen enkele administratieve betekenis en men vindt in de inventaris dan ook de afzonderlijke

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

archieven van het Huis van Arrest, het Huis van Justitie en van het Provoosthuis beschreven. De wet van 1886 had geen enkele invloed op de administratie van het Huis van Opsluiting en Tuchtiging, dat slechts een naamsverandering onderging en nu Bijzondere Strafgevangenis voor mannen ging heten. Bijgevolg heb ik in het betreffende archief in 1887 geen cesuur aangebracht. Men vindt in dit archief onder het hoofdstuk "stukken van algemene aard" opgenomen de zogeheten "registers van bijzondere voorvallen". Deze stukken dragen namelijk een "algemeen" karakter. Het zijn dagboeken waarin de voornaamste gebeurtenissen in de gevangenissen staan opgetekend. De registers van inschrijving van het gevangeniswezen in Leeuwarden nemen in deze inventaris een aanvang in 1805.

De registers van inschrijving vanaf 1797-1803 bevinden zich in de archieven van de lands- en gewestelijke besturen in Friesland van de jaren 1795-1813 (Toegang 8).

Wanneer een gevangene in het Huis van Opsluiting en Tuchtiging c.q. de Bijzondere Strafgevangenis werd ingeschreven moest een extract uit zijn vonnis worden overgelegd. Deze extracten zijn gealfabetiseerd, zodat de onderzoeker, na in het register van inschrijving de naam van een gedetineerde te hebben gevonden, zonder veel moeite het extract uit zijn vonnis kan opvragen. De archieven van de kampen voor politieke delinquenten tenslotte werden, gezien hun bijzondere karakter - ze stonden immers los van het eigenlijke gevangeniswezen - als laatste in de afdeling Leeuwarden geplaatst.

1.4.2. Heerenveen en Sneek
In Heerenveen is het bestuursarchief vrijwel geheel, in Sneek voor een deel verloren gegaan. De stukken die in beide archieven zijn beschreven behoeven, na de verklaringen ten aanzien van Leeuwarden, geen verdere kommentaar. Met betrekking tot de indeling van de gevangenisarchieven kan worden opgemerkt dat daarbij dezelfde systematiek werd gevolgd als bij Leeuwarden.

1.5. Bewaarplaats, vernietiging, omvang en toegankelijkheid. Het archief van het College van Regenten/ de Commissie van Administratie over de gevangenen te Leeuwarden werd in 1966 vanuit het Huis Aan Bewaring overgebracht naar het Rijksarchief in Friesland. De hoofdmoot van de gevangenisarchieven volgde in 1968. Het restant van de gevangenisarchieven benevens het grootste deel van het archief van het College van Regenten over de gevangenissen te Sneek volgde in de jaren 1969-1977. Bij vernietiging uit de hier beschreven archieven werd strikt de hand gehouden aan de voorschriften die zijn neergelegd in de "Lijst van voor vernietiging in aanmerking komende stukken vastgesteld bij gemeenschappelijke beschikking van de Ministers van Justitie en van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen d.d. 8 september 1956, afd. A.Z. / P. & A., nr. 336/056, en 6 oktober 1956, afd. O.K.N., nr. 2936l; gewijzigd bij gemeenschappelijke beschikkingen van de ministers van Justitie en van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk d.d. 4 juni 1965, afd. A.Z. / P. & A., nr. 347/065, en 29 juni 1965, afd. O.K.N., nr. 116989, respectievelijk d.d. 31 augustus 1967, afd. A.Z. / P. & A. nr. 519/067, en 29 september 1967, directie O.K.N., afd. O., nr. 139418." De archieven hebben een gezamenlijke omvang van 53 m. Ze zijn openbaar op voorwaarde echter dat de archiefbescheiden betreffende nog levende personen, anders van voor wetenschappelijk onderzoek, niet toegankelijk zijn.

1.6. Dankbetuiging
Ik wil deze inleiding niet afsluiten dan nadat ik enige personen en instellingen mijn dank heb betuigd voor de medewerking die ze mij gedurende de inventarisatiearbeid hebben geboden. In de eerste plaats moet hier genoemd worden het Centraal Wervings- en Opleidingsinstituut van het Gevangeniswezen in Den Haag dat mij veel waardevolle gegevens verstrekte en dat met een vlotheid waarvoor men slechts bewondering kan hebben. In de tweede plaats een woord van hartelijke dank aan het adres van de heer J. van der Oord, voormalig directeur van de Strafgevangenis te Leeuwarden, die mij twee keer een langdurig onderhoud toestond en mij op die manier een schat aan achtergrondinformatie verschafte. Daarnaast moet worden genoemd de heer B. Droogsma, oud-administrateur aan de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden die mij met name waardevolle gegevens in handen speelde over de geschiedenis van het archief. Tenslotte betuig ik mijn erkentelijkheid aan de heer Bom, direkteur van het Huis van Bewaring te Leeuwarden, die mij persoonlijk een middag heeft rondgeleid door de gebouwen van twee van de instellingen waarvan de archieven in de navolgende inventaris beschreven staan.

Leeuwarden, juli 1978; S.de Haan.
1.7. Literatuur en gedrukte bronnen

E.J. Besier: Leeuwarden, strikt en duidelijk. "Balans", maandblad voor gevangeniswezen en T.B.R.-stelling, no. 5 (mei 1977) blz. 1-5. J. de Bosch Kemper: Wetboek van Strafvordering met een bijvoegsel bevattende formulieren en voorbeelden. Deel 3. Amsterdam, zonder jaar.

Cd. Busken Huet: Het Land van Rembrand. Amsterdam 18862.
W. Eekhoff: Geschiedkundige beschijving van Leeuwarden. Facsimile-herdruk van de uitgave van 1846. Leeuwarden, 1967.
J.W. Eggink: De geschiedenis van het Nederlandse gevangeniswezen. Assen (1958).

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

S. de Haan: Inwoners der stad, bekend door hunne menschlievendheid; het bestuur over de Leeuwarder gevangenissen in de eerste helft van de negentiende eeuw. "It Beaken", nrs. 516 (1977) blz. 218-228.
A. Hallema: Geschiedenis van het Gevangeniswezen, hoofdzakelijk in Nederland. 's-Gravenhage, 1958.
A. Jansen: De Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden. Leeuwarden (1949).
J.J. de Jong: Verzameling van wetten betrekkelijk het gevangeniswezen in de Nederlanden, sedert de invoering der Fransche Wetgeving tot en met den jare 1844. Leeuwarden, 1846.
J.J. de Jongh: Verzameling van wetten betrekking het gevangeniswezen in de Nederlanden, tweede deel, aanvangende met den jare 1846. Leeuwarden (1854).
Ph. Kooperberg: Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden. 's-Gravenhage, 1888.
E.A.M. Lamers: De Commissies van Toezicht bij de Strafgestichten onder de Beginselenwet Gevangeniswezen. 's-Gravenhage, 19622.
Ramon de la Sagra: Reis door Nederland en België, met toepassing op de gevangenissen in die beide landen. Eerste deel, Nederland. Groningen, 1839.
J. Simon van der Aa: De arbeid als element in de vrijheidsstraf. Groningen, 1906.
J.S. Theissen: Het Blokhuis in de zestiende eeuw. "De Vrije Fries", (1913), blz. 1-43.
H. Wever: De Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden, een medisch-hygiënisch onderzoek. Assen, (1940).
Tegenwoordige Staat van Friesland. Deel III. Amsterdam, Leiden, Dord., 1788.
Verslag van de toestand der provincie over het verslagjaar 1841/1842, uitgebracht door de Goeverneur aan de Provinciale Staten.
Reglement voor het Huis van Arrest te Heerenveen. Heerenveen, 1853.
Huishoudelijk reglement voor de Strafgevangenis te Sneek. 's-Gravenhage, 1887.

Verzameling van wetten betreffende het gevangeniswezen in 1886. Den Haag (1887).
Kort overzicht van de geschiedenis der gebouwen bij het Departement van Justitie in gebruik. (Den Haag), 1912.
Verzameling van wetten betreffende het gevangeniswezen. Bijzondere aflevering. 's-Gravenhage, 1933.

1.8. Ongedrukte bronnen

1.8.1. Algemeen Rijksarchief, Den Haag

- Archief van de Algemene Secretarie van het Kabinet des Konings, 1813-1840.
- Archief van het Kabinet des Konings, 1840-1897.
- Archief van het Ministerie van Justitie, 1813-1876.
- Archief van de afdeling Gevangenissen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1823-1842.

1.8.2. Rijksarchief in Fiesland, Leeuwarden

- De archieven van de Staten van Friesland en de daarmede verbonden Colleges, 1580-1795.
- De archieven van de Lands- en Gewestelijke Besturen in Friesland van de jaren 1795-1813. (Te citeren als: B.R.F.).
- De archieven van het Provinciaal Bestuur van Friesland, 1813-1918.
- De archieven van de instellingen van het gevangeniswezen in Leeuwarden, Heerenveen en Sneek, 1812-1953.
- 1.9. Bijlage lijst van instellingen die geen archief hebben gevormd
- Bijlage lijst van instellingen die geen archief hebben gevormd of waarvan het archief geheel of over een bepaalde periode verloren is gegaan.

1.9.1. Leeuwarden

a. De navolgende commissies uit het College van Regenten/ de Commissie van Administratie hebben geen archief gevormd:

- De commissie over de arbeid;
- De commissie voor de levensmiddelen;
- De commissie voor de kleding- en liggingsstukken;
- De commissie voor af- en ontslag.

b. Van de navolgende gestichten is over de aangegeven periode het archief verloren gegaan:

- Het Huis van Justitie, 1812-1826;
- Het Huis van Bewaring "oude stijl", 1824-1839;
- Het Huis van Korrektie, 1812-1824;
- Het Provoosthuis tot 1839;

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Het kamp "Ericadorp", 1945-1947.

1.9.2. Heerenveen

Van de navolgende instellingen is over de aangegeven periode het archief verloren gegaan:

- Het College van Regenten tot 1875;
- Het Huis van Arrest, 1812-1841;
- Het Huis van Bewaring "oude stijl" tot 1846;
- Het Huis van Korrektie tot 1842.

1.9.3. Sneek

Van de navolgende instellingen is het archief over de aangegeven periode verloren gegaan:

- Het College van Regenten tot 1859;
- Het Huis van Arrest, 1812-1837;
- Het Huis van Bewaring "oude stijl" tot 1844;
- Het Huis van Korrektie tot 1844.

2. Inventaris eerste afdeling, Leeuwarden

- Archieven van het kollege van regenten/ de commissie van administratie over de gevangenissen te Leeuwarden, 1812-1953

2.01.1. Hoofdarchief

2.01.1.1. Stukken van algemene aard

- Resolutieboeken 1812-1940
- Ingekomen stukken 1814-1953
- Ingekomen stukken, afschriften 1814-1824
- Minuten van uitgaande stukken 1823-1886, juni
- Registers van uitgaande stukken 1886, juli-1953
- Agenda's van ingekomen stukken 1853-1953
- Indexen op de ingekomen stukken 1825-1947
- 1940-1947 N.B.Nummer 643 is door brand vrij zwaar beschadigd
- Jaarverslagen betreffende het Huis van Opsluiting en Tuchtiging/ de Bijzondere Strafgevangenis 1858-1880 en 1901-1953
- Bijlagen bij de jaarverslagen betreffende het Huis van Opsluiting en Tuchtiging/ de Bijzondere Strafgevangenis 1864-1915
- Jaarverslagen betreffende het Huis van Bewaring 1864-1941
- Bijlagen bij de jaarverslagen betreffende het Huis van Bewaring 1865-1918

2.01.1.2. Stukken betreffende bijzondere onderwerpen

2.01.1.2.1. Stukken betreffende reglementering

- Reglement van orde voor de vergaderingen van de Commissie van Administratie 1824
- Reglement op het onderbrengen der gevangenen in het Huis van Opsluiting en Tuchtinging in verschillende strafklassen 1848
- Reglement op de kerkdiensten in de gevangenissen te Leeuwarden 1853
- Instructie voor de assistent-chirurgijn 1864
- Reglement voor de leesbib1iotheek der gevangenen 1879

2.01.1.2.2. Stukken betreffende het personeel

- Notulenboeken van geheime vergaderingen 1865-1908
- Registers van geheime uitgaande stukken 1832-1925
- Agenda van geheime stukken 1866-1885
- Registers van beambten, met aantekening van ontslag of overlijden 1867-1900
- Stamboek betreffende het administratief personeel circa 1929-1957
- Stamboeken administratief personeel 1915-1955
- Stamboek betreffende het hulppersoneel 1946-1957

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Stamboek betreffende het bewakingspersoneel circa 1872-1957
- Stamboeken bewakingspersoneel 1858-1957

2.01.1.2.3. Stukken betreffende de gevangenen

- Contrôleregisters 1825-1922
- NB Met gegevens betreffende de contrôle op militairen over de periode 1887-1906
- Aanvullende contrôleregisters 1836-1878
- Contrôleregisters betreffende gestrafte militairen 1889-1921
- NB Aantekeningen betreffende de kontrôle op gestrafte militairen over de periode 1887-1906 staan genoteerd achterin inventarisnummer 696

2.01.1.2.4. Stukken betreffende de gevangenissen in de meidagen van 1940

- Verslag van de gebeurtenissen in de Leeuwarder gevangenissen gedurende de meidagen van 1940, opgemaakt in 1940

2.01.2. Archief van de thesaurier

2.01.2.1. Stukken van algemene aard

- Registers van uitgaande stukken 1828-1894

2.01.2.2. Stukken betreffende bijzondere onderwerpen

2.01.2.2.1. Stukken betreffende de uitgaanskassen der gevangenen

- Contrôleregister op de uitgaanskassen van de gevangenen 1839-1943

2.01.3. Archief van de bouwcommissie

- Rapport, ingekomen van de adjunkt-kommandant van het Huis van Opsluiting en Tuchtiging betreffende de verlichting van dat gesticht door middel van gas 1853
- Akten, waarbij de Bouwcommissie namens de Commissie van Administratie een nieuwe cellenvleugel van het Huis van Opsluiting en Tuchtiging overneemt van de ingenieur van de waterstaat 1861 Stukken betreffende te verrichten onderhoudswerkzaamheden aan het Huis van Burgerlijke en Militaire Verzekering 1862-1870
- Stukken betreffende te verrichten onderhoudswerkzaamheden aan het Huis van Opsluiting en Tuchtiging 1856-1870
- Bestek en voorwaarden voor het maken van een vrouwenkwartier en het inrichten van een Pistôle in het Huis van Burgerlijke en Militaire Verzekering 1865
- Stukken betreffende verbouwingswerkzaamheden aan het Huis van Opsluiting en Tuchtiging 1870-1875
- Bestek en voorwaarden voor de bouw van een Huis van Bewaring 1889
- Tekening en plattegronden, gemaakt in verband met de bouw van het Huis van Bewaring 1889
- NB Zie kaartenverz. nrs. 13.087-13.090
- Bestek en voorwaarden voor de bouw van een nieuwe cellenvleugel aan de Bijzondere Strafgevangenis 1892
- Tekening en plattegronden, gemaakt in verband met de bouw van de nieuwe cellenvleugel aan de Bijzondere Strafgevangenis 1892
- NB Zie kaartenverz. nrs. 13.091-13.096

2.01.4. Aanhangsel

- Verhandeling over de toestand in de gevangenissen door L.G. Bouricius, lid van de 1837

2.02. Archief van het huis van arrest, 1812-1886

- Registers van inschrijving (mannen en vrouwen) 1812-1813 en 1822-1839
- Registers van inschrijving (mannen) 1839-1886
- Registers van inschrijving (vrouwen) 1839-1886

2.03. Archief van het huis van justitie, 1826-1886

- Registers van inschrijving (mannen en vrouwen) 1826-1839
- Registers van inschrijving (mannen) 1839-1886
- Registers van inschrijving (vrouwen) 1839-1886

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

2.04. Archief van het provoosthuis, 1839-1886

- Registers van inschrijving 1839-1886
- Registers betreffende tot gevangenisstraf veroordeelde militairen 1819- 1860

2.05. Archief van het huis van bewaring, 1839-1887 ("oude stijl")

- Registers van inschrijving (vrouwen) 1839-1887

2.06. Archief van het tuchthuis, 1805-1824

- Registers van inschrijving 1805-1828

NB In inventarisnummer 822 werden de zwaargestraften ingeschreven. Tot 1824 werden dezen ondergebracht in het Tuchthuis, daarna in het Huis van Opsluiting en Tuchtiging. De administratie van dat gesticht gebruikte tot 1828 het door het Tuchthuis aangelegde register van inschrijving

2.07. Archief van het huis van korrektie, 1824-1887

- Registers van inschrijving (mannen en vrouwen) 1824-1839
- Registers van inschrijving (mannen) 1839-1887
- Registers van inschrijving (vrouwen) 1839-1887

2.08. Archief van het-huis van bewaring, 1888-1945 ("nieuwe stijl")

2.08.1. Stukken van algemene aard

- Register van bijzondere voorvallen 1917-1945

2.08.2. Stukken hetreffende bijzondere onderwerpen

2.08.2.1. Stukken betreffende de inschrijving van de gevangenen

- Registers van inschrijving van voorlopig aangehoudenen 1888-1940
- Registers van inschrijving van tot hechtenis veroordeelden 1886-1938
- Register van kinderen, met de moeders opgenomen 1888- 1968

2.09. Archief van de hulpstrafgevangenis, 1888-1938

- Registers van inschrijving 1888-1938

2.10. Archief van het huis van opsluiting en tuchtiging/ de bijzondere strafgevangenis, 1828-1953

N.B. Stukken jonger dan 75 jaar zijn niet openbaar!

2.10.1. Hoofdarchief

2.10.1.1. Stukken van algemene aard

- Registers van stukken, ingekomen via de Commissie van Administratie 1863-1878
- Registers van stukken, ingekomen van het departement van justitie en van gerechtelijke organen 1878-1924
- Registers van uitgaande stukken 1841-1923
- Minuten van uitgaande stukken 1944
- Registers van bijzondere voorvallen. 1888-1948

2.10.1.2. Stukken betreffende bijzondere onderwerpen

2.10.1.2.1. Stukken betreffende gebouwen en brandpreventie

- Stukken betreffende het aanbrengen van verbeteringen in en aan de gebouwen van het gevangeniskompleks 1947
- Stukken betreffende het verbeteren van de brandpreventie 1947

2.10.1.2.2. Stukken betreffende het personeel

- Instructie voor de portier in het Huis van Opsluiting en Tuchtiging 1866
- Brieven, ingekomen van sollicitanten naar de funktie van bewaarder in het Huis van Opsluiting en Tuchtiging 1851, 1865, 1871

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Stukken betreffende het respekteren van de Duitse bezettende macht door het gevangenispersoneel 1941
- Stukken inzake het ontslag van Samuel Mendels, Joods gevangenisleraar te Leeuwarden 1942, 1943

2.10.1.2.3. Stukken betreffende de gevangenen

- Registers van inschrijving 1828-1955
- NB De eerste inschrijvingen van het Huis van Opsluiting en Tuchtiging staan genoteerd in het register van inschrijving van het Tuchthuis.
- Dit betreft de periode 1824-1828. Zie inventarisnummer 822 en de aantekening aldaar
- Register van inschrijving van militairen 1872-1908
- Register van inschrijving van smokkelaars 1918-1919
- Index op de registers van inschrijving 1888-1945
- Extrakt-vonnissen 1830-1935
- Extract-vonnissen van gearresteerde militairen 1840-1922
- Bijlagen bij de extract-vonnissen van gearresteerde militairen 1840-1922
- Extractvonnissen van smokkelaars 1917-1918
- Register van overleden gedetineerden 1888-1964
- Registers van uitgaande stukken betreffende door de gevangenen te verrichten arbeid en de daarvoor benodigde materialen 1887-1895
- Indexen op de registers van uitgaande stukken betreffende door de gevangenen te verrichten arbeid en de daarvoor benodigde materialen 1889-1899
- Register houdende opmerkingen over de bewakingsdienst in het Huis van Opsluiting en Tuchtiging 1865
- Brieven, ingekomen van familieleden van gedetineerden 1848-1872 en ongedateerd
- Stukken betreffende de behandeling van Joodse gevangenen 1942
- Stukken betreffende de behandeling van politieke delinkwenten 1945- 1947
- Rapport, ingekomen van de aan de gevangenis verbonden Sociale Dienst 1950

2.10.2. Archief van de dienstencommissie

- Beschikking van de minister van justitie, regelende de instelling en de werkwijze van de dienstencommissies voor ambtenaren bij het gevangeniswezen, rijkstucht- en opvoedingswezen 1931, gewijzigd vastgesteld in 1939
- Notulen 1928-1953
- Ingekomen stukken 1929-1939

2.10.3. Archief van de vergadering van hogere gestichtsambtenaren

- Notulenboeken 1915-1937

2.10.4. Archief van de gestichtsraad

- Notulen 1930-1946

2.11. Archieven van de kampen voor politieke delinquenten te Leeuwarden, 1945-1947

2.11.1. Archief van het kamp "Arendstuin" voor mannelijke en vrouwelijke politieke gevangenen, 1945-1947

- Dagboeken van de commandant van het kamp Arendstuin, later tevens belast met het commando over het kamp op de vliegbasis 1945- 1947
- Register van inschrijving 1945 april-augustus

2.11.2. Archief van het mannenkamp voor politieke gevangenen op de vliegbasis te Leeuwarden, 1945-1947

- Registers van inschrijving 1945-1947

3. Tweede afdeling, Heerenveen

3.1. Archief van het college van regenten over de gevangenissen te Heerenveen 1875-1907

- Notulenboek 1875-1907
- Kopieboek van uitgaande stukken 1884-1889

3.2. Archief van het huis van arrest, 1842-1887 1096-1102. Registers van inschrijving, 1842-1887. 7 delen

3.3. Archief van het huis van bewaring, 1846-1887 ("oude stijl")

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Registers van inschrijving 1846-1887

3.4. Archief van het huis van korrektie, 1842-1887 1126-1143. Registers van inschrijving, 1842-1887. 18 delen

3.5. Archief van het huis van bewaring, 1888-1923 ("nieuwe stijl")

- Registers van inschrijving van voorlopig aangehoudenen 1888-1923
- Registers van inschrijving van tot hechtenis veroordeelden 1888-1923

3.6. Archief van de strafgevangenis, 1888-1923

- Registers van inschrijving 1888-1923

4. Derde afdeling, Sneek

4.1. Archief van het College van Regenten over de gevangenissen te Sneek, 1813, 1859-1922

- Notulenboeken 1892-1922
- Index op de notulen 1877-1919
- Ingekomen stukken 1813, 1906-1907
- Register van uitgaande stukken 1910-1922
- Registers van jaarrekeningen 1859-1922

4.2. Archief van het huis van arrest, 1838-1877

- Registers van inschrijving 1838-1877

4.3. Archief van het huis van bewaring, 1844-1887 ("oude stijl")

- Registers van inschrijving 1844-1887

4.4. Archief van het huis van korrektie, 1844-1887

- Registers van inschrijving 1844-1887

4.5. Archief van het huis van bewaring, 1888-1922 ("nieuwe stijl")

- Registers van inschrijving 1888-1922

4.6. Archief van de strafgevangenis, 1888-1922

- Registers van inschrijving 1888-1922

Bron en meer informatie op: Tresoar

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Overleden inmates 1874-1969
Overleden in de Bijzondere Strafgevangenis en Huis van Bewaring van Leeuwarden. Er zijn vele gevangenen overleden in de gevangenissen van Leeuwarden. De doodsoorzaak was divers, van zelfdoding tot ziektes zoals TBC, diabetes en dementie. In de gevangenis waren ziekenzalen en een medische dienst. Er waren gevangenen die dood zijn gegaan aan eenzaamheid.

Voornaam	Achternaam	Overleden	Doodsoorzaak
Abraham	Quant	18-08-1877	
Hendrik Jacobus	Jut	12-06-1878	
Hendrik	Spoelstra	16-10-1884	
Henri	Aalen van	08-06-1885	Tuberculose
Lammert Teijes	Dalstra	07-09-1885	
Tjeerd	Wagenaar	13-03-1886	
Alexander	Willems	30-03-1888	Longontsteking
Jan Heino	Verver	06-04-1888	Ophanging
Dirk	Want van der	06-04-1888	Bloedspuwing
Johannes	Markus	16-04-1888	Verlamming van het hart
Pieter Jacobus	Piket	20-04-1888	Slepende ontsteking van maag en darmen
Adriaans	Dekker	20-06-1888	Ruggenmerg verweking
Wijnald	Jansen	13-08-1888	Slepende ontsteking der ingewanden
Gerrig	Verzeyde	17-02-1889	Chronische ontsteking der hersenen
Johannes	Dodden	24-02-1889	Enteritis chronica (Aandoening spijsverteringsstelsel)
Wilhelmus	Ballintijn	28-03-1889	Algemeene uitteering
Abraham	Jong de	03-06-1889	Ontsteking van het heupgewricht
Aaldert	Postma	15-06-1889	Slepende ingewandontsteking
Josephus	Rixel van	30-10-1889	Slepende ontsteking van de luchtpijptakken
Johannes	Jochems	06-01-1890	Zelfdoding door ophanging
Cornelis Gerhardus	Francken	20-08-1890	Longtering
Mozes	Pachter	28-09-1890	Zelfdoding door ophanging
Ferdinand Herman	Loese	05-10-1890	Longtering
Jacob	Keijzer	13-01-1891	Ontsteking van de lever
Lammert	Landman	22-01-1891	Slepende luchtpijptakontstening
Dirk	Fabels	19-03-1891	Acute longontsteking
Hendrikus	Vries de	09-04-1891	Tuberculeuze darmontsteking
Joannes Wilhelmus Alexander	Mooij de	20-04-1891	Longontsteking
Johannes Martinus Vincentus	Mooij de	24-04-1891	Zelfdoding door ophanging
Sjoerd	Wal van der	02-06-1891	Longontsteking
Willem	Wal van der	08-08-1891	Longontsteking
Jentje	Bakker	01-12-1891	Longontsteking
Daniel Cornelis	Pijl van der	22-01-1892	Longontsteking

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Gerrit Jan	Berg van der	12-02-1892	Slepende ontsteking der darmklieren
Gerrit	Clostervaen	25-04-1892	Ontsteking der luchtpijptakken
Harm Frans	Schutten	27-04-1892	Longteering
Jan	Wisbruiker	13-01-1893	Ontsteking van het strottehoofd
Bernardus	Heide van der	04-02-1894	Longontsteking
Lambertus	Gooifens	25-04-1894	Enteritis chronica (aandoening spijsverteringsstelsel)
Wilhelm	Schrőder	08-03-1895	Slepende ontsteking van maag en darmen
Willem	Pleij? van der	21-04-1895	Asthma bronchitis
Johannes Franciscus Nicolaas	Pels van der	12-08-1895	Slepende longontsteking
Johannes	Jansen	25-10-1895	Dementia
Hermanus Andreas	Hudepohl	27-01-1896	Herhaalde apoplexien (Beroerte)
Hendrikus	Michielsen	21-02-1896	Carcinomie/ uitputting
Eric Oscar	Kransse	06-06-1896	Slepende longontsteking
Jan Andries	Boers	06-08-1896	Tuberculosis pulmonum (Longtering)
Johannes Engelbertus	Willemsen	03-11-1896	Tuberculosis pulmonum
Jacobus Hendricus	Hutchinson	08-01-1897	Myelitis spinalis (Ontsteking van het ruggemerg)
Herman	Hermans	24-01-1897	Klierziekte
Hendrik Jacob	Bloemsma	18-02-1897	Bronchitis chronica
Hermanus Willem	Vaesen	04-03-1897	Hartziekte
Bernhard Adolph	Weisgerber	23-03-1897	Enteritis chronica
Roelof	Kempink	22-06-1897	Broncho plemitis
Albertus	Schultz	25-09-1897	Gastro enteritis chronica
Franciscus	Akker van den	17-12-1897	Slepende longontsteking
Sibrand	Dering	21-03-1898	Slepende longontsteking
Johannes George	Schilling	10-11-1898	Tuberculosis
Ferdinand	Heun	15-01-1899	Paralysis (verlamming van spieren)
Harke Johannes	Altink	14-08-1899	Uitputting der ingewanden
Johannes	Barger	02-05-1900	Pneumonia chronica (Longinfectie)
Martinus	Bongers	13-04-1904	Pneumonia chronica (Longontsteking)
Johannes Wilhelmus	Kenten	18-04-1904	Haemopthyses pulomones (Bloed hoesten/sputum)
Abraham	Roose	16-06-1904	Pneumonia chronica
Henri Lambert	Brabant van	02-10-1904	Parlysis cordis (Hartverlamming)
Adrianus	Willemse	09-02-1905	Enteritis chronica
Adriaan	Beest van	02-12-1901	
Ludwig Christian	Hüpsel	02-11-1904	Febris hectica (Koorts met sterke temp schommeling)
Antonius Johannes Wilhelmus	Bieseman	06-01-1906	Pneumonia chronica
Martinus	Albers	05-05-1903	Bronchitis chronica

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Hubertus	Frederix	12-12-1904	Tuberculosis pulmonum
Lucje	Laan van der	18-04-1909	Zelfdoding door ophanging
Wilhelmus	Stoeldraaijers	17-05-1909	Vitium cordis (Ziekte van het hart)
Johannes Franciscus Bernardus	Elk van	29-04-1918	Tuberculosis pulmonum
Mattthijs Jacobus	Kort de	18-02-1909	Tuberculosis
Louis	Rabbelier	12-01-1910	Aphthae tropica en Luer (Syphilis)
Hinderikus	Snijders	18-02-1915	Arteriosclerosis
Nicolaas Jan	Heyjer	22-11-1911	Nier tuberculosis
Alewijn	Berg van den	17-08-1913	Endocarditis chronica (Ontstekingsreactie van het hart)
Willem	Bilderbeek van	20-08-1913	Zelfdoding door ophanging
Albertus	Stammers	04-09-1913	Menegtis (Hersenvliesontsteking)
Ignatz.	Wawrzyniack	01-08-1919	
Geerlof	Hofman	01-11-1915	Menegitis tuberculosis
Dionysius Adrianus	Snoeren	02-09-1916	Tuberculosis pulmonum
Yduard	Gerritsen	24-04-1921	Septichaemia (Grote hoeveelheid bacteriën in bloed)
Cornelis	Struyk	14-05-1921	Zelfdoding door ophanging
Antonius Hendrikus	Fraksel	07-07-1921	Tuberculose der longen
Willem	Breemen	19-02-1922	Zelfdoding door ophanging
Hendrik	Toonstra	09-04-1922	Zelfdoding door ophanging
Willem Frderik	Smitshuyzen	09-04-1922	Apoplexia cerebri (Beroerte)
Johannes Jacobus	Beek	16-05-1918	Hartverlamming
Franz Ferdinand	Pheiffer	30-05-1922	Tuberculosis pulmonum
Heinrich Frand	Heuser	15-10-1922	Nier tuberculosis Bonefatius hos
Adrianus Jacobus	Steenhouwer	18-01-1923	Tuberculosis pulmonum
Ignatz.	Waurzijniack	02-08-1923	Tuberculosis pulmonum
Johannes Martinus	Koster	24-11-1923	MaagkankerBonefatius hos
Alphonsus Ludovicus	Gestel van	24-03-1920	Nephritis tuberculosa (Tb-bacteriein nier)
Harke	Woudewijk	20-10-1924	Zelfdoding door ophanging
Hendrikus	Willesen	30-05-1925	HartkwaalBonefatius hos
Hermanus Jacobus Henricus	Janssen	22-03-1922	Zelfdoding door ophanging
Johannes Gerrit Jan	Tijman	29-06-1925	Hartverlamming
Jacob	Mijzen	10-08-1925	Pleuritis trigocarditis (Ontsteking aan de hartvaten)
Jacob	Lustig	02-07-1930	Suikerziekte
Johannes Hendrikus	Zuidinga	22-06-1932	Hartverlamming
Petrus Lambertus	Senden	04-05-1934	
Barend	Bons	06-04-1940	Zelfdoding door ophanging
Wiersma	Rinze	04-01-1941	Zelfdoding door ophanging

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Jacobus Johannes	Berne van	09-05-1944	Ondervoeding
Raymond alias Darmont Raymond	Richelet	08-04-1945	
Shi	Teng	08-07-1945	Tuberculosis pulmonum
Cornelis Anthonie	Loon van	29-03-1946	Tuberculosis
Martinus	Geursen van	31-01-1947	Beroerte
Roelof	Drenth	22-06-1947	Tuberculosis
Jan	Foort van 't	01-07-1947	Tuberculosis
Wilhelmus Antonius	Kneepjens	06-07-1947	Tuberculosis
Ybele	Vries de	30-07-1947	Tuberculosis
Jacobus Johannes (Bende van Oss)	Berne van	10-05-1948	Tuberculosis
Johannes	Rassin	20-05-1948	Zelfdoding door ophanging
Gerrit	Faile	14-01-1949	Tuberculosis
A	Schaafsma	17-01-1949	Difteritis
Reinier alias Joan Nicolaas Carlisch	Veer van der	16-03-1949	Beroerte
Johannes Hendrikus	Schwarts	14-11-1949	Syndroom van Landri (Zenuwaandoening)
Adrianus Johannes Antonius	Vorst van der	14-12-1949	Tuberculosis
Joseph Franciscus Cornelis	Hoosemans	24-09-1951	
Lambertus	Bosma	30-12-1947	
Henrik Gerrardus	Olierook	15-03-1953	
Maarten Julius Willy	Smit	16-02-1955	
Cornelis Corneliszoon	Koker	08-04-1955	
Joost	Sterkenburg	17-10-1955	
Cornelis Anthonius Bastiaan	Pouw	20-04-1952	
Willem Christiaan	Aesch van	21-04-1958	
Adrianus Ferdinandus	Westerwoudt	24-11-1959	
Joannes	Leeuwenkamp	28-01-1961	
Adrianus Leendert	Lodder	06-02-1962	
Wiebren	Kromhout van der Meer	12-03-1963	
Arie	Noordzij	24-01-1966	Zelfdoding door ophanging
Marcus	Haan de	02-04-1966	
Egbertus Jocobus Antonius	Dael van	04-01-1986	

Lijst "Overleden gevangenen" van Leeuwarden 1784 - 2008
Overleden inmates leeuwarden (1807-2021)
Adobe Acrobat document 311.3 KB

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Penitentiaire kaart

Schematische kaart: Sj.Elgersma

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Penitentiaire kaart langs de Nederlandse strafgestichten. Augustus 1950. Het Nederlandse Gevangeniswezen en al zijn functionarissen achten het een groot voorrecht, dat het Twaalfde Internationaal Straf rechts- en Gevangeniscongres in Nederland zal worden gehouden. De congressen, uitgaande van de Commission Internationale Pénale et Penitentiaire, hebben steeds een grote invloed uitgeoefend op de ontwikkeling van het penitentiaire stelsel in de beschaafde wereld. Juist voor Nederland, waar zich sinds enkele jaren een belangrijke hervorming van het gevangeniswezen bezig is te voltrekken, is het van grote betekenis, theorie en praktijk hieromtrent te kunnen toetsen aan het oordeel en de opvattingen van vele deskundigen uit talrijke landen. Wij hopen de deelnemers aan het Congres gedurende hun verblijf hier te lande tijdens excursies iets van de penitentiaire ontwikkeling te kunnen laten zien. Ook de door de Regeringsvoorlichtingsdienst vervaardigde film over het Nederlandse Gevangeniswezen zal hiertoe kunnen bijdragen. In de eerste plaats echter richten wij ons in dit speciale nummer van ons eigen Maandschrift tot allen, die aan het Congres deelnemen. Dit nummer wil een beeld geven van onze strafgestichten en van het werk, door ons gevangeniswezen verricht. Wij mogen zeggen, dat bij al datgene, wat in ons kleine - door de oorlog zwaar getroffen - land opnieuw wordt opgebouwd, het gevangeniswezen niet is vergeten. Wij hebben dit gedaan in de overtuiging, dat de zwakste punten in de samenleving het eerst versterking behoeven. Het is een grootse taak ernaar te streven, hen die faalden en een schadepost voor de maatschappij waren, om te vormen tot mensen met voldoende aanpassingsvermogen, tot nuttige en rechtschapen leden van de maatschappij. In het besef, dat zij die met deze taak belast zijn, nooit tevreden mogen zijn met de behaalde resultaten, steeds meer en dieper de problemen van de gevallen mens moet leren schouwen, roepen wij al degenen, die het Twaalfde Internationaal' Straf rechts- en Gevangeniscongres bijwonen, een zeer welgemeend „Welkom" toe.

E. A. M. LAMERS

Directeur-Generaal van het Gevangeniswezen

DE PENITENTIAIRE KAART VAN NEDERLAND

Na het overzicht over de ontwikkeling van de strafvoltrekking in Nederland, laten wij thans een artikel volgen, waarin de lezer een rondreis maakt langs de Nederlandse Strafgestichten. Zodoende kan hij de Penitentiaire kaart van Nederland leren kennen en een indruk krijgen van de huidige stand van het Nederlandse Gevangeniswezen. Red.

Het Nederlandse Gevangeniswezen kent 4 soorten gestichten t.w.

- Huizen van Bewaring
- Strafgevangenissen
- Rijkswerkinrichtingen
- Rijksasyls voor Psychopathen.

De 24 Huizen van Bewaring in ons land zijn bestemd tot opname van preventief gedetineerden en doortrekkende gevangenen (passanten), terwijl daarnaast ook de korte straf van hechtenis in een Huis van Bewaring wordt geëxecuteerd. De Huizen van Bewaring zijn voor het grootste deel in de hoofdplaatsen van de arrondissementen der Rechtbanken gevestigd, zulks met het oog op een efficiënte instructie in strafzaken.

In de Strafgevangenissen worden de gevangenisstraffen ten uitvoer gelegd.

De Rijkswerkinrichtingen herbergen degenen, die tot opzending naar deze inrichtingen zijn veroordeeld t.w. landlopers, bedelaars, souteneurs en chronische alcoholisten, terwijl ook politieke criminelen in deze gestichten de hun opgelegde gevangenisstraf kunnen ondergaan. De Rijksasyls voor Psychopathen tenslotte zijn bestemd tot opneming van delinquenten, die wegens hun geestelijke defecten ter beschikking van de Regering zijn gesteld om van harentwege te worden verpleegd. Daar de Huizen van Bewaring in penitentiair opzicht van minder belang zijn, zij het mij vergund deze gestichten op onze tocht niet aan te doen. Onze excursie heeft als beginpunt de congresstad 's-Gravenhage.

We richten onze schreden naar de badplaats Scheveningen, waar, naast de gewone Strafgevangenis, te midden van de zeeduinen is gelegen de

BIJZONDERE STRAFGEVANGENIS TE 'S-GRAVENHAGE

Capaciteit: 250. Sterkte: 210. Bevolking: Moeilijk opvoedbare psychopathen en lang gestrafte t.b.c.-patiënten. Het gesticht, dat in 1911 werd geopend, is bestemd voor opname en verpleging van t.b.c.-patiënten en gedetineerden, voor wie het verblijf in de cel op grond van hun psychische toestand ongewenst wordt geacht. Naast de dienstgebouwen omvat de inrichting 3 paviljoens, waar de diverse categorieën gedetineerden zijn gehuisvest. Voor de tbc-patiënten beschikt men over ruime, frisse ziekenzalen met aangrenzende lighallen, welke aan de zuidzijde zijn gebouwd, terwijl daarnaast een aparte afdeling voor interne zieken (diaetici, maag- en hartpatiënten) is ingericht.Een goed geoutilleerd laboratorium waar o.m. bloed- en sputumonderzoek plaats vindt, staat ten dienste van de medische

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

staf. De gedetineerden, die tot werken in staat zijn, zijn tezamen met de gedetineerden uit de gewone strafgevangenis, werkzaam in de volgende bedrijven: drukkerij, zetterij, binderij en cartonnagebedrijf, kleermakerij, blikslagerij, timmerwinkel, terwijl een aparte ploeg vaklieden voor het onderhoud der gebouwen zorgdraagt. Voor particuliere werkgevers worden vouw- en plakwerk verricht alsmede matten gefabriceerd.

Van Scheveningen vervolgen we onze reis langs de bollenvelden naar de bloemenstad Haarlem, waar gevestigd is de

STRAFGEVANGENIS TE HAARLEM

Capaciteit: 165. Sterkte: 165. Bevolking: gedetineerden die zich in andere gestichten hebben misdragen. Deze gevangenis is een van de drie cellulaire koepelgevangenissen, die ons land bezit. Sinds kort is dit gesticht aangewezen als strafklasse voor gedetineerden, die zich in andere gestichten hebben misdragen. Het regiem is zeer streng, opdat het de gedetineerden duidelijk wordt, wat zij door hun wangedrag hebben verspeeld. Aan de andere kant is het regiem erop gericht een appél te doen op het inzicht en de goede wil van de gedetineerde, opdat hij zo spoedig mogelijk weer naar het gesticht van herkomst kan worden teruggebracht. Aan dit gesticht zijn diverse productiebedrijven verbonden t.w. meubelmakerij, tricotage annex confectiebedrijf, kleermakerij, stoffeerderij annex vlaggenmakerij, terwijl daarnaast voor minder valide of onhandige personen vouw- en plakwerk beschikbaar is. Na ons bezoek aan Haarlem gaan we via de Zaanstreek met zijn nijvere industrieën naar het wijde Hollandse polderland, waar in de droogmakerij de Beemster is gelegen de

STRAFGEVANGENIS FORT SPIJKERBOOR TE BEEMSTER

Capaciteit: 165. Sterkte: 125. Bevolking: gestrafte militairen. Deze Strafgevangenis is een fort van de verdedigingskring Amsterdam, dat echter nooit als zodanig in gebruik is genomen. Het fort is bestemd voor de opname van gestrafte militairen, die weer, na hun straf ondergaan te hebben, terugkeren naar hun onderdeel. Voorts worden hier de Indië-deserteurs geobserveerd. Alvorens deze naar Bankenbosch worden overgebracht. Het regiem, dat in dit gesticht wordt toegepast en de arbeid, welke hier verricht wordt, houden er dan ook ernstig rekening mede, dat de weerbaarheid en paraatheid van de militairen onderhouden moeten worden. Twee gedetacheerde sergeant-instructeurs verzorgen het militair onderricht. Het Departement van Oorlog verschaft kleding en oefenmateriaal voor de gedetineerden. Een maand na binnenkomst kunnen de gedetineerden zich bij goed gedrag diverse gunsten, zoals deelname aan huisvlijt, lectuur verwerven. De arbeid die deze jeugdige militairen verrichten is voor het merendeel zware en tempo-arbeid voor particuliere opdrachtgevers. De sociale verzorging is in dit gesticht in handen vare een Officier van de sociale dienst van de Koninklijke Landmacht. Onze tocht gaat verder naar het pittoreske stadje Alkmaar, wereldbekend en vermaard door zijn Waag en wekelijkse kaasmarkt. Op de plaats waar vroeger de Schutterij (Burgerwacht) haar oefeningen hield, is thans gevestigd de

STRAFGEVANGENIS „SCHUTTERSWEI" TE ALKMAAR

Capaciteit: M 100. V 40. Sterkte: M 85. V 25. Bevolking: jeugdige mannelijke criminelen tot 30 jaar, die nog niet voor opname in een gesticht met gemeenschap geschikt zijn. Voor gemeenschap geschikte vrouwelijke gedetineerden, met een strafrestant tot max. 2 jaar. De jeugdigen, die hier zijn opgenomen, zijn op grond van hun persoonlijkheid of in verband met de aard van het gepleegde feit niet of nog niet geschikt bevonden voor een gesticht met gemeenschap. Daarnaast zijn er ook jongemannen, die in andere jeugdgestichten blijk hebben gegeven zich niet te kunnen aanpassen aan een soepeler gemeenschapsregiem. Het progressieve regiem is hier gericht op de voorbereiding tot overplaatsing naar een jeugdgesticht met gemeenschap. Men tracht de jongeman door middel van clubvorming sociaal begrip en verdraagzaamheid bij te brengen. Verder besteedt men grote aandacht aan een diepgaande individuele beïnvloeding. Hoewel deze inrichting een cellulair gesticht is tracht men toch zo veel mogelijk het verblijf in de cel te bekorten. Na 4 maanden kunnen de mannelijke gedetineerden bij goed gedrag verschillende gunsten verkrijgen. Studie en beoefening van huisvlijt kunnen bij binnenkomst in het gesticht al worden toegestaan. Van de jongemannen zijn sommigen werkzaam in de kleermakerij, anderen snijden stanzen en bedrukken enveloppen. Buiten het gesticht werkt een groep voor een particuliere firma in het cartonnagebedrijf. De vrouwelijke gedetineerden, die hier zijn opgenomen, zijn gunstige criminelen, die in aanmerking gebracht kunnen worden voor het normale gemeenschapsregiem. Gedurende de arbeidsuren verrichten zij verpakkingswerkzaamheden voor een chocoladefabriek ter plaatse. Van Alkmaar gaat ditmaal de reis naar de oude stad van de Verenigde Oost-Indische Compagnie Hoorn, waar de eerste Gouverneur-Generaal van Indië Jan Pieterszoon Coen het levenslicht aanschouwde. In dit stadje is gevestigd de

RIJKSWERKINRICHTING „OOSTEREILAND" TE HOORN

Capaciteit: 300 Sterkte: 200 Bevolking: souteneurs en commune criminelen boven de 25 jaar met een max. straf van 3 jaar. Deze inrichting is een oud pakhuis van de Oost-Indische Compagnie, dat geheel door water is omgeven. Onder Koning Lodewijk Napoleon werd het voor het eerst als strafinrichting in gebruik genomen. Naast souteneurs, welke een kleine aparte groep vormen zijn ook commune criminelen in dit gesticht opgenomen. De gedetineerden

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

werken in hoofdzaak voor particuliere opdrachtgevers. Zo worden wasknijpers vervaardigd met behulp van een automatische machine. Verder worden hier bamboestokken gericht en bewerkt voor vishengels. Kortgestraften occuperen zich met de vervaardiging van vistuigen en matten. Na ons bezoek aan Hoorn trekken we verder langs het machtige waterbouwkundig werk, de afsluitdijk naar Frieslands hoofdstad Leeuwarden, waar gevestigd is de

BIJZONDERE STRAFGEVANGENIS TE LEEUWARDEN

Capaciteit: 550. Sterkte: 450. Bevolking: levenslang en langgestraften, politieke en commune criminelen. Deze Strafgevangenis is een van de oudste gestichten, die we in ons land kennen. Volgens de nog bestaande wetten mogen de alhier gedetineerden pas na 5 jaar in gemeenschap worden gebracht. De praktijk heeft echter bewezen dat een verblijf van 5 jaar in de cel vele psychische moeilijkheden voor de gedetineerden met zich meebracht. De commune criminelen worden nu, na 2,5 jaar al in gemeenschap gebracht met gezamenlijke arbeid, recreatie, onderwijs enz. Ook de levenslang gestraften, welke vroeger in geen enkel contact kwamen met de overige gedetineerden, worden thans wel met de andere groepen in gemeenschap gebracht. De politieke criminelen zijn ook steeds in contact met commune criminelen. De met deze praktijk opgedane ervaringen geven alle reden tot tevredenheid. De gedetineerden zijn tewerkgesteld in verschillende goed ingerichte bedrijven, zoals weverij, kleermakerij, meubelmakerij, schoenmakerij, zadelmakerij, metaalbewerkingsbedrijf (machinaal, bank-, plaat- en smeedwerk, autogenisch en electrisch lassen), autorevisiebedrijf en timmerwerkplaats. Aan de vakopleiding van jeugdigen wordt veel aandacht besteed, zowel theoretisch als practisch, waarbij gebruik wordt gemaakt van de diensten van intellectuele gedetineerden als leerkrachten. Door de gedetineerden wordt een eigen technisch periodiek uitgegeven. De ontspanning der gedetineerden staat op een hoog cultureel peil. Het zangkoor geniet ook buiten de muren der gevangenis grote vermaardheid. Van Leeuwarden gaat de reis naar de

RIJKSWERKINRICHTING MARUM TE MARUM

Capaciteit: 145. Sterkte: 115. Bevolking: jeugdige politieke criminelen. Dit gesticht is een ruim barakkenkamp met naast de woonbarakken 5 grote werkplaatsen, hospitaal en recreatiebarak. De gedetineerden komen na een observatietijd van 2 maanden al in algehele gemeenschap en genieten grote vrijheid. Aan de vakopleiding wordt veel aandacht besteed. In een vergevorderd stadium van voorbereiding bevindt zich de vakopleiding in de bouwvakken (metselen, timmeren, stukadoren enz.). Alvorens hun opleiding aan te vangen, worden de leerlingen psychotechnisch getest. Na de opleiding, welke ongeveer 6 maanden duurt, ontvangen zij een algemeen Rijkserkend diploma. Voor de houtbewerkers bestaat de mogelijkheid na hun opleiding werkzaam te zijn in het houtbewerkings-productiebedrijf. Op het ogenblik zijn de gedetineerden werkzaam in de hout- en metaalbewerking en in de landbouw. In de laatste tijd van hun verblijf in dit kamp worden velen tewerkgesteld bij particuliere patroons. Ook de vrijetijdsbesteding is op vermeerdering van kennis en vakbekwaamheid gericht. Het onderwijs wordt door gedetineerde leerkrachten verzorgd. Een kampcourant vertelt van de gebeurtenissen, welke in deze jeugdgemeenschap plaats vinden. Door het schone landschap van het Westerkwartier gaat de tocht verder naar de stad van de slanke Martinitoren en de

STRAFGEVANGENIS TE GRONINGEN

Capaciteit: 220. Sterkte: 165. Bevolking: recidivisten. In dit cellulaire gesticht worden de recidivisten opgenomen, die ten minste 4 maal zijn veroordeeld tot straffen van meer dan 6 maanden vrijheidsbeneming. Bij hun binnenkomst in het gesticht worden de gedetineerden in afzondering gehouden ter beoordeling of zij geschikt zijn voor de beperkte gemeenschap. Aan de geestelijke en sociale verzorging van deze, in criminologisch opzicht zo belangwekkende groep gedetineerden, wordt bijzondere aandacht besteed. De arbeidsmogelijkheden zijn: zetterij, drukkerij, binderij, postzakkenmakerij, terwijl er een vakopleiding is tot kleermaker. Lang gestrafte intellectuelen verzorgen in de typografische afdeling boektitels voor de universiteitsbibliotheek te Utrecht. Het drukkersbedrijf wordt in werkcellen beoefend. Tijdens de arbeidsuren zijn de deuren der cellen geopend om de gemeenschapsgedachte door te voeren. Na Groningen staat thans op het programma een bezoek aan de

RIJKSWERKINRICHTING „CAREL COENRAAD-POLDER" TE FINSTERWOLDE

Capaciteit: 240, Sterkte: 175. Bevolking: mannelijke commune criminelen met gevangenisstraf tot 3 jaar. Deze inrichting is een barakkenkamp met 4 woonbarakken, welke gesplitst zijn in 2 afdelingen elk. Een afdeling omvat 1 woonzaal, en 2 slaapzalen, met waslokalen. Tot voor kort waren hier delinquenten gedetineerd, die veroordeeld waren wegens delicten van economische aard, zoals zwarte handel enz. Thans zijn ook commune criminelen in dit kamp opgenomen. De arbeid, die hier verricht wordt bestaat uit landaanwinning in de „Slikken". Het is zeer zwaar werk, maar de mannen smaken het genoegen, weer land aan de zee te kunnen ontworstelen. In dit afgelegen oord wordt veel zorg besteed aan de ontspanning van de gedetineerden, die merendeels door henzelf wordt verzorgd. Van Finsterwolde zetten we onze reis voort naar de temidden van bos en heide gelegen:

STRAFGESTICHTEN TE NORG, omvattende:

Rijkswerkinrichting Esserheem.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Capaciteit: 850. Sterkte: 530. Bevolking: politieke criminelen met gevangenisstraf tot 15 jaar.

Rijkswerkinrichting Bergveen.

Capaciteit: 120. Sterkte: 175. Bevolking: politieke criminelen.

Strafgevangenis „Norgerhaven".

Capaciteit: 450. Sterkte: 210. Bevolking: jeugdige criminelen tot 30 jaar veroordeelde militairen, die uit de dienst ontslagen zijn.

Strafgevangenis „Bankenbosch"

Capaciteit: 290. Sterkte: 275. Bevolking: Indië-deserteurs.
Aan dit penitentiaire centrum is een hele historie verbonden. In 1823 n.l. werden in het gehucht Veenhuizen 3 grote gestichten gebouwd, door de „Maatschappij van Weldadigheid", die zich ten doel stelde onproductieve gronden door onproductieve krachten productief te maken. Landlopers en bedelaars namen hun intrek in Veenhuizen. Omstreeks 1870 nam het Departement van Justitie het beheer over en na de regeling van strafbaarheid van bedelaars en landlopers in het Wetboek van Strafrecht, waardoor onvrijwillige opname van deze lieden mogelijk werd, beleefde Veenhuizen jaren van bloei. In de eerste Wereldoorlog verschenen ook de smokkelaars op de kolonie. Thans is nog slechts een kleine groep van deze verpleegden in de R.W.I. Esserheem aanwezig. De oude Rijkswerkinrichtingen Veenhuizen, thans „Strafgestichten te Norg" geheten, hebben in het kader van de differentiatie een andere bestemming gekregen, welke bij de behandeling der afzonderlijke gestichten ter sprake zal

RIJKSASYLS VOOR PSYCHOPATHEN TE AVEREEST

Capaciteit: 300. Sterkte: 400. Bevolking: ter beschikking van de Regering gestelden. De bevolking van deze asyls bestaat voor het merendeel uit psychopathen, die wegens hun geestelijke aberraties een dergelijk gevaar voor de maatschappelijke orde opleveren, dat dwangverpleging van Regeringswege noodzakelijk wordt geacht. Aan het hoofd van deze inrichting staat een Geneesheer-Directeur. De behandeling van deze patiënten is erop gericht bij hen belangstelling voor een beroep te wekken alsmede enig sociaal begrip tot ontwikkeling te brengen; aan de inrichting is ook een open afdeling verbonden, waar de verpleegden voorbereid worden op de terugkeer in de maatschappij. Hoewel de gehele bevolking werkzaam is, is het niet mogelijk, door de bijzondere aard van deze lieden, een productiebedrijf op te bouwen. Naast eenvoudig bind- en cartonnagewerk worden ook het schoen- en mattenmaken beoefend. Een deel van de bevolking is werkzaam in land- en tuinbouw en in de ontginning van woeste gronden. Langs het mooie Overijsselse heuvellandschap spoeden we ons naar de oude Hanzestad Zutphen. Aan de buitenzijde van deze plaats bevindt zich:

BIJZONDERE STRAFGEVANGENIS VOOR JONGE MANNEN TE ZUTPHEN

Capaciteit: 100. Strekte: 140. Bevolking jeugdige criminelen van 18 tot 23 jaar (in speciale gevallen van 16 tot 25 jaar) die door de rechter tot verblijf in de jeugdgevangenis zijn veroordeeld. Dit gesticht, dat in 1937 als Jeugdgevangenis in gebruik werd genomen is een moderne inrichting. In plaats van cellen zijn voor de jonge mannen kamertjes beschikbaar, met ruime vensters. Daarnaast zijn er recreatiezalen, toneelzaal, gymnastiekzaal en een sportveld bij het gesticht. Wanneer de jonge man in het gesticht wordt opgenomen, verblijft hij ongeveer 1 maand in observatie in de eerste klas. Hierna vindt bevordering naar de A klasse, een voortgezette observatieklas, plaats; d.w.z. overdag gemeenschappelijke arbeid, tijdens de rusturen in zijn kamer. Vervolgens komt de jongeman in de 2e klas, waar hij geplaatst wordt in een gemeenschap voor bepaalde doeleinden. In deze klasse kunnen de gedetineerden zich verschillende gunsten verwerven en tenslotte voor bevordering tot de 3e klasse in aanmerking komen. In deze 3e klasse bestaat algehele gemeenschap met, voorzover mogelijk, nachtelijke afzondering. Voor speciaal geselecteerde 3e klassers bestaat de mogelijkheid om de laatste 3 maanden van hun verblijf in dit gesticht werkzaam te zijn bij een particuliere werkgever buiten het gesticht, waarin zij dan alleen nog des avonds en des nachts vertoeven. Voor de gedetineerden bestaat de mogelijkheid tot vakopleiding in de navolgende bedrijven: machinale houtbewerking, meubelmakerij, stoffeerderij, autorevisiebedrijf, metaalbewerking en boekbinderij. 'In de boekbinderij worden naast werkzaamheden voor o.a. de Universiteitsbibliotheek, ook cartonnagewerk (grote spoedopdrachten voor particulieren) om tempo te leren, verricht. Aan de theoretische vakopleiding en ontwikkeling der gedetineerden wordt veel zorg besteed, opdat zij met succes de strijd om het bestaan weer kunnen voeren. Ook de ontspanning, die veelal door de jongelui zelf wordt verzorgd, geniet alle aandacht van de directie. Aan de inrichting is pl.m. 8 km van Zutphen temidden van bos en bouwland een open afdeling „Het Werkse Veld" verbonden, waar een 25-tal jongelieden op het veeteelt- en landbouwbedrijf is tewerkgesteld. Niet ver van Zutphen bevindt zich temidden van een bosrijke omgeving de

RIJKSWERKINRICHTING AMPSEN" TE AMPSEN

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Capaciteit: 150. Sterkte: 80. Bevolking: vrouwelijke politieke criminelen. Dit gesticht is een barakkenkamp, dat in 1947 voor het Gevangeniswezen ter beschikking kwam. Naast de verblijfsbarakken zijn er barakken ingericht voor kerk, toneelzaal, werkplaats, terwijl bovendien een aparte ziekenafdeling in het kamp gevestigd is. In een aparte barak is een kleine groep mannelijke gedetineerden (vaklieden) ondergebracht, die voor het dagelijks onderhoud van dit kamp zorgdragen. Door een interne selectie, waaraan veel aandacht wordt besteed, worden verschillende groepen samengesteld. De vrouwen confectionneren aan de lopende band werkkleding voor een particuliere firma. Voor degenen, die psychisch niet geschikt zijn voor de lopende band, is verpakkingsarbeid beschikbaar. De sociale verzorging van deze vrouwen, die veelal aan hun gezin zijn ontrukt, is in handen van de sociale ambtenares. Vele cursussen worden georganiseerd, o.a. voor naaien en knippen, houtarbeid, steno en typen. Ook de beoefening van de sport neemt een grote plaats in het kampleven in. Een lange reis staat nu voor de boeg. Via het door de oorlog zo getroffen Arnhem en Nijmegen gaat het door de Maasvallei naar Nederlands kolenbekken, waar zich 2 gestichten bevinden;

RIJKSWERKINRICHTING „PASSART" TE EYGELSHOVEN

Capaciteit: 500. Sterkte: 350. Bevolking: politieke criminelen.

RIJKSWERKINRICHTING „JULIA" TE EYGELSHOVEN

Capaciteit: 545. Sterkte: 385. Bevolking: politieke criminelen.
Deze barakkenkampen zijn na de bevrijding van Nederland opgericht, toen er bij de kolenmijnen een groot tekort aan ondergrondse arbeidskrachten bestond. Voor de tewerkstelling in de mijnen, die na een strenge medische keuring geheel op basis van vrijwilligheid geschiedt, werden alleen politieke criminelen toegelaten. Door op deze wijze actief mede te werken aan Nederlands herstel konden deze gedetineerden trachten goed te maken, wat zij tijdens de Duitse bezetting hadden misdreven. Sinds korte tijd zijn ook Indië-deserteurs geheel vrijwillig in de mijnen afgedaald. Het loon dat de gedetineerden verdienen is gelijk aan dat der vrije mijnwerkers. Het mag door hen worden overgemaakt ten behoeve van hun gezin. Ook de sociale voorwaarden, waaronder deze gedetineerden werken zijn gunstiger dan in andere gestichten. Zo zijn zij niet alleen wettelijk verzekerd tegen ongevallen, welke regeling voor alle gedetineerden in de lande geldt, maar ook tegen ziekte. Na de arbeid in de mijnen keren de gedetineerden in het gesticht terug, waar ze gelegenheid vinden tot studie en recreatie. Aan de beide gestichten is ook een vakantiecentrum verbonden, waar de gedetineerden tweemaal per jaar 3 dagen kunnen doorbrengen. Speciale attracties worden georganiseerd, opdat zij zich eens uit de sleur van iedere dag voelen weggenomen. Voor gedetineerden met een strafrestant van 8 maanden bestaat de gelegenheid hun gezin met weekendverlof te bezoeken. Van Zuid-Limburg gaat onze reis verder door het hoogveen van de Peel naar een van de mooiste streken van Brabant, waar te midden van bos, hei en vennen gelegen is de

STRAFGEVANGENIS „NIEUW VOSSEVELD" TE VUGHT

Met het Centraal Ziekenhuis voor het Gevangeniswezen. In 1942 liet hier de Duitse bezetter het zo berucht geworden concentratiekamp Vught bouwen. De z.g. bunker in dit complex is thans als Strafgevangenis in gebruik, terwijl daarnaast een aantal barakken is ingericht als Centraal Ziekenhuis. Dit ziekenhuis is door de nood der tijden ontstaan. Na de bevrijding van ons land was er een ontstellend gebrek aan plaatsruimte in de ziekenhuizen, zodat vele zieke gedetineerden niet opgenomen konden worden. Ook de capaciteit en accommodatie der bestaande ziekenafdelingen in de gevangenissen te Scheveningen en Leeuwarden, waren onvoldoende om alle zieken te verplegen en te behandelen. Om deze redenen besloot men tot inrichting van een eigen ziekenhuis. Het Centraal Ziekenhuis heeft een capaciteit van 120 bedden, verdeeld over 20 kamers en zalen. Tevens is er een noodsanatorium voor t.b.c.-patiënten met een capaciteit van 50 bedden. Naast een operatiekamer beschikt het Centraal Ziekenhuis over onderzoekkamers, een chemisch-bacteriologisch laboratorium, apotheek en Röntgenkamer. Verder zijn er een recreatiezaal voor de patiënten en een gebouw, waar onder leiding van een Welfare-werkster van het Nederlandse Rode Kruis handenarbeid wordt beoefend. Aan het hoofd van dit ziekenhuis staat een geneesheer met volledige dagtaak, terwijl daarnaast als specialist aan de inrichting zijn verbonden een longarts, chirurg, internist, neuroloog, psychiater, neus-, keel- en oorarts en een tandarts. Alle gevangenen, voor wie ziekenhuis- of sanatoriumverpleging noodzakelijk is kunnen in het Centraal Ziekenhuis verpleegd en behandeld worden. We nemen afscheid van Vught en trekken verder naar „het Haagje van het Zuiden": Breda, voor een kort bezoek aan de

STRAFGEVANGENIS TE BREDA

Capaciteit: 195. Sterkte: 180. Bevolking: politieke criminelen. Deze cellulaire koepelgevangenis is bestemd voor opname van politieke criminelen met een strafrestant van tenminste 9 jaar. De gedetineerden zijn in gemeenschap werkzaam in de meubelmakerij, schoenmakerij (reparatie en nieuw), terwijl voorts enveloppen worden gesneden, gestanzt en bedrukt, waarna ze in het Huis van Bewaring verder worden bewerkt. Van Breda gaat de tocht over een van de langste vaste oeververbindingen in Europa, de Moerdijkbrug naar 's Neer-lands grootste havenstad Rotterdam, waar gevestigd is de

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

STRAFGEVANGENIS TE ROTTERDAM

Waarvan een vleugel is ingericht als cellulaire vrouwengevangenis met een capaciteit van 100. De vrouwen die hier opgenomen zijn, zijn commune en politieke criminelen, die veroordeeld zijn voor de meest uiteenlopende feiten, terwijl ook de strafduur zeer verschillend is. Bij binnenkomst worden de vrouwen geselecteerd, waarbij er na gestreefd wordt, iedere vrouw in een aparte cel onder te brengen. Een bijzonder probleem vormen de vrouwen, die opgenomen worden met hun zuigelingen en de vrouwen, die reeds bij hun insluiting gravida zijn. Deze laatste categorie wordt naar een kraaminrichting overgebracht waar de bevalling plaats heeft. Tot 9 maanden mogen de jonge kinderen bij hun moeder verblijven. De arbeid, die de vrouwen verrichten bestaat voornamelijk uit het vervaardigen van witgoed, deels in de cel, deels op een aparte zaal, ten behoeve van de Heelkundige en Vrouwenkliniek van het Academisch Ziekenhuis te Utrecht. Ook verzorgt een aantal vrouwen de was en het verstelwerk van de Rotterdamse Strafgevangenis en Huizen van Bewaring. Aan de ontwikkeling door middel van zelfstudie o.l.v. de onderwijzeres wordt veel aandacht besteed, terwijl de vrouwen ook gezamenlijk met de mannelijke bevolking doch streng van hen gescheiden, recreatieavonden bezoeken. Van Rotterdam is het een korte weg terug naar het punt van uitgang, Den Haag, de plaats waar de afdeling Gevangeniswezen van het Ministerie van justitie zetelt. Moge deze tocht langs de strafgestichten ertoe hebben bijgedragen een beeld te geven van de differentiatie in het Nederlandse gevangeniswezen. Volledigheidshalve zij nog vermeld dat de onderstaande strafgestichten nog niet in het differentiatieschema betrokken zijn:

- Strafgevangenis te Utrecht,
- Strafgevangenis te 's-Hertogenbosch,
- Strafgevangenis te Arnhem,
- Strafgevangenis te Roermond,
- Strafgevangenis te Rotterdam (mannen),
- Strafgevangenissen te 's-Gravenhage.

Wat de Psychiatrische Observatiekliniek van het Gevangeniswezen betreft, moge worden verwezen naar het in dit nummer opgenomen artikel over deze inrichting. M. A. PETERSEN

Pennsylvania gevangenissysteem

Eastern State PenitentiaryEastern State Penitentiary

Evenals het Auburn-systeem was het Pennsylvania-systeem een Amerikaans gevangenissysteem dat gebaseerd was op vergelding en afschrikking. De afschrikkende werking van het systeem werd architectonisch onderstreept door hoge ringmuren en Bastille-achtige torens en poortgebouwen. Boetedoening en het voorkomen van morele besmetting werden nagestreefd door onderlinge isolering van de gedetineerden. Beide systemen waren gangbaar in de negentiende-eeuw.

De verschillen tussen de twee systemen lagen in de wijze waarop de doelstellingen werden nagestreefd. In het Pennsylvania-systeem betekende dat totale fysieke onderlinge isolering, verzacht door het vergunnen van arbeid aan gedetineerden en door het toestaan van bezoek. Het Auburn-systeem paste fysieke isolering toe in de nacht en geestelijke isolering overdag door het zwijgverbod in de gemeenschap. Beide systemen leidden tot verschillende bouwkundige vereisten. Het belangrijkste verschil is dat er bij het Auburn-systeem behoefte was aan gemeenschappelijke ruimtes zoals eetzalen en werkplaatsen, terwijl die bij Pennsylvania-systeem niet nodig waren.

(Ros Floor. J.F.Metzelaar en W.C. Metzelaar Bouwmeesters voor Justitie. Rotterdam: Stichting Bonas/Nederlands Architectuur Instituut, 2009. p. 13) Bron prisongear.be

Eastern State Penitentiary Philadelphia
De Eastern State Penitentiary (ESP) is een voormalige gevangenis in de Amerikaanse staat Pennsylvania. Het bouwwerk was in gebruik als gevangenis van 1829 tot 1971. In 1829 was de ESP het grootste en duurste gebouw opgericht door de overheid ooit en de gevangenis werd al snel een model voor vele anderen in de wereld. Hier werd het systeem van apart opsluiten van gevangenen, zoals dat voor het eerst in de VS werd toegepast in de Walnut Street Jail, verfijnd. De nadruk kwam ook te liggen op het heropvoeden van de gevangenen, veeleer dan op het

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

straffen. Bankrover Willie Sutton en maffiabaas Al Capone waren twee van ESP's bekendste gevangenen. Bron Wikipedia

In de 19e eeuw volgden vele landen (onder andere Nederland en België) het voorbeeld van de Pennsylvania Quakers: door gedetineerden in eenzame opsluiting te houden zouden ze slechts contact hebben met God en tot inkeer komen. Een variant was het Auburnsysteem, waarin gedetineerden samen werkten, doch onder strikte zwijgplicht. Het resultaat van deze systemen was dat een kwart van de gevangenen door de opsluiting krankzinnig werd. In de loop van de 20e eeuw werd het meer verlichte Ierse systeem gevolgd, waarin gevangenen meer contact met elkaar hadden zonder zwijgplicht.

Personeel
Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden was bestemd voor mannen, veroordeeld tot 5 jaar of langer. Deze gevangenisstraf wordt in afzondering of gemeenschap ondergaan. In deze gevangenis werkte ook diverse mensen met verschillende taken. De ambtenaren in het algemeen zoals: de directie; het administratief personeel; de sociaal ambtenaar; de geestelijke verzorgers; de geneesheer; het onderwijzend personeel; de bibliotheekbeheerder; het bewakingspersoneel; het arbeidspersoneel; het verplegend personeel en het huishoudelijk personeel. De leefregels in deze gevangenis werden omschreven in een huishoudlijkreglement.

Ingezonden
Oud personeel van de Bijzondere Strafgevangenis is niet meer werkzaam bij justitie, de gevangenis is in 1970 gesloten. Informatie over het oud personeel zijn ingezonden door familieleden van oud personeel. Diverse documenten en verhalen worden hier digitaal bewaard zodat deze bijzondere verhalen niet verloren gaan. De ingezonden documenten en verhalen zijn met toestemming van de familie van oud personeel geplaatst.

- Doeke de Vries - in dienst 19 mei 1945 uit dienst 1 januari 1970.
- Hermannus (Herman) van der Vegte - in dienst 15 juni 1942 in 1947 overgeplaatst Huis van Bewaring in Scheveningen.
- Johan Hendrik Mentjox - 24-05-1860 vanwege ernstige plichtsverzuim ontslagen.
- Gerardus Hofstede - in dienst 1954 (Zie ingezonden verhalen) en 1979 met vervroegd pensioen gegaan

Doeke de Vries
Via een dochter (mevrouw Riek Dingshoff - de Vries) kreeg ik een afbeelding van een groepsfoto van haar vader (Doeke de Vries 1-9-1911). Op deze groepsfoto zit hij vanaf links zittend als derde persoon. Doeke de Vries kwam in dienst van de Bijzondere strafgevangenis op 19 mei 1945 (kopie van de arbeidsovereenkomst is aanwezig) en werd op 1 januari 1970 eervol ontslagen (kopie aanwezig). Het was de wens van Riek Dingshoff - de Vries (dochter) om deze stukken ter beschikking te stellen aan museum De Blokhuispoort. Met vriendelijke groeten, Anne Bouma.

Doeke de Vries links zittend als derde persoon op de groepsfoto van de Bijzonder Strafgevangenis Leeuwarden.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Arbeidsovereenkomst

Bijz.
Strafgevangenis te LEEUWARDEN

Pensioenraad

ARBEIDSOVEREENKOMST

Op den 19 Mei 1945 is tusschen den Staat der Nederlanden (Departement van Justitie), te dezen vertegenwoordigd door

[1])

den Directeur van de Gevangenissen te Leeuwarden, [1])

[1])

als werkgever en Doeke de Vries (geh.;geb.1-9-1911)

als arbeider [2]) hulpbewaarder aangegaan de volgende arbeidsovereenkomst, met ingang van 19 Mei 1945.

ARTIKEL I.

De arbeider verplicht zich den arbeid te verrichten, welke hem door of namens den werkgever wordt opgedragen.

ARTIKEL II.

Op de dienstbetrekking zijn van toepassing de bepalingen van het Arbeidsovereenkomstenbesluit (K. B. van 3 Augustus 1931, Staatsblad No. 354).

ARTIKEL III.

Het loon zal bedragen *f* 3,55 per dag, met inachtneming van de bepalingen der **Loonregeling voor hulp- en reservepersoneel bij de gevangenissen en rijkswerkinrichtingen**, vastgesteld door den Minister van Justitie bij beschikking van 14 Juli 1939, 3e Afd. A. No. 1128; op het dagloon zal, ingevolge art. 2 van het K. B. van 12 Juli 1934 (Staatsblad No. 363), een korting worden toegepast van $1^1/_2$%, zijnde *f* -,05.

Grondloon f.3,55
15% vaste toelage " -,54
10% tijd. toelage " -,36

Bovendien heeft de arbeider, zoo de daartoe gestelde voorwaarden vervuld zijn, aanspraak op een kindertoelage, welke wordt geregeld met overeenkomstige toepassing van de bepalingen van het K. B. van 30 December 1924 No. 43, gelijk dit sindsdien is gewijzigd.

ARTIKEL IV.

De arbeider verricht alleen arbeid op de tijden door of namens den werkgever aan te wijzen.

ARTIKEL V.

De overeenkomst is aangegaan voor onbepaalden tijd. [3])

Aldus opgemaakt in tweevoud en geteekend te Leeuwarden, den 1 December 1945.

De arbeider, D. de Vries

Voor den werkgever,
De Directeur voornoemd,

[1]) Doorhalen bij niet gebruik.
[2]) In te vullen den aard der werkzaamheden, b.v. „hulpbewaarder", „hulpklerk" enz.
[3]) In te vullen: „onbepaalden tijd" of wel voor een bepaald aan te geven doel.

Model 88(Hsd.) S.G.S. 7991-5000-1943

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Bevordering van 2e klasse tot 1e klasse

MINISTERIE VAN JUSTITIE

Dir.Gevangeniswezen
Nr. PA 3/1253

DE MINISTER VAN JUSTITIE,

B e s l u i t :

Doeke d e V r i e s ,

geboren 1 september 1911, administratief ambtenaar C 2e klasse in vaste dienst, gerekend van 1 juli 1969, met behoud van functie, te bevorderen tot

administratief ambtenaar C le klasse
in vaste dienst

bij het Gevangeniswezen en de Psychopatenzorg, met handhaving van zijn tewerkstelling bij de Gevangenis te Leeuwarden en zijn salarisanciënniteit en bezoldiging vast te stellen als volgt:
salarisanciënniteit 8 jaar in schaal 45 van bijlage A van het Bezoldigingsbesluit Burgerlijke Rijksambtenaren 1948;
salaris ƒ 988,- per maand.

's-Gravenhage, 5 augustus 1969.

De Minister voornoemd,
Namens de Minister,
Het Hoofd van de Directie
Gevangeniswezen,
voor deze,

SF 49 Hg 30190/25263

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Eervol ontslag

WA

MINISTERIE VAN JUSTITIE

Gevangeniswezen,
Nr. PA 3/1253.

MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN
INGEKOMEN
- 3 NOV. 1969
Afdeling:
Agenda:
Rappel na ____ weken

DE MINISTER VAN JUSTITIE,

Gelet op artikel 96, lid 1, van het Algemeen Rijksambtenaren Reglement;

B e s l u i t:

Doeke d e V r i e s,
geboren 1 september 1911,

administratief ambtenaar C 1e klasse in vaste dienst (bewaarder) bij het Gevangeniswezen en de Psychopatenzorg tewerkgesteld bij de gevangenis te Leeuwarden met ingang van 1 januari 1970, eervol ontslag te verlenen.

's-Gravenhage, 29 september 1969.

De Minister voornoemd,
Namens de Minister,
Het Hoofd van de Directie
Gevangeniswezen
voor deze,

22c Algemeen Hg 30190/22768

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Johan Hendrik Mentjox
Valsemunterij in de gevangenis
Bericht: Uit een krantenknipsel uit de Leeuwarder Courant van 1984 is gebleken dat Johan Hendrik in het jaar 1860 als bewaarder binnen de gevangenissen muren betrokken zou zijn geweest bij valsemunterij. Uit mijn diepgaande onderzoek in de diverse Friese archieven is gebleken dat de waarnemend Adjunct Commandant van de Leeuwardse gevangenis, Dhr. A. van Bemmel op 05-05-1860 in het cel blok van gevangene Tweede Klasse A. Smits vervalste bankbiljetten van 100 gulden en rode inktkleurstof aantroffen heeft. Dhr. A. Smits zat aldaar zijn straf uit omdat hij op 07-06-1859 veroordeeld was door het Hof van Holland tot een gevangenisstraf van 15 jaar vanwege valsemunterij. Na een kort onderzoek door deze Adjunct Commandant bleek dat onze Johan Hendrik de materialen voor deze vervalsing aangeleverd zou hebben inruil voor een portrettekening van hem zelf. Ondanks ontkenningen van Johan Hendrik werd zijn huis doorzocht. Bij hem thuis werden inderdaad dit portret en ook nog een rol van hetzelfde papier aangetroffen dat ook door gevangene A. Smits gebruikt was voor de vervaardiging van de vervalste biljetten. De minister van justitie wilde graag weten hoe het mogelijk was dat dit alles kon geschieden binnen de gevangenismuren zelf. De gevangenisdirectie gaf aan dat gevangene A. Smits misschien deze biljetten wel op de werkzaal achter de weefgetouwen had gemaakt buiten het zicht van de overige bewakers en zijn medegevangene. Volgens de directie van de gevangenis zouden deze medegevangene hem ook nooit verraden hebben. Echter in de cel van Dhr. A. Smits waren op zijn bed rode inktsporen aangetroffen. Dit zou erop kunnen duiden dat hij vanuit binnenuit beschermd zou worden en ongestoord zijn gang kon gaan in zijn bewaakte cel. Dit alles zou de rol van Johan Hendrik bevestigen. Lopende het verdere onderzoek werd Dhr. A Smits afgezonderd in een aparte cel en Johan Hendrik geschorst, vastgezet en afgezonderd van zijn gezin en de buitenwereld. Nadat 7 medegevangene verhoord waren werd de rol van Johan Hendrik als leverancier van de materialen bevestigd. Hij werd daarom ook op 24-05-1860 vanwege ernstige plichtsverzuim ontslagen als bewaarder van de gevangenis van Leeuwarden. Zelfs een smeekbrief van Johan Hendrik aan de minister van Justitie van 07-08-1860 kon hier geen verandering meer in aanbrengen. In deze brief vroeg hij om compassie met hem te hebben vanwege zijn grote en jonge gezin. Verder gaf Johan Hendrik aan dat de Adjunct Commandant van de Leeuwardse gevangenis, Dhr. A. van Bemmel die dit gehele voorval aan het licht had gebracht hem altijd zonder enige reden daartoe altijd vijandig gezind was en zelf ook niet helemaal loepzuiver was. Johan Hendrik gaf in zijn brief aan de minister onder andere aan dat Dhr. A. van Bemmel knoeide met het geld dat de gevangene die op de ziekenhuiszaal van de gevangenis werden opgenomen aan hem toevertrouwden. Verder zou hij ook met de administratie en de leveringen van het eten van deze zelfde gevangenen op de ziekenzaal knoeien. Tevens zou de Adjunct Commandant volgens Johan Hendrik gevangenis dekens toegeëigend hebben. Echter uit het onderzoek dat op verzoek van de Minister van Justitie naar aanleiding van deze beschuldigingen van Johan Hendrik is uitgevoerd bleek hier allemaal niets van. Zijn verzoek tot rehabilitatie als bewaarder werd dan ook afgewezen. Op 01-07-1860 was reeds de ex-militair Regnerus van den Meer voor 230 gulden per jaar op zijn vrijgekomen functie aangenomen. Uit een brief van de Commandant van de gevangenis aan het uniform magazijn te Leiden bleek dat deze Regnerus veel groter was dan onze Johan Hendrik. Hij kon namelijk zijn uniform niet overnemen van wege de sterk afwijkende maten. Het hele trieste aan dit verhaal is dat op 08-06-1860 reeds besloten werd om gevangene A. Smits niet verder te vervolgen voor dit voorval omdat er niet bewezen kon worden dat hij deze vervalsing deed voor een misdadig doel. Mijn Oudvader Johan Hendrik Mentjox is een vondeling uit Amsterdam die via het Pauperparadijs en het leger uiteindelijk in Leeuwarden terecht is gekomen en daar in september 1868 als koopman zijnde overleden is.

Ps.: Wie kan en wilt mij helpen bij de zoektocht naar zijn portrettekening uit dit verhaal. Deze blijkt in mei 1860 naar de officier van Justitie te Leeuwarden te zijn verstuurd. Wie weet in welk archief en onder wel toegangsnummer dit eventueel bewaard zou kunnen zijn? Alvast reuze bedankt voor de medewerking. Willem Borstel

Gerardus Hofstede
Mijn vader, Gerardus Hofstede geboren 1920 woonde aan de Gedempte Keizersgracht als zoon van Frans Hofstede, hoofdbewaarder ziekenboeg. (1910-1955) zoon Gerard ging als typograaf in Leeuwarden aan het werk bij een plaatselijke drukkerij. In 1950 is hij als gestichtswacht te Veenhuizen gaan werken. Daar heeft hij ook mijn moeder, Dora Seetz, dochter van bewaarder Jan Seetz, leren kennen en zijn in 1952 getrouwd in Veenhuizen. Ook zijn tweelingbroer Hein heeft als bewaarder in Veenhuizen gewerkt en is later naar de Mesdagkliniek in Groningen gegaan. In 1954 is Gerard en het gezin naar Leeuwarden verhuist en is mijn vader als typograaf aan het werk gegaan in de Leeuwarder gevangenis op de afdeling boekbinderij. Later is hij werkmeester geworden. In 1972, door nadere sluiting, overgeplaatst naar Veenhuizen en gaan wonen in Oosterwolde. In 1979 met vervroegd pensioen gegaan. Helaas kort daarop een beroerte gehad en tot 1993 verpleegd in het MCL Borniastate en daar in 1993 overleden. Ook heeft de opa van Gerard Hofstede, ene Dirk Hofstede in 1880 als kleermaker gewerkt in de Leeuwarder Gevangenis. Ikzelf heb er nooit gewerkt al ken ik mij de kienavonden en de Sinterklaas (de heer Zwerver) avonden goed herinneren. Ook kan ik me de portier de heer Ketellapper nog goed herinneren. Bekende namen die mijn vader wel liet vallen, Born, Elzinga, Bergsma, Tuinstra, Postma.

Wolter van der Berg
Wolter van der berg. Vernieuwing van het systeem. In 1924 waren er heel wat geruchten in de Bijzondere Strafgevangenis voor Mannen te Leeuwarden. Zoo was nl. de officiële naam van Blokhuisplein 40. Door de Rechters

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

was en ook door de Directie werd in die tijd meegedeeld dat er nieuwe maatregelen zouden komen, die heel wat goeds inhielden voor de gedetineerden.

Mijn Pake
Pake 29-06-1892 - 21-08-1967, is van 1920 tot 1948 bewaarder geweest in de gevangenis te Leeuwarden. Toen ik jong was vertelde mijn Pake mijn wel eens wat over het leven in de gevangenis; ik heb hem toen gevraagd om die verhalen eens op papier te zetten om zodoende te bewaren voor het nageslacht. Op de wikkels van de NCRV-gids heeft Pake met een potlood een aantal zaken opgeschreven. Het is alleen jammer dat Pake dacht dat hij een boek moest schrijven want hij begon heel vaak opnieuw om een betere toonzetting te krijgen. (Mijn Pake was een perfectionist). Na zijn overlijden heb ik al deze wikkels gelezen en de meest interessante verhalen eruit gehaald. Met vriendelijke groet, Ruurd van der Berg Dearsum

Een woord vooraf,
Op allerlei manieren zijn er boeken verschenen betreffende de criminaliteit. De commissaris vertelt en Verteld verder enz. Ook is hier wel kritiek op gemaakt en naar ik meen is er zelfs een boek waarin gezegd wordt: De commissaris kan me nog meer vertellen. En ook is er een uitgave van meen ik van een Officier of Rechter, over de klanten die onder de hamer doorgingen van het recht. En ook is er een boek, of misschien wel meer van gevangenen. Maar van een bewaarder is mij niet bekend dat er enig geschrift is verschenen. Nu is dat ook niet zo verwonderlijk, want bij onze intrede in het gevangeniswezen werd van ons een eed gevraagd, die behelsde dat er wat binnen de muren voorviel niet aan de buitenwereld zou bekend worden. Niet altijd woog dit zwaar op het personeel maar toch werd er terdege rekening mee gehouden en zo doende bleef het voor de buitenwereld ook geheim wat er tussen de muren voorviel. Naar mijn mening heerst er over het algemeen een verkeerde gedachte over de tijd toen het regiem hard en zwaar was. Men heeft het wel eens willen afschilderen als onmenselijk. Maar dat er dingen zijn voorgevallen als de volgende bladzijden gaan vertellen zal menigeen in het geheel niet willen geloven en toch berust alles wat verder verteld wordt op de volle waarheid. Misschien wel door de hardheid van ons beroep, zagen verscheidene van het personeel toestanden die geholpen moesten worden om dragelijk te kunnen zijn. Er worden zoveel mogelijk geen namen genoemd en de bijnamen zijn werkelijk echt. In de verwachting dat deze stukjes wel gelezen zullen werden is mijn moeite beloond en de gedachten aan de gevangenis van toen wat milder geworden.

Inleiding
Nu er de laatste tijd zoveel over het gevangeniswezen in de dagbladen verschijnt, zowel wat betreft de bewoning als de bewoners, dacht het mij goed ook eens op papier te zetten wat mijn belevenissen zijn geweest in die 28 jaren dat ik aan een gevangenis verbonden ben geweest. Mijn belangstelling gaat steeds uit naar hetgeen over gevangenissen en wat daarmee samenvalt in de pers wordt vermeld. Het boekje de " DE OVERVAL" heb ik dan ook met belangstelling gelezen. Dat niet alles wat naar waarheid is gebeurd in die dagen op papier kan uitgedrukt worden is vanzelfsprekend. Nog meer is dit het geval met het maken van een film. En zo zijn er natuurlijk dingen of liever voorvallen die gebeurd zijn, niet aan de openbaarheid worden prijsgegeven. Het benadrukt de volle waarheid daarom ten dele. Ik hoop in de stukjes die ik mij voorgenomen heb te schrijven, de volle waarheid te vermelden, ofschoon ik mij nu al voorstel, dat er heel wat verstandige hoofden zullen schudden en zeggen dat kon in die tijd met zo'n streng regiem niet zijn gebeurd. En toch is het de volle waarheid, al zullen door mij geen namen worden genoemd, alleen maar bijnamen en omdat het geschreven werkelijkheid is, ben ik niet bang dat het niet aan het licht zal komen wat de schrijver van dit boekje bedoelt. Niet dat ik meen dat de regering of liever het departement van justitie het in deze tijd niet goed doet, maar meer om gebeurtenissen die werkelijk zijn geschied in laten we zeggen, in een tijd die minder bewogenheid kende met degenen die achter de tralies waren opgeborgen. En ook om aan te tonen, dat in een gemeenschap die door het rechtsbewustzijn is samengebracht wel dingen gebeuren die niet moesten geschieden, maar ook dat er door goede collegiale omgang door het personeel in die strenge tijd van strafrecht veel kon worden verzacht, wat het departement of liever het gestichtsbestuur niet zou willen toestaan. Zo zullen dan in een tijdsbestek van 28 jaar veel dingen die de laatste jaren door mij zijn opgetekend in het daglicht worden gesteld in de hoop dat er in alle narigheden toch ook wel lichtpunten worden blootgelegd die men in die omstandigheden niet zou hebben verwacht. En omdat ik weet, dat er nu nog enige collega's over zijn die dit alles met mij hebben meegemaakt ben ik ertoe overgegaan om dit alles op schrift te stellen. Ook de gedetineerden die ons de bijnamen verschaften, of die ons niet alleen als hun verzorgers beschouwden zijn nog zoo veel in leven. Van de collega's die in dit boekje worden genoemd zijn al enige overleden, die van dezelfde leeftijd als wij zelf, of nauwelijks ouder het tijdelijke met het eeuwige moesten verwisselen. Niet dat wij als collega's van een en hetzelfde geloof waren, neen er waren er bij die daar niets van wilde weten, ofschoon ze zich in hun levenswijze goede vrienden betoonden. Wel waren erbij die toen al zoo vast voor hun geloof uitkwamen, en voor diegenen is dan ook hun heengaan tot Heerlijkheid geworden zoals we volgens onze Bijbel mogen aannemen. Ook van de gedetineerden die in dit boekje worden besproken waren zowel Rooms-Katholieken, Protestanten en ook die nooit anders dan gedwongen zoals in de gevangenis in de kerk kwamen, en toch werden wij als personeel door hun allen ook altijd heel goed bejegend. Werd iemand al te familiair dan werd door deze of gene aan zulk een halt toegeroepen en hem onder het oog gebracht wat de bedoeling was van onze behandeling. Hetwelk ook altijd in goede aarde viel, wel een bewijs dat we wel hadden uitgeschift en niet met

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

iedereen buitengewone wegen bewandelden. Wie zij dan wel waren? Nu om eerlijk te zijn; het waren degenen die hun straf niet aan konden, of die heimwee hadden, of zoals wij het noemden, zaten te zuchten. Om deze mensen wat tegemoet te komen in hun lot, werden door ons niet altijd gewone middelen gebruikt. Ook niet altijd dezelfde middelen, de een had dit nodig en een ander weer iets anders. We hadden in die tijd een schoenmakersmeester die oog had voor vele moeilijkheden van zijn pupillen en daar hoop ik dan ook wel eens blijk van te geven. Onze Schoenpik, dat was zijn bijnaam, was iemand die blijk gaf een goed Christen te zijn, die trachtte te leven naar zijn overtuiging. Hij kwam dan ook vaak bij ons en vertelde van: die en die zit zoo te piekeren, daar moeten jullie je eens wat extra mee bemoeien en zo kwam dan van het een het ander. Ik heb geschreven van 28 jaar en dat is ook de volle waarheid; in 1920 aangesteld en in 1949 in begin maart met pensioen gegaan. Toch zal ik mij bepalen tot de jaren 1920-1940, uitgezonderd dan een paar gebeurtenissen die ik niet kan nalaten ook te vermelden. En die zullen dan in het allerlaatste gedeelte te vinden zijn. Eerst zullen we beginnen in 1920 toen in vele gevangenissen het personeel werd uitgebreid, omdat de wel wat lange en trieste diensttijden toen ietwat werden verzacht. Ook nog maar een beetje, maar dat bracht toch en grote vermeerdering mee van personeel. Wij hielden die eerste tijd nog altijd 57 uren in de week en 16 hele zondagen vrij in het gehele jaar, daar kwamen dan een paar halve zondagen bij, als men op wacht des zondagsavond of van wacht op zondagmorgen kwam. Dus nog wel lange werktijden en altijd op ongewone tijden in het gesticht aanwezig. En om nu dan een beeld te krijgen van hetgeen in die tijd door het personeel moes worden verricht, zij meegedeeld dat in de Cellenvleugel alle gedetineerden alleen, eenzaam dus, zaten opgesloten. In de Gemeenschap, waarin iedere gevangene nadat hij 5 jaren in eenzaamheid had doorgebracht kwam, werden ze verpleegd op zalen. In de volgende beschrijving dienaangaande zal wel duidelijk worden dat die manier van opsluiting ook heel wat problemen met zich meebracht. Verschil van bij elkander brengen op zalen was er wel, namelijk voor de Recidivisten, zij die meerdere malen een vonnis achter de rug hadden, en de levenslangen die ook heel apart werden gehouden. En ook zoo als toen ook nog waren: militairen uit Indië. Al deze mensen werden uit elkander gehouden, zowel in verblijf- werk- als slaapzalen. Zo heb ik dan vandaag ook weer eens mijn gedachten op papier gezet. Gedachten aan het vroegere leven waarin veel strenge en volgens de voorschriften zwaar werk moest worden verricht. We hadden in die tijd 16 hele zondagen van de 52 vrij, en dan nog enige halve zondagen, wanneer we op of van wacht kwamen. De wekelijkse werkduur was 56 uren, die voluit in het gesticht werden doorgebracht. Om op tijd op zijn post te zijn, waren de meesten 10 minuten voor de aanvangstijd aanwezig .. Want altijd, ook onder het aflossen moesten de posten blijven bewaakt. Zodoende kwam er ook nog wel een uur bij de 56 in de week. En zoo ging de tijd verder, allerlei slag van mensen kregen we onder ons toezicht. Een dokter die ook enige jaren moest doorbrengen liep gewoon op klompen, ofschoon er ook wel schoenen waren. We wezen hem er wel eens op dat er ook wel schoenen waren te krijgen. Maar dan was zijn antwoord er lopen hier zoveel op klompen, waarom zou ik het dan niet kunnen? Later jaren kreeg hij toch schoenen maar niet eerder dan dat ze hem door de dienstdoende arts werden voorgeschreven. En zoo zou ik een hele poos kunnen doorgaan maar dat is de bedoeling van dit schrijven nu ook weer niet. Mijn bedoeling was iets te laten zien uit die zware tijd, waaruit blijkt dat het gros van het mensdom niet zou verwachten, dat zoiets nu werkelijkheid was binnen de muren van een gebouw waar zoo veel leed moest worden doorgemaakt. Veel zijn het niet geweest, maar er waren er ook wel die tegen de draad in wilden en het toch moesten verliezen. En dat er door deze personen spanningen werden veroorzaakt, die voor ons het leven nog weer veel zwaarder maakten, behoef ik niet nader uit te leggen. Ook zijn er wel geweest die door z.g. hongerstaking het wilde winnen. Maar de meesten begonnen na enige dagen toch maar weer te eten. Een is erbij geweest die het tot het bittere einde heeft doorgezet, tenminste hij hield het zolang vol, dat de dokters die aan het gesticht waren verbonden, het noodzakelijk achtten om met kunstmatige voeding het leven erin te houden en dit was ook weer een hele verzwaring van onze arbeid, totdat er weer een dag kwam dat deze patiënt ook weer tot de orde van alledag overging. Voorzichtig moesten we dan wel weer met deze mensen omgaan, want dat ze het verloren hadden was hun wel duidelijk, maar bekennen wilden ze dit niet.

Het begin in 1920.
Overal deuren die op slot waren, bewaarders met bossen sleutels en mensen die in pillow gekleed zich veel aan ons nieuwelingen gelegen lieten. Iedereen van ons werd door hen getaxeerd, zou dat een goede zijn of zou die wel wat brutaal uitziende, hun in de toekomst dwars kunnen zitten? We werden in het begin aan oude en goed doorknede mensen in het vak toevertrouwd, die ons die eerste dagen en weken heel wat van het gevangeniswezen leerden hoe het niet en hoe het wel moest. En maar goed tellen, want ieder had een gedeelte dat aan zijn zorgen was toevertrouwd en die 10, 16, of 26 mensen moesten op de voor hen bestemde plaats blijven en dus altijd maar tellen. Dat tellen heeft, zo vernamen we later sommige bewaarders wel eens parten gespeeld, want er waren er altijd bij die zich van het werk verwijderden wilden, en iets doen wat niet mocht. Onze eerste opleiding was in de Gemeenschap maar ook al heel spoedig deden we dienst in het cellulaire gedeelte. In de Gemeenschap waren de gedetineerden op zalen samengebracht: Verblijfzalen, Werkzalen en Slaapzalen. In de cellen zat iedereen apart en in de eerste jaren was dat 5 jaar eenzame opsluiting. Dat die eenzamen toch ook wel eens contact met hun buren hadden zal u later wel eens duidelijk worden. In die jaren kwam het wel voor, dat een bewaarder 7 dagen lang, tenminste al die tijd dat hij in die 7 dagen dienst moest doen, met de levenslange veroordeelden was opgesloten, alleen voor schafttijden. Morgens een halfuur en middags een halfuur werd hij dan afgelost. Ook kwam het veel voor dat een gehele zondag met voorafgaande zaterdagmiddag op een en dezelfde zaal werd doorgebracht. Dit was dan bedoeld om de verhoudingen

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

die er onder de gedetineerden heersten beter te kunnen leren kennen. In die eerste jaren is het mij al eens gebeurd, dat ik zaterdagsmiddags en de gehele zondag met een zaal recidivisten moest omgaan. Deze mensen kenden het klappen van de zweep en men moest dan ook terdege uitkijken om er niet gehavend uit tevoorschijn te komen. Als een gedetineerde dan wel eens een buitengewone houding aannam, behoefde dat niet altijd te duiden op onenigheid of vechtpartij hetgeen u uit het volgende wel zal blijken.

31 maart 1962
Omstreeks 1925 hadden we ook een bewoner in ons huis, die was machinist geweest bij de spoorwegen en had net als men nu ook zo vaak hoort een hobby n.l. klokkenmaker. Men was in die sombere dagen heel streng op materialen waarmee misschien kon worden uitgebroken n.l. vijlen, messen, hamers en dergelijke gereedschappen. Onze hobbieman had scharen in zijn cel, die hij moest gebruiken bij zijn werk en daar hij van de werkmeester oude kartonnen dozen ontving kon hij in zijn vrije tijd aan het knutselen gaan. Kartonnen dozen werden gebruikt voor de Petten die bij ons bij duizenden werden gemaakt en daar deze wel werden verzonden per post, was er soms een hele verzameling, die niet meer kon worden gebruikt en kwam dan bij onze klokkenmaker terecht. 'avonds na werktijd mocht hij dan zijn gereedschap even langer in de cel houden en zo ontstond onder zijn handen een klok die heel goed bij de tijd bleef. Maar hij was met Dextrine stijfsel in elkander gezet en had de hebbelijkheid om vocht op te nemen en dan weder kromp of uitzette. Hing hij vlak bij de verwarming dan ging het wel. Gaarne wou hij toen een klok maken van blik. Oud blik was ook voorradig van afgekeurde etensblikken en groenteblikken en drinkbekers. Goede raad was duur, want dan moest er ander gereedschap komen om de gemaakte stukken vast te kunnen solderen enz. Een bewaarder die in die tijd of schoon nog jong, de capaciteiten bezat om leiding te geven en moed om voor de gedetineerden op te komen, kreeg het voor elkaar, dat onder toezicht van een bewaarder, deze gereedschappen werden verstrekt. En toen ontstond niet alleen een klok die goed en altijd wou lopen en bij de tijd blijven, maar ook een aantal spoorrails, een station met klok. Een locomotief die werkelijk reed, door een samenstel van radertjes die onze machinist zo had gemaakt dat de loc. En de spoorwagons een hele tijd konden lopen. Ook de stationschef verscheen, met de plak om het sein tot vertrek te geven. Kortom er kwam een geheel spoorwegstation tot stand, waar op alles volgens een door onze hobbieman uitgevonden systeem alles in beweging en tot stilstand kwam, volgens een gewoon stationsgebeuren. Zelfs zoo, dat de trein niet eerder in beweging kwam, dan dat eerst de stationschef zijn plak in de hoogte stak. Vanzelfsprekend moest het geheel een kleine omvang hebben en werden de reizen ook in het rond gemaakt rondom het station. De bewaarder die hier heel veel voor heeft gedaan, was eerst ziekenverpleger geweest en werd in 1927 benoemd in het eerste psychopaten gesticht te Leiden. Dat er in die tijd heel anders werd gewerkt als nu, is een vaststaand feit. Maar dat er niet anders werd gedaan dan met de sleutels rammelen is niet waar. Gaarne was het personeel in die tijd bereid ook in alles mee te werken en werd hoewel soms een zware dienst moest worden volbracht men ook nog in staat bij schafttijden toezicht te houden bij dergelijk knutselwerk. Ook zij nog vermeld, dat de kartonnen dozen in die tijd veel slapper waren dan tien jaar later, toen er ook nog eens een klok werd gemaakt van karton, die met gewone spelden werd in elkaar gezet. Deze klok werd gemaakt in de gemeenschap en mochten deze letteren nog eens worden gelezen door een van hen die in 1933 een stout stukje hadden uitgehaald en zodoende in Blokhuisplein 40 terecht kwamen dan zal het hun wel heel duidelijk zijn, waar deze klok en hoe of hij werd gemaakt.

Datum 20-03-1963 Vernieuwing van het systeem.

In 1924 waren er heel wat geruchten in de Bijz. Strafgevangenis voor Mannen te Leeuwarden. Zoo was nl. de officiële naam van Blokhuisplein 40.

Door de Rechters was en ook door de Directie werd in die tijd meegedeeld dat er nieuwe maatregelen zouden komen, die heel wat goeds inhielden voor de gedetineerden. Zoo zou toen heel wat gedaan worden aan het bewonen van de cel. Er zouden in plaats van driepoten (krukjes), stoelen komen. De cellen zouden worden geverfd. Er mocht een bloem worden gekocht en in de cel mochten ook vogels worden aangekocht. En ook zou de kantine worden uitgebreid, zoo mochten o.a. ook in de cel tabak en een pijp hun intrede doen. Tot aan die tijd was dat alleen het geval in de gemeenschap, waar in het begin van de twintiger jaren ook alleen nog des zondags een pijp werd gerookt. Maar iedere week werd een half ons tabak verstrekt aan degenen die dit hadden besteld. Dit was alleen in de gemeenschap het geval maar in 1925 mocht dit ook in de Cellenvleugel. Een gevangene staat mij nog heel goed voor de geest, die van al deze praatjes want zoo noemde hij dat, niets maar dan ook niets wou geloven. Dat zijn allemaal maar mooie voorspiegelingen, beweerde hij. Ik geloof het niet eerder dan dat ik de tabak in mijn cel heb en houd mij dan maar niet voor de gek want jullie krijgen de tabak niet weer als ik ze eenmaal in handen heb! Toen we dan kwamen met de kantinelijst om ook tabak te bestellen, wou hij niet eerder bestellen, dan toen hem duidelijk gemaakt werd dat hij dan ook geen tabak kreeg wanneer hij ze niet zelf bestelde. En toen de tabak werd gebracht geloofde hij het nog maar nauwelijks. Voor de gedetineerden was dit een hele verandering.

Hongerstaking Eije Wiekstra
Ook waren er toen al reeds z.g.n. hongerstakingen. Veel kwam dit niet voor. Toch zijn mij twee gevallen bekend, die het lang vol hielden zodat de dokter die aan het gesticht verbonden was, moest ingrijpen en wanneer de man in

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

kwestie toestemde dan werd zonder meer kunstmatige voeding toegediend. Maar in de meeste gevallen werd dit niet toegestaan en moest worden ingegrepen en werd de patiënt toch gevoed op een kunstmatige manier. Ook is mij een geval bekend waar het op de volgende manier toeging: Een gevangene kon zijn zin niet krijgen en begon de directie te dwingen met allerlei tegenwerpingen. Eerst wilde de man niet meer werken en toen hem dit niet beviel, want hij mocht toen ook niet meer schrijven enz. Begon hij met eten te weigeren, dit werd een hele tijd volgehouden maar het werd hem toch te bar. Op zekere dag schafte de pot: kapucijners met spek. Dat spek was in dobbelsteentjes en hard en droog uitgebakken. Het was maar een lepelvol maar het was spek. Dit eten werd bij de gevangene die in hongerstaking was, alle dagen weer op de gewone tijd binnengebracht en bleef daar ongeveer een uur, maar het bleef onaangeroerd. Er moest nu goed opgelet worden of er ook iets was genuttigd. De dag van kapucijners met spek werd deze persoon te machtig en het spek met enige lepels kapucijners was verdwenen. En toen werd het weer gewoon opgeheven. De bewaarder maakte er een grapje van; de rest van de kapucijners werd opgewarmd en lekker naar binnen gewerkt! Dit verhaal heeft Pake mij (zijn kleinzoon) iets anders verteld toen ik een jaar of 17 was: De gevangene was eije Wijkstra. Toen hij in hongerstaking ging zeiden de bewaarders: Hy kin wol in wike sunder iten en dan sjogge wy wol fierder. Na een week kwam mijn Pake op het idee om Eije zijn lievelingskostje voor te zetten: dat zou hij niet kunnen weigeren. Er werd besloten om hem iedere dag een precies uitgetelde hoeveelheid kapucijners (zonder spek) voor te zetten. Eije reageerde de eerste dagen niet. De bewaarders besloten toen om er spek bij te doen; dat bleek de treffer: Eije kon de lucht ven de spekjes niet weerstaan en zo werd de hongerstaking beëindigd!

De dokter en de dominee in oorlogstijd.
Net voor de oorlog ging onze dokter een keer met vakantie. Andere keren als de dokter vakantie had werd hij altijd vervangen door een oude bekende dokter. Maar deze keer zou het anders gaan. Dokter vertelde ons dat hij deze keer een piepjonge dokter had gevonden, die hem zou vervangen. En toen de piepjonge dokter kwam leek hij ook werkelijk heel jong. Maar hij was dokter en maakte een heel goede indruk bij velen van het personeel. Dat deze jonge dokter later vast aan het gesticht zou worden verbonden, was toen nog geen sprake van. Maar als ik het wel heb werd deze dokter vast aangesteld in het begin van de oorlog. En toen was ook nog niet bekend dat deze dokter eens zou gehuldigd worden voor zijn werk aan de goede vaderlanders die ingesloten zaten en dat hij op de film zou verschijnen. En een foto van heb ik jou daar in het weekblad de Spiegel. Eerlijk dokter, het is verdiend hoor. En dan ook nog van mijn eigen dominee, die door de Duitsers was ingesloten. Toen ik de eerste keer bij hem in de cel kwam, zei deze dominee: God is overal bij mij ook in deze cel. En ik ben heel blij dat men mij ook de Bijbel laat houden. Later kwam ik eens bij dominee, toen hij mij vertelde dat hij zich verdienstelijk maakte voor de gemeenschap, hij was aan het enveloppen vouwen. Ook vertelde hij mij toen, ik heb koolrapen gekocht want mijn maal is niet zo heel groot, dat een koolraap gaat er nog heel goed bij. Zoo sloeg deze dominee zich buitengewoon goed door zijn eerste gevangenschap heen. Ook kwam ik eens op een morgen bij dominee toen hij mij vertelde, nu heb ik vanmorgen een berisping gehad van een van je collega's. Ik vroeg wat is er aan de hand dominee? Ja, zo begon hij toen, op cel 7 zit een collega van mij weetje wel, en die kan er slecht tegen zoals ik gehoord heb. Ik denk hoe kan ik hem nu laten weten dat ik er ook ben en toen schoot mij te binnen onze studietijd en ons lied dat we als studenten zoo konden zingen en fluiten en toen ben ik in de vroege morgen aan het fluiten gegaan. Het mag niet weer, maar hij, mijn collega heeft antwoord gegeven, dus hij weet dat ik er ook nog ben. Dat was dan de dokter en de dominee in oorlogstijd.

27-03-1962 Demonstratie van vliegen en parachutespringen
Het zal misschien in het jaar 1922 of 1923 geweest zijn dat er op het vliegveld in Leeuwarden, toen nog gelegen aan het Kalverdijkje en maar heel klein van omvang een demonstratie werd gegeven van vliegen en parachutespringen. Dat was in die jaren een geweldig iets en ver voor die tijd werd er dan ook reclame voor gemaakt, die lang niet mis was. Hoe of zoiets tot de gevangenis was doorgedrongen, weet ik niet maar een gedeelte van hen was heel goed geïnformeerd. De geweldige prestatie zou plaats hebben op een zondag. Ook hier waren sommigen op tegen, anderen vonden het wel goed want zoo redeneerden ze we zien er toch niet een snars van en wat schieten we daar nu mee op. Nu was toen van de dienstregeling ook een gewoonte dat de Bewaarder die zaterdags morgens de Wasserij onder zijn toezicht had des zaterdagsmiddags na twee uur de Recidivisten, dat was toentertijd nog een Zaal die wat achteraf, n.1. tussen HvB en Gevangenis in lag: Zaal 72 (of 7-27), deze Bewaarder moest ook zondags deze zaal bedienen. Vele van de bewoners van deze zaal waren al meer malen in Leeuwarden geweest of hadden in andere gebouwen al vele straffen achter de rug en waren alzo onder de Recidivisten gerangschikt. Een dezer bewoners was de gehele zaterdagmiddag wat in zich zelve gekeerd. Mijn persoon was aangewezen om zaterdagmiddag en zondag op deze zaal het toezicht te houden en met 12 of 15 gevangenen de tijd zoek te zien brengen. De persoon die in zich zelve was gekeerd, ging ook des zondags steeds weer op dezelfde plaats zitten, met het gezicht op de ramen, die uitzicht gaven op de ruimte tussen HvB en het grote huis maar waarvan alleen de bovenste ruiten doorzichtig waren; de ondersten waren matglas. Ofschoon er enkele van zijn lotgenoten waren die al meermalen hadden gezegd: Jaap ziet ze vliegen. De persoon in kwestie bleef op zijn eens ingenomen plaats zitten. Omstreeks het middaguur had "hij" door een uitroep: Daar is er een!!! Werkelijk een vliegtuig gezien waarvan wij toen ook getuige waren. Tussen twee en drie uur zat hij alweer naar buiten te staren en plotseling riep hij: " Daar springt ie!" en werkelijk hij had gelijk want de gehele bevolking van de zaal was toen getuige dat de Parachute met de springer een ogenblik zichtbaar waren voor de ogen van enige gevangenen en 1 bewaarder die opgesloten zaten in

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

de Gevangenis. En toen kwam aan het licht, want zoo stil als hij zaterdagmiddag en zondagmorgen was geweest, zoo uitbundig was hij met zijn verklaringen. Hij had uitgerekend dat de plaats waar het vliegveld toen lag aan de oostzijde van de stad was en dat de wind die dagen westelijk was dus zoo redeneerde hij moet de parachutespringer boven de stad zijn sprong wagen om weer op het vliegveld of in de nabijheid daarvan te landen. En hij had volkomen gelijk want het gebeurde en wij allen waren door zijn opmerkzaamheid getuige van toentertijd zo weinig voorkomende gebeurtenis. Deze zware jongens, zoals zij zich zelve ook meer dan een keer noemden, waren soms wel zeer met elkaar ingenomen maar konden ook wel eens zware onenigheden hebben, doordat er soms dingen aan het licht kwamen uit hun vorig leven die ze zich heel anders hadden voorgesteld en waarin dan naar voren kwam dat de een de ander dan ook meermalen had bedrogen en soms enige jaren meerdere straf hadden toegebracht door bekentenissen die de andere tot die tijd niet had geweten. Wanneer er zoiets was dan kon de bewaarder zijn pret wel op en zat hij anderhalve dag met deze heren op een en dezelfde afgesloten zaal, waar een plaats was, waar de bel hing om hulp te kunnen krijgen en deze plaats werd door de heren ook goed bewaard wanneer er een knokpartijtje moest wezen. Over het algemeen kon men met deze Recidivisten wel opschieten want ze waren de tucht gewend en zagen als het moest ook niet op tegen strafcel enz. Want zo redeneerden ze: De bewaarder doet zijn plicht!

Toiletemmer op cel
Kiepelton, toiletemmer, wc-emmer of ton op cel. Een toiletemmer voor in de cel. Er was geen vast toilet op cel, een ijzeren emmer met een deksel was de plek waar je behoefte op moest doen. In de rand van de emmer zit een gleuf waar een vloeistof in werd gedaan, dit diende als "stankafsluiter". De ton penetreert de cel met zijn inhoud met een constante creosootlucht en het is vanouds bekend dat teerproducten de eetlust aanwakkeren. In de oorlogsjaren 40 45 was het een regelmaat dat meerdere mensen op cel zaten, dit betekende dus in het bijzijn van anderen je behoefte doen op de emmer. De factor van luchtbederf zullen we de privaat-gelegenheid der gevangenen beschouwen. Deze bestaat uit een metalen emmer met dubbelen bovenrand. Deze ronde gleuf wordt met een creoline oplossing gevuld en geeft zodoende gelegenheid, den inhoud van den emmer luchtdicht af te sluiten met een in de gleuf passend deksel. Het is echter niet te vermijden, dat bij gebruik, vooral als urinoir, het water in den rand verontreinigd wordt. In een betrekkelijk warme omgeving zal dit gauw aanleiding geven tot minder gewenste lucht. Bovendien kunnen de fecaliën en de urine ziektekiemen bevatten, niet alleen van zieken, doch ook van gezonde bacteriëndragers. Verder kunnen er wormen of eieren met de ontlasting worden afgescheiden. Deze emmers worden 's morgens opgehaald en in een daarvoor bestemden wagen geledigd. Dit laatste geschiedde door de huisdienstploeg, op elke ring geassisteerd door zgn. hulpreiniger. Deze ontving daarvoor een weinig vorstelijke toeslag op het arbeidsloon van – naar ik meen - 2½ cent per dag. Op de karren werden des morgens de tonnen vervoerd naar één der stortplaatsen, waar ze werden geleegd, gereinigd en van creoline voorzien, het zgn. kiepelen. Daarna gingen ze retour cel. Die doordringende geur hing er altijd en overal, behalve in het kantoorgebouw gelukkig. Totdat de gemeenschappelijke was/toiletafdelingen werden gemaakt, duurde deze praktijk noodgedwongen voort.

Creoline
Creoline wordt tegenwoordig absoluut niet meer gebruikt, omdat de nadelen vele malen groter zijn dan de voordelen. De werkzaamheid is erg beperkt. Het is zeer giftig voor mens en dier en bovendien erg belastend voor het milieu.

Ochtendritueel 1948
Om 7 uur worden de celdeuren in de cellenvleugel geopend. Eerst wordt de beruchte ton buitengezet en dan kunnen de gevangenen hun stenen waterkruik bij de waterkraan op de gang vullen. In de cellen bevindt zich namelijk geen sanitaire installatie, men wast zich in een wasblik. Op de verblijfzalen staan gemeenschappelijke wasbakken met stromend water. Dan wordt de krib opgemaakt en opgeklapt, lakens en dekens worden volgens voorschrift gevouwen. Ondertussen deelt een bewaarder brood uit en komt de gangreiniger binnen om de blikken kroezen met „koffie" te vullen. De gevangene voltooit zijn toilet en hij ontbijt. Sommigen hebben nog de moed hun cel met stoffer en blik aan te vegen. Onderwijl wordt het eerste sigaretje gerookt. Tijdens deze bedrijven is de cel weer gesloten. Te kwart voor 8 luidt de bel opnieuw: aanvang van de arbeid! Weer knarsen de sleutels en koutend en keuvelend begeeft elk zich naar zijn werkplaats, behalve de celwerkers.

Verbouwing 1948
1948 verbouwing aan cellenblok. De beruchte 'TON' is in een aparte wc geplaatst. Een houten kast met een deur met raampjes. Veel van het enge en ergerlijke is daardoor verdwenen.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Toiletemmer op cel

Interieur van een cel

Verhalen over BSL

Ontsnapping 13-1-1883

Ontsnapte boeven komen niet ver LEEUWARDEN - Gisteren avond omstreeks acht uur hadden twee gevangenen in het tuchthuis alhier ene poging tot ontvluchting gedaan. Toen n.l. de gehele bevolking van een der bovenste werkzalen naar de verblijfszaal zou worden geleid, hadden zij weten achter te blijven en was het hun mogen gelukken, door een raampje op het dak te komen, van waar zij zich met een touw naar beneden lieten zakken. Terwijl beiden aan het touw hingen, viel echter een naar beneden, waarbij hij het rechterbeen brak, de ander kwam behouden op een der binnenplaatsen terecht. Echter tegelijkertijd, dat zij beneden waren gekomen, waren ook de bewakers daar, om zich van hen meester te maken.

Johannes Muller

Veldwachter, Johannes Muller. Van 1905 tot 1930 was hij veldwachter in de gemeente Ferwerderadeel en telt twaalf officiële kernen (dorpen). De hoofdplaats is Ferwerd. De dorpen in de gemeente hebben sinds 1999 alleen de Friestalige plaatsnaamaanduidingen als de officiële namen. De Nederlandstalige namen zijn slechts alternatieve benamingen. De plaatsnaamborden zijn in de hele gemeente eentalig Fries. Johannes Muller was agent van politie. Hij werkte rond 1900 enige tijd in de Gevangenis. Van 1905 tot 1930 was hij veldwachter in de gemeente Ferwerderadeel.

Foto links, Het is niet bekend van welke ruimtes deze sleutels zijn.

Foto rechts, Agent van politie Johannes Muller in Ferwerd, met zijn echtgenote.

Deze twee sleutels komen uit de nalatenschap van Johannes Muller (1877-1933).
In bruikleen van: Jaap Timmer, Apeldoorn (achterkleinzoon)

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Gevangene 1113 onthult

Merkwaardige onthullingen van oud-gevangene 1948

In het Leeuwarder inferno verloopt een werkdag als volgt. Des morgens te half zeven luidt op de binnenplaats een bel: opstaan! Met meer of minder elan wordt aan dit commando gevolg gegeven, want het kwartiertje nasoezen is ook hierin trek. Om 7 uur worden de celdeuren in de cellenvleugel geopend. Eerst wordt de beruchte ton buitengezet en dan kunnen de gevangenen hun stenen waterkruik bij de waterkraan op de gang vullen. In de cellen bevindt zich namelijk geen sanitaire installatie, men wast zich in een wasblik. Op de verblijfzalen staan gemeenschappelijke wasbakken met stromend water.') Dan wordt de krib opgemaakt en opgeklapt, lakens en dekens worden volgens voorschrift gevouwen. Ondertussen deelt een bewaarder brood uit en komt de gangreiniger binnen om de blikken kroezen met „koffie" te vullen. De gevangene voltooit zijn toilet en hij ontbijt. Sommigen hebben nog de moed hun cel met stoffer en blik aan te vegen. Onderwijl wordt het eerste sigaretje gerookt. Tijdens deze bedrijven is de cel weer gesloten. Te kwart voor 8 luidt de bel opnieuw: aanvang van de arbeid! Weer knarsen de sleutels en koutend en keuvelend begeeft elk zich naar zijn werkplaats, behalve de celwerkers. Op de binnenplaats is het dan een gewemel. Er worden groeten gewisseld en korte praatjes gemaakt. De arbeid duurt van 8 tot 12 uur, maar we kunnen beter zeggen dat er van 8 tot 12 gelegenheid tot werken bestaat. Want we zeiden het reeds eerder: het tempo is zéér traag en elk tracht zich te „drukken". Onder de arbeid wordt levendig geconverseerd.

Om twaalf uur loeit een sirene: schafttijd!

Uit alle hoeken en gaten van de door vele verbouwingen ietwat wanordelijk geworden steenklomp komen de werkers weer tevoorschijn en elk haast zich naar verblijfzaal of cel, waar het middagmaal al staat te wachten. Tijdens deze maaltijd en ook bij ontbijt en avondeten gaan de celdeuren op slot. De reden daarvan heb ik nimmer kunnen ontdekken, of het zou deze moeten zijn, dat de bewaarders hun meegebrachte boterham dan rustiger kunnen verorberen.

1) In onze illustere strafgestichten van Norg (het vroegere „Veenhuizen") is geen waterleiding. Men gebruikt daar water uit pompen en putten en kent er het oudtestamentische ambt van „waterdrager".

Na het eten brengt de reiniger warm water voor de simpele afwas en om half 1 worden de cellen weer ontsloten. Tot half twee is er bewegingsvrijheid. Sommigen en dan vooral de ouderen knappen een uiltje. Reglementair mogen zij daarvoor niet op hun brits liggen, maar dit wordt oogluikend toegestaan. De meesten echter begeven zich naar de binnenplaats om zich daar te vertreden of op zonnige dagen op een der in carré staande banken hun krantje te lezen. De wandelaars draaien op hun eentje of in paren of gedrieën in een grote cirkel rond. Het geroezemoes tussen de omringende hoge muren heeft een zeer bijzonder geluidseffect, een lotgenoot sprak van „de boulevard" en inderdaad meent men een branding te horen. Van half twee tot 6 uur wordt er weer gewerkt.

Van 6 uur tot half zeven avondeten en daarna komt de vrije avond.

Arbeid inkomsten van gedetineerde X
Datum Verrichte arbeid Dagloon Commentaar (1113)

- Juli 1948 11 dagen smederij Werkt voldoende
- 0,08 Mr X heeft een levenslange straf, verdient daarom de helft minder dan een tijdelijk gestrafte, omdat voor hem (toen nog) geen uitgaanskas wordt gefokt.
- Aug. 1948 26 dagen smederij Werkt voldoende 0,10 Ziet u de loonsverhoging van 2 cent per dag?
- Sept. 1948 26 dagen smederij Werkt voldoende 0,13 3 cent per dag meer!
- Okt. 1948 20 dagen smederij Werkt voldoende 0,15 6 dagen typografiezetter Voldoende 0,15 Overgang naar de zetterij. In elk geval een meer „intellectueel" ambacht dan het smeden.
- Nov. 1948 26 dagen typografiezetter Voldoende 0,15
- Dec. 1948 26 dagen typografiezetter Voldoende 0,18
- Jan. 1949 25 dagen typografiezetter Voldoende 0,18
- Febr. 1949 24 dagen typografiezetter Voldoende 0,20
- Maart 1949 27 dagen administratie van de statistiek 1) 0,23
- April 1949 24 dagen administratie van de statistiek 0,23 Vermoedelijk in deze maand 1 of 2 dagen ziek geweest. Geen werk - geen loon.2)
- Mei 1949 25 dagen administratie sociale dienst
- 4 Zondagen idem 0,23 Betekent: redactielid van het gestichtsblad „De Schijnwerper". Continubedrijf!
- 25 dagen toeslag art. 14 0,05 De toeslag! Hersenwerk moet betaald worden.
- Juni 1949 25 dagen idem 25 dagen toeslag 4 Zondagen idem 0,25 0,05

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Juli 1949 26 dagen idem 26 dagen toeslag 4 Zondagen idem 0,25 De periodieke verhoging stopt. Voor een levenslange is nu het plafond bereikt.

1) Deze afdeling van de werkverschaffing in de Leeuwarder lik, de statistiek, zat, 6 man sterk, in een apart zaaltje. Uit Den Haag gezonden kaarten werden door deze gedetineerden op diverse plaatsen en in onderscheidene vakjes voorzien van kruisjes en andere tekens. Bier zat onze chic, een exclusief groepje, dat langer en vaker bezoek kreeg dan wij, plebeeërs; dat reeds op maandag of dinsdag van de censor een seintje kreeg „dat de heren hun post wel even kunnen ophalen," terwijl wij tot de woensdag moesten wachten. Deze „statistiek" bestond voornamelijk uit lieden die tijdens de N.S.B.-hoogconjunctuur opklommen tot invloedrijke posities. Men léefde daar nog in die goede, oude tijd, men hield nóg rekening met hiërarchieke verschillen, men hield de vroegere titulatuur nóg in ere en beweende collectief de verleden tijd. Overigens werd er geducht gekletst en geroddeld. Hier was de broedplaats van de geruchten; er heerste distinctie en men overwerkte zich niet. Een hunner deelde me in vertrouwen mede dat het in een maand verrichte werk met gemak in een week gedaan kon worden. Dit werd met trots verteld, noblesse oblige, nietwaar?

2) Is een gevangene ziek, dan krijgt hij 15 cent per dag. Dus geen 80% van het loon, als een zieke arbeider in de vrije maatschappij. Hij is trouwens niet in de ziektewet verzekerd. Wel voor ongevallen. Maar dan ook 15 cent per dag. Onder de populatie der Leeuwarder gevangenis zaten in 1950 juristen, bouwkundigen, ingenieurs, boekhouders, zakenmensen, economen, artsen, wiskundigen, kantoormensen en illustrators. Ook daar zou dus zulk een team gevormd kunnen worden. Leeuwarden is wel geen regeringscentrum als Den Haag, maar ook hier zouden opdrachten gevraagd kunnen worden van rijks-, provincie- en gemeente-instellingen en misschien ook van particuliere bedrijven. Deze avonden kunnen op zeer verschillende manieren doorgebracht worden. Een grote groep (het zijn steeds dezelfden) verhuist terstond naar de recreatiezaal.') Hier staan ongeveer 30 tafeltjes met stoelen, een behoorlijk voorziene leestafel en een (droge) bar. Er hangen overgordijnen en de verlichting is indirect.

Een „levenslange" is buffetchef en gedetineerde kelners nemen de bestellingen op. Met voor kantinegelden aangeschafte bonnen kunnen thee, koffie, chocolade, limonade en koek gekocht worden. Hier wordt geschaakt, gedamd, gekout en vooral gekaart. In begin 1952 stond minister Mulderije genadig toe dat in de gevangenissen een avond per week gekaart mocht worden, maar om deze oekaze werd meesmuilend gelachen, omdat al lang in elke gevangenis elke avond werd gekaart! Onderwijl repeteert het mannenkoor in de kerkzaal, in een ander zaaltje oefent het „huisorkest", elders speelt een piano, men hoort een trekharmonika, op de recreatiezaal schettert de radio en in een andere hoek hoort ge de pingpongballen tikken. Op de studiezaal en in de cellen wordt gestudeerd en in een ander vertrek repeteert de toneelgroep: „Het culturele leven in de gevangenis"! Enkele keren in het jaar (in Amerika elke week!) wordt in de kerkzaal een film gedraaid, een wat verouderde en verfomfaaide smalfilm.

1) In deze recreatiezaal worden ook de bezoeken gehouden. Men mag in de 2 weken een uur bezocht worden door hoogstens 3 familieleden tegelijk, elk groepje zit dan aan een apart tafeltje. In de zaal bevinden zich wel bewaarders, maar zij bevinden zich buiten gehoorafstand, zodat ongestoord en onbeluisterd gesproken kan worden. Ik meen dat het departement deze ontspanning betaalt.') Af en toe geeft koor of' toneelgroep een uitvoering; zang-, toneel- en muziekgroepen van buiten brengen ontspanning; clubs houden wedstrijden, onderling of tegen groepen van buiten (vroeger tenminste). Er is een protestants en een rooms kerkkoor, dat geregeld oefent. Een avond per week houdt de gestichtspredikant bijbelcursus. Eén maal (maar dat was nog in de goede oude tijd van 1950) gaf het circus Strassburger een voorstelling op de binnenplaats. Ook de Postharmonie en het onvolprezen Leger des Heils treden daar af en toe op. En dan het volleyballen en het handballen. Vooral de handbal! De binnenplaats biedt geen ruimte voor voetbal en ook het handbalveld is aanmerkelijk kleiner dan in de vrije wereld en de klinkers zijn geen ideale speelvloer, maar gehándbald wordt er, met een haast dierlijke agressiviteit. Hiervoor zijn de zaterdagmiddagen en de zondagen en enkele zomeravonden. Ettelijke steeds uiteenvallende en weer anders gegroepeerde gestichtsclubs bekampen elkaar, de supporters zitten op banken rond het veld. Er is een tijd geweest dat clubs van buiten zich met de gestraften kwamen meten, maar gewoonlijk verloren zij de partij, omdat zij niet tegen de animale speldrift opkonden. Over dit handballen wordt de gehele week gepraat. Men sluit weddenschappen met shag als inzet en vormt pools. Cracks bekritiseren de spelers en geven tips. Reputaties groeien en verwelken, bij het vaak ruwe spel worden schenen gekwetst, enkels ontwricht en builen gegooid. Men doet aan klassementen en competities. Op feestdagen worden „sportfeesten" gehouden. Het programma vermeldt ook hier het traditionele zaklopen, kussenvechten, hindernisfietsen, koekhappen, hardlopen en soortgelijke vermakelijkheden. Daarbij wordt veel en luidruchtig gelachen, tot ergernis van de buiten de muren passerende filisters. Op de avond heeft de prijsuitreiking plaats, de prijzen bestaan steeds uit eet- en rookwaren.

Brood en spelen - dezelfde leepheid als in het oude Rome.
In de Leeuwarder gevangenis bestonden tot 1952 twee - niet gesubsidieerde - orkesten. Een daarvan, het strijkorkest (piano, cello, viool en fluit) is ter ziele gegaan, dit speelde serieuze muziek. Overbleef het zogenaamde „huisorkest", dat het frivole muziekgenre beoefende (piano, violen, trombone, saxofoon, accordeon, trompet en een drummer), feestelijke bijeenkomsten in de recreatiezaal opluisterde en sportfeesten opvrolijkte. Ook de crooner ontbrak niet.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Daarnaast was er nog het mondharmonika ensemble. Het niveau van dit bescheiden muziekgenre lag blijkbaar te laag voor de witte banders (de politieke gevangenen droegen ter onderscheiding een witte band om een der broekspijpen), want het groepje van 8 man was uitsluitend samengesteld uit criminelen: moordenaars, roofmoordenaars en doodslagers. Deze aanvankelijk schokkende kwalificatie verliest ras haar huiveringwekkend karakter, men raakt eraan gewend (een der gevaren van de detentie in gemeenschap!), want men gaat dagelijks met zulken om en verliest langzaam elke intuïtieve tegenzin. Op een uitvoering der beide orkesten zat eens aan mijn linkerhand iemand die zijn op heterdaad op echtbreuk betrapte vrouw met een bijl de schedel insloeg (wie werpt hier de eerste steen?) en aan mijn rechterhand een man die de echtgenoot van zijn maitresse vergiftigde. We hebben genoeglijk gepraat, offreerden elkaar een saffiaantje en vonden het eenstemmig een toffe avond.

De beide kerkkoren hebben een dirigent van buiten. Het in de jaren 1949 tot 1952 bestaan hebbende „grote koor" werd door een gedetineerde geleid. Dit koor, dat in het begin uit 120 man bestond, maar later door de stage afvloeiing van vele witte-banders ineenkromp tot zo'n 70 leden en nog later tot 30, genoot destijds een zekere reputatie. De brave directeur Jansen ging er zelfs mee de boer op. Als hij ergens sprak (en hij deed dat goed!) over de vernieuwing van het gevangeniswezen, werd de spreekplaats per telefoonlijn verbonden met de gevangenis en dan zong het koor door een luidspreker, of hij nam grammofoonplaten mee. Een derde tot een kwart der gedetineerden zong in het koor, van een selectie was dus geen sprake, ieder die lust had mocht meezingen. Aan de artistieke prestaties deed dit uiteraard geen goed. De bekendheid bij de buitenwereld zal daarom voor een groot deel mede op sentimentele gronden berust hebben, want van een „gevangenenkoor" gaat een enigermate lugubere charme uit. Nog in 1949 werd ook gezongen voor gezelschappen van buiten: verpleegsters, PTT-personeel, zelfs voor een winkeliersvereniging. Er werd dan druk over en weer geflirt, maar ineens was dit afgelopen, hiervoor had Den Haag een stokje gestoken, naar verluidde. Naast de veel omstreden Schijnwerper verscheen eens per maand nog een blad in de Leeuwarder gevangenis en wel „De Pijler", het vakblad voor de gedetineerden. In tegenstelling met de Schijnwerper, waarvan de redactie zich in deskundige handen bevond, werd die Pijler geredigeerd door een wonderlijk samenraapsel. De technicus en de (uitstekende) tekenaar waren op hun plaats, maar de rest was een vreemd allegaartje. De hoofdredacteur was een would-be literator, die met een mulo-diploma promotieplannen bezat, wiens eerdere letterkundige arbeid had bestaan in het schrijven van kalenderblaadje-achterkanten, die cabaretzanger was en thans - houdt u weer even vast - met twéé mederedacteuren de tijd stuksloeg met het zitten achter een bureau in de „redactiekamer". De Pijler bevatte slechts enkele oorspronkelijke stukken, het merendeel was overgenomen uit andere technische bladen. Dit is allerminst een kritiek op de inhoud, want deze was alleszins nuttig en lezenswaard, maar alleen de gedetineerde-tekenaar had hieraan een dagtaak, de rest deed in de vier weken tussen het verschijnen van twee nummers niet veel anders dan geeuwen en roddelen. Ook deze Pijler is ter ziele. Het derde blad, een eenvoudig sportblad, met reportages van de binnen de muren gehouden wedstrijden en met vermelding van de prijswinnaars, heeft slechts even bestaan. Deze spruit werd reeds vlak na de geboorte gesmoord door de bezuiniging.

Als - lelijk! - pendant werd in deze bezuinigingsperiode een begin gemaakt met de uitgave van D.I.O. (Door Inspanning Ontspanning), het verenigingsorgaan van de P.O.V., de organisatie der Leeuwarder gevangenbewaarders. Deze gestencilde periodiek werd op onze zetterij geliasseerd en geniet en de omslag werd op de drukkerij gedrukt. De werkmeester was bij deze bezigheden steeds wat nerveus en deed geheimzinnig. Ik heb reden voor het vermoeden dat de werkuren (en ook het papier?) niet aan de P.O.V. in rekening gebracht werden. De stijl van het blaadje was om op te spugen. Deze zelfde P.O.V. haalde eens de volgende, zonder twijfel niet onder het penitentiaire reveil vallende en in elk geval verre van opvoedkundige stunt uit. Telkenjare organiseerde deze bewaardersvereniging een wandeltocht. (De pompeuze drukwerken hiervoor werden óók door de gestichtsdrukkerij verzorgd, maar ja - dit was in de malversatietijd). Hij die de mars voor de eerste keer deed, kreeg een medaille waarop de gevangenispoort was afgebeeld. Hij die de mars voor de tweede keer aflegde (ook niet-bewaarders mochten meedoen!), kreeg een medaille waarop een sleutel. Maar de topprestatie - driemaal met succes de tocht volbracht - werd beloond met een medaille, waarop de afbeelding van... een paar handboeien. Maar intussen las men in hun verenigingsorgaan gezwollen tirades over „de nieuwe geest in de gevangenis".

De Leeuwarder gevangenis bezat (en bezit ze nog, ofschoon ze weinig meer gebruikt worden) 10 strafcellen op een rij naast elkaar, zij liggen even beneden het bodemniveau en hebben dezelfde afmetingen als een gewone cel. Het enige meubilair bestaat uit een betonnen brits en een ton, verder is alles van steen. De cellen hebben geen verwarming ondanks een verordening van 1928, welke voor schrijft dat zij van oktober tot april verwarmd moeten zijn. De gestrafte moet zijn eigen kleding afleggen, de strafkleding bestaat uit een katoenen hemd, een katoenen korte onderbroek, sokken, klompen en een der oudste, meest versleten bajespakken. In de cel is het halfdonker, er brandt geen licht, ook in de winter niet. De enige bezigheid bestaat in een heen en weer lopen (7 passen heen, 7 terug), wat ook wel nodig is om draaglijk warm te kunnen blijven. De koude is ook een beletsel om op de betonnen brits te gaan liggen en eerst om 9 uur in de avond worden de dekens met een strozak binnengebracht.

Deze lichaamsstraf is een anachronisme.
Nu worden deze strafcellen in Leeuwarden niet meer gebruikt, althans sporadisch. Er zijn nu voor de gestraften aparte cellen in de cellenvleugel, die ook een betonnen brits hebben en waarin de gestrafte de gehele dag ook niets te doen

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

heeft. Maar deze cellen zijn verwarmd. Wel wordt in de laatste jaren de aankleding van de cellen verbeterd. De stenen muren worden gesausd of geverfd; in cellen die geen uitzicht op de vrije wereld hebben, wordt het matglas door vensterglas vervangen; voor de celkrukjes zijn stoelen in de plaats gekomen en in de cellenvleugel der Leeuwarder gevangenis zijn de privaattonnen thans ingebouwd in een soort van kabinetje met een aparte luchtverversing naar buiten. Maar dit zijn dan ook de enige verbeteringen aan de cel zelf. Men streeft nog naar een houtbedekking op de betonnen vloer en het aanbrengen van een raampje met gordijntje op de plaats van het kijkgaatje, maar hiervoor zijn nog geen gelden beschikbaar. Een grote vooruitgang is, dat de gedetineerde aan de celwanden foto's en plaatwerken mag ophangen. Deze laatste knipt hij uit geïllustreerde bladen, maar hierop wordt toezicht gehouden, want wij zijn een fatsoenlijk volk. Ofschoon de kloosterachtige soberheid van vroeger dus werd doorbroken, bleef het meubilair van de cellen hetzelfde: de opklaptafel (die in alle gestichten iets te hoog is voor een gemakkelijke schrijfhouding), de stoel en het opklapbed, de ijzeren krib (iets te kort en iets te smal) met stromatras. Maar de gevangene slaapt nu ook tussen lakens en om het strokussen zit een kussensloop. In de moderne strafliteratuur wordt niet meer van „cel" gesproken, maar met een zekere tederheid van „kamertje", omdat de benaming cel te veel herinneringen aan het beruchte tijdperk van vroeger zou oproepen. Inderdaad zijn vele cellen tot waarlijk knusse vertrekjes omgetoverd. Maar daarvoor moet lang en veel georganiseerd worden. Sommigen bezitten of ontwikkelen verbluffende talenten voor deze knoeierij. Is men goede maatjes met de gangreiniger, dan zorgt deze voor een afgekeurde kokosloper of vloermat. Dit factotum - vaak zeer gewiekste jongens! - kan ook boekenrekjes leveren. Ik bracht het zelfs zover - shag is een machtig middel! - dat ik door zijn tussenkomst een aparte schrijftafel met bureaulamp kreeg en u weet nooit hoe rijk ik me voelde. De man uit de linnenkamer leurt met afgekeurde dekens voor overgordijn of tafelkleed; de gedetineerde timmerman fabriceert en versjachert boekensteunen en lepelbakjes; een bevriende schilder strijkt hier en daar een kwastje; vanuit de smederij worden asbakjes verhandeld; een kleermaker maakt stoelkussens en weer een ander lampekappen.') Wanneer dit alles tactisch-geleidelijk geschiedt, laat het personeel zulk organiseren oogluikend toe, al is dit na de malversaties in de Leeuwarder gevangenis veel moeilijker geworden. Enkele artiesten brengen het inrichten van hun cel tot zulk een hoogte, dat hun kamertjes aan de door de directie rondgeleide bezoekers - waaraan de gedetineerden een gruwelijke hekel hebben - gedemonstreerd worden als voorbeelden der gemoderniseerde en gehumaniseerde gvangenenverblijven. De bewoners van deze toonkamers hebben van hun eenkamerwoningen haast boudoirs gemaakt, zij hebben deze popperig versierd, overdadig geverfd en getapissieerd. Ge vindt er verscheidene schemerlampjes, veelkleurige lampekappen, kleedjes op de vloer, een hortus in de vensterbank, glimmend gepoetste waskommen en etensblikken, spiegelend eetgerei, „schilderijen" aan de wand en de onvermijdelijke boekenkast of -kasten. In 1950 werd de zolder boven een der werkplaatsen vertimmerd tot 12 aardige kamertjes, die men „chambrettes" noemde.

Het celkarakter was geheel verdwenen. De stoffering bestond uit een „gewone", losstaande tafel met twee stoelen en een „echt" opklapbed met een springverenmatras en een gordijntje ervoor. Aan de muren zat behang, op de vloer lag een eenvoudig tapijtje en op de tafel een gebloemd kleedje. Geen tonnen in het vertrekje, maar daarbuiten privaten met waterspoeling. De (daarvoor uitgezochte) bewoners aten gezamenlijk en konden hun eigen chambrettes zelfs afsluiten!

1) In Amerika mogen de lang gestraften hun verblijven inrichten met meubilair van buiten. Ze hebben een fauteuil en een eigen radiotoestel. Toch is het maar goed dat onze justitie deze privileges niet overnam en dus geen mogelijkheid tot ijverzucht schiep. Dit was een goed begin en beloofde veel, want er zouden mee van zulke chambrettes komen. Maar ze zijn niet meer in gebruik. De zeer zwaarbewaakte gevangenis aan het Blokhuisplein te Leeuwarden is in 1875 gebouwd, of liever verbouwd (want het spinhuis staat daar al lang) en men heeft dit degelijk gedaan. Sedertdien is er nóg vaak en veel verbouwd en de muren werden steeds hoger en de tralies steviger. Vroeger werd ieder daar cellulair opgesloten en toen behoorde een ontvluchting tot de grote zeldzaamheden. Dan moesten met vernuftig binnengesmokkelde vijlen tralies doorgezaagd worden, vloeren ondermijnd en tunnels gegraven.

Prachtverhalen heb ik daarover gehoord, maar die zullen in hoofdzaak wel gejokt zijn. Tegenwoordig gaat het heel wat gemakkelijker. Alle gevangenen, behalve de thuiswerkers die liever in hun cel blijven of er voor straf niet uit mogen, werken overdag met z'n allen in werkplaatsen, zij luchten op de binnenplaats en mogen 's avonds in de recreatiezaal samenrotten. Dit heeft het de gestichtsleiding niet gemakkelijker gemaakt. Want een vijl of een stuk touw wordt gemakkelijk meegenomen van werkplaats naar cel, het onderlinge contact tussen de gevangenen begunstigt het smeden van snode plannen en zwakke plekjes in de bewaking worden op deze manier eerder ontdekt en doorgegeven. In Leeuwarden vond een bewaarder eens in een cel een sleutel die op de voorpoort bleek te passen! Deze was stiekem op de smederij nagemaakt en had moeten dienen voor een ontvluchting. In allerijl is toen het slot van de eerste poort (daarachter komen er nog tweé) vervangen door een ander. Na de ontvluchtingen van 1957 is de slotenexpert van Justitie ook langs de bajessen gereisd.

Toch blijft een ontsnapping uit „Leeuwarden" een prestatie. In 1950 namen drie mannen de benen. Op een zolder forceerden zij een deur, zij klommen langs daken en lieten zich met touw langs de buiten muur zakken; zij ontkwamen aan de revolverkogels van de buitenbewaking en bereikten het platteland rond Leeuwarden, waar ze trouwens al heel gauw gesnapt werden. Toen heb ik iets beleefd waarvan ik versteld heb gestaan. Een der uitbrekers had in een dorpje

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

een burgerkostuum gepikt om zich van het gevaarlijke bruine bajespakje te kunnen ontdoen (met de tegenwoordig veel gedragen gewone overalls is dit ontvluchtingsonderdeel vrijwel overbodig) en nu zou hij straks voor die diefstal gestraft kunnen worden. En wat gebeurde nu? Een van zijn achtergebleven „gabbers" zocht me op, hij vertelde me waar Chris dat burgerpakje gejat had en nu vroeg hij me of ik de bestolene (de naam werd me genoemd!) misschien kende en of ik het niet zo zou kunnen regelen dat het klofje betááld werd. Want dat zou Chris in z'n straf kunnen schelen. Ik ben er maar niet op ingegaan, maar hoe ter wereld wist een gevángene op de volgende morgen wat zich in de nacht in Friesland had voorgedaan! Op een winderige, regenachtige herfstavond in 1955 nam weer een trio de benen uit Leeuwarden. Deze, vernuftige escapade was lang voorbereid. Een nagemaakte sleutel van een zolderdeur - 3 burgerpakjes uit de magazijnen - een klim in een dakgoot - een touw met een haak om een hek gegooid - langs dat touw naar beneden - en daar stonden ze aan de Keizersgracht. Ook hun vrijheid heeft niet lang geduurd. Maar nu gaan we de poort binnen en daar ontmoeten we het eigenlijke gevangenispersoneel. En dan beginnen we onderaan, bij de tijdelijke en later vast aangestelde hulpbewaarder, zónder strepen op de mouw. U weet het misschien uit de advertenties van het ministerie van justitie: bewaarder kan slechts hij worden, die een flink postuur heeft, minstens 173 cm lang is en minstens 140 pond zwaar (over een maximum wordt niet gesproken). Hij mag geen bril dragen en moet een parate kennis bezitten van de zevende klas lagere school. Hoe ter wereld kunnen jonge mannen op zulke advertenties reageren! Want het salaris kan ook niet het lokaas zijn. Inde laatste advertentie die ik zag (de lonen kunnen intussen verhoogd zijn) werd als aanvangssalaris f 195,- per maand genoemd en als maximum f 261,-, te bereiken na zes jaar. Dit is waarlijk een krats; elders kunnen zulke jonge mannen toch meer verdienen. Het aanhoudende gejammer over personeelsgebrek, dat uit alle gestichten en bij voorkeur na alle ontvluchtingen opstijgt, is daarom een verblijdend verschijnsel. Want het pleit voor die jonge mannen met een flink postuur, niet korter dan 173 cm en niet lichter dan 70 kg, die geen bril dragen en die zeven klassen lagere school doorliepen, dat zij een andere baan zoeken. Gedurende mijn verblijf in het huis van bewaring moesten de bewaarders een cursus algemene ontwikkeling volgen en na afloop daarvan moesten examentjes afgelegd worden. Het slagen hiervoor was voorwaarde voor het krijgen van een vaste aanstelling. Er zakten heel wat, maar zij mochten het na een half jaar nog eens proberen.

Wie dan zakte, moest eruit.
Deze IVIO-cursus wordt nu niet meer gegeven, omdat voor de aanstelling thans een voldoende lagere-schoolkennis geëist wordt. Tot voor kort werd die voorwaarde dus niet gesteld en het was dan ook geen wonder -dat de zeer eenvoudige taal- en rekenoefeningen voor velen nog te moeilijk waren. Men kwam me toen zo vaak om hulp vragen, dat het me ging vervelen en te veel tijd ging kosten. Ik heb toen de oplossingen en uitwerkingen maar in een veelvoud getypt en uitgedeeld. De jeremiades over personeelstekort werden in mijn detentietijd ook reeds gehoord. Maar was er wel een tekort?

Op de zetterij heb ik meermalen dienstroosters gezet, waarbij gebruikte, dus ingevulde dienstschema's als voorbeeld dienden. We konden dus - en deden dit dan ook kritisch - de werkverdeling onder het personeel bekijken. We zullen geen moeite doen de toen opgestelde berekeningen hier weer te geven, want het is ondoenlijk, aan een niet-insider de grote personeelsverspilling duidelijk te maken. Men moet zichzelf aan het verschijnsel geërgerd hebben, dat op elke overloop en bij elke trap een bewaarder gapend en verre van martiaal de wacht houdt, terwijl dit volstrekt niet nodig is; nog afgezien van het feit dat zulk een voortdurend bespied, beloerd en op de vingers gekeken worden dermate prikkelend werkt op de gevangenen, dat het de opvoedingspogingen belemmert. Op een dag in november 1950 dwaalde de directeur met enkele heren door de Leeuwarder mannenstad en al gauw wisten we officieus, dat dit koppel een departementale bezuinigingscommissie voorstelde, die het bewakingsvraagstuk in studie had. In die uren ontwikkelden alle personeelsleden een enorme vlijt en energie. Men rende heen en weer, kantoorpersoneel repte zich met bundels papieren door de gebouwen, de schrijfmachines klepperden fortissimo en we zagen cipiers overal en op punten waar we anders nooit iemand van dit gilde zagen, we ontdekten hen op alle mogelijke plaatsen, bij alle deuren, hekken en doorgangen. De trage schare stond op stoom. Het lag er dik op, dat hier pogingen ondernomen werden, de commissie listiglijk tot de overtuiging te brengen dat men eerder een tekort aan personeel had dan een teveel. Toch heeft de suggestieve mobilisatie gemelde commissie niet voldoende kunnen imponeren, want enkele maanden later werden 20 tot 30 van het ongeveer 220 man sterke personeel ontslagen. Zo heeft deze herrie een dag geduurd en daarna viel alles en ieder weer in de luie dommel. Hoeveel suppoosten hebben me niet verteld dat zij zich verveelden. Denk u dat eens even in: een werkkring hebben waarin men zich verveelt. Het zal dezelfde verveling zijn als die van een straatagent die zijn patrouilles slentert.

Wat doet zo'n bewaarder dan de hele lieve dag?
In de cellenvleugel van de Leeuwarder gevangenis zijn de meeste cellen overdag verlaten, behalve die waarin de „thuiswerkers" zitten en damespyjama's naaien. Alle cellen worden dan geïnspecteerd. Deze celcontrole is allereerst gemunt op sporen en aanduidingen van eventuele ontvluchtingsplannen: de ruiten worden onderzocht op scheuren, de sponningen op hun ongereptheid, aan de deurkozijnen wordt gewrikt en in de luchtkokers wordt getast. Deze „arbeid" heb ik vaak gadegeslagen, het wordt een rituele bezigheid. Daarna komen het hoekkastje of de hoekplankjes aan de beurt, waarop het eet-, scheer- en toiletgerei hun plaats hebben. Deze bergruimtes worden nagesnuffeld op

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

smokkelwaar. Daarvoor wordt ook tussen de opgevouwen dekens en onder de strozak gevoeld. Daarna krijgen de privébezittingen van de gevangene een beurt. Vooral de „papieren' zijn een gewild object. Foto's worden bekeken en omgedraaid, studiemateriaal en cahiers worden doorgebladerd en vooral de brieven worden gelezen. Door het enige malen betrappen van een bewaarder bij deze bezigheid werd alras mijn illusie dat alleen de censor onze correspondentie las, verstoord. Dit snuffelen in de privébezittingen is hinderlijk en ergerlijk. Bovendien is het vernederend. Niets mag en kan achter slot geborgen worden, alles staat bloot aan onbescheiden geloer. Dit zijn de voorgeschreven werkzaamheden voor de morgen. Na volbrachte celvisitatie plaatsen de snuffelaars hun handtekeningen in een dik boek: alles oké. Komt om 12 uur de stroom „werkers" thuis, dan moeten celdeuren open- en dichtgemaakt worden voor het rondbrengen van de blikken met voedsel en daarna voor het ronddelen van warm water voor de afwas. Even later gaat de bel voor het luchten en dan moeten de cellen nog eens opengesloten worden. In de middag is er, behalve het trage reageren op een belsignaal uit een cel, niets anders te doen dan rondslenteren langs de trappen en de drie etages. Voorde avondboterham herhaalt zich hetzelfde ceremonieel als voor het middagmaal en dan worden met een zekere gewichtigheid ook de brieven en kranten rondgedeeld. Daarbij worden de kranten van de vorige dag ingenomen; dit is in Leeuwarden voorschrift, in andere gevangenissen weer niet. Men mag ze dus, ofschoon men ze zelf betaalt, niet in zijn bezit houden. Naar het waarom heb ik vaak gevraagd, zonder ooit een bevredigende uitleg te krijgen, het „anders wordt het een rommel in de cel" heb ik als reden niet kunnen aanvaarden. Eigenlijk werd er nooit een antwoord gegeven dan: dit is nu eenmaal voorschrift. Naar de beteuterde gelaten te oordelen had men zichzélf nog nooit naar het waarom gevraagd! Nog een onbegrijpelijke en ook nooit verklaarde bijzonderheid is, dat de gelezen kranten compleet en ongeschonden ingeleverd moeten worden. Men mag geen artikelen uitknippen, maar wel weer overschrijven! In Vught is men niet zo dwaas en daar had ik stukken uit kranten geknipt die over het gevangeniswezen gingen. Maar toen ik in Leeuwarden terugkwam, mocht ik ze niet meenemen naar m'n cel, ze werden bij de fouillering opgeborgen. Worden zulke kranteknipsels toch eens in een cel ontdekt, dan worden ze in beslag genomen. Zulke grillige ordonnanties verkleinen het respect voor de gestichtsleiding! Te half tien 's avonds worden de cellen gesloten en een half uur later worden de cellichten uitgedraaid. Daarna trekken de nachtwachten vilten pantoffels aan om de nachtrust der slaapsteeklanten niet te verstoren; de riemen met de revolvers worden omgegespt en om het halfuur doen ze hun sluipende rondes door het gebouw.

In dit „beroep" zit toch geen enkel opbouwend element! Toen ik dit eens opmerkte tegen een jonge, gespierde bewaarder, de zoon van een keuterboertje, en hem vroeg of hij niet met meer nut op het land kon werken dan gevangenbewaarder zijn, kreeg ik het snuggere antwoord: "Och, die moeten er ook wezen." Onder de gevangenisbevolking spoedig bekend welke personeelsleden „plat" zijn. Hun aantal valt gelukkig mee. De indertijd beruchte malversaties in de Leeuwarder gevangenis vonden plaats tijdens mijn domicilie in dat gesticht. We wisten reeds lang van kleine dieverijtjes. In het huis van bewaring was ik in mijn positie van gangreiniger al ooggetuige van het verdwijnen van brandhout, onderkleding en wollen dekens. Hierover waren we allerminst verontwaardigd, want de corrupte bewaarders waren ook „gemakkelijk" voor ons, er viel wel eens een, pakje shag af en we maakten ons allemaal schuldig aan kleine gapperijtjes: giro-enveloppen werden als kladpapier gebruikt, de nettenbreiers leverden stukjes touw, de etuitjes voor de - in die tijd nog clandestiene - benzineaanstekers kwamen van de zadelmakerij, de benzine uit de garage en pakpapier uit de drukkerij diende als tafellaken. En al zulk „organiseren" is diefstal, al pleegt het zich toe-eigenen van staatseigendommen ook buiten de gevangenis geen diefstal genoemd te worden. Minder goed waren we te spreken over de bevoorrechting van sommige lotgenoten bij het ontvangen van bezoek. Het kostte kistjes sigaren en quanta geestrijke dranken (zei men) om tot deze geprivilegieerden te gaan behoren, om onder het mom van zakenbezoek boven het uniforme bezoektarief te komen en het bezoekuur verlengd te krijgen, of om in een andere dan de normale bezoekzaal bezoek te ontvangen of gespaard te worden voor het bijzijn van de hinderlijke derde. Deze bezoekregeling ging buiten de directie om - nu niet meer en nu is het dan ook uit met dat geknoei - maar berustte bij iemand van het kantoorpersoneel.

Maar, al werd hierover wel gekankerd, we slikten het.
Van de omvangrijker malversaties waren we ook op de hoogte, want er gebeurde zoveel op sommige werkplaatsen, dat dit voor de bajesbewoners geen geheim kón blijven. Daarom waren we niet verwonderd, toen op de 5e september 1951 de bom barstte. Op de avond van die dag verscheen de officier van justitie in het gesticht met enige rechercheurs. Kantoren werden doorzocht, cartotheken en andere bescheiden meegenomen. Reeds lang tevoren waren verhoren afgenomen aan hoofden van dienst die we niet mochten. Onder de gevangenen tierde het leedvermaak dan ook welig. Overal en steeds werden schampere opmerkingen en uitroepen gehoord. „Dieven!" klonk het, als leden van het arbeidspersoneel passeerden. In deze septembermaand was het roerig in de Leeuwarder gevangenis, elke dag werd het gesticht bezocht door rechercheurs; alle bedrijven werden stelselmatig gecontroleerd en de boeken van jaren her werden meegenomen. De werkmeesters werden nerveus, op de werkplaatsen vielen conflicten voor met brutale dwangarbeiders en het hogere personeel werd prikkelbaar. Elke ambtenaar werd gehoond, of een bevel werd nukkig of helemaal niet opgevolgd. Als de nieuwe dagploegen bewaarders 's morgens de poort binnenkwamen, werd hun toegeroepen: „Ben je er nog?" Van de „onkreukbaarheid" was weinig overgebleven. Een massale overplaatsing van personeel zou daarom een verstandige maatregel zijn geweest. Vermakelijk was het

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

volgende: onmiddellijk na de 5e september werden de cellen en de verblijfzalen der gedetineerden grondig uitgekamd, alsof wij in het hoekkastje, tussen de dekens of achter de privaatton woonwagens hadden kunnen verstoppen of de clandestien en zonder betaling voor personeelsleden gemaakte voordeuren, ameublementen of kippenhokken! Men trachtte de tekorten te verklaren uit dieverijen der gevangenen, maar bij deze stumperige poging bleef het, want de gaten waren té groot.

Naar gewoonte ging de recherche zeer onkies te werk.
Een der werkmeesters werd tijdens de arbeid gearresteerd. Twee rechercheurs gingen de werkplaats binnen, een hunner knipoogde tegen de gedetineerden, de ander begaf zich naar het kantoortje en wenkte de meester en ten aanschouwen van de meesmuilende gestraften namen zij het sjofele mannetje tussen zich in en voerden hem weg als een zware misdadiger. Waarom gebeurde dit niet vóór of ná de werktijd? Waarom hem niet in zijn woning gearresteerd of aan de poort geroepen en hem daarvandaan zonder enig opzien meegenomen? Maar ook: waarom dat leedvermaak onder de gevangenen? Waarom geen medeleven met de gearresteerde, met zijn 4 dagen politiebureau, de halfdonkere cel zonder lectuur, zonder closetpapier, zonder bretels, zonder schoenveters, zonder halsboord, zonder das? Wij allen hadden immers eens diezelfde weg afgelegd, die elke menselijke waardigheid vertrapt en alle verdere levensperspectieven vernietigt? Maar nee, de hele bende had lol, nu hun bazen in de knel raakten. Op de opmerking dat mét het gezinshoofd ook het onschuldige gezin wordt gestraft, sloeg de meute aan: „En ónze vrouwen en kinderen dan? En zij die onschuldig zitten?" Hiertegen hielp geen praten. Er werd gearresteerd en geschorst. De malversatiebalans vermeldde ten slotte:

- De directeur geschorst,
- De adjunct-directeur van de arbeid idem,
- De twee hoofdopzichters van de arbeid ook,
- Twee werkmeesters „met ziekteverlof",
- De opzichter van de Rijksgebouwendienst in de petoet,
- Een werkmeester dito.

Een half jaar later kwam de berechting. Toen is er iets gebeurd dat alle „Leeuwarders" pijnlijk getroffen heeft: de beschuldiging en de veroordeling door de rechtbank van' hun directeur, de heer Jansen. Al was de straf dan ook licht. Beiden, de gestrafte en de officier, zijn van dat vonnis in beroep gegaan, maar de laatste heeft later, na overleg met zijn chef de procureur-generaal, zijn bezwaren tegen het vonnis van de rechtbank ingetrokken. Of er te veel hoge bonzen in de knel kwamen? Dit is wel het vermoeden.

De naam van directeur Jansen noem ik opzettelijk, want hij heeft, geholpen door zijn lieve vrouw, als een der eersten de nieuwe wegen bewandeld. Hij bracht licht in de duisternis van de Leeuwarder gevangenishel. In een conflict met een bewaarder durfde hij een gevangene gelijk te geven; hij was een der zeer weinige gevangenisdirecteuren, misschien wel de enige, die de zedelijke moed bezat in het woord van een gevangene te geloven en hem vertrouwen te schenken.') Onze directeur Jansen bezat elks achting en genegenheid en hij bezat de tact en de durf voor het gaan van eigen wegen. „Leeuwarden" werd het paradepaardje van het Justitiewezen, buitenlandse strafdeskundigen werden er rondgeleid en door de Koningin werd de heer Jansen geridderd. Toen kwam de debácle. Hij heeft ervoor moeten boeten dat zijn ambtenaren oneerlijk waren. Zelf zocht hij geen persoonlijke bevoordeling, maar misschien was hij iets te gul. Ook onze hoogste chef, de groot-moefti van het gevangeniswezen, keerde na een bezoek aan de Leeuwarder gevangenis huiswaarts met een niet betaalde aktentas.

Men heeft directeur Jansen, de man die méér wist van de innerlijke nood der gestraften.

1) „Bolle jan" had van zijn 60 levensjaren reeds 20, met periodieke onderbrekingen, in diverse spinhuizen doorgebracht. De laatste ontsporing kostte hem levenslang, wat op zijn leeftijd ook levenslang betekende. Jan was schilder. Hij schilderde ook personeelswoningen buiten het gesticht, werd daarbij wel door een bewaarder geëscorteerd, maar deze ging theedrinken en Jan had alle kansen om te gaan tippelen. De directeur had Jans woord gevraagd en gekregen en dat - zei jan tegen me - was een stalen band. Alles ging goed. Jan gedroeg zich onberispelijk, er was nooit enige klacht. Tot na de knoeierijen het directeurschap tijdelijk door een man werd waargenomen, die de klok achteruitzette. Ook Jan moest voortaan binnen het gesticht blijven, het woord van een gevangene werd niet langer geloofd. Toen heb ik Jan zien devalueren tot de recalcitrante, ontevreden bajesklant.

De corruptie in de Leeuwarder gevangenis kwam aan het licht omdat het té gek ging. Er wordt veel meer niet ontdekt. Want kleine dieverijtjes en knoeierijtjes komen voor in alle strafgestichten en zij zullen blijven voorkomen, zolang het personeel niet beter geselecteerd én betaald wordt. In de reeds vaker ter sprake gekomen advertentie, waarin het ministerie van Justitie sollicitanten oproept voor de functie van gestichtswachter, worden ook de (intussen waarschijnlijk verhoogde) salarissen genoemd: van bruto f 195,- tot f 261,- per maand, welk maximum in 6 jaar bereikt kan worden. Dit is te weinig. Nu is er wel wat verval. Want - zo staat in die advertentie - de gestichtswachten worden gratis gehuisvest in kazernes; van rijkswege worden uniformkleding, schoeisel, enz. verstrekt tegen inhouding van f

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

5,12 per maand en de aftrek voor de voeding bedraagt f 1,30 per dag. Dus: gratis huisvesting en een aftrek voor de kost van slechts f,10,- per week. Wilt u hen daarvoor in de kost hebben? Is dit geen verkapte salarisverhoging? Als de hulpbewaarder na afloop van een proeftijd een vaste aanstelling krijgt, verschijnt een gele streep op zijn mouw. En na enige tijd krijgt hij twee strepen: bewaarder eerste klas. Deze bevordering gaat automatisch. Maar dan komt er een selectie. Uit de eersteklassers komen de hoofdbewaarders voort. Dit is hun nieuwe naam; nog niet lang geleden heetten zij brigadier en zo worden ze nog wel genoemd. Zij zullen bepaalde eigenschappen moeten bezitten om tot deze rang op te klimmen, maar - zoals overal - protectie speelt ook een rol. Enkelingen brengen het nog tot huismeester, vroeger majoor geheten. De brigadiers hebben drie strepen en de huismeesters drie strepen plus een kroontje op de mouw. In elke gevangenis vindt men twee of drie van zulke huismeesters. Zij leiden de inwendige dienst, stellen dienstroosters op en regelen de vrije dagen en de vakanties van het personeel. Zij moeten een zedelijk overwicht bezitten; de hoofdbewaarders en de huismeesters die ik ontmoet heb, hadden dat inderdaad. De gestichtscensor krijgt veel lectuur onder ogen, die niet voor vreemde ogen bestemd is. We mogen daarom veronderstellen - en mijn ervaring is van dien aard dat ik geen reden heb om dit in twijfel te trekken - dat hij discreet is en dat hij kan zwijgen. Nu zal dit dag in dag uit lezen van andermans brieven ook een sleur worden en de censor zal zo langzamerhand wel zó zat zijn van de opstand tegen het „onverdiende" lot, van de klachten over de menage en de in woorden uitgedrukte martelaarsallures, dat hij er onpasselijk van wordt en menige brief niet meer leest. Zo zijn we aan het einde gekomen van ene beschrijving van hen die zich aanboden om te heersen over medezondaars. Het zal menigeen met mij verwonderen, dat hiervoor nog mensen gevonden kunnen worden. „Hij die straft, liegt zijn eigen schuld weg," las ik ergens. Deze uitspraak gold de rechters, maar mutatis mutandis geldt zij ook voor hen die de gestrafte bewaken en beloeren. De besten onder hen zal dit besef dan ook wel eens kwellen en -de enkelen die dit tegen mij uitspraken, heb ik dan ook vroeg of laat zien vertrekken. Hoe zou het ook anders kunnen.

Bron boek: gevangene 1113 onthult

Macht van het lijden Herman Franke

Zeker is dat in 1879 de toenmalige minister van Justitie, Smidt, de lijfstraffen in alle gevangenissen afschafte. Toen kende overigens alleen het huishoudelijk reglement van het Leeuwarder tuchthuis, waar de zwaarste misdadigers werden opgesloten, nog de lijfstraf. Onder lijfstraffen werden, voor alle duidelijkheid, destijds geen fysieke ontberingen of pijnlijke vormen van boeien (kromsluiting) verstaan. Het ging om het doelbewust toebrengen van slagen op het lichaam. In 1885 kregen ruim 2000 gevangenen een disciplinaire straf. Ongeveer 1300 van hen werden voor kortere of langere tijd in een strafcel opgesloten. De kamerleden begonnen op 5 maart 1886 dus niet aan een debat over artikelen die slechts op papier betekenis hadden. De straffen die de minister voorstelde, logen er niet om. Ze varieerden van een verbod op het luchten tot kromsluiting in de boeien en wekenlange opsluiting in een onverwarmde, donkere strafcel op water en brood. Toch voorzag de minister ordeproblemen in de gevangenis voor langgestraften (die dus na vijf jaar cel weer gemeenschappelijk opgesloten werden) in Leeuwarden als daar geen lijfstraf mocht worden uitgedeeld, bestaande uit maximaal vijftig slagen "op het achterdeel" met de bullepees of rotting. Een gevangenisbestuur mocht volgens hem "nooit absoluut machteloos" staan tegenover een onwillige gevangene. En dat zou wel het geval zijn bij de zware jongens in Leeuwarden. Volgens de gematigd liberale baron Van Welderen Rengers zaten in Leeuwarden “de verdorvenste en voor zedelijke indrukken het minst vatbare elementen van onze maatschappij”. “Zedelijke middelen blijken voor dezulken, helaas, geheel onvoldoende,”aldus Van Welderen Rengers. Er stond bovendien een groot aantal geboden, verboden en plichten tegenover. Zij moesten grauwe gevangeniskleding dragen, hun hoofdhaar werd “kort afgesneden”en zij mochten geen baard hebben. “Zoo dikwijls”als zij door medegevangenen konden worden gezien, was in de strafgevangenissen de celkap verplicht. Het gebruik van “tabak en snuif’ werd niet meer toegestaan. In geen geval was het hun vergund kranten te lezen, maar gezien de toon waarop kranten over met naam en toenaam aangeduide misdadigers schreven, was dat voor sommigen misschien wel een voorrecht. Bezittend Nederland ging zware tijden tegemoet. Zelfs in de gevangenis. De afschaffing van de pistole in strafgevangenissen noemde de promovendus Quintus een betreurenswaardige maatregel. De tere heren zouden ziek worden van het gevangenisvoedsel, zodat de staat hun verpleging moest betalen, terwijl ze vroeger gezond bleven en zelf hun kostje kochten. De pistole diende men natuurlijk wél te weigeren aan personen die door “lage dierlijke hartstochten”of “met een verachtelijk oogmerk”een misdrijf begingen “hoe hoog hunne maatschappelijke positie ook zij”. Toen Quintus dit schreef, vonden socialistische woordvoerders dat juist veel hooggeplaatsten met verachtelijke oogmerken misdrijven tegen het volk begingen… Over langere afstanden werden zij soms in cellulaire spoorwagons vervoerd. Er waren speciale compartimenten voor gevangenen, zodat contact met medereizigers onmogelijk was. Eenmaal binnen de poort van de gevangenis kregen zij, vóórdat zij de wagen verlieten, een kap voor hun gezicht. Eén voor één werden zij dan naar de portierskamer gebracht, waar zij op enige afstand van elkaar met het gezicht naar de muur moesten wachten op de dingen die komen gingen. Eerst werden zij ingeschreven. Vanaf dat moment hadden zij geen naam meer, maar een nummer dat tevens het nummer van hun cel was. Zij moesten het voortaan altijd zichtbaar op hun borst dragen. Een bewaarder riep hen bij dit nummer op en bracht hen naar de badcel waar zij grondig werden gevisiteerd en gereinigd. Hun eigen kleding werd vervangen door het grauwe gevangenispak. Vaak werden zij in deze onpersoonlijke staat onmiddellijk en face en en profil gefotografeerd. Meestal was er tijdens

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

hun voorlopige hechtenis al een uitvoerig äntropometrisch signalement”van hen opgemaakt volgens de methode van de Fransman Alphonse Bertillon. Daarbij werd vrijwel elk lichaamsdeel, tot de vingerkootjes toe, gemeten en zonodig beschreven met behulp van een uitvoerige handleiding. Na het fotograferen werd hun baard geschoren en hun hoofdhaar “kort afgesneden”. Pas zes weken voor hun vrijlating mochten zij baard en haar weer laten groeien. In de volstrekt donkere strafcel werden jaarlijks slechts enkele gevangenen opgesloten, maar in het eerste decennium (1887-1897) na de invoering van het stelsel ging het in totaal nog om bijna 300 gevangenen. In de strafcel, verzwaard met water en brood en/of de boeien, moesten jaarlijks ruim 500 gevangenen enkele dagen of weken de tijd doorbrengen. Een oud-bewaarster herinnerde zich dat de mannen die daar “gekneveld” zaten opgesloten, “soms urenlang” schreeuwden. In november 1910 kwamen in Leeuwarden de gemeenschappelijk opgesloten gevangenen in opstand tegen het ontslag van een, kennelijk soepel optredende bediende op de arbeidszaal. De bediende was naar hun mening ontslagen op grond van verklikkerij door een geestelijk labiele medegevangene. Deze verklikker duldden zij niet langer op de werkzaal. Tegenover de gewaarschuwde directeur trad één gevangene als woordvoerder op. Hij werd onmiddellijk in de strafcel gestopt. Vijf andere gevangenen werden achtereenvolgens naar de strafcel gebracht omdat zij op dezelfde wijze optraden "telkens nadat hun voorman naar de strafcel was gebracht". Even leek het pleit beslecht, maar kort daarna gooide een gevangene een emmer water over het hoofd van de verklikker en werd afgevoerd naar de strafcel. Tijdens het middageten in de verblijfzaal protesteerden de veertien overgebleven gevangenen opnieuw tegen de aanwezigheid van de verklikker. Drie werden er vervolgens naar de strafcel gebracht. "Daarna had de maaltijd zonder verdere stoornis plaats," noteerden de inspecteurs in hun verslag. 's Avonds bleek dat de opstandigheid ook de verklikker niet onberoerd had gelaten. In zijn alkoof maakte hij leven, "kreunde, steunde, vloekte, schreeuwde" en zong godsdienstige liederen. Met de scherven van een flesje deed hij een poging tot zelfmoord, maar die vatte men als een gesimuleerde poging op. De verklikker mocht op de ziekenzaal drie weken lang van zijn wonden herstellen en werd vervolgens in de strafcel geplaatst "omdat hij zichzelf had verwond". De rust in de gevangenis was toen al weergekeerd, "dankzij zeer zeker het beleid, den tact van den directeur, en ambtenaren, die hem terzijde stonden". Eerst in aanwezigheid van twee marechaussées, later zonder bewaking, werd de verklikker ten slotte weer op de zaal geplaatst "zonder dat zulks tot eenige verdere moeilijkheid aanleiding gaf". Bron boek Herman Franke

Herman Franke (1948 - 2010) was een vooraanstaand criminoloog. Hij gaf zijn wetenschappelijke carrière op om zich volledig aan het schrijven te wijden. Met succes: in 1998 brak hij door met zijn roman 'De verbeelding', waarvoor hij de AKO Literatuurprijs ontving. Als slotdeel van zijn rijke oeuvre verscheen in 2011 postuum zijn roman 'Traag licht'. Wikipedia

Arie k
Henk Eefting, Bijzondere Rechtspleging 1944-1952. Rampzalige gevolgen voor politieke delinquenten en collaborateurs (Soesterberg 2007) 314-318. ”Te Leeuwarden werd iemand genoodzaakt om met zijn vrouw samen per kar de beertonnen in een buurt zonder Wc's op te halen, deze naar buiten de stad te rijden en hier moest de vrouw ton voor ton over haar neergeknielde man uitstorten. Ze deed het schreiende om erger te voorkomen’’.

Verklaring van Arie K
Het onderstaande is een “Verklaring van Arie K., geboren te Leeuwarden, 13 november 1902, betreffende mishandelingen op hem gepleegd in de Strafgevangenis te Leeuwarden, in de maand juni 1945’’. ”Op 4 juni 1945 werd ik door leden van de NSB te Leeuwarden aangehouden en in bewaring besteld in de bekende ‘Arentstuin’ aldaar. Hier werd ik door personen, die mij hadden aangehouden, met gummiknuppels geslagen en ook geschopt, zodanig, dat ik tenslotte op de grond terechtkwam en bewusteloos bleef liggen. Door een emmer water over me uit te storten, bracht men mij weder tot bewustzijn. Deze personen zijn mij onbekend, ik had ze nooit eerder ontmoet en weet zodoende de namen niet meer. ’s Avonds werd ik overgebracht naar de strafgevangenis te Leeuwarden. Na aldaar te zijn binnengebracht, werd ik voor fouillering in een cel geplaatst en moest ik me geheel uitkleden. Hierna, dus naakt, werd ik weer in een andere cel gebracht en hier moest ik voorover op een krukje gaan liggen, waarna de beide bewakers B. en v.d. M. mij met hun gummiknuppels zó onbarmhartig op mijn blote lichaam ranselden, dat ik opnieuw het bewustzijn verloor. Weer werd ik toen bijgebracht door een emmer water over me heen te gooien. Toen ik weer bijgekomen was, werd ik, zo naakt als ik was, in een andere cel gestopt alwaar geen deken of strozak of iets van dien aard te bekennen was. Zelfs voedsel of drinken werd mij niet verstrekt. De volgende morgen kwamen de reeds genoemde bewakers B. en v.d. M. weer in mijn cel en vroegen me, hoeveel mishandelingen ik wel op mijn geweten had gedurende mijn diensttijd als bewaker in het Ommen. Ik verklaarde toen naar waarheid, dat door mij nimmer iemand was geslagen en mishandeld. Dit antwoord was niet naar de zin van deze heren en opnieuw werd ik tot bloedens toe geslagen. Wanneer ik trachtte hun slagen te ontwijken of met mijn armen probeerde op te vangen, schopten ze me waar ze me raken konden! Tenslotte raakte ik uitgeput en viel ik op de grond, doch dit was voor de bewakers geen beletsel om, terwijl ik op de grond lag, steeds door te gaan met hun mishandelingen, net zo lang, tot ik weer bewusteloos lag. Tijdens het luchten, hetgeen ’s middags plaats vond, moest ik gedurende twintig minuten hardlopen, de armen naar voren gestrekt. Zodra ik tekenen van vermoeidheid toonde, sloegen zij me met stenguns op mijn armen en tegen m’n benen. Bij deze marteling waren aanwezig de bewakers B., v.d. M. en D. Deze wijze van

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

mishandelen en uitputten hielden de gedurende een week vol, elkaar om beurten aflossende. De tweede week begon met een nieuwe methode van pijnigen en kwellen. Op blote voeten moest ik op een weg welke van sintels was gemaakt, hardlopen, al of niet gepaard met armoefeningen. Voor afwisseling moest ik nu en dan een 'grammofoonplaatje draaien', een geliefkoosde ontspanning voor de heren in die dagen. Lang hield ik dit echter niet vol, waarna de heren hun sadistische genoegens konden completeren, door er nog eens extra flink op los te ranselen met hun gummiknuppels. Ziek en geradbraakt kwam ik daarna in mijn cel terug, benen en voeten opengescheurd en bloedend verwond door het lopen op die scherpe sintels, m'n lendenen rauw en open van de slagen met stenguns en gummiknuppels. Drie weken achtereen werden deze martelingen dagelijks opnieuw op mij gepleegd tot ik me op het laatst voelde als een vis, die tot stokvis gebeukt moest worden. Ik was gewoon een wrak! Vanzelfsprekend en zoals te doen gebruikelijk werd mij op last van dr. D.A. de B., de gevangenisdokter, iedere medische hulp ontzegd. De ziekenvader volstond met te zeggen: "O, het is K. maar!" of iets dergelijks. De oorzaak van het beëindigen van de mishandelingen was, zoals mij later door de bewaker D. werd verteld, dat inmiddels gebleken was, dat de tegen mij ingebrachte beschuldiging van mishandelingen in het kamp Ommen niet steekhoudend was en om die reden zou ik dan ook niet meer geslagen worden. Het leed was echter reeds toegebracht en tot op heden, januari 1949, kan ik nog steeds niet zitten! Liggen en staan gaat wel, maar nog steeds heb ik last van de door mij ondergaande mishandelingen. Na een tweejarig verblijf in deze gevangenis werd ik overgeplaatst naar het Huis van Bewaring te Heerenveen. Hier was de geneeskundige behandeling veel menselijker, zodat ik, dankzij de goede zorgen die ik hier genoot, me al spoedig veel beter voelde. Verschillende röntgenfoto's zijn van mij gemaakt en ook specialisten hebben zich met mijn geval bemoeid, maar nog steeds heeft men niet de oorzaak kunnen vinden van het ontbreken van de kracht in mijn lendenen, veroorzaakt door de mishandelingen in de Strafgevangenis te Leeuwarden. Als getuigen van deze mishandelingen kan ik u noemen: 's Z. uit Hilversum, P.N. te Grootegast, Sipke de B. uit Leeuwarden, H. de G. uit Drachten, V. uit Amsterdam. Dit waren eveneens politieke delinquenten en ook zij zijn door dezelfde bewakers op gelijke wijze mishandeld. Tot slot wil ik nog vermelden, hoe ik op een bepaald ogenblik, kort nadat ik in de Strafgevangenis te Leeuwarden was aangekomen, onder toezicht van de werkmeester W., die op dat moment onder de invloed van sterke drank verkeerde, door een criminele gevangene, die aldaar zijn straf onderging wegens moord op zijn vrouw, kaalgeknipt moet worden. Aangezien het apparaat niet goed functioneerde werden mij tijdens het zogenaamde knippen de haren eerder uit het hoofd gerukt. De pijnen, die ik hierbij uitstond, verschaften de genoemde werkmeester veel plezier. Mijn snor moest er op zijn bevel maar met de handen uitgerukt worden, hetgeen ook prompt gebeurde! Bron verhalenarchief

Verbouwing 1946
Bijzondere strafgevangenis te Leeuwarden. We beginnen dan met de bijzondere strafgevangenis te Leeuwarden, weliswaar een oud strafgesticht, althans dat, hetwelk tot 1870 ter plaatse heeft gediend tot gevangenis en hiervóór dan ook in verschillende hoofdstukken beschreven 1, doch vooral sedert 1945 inwendig verbouwd om het geheel aan het nieuwe regime dienstbaar te maken. De volgende gegevens mogen de indruk versterken, dat in dit gesticht veel veranderd is. Wat betreft de recente verbouwingen na 1945 in deze gevangenis - en dat wel geheel in eigen beheer, met inschakeling van alle daarvoor in aanmerking komende vaklieden onder de gedetineerden in de B.S., tot stand gekomen -, deze kunnen chronologisch aldus worden beschreven:

Mei juni 1946
Afbraak der luchtkooien in verband met het gelijktijdig invoeren van gemeenschappelijk luchten op de binnenplaats, waar dan ook het houden van enige gymnastische oefeningen en rhythmische bewegingen mogelijk is.

1946-1947
Verbouwing van het slaap- of alcovengebouw op de eerste en tweede verdieping tot negen grote verblijf-, tevens slaapzalen voor een aanvankelijke bezetting van 434 politieke delinquenten, gevolgd door een verbouwing van de vroegere stro en papierzolders tot lokalen voor het geven van onderwijs, het onderbrengen van de bibliotheek en het inrichten tot werkplaatsen voor de kleermakerij, zadelmakerij en boekbinderij.

1947
Afbreken van de veelbesproken 'hokjes' in de kerk en totale vernieuwing en inrichting van de kerkzaal, die daardoor meer liet aanzien van een gewone gestichtskapel kreeg met een veel effectiever gebruik van de ruimte voor een dgl. grote gestichtsbevolking, terwijl het plechtige en gewijde karakter van de hierin gehouden godsdienstoefeningen thans veel beter tot zijn recht komt.

1947-1948
Bouw van een grote, goed geoutilleerde smederij en bankwerkerij op het voorterrein tussen de eerste en tweede poort, alsmede van een timmerwerkplaats tegenover de smederij; idem van een garage annex reparatie-inrichting voor motoren achter het administratiegebouw, verbouwing van de vroegere ziekenafdeling tot een moderne inrichting met drie ziekenzalen, plaats biedende aan 6o patiënten, met onderzoek- en spreekkamer plus polikliniek, waarin apparaten voor diathermie, hoogtezon enz.; vergroting van de celramen tot het dubbele van de vroegere afmetingen; het aanbrengen naast dit raam van een aparte, met een deur af te sluiten privaatgelegenheid, waardoor de

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

beschaming van het 'stilletje' verdween. Opheffing van de separatie der levenslangen in die zin, dat zij volledig in de gemeenschap zijn opgenomen. Vooral dit laatste is een ongedachte evolutie in ons gevangeniswezen, tevoren nimmer mogelijk geacht en thans toch verwerkelijkt en tot dusverre binnen het regime gehandhaafd.

1948
Verwijdering van hekken en metalen schuttingen, dienende ter afscheiding van de oude z.g. 'ziekenplaats' en 'voorplaats', het rooien van een zestal bomen en effenen van het terrein vóór het administratiegebouw, waardoor een zo ruim mogelijke wandelplaats en sportgelegenheid werden verkregen.

1949
Vierde kwartaal: Inrichting van de vroegere grote kleermakerij (boven de weverij) tot recreatiezaal, inclusief bezoekontvangzaal, plaats biedend aan ongeveer 200 personen.

1949-1950
Bouw van een grote voorraadkelder voor de keuken en het optrek van een bijkeuken daarboven; verbouwing van de vroegere gemeenschapszalen voor levenslangen, de z.g. 'gang 8' tot bureaus voor de administratie en voor de hoofdopzichters van de arbeid.

Door deze korte opsomming krijgt de lezer reeds een beeld van de enorme evolutie, welke zich in deze voor kort bijzondere strafgevangenis van Nederland heeft voltrokken binnen een periode van nauwelijks vijf jaren door middel van interne verbouwingen, vernieuwingen, vergrotingen en gewijzigde bestemming van diverse onderdelen ten behoeve van de moderne uitbouw van ons gevangeniswezen en ter bevordering en verbetering van het nieuwe gevangenisregime, in een geleidelijk tempo voltrokken en aan de praktijk getoetst.

Plichtsverzuim
Plichtsverzuim 07 november 1942

AFSCHRIFT.
BIJZONDERE STRAFGEVANGENIS LEEUWARDEN
LEEUWARDEN, 07 November 1942.

Telefoon No. 3631 Postrek. No. 18148 No. Letter

PROCES-VERBAAL, bedoeld in art.82, sub 2, van het

Algemeen Rijksambtenarenreglement.

Bewaarder T.H, dienstdoende in het Huis van Bewaring alhier, gehoord over plichtsverzuim:

1e. als bewaarder in den avond van 14 November belast met het insluiten der gedetineerden in hunne alcoven, onvoldoende gecontroleerd, of er vier gedetineerden in de altoven en twee buiten de altoven sliepen.

2e. zich eenige weken tevoren, te bed bevindende en hoorende dat hulp bewaarder S. zich des nachts alleen naar een verblijfzaal begaf, niet onmiddellijk op te staan, om de betrokkene te wijzen op zijn hoogst onverantwoordelijk handelen, noch dit nadien te doen, noch dit te rapporteeren.

Verantwoordt zich als volgt:

1e. Ik meende dat allen aanwezig waren.
2e. Ik heb S. geen opmerking gemaakt en het feit niet gerapporteerd, want ik dacht, nu ja, 't is de eerste keer en ik wilde hem sparen.

De Ambtenaar, De Directeur.

28/29 september 1950

RAPPORT. Ondergetekende op wacht zijnde van 28/29 september 1950 trof bij de controle om 4.30 uur in de cellenvleugel bewaarder A.E.W. in de kiosk aan zittende bij het bureau met de hand onder zijn hoofd te slapen. Ondergetekende bleef even staan om zich te overtuigen of W. werkelijk in slaap gevallen was, rammelde met de sleutels en schuivelde met de voeten en liep verder, het oog houdende op bewaarder W., die daarop wakker schrok. Ondergetekende ging daarop naar cel 12 om 2 man die op transport moesten koffie te geven, maar eerst nog bewaarder Werkman toevoegende, je moet daar niet met de ogen dichtzitten. Bij de volgende controle heeft ondergetekende bewaarder W. er weer op gewezen, dat hij daarnet het te pakken had, waarop bewaarder W. antwoordde " ik was even weg".

Leeuwarden, 29 september 1950. De Hoofdbewaarder, W.g.W.H. Voor eensluidend afschrift,

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden
Telefoon K 5100 - 5344 en 5345 Postrekening 425183

Brief no. Bijlage(n)

Antwoord op

Betreffende

Leeuwarden, Blokhuisplein 40

9 Augustus 1951.

Aan Zijne Excellentie de Minister van Justitie,

t.a.v. de 3e Afdeling A,'s Gravenhage.

Hierbij heb ik de eer Uwe Excellentie te doen toekomen een drietal rapporten omtrent plichtsverzuim (o.q. zeer groot plichtsverzuim van bewakingspersoneel dienstdoende in opgemeld gesticht. Dat er een drietal is op een dergelijk korte termijn, vindt zijn oorzaak in het feit, dat mijnerzijds aan het kader opdracht is gegeven bij het constateren van dergelijke verzuimen niets meer zelf af te doen of met de mantel der liefde te bedekken, maar bij dergelijke gevallen de overtreders zoals voorgeschreven en gebruikelijk voor mij op het rapport te brengen. Vooral bij de belangrijke inkrimping van het bewakingspersoneel dient ervoor gewaakt te worden dat ieder lid op zijn post is en zijn plicht doet, aangezien diverse in de laatste tijd genomen maatregelen t.a.v. de gedetineerden natuurlijk niet nalaten de nodige spanningen te verwekken.

DE DIRECTEUR,

Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden
Telefoon K 5100 - 5344 en 5345 Postrekening 425183

Brief no. Bijlage(n)

Antwoord op

Betreffende

Leeuwarden, Blokhuisplein 40

Plichtsverzuim 4 op 5 augustus 1951

Rapport

Ondergetekende op wacht zijnde van de nachtdienst van 4 op 5 Aug. '51 zou weer op controle gaan langs de posten. Het was ongeveer 5.15 uur toen onderget. op de voorplaats de bewaarder S. v.d. M niet zag, begaf hij zich naar de wacht waar hij S.v.d.M vond zitten in de deur van de wacht. V.d. M had de beide deuren open en was gaan zitten op een stoel en was daarop in slaap g evallen. Toen onderget. hem zoo zag zitten wachtte hij nog even en maakte eenige beweging met de sleutels maar dat hoorde v.d. M niet, waarop onderget. hem een trap onder de zool van zijn schoen gaf waarop S. v.d. M wakker werd.

Leeuwarden, 5 Aug. 1951. (w.g.) W. H.

Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden

Telefoon K 5100 - 5344 en 5345 Postrekening 425183

Brief no. Bijlage(n)

Antwoord op

Betreffende

Leeuwarden, Blokhuisplein 40

Met verwijzing naar bijgaand rapport van de alhier dienstdoende hoofdbewaarder W. H. heb ik de eer Uwe Excellentie te berichten, dat C. V., geboren ..... 1920 te ....., zich bij nader onderzoek tegenover mij als volgt

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

verantwoordde:" Ik zat inderdaad met het boek voor me, weliswaar niet te lezen, maar te bladeren". Aangezien V. alhier vanaf 6 Mei 1946 in dienst is (sinds 1 Juli 1950 bewaarder in vaste dienst moge ik Uwe Excellentie in overweging geven deze man wegens plichtsverzuim disciplinair te straffen en wel met de straf, bedoeld in art. 81, 1-o van het A.R.A R. 9 t.v. inhouding 4 dagen jaarverlof over 1951, en zo dit reeds mocht zijn genoten over 1952, temeer daar V. op een post was ,geplaatst welke pas na de laatste ontvluchting was ingesteld, omdat op de hoogste verdieping van het Alcoven-gebouw de veiligheid tevoren niet voldoende was verzekerd.

DE DIRECTEUR,

Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden

Telefoon K 5100 - 5344 en 5345 Postrekening 425183

Brief no. Bijlage(n)

Antwoord op

Betreffende

Leeuwarden, Blokhuisplein 40

Melding

Op heden Dinsdag 31 Juli 1951 was ik, Hfd.bew. W. H, belast met het toezicht in het alcovengebouw, om 7.30 uur, des namiddags ter controle van de zich aldaar bevindende posten. Alwaar ik de posthebbende bew, C. L., op post Alcoof boven, alwaar zich op dat moment op de school en het leslocaal gedetineerden bevonden, lezende in een boek heb aangetroffen op zijn post. V. is door mij op het zeer ontoelaatbare van zijn dienstopvatting gewezen en heb hem tevens bevolen de boeken direct op te bergen, waaraan hij voldeed. Tevens heb ik V aangezegd er melding van te zullen maken.

Leeuwarden, 31 Juli 1951• (w.g.) Hfd.bew. W.H.

DE DIRECTEUR,

Plichtsverzuim 9 augustus 1951

Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden

Telefoon K 5100 - 5344 en 5345 Postrekening 425183

Brief no. Bijlage(n)

Antwoord op

Betreffende

Leeuwarden, 9 Augustus 1951.

Blokhuisplein 40

Aan Zijne Excellentie de Minister van Justitie,

t.a.v. de 3e Afdeling A, 's Gravenhage.

Met verwijzing naar bijgaand rapport van de alhier dienstdoende hoofdbewaarder W. H heb ik de eer Uwe Excellentie te berichten, dat S.J.V.D. M,, geboren ..... 1911 te ....., zich bij nader onderzoek tegenover mij als volgt verantwoordde: "Ik heb om 4.55 uur het laatst met mijn rondeklok geprikt en om 5uur de stoker van de stoomketel gewekt en ben daarna op een stoel in de deur gaan zitten." "Geslapen heb ik niet, dit moet dus stilstand in mijn bloed geweest zijn, hetwelk ik wel meer heb gehad".

Gezien,
Aangezien V der M alhier vanaf 27 September 1943 in dienst is (sinds 1 Juli 1950 bewaarder in vaste dienst), moge ik Uwe Excellentie in overweging geven, deze man wegens plichtsverzuim disciplinair te straffen en wel met de straf, bedoeld in art. 81, 1-o van het A.R.A.R., t.w. inhouding van 4 dagen jaarverlof over 1951, en zo dit reeds mocht zijn genoten, over 1952.

DE DIRECTEUR,

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Plichtsverzuim 28/29 september 1954

RAPPORT.

Ondergetekende op wacht zijnde van 28/29 september 1954 trof bij de controle om 4.30 uur in de cellenvleugel bewaarder A.E.W. in de kiosk aan zittende bij het bureau met de hand onder zijn hoofd te slapen. Ondergetekende bleef even staan om zich te overtuigen of W. werkelijk in slaap gevallen was, rammelde met de sleutels en schuifelde met de voeten en liep verder, het oog houdende op bewaarder W., die daarop wakker schrok. Ondergetekende ging daarop naar cel 12 om 2 man die op transport moesten koffie te geven, maar eerst nog bewaarder Werkman toevoegende, je moet daar niet met de ogen dichtzitten. Bij de volgende controle heeft ondergetekende bewaarder W. er weer op gewezen, dat hij daarnet het te pakken had, waarop bewaarder W. antwoordde " ik was even weg".

Leeuwarden, 29 September 1950. De Hoofdbewaarder,

W.g.W.H. Voor eensluidend afschrift,

Dienstkleding 1954

Dienstkleding algemene aanwijzingen 1954

1. U bent persoonlijk verantwoordelijk voor het in goede staat bewaren van dit boekje.
2. Dit boekje dient door U te worden overgelegd bij kledinginspecties, bij nieuwe verstrekkingen of bij wijziging in de verstrekking. Voorts wanneer dit door Uw hoofd van Dienst of door de namens hem optredende ambtenaar wordt verlangd.
3. Wijzigingen en bijschrijvingen mogen slechts worden aangebracht door of vanwege Uw hoofd van Dienst.
4. Bij verlies van dit boekje moet U Uw onmiddellijke chef daarvan dadelijk in kennis stellen.
5. In dit boekje zijn de voorschriften opgenomen, welke voor U het meest van belang zijn. U dient ze aandachtig te lezen, omdat het zich beroepen op het niet kennen van de voorschriften niet zal worden aanvaard.
6. De verstrekking van dienstkleding steunt op de bepalingen van het Rijkskledingbesluit 1954 en het Rijkskledingreglement en op de op grond hiervan gegeven dienstvoorschriften. Voor kennisneming van het Besluit en het Reglement kunt U zich wenden tot de met de kledingvoorziening belaste functionaris bij Uw Dienst.

Dienstkleding 1

Dienstkleding bestaat uit: a. uniformkleding; b. werkkleding.

Dienstkleding 2 Verantwoordelijkheid voor

U is verantwoordelijk voor de U verstrekte dienstkleding

Dragen in dienst 3

a. Uniformkleding moet door hen aan wie zij is verstrekt in dienst worden gedragen;
b. werkkleding, zoals stofjassen, overalls, zuurpakken e.d., welke is verstrekt ter bescherming van de uniformkleding, moet worden gedragen bij het verrichten van de werkzaamheden waarvoor zij is verstrekt.

Dragen buiten 4

a. dienst a Buiten dienst mag dienstkleding worden gedragen, doch niet bij het verrichten van arbeid of bezigheden vreemd aan de Dienst, waardoor het aanzien van de Dienst kan worden geschaad of de kleding aan extra slijtage wordt blootgesteld;

b. behalve indien door de desbetreffende Minister daartoe vergunning is verleend, mag in uniform of werkkleding niet aan betogingen en optochten worden deelgenomen.

Wijzigingen aan 5

Aan dienstkleding mag geen enkele wijziging dienstkleding worden aangebracht.

Insignes 6

Het is niet geoorloofd op dienstkleding andere enzovoort insignes, onderscheidingstekenen e.d. te dragen dan die, waarvan het dragen op dienstkleding door of vanwege de Regering is voorgeschreven of toegestaan. Speldjes e.d., welke dienen als bewijs van een bijdrage in een van overheidswege toegestane collecte of inzameling, mogen slechts op de dag der inzameling of collecte worden gedragen.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Schoeisel 7

Bij uniformkleding behoren in dienst of in het openbaar naar het oordeel van de Dienst zwarte of bruine schoenen te worden gedragen.

Uniformpet e.d. 8

Bij het verrichten van buitendienst in uniformkleding moet de daarbij behorende pet of ander voorgeschreven hoofddeksel worden gedragen.

Combinatie van uniform- en andere kleding 9

Het in uniform dragen van een ander dan het daarbij behorende overhemd en zelfbinder is niet toegestaan.

Dienst doen 10

De zelfbinder dient altijd te worden gedragen in overhemd ook wanneer het hoofd van Dienst toestemming heeft verleend in overhemd dienst te doen; bretels mogen dan niet zichtbaar zijn.

Uitreiking van 11

Bij de uitreiking van dienstkleding moet deze nieuwe kleding worden gepast.

Niet passende 12

Niet passende kleding moet U niet aanvaarden kleding veranderingen aan eenmaal aanvaarde kleding komen voor Uw rekening, tenzij later optredende wijzigingen in de lichaamsafmetingen oorzaak zijn van het niet meer passen.

Bewijs van ontvangst en van het goed passen 13

Wanneer een aan U verstrekt kledingstuk goed passend is bevonden, moet U daarvoor een bewijs van ontvangst en van het goed passen tekenen.

Merkteken 14

De in de dienstkleding voorkomende merktekens mogen door U niet worden verwijderd. Wanneer in de dienstkleding aangebrachte merkknopen niet meer aanwezig zijn, dient U hiervan kennis te geven aan Uw hoofd van Dienst of aan de door hem met de kledingaangelegenheden belaste ambtenaar.

Inhouding 15

A. Voor de uniformkleding wordt op het loon of salaris een inhouding toegepast, welke geacht wordt gelijk te zijn aan het bedrag, dat door het dragen van uniformkleding op burgerkleding wordt bespaard. In verband hiermede zijn de uniformdragenden, naargelang de loongroepen of salarisschalen, ingedeeld in 5 categorieën;

B. voor werkkleding, verstrekt aan niet geüniformeerden, welke dus dient ter bescherming of vervanging van de eigen kleding, wordt eveneens een inhouding toegepast, welke zodanig is, dat minstens het voordeel van de centrale inkoop wordt genoten;

C. voor werkkleding, verstrekt aan geüniformeerden, vindt geen inhouding plaats, omdat deze kleding geen extra besparing op burgerkleding oplevert.

Staking van 16

De inhouding wordt gestaakt, wanneer U inhouding rechtens langer dan 2 achtereenvolgende maanden geen dienstkleding hebt gedragen, omdat U ziek was buitengewoon verlof had of omdat er zich andere bijzondere omstandigheden voordeden. Voorts, wanneer voor de aan U verstrekte werkkleding de bedragen zijn betaald, welke daarvoor zijn vastgesteld. Wanneer de staking van de inhouding niet tijdig heeft plaats gevonden, wordt het bedrag dat te veel van U is ingehouden terugbetaald.

Onderhoud, kleine herstellingen en de benodigdheden hiervoor 17

U is verantwoordelijk voor het uiterlijk aanzien van de aan U verstrekte uniformkleding. Daarom dient U zorg te dragen, dat:

A. deze kleding regelmatig wordt afgeborsteld en gelucht;
B de kragen worden gereinigd;

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

C. vetvlekken worden verwijderd met bijv. tetra (onbrandbaar) of benzine (zeer brandbaar);
D. kleding, welke niet regelmatig wordt gebruikt, van tijd tot tijd wordt gecontroleerd op mot;
E. kleding en hoofddeksel nimmer worden gedroogd bij of op een kachel, ook niet op een centrale verwarming;
F. kleine herstellingen tijdig en voor eigen rekening worden verricht;
G. katoenen kleding niet te vuil wordt gedragen en wordt gewassen volgens de voorschriften, die achter in dit boekje staan;
H. de ter bescherming van de uniformkleding verstrekte overall of stofjas e.d. wordt gedragen in alle daarvoor in aanmerking komende gevallen;
I. lederen kleding regelmatig wordt onderhouden met ledervet, dat door de Dienst wordt verstrekt;
J. kunstlederen kleding regelmatig met spons en zeem wordt gereinigd. De voor de kleine herstellingen eventueel benodigde stof, uniformknopen, onderscheidingstekenen enzovoort kunnen op Uw verzoek door de Dienst kosteloos worden verstrekt.

Grote herstellingen en chemisch reinigen 18

Voor grote herstellingen en in bepaalde gevallen chemisch reinigen van dienstkleding en waterdicht maken van regenkleding moet U zich wenden tot Uw hoofd van Dienst of tot de door deze daarvoor aangewezen ambtenaar.

Kledinginspectie en vernieuwing 19

Op regelmatige tijden wordt door of vanwege het hoofd van Dienst een inspectie gehouden van alle dienstkledingstukken, welke in het Rijks kledingboekje nog niet zijn afgeschreven. Wanneer de minimum-draagtijd van een dienstkledingstuk nagenoeg is verstreken, vindt eveneens een inspectie plaats om na te gaan of het desbetreffende kledingstuk dient te worden vernieuwd dan wel of de draagtijd met minstens 3 maanden kan worden verlengd.

Voortijdige vernieuwing 20

Verstrekking binnen de minimum-draagtijd is mogelijk. Indien U kunt aantonen, dat U de vervroegde vernieuwing niet heeft kunnen voorkomen, zullen U hiervoor geen kosten in rekening worden gebracht. In het tegenovergestelde geval kunt U voor de extra kosten aansprakelijk worden gesteld.

Eigendomsrecht van dienstkleding 21

De aan U verstrekte dienstkleding is eigendom van de Dienst. In de hiernavolgende punten 22 en 23 is aangegeven in welke gevallen de dienstkleding niet en in welke gevallen zij wel in eigendom van de drager kan overgaan.

Inlevering van kleding 22

A. De dienstkleding, die, zonder dat daarvoor inhouding op Uw loon of salaris is toegepast, is beschikbaar gesteld (de reserve-uniform, de werkkleding verstrekt aan geüniformeerden en de als inventarisgoed verstrekte dienstkleding) blijft eigendom van de Dienst en moet worden ingeleverd wanneer zij: niet meer geschikt is voor dienstgebruik en daarvoor ook niet geschikt gemaakt kan worden; niet meer nodig is; Afstaan van kleding aan de dragers

B. bovendien moet dienstkleding worden ingeleverd: bij schorsing, oneervol ontslag of bij overlijden, tenzij de eigendom van deze kleding op grond van de hiernavolgende punten 23 a, en c is verkregen; bij inlevering van dienstkleding behoort door de Dienst een ontvangstbewijs te worden uitgereikt.

Afstaan van kleding aan de dragers 23

A. De uniformkleding, waarvoor op Uw loon of salaris inhouding is toegepast, KAN, nadat de minimum-draagtijd is verstreken, aan U worden afgestaan, indien zij naar het oordeel van Uw hoofd van Dienst niet meer geschikt is of geschikt gemaakt kan worden voor dienstgebruik;

B. de aan niet-geüniformeerd personeel verstrekte werkkleding wordt zijn eigendom, zodra het in totaal verschuldigde kledinggeld is ingehouden;

C. wanneer U in verband met eervol ontslag, wijziging van functie of door verandering in de wijze van uitvoering van functie geen uniformkleding meer behoeft te dragen, kunt U deze, met toestemming van Uw hoofd van Dienst, onder bepaalde voorwaarden, overnemen voor een bedrag, hetwelk door de Dienst wordt bepaald.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Verwijderen van rang- en dienst onderscheidingstekenen 24

Van de uniformkledingstukken, die Uw eigendom zijn geworden, moeten de rang- en dienstonderscheidingstekenen (o.a. de uniformknopen) worden verwijderd en bij Uw Dienst worden ingeleverd.

Behandeling 25

Wanneer U klachten heeft over de U ver van klachten verstrekte dienstkleding, dient U zich te wenden tot Uw hoofd van Dienst, of tot de door hem met de kledingaangelegenheden belaste ambtenaar. Wanneer de klachten niet tot een bevredigende oplossing worden gebracht, kunt U deze, met medewerking van Uw Dienst of van Uw Vakorganisatie, aan de Rijkskledingcommissie voorleggen.

Wasvoorschriften

Algemeen Verschillend gekleurde goederen mogen niet bij elkaar in hetzelfde water te weken worden gezet, noch tegelijk in hetzelfde sop worden gewassen evenmin als zeer vuile kledingstukken (bijv. met olie of andere vette stof verontreinigde overalls e.d.) met andere katoenen kleding. Bleekmiddelen (zoals bleekwater, chloor) mogen niet worden gebruikt. Het wasgoed moet niet te warm worden gewassen; koken daarvan moet in elk geval worden nagelaten.

Bijzonderheden

Overhemden Zie algemeen. Bij overhemden met vaste boord dienen de boorden niet te worden gesteven. Gesteven boorden zijn namelijk zeer aan slijtage onderhevig.

Donkerkleurige

De aandacht wordt erop gevestigd, dat de werkkleding betrekkelijk donkere kleur van de stof bij de eerste keer dragen de neiging heeft enigszins af te geven; na 1 of 2 maal wassen komt dat niet meer voor. In het bijzonder wanneer werkzaamheden van zeer vuile aard worden verricht moet de kleding niet te lang achtereen worden gedragen.

Sporttoernooi 1956

Voorwoord

Sporttoernooi Gevangeniswezen 1956
Het eerste lustrum der jaarlijkse sporttournooien van het Nederlandse Gevangeniswezen is verleden jaar op waardige en feestelijke wijze gevierd in Amsterdam. We gaan de reeks nu voortzetten en het is bijzonder verheugend, dat ditmaal Leeuwarden bereid is gevonden het 6e sporttournooi te organiseren. Friesland heeft getoond grote sportevenementen voortreffelijk te kunnen organiseren, denk slechts aan de jaarlijkse Elfstedentocht. Het zal ook ditmaal zijn naam hooghouden. Moge ook dit tournooi bijdragen aan de versterking van het saamhorigsheidsgevoel en de verhoging van de lichamelijke vaardigheid van onze gevangenisfunctionarissen.

's-Gravenhage, 1 September 1956. De Directeur-Generaal van het Gevangeniswezen, Mr. E. A. M. LAMERS

Inleiding. Door allerlei oorzaken kreeg in de afgelopen vijf jaren "Leeuwarden" de naam weinig voor het jaarlijkse sporttournooi te gevoelen, hetgeen, naar wij U op 6 September hopen te tonen, een onjuiste generalisering is geweest. Onze aanvankelijke schroom bij de aanvaarding van de zeker niet eenvoudige taak van de organisatie van het zesde sporttournooi werd dan ook alras overstemd door vreugde over de geboden mogelijkheid om te kunnen tonen, dat, voorbijgaand aan neteligheden en het oog gericht op de doelstelling van het tournooi, n.l. bevordering van de landelijke en plaatselijke personeelseenheid, ook hier velen bereid zijn zich volledig in te zetten. Wanneer de commissie erin geslaagd is het minutieuze raderwerk van de gehele organisatie goed te laten lopen, dan zal haar dankbaar de vele medewerking, welke onontbeerlijk was, voor ogen staan. In dit opzicht zijn wij aan de Directie Gevangeniswezen van het Ministerie van justitie en de directies van de gevangenis en het huis van bewaring te Leeuwarden veel dank verschuldigd. Hiernaast gedenken wij met niet minder waardering de schare van helpsters en helpers hier en in den lande, die nergens met name genoemd worden, maar steeds bereid waren daar te zijn waar ze nodig waren om onze taak te verlichten. In de overtuiging, dat ook U, die onze gasten zult zijn, met ons in alles zult

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

streven naar het welslagen van het zesde sporttournooi van het gevangeniswezen, wensen wij U een prettig samenzijn in de Friese hoofdstad.

De Tournooi-Commissie 1956

Gevangenis en Huis van Bewaring te Leeuwarden,

E. HELMUS (voorz.) P. WIERSMA (secr.) H. S. BORN (penningm.) *R. ANNEN (lid) F. J. BREEUWSMA (lid) J. A. KLEIN-LANGENHORST (lid) Mr. M. A. PETERSEN (lid M. v. J.) J. M. WIETEN (lid) J. P. de WITTE (lid M. v. J.) J. H. NIEUWENHUIS (technisch adviseur en wedstrijdleider) * i. v, m. ziekte waargenomen door de Heer S. F. JORNA

L.s. Wilt U zich in alles stipt houden aan de aanwijzingen welke U op Uw deelnemerskaart, in dit programmablad en in de wedstrijdgids vindt, of eventueel van hen, die daartoe zijn aangewezen (commissieleden, gidsen enz.), ontvangt. Met deze aanwijzingen en lettend op de wegwijzers en aanduidingen in het gesticht kunt U zonder moeite Uw weg naar slaap en eetzalen etc. vinden, terwijl U daarbij tevens Uw deel tot het goed functioneren van het raderwerk van de organisatie bijdraagt.

Aankomst en ontvangst op 5 September
Wanneer U in de loop van de avond van 5 September in Leeuwarden aankomt, kunt U zich onder geleide van één onzer op het station aanwezige gidsen (kenbaar aan een gele band met opdruk "gids") naar het BEURSGEBOUW begeven (plm. 4 minuten gaans vanaf het station). Bij aankomst in de Beurs dient ieder zich te vervoegen bij het bureau "AANMELDING waar tevens de ploegleiders voetbal een nummer moeten trekken ter indeling in de voetbalcompetitie, welk nummer onmiddellijk bij de Heer Nieuwenhuis moet worden ingeleverd. Hierna om plm. 20.30 uur zal de officiële ontvangst van deelnemers, supporters en genodigden plaats vinden, waarna U bij een vrolijk muziekje van de A M A L F I's en onder het genot van een consumptie, de gelegenheid hebt van Uw reis uit te rusten, oude vriendschapsbanden te verstevigen of nieuwe relaties aan te knopen. Vanaf plm. 23.00 uur bestaat de gelegenheid, desgewenst onder geleide van de gidsen, de slaapzalen, in het enkele minuten gaans vanaf de Beurs gelegen gesticht, op te zoeken.

24 uur taptoe - lichten uit en Welterusten!

Reveille op 6 september

Om 6.00 uur precies zal het weksignaal U onmiddellijk aanleiding moeten geven van Uw stropeluw, waarop U naar wij hopen lichamelijk en geestelijk verkwikt bent, op te staan.

Tot 6.45 uur bestaat de gelegenheid om min of meer breedvoerig toilet te maken, waarna het ontbijt in de eetzaal waarop de naam van Uw groep staat aangegeven kan worden 'genuttigd.

Om 7.30 uur vertrek naar het Cambuur stadion onder geleide van onze gidsen. Ieder dient om uiterlijk 8 uur in het stadion aanwezig te zijn.

Ten zeerste zal het op prijs worden gesteld, indien U 's-morgens Uw bed ordent gevouwen wolletje etc. Eigendommen kunnen op eigen risico op de bedden worden achtergelaten. Toezicht aanwezig.

De Wedstrijden op 6 September In het Cambuur Stadion. Om 8.00 treden wij allen aan bij de tent van de wedstrijdleiding (bij ingang Insulinde straat), alwaar de wedstrijdleider en technisch adviseur van de tournooi commissie de Heer J. H. Nieuwenhuis een kort woord ter inleiding van de wedstrijden zal spreken.

Om 8.15 uur precies beginnen de wedstrijden met een aftrap op veld B. door de Heer A. J. J. Hartevelt, directeur van het huis van bewaring te Leeuwarden.

Voor schema's, competitie overzichten en verdere bijzonderheden, betrekking hebbende op de Voetbal- en Volleybalwedstrijden, verwijzen wij U naar onze WEDSTRIJDGIDS.

Lunch
6 september Van 11.45 tot 12.45 uur bij de tent van de wedstrijdleiding uitreiking lunchpakketten met verrassing aan deelnemers en supporters. De verstrekking zal plaats vinden op vertoon van de deelnemers- of supporterskaart, welke wordt afgestempeld.

Prijzen consumpties

In het Beursgebouw

- Koffie F0.40
- Thee F0.35

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Bier F0.52
- Limonade (Hero-producten) F0.52
- Port - Vermouth – Sherry F0.75
- Likeuren F0.52

Op Cambuur-stadion

- Hero dranken F0.45
- Frico chocolademelk F0.45
- Limonade F0.35
- Ranja F0.25
- Koffie F0.30
- Thee F0.20
- SEVEN UP F0.40
- Coca Cola F0.35

In de Harmonie

- Koffie F0.40
- Thee F0.35
- Chocolade F0.50
- Vruchtenlimonade F0.50
- Ranja F0.30
- Frico chocolademelk F0.60
- Coca Cola F0.45
- Victoriawater F0.60
- Bier F0.60
- Oude klare F0.60
- Jonge klare F0.55
- Cognac F0.70
- Voorburg F0.60
- Bessen F0.60
- Advocaat F0.90
- Likeuren F0.90
- Port - Sherry - Vermouth F1.50

BEDIENINGSGELD IN DE PRIJZEN INBEGREPEN

Algemene wenken

1. Op de avond van aankomst kan geen maaltijd worden verstrekt; eet dus thuis warm en neem brood voor onderweg mee.

2. Denk er voortdurend aan, dat U in een maximaal beveiligd gesticht logeert, hetgeen ons aanleiding gaf tot bepalingen, welke U misschien duister lijken, maar toch noodzakelijk zijn. In dit verband wordt nogmaals gewezen op de noodzaak van stipte naleving van de bepalingen en aanwijzingen in en buiten het gesticht

3. Voor handdoek, zeep enz. moet door ieder zelf worden gezorgd.

4. Wilt U Uw bagage van naam en adres voorzien met behulp van de door U ontvangen label?

5. Deelnemers - c.q. supporterskaart dient U steeds bij de hand te houden.

6. Alleen houders van deelnemers kaarten hebben toegang tot de gevangenis, alwaar supporters niet kunnen worden toegelaten.

7. Diegenen, die gelegerd worden op de 2e en 3e etage van ons gesticht, gelieven steeds te bedenken, dat zij vertoeven in de onmiddellijke nabijheid van de ziekenafdeling, hetgeen de grootste rust en stilte dringend gewenst maakt.

8. Ansichtkaarten, versnaperingen etc. kunt U in het gesticht betrekken. Desgewenst worden te verzenden kaarten nog 's-avonds gepost.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Om 16.30 uur zullen de wedstrijden beëindigd zijn. De deelnemers worden verzocht zich daarna onmiddellijk naar de gevangenis te begeven, (de gidsen wijzen U gaarne de weg), alwaar om 17.30 uur het feestdiner onder tafelpresidium van de heer A. Wedzinga, Directeur van de Gevangenis Leeuwarden, begint. Wil de ploeg Vught, die voor het diner is ingedeeld op zaal A, eraan denken, dat, indien zij niet tot de eerste prijs winnaars behoren, zij van eetzaal dienen te ruilen met die voetbal- en volleybal ploeg, die dan eventueel wel dit geluk heeft gehad.

Wie zullen er op zaal A dineren??

De aan het tournooi verbonden prijzen

VOETBAL

Voor de winnaars van de le prijs:

WISSELBEKER, beschikbaar gesteld door de heer directeur-generaal van het gevangeniswezen mr. E. A. M. Lamers.

BEKER, beschikbaar gesteld door de R.K. en Prot. Geestelijke Verzorgers van liet gevangeniswezen.

MEDAILLES, voor de leden van de ploeg, beschikbaar gesteld door de tournooicommissie.

Voor de winnaars van de 2e prijs:

BEKER, beschikbaar gesteld door de commissie van toezicht bij de gestichten te Leeuwarden.

Voor de winnaars van de 3e prijs:

BEKER, beschikbaar gesteld door de heer W. Meijneken, oud-hoofd, thans adviseur van de afdeling arbeid van de directie gevangeniswezen.

Voor de winnaars van de 4e prijs:

ZUILTJE, beschikbaar gesteld door de sportvereniging „Gewa" te Norg.

Voor de winnaars van de 5e prijs:

EIKENTAK, beschikbaar gesteld door de heer W.A.M. de Rijck van der Gracht, wnd. hoofd van de afdeling arbeid van de directie gevangeniswezen.

De wisselbeker voor voetbal, thans voor de le maal in het bezit van de ploeg Gewa Norg, wordt definitief het eigendom van de ploeg die driemaal in successie of vijfmaal in totaal winnaar van het tournooi is geweest. Zolang de beker nog niet definitief in het bezit van een ploeg is gekomen, is de houder verplicht, de beker zorgvuldig te bewaren en te onderhouden en deze 1 maand voor het nieuwe tournooi in te leveren bij de secretaris van de Tournooicommissie.

De aan het tournooi verbonden prijzen

VOLLEYBAL

Voor de winnaars van de 1e prijs:

WISSELBEKER, beschikbaar gesteld door de directie gevangeniswezen van het ministerie van justitie.

BEKER, beschikbaar gesteld door de Prot. en R.K. Geestelijke Verzorgers van het gevangeniswezen.

MEDAILLES, voor de leden van de ploeg, beschikbaar gesteld door de tournooicommissie.

Voor de winnaars van de. 2e prijs:

BEKER, beschikbaar gesteld door de heren directeuren van de gestichten te Leeuwarden.

Voor de winnaars van de 3e prijs:

BEKER, beschikbaar gesteld door de pers. ontsp. vereniging bij de gestichten te Leeuwarden.

Voor de winnaars van de 4e prijs:

ZUILTJE, beschikbaar gesteld door de personeelsvereniging van de gestichten te 's-Gravenhage.

Voor de winnaars van de 5e prijs:

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

EIKENTAK, beschikbaar gesteld door de heer J. H. Nieuwenhuis, inspecteur voor de lichamelijke opvoeding van het ministerie van onderwijs, kunsten en wetenschappen.

De wisselbeker voor volleybal, thans voor de le maal in het bezit van het team 's-Gravenhage, wordt definitief het eigendom van de ploeg, die driemaal in successie of vijfmaal in totaal winnaar van het tournooi is geweest. Zolang de beker nog niet definitief in het bezit van de ploeg is gekomen, is de houder verplicht de beker zorgvuldig te bewaren en te onderhouden en deze 1 maand voor het nieuwe tournooi in te leveren bij de secretaris van de Tournooicommissie.

De Feestavond op 6 September 19.45 uur

Opening, met aansluitend prijsuitreiking door Mr. J. E. Erdman, plv. Hoofd van de Directie Gevangeniswezen van het Ministerie van justitie.

Daarna starten BERRY KIEVITS en GERARD WALDEN met de nieuwe muzikale show en revue Uitverkoop waaraan medewerken:

BERRY KIEVITS, GERARD WALDEN, HARRY BODA, FRANCES & CAPY COBY BEEK, HARRY WOODSON, NICK GODART, JOHNVANHEUMEN, MITZY TIELAND, WEMBLEYSISTERS, TIP WILLS.

Revue-Orkest o.l.v. ANDRE v. WATTINGEN, Aan het electronisch concertorgel NICK GODART,
Decors van 'Tom Manders, enscenering door Berry Kievits, muzikale leiding André v. Wattingen,
technische leiding Tip Wills, algehele leiding: Gerard Walden.

1. De uitverkoop gaat beginnen, De laatste koopjes U aangeboden door Berry Kievits - Gerard Walden - Harry Boda
2. Harry Woodson en The Wembley Sisters
3. De dood van een handelsreiziger Gerard Walden en Harry Boda
4. Op Capri Coby Beek - John van Heumen - The Wembley Sisters Harry Woodson - Nick Godart en het revue-orkest
5. ? ? ? Frances Capy
6. Malle gevallen Sketch
7. Voorheen en thans. Alle medewerkenden
8. De propagandist, Berry Kievits - Mitzy Tieland - Harry Boda en Gerard Walden
9. Bij de zigeuners Finale

Pauze

Direct na de pauze trekking van de Batavus Bilonet t. o. v. Mr. A. N. Duintjer, Notaris te Leeuwarden daarna: tweede gedeelte van de muzikale show en revue

Uitverkoop

10. Bloemen van Hawai Orkest met solisten
11. De Leugenballon, Berry Kievits - Gerard Walden en Harry Boda
12. In de Opera Harry Woodson
13. Bloemenweelde, Coby Beek - John van Heumen Frances § Capy - Orkest

14. Kunst met een grote K, Berry Kievits - Gerard Walden - Harry Boda
15. De Welvaart van Nederland

Alle medewerkenden

Na afloop van het officiële gedeelte van de feestavond wordt tot drie uur in de lokaliteiten van de Harmonie de navolgende verstrooiing geboden. In de Koffiekamer beneden met aangrenzende tussenzaal

Dansen

Met medewerking van de AMALFI's Balleiding: de heer Hub. ADEMA Ibisstraat 23 Leeuwarden

In de Nieuwe zaal boven wordt stemming en sfeer geschapen door THE MOONLINERS

Boven Foyer, Indien dit noodzakelijk blijkt, zal ook de in gebruik worden genomen

Wij rekenen op gepaste feestvreugde, zoals dat ook in voorgaande jaren elders het geval was en daarom brengen wij U allen, maar in het bijzonder hen die moeilijk eens los" kunnen komen, het gezegde in herinnering: DULCE EST DESIPERE IN LOCO 111

Avondkleding wordt i.v.m. het sportieve karakter van de feestavond niet verlangd

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

De slaapzalen zijn op 6 September de gehele avond en nacht tot 4.30 uur toegankelijk.

Betracht S T I L T E bij het betreden. Denk aan hen die reeds slapen en in het bijzonder aan de op de ziekenzaal verblijvende gedetineerden.

Reveille op 7 September
Om 7.30 uur zult U door het weksignaal tot de werkelijkheid worden teruggeroepen. Van 8 tot 9 uur gelegenheid tot ontbijten in de eetzalen. Voor hen die reizen moeten naar standplaatsen beneden Zwolle bestaat de gelegenheid een lunchpakket mee te nemen. Tot plm. 10 uur vertrek van de deelnemers en verdere gasten, die wij allen EEN GOEDE REIS en WEL THUIS toewensen.

De Tournooi Commissie.

Jaarverslag 1970
Citaten uit het jaarverslag

1. Algemene beschouwingen. Bij het schrijven van een jaarverslag pleegt men in alle rust de gebeurtenissen van het afgelopen jaar aan zijn geestesoog te laten voorbijgaan om daarbij datgene, dat het vermelden waard is en ook alle zaken, die dat misschien niet zijn doch waarvan verwacht wordt, dat zij in het verslag aan de orde zullen worden gesteld, aan het papier toe te vertrouwen. Over het jaar 1969 is dit helaas niet mogelijk gebleken. Het is daarom, dat het jaarverslag, dat thans voor U ligt, eigenlijk een tweejaars-verslag is en handelt over de periode van 1 januari 1969 tot 1 januari 1971. De oorzaak van deze onmogelijkheid is gelegen in de min of meer chaotische situatie, waarin het Huis van Bewaring Leeuwarden heeft verkeerd vanaf de zomer van 1969 tot aan de eerste maanden van 1970. Een chaotische situatie, die haar oorsprong vond in de extra--ordinaire personeelspositie in die maanden. Ik wil hieromtrent het volgende releveren: le. Van de 3 kaderleden, waarover het gesticht de beschikking had, werd de belangrijkste, t.w. de huismeester A.P. Stobbe, in april 1969 getroffen door een hartaanval. Eén van de 2 hoofdbew. vertrok enkele maanden later naar Veenhuizen, alwaar hij tot huismeester was benoemd. De heer Stobbe overleed op 13 september 1969, toen hij weer enkele weken voor halve dagen dienst had gedaan. 2e. Tijdens de eerste dagen van mijn verlof kwam op 5-9-1969 de voor iedereen onverwachte mededeling, dat het buurgesticht, de gevangenis, op korte termijn zou worden gesloten. Een groot aantal personeelsleden van deze gevangenis moest geheel of gedeeltelijk dienstdoen in het Huis van Bewaring. Geheel in het geval, dat zij definitief tot het personeel van ons gesticht zouden gaan behoren. Uitbreiding was n.l. onvermijdelijk omdat van de faciliteiten van het buurgesticht uiteraard geen gebruik meer zou kunnen worden gemaakt. Zo moest de wachtploeg van 2 tot 3 man worden uitgebreid door het wegvallen van assistentiemogelijkheid. Gedeeltelijk in het geval, waarin gevangenispersoneel werd overgeplaatst naar een andere standplaats. Dezulken mochten - overigens ook om m.i. te waarderen motieven - afwisselend 2 weken in hun a.s,. gesticht en 2 weken in het Leeuwarder Huis van Bewaring dienst doen. Het overschot aan personeel diende beurtelings te worden gedetacheerd naar de "noodlijdende" gestichten in het westen des lands. En het is duidelijk, dat dit "overschot" bestond uit het oorspronkelijke personeel, dat hierop uiteraard in het geheel niet gesteld was. Het resultaat was tweeledig, n.l. een slecht functionerende binnendienst met in een Huis van Bewaring onervaren personeel, en een dikwijls kwalijke verstandhouding tussen de 3 groepen: oud personeel, nieuw personeel en tijdelijk personeel, dat zijn interesse meer op het privévlak richtte door de onverwachte en ongewenste a.s. verandering van woonplaats, dan op het correct doen functioneren van de dienst in het huis van bewaring. Deze onverkwikkelijke situatie duurde het gehele 4e kwartaal 1969. 3e. Zowel ondergetekende als de nieuwbenoemde huismeester P.de Jong (overgekomen van de gevangenis) zijn sedert de sluiting van de gevangenis helaas veelvuldig wegens ziekte afwezig geweest. De directiedienst werd daardoor gedurende vele maanden alleen gedaan door de adjunct-directeur H.S.Born (eveneens afkomstig van de gevangenis), terwijl een vaste leiding bij het praktisch geheel vernieuwde kader(ook al vanuit de gevangenis overgenomen) ernstig te wensen overliet. 4e. Door de sluiting van de gevangenis werden de mogelijkheden tot een beter leefklimaat voor de gedetineerden, voor zover deze betrekking hebben op een ruimtelijk terrein, van de ene dag op de andere van minimaal tot zeer bevredigend enige gelegenheid tot recreatie bestond voorheen nauwelijks. Sportbeoefening in de buitenlucht was niet mogelijk, een werkzaal was niet beschikbaar. Plotseling was er nu een behoorlijke recreatiezaal, de voormalige gevangenisluchtplaats kon voor buitensport niet worden benut, de boekbinderij bood werk aan een 6- tot 8-tal gedetineerden, de, ruimte voor een tweede werkzaal was aanwezig, het arbeidspersoneel daarvoor evenzo. Het behoeft geen verbazing te wekken, dat de hiervoor geschetste omstandigheden een aantal negatieve elementen onder de gedetineerden in de verleiding bracht misbruik te maken van de grotere mogelijkheden: het uitspelen van personeelsleden onderling, herrie schoppen enz. Een en ander vond zijn weerslag op het personeel, o.a. in een verhoudingsgewijs hoog ziekteverzuim. In het voorjaar van 1970 werd de sfeer beter toen enkele raddraaiers waren overgeplaatst. Gezien het vorenstaande lijkt het mij achteraf beschouwd nog niet eens zo ongelukkig, dat een jaarverslag over 1969 niet tot stand is kunnen komen. In dit twee jaars overzicht kan op deze manier de gehele ontwikkeling, die voortkwam uit de sluiting van de gevangenis, aan de orde worden gesteld; vanaf de oude situatie een rustig huis van bewaring vrijwel zonder mogelijkheden op het gebied van het bezighouden van de gedetineerden in en buiten de arbeidstijd, tot de nieuwe

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

situatie: een geconsolideerde en ordelijke gemeenschap in hetzelfde gebouw met daarnaast vele expansiemogelijkheden. Er kon nog geen uitspraak worden verkregen over de toekomst van het gebouwencomplex. In oktober 1969 werd een plan besproken, Waarbij een deel van de voormalige gevangenis met het cellengebouw van het huis van bewaring zou worden verbonden. In dat gedeelte het z.g. administratiegebouw, zouden o.a. worden ingebouwd de medische dienst (thans buitengewoon excentrisch gelegen) en arbeidsruimten. In november 1970 kwam een nieuw plan ter tafel. Hierbij wordt gedacht aan de algehele overbrenging van het huis van bewaringaccomodatie naar het gevangenisgebouw. Het oorspronkelijke huis van bewaring zou dan worden afgebroken ten behoeve van de gemeentelijke plannen voor Ontwikkeling van de binnenstad, speciaal op verkeersgebied. In deze nieuwe opzet wordt het gevangeniscellengebouw in gebruik genomen, een nieuwe badafdeling gebouwd, de medische dienst verplaatst naar het administratiegebouw, alwaar ook de entreë zal komen. M.i. verdient dit laatste plan de voorkeur boven dat van oktober 1969. Voordelen zijn het beschikbaar komen van cellen in plaats van zalen (momenteel 50% van de capaciteit bestaat uit zaalplaatsen) en de mogelijkheid tot aanpassing van de bezoekaccomodatie aan de behoefte. De kosten van beide ontwerpen ontlopen elkander weinig, de exploitatiekosten zullen in het laatste geval echter beduidend lager liggen. Uiteindelijk wordt gestreefd naar de bouw van een geheel nieuw gesticht aan de rand van de stad. Het college van B en W is hiervoor met name geporteerd. Het staat echter m.i. zeer te bezien of verwezenlijking van nieuwbouw gelet op de andere projekten van het Gevangeniswezen - op zo korte termijn mogelijk is als het college hoopt en denkt. Uitvoering nieuwbouw van het plan van november 1970 zal m.i. - vooruitlopende op de nieuwbouw - zeker de moeite en de kosten waard zijn zowel in het belang van de gemeentelijke ontwikkelingsplannen als van een efficiëntere werkwijze in het gesticht, ten slotte dient in het kader van de algemene beschouwingen zeker niet onvermeld te blijven de sluiting van de vrouwenafdeling. Na enige keren te zijn uitgesteld werd de overplaatsing van deze afdeling, bestemd voor de 3 noordelijke arrondissementen, naar het H.v,.B. Groningen een feit op 1-3-1970

Samenstelling der bevolking op 31-12-1970

- Preventieven 48
- Gev.straf 5
- Hechtenisstraf 0
- Passanten T.B.R. 1
- Passanten gev.straf 12

TOTAAL 66 MANNEN

Andere materiële voorzieningen.

1.-Voorzieningenteen_algemene_toestand'
a)-Ten aanzien van de gebouwen
Behalve het vergroten van de laatste kleine celramen (3 op de le etage en 2 up de 2e etage)en het aanbrengen van schaftkleppen in de verblijfszalen vonden geen voorzieningen aan het gebouw plaats. Het bestaande plan tot uitbreiding van het voorgebouw werd door de sluiting van de gevangenis en de (nog steeds voortdurende) onzekerheid over de bestemming van het gehele complex, ingetrokken. Aan de 2 thans op papier gezette plannen heb ik in de inleiding reeds enige volzinnen gewijd, zodat ik daaraan hier kortheidshalve voorbijga. In het voorgebouw werden in 1970 opnieuw geschilderd, c.q., behangen de portiersloge, de administratie, het bezoekvertrek en de advocatenkamer. Machtiging werd verleend tot het aanbrengen van een electrische afzuiginstallatie in de badafdeling i.v.m. onvoldoende ventilatie op dagen met weinig wind; op plaatsing wordt nog gewacht. Wat betreft de gebouwen, die voorheen deel uitmaakten van de gevangenis, kan het volgende worden opgemerkt.

1e. De cellenvleugel wordt niet gebruikt, doch verkeert in goede staat. Bij een eventuele verplaatsing van het huis van bewaring (zie inleiding) kan volstaan worden met enig schilderwerk en het opnieuw inrichten der cellen.

2e. Normaal gebruikt worden de kerkzaal, de recreatiezaal, de keuken, de radiokamer, de magazijnsruimten, de drukkerij, de boekbinderij en de werkzaal, waarin laatstelijk de draaierij was gevestigd, de strafcelafdeling in het alcovengebouw, het voormalige bezoekvertrek(alleen voor bijeenkomsten met het personeel) het centrale ketelhuis, een groot gedeelte van de le etage van het zg.administratiegebouw, de noodbadafdeling(voor gesport hebbende gedetineerden), de sportzaal, de medische dienst in het alcovengebouw, de bibliotheek en de werkplaats . Deze zijn alle in een bevredigende tot goede toestand met uitzondering van het alcovengebouw, waarvan de buitenmuren ernstige verval - verschijnselen zijn gaan vertonen.

3e. Niet gebruikt worden de overige lokaliteiten, waarvan overigens verschillende hebben gediend als verzamelplaats van via de dienst der Domeinen en anderszins afgevoerde inventaris. De voormalige badafdeling van de Gevangenis is uitgebroken. Vloer en dak van de vroegere smederij verkeren in deplorabele toestand. Ditzelfde geldt voor het inwendige van vroegere werkplaatsen, die al vele jaren niet meer als zodanig zijn gebruikt (meubelmakerij, weverij,

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

bomerij). De samenwerking met de R.G.D. is minder intensief dan voorheen, omdat ook bij deze dienst een grote onzekerheid over de toekomstige situatie bestaat. De goede verstandhouding heeft hieronder overigens niet geleden.

b- Ten aanzien van de dienstwoningen.
Voorzieningen aan de dienstwoningen kwamen weinig voor. Omdat nu alle dienstwoningen onder dit gesticht ressorteren, wil ik hier een overzicht geven van de situatie per 31-12-1970. Keizersgracht 2 bewoond door directeur, A.J.J.Hartevelt. Blokhuisplein 42 bewoond door de bewaarder H.Propsma, Blokhuisplein 44 bewoond door de bewaarder J.Dijkstra. Keizersgracht 7 bov bewoond door onderhoudsfunctionaris T.Burmania Keizersgracht 7 bewoond door Hoofdbewaarder J.Kampen Keizersgracht 9 bov onbewoond Keizersgracht 9 bewoond door admin.ambtenaar M.K.v.d.Woude Keizersgracht 11 bov bewoond door bewaarder E.C.v.d.Wal Keizersgracht 11 bewoond door hoofdbewaarder Th. Akkerman

2.-Voorzieningen algemene toestand van_ de_inrichting_der gebouwen waaronder begrepen meubilair van: a) verblijven van_de_gedetineerden cellen_en_zalen_
De cellen en de zalen werden alle voorzien van marmoleum - vloerbedekking. De aanblik is wat huiselijker geworden, doch bij het schoonmaken is het oppassen, dat het - vroeger meestal rijkelijk vloeiende - water niet de kans krijgt onder het marmoleum door te dringen. Ik kan niet garanderen, dat dit niet voorkomt, ondanks het deskundig aanbrengen.. De aftakeling der celstoelen, waarop ik reeds wees in mijn verslag over 1968, ging voort. a) Sanitair. De was- en toiletgelegenheden verkeren in goede staat, al wordt het bezoek eraan nog wel eens aangegrepen om ongemotiveerd lang te "buurten". dat dit laatste betreft is de situatie zoals nu in het Huis van bewaring Groningen m.i. ideaal te noemen: elke cel zijn eigen toilet en wasgelegenheid.

b)-Verwarming
Beide C.V.-installaties vertoonden af en toe nukken. De onderhoudsfirma komt in zo'n geval wel vlot, doch ik kan mij niet aan de indruk onttrekken, dat reparatie veel meer tijd vergt dan nodig is. De aardgas-installatie in het gevangeniscomplex staat onder dagelijks toezicht van de ambtenaar, die is belast met de radiouitzendingen en die tevens voor alle gebouwen de electriciteitsvoorzieningen behartigt. Kleinere ongemakken in deze c.v.-installatie (dikwijls erg tijdrovend bij het herstel) worden door hem verholpen. Omtrent de oliestook-installatie in het oorspronkelijke huis van bewaring vraag ik mij af, of de 2 kachels misschien aan algehele vernieuwing toe zijn. Het gehele gevangenisgedeelte blijft centraal verwarmd ten einde defecten in de installatie te vermijden. Overigens zit overal in deze gebouwen nog wel een vertrek, dat regelmatig in gebruik is en het derhalve niet zonder verwarming kan stellen.

c)-Signaalinstallatie
De bewaarderswacht (2e etage) is nu per bumafoon verbonden met de voordeur. Het wachten bij de ingang op tijden, dat er geen portier is, is daardoor weliswaar niet bekort doch wel aannemelijker geworden. De strafcelafdeling van de gevangenis in het z.g. alcovengebouw is thans verbonden met de bewaarderswacht, uiteraard een voorwaarde voor het kunnen gebruiken ervan. Eveneens verbonden met de bewaarderswacht is de alarminstallatie in het centrale ketelhuis in het gevangenisgedeelte. Storingen worden zodoende dag en nacht onmiddellijk gesignaleerd. Ten slotte zijn kerk- en recreatiezaal per signaalinstallatie verbonden met de radiokamer, tijdelijk ook bewakingspost voor het gevangeniscomplex. Overigens valt over de signaalinstallaties geen nieuws te vermelden, of het zou moeten zijn, dat de hoop de uit de gevangenisinventaris overgenomen 2 portofoons te kunnen benutten tijdens de nachtdienst, door de erbarmelijke kwaliteit ervan nu, wel definitief de bodem is ingeslagen.

d)-Verlichting.
De verlichting geeft geen reden tot opmerkingen. De buitenverlichting vertoont hier en daar een hiaat, doch doordat de installatie uit de tijd is is herstel als te kostbaar aangehouden. e- Keukeninstallatie. Een enkele klacht over de roestvrijstalen installatie (met name de warmkast) werd door de leverancier verholpen. De keukeninstallatie werkt als geheel naar wens. f- Wasserij. Tot de sluiting van de vrouwenafdeling werden sokken en sportkleding aldaar gewassen onder toezicht van de bewaarster. Nadien geschiedt dit alleen nog voor de sokken onder supervisie van de badmeester op dezelfde plaats.

4. Toestand bewapening. Na de sluiting van de gevangenis werd het aantal cilinderrevolvers met één uitgebreid tot 10, waarvan 1 voor K.S.O. van het jaar 1940 Een schietinstructeur zorgt tot tevredenheid voor het onderhoud. De controle geschiedt jaarlijks door de Meester-Geweermaker van de Rijkspolitie te Groningen. Patronen zijn volgens voorschrift aanwezig.

Werkplaatsen.
Tot 1-10-1969 werd uitsluitend werk verricht in de cellen en de verblijfszalen. Een cel is aan de capaciteit onttrokken doordat deze wordt gebruikt voor het plaatsen van diverse verbruiksartikelen, terwijl er in deze cel tevens alle voorkomende papieren zakken worden gebundeld en wasknijpers ingepakt. Controle van het eindprodukt vindt daar plaats. Ingaande 1-10-1969 werden gedetineerden van het H.v.B. ingeschakeld bij de arbeid in de boekbinderij en de drukkerij van de gesloten gevangenis. De boekbinderij zal t.z.t. een andere plaats in het gesticht krijgen, doch waar is

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

nog niet definitief bepaald. De drukkerij zal Leeuwarden mettertijd gaan verlaten. Ingaande 23-11-1970 werd een 3e werkzaal in gebruik genomen, n.l. de voormalige draaierij van de gevangenis. Deze grote zaal, nog kort tevoren geheel opgeknapt biedt plaats voor de fabricage van metalen fietsmandjes. Uitbreidingsmogelijkheden zijn hier ruimschoots voorhanden.

2. Toestand en outillage - van - werkplaatsen - en - andere ruimten; getroffen voorzieningen.
De boekbinderij kreeg in 1970 de beschikking over een nieuw aanlijmapparaat. Hierdoor kwamen 2 soortgelijke apparaten ter beschikking, die door hun afmetingen minder goed bruikbaar waren. An zal via Domeinen worden verkocht, de andere, die in bruikleen was ontvangen van het asiel in Groningen, kon nu teruggezonden worden. De gesteldheid van de werkzalen, waarin de drukkerij en de zetterij zijn gehuisvest, laat nogal wat te wensen over. Plannen, dienaangaande gemaakt in de gevangenis-situatie, worden nu uiteraard niet verwezenlijkt. Verwacht kan worden, dat dit bedrijf in de loop van 1971 naar Veenhuizen zal worden overgebracht. Ook de boekbinderij zal te gelegener tijd een ander onderkomen krijgen. Waar en wanneer zal de toekomst leren. Het metaalbedrijf omvat een gedeelte van de fabricage van metalen fietsmandjes door de firma Gal te Ulft. Huisvesting is gevonden in de voormalige draaierij, een werkzaal, die in prima staat verkeert, doch voor het huidige werk veel te groot is. Wellicht kan uitbreiding volgen wanneer de opdrachtgever zal besluiten een groter gedeelte van het proces hier te doen plaats vinden. Een puntlasapparaat, een pers en een compressor stelt de firma Gal momenteel ter beschikking. Het verrichten van arbeid op cellen en verblijfszalen blijf ik een noodzakelijk kwaad vinden. De arbeidslust verdwijnt dikwijls bij verhuizing van cel naar zaal. De kleine zaaltjes worden aan het eind van de verslagperiode alleen nog bewoond door hen, die in de arbeidstijd afwezig zijn doordat zij in een der werkplaatsen zijn tewerkgesteld. Op de grote zalen, waar een aparte slaapzaal bij behoort met een overdag gesloten hek, vormen de papieren zakken en de bergen wasknijpers, al of niet in onderdelen apart, een belemmering voor een enigszins verantwoorde woonsfeer, in 't bijzonder als deze zalen volledig bezet zijn. Veel werkweigering vindt hierin dan ook zijn oorzaak.

1. Arbeidsvoorziening
Was er in 1969 geen reden tot klagen over de arbeidsvoorziening, in 1970 was er een beduidende teruggang van de zijde der opdrachtgevers. Het contract met de firma Kok werd beëindigd, een andere wasknijperfabrikant, n.l. de firma Wabo zorgde ervoor, dat de knijpers een belangrijke plaats in het gestichtsleven blijven innemen, zij het dan, dat van hout naar plastic is overgeschakeld. Gelukkig konden de grafische bedrijven van de ex-gevangenis de teruggang opvangen. In deze bedrijven is: volop werk, hetgeen door de afdeling arbeid van het Ministerie van Justitie wordt geregeld. Tot mijn voldoening kon in november 1970 het werken met metaal op een werkzaal worden geïntroduceerd, ook nu door bemiddeling van de afdeling arbeid. Speciaal de jongere gedetineerden vinden hier een, ook door henzelf geapprecieerde, nuttige tijdspassering tijdens de arbeidsuren.

2. Indeling van gedetineerden bij de arbeid Aan gedetineerden, die de wens kenbaar maken in een huisdienst functie te worden geplaatst of op een werkzaal willen werken, wordt de voorwaarde gesteld, dat zij eerst op cel of verblijfszaal arbeid hebben verricht. Een enkele maal wordt een binnengekomen veroordeelde onmiddellijk een plaats op een werkzaal gegeven, doch dit houdt dan verband met de capaciteiten of persoonlijke omstandigheden van de betrokkene. Plaatsing op een werkzaal geschiedt steeds in nauw overleg tussen de adjunct-directeur, het hoofd van de arbeid en de werkplaatschef. Plaatsing in de huisdienst volgt na overleg tussen de adjunct-directeur, de huismeester en het hoofd van de arbeid.

3. Arbeidstempo, arbeidslust. Over het arbeidstempo kan ik wel tevreden zijn, doch de arbeidslust - speciaal bij hen die op de verblijfszaal zouden moeten werken laat te wensen over. Zoals al eerder werd opgemerkt verliest dit laatste aspect wel aan belangrijkheid door de werkzaal gedetineerden zoveel mogelijk te plaatsen, op één der 4 kleine zaaltjes á 4 man. Door werkweigering gingen in 1969 verloren 4.072 mandagen, in 1970 5.320 mandagen.

4. Vakonderwijs Vakonderwijs werd niet gegeven, vragen hiernaar kwamen niet voor.

5. Arbeidsongevallen Arbeidsongevallen kwamen niet voor.

6. Magazijn voorraden Drukwerken voor het Korps Rijkspolitie worden op afroep uit het magazijn geleverd. Papier in allerlei soorten en benodigdheden voor de boekbinderij zijn in verantwoorde hoeveelheden in het magazijn aanwezig. Alle overcomplete magazijnvoorraden - evenals inventaris en gereedschappen uit de voormalige gevangenis zijn in oktober 1970 via de dienst der Domeinen verkocht.

Aspecten der behandeling.

1 Briefwisseling en bezoek. a Correspondentie. Het aantal te verzenden en te ontvangen brieven was niet aan beperkingen onderworpen, behalve voor hen, die zelf de portokosten niet konden bekostigen (en ook niet aan de arbeid deelnamen). Voor Rijksrekening werd hen slechts één uitgaande brief per week toegestaan, brieven aan advocaten en rechterlijke autoriteiten daargelaten. Problemen deden zich met betrekking tot de correspondentie niet voor, behalve een enkele klacht van degenen, wier correspondentie onder censuur staat van O.M. of R.C. , omtrent

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

de lange tijd tussen het afgeven en het uitreiken, cq verzenden ervan. b Bezoek. Het bezoek bleef plaats vinden in het voorgebouw op dezelfde basis als voorheen: voor onveroordeelden 1/4 uur per week en voor veroordeelden 1/2 uur per 2 weken. Bij een wat grotere bezetting was de planning van het familiebezoek (op dinsdag, woensdag en donderdag) niet zo eenvoudig. Meer efficiëntie werd op dit punt evenwel bereikt toen de post van portier in principe voor één bewaarder werd bestemd, die nu met de bezoekers de geplande tijd voor het volgende bezoek tevoren vastlegt. De wachtkamer, in hetzelfde vertrek als de portiersloge (in feite een bepaald onprettige en ongewenste situatie!) zit tegenwoordig daardoor aanzienlijk minder vol dan vroeger wel het geval is geweest. Bezoeken met een speciaal aspect, zoals uitspreken van huwelijksproblemen, het eerste bezoek na een meestal onverwachte detentie en incidentele bezoeken van geestelijken, worden met vrij grote frequentie geleid door de sociaal ambtenaar of één der geestelijke verzorgers. Op de bezoekduur behoeft in zo'n geval minder streng te worden gelet. Overigens waak ik voor een overmaat aan dergelijke speciale bezoeken om misbruik door de gedetineerden in dezen de kop in te drukken. De bezoeken zijn nog steeds uitsluitend individueel. De neiging ook in huizen van bewaring gemeenschappelijk bezoek in sommige gevallen toe te staan, ontmoet bij mij weinig sympathie, en bouwkundig is dit in de huidige situatie bovendien niet zo eenvoudig te verwezenlijken. 2. Lichamelijke oefening. De lichamelijke oefening kon na de sluiting van de gevangenis aanzienlijk worden uitgebouwd, doordat ook sport in de buitenlucht mogelijk is geworden. Hiervoor wordt nu n.l. gebruik gemaakt van de grote binnenplaats van de voormalige gevangenis. De sportzaal voldoet overigens ook duidelijk in een behoefte. Er zijn twee groepen geformeerd, hoofdzakelijk bestaande uit jeugdige delinquenten, die beide op maandag- en woensdagochtend onder leiding van de sportinstructeur een lesuur hebben. De belangstelling is zeer bevredigend en onprettige bijverschijnselen, zoals die voorheen zich nog wel eens voordeden bij de groep recidivisten, zijn vrijwel niet gesignaleerd. Van de noodbadafdeling in het gevangeniscomplex wordt door de sporters een dankbaar gebruik gemaakt na afloop van de les. De "vrije sport" bestond hoofdzakelijk uit tafeltennisbeoefening onder leiding van de sportinstructeur, enkele malen per week op een avond in de sportzaal, 3 Ontspanning a) Huisvlijt. Eer was uitsluitend sprake van niet georganiseerde huisvlijt op cel of verblijfszaal. Een enkeling bracht zijn tijd hiermede door, de resultaten waren niet altijd even fraai. Waar nodig werd door één bepaald personeelslid bemiddeld bij de aankoop van materialen. Gereedschappen worden tijdens de arbeidstijd en de nachtdienst ingenomen. Helaas werd een enkele maal een huisvlijtschaar misbruikt voor doeleinden, waartoe de kapper het gesticht elke week bezoekt. b) Radio en televisie. Sedert de sluiting van de gevangenis wordt nog uitsluitend voor de radiovoorziening gebruik gemaakt van de radioapparatuur, aanwezig in de radiokamer van de voormalige gevangenis. De ambtenaar, die daar was belast met het beheer en de exploitatie van deze apparatuur, werd door het Huis van bewaring "overgenomen". Dit is bepaald ten goede gekomen aan de kwaliteit van de uitzendingen. Overigens is deze ambtenaar ook in staat om technische storingen te verhelpen. De frequentie van de radiodistributie is in de loop van de verslagperiode enigszins uitgebreid, waardoor ook tijdens de arbeidstijd buiten de koffie en theepauze af en toe muziek wordt gegeven. Ik heb de indruk dat dit wordt gewaardeerd en de arbeidslust gunstig beinvloedt. Tot 1 oktober 1969 werd 2 à 3 maal per week televisie gegeven op het vlak van de cellenvleugel. Na die datum werd met 2 recreatiegroepen gewerkt, waarbij één (uitsluitend passieve recreatie) op het vlak een bepaalde t.v.-uitzending kan volgen, op zaterdagen zondagavond en 2 avonden in de week. De andere groep heeft tegelijkertijd naar keuze actieve of passieve recreatie op de recreatiezaal van de vroegere gevangenis; de passieve recreatie bestaat dan uit televisiekijken. Uiteraard wisselen beide groepen regelmatig. Na de opheffing van de vrouwenafdeling werd de passieve recreatie van de vleugel verplaatst naar het vlak van de vrouwenafdeling, hetgeen de rust en de beveiliging in de cellenvleugel zeer ten goede kwam. Een enkele maal werd bij gelegenheid van een belangrijke voetbalwedstrijd een extra-kijkavond of -middag ingevoerd op beide plaatsen. In het begin van 1970 ben ik er toe overgegaan onveroordeelden pas recreatiemogelijkheid te bieden, wanneer zij plm. 2 weken aanwezig zijn. Verder hanteer ik uitsluiting van recreatie voor korte of langere tijd als disciplinaire maatregel na wangedrag. Ik acht deze mogelijkheid tot correctie voor het merendeel der gedetineerden efficiënter dan b.v. plaatsing in de strafcel, terwijl er zeker een preventieve werking van uitgaat. Iedere week wordt het televisieprogramma aan de hand van het omroepblad samengesteld door de adjunct-directeur, tezamen met één der gedetineerden. Er wordt daarbij voor gezorgd, dat - behoudens bijzondere gebeurtenissen - het programma niet zodanig uitloopt, dat de personeelsdienst in het gedrang komt.

1. Ontvluchtingen 1970
Twee geslaagde ontvluchtingen en één mislukte poging tot ontvluchting kwamen voor.
Op Koninginnedag 30-4-1970 ontkwam de gedetineerde L.B die na enkele maanden voorarrest juist door het Gerechtshof alhier was veroordeeld tot een gevangenisstraf van 1 jaar m/a met behulp van een aantal lotgenoten over de 5 meter hoge muur van de luchtplaats. Er werd bliksemsnel een z.g. levende ladder geformeerd en de bovenste sport bleek tot de bovenrand van de muur te reiken.

Op 11-5-1970 meldde de vluchteling zich vrijwillig weer bij het gesticht. De luchtplaats is daarna als zodanig niet meer gebruikt omdat met goedvinden van het Ministerie de grote binnenplaats van de voormalige Gevangenis als luchtplaats in gebruik werd genomen.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Op zondag 28 juni 1970 slaagden de gedetineerden E.D en K.M er in uit de luchtkool te ontsnappen, waarin zij beiden werden "gelucht". De muur vormde voor hen toen geen ernstige hinderpaal meer. Zij waren om disciplinaire redenen van de gemeenschappelijke lucht verstoken en benutten een niet opgemerkte bouwkundige onvolkomenheid bij de drempel van de kooi, daarbij het geluk hebbende van een minder streng toezicht dan gebruikelijk door personeelskrapte in verband met een verschuiving van de prot.kerkdienst wegens vakantie van de vaste predikant. Slechts resp. 1 en 2 dagen genoten deze vluchtelingen van de vrijheid alvorens zij weer werden ingerekend.

Op 6-7-1970 waagde de gedetineerde J.S zijn leven door vanaf de binnenplaats langs de bliksemafleider naar het dak te klimmen. Eén van de met het toezicht belaste bewaarder was hierbij ernstig in gebreke, omdat hij zich enige tijd liet leiden. Nog op het gestichtsterrein werd de vermetele vluchteling achterhaald. 2. Order tucht, disciplinaire straffen.

In de periode oktober 1969 - mei 1970 moet nogal eens het wapen van de disciplinaire straf worden gehanteerd tegen balorige gedetineerden, die de weelde van een vrijer regime kennelijk niet konden verdragen. Het uitsluiten van recreatie en gemeenschappelijke lucht bleek daarbij minstens zo effectief te werken als plaatsing in de straf/isoleercel. Deze laatste, overgenomen uit de erfenis van de gevangenis,' betekenen overigens een grote verbetering vergeleken bij de oude van het huis van bewaring, die te klein zijn en te dicht bij het woongedeelte liggen om de mogelijkheden tot onderling mondeling contact geheel te vermijden. Buiten de genoemde periode bleven orde en rust in het gesticht goed gehandhaafd. Wel moest een enkele maal een psychisch ontregelde gedetineerde met medewerking van de medische dienst in de isoleercel worden geplaatst, doch tot ernstige ordeverstoring leidde dit niet. Behoudens overigens in één geval, toen de betrokkene, in de isoleercel gebracht, visitatie weigerde en met scheermesjes personeelsleden en zichzelf naar het leven stond. Met succes is toen voor de eerste maal de traangasspuitbus op zijn deugdelijkheid beproefd.

1.Ontvluchtingen.1971
Eén gedetineerde ontvluchtte - geen uitbraak doch misbruik van vertrouwen. De man klopte matjes uit op het buitenterrein, hetgeen plaats vond onder toezicht. Hij maakte gebruik van zijn grotere sprintsnelheid dan die van de oudere bewaarder en verdween. Twee gedetineerden klommen via de bliksemafleider op het dak - één van hen slaagde erin weg te komen. De andere kon het dak niet af. De gemeentepolitie haalde hem er af met behulp van de magyrusladder van de brandweer. Zowel no.1 als no.2 heeft zichzelf weer gemeld. Pogingen tot ontvluchting werden verder niet ondernomen. 2. Orde tucht disciplinaire straffen. Ernstige overtredingen deden zich niet voor. De ordeverstoringen welke er waren, moeten meer worden gezien als baldadigheden, z.g. geintrappen. Gebeuren deze dingen na 22 uur, dan zijn ze echter zeer vervelend en moet krachtdadig worden gehandeld. Daar het steeds zaalbewoners zijn en dan zijn ze dus met z'n vieren of met z'n zessen, moeten dan enige dichtbij in dienstwoningen wonende bewaarders komen assisteren, om door vertoon van overmacht een eventueel daadwerkelijk verzet bij plaatsing in cellen en/ of strafcellen te voorkomen. Het kwam één keer voor. Een plan om á la H.v.B. Groningen een opstand te creëren ging niet door. Het gaf wel een tijdje spanning.

1. Ontvluchtingen. 1972
Eén gedetineerde ontvluchtte vanuit het Bonifatius Hospitaal alhier, waar hij ter observatie was opgenomen. Na enkele dagen meldde hij zich daar terug, doch voor de parketwacht arriveerde om hem op te halen, bleek hij alweer te zijn vertrokken. Na arrestatie, 13 dagen later, kwam aan het licht, dat hij tijdens de tweede periode zich had laten opnemen in het St.Anthonius Ziekenhuis te Sneek. Toen hij daar ontslagen werd en zich naar Sociale Zaken spoedde, liep hij tegen de lamp. Twee gedetineerden deden met de Kerstdagen in zicht een poging zich via een regenafvoerpijp en het dak van Één der gebouwen buiten de greep der justitie te brengen. Deze poging faalde, omdat de dakgoot onbereikbaar bleek, waardoor zij letterlijk de toeschouwende bewaarders in de armen vielen

2. Ordertuchtg disciplinaire straffen. Ernstige overtredingen deden zich niet voor. Wel was er af en toe sprake van wat verbale agressie en ook van baldadigheid, voortkomende uit verveling. We kunnen stellen, dat 1972 voor dit gesticht een bijzonder rustig jaar is geweest wat betreft het punt "orde". Een begripvolle benadering van de zijde van het personeel heeft hieraan ongetwijfeld bijgedragen. Van belang was ook de aanwezigheid van een directieassistent, waardoor het contact tussen directie en gedetineerden aanmerkelijk frequenter en sneller heeft kunnen plaats vinden dan voorheen wel eens het geval was. Een gedetineerde, die een werkzaam aandeel had gehad in de opstand in het Groninger hvb van bewaring in november 1971 en via het cellengebouw Veenhuizen in Leeuwarden werd geplaatst, heeft zich hier lange tijd kunnen handhaven. Enkele dagen voor zijn vertrek naar een gevangenis liep het echter met hem uit de hand, waarop hij werd teruggebracht naar het cellengebouw Veenhuizen.

1. Ontvluchtingen 1973
Eén gedetineerde ontvluchtte vanuit de Psychiatrische Inrichting te Franeker, waar hij was opgenomen op advies van de districtspsychiater. Enkele uren daarna meldde hij zich terug, waarna hij wederom in het huis van bewaring werd ingesloten. Met de betreffende gedetineerde, een jongeman van Surinaamse afkomst, is hier heel wat te stellen geweest. De oorzaak van zijn afwijkend gedrag (nu eens depressief met suïcidepogingen, dan weer uiterst agressief tegenover personeelsleden) was gelegen in zijn privéomstandigheden. Uiteindelijk werden na een kort verblijf van

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

betrokkene in het PSC Den Haag voor onderzoek door dr.Blom de problemen opgelost: hij trad in het huis van bewaring in het huwelijk. 2. Orde, tucht, disciplinaire straffen.

Langzamerhand is een zekere mate van ongedisciplineerdheid merkbaar, speciaal bij de jongere delinquenten. Dit zal wel een verschijnsel van deze tijd zijn, waarin vele normen van vroeger vervagen. Het hoofdzakelijk oudere personeel heeft dit verschijnsel, dat geleid heeft tot meer dan verdubbeling der disciplinaire straffen, vergeleken bij 1972, tot dusverre echter goed kunnen opvangen. Hun incasseringsvermogen wordt evenwel steeds meer op de proef gesteld. In één geval moest een gedetineerde worden overgebracht naar het cellengebouw te Veenhuizen. Hij had een bewaarder een spiegel naar het hoofd gegooid om zijn onlustgevoelens jegens deze ambtenaar te uiten.

3. Verblijven van gedetineerden: De neiging om de muren te beplakken neemt bij de gedetineerden hand over hand toe.

4. Toestand bewapening.1973 De wapens werden volgens voorschrift goed onderhouden. In de loop van het verslagjaar werd besloten ze niet meer te verstrekken aan de wachtploeg in verband met een daartoe verkregen algemeen verbod. Tot dat moment waren de patronen volgens voorschrift aanwezig.

1. Ontvluchtingen.1974

In het verslagjaar slaagden 3 gedetineerden erin om uit de inrichting te ontvluchten.

Op 18 april gelukte dit aan de preventief gedetineerde A.T. M met behulp van in zijn bezit gekomen gasflesjes en snijbrander en hulp van buitenaf en wel vanuit de verblijfszaal A te plm. 22.40 uur. Een snelle ontdekking door de wacht voorkwam de ontvluchting van M zaalgenoot P.S, die binnen de ringmuur kon worden aangehouden. Een onderzoek door de rijksrecherche heeft plaats gevonden, o.a. ook omdat enige malen tevoren een tip over een op handen zijnde vluchtpoging van M bij de politie was binnengekomen. Er waren speciale maatregelen getroffen om de verwachte invoer van een wapen te beletten, waarvan in de tips sprake was hoe de gasflesjes zijn binnengekomen is mij op dit moment nog steeds niet duidelijk; er bestaan verschillende lezingen over en ik heb ook mijn vermoedens. Verdenkingen tegen personeelsleden, zo die er al geweest zijn, zijn in elk geval niet duidelijk gemaakt kunnen worden. Deze affaire en met name ook het er op volgende onderzoek hebben geruime tijd hun stempel gedrukt op de werksfeer van directie en personeel van het huis van bewaring. M werd d.d. 6-03-'74 in Den Haag gearresteerd en op 9-8-'74 alhier weer ingesloten.

Op 23 juli nam de preventief gedetineerde J.R de benen. Na terugkeer van de recreatiezaal rende hij op het buitenterrein achter de keuken naar de muur van één der gevangenisgebouwen en wist via de regenafvoerpijp over het dak weg te komen. Hij werd d.d. 8 augustus in Groningen gearresteerd en keerde op 9 augustus alhier terug. Tenslotte verdween de preventief gedetineerde G.K op 19 september uit de inrichting door tijdens schaakles via een Wc-raampje ongezien het binnenterrein te bereiken en daarna over de daken van enkele gevangenisgebouwen heen het buitenterrein. Hij werd d.d. 23 september in Drachten aangehouden en keerde op 23 september alhier terug. Er deden zich nog enkele pogingen, c.q. voorbereidingen tot een ontvluchting voor, n.l. op 7 juni door de preventief gedetineerde J.S. (zaagde spijl van celtralies door) en op 15 november door de gedetineerde LT.H (was bezig geweest spijl van celtralies door te zagen). Enkele maatregelen werden in 1974 genomen om ontvluchtingen te bemoeilijken, dit naar aanleiding van de geschetste gebeurtenissen.

1. Op 29 april werd een speciale inspectie van alle woon-, werk- en activiteitenvertrekken gehouden, alsmede een grondige visitatie van alle toen aanwezige gedetineerden. Iets van enig belang is echter niet aan het licht gekomen. 2. Visitatie van de gedetineerden voor en na afloop van het familiebezoek werd ingevoerd. 3. Gebruik voor recreatieve doeleinden van andere lokaliteiten dan de recreatiezaal en het vlak vm. vrouwenafdeling vindt niet meer plaats. 4. De bewakingspost "intern transport", die tijdens de arbeidstijd op werkdagen bestaat, is verplaatst van de cellenvleugel naar het alcovengebouw van de gevangenis, in de onmiddellijke nabijheid van de werkzalen. 5. Een aanvraag is ingediend om te komen tot een zeg. stilalarmverbinding met het bureau van politie. 6. Enkele regenwaterafvoerpijpen aan het administratiegebouw van de gevangenis werden voorzien van een afschermend omegaprofiel bekleding.

2. Orde-tucht-disciplinaire straffen.
De orde en de tucht vertoonden in de periode 1 juli tot 1 november een bedenkelijk dieptepunt. Achteraf bezien is in dit verband duidelijk geworden dat de rol van een gedetineerde, die hier verbleef van 9 mei '74 tot 3 oktober '74 en die als intellectueel brein van het huis van bewaring zijn speelterrein heeft gemaakt om subversieve acties te ontketenen. Deze gedetineerde, die tevoren enige tijd was ingesloten in het huis van bewaring te Groningen, zal ook daar ongetwijfeld zijn invloed hebben doen gelden met als gevolg de rel d.d. 4 augustus en de vernielingen, die het gebouw geruime tijd onbruikbaar hebben gemaakt. Hier had hij een werkzaam aandeel in het ontstaan en het bestaan van een gestichtkrant, genaamd "Bakre Courant", die een redelijk peil wist te handhaven, waarbij een stringente censuur op de inhoud door de directie werd toegepast, doch die tegelijkertijd de bewuste gedetineerde voorzag van een aureool van belangrijkheid bij zijn lotgenoten.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Op 26 juli vond een schermutseling plaats tussen een bewaarder en een gedetineerde. De laatste, de alom minder goed bekendstaande Jan K, werd naar aanleiding hiervan geplaatst in het cellengebouw te Veenhuizen. Op 26 september waren er wanordelijkheden, waarbij de gebroeders P.J. en B.R de perken zodanig te buiten gingen, dat ook zijnaar het cellengebouw moesten worden afgevoerd. Op 6 september weigerde een groot deel van de bevolking de cellenvleugel te ontruimen naar aanleiding van een artikel van mij in de gestichtkrant omtrent het al of niet overdag in bed mogen liggen. Behalve dat een kastje vanaf de 2 etage op het vlak werd gesmeten konden uitwassen worden voorkomen door de toezegging de grieven der gedetineerden nader met hen te willen bespreken en geen maatregelen te zullen nemen wegens het ongedisciplineerd optreden. Uit deze bespreking, waarbij ook de regionaal directeur aanwezig was, en uit terzake gevoerd overleg met de dienstcommissie is een nieuwe, meer exacte dagindeling voortgekomen, met een duidelijke" informatie dan voorheen aan binnenkomende gedetineerden en afspraken omtrent het terugdringen van bepaalde gewoonten van het bewakingspersoneel, die uit gemakzucht en mede dankzij een gebrek aan leiding van kaderleden langzamerhand gemeengoed waren geworden. Het dient gezegd te worden, dat met al deze kwesties veel tijd en inzet gepaard ging van de directie en dan met name van de adjunct-directeur. In dergelijke situaties wordt het duidelijk, dat een uit twee man bestaande directie in feite ontoereikend is. Tweemaal noopte de spanning in de inrichting onder de gedetineerden mij er toe de bijstand van de Mobiele Eenheid van de Gewa in te roepen, t.w. op vrijdag 13 september des middags en 's avonds en op zondag 27 oktober van 9.00 tot 21.30 uur. Beide malen ontlaadde de spanning zich echter niet -- zoals verwacht - in wanordelijk gedrag, zodat de M.E. niet behoefde op te treden. Voor de bereidheid van de Gewa hier aanwezig te willen zijn op genoemde tijdstippen ben ik zeer erkentelijk.

Beruchte gevangenen

Hendricus Jacobus Jut (Kop van Jut)

Hendricus Jacobus Jut was een 19eeuwse moordenaar uit Den Haag. Jut werd in 1851 te Den Haag geboren als buitenechtelijk kind van Maria Geertruida Jut. Na wegens "lichaamsgebreken" uit militaire dienst te zijn ontslagen ging hij in zijn geboortestad als kelner werken. Daar kwam hij de 23-jarige Christina Goedvolk tegen, die in 1872 korte tijd als dienstbode bij de rijke weduwe M.Th. van der Kouwen-ten Cate werkte. Uit angst voor een lynchpartij werd hij overgebracht naar een gevangenis in Leeuwarden, waar hij twee jaar later overleed.

Henricus Jacobus Jut. (Den Haag, 19 juli 1851 - Leeuwarden, 12 juni 1878) was een negentiende-eeuwse moordenaar uit Den Haag. Jut werd in 1851 te Den Haag geboren als buitenechtelijk kind van Maria Geertruida Jut. Na wegens "lichaamsgebreken" uit militaire dienst te zijn ontslagen ging hij in zijn geboortestad als kelner werken. Daar kwam hij de 23-jarige Christina Goedvolk tegen, die in 1872 korte tijd als dienstbode bij de rijke weduwe M.Th. van der Kouwen-ten Cate werkte.

Inschrijving inkomstenboek van de strafgevangenis Leeuwarden. 6 mei 1876

Jut, die ook wegens Christina's zwangerschap geldproblemen had, herinnerde zich later de rijke weduwe en leende van zijn moeder tien gulden. Die gebruikte hij om twee pistolen en een dolk aan te schaffen. Op 13 december 1872 toog hij samen met Christina naar het huis van Van der Kouwen aan de Bocht van Guinea te Den Haag en stak zowel Van der Kouwen als haar nieuwe dienstbode Leentje Beeloo dood. Dagenlang was Den Haag in rep en roer. Jut en Goedvolk maakten enige omzwervingen naar New York en Zuid-Afrika, maar keerden al snel weer terug naar Nederland. Ze vestigden zich in Rotterdam, waar Hendrik een koffiehuis kocht. In april 1875 praatte hij zijn mond voorbij tegen een zekere Jan Roelfs en al snel werden hij en zijn vrouw gearresteerd. Christina werd wegens diefstal veroordeeld tot twaalf jaar tuchthuis. Jut, bijgestaan door Mr. Pieter Cort van der Linden, kreeg levenslang voor dubbele moord. Uit angst voor een lynchpartij - veel mensen wensten de zojuist in Nederland afgeschafte doodstraf voor Jut - werd hij overgebracht naar een gevangenis in Leeuwarden, waar hij twee jaar later overleed. Een kermisuitbater maakte de volkswoede te gelde door een attractie waarop mensen met mokerslagen hun woede konden afreageren Kop van Jut te noemen. Daardoor ontstond de uitdrukking: "de kop van Jut zijn", het moeten ontgelden, de zondebok zijn. Het échte hoofd van Jut werd na zijn dood op sterk water gezet en is jarenlang te zien geweest in het anatomisch museum; 'het Kabinet van Camper' van de Rijksuniversiteit Groningen. De fles waar zijn hoofd in werd bewaard schijnt echter te zijn gaan lekken en het hoofd is verloren gegaan. Het enige wat vandaag nog

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

resteert is een gipsen afgietsel van het hoofd. Kop van jut is een bekende kermisattractie. Het toestel bestaat uit een hefboom waarvan het uiteinde door een sterke veer omhoog wordt gehouden. Door er met een hamer op te slaan, wordt de veer ingedrukt en komt het andere uiteinde van de hefboom omhoog. Daarop ligt een gewichtje dat omhoog wordt geschoten en langs een rail omhoog glijdt. Slaat men hard genoeg, dan komt het gewichtje tot bovenaan en slaat het tegen een bel aan. De attractie ontstond in het einde van de negentiende eeuw. In die tijd werd het nieuws beheerst door Hendrik Jut, die een rijke weduwe en haar dienstmeid had vermoord en zich daarmee bij de bevolking niet geliefd had gemaakt.

De pijpenkop van Jut

De pijpenkop van Jut door P.K. Smiesing
Door P.K. Smiesing Artikel uit PKN 23, 1983, p. 68 t/m 69. Aanvulling op de "pijpekop" van Jut. Door Theo Bottelier Artikel uit PKN 104, 2004, p. 1572 t/m 1574.
In het PKN-nummer van maart 1980 deed ik een oproep aan de collegaverzamelaars om uit te kijken naar de bijzondere pijp van de Goudse pijpenfabriekant G.J. Wagenaar. De aanleiding was een advertentie in het "Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad", nr.297 van het jaar 1875. Voor leden, die mogelijk niet in het bezit zijn van de betreffende PKN-aflevering volgt nog even de advertentie. 'Als een staaltje van kurieuze spekulatie medegedeeld dat de pijpenfabrikant G.J. Wagenaar Wz. op de Raam te Gouda, Goudsche pijpen verkoopt met de portretten van de vermoorde mevrouw van den Kouwen en hare dienstbode H. Beelo'. De dader Hendrik Jut werd nog het meest bekend door een bepaalde krachtmachine op de kermissen die in gebruik is gekomen onder de verse herinnering aan de moord op 13 december 1872. Dit voorjaar kreeg ik een telefoontje van Joël van de Rhoer.

Bij het graven in de bagger, afkomstig uit de slotgracht van een kasteeltje, vond hij zo'n pijp. Eerst bracht hij de portretten op de pijpenkop in verband met de geschiedenis van het kasteel. Totdat hij bladerend in de oude PKN-nummers de oplossing vond. De pijp heeft een gestroomlijnde kop met ronde bodem. De kop heeft een lichte helling naar achteren onder een hoek ten opzichte van de steel van 120º en is zelfs enigzins eivormig. De maten van de kop zijn: hoogte 47 mm, breedte 29 mm en de doorsnee van de mond meet 23,5 mm. De naden zijn weggewerkt en vertonen een streepjesmotief. Op het portret op de linkerzijde zien we een oudere dame getooid met een muts versierd met linten. Volgens het opschrift op de linker steelzijde stelt deze afbeelding mevr. v.d. Kouwen voor. Het portret op de andere zijde toond een jongere dame. Op de steel lezen we H. Beelo. Aardig is vooral dat dit oude krantenbericht een mogelijkheid blijkt tot dateren van deze pijp.

De dienstbode Helena Beelo en Mevrouw van der Kouwen te Cate.

Aanvulling op de "De pijpekop van Jut" door Theo Bottelier
Bladerend in oude nummers van de PKN, kwam ik weer de pijpenkop tegen met hierop de portretten van de twee vermoorde dames in Den Haag (Smiesing 1980-1983). Omdat ik eenzelfde pijpenkop bezit met wat aanvullende historische gegevens, werd besloten om een en ander op papier te zetten. Op de pijpenkop staan de portretten van mevrouw W. TH. van der Kouwen te Cate en haar dienstbode Helena Beelo. De pijp is vervaardigd door G. J. Waagenaar te Gouda. Deze pijpen werden, blijkens een advertentie uit 1875 in het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad nr. 297, door Waagenaar te koop aangeboden. Deze pijpen moeten gezien worden als een teken van gerechtigheid voor de brute moord op beide dames in 1872. In 1875 wordt de dader gearresteerd, in hetzelfde jaar brengt Waagenaar de pijp met hierop de portretten van beide dames op de markt. Mevrouw van der Kouwen te Cate bewoonde een statig huis aan de Bocht van Guinee waar ze een zekere stand ophield omdat ze in het bezit was gekomen van een nalatenschap van F 50.000., daarvan had ze dit huis gekocht en de rest gestoken in sieraden en aandelen. Als haar vriendinnen op bezoek kwamen, moesten deze met het dienstmeisje in de salon plaats nemen waarna een grote zwarte tas op tafel werd gezet. In deze tas zaten schitterend uitgevoerde effecten die door allen werden bewonderd en daarna weer werden opgeborgen, vervolgens kwamen de sieraden aan de beurt, dit herhaalde zich bij elk bezoek. Op 12 december 1872 werd mevrouw te Cate en haar dienstmeisje Leentje vermoord. Navraag bij de vriendinnen leverde op dat behalve alle juwelen voor tenminste F 20.000 aan bankbiljetten en zeker voor het dubbele aan effecten was verdwenen. Van de dader ontbrak elk spoor. Door verraad kwam de zaak in 1874 aan het rollen, de politie kreeg het bericht dat Hendrik Jacobus Jut, 24 jaar, bij zijn terugkeer uit Afrika een hoeveelheid aan goud, zilver en juwelen had meegebracht. Hendrik Jacobus had een zoon en was getrouwd met Christina Goedvolk die vroeger als dienstmeisje bij mevrouw te Cate had gewerkt en dus van haar rijkdom afwist. Het duurde echter tot 28 april 1875 voordat beiden werden gearresteerd, aanleiding was een dronkemanspartij waarbij Jut verklaarde in Den Haag de dubbele moord te hebben gepleegd. De aanleiding tot de diefstal lag in het feit dat Hendrik Jacobus een onecht kind was van Maria Jut en op zijn papieren de aantekening had 'vader onbekend'. Dit stak hem zo erg, dat toen Christina in verwachting van hem was en hij met haar wilde trouwen hij de roof beraamde die tenslotte op de dubbele moord uitliep. Als de roof slaagde kon hij met haar trouwen en zijn kind een goede naam geven, ook was hij meteen schatrijk (Jaarboek 89/90 Rijkspolitiemuseum Apeldoorn). Hendrik Jacobus Jut werd veroordeeld tot

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

levenslang, (de doodstraf was jaren daarvoor afgeschaft) en Christina tot 12 jaar. Beiden moesten hun straf uitzitten in het tuchthuis te Haarlem. Dit gebouw werd gebouwd in 1609 en gesloopt in 1902. De fraaie poort van dit gebouw werd overgebracht naar het Frans Halsmuseum te Haarlem. Boven in de poort bevond zich een beeld met de voorstelling van De Liefde (Speet 1995). Jut stierf in 1878.

Hendrik Jacobus Jut

Wie was deze Jut? Over hem zijn weinig gegevens bekend, hij werkte als kelner in het Pico hotel aan het Haagse Spui. Of Jut echt zijn achter naam was is onzeker, de verklaring van een woordenboek bij 'kop van Jut' geeft: moordenaar uit Jutland (Van Dale 1999). Na zijn dood werd zijn hoofd, ook wel kop, van zijn lichaam verwijderd en op sterk water gezet. Het heeft jarenlang in de anatomische afdeling van de Rijksuniversiteit van Groningen gestaan, tot studieobject voor studenten en voor de macabere nieuwsgierigheid van vele niet-studenten. In deze periode zal ook de kermis term 'kop van Jut' zijn ontstaan. Christina heeft na haar vrijlating in 1888 de naam Munnema aangenomen en bewoonde omstreeks 1905 in Haarlem een huis waarin zich een gevelsteen bevond voorstellen de: DE LIEFDE. (Saillant detail is hier dat zowel Hendrik Jacobus Jut als ook later zijn weduwe in een pand waren gehuisvest waar de liefde als beeld boven de ingang stond!) Zij ging altijd in het zwart gekleed en leek een keurig net vrouwtje. Toen ze echter ging informeren naar een vrijgekomen woning in het hofje van Guurtje de Waal te Haarlem, werd ze door een andere woningzoekende herkend als de weduwe van moordenaar Jut. Toen er over haar informatie werd ingewonnen door armenopziener Nel Cornelis bleek zij de ene man na de andere te verschalken, op 70- jarige leeftijd had zij in haar huis nog een verhouding met een 27- jarige tuinder knecht. Zij was stevig aan de drank en had op de schoor steen een fles eau de cologne staan om de dranklucht te verdoezelen. Ook ging het gerucht dat zij met een pistool op zak liep. Na haar herkenning vertrok zij met onbekende bestemming (Steur 1986). Van de zoon, waar eigenlijk alles om begonnen was, omdat Hendrik Jacobus hem een eerlijke naam wilde geven, is niets bekend. De hier afgebeelde pijpenkop komt uit dezelfde mal als de pijpenkop die wordt afgebeeld op pagina 68 in PKN 23. Op beide pijpenkoppen is een foutje zichtbaar wat zich bevindt boven de afbeelding van mevrouw van der Kouwen. Om het portret is een kader aangebracht met enkele cirkeltjes. Rechts naast de bovenste cirkel bevindt zich het foutje in de vorm van een half cirkeltje. Ook zijn de maten van beide koppen gelijk, hoogte: 47 mm, breedte: 2,9mm en diameter monding: 24 mm. Op de linker steelzijde is de naam mevr. v.d. Kouwen met pareltjes omkaderd en op de rechterzijde die van H. Beelo. De naad aan de rokerszijde is weggewerkt en vertoont een streepjesmotief, de andere naad is niet weggewerkt. Over de moordzaak is in 1970 een roman verschenen van J. Fabricius genaamd:
De kop van Jut. Foto's: J. van Rijsbergen

Geraadpleegde literatuur:

- Jaarboek Rijkspolitiemuseum Apeldoorn, Het Haagse volk eiste de kop van Jut, 1989/1990, p.35 t/m 37.
- Smiesing, P, Een bijzondere pijp, PKN 8, 1980, p.2 t/m 3
- Smiesing, P.K, De pijpekop van Jut, PKN 23, 1983, p. 68 t/m 69.
- Speet, B, Vijfhoek, Raaks en Doelen, 1995, p. 28
- Steur, A.G. van der, Arm in Haarlem, herinneringen van de Haarlemse armenopziener Nel Cornelis, 1986, p. 62 t/m 64.
- - Van Dale, groot woordenboek der Nederlandse taal, 1999, p. 1513.

Gipsen afgietsel van het hoofd van Hendrik Jut in het Universiteitsmuseum (Groningen)

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Liedje geschreven over Kop van Jut
Jantje slaat op de Kop van Jut

Ja; elk jaar des zomers is t’r kermis op ons durp, dan is’t feest vor alleman, mar ’t meest vor Jan van Gurp. Die spaart dan vor deez dagen veul geld en ok veul fut en dà verbrast ie allemaal ... op de Kop van Jut.

Refrein: *Ons Jantje slaat op de kop van Jut, Jut, Jut. En van je hots, knots, boem! Nog ’n stuiver of drie, dan is tie blut, blut, blut. En van je hots, knots, boem! En bij elke smak komt de fles uit z’n zak En dan nimt ie ’n slok en sla wir op die kop. Ons Jantje slaat op de kop van Jut, Jut, Jut. En van je hots, knots boem!*

Jan slaat en jast en bralt en brast; hij et ’t naar z’n zin. De roze die’t ie zo verdient, die zijn vor z’n vriendin. Mar die danst op d’n urgel in de grote tenten bij gebrek aan Jan van Gurp ... mee’n and're vent

Refrein: *Mientje et ’t al lang gezien. D’r Jan is wir ’s zat. Ze trekt d’r neus vor Janne op; z’ et ’t mee hem wel g’had. Hij ging mee haar nie op de vloer; hij liet ze zomar staan; dus danst en sjanst ze liever mee ... stoere blonde Daan*

Refrein: *Daan zwiert en danst en deint mee Mien; ons Jantje die e spijt. Hij è geloof ik ok wel deur: z’n Mientje is’t ie kwijt. De roze vliege deur de tent. ,,Dà's pot verblomme flut. En dà”, zee Jan, “kom allemaal, deur de kop van Jut!”*

Eindrefrein: *Ons Jantje sloog op de kop van Jut, Jut, Jut. En van je hots, knots, boem! Z’n beurs is plat; hij is nou helemaal blut, blut, blut. En van je hots, knots, boem! En d’n andere dag, wat ’n hard gelag. De fles die was op; dà voelt ie aan z’n kop. 't Lijkend precies de kop van Jut, Jut, Jut.En van je hots, knots boem!*

Geschandvlekt
De naam Jut was in Nederland na deze affaire geschandvlekt. Later is uitdien hoofde aan Angelica bij Koninklijk Besluit toestemming verleend een andere familienaam te voeren. Die nieuwe naam werd kiesheidshalve nooit gepubliceerd daar hij anders weinig gebaat zou hebben. Niet alleen de liedjeszangers maar ook kijktenten op kermissen hebben het Haagse drama in felle kleuren en tekeningen geschilderd. Het eerste couplet van het kermislied, dat wij hierboven reeds aanhaalden, luidde:

- Heb je wel gehoord van de schrikkelijke moord,
- De schrikkelijke moord in 't Haagje?
- Ze pakten mevrouw Van de Kouwen bij d'r mouwen
- En de dienstbode bij d'r kraagje.
- Jut, o Jut, nou zit je in de put,
- Had je mevrouw Van de Kouwen
- Het leven maar laten houwen!
- Jut, o Jut, daar zit je nou voor in de put.

Een "smartlap" kun je dit niet noemen. Het lijkt eer een vrolijke boel. Zeker is het een tekenend voorbeeld van "volkse poëzie" in die dagen.

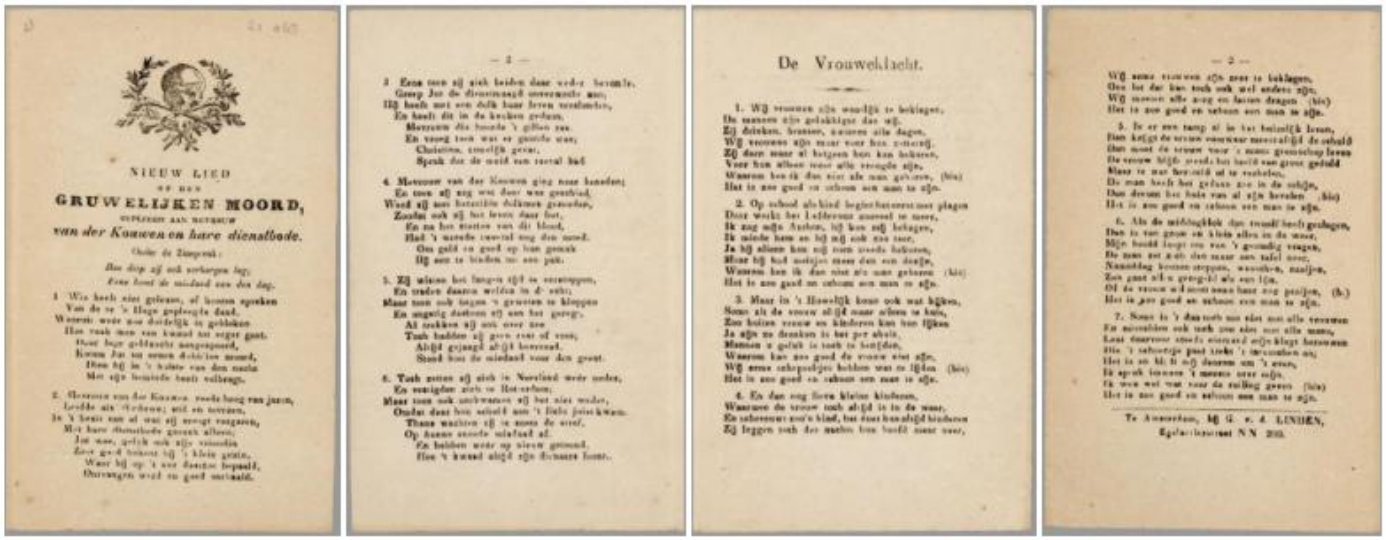

Geschiedenis van Huijgenspark Den Haag

Langs de Stationsweg en de Huijgensstraat werden sjieke huizen gebouwd en tussen de Huijgensstraat en Bocht van Guinea werd in 1860 een park aangelegd. Tot 1873 heette het hier Bogt van GuineaNa de roofmoord op mevrouw Van der Kouwen door Hendrik Jut werd de straatnaam op verzoek van de bewoners gewijzigd in Huijgenspark. In de

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

19de eeuw werd hier een politiebureau gevestigd, in de 20ste eeuw vestigde Siemens hier het Nederlandse hoofdkantoor. Bron Geschiedenis van Den Haag

Hendrik Josephus Johannes Mokcaarts

Op 5 mei 1870 wordt Henricus Mokcaarts met de boevenwagen overgebracht naar de gevangenis van Leeuwarden. Op 9 mei is hij ingeschreven en zijn straf van twintig jaar ging op die datum in. De oud marechaussee Hendrik Mokcaarts die hevig verliefd was op Anna Stada de echtgenoot van Frederik van de Steen, schoot zijn rivaal in dat jaar namelijk dood. Henricus Mokcaarts verlaat de gevangenis in Leeuwarden op 12 augustus 1889. Eind 1874 behoort Henricus tot één van de 445 gevangenen in de Leeuwarder gevangenis.

Biografie Henricus Josephus Johannes Mokcaarts
Eind 1874 behoort Henricus tot één van de 445 gevangenen in de Leeuwarder gevangenis. Tevens één van de 79 die voor moord, doodslag of poging daartoe die daar verblijven. Tot de personen die de doodstraf hadden gekregen maar omgezet tot twintig of meer jaren gevangenisstraf, is hij dan één van de 47 personen. Nabij de woning van Van der Steen zijn aangekomen kijkt hij op zijn zakhorloge om te weten hoe lang hij zou moeten wachten. Het was kwart voor negen. In de tuin achter de gevangenis blijft hij met zijn rug tegen de heg wachten. Over drie kwartier zal Van der Steen, nadat hij met zijn hond heeft gewandeld, naar de geitenstal lopen om daar de hond voor de nacht vast te leggen. Tijdens het wachten neemt hij wederom de marechausseekazerne met gevangenis in ogenschouw. Het zijn twee gebouwen onder één kap. Op de begane grond bevinden de cellen van de gevangenis, een cipiers- en wapenkamer. Boven bevinden zes slaapvertrekken, ingericht voor de zes aanwezige marechaussees. In de lichte schemering van de avond hoopt hij dat niemand hem daar zo ziet staan. Plots hoort en ziet Henricus Mokcaarts na ruim een half uur wachten, dat Frederik van der Steen naar de geitenstal loopt. Henricus begeeft zich snel naar het hekje van de tuin. Wanneer Van der Steen uit de stal komt, roept Mokcaarts hem toe met de woorden: Hier is de man met de luizen, die komt u nog eens begroeten. Terwijl hij naar Van der Steen loopt, roep Van der Steen tot hem: Zijt gij weer daar rakker. Dan verliest Mokcaarts zijn evenwicht. Al struikelend loopt hij nog twee passen en het pistool dat hij in zijn hand heeft en waarvan de haan is overgehaald gaat af. Nadat het schot is afgegaan vlucht hij naar de tuin van wachtmeester Takens. Bij het huis van Van der Steen hoort hij dan veel leven en rumoer. Nadat de cipier de woning heeft verlaten, hoort zijn vrouw een schot en een gil. Uit de gang van de woning ziet zij haar man op de grond vallen. Zij rent naar hem toe en hoort de stem van Henricus Mokcaarts, die zij overigens niet ziet, zeggen: Jij ook varken, en er gebeurt dan verder niets. Frederik van der Steen is op de buitenplaats zodanig door een pistoolschot getroffen dat hij weinig ogenblikken daarna is overleden. Anna Stada sleept het lijk van de open plaats tot de achterdeur van de binnenplaats bij haar woning. Ongeveer twee uur in de nacht meldt Henricus Mokcaarts zich vrijwillig bij de kazerne van de marechaussee en wordt dan meteen in hechtenis genomen Henricus Mokcaarts Veenhuizen. Henricus Mokcaarts heeft niet een prettig leven geleden. Wie is nu Henricus Josephus Johannes Mokcaarts? Marius van Loon leest de gratis krant "de metro" en leest een interessant stukje: Een vroege maar verjaarde stalking geschreven door criminoloog Klaas de Graaff uit Nuenen. Marius van Loon gaat op onderzoek uit en komt vele zaken tegen. Hendrik M. schijnt de in 1833 geboren Haarlemmer Henricus Josephus Johannes Mokcaarts te zijn, soms ook als Mokcaarts geschreven. Zijn straf van twintig jaar ging in. In de Leeuwarder gevangenis verricht Henricus Mokcaarts enige arbeid als reiniger. Henricus Mokcaarts verlaat de Bijzondere Strafgevangenis in Leeuwarden op 12 augustus 1889. Door zijn goed gedrag wordt door de directeur van de gevangenis aan de Hoge Raad een verzoek ingediend om hem in 1879 en 1882 respectievelijk negen en drie maanden strafvermindering te verlenen. De strafverminderingen worden eerst door diverse instanties beoordeelt eer koning Willem III de gevraagde strafvermindering bekrachtigd. De eerste strafvermindering wordt op 6 juni 1879 met zes maanden en de tweede strafvermindering op 21 maart 1882 nog eens met drie maanden bekrachtigd. Mokcaarts moet daarna regelmatig naar Veenhuizen wegens bedelarij, op 16 juni 1905 mag hij Veenhuizen voorgoed verlaten. Op 15 februari 1914 overleed Henricus Mokcaarts.

Inleiding Mokcaarts
Na een dag van gedane arbeid op een zonnige dag van 1 september 1999 in een grafisch bedrijf in Hardinxveld-Giessendam, kwam ik aan op het kleine stationnetje van het dorp. De trein naar Gorinchem is dan juist enkele minuten daarvoor vertrokken. Wandelend over het perron zie ik in de groene zuil van de gratis krant Metro nog enkele exemplaren liggen. Schenk er verder geen aandacht aan en loop verder. Teruglopend passeer ik weer die zuil en besluit toch om een exemplaar uit te nemen. Wachtend op de trein, blader ik even door de krant en mijn oog valt op een kopregel Een vroege maar verjaarde stalking geschreven door criminoloog Klaas de Graaff uit Nuenen. In een flits zie ik de plaatsnaam Waalwijk in het verhaal vermeld staan. Als oud-Waalwijker wil ik daarover wel het fijne weten. Maar de trein rijdt het stationnetje al binnen en stap in een bijna volle coupé. Wil vlug het artikel lezen, maar het verhaal krijgt bij de eerste regels al de volle aandacht. Gelukkig dat de trein in Gorinchem enige minuten blijft staan, anders zou de trein met mij erin verder zijn gegaan. Thuis gekomen, lees ik het verhaal nog eens rustig door. Wie is toch die Hendrik M. uit Haarlem die in het verhaal vermeld staat? Het geval speelde zich af in het midden van

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

de negentiende eeuw. Na enige dagen laat dat artikel mij nog steeds niet los en ben een krant uit die periode gaan lezen in het stadsarchief van ’s-Hertogenbosch. Daar ben ik niet veel wijzer van geworden en dan begint mijn speurwerk in vele archieven en kranten. Ben half Nederland gaan rondreizen om wat gegevens over deze persoon te verzamelen. Beetje bij beetje passen al enkele stukjes van de puzzel in elkaar. Hendrik M. schijnt in 1833 te Haarlem zijn geboren als Henricus Josephus Johannes Mokcaarts. Op een gegeven moment komen er geen nieuwe feiten meer boven water. Met nog heel veel vragen leg ik dit onderzoek ten slotte naast me neer. In welk archief zou ik op een van de vragen een antwoord kunnen vinden? Archieven en kranten waren in 2004 bij lange na nog niet zo gedigitaliseerd zoals nu het geval is. Mijn werk laat ook niet toe om vele dagen van het jaar in archieven door te brengen. Daarnaast is de familie Mokcaarts in Nederland, zover ik weet, uitgestorven en kan via die weg geen informaties vragen. Ben dan in de periode 2008-2012 andermaal intensief gaan bezighouden met zijn levensloop. Weer geheel Nederland aan het rondtoeren van west naar oost en van noord naar zuid, om vele archieven en musea te gaan bezoeken. Sommige archieven wel meer dan één keer. Het is alleen jammer dat veel archiefstukken meestal alleen maar de feiten weergeven en ons naar de achterliggende beweegredenen van al de betrokkenen laten gissen. Historische kranten brachten vaak uitkomst, met als gevolg dat het concept weer grondig aangepast moest worden. Het bracht tevens ook nieuwe informatie naar boven, dat niet of moeilijk in de archieven te vinden was. Een ander probleem bij dit onderzoek is de betrouwbaarheid van de originele stukken van ná 1855 die betrekking hebben op Henricus Josephus Johannes Mokcaarts. Door foutieve informaties die daarin bewust of onbewust staan beschreven, wordt het onderzoek enigszins bemoeilijkt. Men weet dan niet waar men dan verder moet gaan zoeken en bovenal wat is nu eigenlijk de waarheid. Het lijkt tevens, dat onze vriend Mokcaarts bewust verkeerde burgerlijke gegevens op zijn documenten laat verspreiden. Wilde hij dat zijn verleden niet bekend zou worden, of wilde hij een spel spelen met nieuwsgierige personen die naar zijn verleden zouden gaan zoeken? Onder meer een proces tegen hem bij de arrondissementsrechtbank te Heerenveen op 26 juni 1890 is niet meer in het archief terug te vinden. Zou haast willen zeggen: voer voor psychologen. Zeker niet onbelangrijk is het proces tegen Henricus Mokcaarts eind 1869 waarvoor hij verdacht werd van moord op Frederik van der Steen. Daarnaast een ingezonden brief dat op 11 december van dat jaar in "De Noordbrabanter" is opgenomen, zeer ten nadele van de verdachte. Er zijn naar mijn mening ook cruciale fouten gemaakt door een jonge verdediger van Henricus Mokcaarts. In het geheel heb ik niet kunnen vermoeden dat een gewone middenstander uit Haarlem zoveel van zichzelf heeft achtergelaten. Om zoveel gegevens aan de hand van originele documenten te staven is niet altijd eenvoudig geweest; maar het was wel een zeer uitdagend onderwerp om verder te blijven zoeken. Veel archieven in Drenthe, Friesland, Gelderland, Noord-Brabant, Noord-Holland, Utrecht en Zuid-Holland bezocht, tevens oud-gevangenis Blokhuispoort te Leeuwarden en het oud-gesticht Veenhuizen. Mede dankzij fantastische medewerking van heel veel personen, ook vanuit vele archieven en musea, is dit resultaat tot stand gekomen. Daarvoor mijn zeer welgemeende dank.

Nawoord

Nadat het onderzoek op 15 februari 2014 op de site van Blokhuispoort online is gegaan heb ik het verhaal gelaten zoals het was. Begin juni van dat jaar ben ik even bezig geweest of er nog nieuwe gegevens te vinden zouden zijn. Men weet per slotte nooit wat er in één jaar op online is geplaatst. Toeval wil dat ik in het Haags Archief op een huwelijksbijlagen uit 1816 stuitte die me nieuwe inzicht gaf over de voorouders van de hoofdpersoon in dit verhaal Hendrik Josephus Johannes Mokcaarts. De oudste tot nu toe gevonden voorouders zijn Jan Mokkart (overleden Haarlem 1807) en Maria Strijbos (begraven Haarlem 1789). Dit gezin, dat katholiek was, kreeg zeven kinderen en Jan Mokkart hertrouwde ongeveer 1794 met Catharina Houtappel waarbij hij nog eens drie kinderen kreeg. Bij de Haarlemse familie Mokcaarts of Mokkart lagen de roots in Vlaanderen en misschien wel uit de omgeving van Brussel. Te meer dat de familie ook de Franse taal machtig was. Deze familienaam kwam en komt men nog in vele varianten in en rond Brussel tegen. Toen Hendrik Josephus Mokcaarts, de grootvader van de hoofdpersoon, met de Zwolse Femmetje Oosthuizen trouwde zijn de kinderen Gereformeerd gedoopt. Femmetje Oosthuizen had een Gereformeerde opvoeding gehad en over het algemeen nemen de kinderen de godsdienst aan van de moeder. Ook is het niet denkbeeldig dat de grootvader de Gereformeerde leer heeft aangenomen.

Jeugd in Haarlem

De geschiedenis van de hoofdpersoon Henricus Josephus Johannes Mokcaarts begint in Haarlem op 25 juli 1833 om tien uur in de ochtend. Het jonge gezin Mokcaarts is dan woonachtig aan de Spaarne in wijk 2 nummer 19, waar hij is geboren. Al vóór het huwelijk van zijn ouders Johannes Jacobus Mokcaarts en Adriana Vernout, dat plaats zou vinden in Haarlem op 30 januari 1833, kondigt hij zich al aan. Hij zal het enige kind van dit echtpaar worden. Wat gebeurde er zoal voor zijn komst. Het eerste huwelijk van Adriana Vernout, gedoopt Haarlem 12 maart 1797, vindt plaats te Haarlem op 4 maart 1818 met de toen 29-jarige Ernst Adolf Ferdinand Wenzel, wachtmeester bij het regiment huzaren nummer zes. Hij is geboren in Landsberg aan de Warthe Pruissen op 27 september 1788. Voordat het huwelijk is gesloten ziet Charlotte Henriette Caroline Wenzel op 4 februari 1818 om drie uur in de middag te Haarlem het levenslicht. Het huwelijk heeft slechts twee maanden geduurd. Op 6 mei 1818 om 15:45 uur overlijdt Ernst Adolf Ferdinand Wenzel in het huis van zijn schoonouders staande in wijk 1, Jansstraat 62, waar het jonge paar hun intrek heeft genomen. Als jonge weduwe blijft zij achter met haar drie maanden oude dochtertje. Als weduwe trouwt Adriana Vernout voor de tweede maal te Haarlem met een borstelmaker Michael Hendrik Lem op 25 juli 1821. Hij is geboren

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

te Haarlem 27 september 1795. Het jonge paar gaat zich spoedig daarna vestigen in de Tuchthuisstraat nummer 906. Daar wordt ook hun zoon Willem Hendrik op 1 april 1823 om één uur 's middags geboren. Enige jaren later gaat het gezin zich vestigen in wijk 2 aan de Spaarne 19, bij het slepershoofd. Michael Hendrik Lem handelt, samen met zijn compagnon W. Krul, op dat adres in diverse soorten kolen. Met zijn vrouw exploiteert hij op dat adres ook een tapperij. Voor Adriana Vernout is dit huwelijk eveneens geen lang leven beschoren. Op 7 februari 1832 's middags om twee uur overlijdt haar man en volgens zijn overlijdensakte laat hij geen onroerende goederen na. Zij blijft als weduwe met twee kinderen achter. De kinderen zijn dan dertien en negen jaar oud. Om toch nog enig inkomen te hebben blijft zij de tapperij aan de Spaarne uitbaten. In een overlijdensadvertentie schrijft zij het volgende: De affaire zal provisioneel door mij, op dezelfde voet gecontinueerd worden in het aandenken mijner geëerde begunstigers. Het feit van het plaatsen van deze advertentie lijkt erop dat haar tapperij niet tot de laagste categorie van Haarlem zal hebben behoord. Handel in steenkolen zal zeer waarschijnlijk in handen zijn gekomen van zijn compagnon W. Krul. Nog geen honderd meter van Adriana Vernout woont aan de Lange Veerstraat in wijk 2 nummer 1092 Johannes Jacobus Mokcaarts. Ook zijn ouders wonen op dat adres en evenals zijn vader beoefent hij het kappersvak uit. Het is niet denkbeeldig dat hij zijn kappersvak in Parijs heeft afgerond. Een advertentie in de Opregte Haarlemsche Courant, van 12 juli 1821 leest men het volgende: J.J. Mokcaarts, Dames-Kapper, komende van Parijs, maakt paruiken, toeren, plakjes en allerhande soort van Dameswerk naar de laatste smaak. Onder zijn Nederlandstalige advertentie staat zijn Franstalige advertentie. Mogelijk om klandizie aan te trekken van chique Franse en Waalse dames die in Haarlem zijn neergestreken. Op een gegeven moment zouden spontaan de vonken kunnen zijn overgeslagen in de tapperij van Adriana Vernout of bij dameskapper Mokcaarts. Na het huwelijk trekt Johannes Jacobus Mokcaarts bij Adriana Vernout en haar twee kinderen in. Het resultaat van de knetterende vonken kondigt zich aan op 25 juli 1833, toen hun liefdesbaby het levenslicht zag. Hoe de tapperij van de familie Mokcaarts aan de Spaarne eruit zou hebben uitgezien is zonder verdere gegevens niet te zeggen. Aan de hand van publicaties over tapperijen zou men enigszins een beeld kunnen vormen. Voornamelijk bevonden de tapperijen zich in een voorkamer van een huis. De entourage, waarin de tapster Adriana Vernout haar beroep uitoefende, zal niet veel meer zijn geweest dan enige degelijke tafels met eveneens daarbij behorende degelijke stoelen. Achter een degelijk buffet stond de tapster of tapper. Een kast achter de tapper/tapster tegen de muur staande was ook van dezelfde kwaliteit. Daarin stonden flessen gebrande waeteren zoals jenever, brandewijn en kruidenbitters en daarin ook de nodige glazen. Uiteraard was het bier bij Adriana Vernout ook voldoende voorradig. Midden in de ruimte stond een potkachel, dat in de wintermaanden voor de nodige warmte moest zorgen. Als brandstof werd steenkool, hout of turf gebruikt.

Geboorteakte van Hendrik Josephus Johannes Mokcaarts

Levering van drank ging in die periode lang niet altijd direct van een fabrikant, maar zeker bij bier vaak via een tussenhandelaar, de bierbottelarij. Sommige tapperijen waren tevens bierbottelaar en betrokken hun bier van een brouwer om per kan of kruik te verkopen. In de stad Haarlem waren dan twee brouwerijen werkzaam: Van der Aa en Schmidt & Co, die de brouwerij Het Scheepje exploiteerde en de firma H. Lans en Zoon van de brouwerij Het Hert. Bij het ontbreken van een administratie van de laatste brouwerij is het niet aan te tonen of de tapperij van Adriana Vernout tot hun klanten behoorden. Van brouwerij Het Scheepje was wel de boekhouding bewaard gebleven. Traditioneel werd er al honderden jaren uit andere plaatsen drank de stad ingevoerd. De familie Mokcaarts-Vernout konden dan ook medeschuldig zijn aan drankzucht van menig Haarlemmer. De kleine Henricus zal dan vermoedelijk ook meermalen hebben gezien hoe personen in een aangeschoten toestand de tapperij van zijn ouders verlieten. Drankgebruik en drankmisbruik waren gedurende de gehele negentiende eeuw een probleem. Haarlem was wat dat betreft niet anders dan in andere steden in Nederland. Drankmisbruik beperkte zich overigens beslist niet tot een bepaalde bevolkingsgroep. Het kwam zowel onder arbeiders voor als onder de hoge klasse van de bevolking. Alleen was het financiële gevolg voor arbeiders en hun gezinnen vanzelfsprekend een groter probleem dan voor welgestelden, die meer geld te besteden hadden. Nieuwe ondernemers klaagden dan ook steen en been over de drankzuchtige Haarlemmers. Tevens klaagden deze ondernemers ook, dat de arbeiders uit de stad Haarlem nauwelijks werkervaring hadden. Veel arbeiders waren vermoedelijk ondervoed, fysiek verzwakt, analfabeet en slecht ontwikkeld. Deze nieuwe ondernemers gingen in hun vroegere vaderland personeel werven die wel de nodige scholing hebben genoten. Dit personeel had dan ook tot taak om de Haarlemmers te leren werken in deze nieuwe ondernemingen. Doordat veel Haarlemmers niet geschoold waren, zoals zoveel Nederlanders in die tijd, kwam men ook nooit aan geregeld inkomen. Er heerste dan ook in de stad Haarlem een grote armoede. Een op de vijf inwoners moest dan ook een beroep doen op verdeling. Ter verdediging van deze arbeiders mocht overigens gelden, dat de nieuwe fabrieken waren gesticht van een geheel andere opzet dan de gemiddelde Haarlemmer gewend was. Een negatieve kwalificatie die destijds door de fabrikanten gegeven was, moest wel met enige achterdocht werden bekeken. Ruim een maand na de geboorte van de hoofdpersoon uit dit verhaal overleed op 30 augustus 1833 om drie uur in de middag in haar woning Jansstraat 62 zijn grootmoeder van moederszijde Steventje van Dam op 78-jarige leeftijd, echtgenoten van Arend Vernout. Zij was gedoopt in het Gelderse Putten op 1 december 1756. Zij liet volgens haar overlijdensakte, kinderen en vaste goederen na. Henricus zou opgroeien in verschillende straten van Haarlem waar welgestelde Haarlemmers, burgers en handwerklieden, woonachtig waren. De huizen waren er doorgaans van een dergelijke omvang, dat men enig inkomen moest beschikken om daar een woning te kunnen vinden. Er kwamen voor de familie Mokcaarts-Vernout toch ook donkere tijden aan. Diverse epidemische ziekten maakten in Nederland

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

vele slachtoffers. Een grote cholera-epidemie teisterde in 1832 Nederland, in samenhang met de heersende armoede. Dat had tot gevolg, dat onder pasgeborenen, zieken en verzwakte volwassenen een grote sterfte heerste. De gezondheidszorg van een kind was in de negentiende eeuw erg laag. Henricus overleefde alle epidemieën die in de negentiende eeuw teisterden, maar niet de volwassenen uit zijn naaste omgeving. Een oudere zus van zijn moeder, Baarendje Vernout op 11 oktober 1820 getrouwd met de Amsterdammer Jan Schalkwijk, overleed op 3 maart 1837 op 42-jarige leeftijd in haar woning aan de Bakenessergracht, wijk 1, nummer 721. Zijn oom Jan Schalkwijk, op 13 juni 1838 hertrouwt met de weduwe Annachien Roelofs Petter, overleed 5 februari 1839 op hetzelfde adres als zijn eerste vrouw in de leeftijd van 47 jaar. Zijn beroep werd in de overlijdensakte vermeld als zijnde tapper. Nog geen vijf jaar oud overleed zijn vader na een lang en smartelijk lijden op 7 mei 1838 om zes uur in de avond in de leeftijd van 38 jaar in het huis aan de Spaarne. Met zijn overlijden liet hij één kind achter, maar geen vaste goederen. Onbekend is waaraan hij was overleden, maar aan een van die tijd teisterende epidemieën was niet uit te sluiten. Tussen 1830 en 1875 kwamen veel soorten epidemieën in Nederland voor. Besmettelijke ziekten zoals cholera, ook wel Aziatische buikloop genoemd, en tyfus werden veroorzaakt door een bacterie die zich onder meer verspreidde via open riolen en vervuild drinkwater. In arme buurten in Haarlem waren de woonomstandigheden erbarmelijk slecht. Vieze grachten en afvoergoten liepen soms langs de huizen. Een medicijn voor deze epidemieën was dan nog niet voorhanden. Eén jaar na het overlijden van zijn vader trouwt op 18 april 1839 te Haarlem zijn tante Johanna Catharina Mokcaarts met een veel oudere weduwnaar Pieter Jacobus Daams, een horlogemaker uit Haarlem. Ongetwijfeld waren Henricus, en zijn moeder, en halfzus Charlotte en halfbroer Willem op deze bruiloft aanwezig. Maar ook dat huwelijk duurde niet al te lang. Anderhalf jaar na het huwelijk overleed eerst zijn oom op 28 oktober 1840 en ruim één jaar later zijn tante op 28 november 1841. Van zijn tante Johanna Catharina was bekend dat zij een zwakke gezondheid had. De ontwikkeling ging ook in Haarlem verder. Na vijf jaar van onderhandelingen en aanleggen van het spoor werd op 20 september 1839 de eerste spoorlijn van Nederland feestelijk geopend. Eer het zover zou komen, had deze modernisering heel wat voeten in de aarde. Het stadsbestuur van Haarlem toonde in eerste instantie weinig of geen belangstelling voor een spoorwegverbinding met Amsterdam. Maar bij de opening van deze lijn was het stadsbestuur van Haarlem wel pontificaal aanwezig. Het gewone volk van Haarlem was bij deze feestelijke opening niet uitgenodigd en werd op een afstand gehouden. Nu het zover was, stonden heel veel bewoners van Haarlem aan de stadszijde langs de rivier de Spaarne apathisch de verrichtingen gade te slaan. Ook Henricus stond tussen de mensenmassa. Hij hoorde mensen praten over de hoge snelheid en het lawaai over dit nieuwe vervoer. In de verte hoorde men een donderend geraas van een naderend onbekend voertuig, dat locomotief heette. Rookpluimen boven de bomen verried haar aantocht. Piepend en sissend kwamen de locomotieven De Snelheid en De Arend voor het feestelijk versierde station van Haarlem aan de overzijde van de Spaarne iets over twee uur ’s middags tot stilstand. Achter de locomotieven bevonden vier diligences, vier char-à-bancs en één grote Engelse diligence; allen versiert met vanen en draperie van nationale kleuren. Autoriteiten uit Amsterdam en Haarlem en Nederland stapten welgedaan uit de rijtuigen, terwijl ze hun statige hoeden op hun edele hoofden plantten. Talrijke dames, geholpen door dezelfde autoriteiten, kwamen stappen elegant uit de rijtuigen. Terwijl het muziekkorps van de Haarlemse schutterij de autoriteiten en de begeleidende dames met muziek vermaakten, werd de terugreis naar Amsterdam in gereedheid gebracht. Na een half uur vertrok het gezelschap van ongeveer 270 personen richting Amsterdam. Op dinsdag 24 september werd de spoorlijn Amsterdam Haarlem voor het grote publiek opengesteld. In zeer grote getale waren ze aanwezig. Om acht uur vertrok de wagontrein, zoals die in de volksmond ook wel werd genoemd, uit Amsterdam naar Haarlem waar het vijfendertig minuten later aan kwam. De dienstregeling gaf aan dat om negen uur de wagontrein naar Amsterdam terug keerde. Veel passagiers zaten er niet in. Men vond in die tijd het vervoer met de trekschuit toch veiliger, maar ook veel goedkoper. Een treinkaartje in 1839 vanuit Amsterdam naar Haarlem kostte al vijfenzestig cent. Voor het gewone volk veel te duur en vooral voor de Haarlemmers waar veel armoede heerste, dat mede veroorzaakt werd door verscheidene epidemieën. Zijn grootvaders Arent Vernout en Hendrik Josephus Mokcaarts, waar hij naar was vernoemd, maakten deze evolutie nog mee. Enige maanden later op 18 januari 1840 was Hendrik Josephus Mokcaarts om vier uur in de namiddag in zijn huis aan de Lange Veerstraat 1092 overleden. Voor die tijd in een gezegende leeftijd van bijna 68 jaar. Zijn hele leven was hij kapper geweest. Hij liet, volgens zijn overlijdensakte, kinderen na maar ook vaste goederen. De familie Mokcaarts en dan meer zijn grootouders, bleek toch niet zo armlastig te zijn en behoorden zeer waarschijnlijk tot de gegoede middenklasse van de stad. In de periode 1840 en 1855 kwam men regelmatig advertenties in de Opregte Haarlemsche Courant, van geboorte, ondertrouw, huwelijk en overlijden van deze familie tegen. Ook de familie Vernout, die een loodgietersbedrijf bezat, behoorde ook wellicht tot de Haarlemse middenklassen. Na alles wat zijn grootmoeder Femmigtje Oosthuizen had meegemaakt liet zij, naar aanleiding van het overlijden van haar dochter Johanna Catharina, op 28 november 1841 in de Opregte Haarlemsche Courant, een overlijdensaankondiging plaatsen. Deze ging als volgt: Na veel-jarig lijden, bezweek heden mijne beminde dochter Johanna Catharina Mokcaarts, wed. Pieter Johannes Daams, op achtendertig jarigen leeftijd volgde zij haren echtgenoot in de eeuwigheid, die haar derwaarts, nu ruim een jaar verleden, was vooruitgegaan. Zij, die weten, dat ik nu, binnen vier jaren, van mijnen man en mijne kinderen door den dood beroofd en alleen overgebleven ben, zullen eenigermate beseffen kunnen, hoe diep mij deze vernieuwde ramp, in mijnen vergevorderden leeftijd, ter neder drukt. De weduwe Adriana Vernout verhuisde spoedig na het overlijden van haar man met haar drie kinderen naar haar vader, wonende aan de Sint Jansstraat nummer 62. Lang heeft zij niet meer voor haar oude vader kunnen

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

zorgen. Na een kortstondig ziekbed van acht dagen overleed op 13 juni 1842 te Haarlem Arent Vernout om half elf in de morgen in zijn woning. Hij bereikte voor die tijd een zeer comfortabele leeftijd van 85 jaar en 4 maanden. Hij liet kinderen en vaste goederen na. Volgens een schrijven van 3 september 1869 bleek dat Henricus lager onderwijs te hebben genoten. Hoeveel klassen hij heeft doorgelopen was mij niet bekend. Daar heeft hij ook het schrijven geleerd en zijn handtekeningen wijzen daarbij op, dat hij een mooi handschrift heeft ontwikkeld.

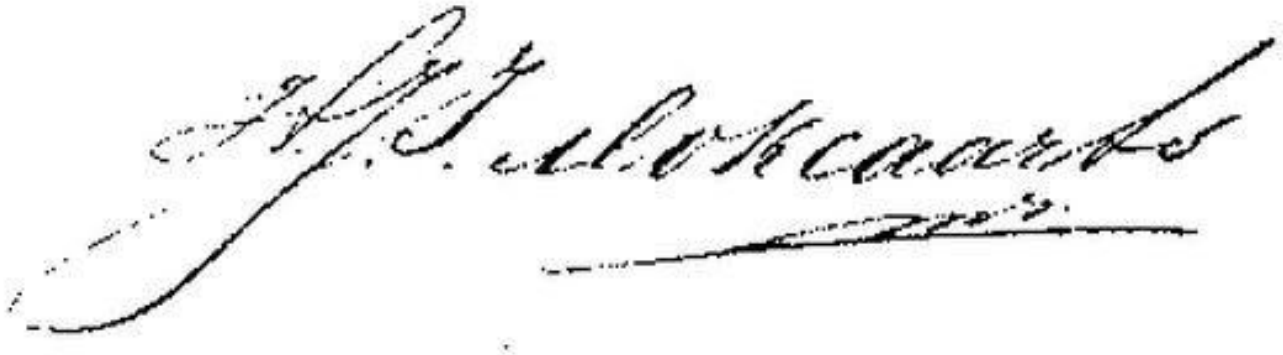

In 1850 woonde de weduwe Femmigtje Oosthuizen in de Haarlemse Groote Houtstraat 629. Volgens het bevolkingsregister van Haarlem, zou daar ook haar kleinzoon Henricus Josephus Johannes Mokcaarts woonachtig geweest zijn. Mogelijk dat hij maar tijdelijk bij zijn grootmoeder woonachtig is geweest. Zijn halfbroer Willem Hendrik Lem, verliet het huis aan de Sint-Jansstraat verlaten wanneer hij op 14 april 1852 op 29-jarige leeftijd in het huwelijk trad. Zijn beroep werd als zadelmaker vermeld. De op 10 januari 1820 in Haarlem geboren Dorothea Margaretha Negrijn ging zijn leven delen. Bij de geboorteaangifte van zijn nichtje Femmina Johanna Mokcaarts op 27 juli 1854 bleek hij op de Koudenhorn te wonen. Adriana Vernout bleek na 14 april 1852 vanuit de Sint-Jansstraat 62 met haar twee kinderen naar Koudenhorn te zijn vertrokken. Over de verdere jeugd van Henricus Josephus Johannes Mokcaarts is helaas niet veel meer bekend. Net als andere kinderen begon hij ook al heel jong met het doen van allerlei kleine werkzaamheden. Kinderarbeid was in die periode een normaal verschijnsel en bracht voor een gezin enkele stuivers binnen. Vast werk was niet vaak voorhanden, om welke reden dan ook. Doordat hij kon lezen en schrijven had hij werk gevonden als winkelbediende. Dat heeft hij gedaan totdat hij voor militaire dienst zou worden opgeroepen.

Stichten van een gezin

Omdat alleen met vrijwilligers aan de norm van het aantal personen in het leger niet werd voldaan, bestond de Nationale Militie ook uit ingelote dienstplichtigen. Voor de loting moest ieder mannelijke inwoner die dat jaar zijn negentiende levensjaar zou bereiken zich inschrijven in de woonplaats van zijn ouders. Een provincie werd daarvoor ingedeeld in militiedistricten van ongeveer honderdduizend inwoners, die vervolgens werden ingedeeld in ieder tien kantons. In elke kanton werd geloot, zo ook in Haarlem. Wie was ingeloot, kon eerst proberen om vrijstelling te krijgen. Indien er geen reden was tot vrijstelling, kon men een vervanger worden aangesteld. Dit kon een remplaçant zijn of een nummerverwisselaar; iemand die dat jaar was uitgeloot – hij ruilde dan voor een lager lotnummer. Het inzetten van een plaatsvervanger was een kostbare aangelegenheid, maar er werd toch vaak gebruik van gemaakt.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

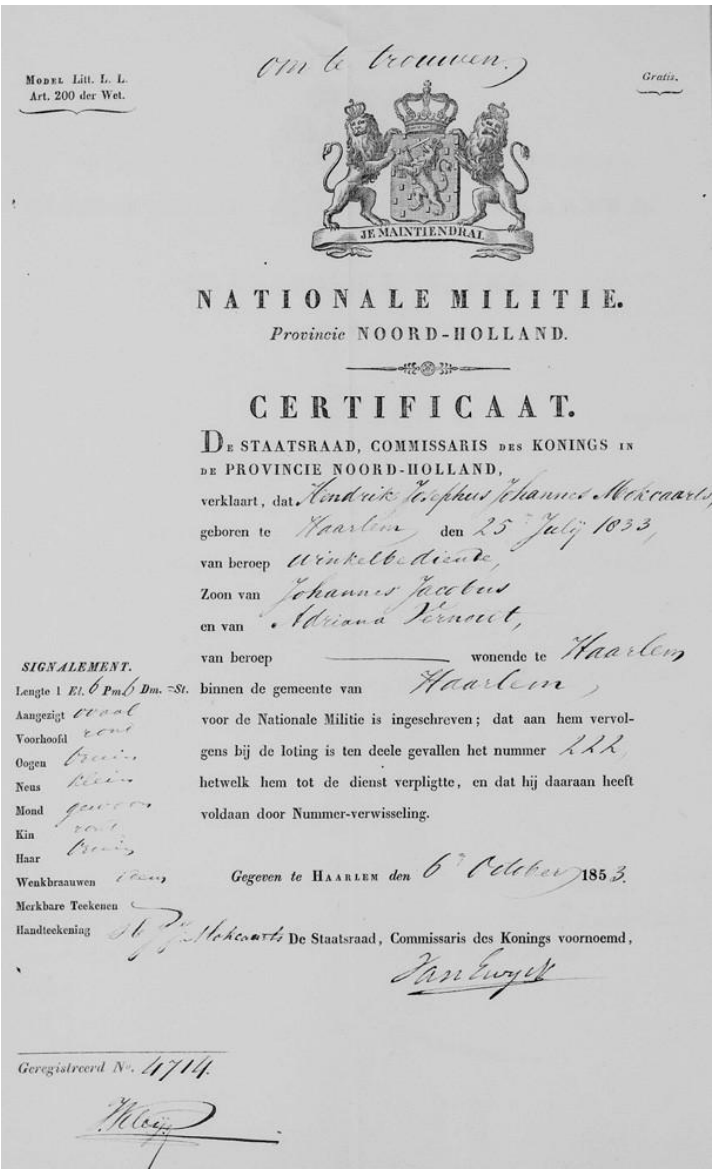

Model Litt. L. L.
Art. 200 der Wet.

Om te trouwen.

Gratis.

JE MAINTIENDRAI

NATIONALE MILITIE.

Provincie NOORD-HOLLAND.

CERTIFICAAT.

De STAATSRAAD, COMMISSARIS DES KONINGS IN DE PROVINCIE NOORD-HOLLAND,

verklaart, dat Hendrik Josephus Johannes Mokcaarts,
geboren te Haarlem den 25 Julij 1833,
van beroep Winkelbediende,
Zoon van Johannes Jacobus
en van Adriana Vernoot,
van beroep ——— wonende te Haarlem
binnen de gemeente van Haarlem,
voor de Nationale Militie is ingeschreven; dat aan hem vervolgens bij de loting is ten deele gevallen het nummer 222
hetwelk hem tot de dienst verpligtte, en dat hij daaraan heeft voldaan door Nummer-verwisseling.

Gegeven te Haarlem den 6 October 1853.

De Staatsraad, Commissaris des Konings voornoemd,

SIGNALEMENT.
Lengte 1 El. 6 Pm. 6 Dm. =St.
Aangezigt ovaal
Voorhoofd rond
Oogen bruin
Neus klein
Mond gewoon
Kin rond
Haar bruin
Wenkbraauwen bruin
Merkbare Teekenen
Handteekening H. J. J. Mokcaarts

Geregistreerd No. 4714.

Henricus Josephus Johannes Mokcaarts werd binnen de gemeente Haarlem voor de Nationale Militie ingeschreven, dat hem vervolgens bij de loting ten deel was gevallen het nummer 222. Dat nummer verplichtte hem in dienst te treden. Zijn argumenten om vrijstelling te krijgen waren niet ontvankelijk verklaard. Hij of de familie Mokcaarts heeft dan iemand bereid gevonden om voor hem de plaats in te nemen. Ondanks zijn pokdalig

Huwelijksakte tussen Hendrik Josephus Johannes

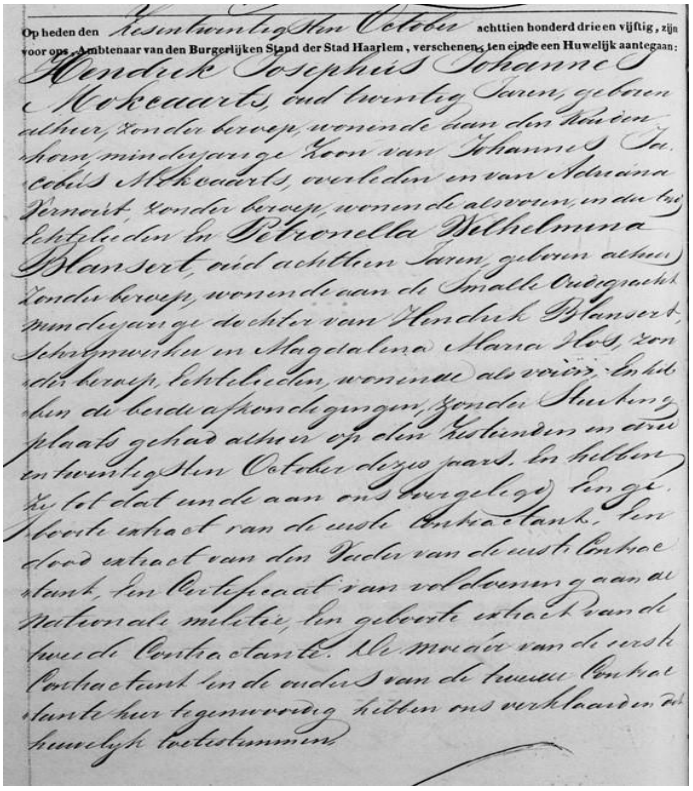

Op heden den Zesentwintigsten October achttien honderd drie en vijftig, zijn voor ons, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der Stad Haarlem, verschenen, ten einde een Huwelijk aantegaan:
Hendrik Josephus Johannes Mokcaarts, oud twintig Jaren, geboren alhier, zonder beroep, wonende aan den Houtvaart, minderjarige Zoon van Johannes Jacobus Mokcaarts, overleden en van Adriana Vernoot, zonder beroep, wonende alsvoren, in de bij echtgenoten en Petronella Wilhelmina Blansert, oud achttien Jaren, geboren alhier, zonder beroep, wonende aan de Smalle Oudegracht, minderjarige dochter van Hendrik Blansert, schrijnwerker en Magdalena Maria Hols, zonder beroep, echtgenoten, wonende als voren, en hebben de beide afkondigingen, zonder Stuiting, plaats gehad alhier op den Zesdenden en dertien en twintigsten October dezes jaars, en hebben zij tot dat uur aan ons voorgelegd, eene geboorte extract van de eerste Contractante, een dood extract van den Vader van de eerste Contractante, een Certificaat van voldoening aan de Nationale Militie, en geboorte extract van de tweede Contractante. De moeder van de eerste Contractante en de ouders van de tweede Contractante hun tegenwoordig hebben ons verklaard tot huwelijk toestemmen.

Mokcaarts en Petronella Wilhelmina Blansert

gezicht had hij een relatie met een zeer jonge Haarlemse. Mogelijk hadden zijn heldere blauwe ogen de doorslag gegeven, of waren dat zijn bruine ogen? Bij zijn signalementen stond de ene keer dat hij blauwe ogen had en de andere keer bruine ogen. Wie had kunnen zeggen op welke kleur ogen zijn toekomstige vrouw voor hem is gevallen.

In 1853 besloot hij op 20-jarige leeftijd in het huwelijksbootje te stappen. Op 16 oktober was het dan zo ver. De gelukkige die met hem in dat bootje ging stappen was de 18-jarige Haarlemse Petronella Wilhelmina Blansert, geboren 27 juli 1835 om tien uur ‘s avonds. Zij was een dochter van schrijnwerker Hendrik Blansert en Magdalena Maria Hols, woonachtig aan de Smalle Oudegracht. Zijn halfbroer Willem Hendrik Lem trad op als een van de getuigen. Waarom deze jonge mensen besloten om te gaan trouwen, terwijl beiden vermoedelijk geen inkomen hadden, was nog niet helemaal duidelijk. Een reden voor dit huwelijk zou kunnen zijn geweest dat men een huis met winkel aan de Groote Houtstraat in wijk 3 nummer 623 kon betrekken, een paar huizen van zijn grootmoeder Femmigtje Oosthuizen vandaan, hebben kunnen krijgen. Enkele weken na het huwelijk werkte Petronella Wilhelmina Blansert zelfstandig als modegoedmaakster, dat onder meer inhield het verkopen van mode-artikelen. In november 1853 opende zij haar winkel aan de Groote Houtstraat met een advertentie in de krant: De ondergeteekende haren Winkel in Mode geopend hebbende, heeft de eer de Dames te berigten dat zij de Modellen uit Parijs ontvangen heeft, zich vleijende door vele bezoeken vereerd te zullen worden. Half april 1854 plaatste deze jonge onderneemster in de

MODES.

De ondergeteekende heeft de eer de Dames te berigten, dat zij de MODELLEN, alsmede een assortiment STROO- en FANTASIE HOEDEN uit Parijs ontvangen heeft.
W. P. MOKCAARTS BLANZERT,
Groote Houtstraat, Haarlem.

DOOR STERFGEVAL TE KOOP:
De MODE-AFFAIRE, van wijlen Mejufvrouw P. W. MOKCAARTS, in de Groote Houtstraat te Haarlem, bestaande in een groot Assortiment ARTIKELEN tot het vak behoorende. Men adressere zich in *persoon* of met *franco* Brieven, bij H. J. J. MOKCAARTS, te Haarlem.

Opregte Haarlemsche Courant, een tweetal advertenties met de volgende tekst: De ondergetekende heeft de eer de

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

dames te berigten dat zij de modellen, alsmede een assortiment stroo en fantasie houden uit Parijs ontvangen heeft. Haar echtgenoot Henricus bleek dan nog steeds geen werkzaamheden te verrichten. Petronella Wilhelmina Blansert had in zeer korte tijd een goede klandizie opgebouwd en was daardoor van een goed inkomen is verzekerd. Als men ervan uitging, dat om diverse redenen, in 1854 een vijftiental advertenties in de Opregte Haarlemsche Courant, zijn verschenen, kan men aannemen dat deze familie nog steeds tot de middenklasse van Haarlem zou kunnen behoren. Juist in deze periode schijnt ook een dramatisch jaar voor het jonge gezin Mokcaarts te zijn aangebroken. Op 16 april om negen uur in de avond overleed, enige huizen van hen vandaan wonende grootmoeder Femmigtje Oosthuizen, na een zachte en kalme verwisseling des levens. Zij bereikte een hoge leeftijd van 86 jaar en 5 maanden.

Nog even was er een heugelijk feit binnen de familie Mokcaarts. Een dag nà de 21ste verjaardag van Henricus schenkt zijn vrouw in hun huis aan de Groote Houtstraat op 26 juli 1854 om drie uur in de namiddag een dochtertje. Het kind kreeg de namen Femmina Johanna, vernoemd naar de enige maanden daarvoor overleden grootmoeder en de moeder van Henricus. In huize Mokcaarts was die dag een gezellige drukte te bespeuren.

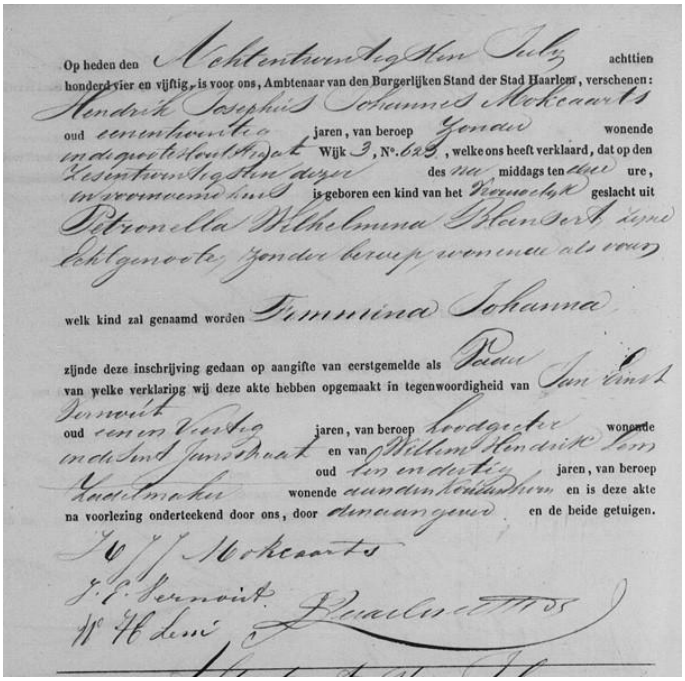
Op heden den achttien
honderd vier en vijftig, is voor ons, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der Stad Haarlem, verschenen:
oud jaren, van beroep wonende
Wijk 3, N°. 625, welke ons heeft verklaard, dat op den
des middags ten ure,
is geboren een kind van het geslacht uit
welk kind zal genaamd worden
zijnde deze inschrijving gedaan op aangifte van eerstgemelde als
van welke verklaring wij deze akte hebben opgemaakt in tegenwoordigheid van
oud jaren, van beroep wonende
en van
oud jaren, van beroep
wonende en is deze akte
na voorlezing onderteekend door ons, door en de beide getuigen.

Geboorteakte van Femmina Johanna Mokcaarts

De dag na de geboorte van zijn dochter trekken de nieuwbakken vader met zijn halfbroer Willem Hendrik Lem en zijn neef Jan Ernst Vernout naar het stadhuis om de geboorte van zijn dochtertje aan te geven. Spoedig zal deze vreugde omslaan. Petronella kreeg na haar bevalling allerlei complicaties en er kwam weinig of geen geld binnen bij het jonge gezin Mokcaarts. Op 5 oktober 1854 om elf uur in de morgen overleed Petronella ten gevolge van deze complicaties. Henricus bleef alleen achter met zijn twee maanden oude dochtertje. Bij haar overlijdensbericht, in de Opregte Haarlemsche Courant, stond vermeld: Heden overleed alhier in den zoo bloeijenden leeftijd van 19 jaren en ruim 2 maanden aan de gevolgen eener Kraamziekte van tien weken, mijne innige en hartelijk geliefde Echtgenoote Petronella Wilhelmina Blansert, na eene allergelukkigste echtvereeniging van nog geen jaar, een pand onzer liefde nalatende. De Algoede God sterke mij in dit zoo treffend verlies, en doe mij vertrouwen, dat zij in zaliger gewesten is ingegaan, waar ik hoop eenmaal weder voor eeuwig met haar verbonden te zullen zijn.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

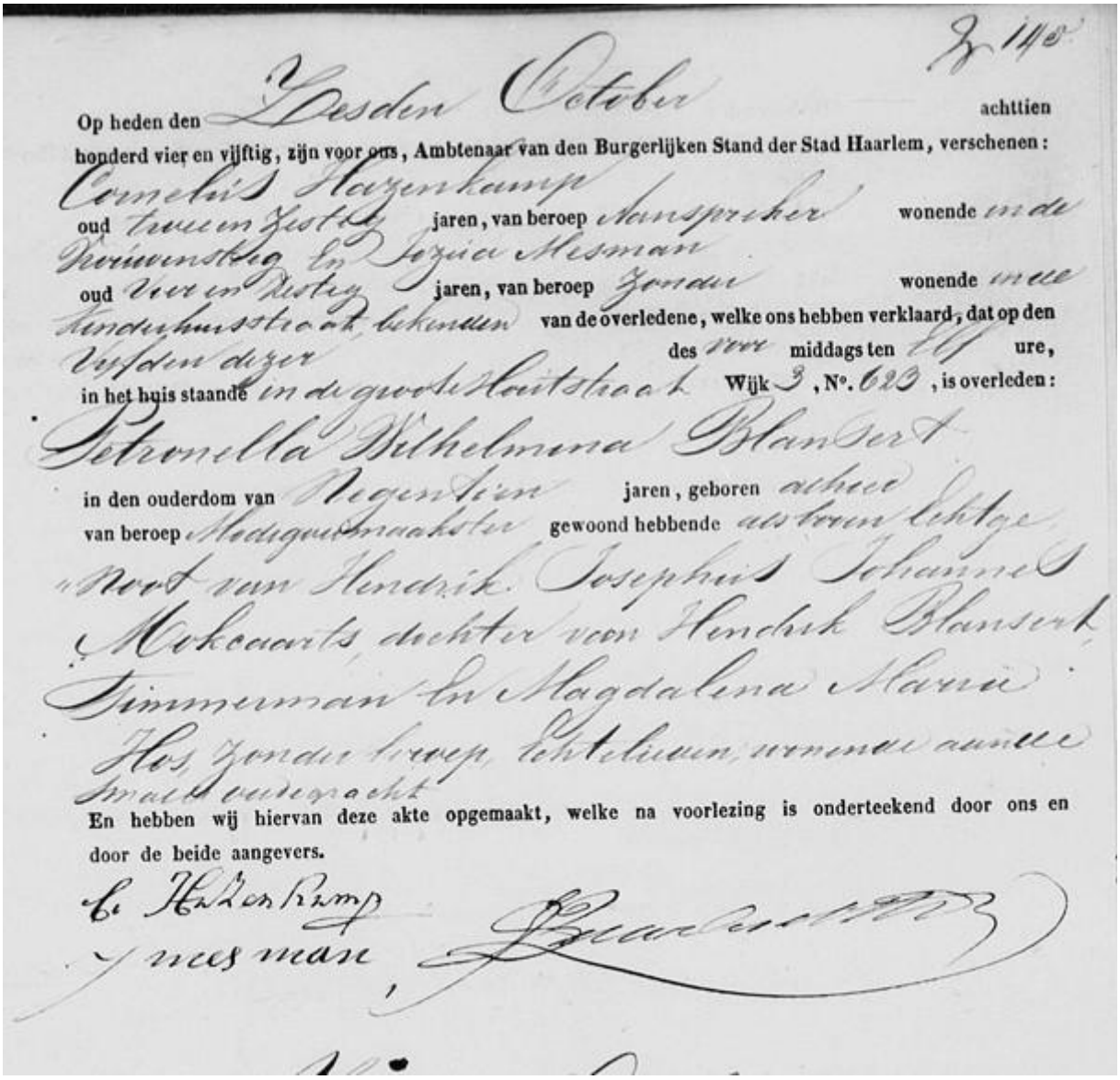

Op heden den Zesden October achttien honderd vier en vijftig, zijn voor ons, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der Stad Haarlem, verschenen:

Cornelis Hazenkamp oud twee en zestig jaren, van beroep Aanspreker wonende in de Verwersstraat en Sezia Mesman oud vier en zestig jaren, van beroep zonder wonende in de Kinderhuisstraat bekenden van de overledene, welke ons hebben verklaard, dat op den Vijfden dezer des voor middags ten 10½ ure, in het huis staande in de groote Houtstraat Wijk 3, N°. 623, is overleden:

Petronella Wilhelmina Blansert

in den ouderdom van negentien jaren, geboren achtte van beroep Modiguwmaakster gewoond hebbende as twee echtge Nood van Hendrik Josephus Johannes Mokcaarts, dochter van Hendrik Blansert Timmerman en Magdalena Maria Hos zonder beroep, beiden overleden, uit hun aanwezen Smaakvuurzacht

En hebben wij hiervan deze akte opgemaakt, welke na voorlezing is onderteekend door ons en door de beide aangevers.

C. Hazenkamp
J. Mesman

Overlijdensakte van Petronella Wilhelmina Blansert

Henricus was nu genoodzaakt om de goederen van zijn overleden vrouw te verkopen. In de Opregte Haarlemsche Courant, plaatste hij toch vrij kort na haar overlijden een advertentie met de volgende tekst: Door sterfgeval te koop de mode-affaire van wijlen mejuffrouw P.W. Mokcaarts in de Groote Houtstraat te Haarlem, bestaande uit een groot assortiment artikelen tot het vak behoorende. Een en ander zal spoedig in andere handen zijn overgegaan, maar toch bleef hij nog met het nodige aantal goederen zitten. Daarom plaatste hij eind november weer een advertentie in dezelfde Haarlemse krant met de tekst: Finale uitverkoop, van eenige mode-artikelen van wijlen mevrouw P.W. Mokcaarts te Haarlem, bestaande in plusse, felours, satijnen, Gros de Naples en al hetgeen wat tot het vak behoort. Bij het huwelijk van zijn halfzus Charlotte Henriette Caroline Wenzel op 17 januari 1855 te Haarlem met de staftrompetter bij het 3e regiment dragonders George Wilhelm Stein geboren Futtleben in Saksen op 18 november 1808, trad Henricus op als getuigen. In de betreffende huwelijksakte was te lezen, dat hij weduwnaar is en zonder beroep was. Om toch aan wat inkomen te geraken, begon Henricus wat later in 1855, na de nodige aanpassing, met een winkeltje in zijn woning aan de Groote Houtstraat. Volgens het bevolkingsregister van Haarlem was hij tabaksverkoper. Niet lang na het overlijden van zijn vrouw Petronella Wilhelmina Blansert zal ongetwijfeld een andere vrouw, mogelijk Maria Jacoba van Sluijters, in het huis van Henricus Mokcaarts zijn gekomen. Aan hertrouwen dacht Henricus mogelijk nog niet. Zij zal voor de kleine Femmina Johanna gezorgd kunnen hebben en wat huishoudelijke taken hebben verricht. Doordat de levensomstandigheden in het Haarlemse, evenals in geheel Nederland, nog steeds zeer zorgelijk waren, overleden nog heel veel kinderen voordat ze de vijfjarige leeftijd bereikt hadden.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

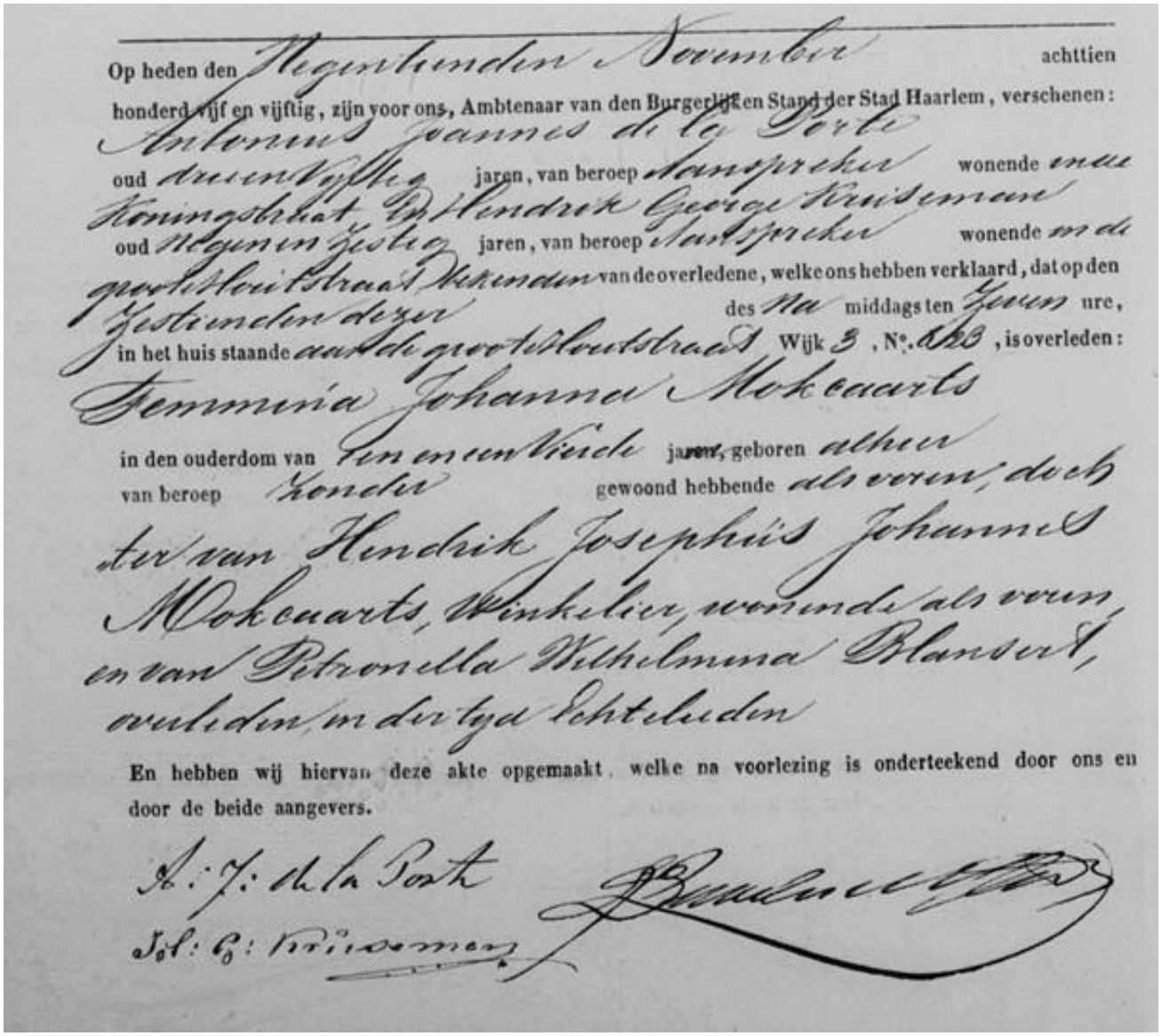

Op heden den negentienden November achttien honderd vijf en vijftig, zijn voor ons, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der Stad Haarlem, verschenen: Antonius Joannes de la Porte oud drieënvijftig jaren, van beroep Aanspreker wonende aan Koningsplaat en Hendrik George Kruisemans oud negenen zestig jaren, van beroep Aanspreker wonende in de grote Houtstraat Rotterdam van de overledene, welke ons hebben verklaard, dat op den Zestienden dezer des na middags ten zeven ure, in het huis staande aan de grote Houtstraat Wijk 3, N°. 223, is overleden: Femmina Johanna Mokcaarts in den ouderdom van een en een vierde jaren, geboren alhier van beroep Kender gewoond hebbende als voren, dochter van Hendrik Josephus Johannes Mokcaarts, Winkelier, wonende als voren, en van Petronella Wilhelmina Blansert, overleden, in de tijd huwelijken

En hebben wij hiervan deze akte opgemaakt, welke na voorlezing is onderteekend door ons en door de beide aangevers.

A. J. de la Porte

H. G. Kruisemans

Overlijdensakte van Femmina Johanna Mokcaarts

Ook Henricus werd daarmee geconfronteerd. Zestien maanden na haar geboorte overleed ook zijn dochtertje Femmina Johanna op 16 november 1855 om zeven uur in de avond. In de overlijdensaankondiging in de Opregte Haarlemsche Courant, stond het volgende geschreven, opgesteld door de vader: Nog treurende over het smartelijk verlies van mijne geliefde Echtgenoote, of op nieuw werd mijn hart diep getroffen, daar het den Almagtigen God behaagde, ook het eenige overgebleve pand, welke zij mij had achtergelaten, Femmina Johanna, in den ouderdom van circa 16 maanden door den dood van mijne zijde op te eischen. Niets blijft mij hier thans meer dan over dan te gelooven en mij te troosten, dat zij bij haren Heer en Vriend Jezus Christus, in den Hemel is ingegaan. Zal de zachtaardige Henricus Josephus Johannes Mokcaarts, zoals bleek uit de smartelijke woorden in de advertenties bij het overlijden van zijn vrouw en kind, deze slag ooit te boven komen. Had dit er mogelijk toe geleid dat deze jonge man een ander mens was geworden? Op een zonnige dag van 27 juni 1856 gingen Henricus Josephus Johannes Mokcaarts en de twee jaar oudere Maria Jacoba van Sluijters in ondertrouw om vervolgens op 9 juli 1856 in Haarlem in het huwelijk te treden. Zij was de dochter van een broodbakker Cornelis van Sluijters en Maria Sabelis en woonachtig in de Haarlemse Vernisstraat. Bij dit huwelijk was geen enkel familielid van Henricus bij deze officiële plechtigheid aanwezig. Ook zijn moeder niet, die op dat moment tijdelijk woonachtig was in Zutphen bij haar dochter Charlotte Henriette Caroline Wenzel. Op 1 juli 1856 liet zijn moeder voor notaris Willem Jan Putman Cramer in Zutphen een huwelijksconsent opstellen waarin zij toestemming verleende tot dit huwelijk.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

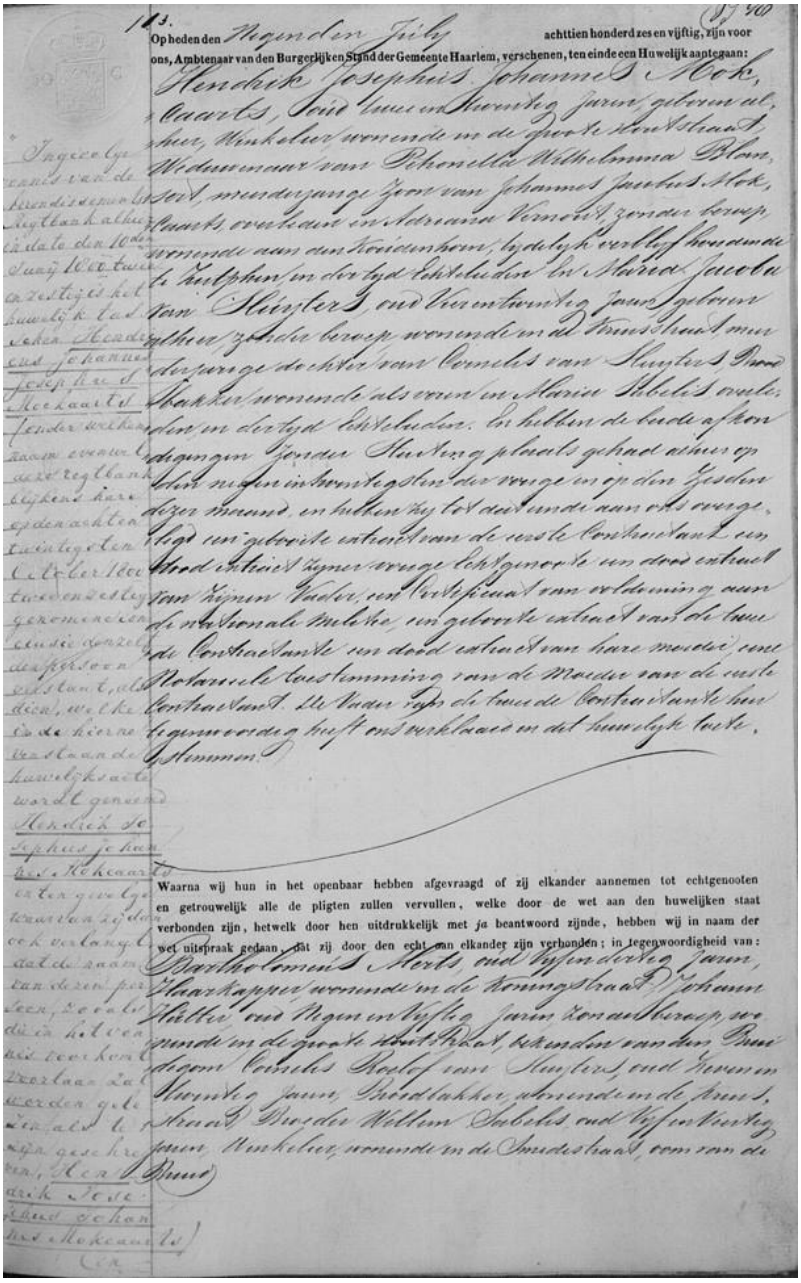
113.
Op heden den negenden July achttien honderd zes en vijftig, zijn voor ons, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der Gemeente Haarlem, verschenen, ten einde een Huwelijk aantegaan:
Hendrik Josephus Johannes Mok, Caarts, zoon van Hendrik Jacob, geboren al, hier, Winkelier wonende in de groote Houtstraat, Weduwnaar van Petronella Wilhelmina Blom, zoon, meerderjarige zoon van Johannes Jacobus Mok, Plants, overleden in Adriana Vermeer, zonder beroep, wonende aan den Koningsbrug, bijdelijk verblijfhoudende te Zuilphen in der tijd bekendelijk en Maria Jacoba van Sluijters, oud Veertienmaal Jaar, geboren alhier zonder beroep, wonende in de Smidstraat, mede, dochter van Cornelis van Sluijters, Broodbakker, wonende als zoon in Maria Sibelts, overleden in der tijd bekendelijk. En hebben de beide aanstaande echtgenoten Jonker Haarlem plaats gehad alhier op den negen en twintigsten der vorige en op den Zesden dezer maand, en hebben zij tot dat onder aan ons verzoek, zij en gebroeide extract van de eerste Contractant en dood extract zijner vorige echtgenote en dood extract van zijnen Vader, en certificaat van erfdeling aan de Nationale Militie, en geboorte extract van de tweede Contractante en dood extract van hare moeder, en Notariele toestemming van de Moeder van de eerste Contractant. De Naam zijn de beide Contractante hier tegenwoordig luit ons verklaard en dat huwelijk voltrokken.
Amen.

Waarna wij hun in het openbaar hebben afgevraagd of zij elkander aannemen tot echtgenooten en getrouwelijk alle de pligten zullen vervullen, welke door de wet aan den huwelijken staat verbonden zijn, hetwelk door hen uitdrukkelijk met ja beantwoord zijnde, hebben wij in naam der wet uitspraak gedaan, dat zij door den echt aan elkander zijn verbonden; in tegenwoordigheid van: Bartholomeus Mots, oud Negen en twintig Jaar, Haarkapper wonende in de Koningstraat, Johannes Hidler, oud Negen en twintig Jaar zonder beroep, wonende in de groote Houtstraat, bekenden van den Bruidegom, Cornelis Roelof van Sluijters, oud Zeven en twintig Jaar, Broodbakker wonende in de Smidstraat, Broeder Willem Sibelts oud Negentien Jaar, Winkelier, wonende in de Smidstraat, oom van de Bruid.

Huwelijksakte tussen Hendrik Josephus Johannes Mokcaarts en Maria Jacoba van Sluijters.

In de marge uitspraak van het vonnis tot echtscheiding. Het leven zat Henricus Mokcaarts echt niet mee. Hij werd alleen maar geconfronteerd met tegenslag op tegenslag. Enige maanden voor zijn tweede huwelijk had hij een behoorlijke schuld, inclusief interesten en kosten aan timmerman en aannemer Johannes Welsenaar uit Haarlem. Deze timmerman zou in 1855 een nieuw interieur in zijn winkel aan de Groote Houtstraat 623 kunnen hebben gemaakt. Dat mogelijkerwijs al in de eerste helft van dat jaar zou hebben plaatsgevonden, al ontbrak enige vermelding van een advertentie in de Opregte Haarlemsche Courant. In de overlijdensakte van zijn dochtertje Femmina Johanna werd hij aangeduid als winkelier. Hij zou tabak, snuif, sigaren en koffie zijn gaan verkopen. Door nog onbekende oorzaak kon hij niet meer aan de betalingsverplichtingen voldoen. Ter veroordeling door de rechtbank van Haarlem van de gedaagde aan de eiser te betalen was dat een som van f 351,57. Op 2 maart 1856 werd opgetekend, dat hij over februari van dat jaar 9 gulden en 31,5 cent aan de eiser had betaald. De schulden waren zo hoog opgelopen, dat hij deze niet meer kon betalen en een faillissement was bijna niet meer tegen te houden. Helaas waren de faillissement dossiers van de rechtbank van Haarlem tot 1918 vernietigd. Daardoor was men nu aangewezen op publicaties advertenties in kranten uit de periode 1856-1857. In de Opregte Haarlemsche Courant, werd op 31 juli 1856 door de procureur mr. H. Gerlings Cz. een advertentie geplaatst: Al wie iets te vorderen mogt hebben, van den Heer H.J.J. Mokcaarts, Winkelier in Tabak, in de Groote Houtstraat, te Haarlem wordt verzocht daarvan opgave te doen vóór den 15den Augustus aanstaanden, ten Kantore van de Procureur Mr. H. Gerlings Cz. aan de Nieuwe Gracht, Wijk 6, no. 253. Als curator werd mr. H. Enschedé aangesteld die op 29 augustus 1856 een advertentie plaatste in dezelfde courant, dat als volgt luidde: Ingevolge Bevelschrift van den Edel-Achtbaren Heer Regter-Commissaris in het Faillissement van Hendrikus Josephus Johannes Mokcaarts, Winkelier en Tabakskerver in de Groote Houtstraat te Haarlem, worden de Schuldeischers van voornoemde gefailleerde, de bevoorregte en Pand- en Hypotheek hebbende daaronder begrepen, opgeroepen, om op Vrijdag den 12den September 1856, des voormiddags ten 10 ure, tegenwoordig te zijn bij de eerste Verificatie van Schuldvorderingen, die gehouden zal worden in het Paleis van Justitie in de Zijlstraat te Haarlem. Een paar weken later volgde een soortgelijke advertentie in de Haarlemse Courant, van 17 september. Ingevolge Bevelschift van den Edel-Achtbaren Heer Regter-Commissaris in het Faillissement van Hendrikus Josephus Johannes Mokcaarts, Winkelier en Tabakskerver te Haarlem, zal de tweede verificatie van schuldvorderingen plaats hebben op Vrijdag den 26sten September 1856, des voormiddags ten 10 ure, in het Paleis van Justitie, in de Zijlstraat te Haarlem. De schuldeischers in genoemd Faillissement, de Hypotheek hebbende en bevoorregte niet uitgesloten, worden mitsdien ter bijwoning van bovengenoemde verificatie opgeroepen. Dezelfde curator liet in een advertentie in dezelfde Haarlemse krant op 26 januari 1857 het volgende weten: Ingevolge last van den Ed. Achtb. Heer Regter-Commissaris in het faillisse-ment van H.J.J. Mokcaarts, wordt aan de belanghebbenden in genoemd Faillissement kennisgegeven, dat de staat van algemeene rangregeling op Maandag den 26sten Januarij 1857, ter inzage zal gelegd worden op de Griffie van de Arrondissements-Regtbank te Haarlem. Na maanden van voorbereiding om tot een rechterlijke uitspraak te komen, maakte curator mr. H. Enschedé per advertentie in de Opregte Haarlemsche Courant, van 10 maart 1857 bekent, dat op maandag 16 maart een faillissement over de winkel van Henricus zal worden uitgesproken. Aan zijn schuldeisers werd bekend gemaakt dat de rekening en verantwoording in faillissement zal worden gedaan in de raadkamer van het Arrondissementsrechtbank in Haarlem.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Het was niet met zekerheid te zeggen waar het echtpaar Mokcaarts-van Sluijters na hun vertrek uit de Groote Houtstraat woonachtig was. Mogelijk bij zijn moeder Adriana Vernout aan de Lange Veerstraat 1091, waar het Bevolkingsregister naar verwees. Plots verscheen er een advertentie in Opregte Haarlemsche Courant, van 30 april 1857 opgesteld door Adriana Vernout met als kopregel: Het Spaansche Wapen. Onder deze kopregel werd verder meegedeeld: Ik ondergeteekende heb de eer de geachte Begunstigers te berigten, dat ik mijne AFFAIRE, in Tabak, Snuif, Sigaren en Koffij, geopend heb, in de Lange Veerstraat op de hoek van de Berkerodesteeg, wijk 2, no. 1091, vroeger Groote Houtstraat, wijk 3, no. 623, belovende door eene prompte en civiele bediening het vroegere vertrouwen weder waardig te maken Zou het kunnen zijn geweest dat zijn moeder de failliete boedel heeft opgekocht en deze heeft over laten plaatsen naar het nieuwe pand in de Lange Veerstraat? Men zou ook kunnen veronderstellen dat Adriana Vernout voor haar zoon deze zaak tijdelijk heeft overgenomen van de gebroeders Pieter en Bartholomeus Mertz. Pieter Mertz lag toen in een scheiding verwikkeld met zijn overspelige echtgenote Johanna van der Putten. Een advertentie in het Haarlems Weekblad van 27 augustus 1854 staat: Tabak van 50 cent voor 45, van 40 voor 35 cent en van 30 voor 25 cent de vijf ons. Sigaren tegen fabrieksprijzen, verkrijgbaar bij B. Mertz in het Spaanse Wapen, Lange Veerstraat hoek Berkerodesteeg te Haarlem. Niet lang nadat de familie Mokcaarts Haarlem had verlaten exploiteerde Bartholomeus Mertz weer deze sigarenwinkel. Een advertentie in het Haarlems Weekblad van zaterdag 19 februari 1859 meldde: Alle soorten van sigaren tegen fabrieksprijzen te verkrijgen in het Spaanse Wapen, Lange Veerstraat, hoek Berkerodesteeg, wijk 2, nr. 1091 te Haarlem. B. Merts.

Lange Veerstraat 13 (hoek Berkenrodesteeg), interieur. Aquarel van J.Striening, 1850 Noord-Hollands Archief.

Het was niet bekend hoe het interieur van deze tabakswinkel eruit heeft gezien. Als men de voorgaande situatie bekend was, zou men denken dat het interieur eenvoudig moet zijn geweest. Van een kamer uit een pand op de hoek Lange Veerstraat/Berkerodesteeg, mogelijk de achterkamer, was een aquarel uit 1850 bekend. Het zou gaan om het pand Lange Veerstraat 1091 nu nummer 13. De achterwand van deze kamer was met een houten gescheiden van een vertrek dat daarachter lag. Mogelijk de keuken. Links van de achterwand stond een bedstee gesierd met een turkoois gordijn en aan de linkerkant van het vertrek was nog juist een deel van de schouw waar te nemen. Of daarvan de achterkant was betegeld met tegeltjes. Rechts gaf een klein gangetje toegang naar, vermoedelijk, de keuken. Dat gangetje bracht je ook tot de kelder of trapkast en de trap naar de eerste verdieping. Maar ook deze winkel was geen lang leven beschouwd. Had Henricus Josephus Johannes Mokcaarts geen fingerspitzengefühl om als tabaksverkoper zijn brood mee te verdienen. Wat kon de reden voor het vertrek naar Zutphen zijn, in augustus 1858 daar ingeschreven, was niet bekend. Volgens de Bevolkingsregister van Haarlem was hij samen met zijn vrouw en zijn moeder op 18 september 1858 in Haarlem uitgeschreven.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

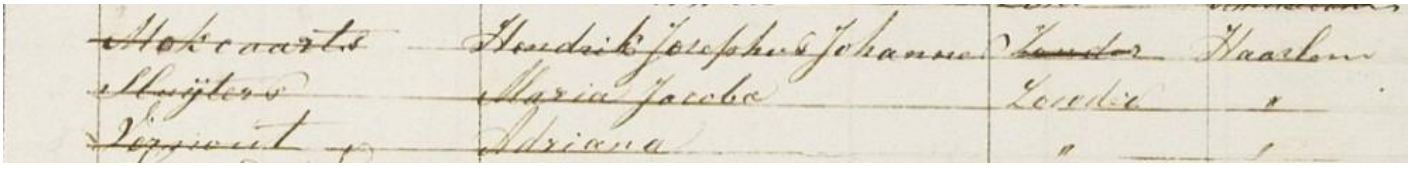
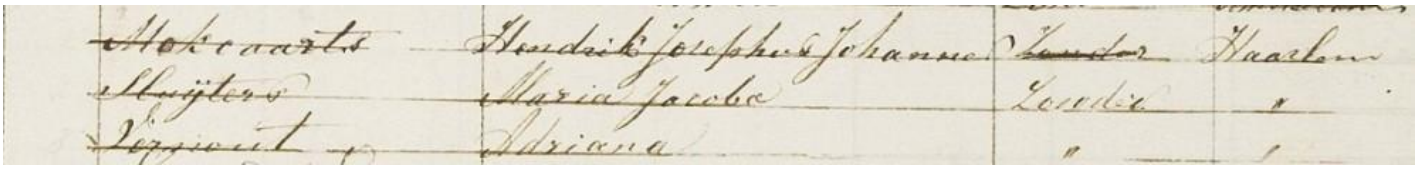

Bevolkingsregister van Zutphen

Ongeveer in het midden van de negentiende eeuw werden de uiterwaarden van de grote rivieren voor de Nederlandse baksteenindustrie steeds belangrijker. Zoals langs de rivier de IJssel nabij Zutphen. Deze belangstelling was een gevolg van de eenvoudige verwerking van goedkope grondstof, de betere verbindingen via het water en het grote arbeid overschot, dat tegen relatief lage lonen arbeid verrichten. Doordat Adriana Vernout enige tijd bij haar dochter in Zutphen verbleef, heeft zij deze opkomende industrie nabij de IJssel zien opkomen. Mogelijk dat zij haar zoon heeft bepraat om in Zutphen of omgeving naar werk te zoeken. Henricus vertrok naar Zutphen en solliciteerde bij een bedrijf. Daar zal hij worden aangenomen, mits zijn vrouw ook in de fabriek ging meewerken. Ze gingen zich vestigen in een schamele woning gelegen is in wijk nummer 4, letter D op nummer 147 oud nummer zou zijn 1090a. Mogelijk gelegen nabij de fabriek. Deze verwijzing in de Bevolkingsregister zou de Laarstraat of Larestraat zijn, gelegen in de zogenaamde wijk Polsbroek, een wijk net buiten het centrum van Zutphen. Deze wijk heeft in de negentiende eeuw de reputatie van een enigszins a-sociale volksbuurt. Mensen leefden daar in armoede en de omstandigheden waren er vaak slecht. Het werk op de steenfabriek was seizoensgebonden en men moet voor een grijpstuiver lang en hard werken. Dagen van zestien uur werkzaam op het fabrieksterrein waren geen uitzonderingen. Als de seizoenarbeid was afgelopen, werden deze arbeiders weer aan hun lot overgelaten doordat men geen werk meer voor ze had.

Echtscheiding
Ook de familie Mokcaarts was werkloos geworden. Om werk te vinden, vertrok Henricus naar Amsterdam. Daar ondertekende hij op 1 januari 1859 een vrijwillige verbintenis voor de duur van zes jaar bij het Zevende Regiment Infanterie als soldaat voor handgelden toegestaan vijfentwintig gulden en kreeg als stamboeknummer 47843. In februari 1859 werd het echtpaar in Zutphen uitgeschreven en zou naar Amsterdam vertrekken. Zijn moeder werd in Zutphen op 5 oktober 1860 uit het bevolkingsregister van Zutphen geschreven en keerde terug naar Haarlem. Lang was het echtpaar Mokcaarts-van Sluijters niet in Amsterdam gebleven, misschien maar enkele maanden. In het bevolkingsregister van Amsterdam was het echtpaar niet te vinden. Dat zou al een aanwijzing kunnen zijn, dat ze maar heel kort in Amsterdam hebben gewoond en niet noodzakelijk hebben gevonden zich te laten inschrijven. Volgens de StaatsCourant, van 1849, nummer 64 Wet op Bevolkingsregister zou dat door Burgermeester en Wethouders van Zutphen hebben gemoeten. Een vermoeden zou kunnen zijn geweest dat de Burgermeester en Wethouders van Zutphen aan de betreffende gemeente Amsterdam hun vertrek uit Zutphen niet was doorgegeven. Mogelijk had de familie Mokcaarts-van Sluijters in het geheel geen intentie om zich in Amsterdam te gaan vestigen. Het blijft vooralsnog een mysterie wat zich in of vóór Amsterdam heeft afgespeeld. Bij de ondertekening op 1 januari 1859 bij de Zevende Regiment Infanterie was melding gemaakt dat zijn laatste woonplaats Haarlem zou zijn geweest. Er was in 1859 ook een signalement van hem bekend. Het week iets af van de vorige uit 1853, hij zou geen pokdalig gezicht meer hebben. Groot: 1 el, 6 palmen, 2 duimen en 2 strepen. Verdere kenmerken van deze signalementen waren:

- Aangezicht: ovaal mond: gewoon
- Voorhoofd: rond kin: rond
- Ogen: blauw haar: bruin
- Neus: gewoon wenkbrauwen: bruin
- Merkbare tekenen: geen

Of het echtpaar Mokcaarts-van Sluijters al of niet in Amsterdam heeft gewoond, is voorlopig nog niet te achterhalen. Tussen 1859 en 1861 was Maria Jacoba van Sluijters als echtgenote van Henricus Josephus Johannes Mokcaarts naar Haarlem teruggekeerd. Daar was zij werkzaam als winkeljuffrouw en woonachtig aan de Groote Houtstraat. Even later zal zij naar de Verwulft verhuizen en werkzaam zijn geweest als dienstbode. Waarom zij naar Haarlem was teruggekeerd moet men in het ongewisse laten. Feit was wel dat Henricus Mokcaarts tijdelijk in Amsterdam woonachtig moet zijn geweest. Terwijl Henricus Mokcaarts nog in Amsterdam woonde, later in Den Helder, en zijn vrouw in Haarlem lag een scheiding voor de hand. De spanningen tussen beide echtlieden moeten toch wel vrij heftig

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

zijn geweest. Zijn echtgenote Maria Jacoba van Sluijters schuwde niet om 1861 ongeoorloofde middelen te gebruiken, door een echtscheidingsprocedure in gang te zetten. De in 1811 te Haarlem geboren gerenommeerde advocaat mr. Ferdinand Lodewijk Willekes Macdonald behartigtde, tijdens de rechtszitting op 10 juni 1862 te Haarlem, de belangen van de eiseres Maria Jacoba van Sluijters. De aanklacht luidde als volgt: Maria Jacoba van Sluijters, huisvrouw van Hendrikus Johannes Josephus Mockaarts, dienstbode, wonende te Haarlem, eischeresse, verschijnende bij den procureur mr. Ferdinand Lodewijk Willekes Macdonald.

Tegen
Hendrikus Johannes Josephus Mockaarts hare echtgenoot, soldaat bij het 7de Regiment Infanterie te Helder, gedaagde niet verschenen. Mr. F.L. Willekes Macdonald voor de eischeresse concludeert aangegeven de eischeresse op den 9de Juli des jaars 1856 is gehuwd met den gedaagde blijkens uittreksel uit de registers van den BS der gemeente Haarlem behoorlijk gelegaliseerd aangezien de gedaagde goed heeft gevonden reeds in het laatste dierzelfde maand de gemeene woonplaats te Haarlem zonder wettige oorzaak te verlaten. Aangezien de gedaagde sedert dien tijd weigerachtig is gebleven en nog blijft om tot zijne vrouw terug te keren zijnde hij daartoe nog den 14de Januari ll bij behoorlijk geregistreerde explois vruchteloos gesommeerd, dan hier dan daar heeft rondgezworven en zich thans te Helder bevindt zonder zich ooit in het minst zijne vrouw die hij achterliet te bekommeren. Aangezien derhalve de gedaagde door het verloop van vijf jaaren sedert den dag waarop hij de laatste gemene woonplaats te Haarlem verlaten heeft jegens de eischeresse gepleegd heeft kwaadwillig verlating en de eischeresse op dien grond geregtigd is volgens Art. 264 en 266 van het Burgerlijk Wetboek een eisch tot ontbinding van het huwelijk door echtscheiding tegen den gedaagde in te stellen. Dat bij vonnis van deze Arrondissements Rechtbank zal worden uitgesproken de ontbinding van het tusschen de eischeres en de gedaagde bestaande huwelijk door echtscheiding met al de gevolgen daarvan met veroordeling van de gedaagde in de kosten van het regtsgeding.

Artikel 264 van het Burgerlijk Wetboek bevat de vier echtscheidingsgronden, die allen een schuldige gedraging van een echtgenoot inhielden. De meest gebruikte hiervan was overspel. In bovenstaand geval gaat het om “kwaadwillige verlaten”. Artikel 266 van het Burgerlijk Wetboek zegt daarover: In geval van kwaadwillige verlating zomede in het geval van een verandering van hoofdverblijf of werkelijk verblijf geschied nadat de grond voor echtscheiding is ontstaan, kan de eis tot echtscheiding ook worden gedaan bij de rechter van het laatste gemene hoofdverblijf of, bij gebreke daarvan, van het laatste gemene werkelijk verblijf. De eis tot echtscheiding, uit hoofde van kwaadwillige verlating kan alleen worden toegestaan, wanneer degene der echtgenoten die de gemene woonplaats, zonder wettige oorzaak heeft verlaten, in zijn weigering volhardt om tot de zijnen echtgenoot terug te keren. De rechtsvorderingen daartoe kan niet vroeger worden aangevangen, dan na verloop van vijf jaren te rekenen van het tijdstip waarop de echtgenoot de gemene woning verlaten heeft. Wanneer de verwijdering ene wettige oorzaak heeft tot grond gehad, zal de termijn van vijf jaren beginnen te lopen van het ogenblik waarop die oorzaak heeft opgehouden. Diverse keren zou hij, volgens de procedure, gesommeerd zijn geweest om bij zijn vrouw terug te keren. Het was daarom des te jammer, dat hij niet als getuigen optrad bij het tweede huwelijk van zijn halfbroer Willem Hendrik Lem met Maria Versteeg in Haarlem op 15 mei 1861. Dan zou men ook zijn woonplaats geweten hebben. Of hij bij deze bruiloft aanwezig is geweest, is niet met zekerheid te zeggen. Maar gezien alle problemen rond zijn persoon waarschijnlijk niet. Zijn moeder Adriana Vernout, die dan weer in Haarlem is teruggekeerd, was wel bij het huwelijk aanwezig. Vervolgens verhuisde zijn moeder nog diverse keren onder meer naar Zutphen 1861 en Steenbergen 1863 en was dan woonachtig bij haar dochter Charlotte Henriette Caroline Wenzel. Na het overlijden van het kinderloze echtpaar Stein-Wenzel uit het Noord-Brabantse Steenbergen in het jaar 1872 en 1873 is zij weer naar Haarlem teruggekeerd. In deze stad is zij op 13 mei 1885 op 88-jarige leeftijd in het Diaconiehuis, gelegen aan de Sint Jansstraat 36, overleden. Terug kerend naar de rechtszitting op 10 juni 1862 was het typerend dat de plaats Amsterdam daarin was veranderd in Den Helder. Dit gegeven zou mogelijk aantonen dat Henricus Josephus Johannes Mokcaarts in Amsterdam woonachtig is geweest. Aangezien deze echtscheidingsprocedure nogal leugens bevatte, zou het wel aannemelijk kunnen zijn dat de gedaagde Mokcaarts geheel niet in Amsterdam woonachtig zou zijn geweest maar in Den Helder. Er was ook geen bewijs voorhanden dat de dagvaardingen ook daadwerkelijk naar Amsterdam zijn verstuurd. Daarnaast waren ook de voornamen en familienaam van de gedaagde Mokcaarts verkeerd weergegeven. Na het herstellen van deze fout was alsnog op 12 november van dat jaar de echtscheiding door de arrondissementsrechtbank van Haarlem bekrachtigd. In de kantlijn van hun huwelijksakte werd het volgende opgetekend: Ingevolge vonnis van de Arrondissementsrechtbank te Haarlem in dato den 10den Juni 1862 is het huwelijk tussen Hendricus Johannes Josephus Mockaarts onder welke naam evenwel deze rechtbank haar op de 28 oktober 1862 genomen een conclusie dezelfde persoon verstaat als dien, welke in de hierna vaststaande huwelijksakte wordt genoemd Hendrik Josephus Johannes Mockaarts en ten gevolge waarvan zij dan ook verlangd dat de naam van deze persoon zoals die in het vonnis voorkomt zal worden gelezen als te zijn geschreven Hendrik Josephus Johannes Mokcaarts en Maria Jacoba van Sluijters door echtscheiding ontbonden. Ook in de Opregte Haarlemsche Courant, bij publiekelijk bekendmaking van echtscheiding in een advertentie van 31 juli, 1 september en 2 oktober 1862, waren de voornamen en familienaam ook al verkeerd weergegeven. Bij vonnis van de Arrondissements-Regtbank te Haarlem, van den 10den Junij 1862, geregistreerd, is het Huwelijk tusschen Maria Jacoba van Sluyters, wonende te Haarlem en Hendrikus Johannes Josephus Mockaarts, vroeger soldaat bij het 7de

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Regiment Infanterie, thans in dienst bij de Kompagnie Koninklijke Marechaussee van Noord-Brabant en Zeeland te ’s-Hertogenbosch, door Echtscheiding ontbonden. Voor Extract Willekes Macdonald, Proc. Toen deze fout eenmaal was gecorrigeerd en de eis van echtscheiding alsnog werd bekrachtigd was Henricus Mokcaarts in ’s-Hertogenbosch als marechaussee werkzaam. Deze scheiding moet toch heel fel zijn geweest, anders zou men niet kunnen verklaren waarom Maria Jacoba van Sluijters met een leugenachtige verklaring kwam en Henricus Mokcaarts nadien geen enkel woord over haar zal hebben uitgesproken.

Bij de marechaussee
Henricus Mokcaarts werd op 5 juli 1862 overgenomen van het Zevende Regiment Infanterie als marechaussee te voet onder vrijstelling van borgtocht. Drie dagen later op 8 juli was hij zodanig voor een tijd van acht jaar als marechaussee aangegaan. Als stamboeknummer kreeg hij 713 en werd opgenomen in de Compagnie Marechaussee Noord-Brabant/Zeeland Eerste Divisie. Om bij de marechaussee terecht te kunnen komen diende men van onbesproken gedrag te zijn. Ook het lezen en schrijven moest men goed kunnen beheersen. Henricus had een prachtig handschrift, zoals al bleek in zijn huwelijksaktes gezette handtekeningen. Als marechaussee te voet zou hij een jaarwedde van 310 gulden ontvangen. Ongeveer die periode was ook weer een signalement van hem bekend, dat niet was aangepast sinds 1 januari 1859. Hij kreeg een donkerblauwe rok aangereikt, gedragen op een lange lichtblauwe pantalon. De uitrusting bestond uit één koeharen ransel met model opgerolde overkleding. Verder had men een karabijn en een korte sabel nummer twee model 1819 behoorden tot de bewapening. Tevens droegen ze tot 1869 een helm met witmetalen beslag. De reis van Den Helder naar ’s-Hertogenbosch, waar hij gestationeerd zal worden, was in die periode nog een hele onderneming. Op 18 juli 1862 werd hij dan als bewoner in het bevolkingsregister van ’s-Hertogenbosch ingeschreven. Lang heeft hij in de marechausseekazerne op de hoek Wolvenhoek/Keizerstraat niet vertoefd.

Marechausseekazerne op de hoek Wolvenhoek-Keizerstraat te ‘'s-Hertogenbosch

Negen maanden later, op 13 april van het jaar daarop, werd hij naar Waalwijk overgeplaatst. Hij meldde zich bij wachtmeester Jan Takens. Zijn taken in Waalwijk bestonden onder meer uit het surveilleren in de toenmalige gemeenten Besoijen, Capelle, Sprang en Loon op Zand Kaatsheuvel, heel vaak met een van zijn wapenbroeders. Daarnaast nog administratieve werkzaamheden en getuigen bij het kantongerecht van Waalwijk betreffende een proces-verbaal dat hij of zijn wapenbroeder tijdens het surveilleren heeft opgemaakt aan de verdachte. Het waren van zeer kleine bijna onschuldige overtredingen. Intussen hadden ook Frederik van der Steen, geboren in ’s-Hertogenbosch 23 april 1829, en zijn vrouw Anna Stada, geboren Terschelling 26 maart 1832 als Antje Stada, zich in Waalwijk gevestigd. Hij had gesolliciteerd op een vacature als cipier van de gevangenis van Waalwijk. Al hadden Frederik en Anna elk een andere religie, het had hen niet belet om op 19 juli 1855 op het eiland Terschelling in het huwelijk te treden. Volgens de huwelijksakte was hij gepasporteerd militair, dat zover wilde zeggen dat hij uit dienst was ontslagen of op groot verlof. Er was dan ook een oud spreekwoordelijk gezegde als een katholiek en een protestant samen trouwen: Op één kussen slaapt de duvel ertussen. Na negen jaar in ’s-Hertogenbosch te hebben gewoond en beiden onder meer daar werkzaam zijn geweest in de gevangenis, vestigden ze zich op 31 mei 1864 in Waalwijk. Ze betrokken een cipierswoning, dat gelegen was tussen de Grotestraat en de Winterdijk met als huisnummer C62. Een echt spannend moment was voor Henricus Mokcaarts in Waalwijk voorlopig nog niet weggelegd. Om een indruk te geven wat een surveillance zoal voor Mokcaarts inhield, was gewoon een willekeurige dag genomen. Op een zonnige middag van 28 juni 1865 surveillerden Henricus Mokcaarts samen met zijn wapenbroeder de zeeuw Cornelis van Gijs in de bossen van Loon op Zand. Wandelend over de Waalwijkse Baan sloegen ze rechtsaf de Eftelingsteeg in. Tegen twee uur in de middag kwamen ze in het, met ongeveer tien schamel onderkomen grootte gehucht Efteling, gelegen onder de gemeente Loon op Zand aan. In het mastbos, dat toebehoorde aan de Loonse notaris A. Bossers, zagen beide marechaussees de 65-jarige Hendrika Klijn, wonende aan de Sprangse Vaart onder Sprang, bezig met het verzamelen van mastspelden. Men vroeg haar vriendelijk, met toch een heffende toon, of zij van de eigenaar toestemming had gekregen om deze mastspelden te verzamelen en mee te nemen. Hendrika Klijn heeft dat ontkennend moeten beantwoorden. Vervolgens namen beide marechaussees haar rijf en de mand met daarin behoorlijk veel mastspelden mee om deze op het kantongerecht van Waalwijk te deponeren als bewijsmateriaal. Terwijl ze op weg waren naar Waalwijk, kwamen ze in hetzelfde stuk mastbos twee personen tegen die ook al bezig waren met het verzamelen van mastspelden, door middel van een houten rijf. De 32-jarige Johanna van den Hurk en de 11-jarige Francisca van Son, beide wonende aan de Vaart onder Kaatsheuvel gemeente Loon op Zand hadden ieder een hoeveelheid verzameld in een bij zich hebbende zak verzameld en hadden ook nog enige kleine hoopjes in het bos verspreid. Ook aan deze personen stelde stelt Henricus Mokcaarts, weer op een heffende toon, of beiden toestemming van de eigenaar hadden gekregen. Ook deze personen gaven een ontkennend antwoord. Vervolgens confisqueerden de

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

marechaussees ook deze rijven en zakken, om ook deze op het kantongerecht in Waalwijk te gaan deponeren. Nu met drie rijven, twee zakken en een mand met daarin mastspelden toogden ze via de bossen richting Waalwijk waar ze tegen vier uur in de namiddag aankwamen. Nadat beide marechaussees de in beslag genomen spullen op het kantongerecht hadden ingeleverd vertrokken ze weer richting Efteling. Niet ver van het mastbos gelegen weide, ook al eigendom van notaris A. Bossers, zagen ze twee kinderen op een perceel land gras aan het plukken. De kinderen waren de 14-jarige Maria van den Heuvel en de 12-jarige Lina van den Heuvel, woonachtig achter het gehucht Efteling. Ook de daarvoor meegebrachte zakken werden door Mokcaarts en Van Gijs in beslag genomen. Begin augustus kwamen de overtreders van de wet voor het kantongerecht van Waalwijk en ze werden veroordeeld tot één dag cel. Henricus Josephus Johannes Mokcaarts trad die dag op als eerste getuigen op en Cornelis van Gijs als tweede getuigen. Of de veroordeelden ook daadwerkelijk één dag achter de tralies hadden gezeten was toch twijfelachtig. Om de sleur van het surveilleren en bureaucratisch werk te ontkomen werd aan Henricus ook de mogelijkheid gegeven om zijn familie in Steenbergen te gaan bezoeken. Zijn moeder en zijn halfzus Charlotte Henriette Caroline waren daar sinds 1863 in die plaats woonachtig. Hij kon daar geraken per diligence of per trekschuit. Tijdens zijn administratieve bezigheden op de marechausseekazerne bleek dat Henricus toch op zijn qui-vive was. Onbedoeld kwam hij in een brandbriefzaak terecht. Drie dagen na hun veertienjarig huwelijk vond de 60-jarige Maria Catharina van der Halen op 5 mei 1865, vrouw van de 76-jarige Willem Koenraad Jorissen, op de drempel van hun huis in Drunen een vreemd briefje met de volgende tekst: De heer Jorezen, Gei moet maken als dat er 7 gulden zijn en anders zal ik U huis afstoken woensdag afont om 5 uren naar den Oostenhout op den hoek van het huis. De familie Jorissen was dan zo verstandig om deze brief aan veldwachter Timmermans te geven die het geld de volgende dag naar de gevraagde plek bracht. Verdekt opgesteld bleef hij op wacht, maar er kwam niemand opdragen. Later zal gebleken hebben, dat niemand heeft kunnen komen opdagen. De dader had men namelijk al achter slot en grendel zitten. Het was de 18-jarige Cornelis Kees van der Sanden, schoenmaker uit Drunen. Terwijl veldwachter Timmermans in hinderlaag lag, was Kees van der Sanden bij marechaussee Henricus Mokcaarts in Waalwijk om te bedelen voor een aalmoes. In plaats van hem een aalmoes te geven, had hij hem echter ingesloten wegens bedelarij. Blijkbaar maakte Kees van der Sanden zich toen al verdacht. Henricus kreeg het idee dat hij wel eens de schrijver kon zijn van het zogenaamde brandbriefje, dat hij die ochtend onder ogen had gekregen. De marechaussee vroeg de gevangene om een brief te schrijven waarin hij om zijn vrijheid kon verzoeken. Van der Sanden voldeed aan zijn verzoek en de oplettende Henricus zag dan een duidelijke overeenkomst met de tekst dat de familie Jorissen uit Drunen had ontvangen. Vervolgens schakelde marechaussee Mokcaarts de plaatselijke kantonrechter in, die de jongen de tekst van het briefje op hetzelfde soort papier liet schrijven. Beide geschriften leken sprekend op elkaar. Op de vijfde september 1865 surveilleerde hij, samen met Jan Takens en Andries van Toor-nenburg, voor de variatie eens in de gemeente Baardwijk. Omstreeks kwart voor twaalf in de morgen arriveerden de drie mannen in deze gemeente. Wandelend op de Provinciale Steenweg, kwam een kar bespannen met een paard hun tegemoet. Op de bok zat een jonge voerman de in Baardwijk woonachtige 16-jarige Hendrikus Mulders, zoon van Adrianus Hendricus Mulders. De marechaussees lieten de jonge voerman stoppen omdat het paard in een draftempo liep, terwijl het paard met een enkele lijst bespannen was. De jonge zondaar kreeg daardoor een verbaal aan zijn broek. Tussen 18 en 25 april 1866 verhuisde Henricus Josephus Johannes Mokcaarts om onbekende redenen vanuit Waalwijk voor twee of meerdere weken naar Bokhoven. Wanneer hij voor het kantongerecht van Waalwijk op woensdag 18 april als getuigen aantrad woonde hij nog in Waalwijk. Eén week later als hij weer als getuigen voor dezelfde rechtbank aantrad, werd zijn woonplaats Bokhoven vermeld. Zijn laatste proces-verbaal als marechaussee in Waalwijk luidde als volgt: …dat de in eene kar gespannen hond waarvan de gedaagde geleider was op den 21e maart 1866, los en onbeheerd stond op de openbare straat te Waalwijk, terwijl de gedaagde zich bevond in eene woning. Dat hij daaruit komende opgaf geleider van het gespan te zijn en hij hem alstoen heeft bekeurd. Op interpellatie zegt getuige dat de gedaagde zeer gunstig bekend staat…Zijn allerlaatste op schrift staande daad als marechaussee in Waalwijk was zijn getuigenis bij het kantongerecht betreffende bovenstaande feit op 2 mei 1866. Hij woonde dan nog steeds in Bokhoven. Een hele tocht als men vanuit dat dorpje met nog geen 250 inwoners elke dag naar Waalwijk moest lopen en weer terug. Voor wachtmeester Jan Takens moest dat geen goede oplossing zijn geweest om Henricus Mokcaarts elke dag die afstand te laten afleggen. Een andere reden kan ook zijn geweest dat Henricus Mokcaarts ziek was geworden, zoals in december 1869 zou blijken uit een ingezonden brief in een krant. Takens zocht een oplossing. Jan Takens had zeer zeker de familie Van der Steen benaderd of ze bereid waren om Henricus Mokcaarts in hun huis op te nemen. Frederik van der Steen en Anna Stada hadden het verzoek van de wachtmeester ongetwijfeld ingewilligd om zijn karige salaris als cipier in Waalwijk wat aan te vullen. Daar zal Henricus Josephus Johannes Mokcaarts bijna vier maanden woonachtig zijn geweest. Om een of andere reden zijn Anna Stada en marechaussee Henricus Mokcaarts heel goed met elkaar bevriend geraakt, zelfs meer dan dat. Haar man zal daar ongetwijfeld van hebben geweten. Door het gehele stadje Waalwijk ging de ronde over de ongeoorloofde verstandhouding tussen Anna Stada en Henricus Mokcaarts. Om niet alles te laten escaleren was door wachtmeester Takens een verzoek uitgegaan om Henricus over te laten plaatsen. Als hij maar ver genoeg van Anna Stada ging wonen en werken, zal ook het verlangen naar elkaar op een gegeven moment kunnen zijn verminderd en dan geheel voorbij zijn. Men was eraan voorbijgegaan aan het feit, dat er nog andere manieren waren om elkaars aandacht te blijven behouden. Nadat hij vanuit Waalwijk op 30 augustus 1866 was overgeplaatst naar de marechausseekazerne,

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

staande aan de Grote Berg 9 in Eindhoven, hield hij toch contact met “zijn” Anna Stada in Waalwijk via een briefwisseling. Zijn brieven verstuurde hij naar de weduwe Van der Lee, die Anna Stada bij haar kwam afhalen. Ook nadat hij een paar maanden later op 5 november vanuit Eindhoven naar Gemert werd overgeplaatst, ging de briefwisseling gewoon door.

Binnenplaats marechausseekazerne aan de Grote Berg te Eindhoven

De marechausseekazerne in Gemert bestond uit een huis aan de Haageijk, dat men huurde huurt van het Rooms Katholieke Armbestuur. Ook in dit stadje bleef de dagelijkse sleur voor Henricus alsmaar voortduren. Maar op 1 januari 1867 werd hij te Gemert bevorderd tot eerste chevron een rang onderscheidingsteken. In Gemert surveilleerde hij, zoals op een winterse dag van 18 januari 1867 samen met Cornelis Leemans door Gemert. Op die dag ongeveer half twaalf in de morgen, constateerden beide marechaussees dat de beklaagde Martinus van der Linden uit Boekel komende van een perceel land langs een provinciale grintweg onder de gemeente Gemert en dragende een bussel vers afgesneden banden of wilgen. Deze werden in beslag genomen en een proces-verbaal werd opgemaakt.

Derde pand links van 1849-1896 de marechausseekazerne aan de toenmalige Haageijk te Gemert

Aangezien zijn surveillerend gebied ook onder een deel van een druk bevaren Zuid-Willemsvaart viel, surveilleerden Henricus Mokcaarts en Cornelis Leemans enkele weken later op 3 februari langs het kanaal. Om half drie in de namiddag constateerden beide marechaussees, dat op de Zuid-Willemsvaart onder de gemeente Beek en Donk een liggend schip een aak, genaamd Pauline van de 42-jarige schipper Pieter Melsen uit ’s-Gravenmoer, in de verbredingskom van het kanaal liggend met alleen de achtersteven met een touw aan de meerpalen vast lag. Doordat andere schepen aan de overige meerpalen vast lagen was de voorsteven door middel van een anker aan de buitenkant van de kanaaldijk vastgehaakt. Dat was een overtreding en daardoor werd voor dat feit een verbaal opgemaakt. Leven zonder Anna Stada was voor Henricus geen optie en vele maanden heeft hij haar niet meer gezien. Heel graag zou hij met haar willen trouwen, maar gedurende zijn verbintenis bij de marechaussee was dat voor hem voorlopig niet mogelijk. Om ontslag uit dienst te verkrijgen, arrangeerde Henricus een ontmoeting met haar. Een omgang met een getrouwde vrouw paste niet in die tijd en zeker niet bij een gedegen korps als de marechaussee. Daardoor was Henricus ook uit Waalwijk verbannen. In een van zijn brieven aan Anna zou hij kunnen hebben voorgesteld om elkaar in Boxtel te ontmoeten. Een leugentje van Anna aan haar man Frederik, dat zij voor een paar dagen naar haar vriendin in ’s-Hertogenbosch zou gaan, vertrok zij op een vroege ochtend in mei bij een voorjaarszonnetje met de diligence via ’s-Hertogenbosch naar Boxtel. Haar lover Henricus was dan juist één uur eerder vanuit Gemert met een diligence in Boxtel aangekomen en wachtte bij de herberg Het Fortijn op Anna. Daar zal ook de diligence vanuit ’s-Hertogenbosch naar Eindhoven een stop hebben gemaakt. Een slanke vrouw met halflang golvend blond haar stapte uit. Een mooie lach verscheen op haar gezicht toen als zij hem in het vizier kreeg. Het weerzien van beiden was dan ook heel emotioneel en hartstochtelijk. Vurige lippen zochten elkaar, terwijl zij heel sereen haar grote heldere groene ogen sloot. De zon scheen voor die tijd heel aangenaam en in de loop van de middag steeg ook de temperatuur. Wandelend en pratend door de velden rondom Boxtel, zagen ze tussen de bomen het kasteel Stapelen, dat aan de rand van het dorp lag ligt. De familie Mahie, die daar woonachtig was, had enige jaren terug het toen wat bouwvallig kasteel deels in Neogotische stijl laten restaureren. Ze naderden de spoorweg dat in Breda begint en in Eindhoven eindigt, dat geëxploiteerd werd door de Staatsspoorwegen. In de verte zagen Henricus Mokcaarts en Anna Stada een rookpluim, dat afkomstig was uit een trein. Anna had dan nog nimmer een trein gezien. De trein stond stil bij het station, waar ze naar toe wandelden. Het gebouw was rechthoekig met twee verdiepingen. De zijgevels en het middendeel hadden puntgevels. In het middendeel bevonden zich drie rondboogvensters. De schemering kwam over Boxtel en ze besloten in de herberg Het Fortijn de nacht door te brengen. Daar vertrokken de diligences morgen in alle vroegte weer in alle richtingen. De nacht brachten ze innerlijk door in een alkoof. Henricus smeekte Anna voor de zoveelste keer die dag om haar echtgenoot definitief te verlaten, waarop Anna hem met een toestemmend gebaar zal hebben beantwoord. Zij knipte een lok van haar oogverblindende blonde haar af en gaf deze aan Henricus. Anna haalde haar buideltje onder de rok vandaan en toverde daar een portretje tevoorschijn, dat zij in Waalwijk had laten maken door een rondreizende portrettekenaar en gaf deze ook aan hem. Met een hartstochtelijke kus, scheidden de volgende dag voor beiden hun wegen. Anna Stada ging terug naar Waalwijk en Henricus Mokcaarts naar Gemert, wetende dat hij spoedig zal worden ontslagen omdat hij zich had “misdragen”. Eigenaardig was wel, dat men ná 29 april 1867 niets meer over Henricus Josephus Johannes Mokcaarts in Gemert en omgeving kon vinden. Geen surveillance en/of proces-verbaal. Tijdens de processen in augustus,

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

waarbij hij nog betrokken was als marechaussee, op het kantongerecht te Helmond was hij ook niet meer als getuigen verhoord; wel zijn toenmalige maat Cornelis Leemans. Men zou kunnen veronderstellen dat hij geschorst was en geen werkzaamheden als marechaussee of daarmee in verband houdende mocht uitvoeren. Enig bewijs is daarvoor was nog niet aan te dragen. Daarnaast was hij niet bekend in het bevolkingsregister van Gemert. Om nog onbekende redenen zou de betreffende ambtenaar nalatig kunnen zijn geweest. Een andere reden, dat marechaussee Mokcaarts niet in het bevolkingsregister stond vermeld, maar kort op verschillende adressen in Gemert of omgeving had gewoond.

Terug naar Waalwijk

Daar stond hij dan, Henricus Mokcaarts, aan de Hoge Steenweg te ’s-Hertogenbosch, de plaats waar hij op 12 juli 1862 vanuit Den Helder zich als marechaussee had aangemeld, wachtende op de diligence van de firma H. Bogaerts en Cie dat hem naar Waalwijk zal brengen. Nadat het gezelschap was geïnstalleerd, nam ook de voerman plaats op de bok en het geheel zette zich om drie uur in de namiddag in beweging. In de stad mocht alleen maar worden gedraafd. Weldra de Spoorstraat achter zich te hebben gelaten zette de voerman buiten de stad een flinke vaart in. Aan de rechterzijde, aan de westzijde van het Staatsspoor, zag hij een gloednieuw houten station. Onverschillig zat Henricus Mokcaarts in een hoekje van de diligence, luisterend naar het proestten van de aanwezige jonge dames. De atmosfeer in de diligence was afschuwelijk door de angstvallende gehechtheid van het merendeel van de reizigers, aan gesloten raampjes en hierdoor werd de aanvoer van verse lucht belemmerd. Daarbij kwam nog de damp van verschillende soorten meestal slechte sigaren en kwalijk riekende knaster. Henricus dompelde even weg. Plots werd hij uit zijn dutje wakker geschud, keek naar buiten en zag dat de diligence zojuist Baardwijk binnen reed. Het was ongeveer vijf uur in de namiddag toen de diligence voor de herberg De Gouden Leeuw in Waalwijk tot stilstand kwam. Ladders werden tegen de diligence geplaatst en de voerman klom op de ladder om de bagage van de reizigers, die in Waalwijk achterbleven, op het dak onder een zeil vandaan te halen. Henricus stapte snel uit en nam zijn reiskist in ontvangst, terwijl een licht herfstbriesje van 1868 door zijn dunne haren speelde en keek in het rond. Enige oudere vrouwen met een Brabantse poffer op hun hoofd staarden van dichtbij hem verbaasd aan. Wat moest hij hier in Waalwijk, las hij in hun ogen. Henricus wierp nog een blik naar de paarden die juist verzorgd werden, om daarna naar Raamsdonk verder te draven. Hij nam zijn reiskist op en stapte richting het raadhuis, terwijl de ogen van de vrouwen in zijn rug priemden. Bij het raadhuis gekomen, draaide hij zijn hoofd nog eens, om een minachtige blik in de richting van de vrouwen te werpen. Slaat dan het paadje in, dat ten oosten van het gebouw was gelegen. Langs de marechausseekazerne en gevangenis ging hij op weg naar “zijn” Anna.

Het verdwenen raadhuis met daarachter de marechausseekazerne met gevangenis

Anna Stada hoorde hem aankomen door zijn manier van lopen. Henricus stapte de kamer binnen en drukte Anna zacht tegen hem aan. Zijn mond zocht haar mond en snel waren ze in een vurig samen zijn. Zijn rechterhand kroelde door haar blonde haren. Langzaam ging zijn hand naar beneden en masseerde hij teder over haar mooi gevormde rechterborst. Veel tijd om daarmee verder te gaan had hij niet. Haar man Frederik van der Steen kon ieder moment binnen stormen. Nog vrij onverwacht ging de deur met een ruk open en haar man verscheen in de deuropening. Hij had zijn “vijand” al vanuit de cipierskamer zien aankomen. Zijn gezicht sprak boekdelen, hij was in het geheel niet blij dat Henricus Mokcaarts weer bij hen introk. Anna Stada wilde hem echter graag helpen om een nieuw bestaan op te bouwen en met tegenzin had haar man ermee ingestemd. Henricus was enige maanden daarvoor, op 20 juni 1868, met pensioen gegaan en kreeg daardoor 60 gulden uitgekeerd. Te weinig om daarvan rond te kunnen komen en het was voor hem ook niet mogelijk om vast werk te vinden in zijn laatste standplaats Gemert. Bekend was wel dat hij in 1871 een bedrag van 120 gulden als pensioen zou hebben ontvangen. Na enige weken wat klusjes te hebben uitgevoerd binnen en buiten de woning van de familie Van der Steen en de nodige plezierige uitspattingen met Anna Stada, kreeg hij een baan op de griffie bij griffier Bernard van Roij van Zuijdewijn. Als oud-plaatsgenoot, beiden waren geboren in Haarlem, wilde Van Roij van Zuijdewijn hem wel aan een baantje helpen. Per slot van rekening was Henricus Mokcaarts goed ontwikkeld, had hij een mooi handschrift en beheerstte uitstekend de Nederlandse taal. Ondertussen had de buitenwereld in de gaten dat Anna Stada, zoals een paar jaar eerder het geval was, een betere relatie heeft met Henricus Mokcaarts dan met haar eigen man. De spanningen in het huis van Van der Steen waren te snijden. Frederik van der Steen en Anna Stada kregen steeds vaker en heftiger ruzies over de aanwezigheid van Henricus onder hun dak, mede de oorzaak van al die roddels dat in het kleine stadje Waalwijk de ronde deden. Anna Stada zag op een gegeven moment zelf ook in, dat het zo niet verder kon gaan en na enige dagen nam zij een besluit. Zij verbrak elke relatie met… Henricus Mokcaarts. De op het zijspoor gezette Henricus wilde Anna alleen voor zichzelf hebben, maar Anna ging niet meer op zijn avances in. Zij was geheel van gedachten veranderd om eens samen met Henricus Mokcaarts verder door het leven te gaan. De bom was in de woning van de familie Van der

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Steen tot ontploffing gekomen. Er vielen tussen de ex-geliefden onaangename voorvallen plaats. Het leven werd dan voor hem zo ondragelijk en hij verliet de woning en trok in bij de familie Brands, die ook in Waalwijk woonachtig waren. Henricus Mokcaarts was dan nog steeds werkzaam bij griffier Bernard van Roij van Zuijdewijn. Op een van de dagen in mei 1869 beklaagde Frederik van der Steen bij de griffier over het ongeregelde levenswijze van zijn werknemer Henricus. Deze was enige dagen daarvoor naar het huis van Van der Steen gegaan om nog enig goed en een kistje te halen. Van der Steen voer aan, dat hij nog geld schuldig was. Er ontstond dan weer een twist in het huis, nadat de bewoner hem had beschuldigd zijn vrouw te verleiden. Daarop werd Henricus zo boos, dat hij een pook bij de kachel nam en Frederik van der Steen daarmee bedreigde hem zijn hersens in te slaan. Plots draaide hij zich om, smeet de pook in de hoek en vertrok spoorslags uit de woning van Van der Steen. Nog steeds stapelverliefd op Anna Stada begaf Henricus Mokcaarts zich in de vroege ochtend van 10 juli 1869 naar de woning van de familie Van der Steen. Voor het raam van Anna bleef hij staan, met een pistool in zijn hand, afkomstig van zijn diensttijd als marechaussee. Half smekend zei hij tot haar: Laat u eens zien. Terwijl hij in de richting liep naar de achter de woning staande kippenhok. Hij ontdeed zich daar deels van zijn kleding. Nabij het kippenhok zag wachtmeester Taken, zijn voormalige chef bij de marechaussee, hem gedeeltelijk ontkleed zitten met een pistool in zijn hand. Wachtmeester Takens liet snel kantonrechter, de in Besoijen woonachtige Jacob van Heusden, waarschuwen over dit voorval. De ontredderde Henricus Mokcaarts dreigde zichzelf te zullen doden, zodra “zijn” Anna zich zal vertonen. Zijn oud-chef kalmeerde hem en vertelde dat zijn “geliefde” naar ’s-Hertogenbosch was vertrokken. Bereidwillig liet Henricus het geladen pistool door wachtmeester Takens uit zijn hand nemen. Van de kantonrechter kreeg hij de raad mee om Waalwijk te verlaten. Daarbij beloofde hij Henricus dat hij zijn best zal doen hem een dienst te bezorgen.

Moordaanslag C62

Kantonrechter Jacob van Heusden nam Henricus Mokcaarts drie dagen later mee naar ’s-Hertogenbosch. Terneer geslagen nam hij naast de rechter op de bok plaats. De sjees zette zet zich in beweging, dat voortgetrokken werd door een prachtig opgetuigde zwarte hengst. De kantonrechter had de hulp van zijn halfbroer Willem Constans van Heusden uit ’s-Hertogenbosch ingeroepen. Hij had geregeld dat Henricus een kamertje kreeg op het Tweede Korenstraatje B262. Tevens had Willem Constans van Heusden voor hem in zijn winkel aan de Hinthammerstraat A43 een baantje als boekenverkoper. De in Breda geboren, maar in ’s-Hertogenbosch wonende nog ongehuwde boekhandelaar en uitgever, had een paar maanden daarvoor in deze grafische stad een boekenwinkel geopend. Henricus Mokcaarts werd in ’s-Hertogenbosch als maar depressiever. Hij voelde zich verraden door zijn Waalwijkse “vrienden”. Zij was helemaal niet naar ’s-Hertogenbosch vertrokken. Mensen die zich om hem bekommerden, waren voornemens om alleen Henricus bij Anna Stada weg te houden en hadden daarom een list bedacht om hem naar ’s-Hertogenbosch te laten vertrekken. Dat deze list ook bedoeld was om tegen zichzelf te beschermen, was dan nog niet tot hem doorgedrongen. Zijn gedachten waren te veel bij Anna Stada. Overmand door eenzaamheid en liefdesverdriet zat hij terneergeslagen op zijn kamertje aan de Tweede Korenstraatje. Vaak keek hij naar haar portret, dat hij altijd bij zich heeft gedragen. Ook liet hij haar haarlok alsmaar door zijn vingers glijden. Daarbij gingen zijn gedachten terug naar het voorjaar van 1867 in Boxtel. Zo snel hij in het verleden wegdroomde, kwam hij ook even snel in de werkelijkheid terug. Hij kon zich nog steeds niet verkroppen dat Anna voor haar man had gekozen en niet meer voor hem. Het liefst had zou hij dood willen zijn, maar hij had de moed niet om dat uit te voeren. Zijn gezicht leek nog bleker met zijn baard, dat hij sinds zijn ontslag als marechaussee had laten staan om zijn pokaardig gezicht mee te camoufleren. Met zijn ellebogen steunende op tafel, staande bij het open raam, liet hij zijn handen door zijn dunne bruine haar gaan. Bij het aanhoren van een vrolijk geluid uit het straatje, ging hij uit het raam hangen om met zijn doffe blauwe ogen het geluid te lokaliseren. In de ban van zijn depressieve periode schreef Henricus Mokcaarts de donderdagavond van 26 augustus een kwetsende brief naar Anna Stada. Bij de brief voegde hij een deel van haar haren bij die hij in Boxtel van haar had ontvangen. De volgende dag in de vroege ochtend bracht hij deze brief naar het postkantoor aan de Postelstraat H238, dat daar sinds eind juli was gevestigd. Voor het huis van de heer Douaij, dat naast het postkantoor stond, hield hij even stil. Veel zin om de verzending te betalen had hij niet. Hij dacht erover na om de brief ongefrankeerd naar Waalwijk te versturen, zodat zij de verzending voor haar rekening zal moeten nemen. Henricus liep verder en ging het postkantoor binnen. Er waren geen mensen aanwezig die bediend moesten worden. De postbeambte mompelde iets binnensmonds toen hij hem benaderde en overhandigde de brief. Kost vijf cent, zei de beambte hem, terwijl hij op zijn zakhorloge keek. De beambte nam dan de betreffende stempel in zijn hand en na het indrukken op een door inkt doorweekte kussentje liet hij de stempel met een ferme klap op het hoofd van koning Willem III neerkomen. Anna Stada, die tot op die dag niets meer van hem had vernomen, kreeg deze brief op zondag 29 augustus door de weduwe Van der Lee in haar handen gedrukt. Zij las de brief waarin Henricus zich kwetsend uitliet en vond daarbij ook nog een stukje blonde lok dat zij eens aan hem had gegeven. Terwijl Anna Stada zijn brief op die zondag las, was die dag voor Henricus Mokcaarts een hel. De volgende ochtend kocht hij in het winkeltje van Willem en Henri van der Meulen aan de Hinthammerstraat C67 twee pistolen, een doosje slaghoedjes en enig kruid. Hij had twee pistolen nodig in het geval er een zou weigeren. De dag daarop kocht hij bij Van der Meulen nog hagel van nummer vier. Als oud-marechaussee wist hij precies wat hij moest aanschaffen. Maar wat was hij van plan? Op dinsdag 31 augustus vroeg hij aan zijn werkgever Van Heusden of hij de volgende dag één uur later in de winkel zou mogen komen dan gebruikelijk. Hij zou op die woensdag en daarna niet meer komen opdagen. Iets voor vijf uur in de namiddag vertrok hij te voet vanuit ’s-Hertogenbosch naar Waalwijk, bij zich hebbende twee

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

pistolen. Het was een ietwat bewolkt en de gevoelsmatige temperatuur was ongeveer zeventien graden. Gedurende de gehele weg waren zijn gedachten op de komende avond gericht; hij had weinig of geen oog voor de omgeving en ontweek zoveel mogelijk de bevolking van de plaatsen waar hij doorheen liep. Wanneer hij de Baardwijkse Overlaat achter zich had gelaten, gelegen tussen het huidige Drunen en Waalwijk, verliet hij de eeuwenoude Langstraatweg. Henricus vervolgde verder zijn weg via de honderd meter noordelijk gelegen Winterdijk, dat bescherming bood tegen het hoge water voor de toenmalige zelfstandige dorpen Baardwijk, Waalwijk en Besoijen. De wijzers van de klok van het slecht onderhouden hervormde kerkje van Baardwijk wezen bijna kwart voor acht aan, toen als Henricus deze passeerde. Achter Baardwijk, onder aan de Winterdijk tussen de langs de dijk staande struiken, laadde hij zijn pistool, één met hagel en één met een kogel. Een licht briesje uit het noorden speelde met de bladeren van de struiken. Op dat moment had hij nog steeds de intentie om zichzelf voor de voeten van Frederik van der Steen en diens vrouw Anna Stada van het leven te beroven. Dan liep hij verder, richting Waalwijk. Hij schatte dat het ongeveer negen uur moest zijn wanneer hij nabij de woning van Van der Steen was aangekomen. In de tuin achter de gevangenis bleef hij met zijn rug tegen de heg wachten. Over een goed half uur, zou Van der Steen, nadat hij met zijn hond had gewandeld, naar de geitenstal lopen om daar de hond voor de nacht vast te leggen. Tijdens het wachten nam hij wederom de marechausseekazerne met gevangenis in ogenschouw. Het waren twee gebouwen onder één kap. Op de begane grond bevonden zich de cellen, een cipiers- en wapenkamer. Boven bevonden zich zes slaapvertrekken, ingericht voor de zes aanwezige marechaussees. In de lichte schemering van de avond hoopte hij dat niemand hem daar zo zag staan. Plots hoorde en zag Henricus Mokcaarts, na ruim een half uur wachten, dat Frederik van der Steen naar de geitenstal liep. Henricus begaf zich snel naar het hekje van de tuin. Toen Van der Steen uit de stal kwam, riep Henricus hem toe met de woorden: Hier is de man met de luizen, die komt u nog eens begroeten. Terwijl hij naar Van der Steen liep, riep Van der Steen hem toe: Zijt gij weer daar rakker. Dan verloor Henricus Mokcaarts zijn evenwicht. Al struikelend liep hij nog twee passen en het pistool dat hij in zijn hand had en waarvan de haan was overgehaald ging af. Iets over half tien klonk er een schot. Nadat het schot was afgegaan, klonk er een doodskreet door de donkere avond. Henricus vluchtte in de richting van de tuin van de wachtmeester Takens. In zijn haast verloor hij daarbij zijn pet. Nog op de buitenplaats van Van der Steen bevindende hoorde hij veel leven en rumoer. Nadat de cipier zijn woning had verlaten, hoorde zijn vrouw een schot en een doodskreet. Vanuit de gang van haar woning zag zij haar man op de grond vallen. Zij rende naar hem toe en hoorde nog de stem van Henricus Mokcaarts, die zij overigens niet zag, zeggen: Jij ook varken. Er gebeurde verder niets.

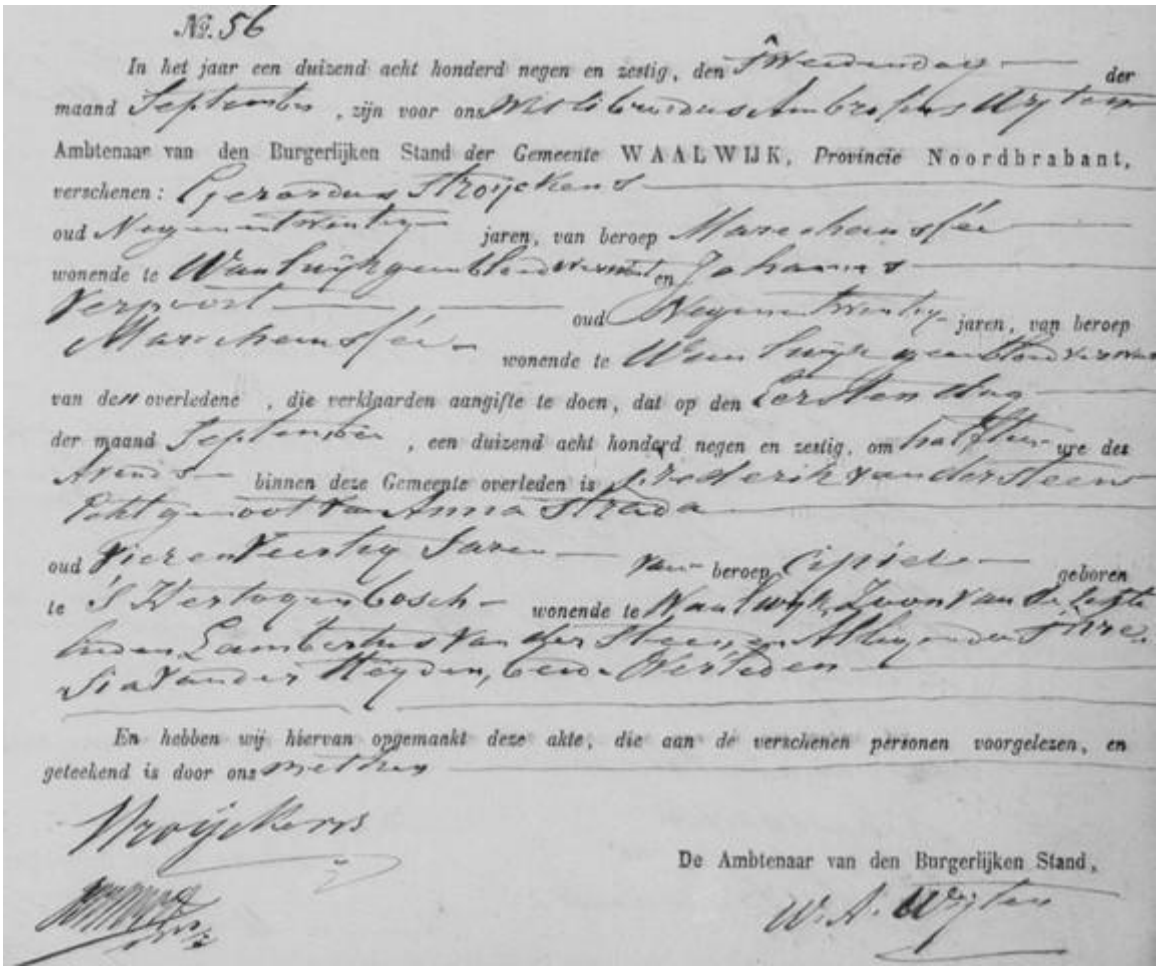
№ 56

In het jaar een duizend acht honderd negen en zestig, den Woensdag der maand September, zijn voor ons Mr. Cornelis Ambrosius Wijsen Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der Gemeente WAALWIJK, Provincie Noordbrabant, verschenen: Gerardus Stroijekens oud Negenentwintig jaren, van beroep Marechaussee wonende te Waalwijk en Johannes Verpoort oud Negenentwintig jaren, van beroep Marechaussee wonende te Waalwijk als aangestaande vrienden van den overledene, die verklaarden aangifte te doen, dat op den Eersten dag der maand September, een duizend acht honderd negen en zestig, om half tien uren binnen deze Gemeente overleden is Frederik van der Steen echtgenoot van Anna Stada oud Vierentwintig Jaren van beroep Cipier geboren te 's Hertogenbosch wonende te Waalwijk, zoon van de laatste ouders Lambertus van der Steen en Alegonda Stroes, Staande Heyden, ten Oosten

En hebben wij hiervan opgemaakt deze akte, die aan de verschenen personen voorgelezen, en geteekend is door ons met hen

Stroijekens

De Ambtenaar van den Burgerlijken Stand,

W. A. Wijsen

Overlijdensakte van Frederik van der Steen.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Frederik van der Steen was op de buitenplaats zodanig door een pistoolschot getroffen, dat hij weinige ogenblikken daarna kwam te overlijden. Anna Stada sleepte het lijk van haar man van de open plaats tot de achterdeur van de binnenplaats bij haar woning. Met behulp van wachtmeester Takens, die op het geluid van het schot en geschreeuw naar buiten was gegaan, had samen met Anna het lijk van haar man naar binnen gedragen. Het kwam in die tijd nog regelmatig voor, dat mensen de lijken van de plaats van het misdrijf al weghaalden en zelfs al aflegden, voordat de medici en politie aan de pas waren gekomen. Wat later op de avond kwamen, door de marechaussee ontboden, kantonrechter Van Heusden en geneesheer Johan Caspar Torman uit Sprang bij het huis van Van der Steen aan. De op 29 oktober 1806 in Rotterdam geboren geneesheer Torman constateerde de dood. De dood was veroorzaakt door een schotwond met een kogel van klein kaliber. Het kogeltje was via zijn rechterborst in zijn lichaam gegaan op een afstand van achttien centimeter van het sleutelbeen. Vervolgens tussen de ribben en de pleura costalis borstwand, het gedeelte van het borstvlies dat aan de binnenkant tegen de ribben ligt, onder de rechterlong even beneden de punt van het hart was doorgegaan; de onderste kant van de linkerlong op twee plaatsen had doorboord en na het onderste gedeelte van het linkerschouderblad verbrijzeld te hebben, zich even beneden hetzelfde tussen de ribben ruimte in een rechtstandige richting een uitweg had gebaand. De dood moest volgens geneesheer Torman, nagenoeg direct zijn ingetreden. Daarbij moest het schot op enige afstand zijn afgevuurd, doordat de kleren van het slachtoffer niet waren geschroeid en de borstspieren rondom de wond een gewone kleur vertoonde. Ongeveer twee uur in de nacht meldde Henricus Mokcaarts zich vrijwillig bij de kazerne van de marechaussee en werd hij meteen in hechtenis genomen. Alle marechaussees stonden rondom de verdachte; wachtmeester Takens, waarvan zijn neus door dit voorval nog spitser leek te zijn geworden dan het al was, Hendrik Steinz, Philip Christiaen Sausenthaler, Pieter Adriaanse, Gerardus Struijcken en Johannes Verpoort die sinds enige wegen vanuit Heusden in Waalwijk was gestationeerd. Men vond bij de verdachte een pistool met hagel en kruid geladen, evenals een pakje kruid, een pakje hagel, een doosje slaghoedjes en een kruidmaatje. Bij de vraag hoe hij aan het pistool was gekomen, antwoordde Henricus Mokcaarts: Ja, het zit zo, ik heb op Van der Steen geschoten. Daar vernam hij ook dat Van der Steen door zijn toedoen was overleden. Om half drie in de nacht werd hij naar zijn cel gebracht, waar ook Willem van der Schans zich bevond, die de vorige dag om kwart voor elf als laatste door Frederik van der Steen in de cel was opgesloten. Terwijl Henricus de handen door zijn dunne haar liet glijden, dacht hij na over zijn gruwelijke daad, dat hij deze nacht had gepleegd. De volgende dag werd er een bevel uitgegaan van voorlopige aanhouding afgegeven door de Officier van Justitie uit ’s-Hertogenbosch. Nadat Van der Schans om elf uur in de morgen was vrijgelaten door de plaatsvervangende cipier en wachtmeester Jan Takens, ging men op de plaats van het misdrijf een onderzoek instellen. Het was iets frisser dan de vorige dag doordat het wat had geregend, was de vochtigheidsgraad veel hoger. Henricus liep geboeid tussen de twee marechaussees naar de plek des onheils. Op de bleek, bij de woning van Van der Steen, vond men een gedeelte van het pistool terug waarmee Frederik van der Steen mee was gedood. Henricus Mokcaarts kon niet verklaren hoe de loop van het pistool daarvan was weggeraakt. Hij wees ook de plek aan waar hij was gestruikeld en het pistool was afgegaan. Na een dag van onderzoek werd Henricus Mokcaarts op vrijdag 3 september om half acht in de morgen onder leiding van marechaussee Cornelis Hoefnagel overgebracht naar het Huis van Bewaring in ’s-Hertogenbosch. Een bezigheid dat Henricus weleer ook pleegde te doen. Om klokslag twaalf uur was hij in het Huis van Bewaring ingeschreven en overgenomen door de directeur.

Het bevel tot voorlopige aanhouding van 2 september werd op 7 september door de arrondissementsrechtbank van ’s-Hertogenbosch en raadskamer bekrachtigd.

Huis van Bewaring aan de Sint Jorisstraat in ‘s-Hertogenbosch

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Tevens werd er een weer signalementkaart van hem aangelegd, waaruit hier dan duidelijk bleek dat hij maar 1,65 meter groot was, en er verder als volgt uitzag:

- Aangezicht: ovaal kleur: bleek
- Voorhoofd: hoog neus: gewoon
- Mond: gewoon kin: rond
- Ogen: bruin wenkbrauwen: bruin
- Haar: donker baard: bruin

De pers
Op maandag 4 september meldde in de geboortestad van Henricus Mokcaarts verschijnende Opregte Haarlemsche Courant, een kort berichtje over de moord in Waalwijk. Het was dan ook niet denkbeeldig, dat menig Haarlemmer ook de dader wist te herkennen. Maria Jacoba van Sluijters, ex-vrouw van Henricus Mokcaarts, zou mogelijkerwijs al dat achterklapse geroddel uit het verleden niet meer hebben kunnen verdragen. Niet veel later werd zij op 15 september 1869 in het Bevolkingsregister van Amsterdam ingeschreven. Zij was wat later weer naar Haarlem teruggekeerd, waar zij op 11 september 1912 om acht uur ’s avonds in het Diaconessenhuis gelegen aan Hazepaterslaan 24 was overleden. In haar overlijdensakte stond vermeld dat zij wettig was gescheiden van Henricus Josephus Johannes Mokcaarts. Een zeer groot aantal toenmalige Nederlandse kranten maakten diverse keren melding over deze moord. Bij het lezen van de betreffende artikelen zou men geneigd zijn te denken, dat het slachtoffer op meerdere plaatsen moet zijn geraakt en op verschillende tijdstippen zijn overleden. Een greep uit de toenmalige dagbladen. De Noordbrabanter schreef het volgende: Het schot viel terwijl de verslagene zijn hond naar achter bragt en trof hem in de linkerzijde, zoodanig, dat hij zeer spoedig den laatsten adem uitblies. De Bredasche Courant, tekende weer een andere versie over de moord: F. van der Steen, cipier aldaar, door een pistoolschot in de borst te hebben getroffen aan de gevolgen daarvan deze onmiddellijk is overleden. Een krant buiten de provincie Noord-Brabant, de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, had zelfs twee versies van deze moord. In de eerste versie van september werd daar over geschreven: ongelukkigerwijze afgang en het schot Van der Steen zoodanig in de buik trof, dat hij onmiddellijk dood nederviel. Een tweede versie over deze moord verscheen op 15 december in deze krant, vlak voor het proces, met de nodige eigen impressie van de verslaggever dat luidde: Mockaarts was vroeger in de kost bij Van der Steen en had dienst echtgenoote intieme betrekkingen aangeknoopt, waarom hij dat huis moest verlaten. Hij geeft voor, dat hij zich daarom in tegenwoordigheid der vrouw heeft willen doodschieten en tot dat einde van Van der Steen aanbelde in de meening dat de vrouw zoude voorkomen. Hij liep op den persoon die opende toe, maar struikelde naar zijn voorgeven, waarbij het schot afging en Van der Steen, die open had gedaan, zoodanig in de borst verwondde, dat deze in weinig oogenblikken een lijk was. Het Schager Courant, had weer een andere versie cipier het huis van bewaring te Waalwijk op de buitenplaats van gemeld huis zoodanig door een pistoolschot getroffen, dat hij weinige dagen daarna overleed. Door overijverigheid van een van de journalisten, mogelijk uit Waalwijk afkomstig, van de Provinciale Noordbrabantsche en ’s-Hertogenbossche Courant, verscheen zijn verslag over deze moord, in verkorte versie dan welke was aangeleverd, pas op dinsdag 7 september. Wat had deze krant aan haar lezers kunnen vertellen over deze moord. Waalwijk - Een vreselijke misdaad is gisteravond ongeveer ten tien ure alhier gepleegd. De cipier der Kantonale gevangenis Frederik van der Steen, is op de plaats der kazerne van de Koninklijke Marechaussee alhier doodgeschoten door Hendrik Mokcaarts, gepensioneerde marechaussee te Den Bosch, zijn vroegere kostganger, die expres uit de stad die avond was overgekomen om den gruwelijke moord te plegen. Wetende dat de cipier voor het naar bed gaan telken avonden zijn hondje in een schuurtje bracht, heeft hij die gelegenheid afgewacht om hem te vermoorden. Op last van de officier van justitie en in zijne tegenwoordigheid als ook van de kantonrechter van Waalwijk, is de lijkschouwing des anderendaags gedaan door de heren L.G. van Heijst, med. docter alhier en J.C. Torman, genees-, heel- en verloskundige te Sprang, waaruit gebleken is, dat de kogel door de rechterzijde is ingedrongen onder het hart, daar de grote stamvaten heeft verscheurd en door de linkerlong heen aan de achterste linker borstvlakte is uitgegaan. De dood was instantenal, de overledene is den namiddag, gevolgd door de hoge marechaussee en verschillende burgers, ter aarde besteld; de dader is des andere daags, onder begeleide zijne vroegere wapenbroeders, naar het huis van arrest te Den Bosch overgebracht. Zoals gewoonlijk bij dergelijke misdaden waar diefstal het doel niet is, is hier weder een vrouw in ’t spel.

Op 4 december moest een andere Brabantse krant De Noordbrabanter voor het proces op 12 december nog zijn verleden in geuren en kleuren het gebeuren aan haar lezers vertellen. Den Bosch – Tot welke rampzalige gevolgen het toegeven aan zijne hartstochten leiden kan, in stede van driften te beteugelen leert ons wederom het droevige voorbeeld van H.J.J. Mokcaarts, gepensioneerd marechaussee, geboren te Haarlem, laatstelijk bediende bij een boekhandelaar te ’s-Hertogenbosch. Voormelde Mokcaarts was een persoon, die niet alleen gedurende zijn diensttijd door zijn brave en oppassend gedrag zich de achting en het vertrouwen van zijn superieuren had verworven, maar ook, toen hij daarop gepensioneerd werd van zijn verschillende patroons de vleiende loffelijke getuigenschriften heeft ontvangen omtrent zijn handel en wandel. Wij hebben slechts één opmerking op het hierboven vermelde. Gedurende zijn verblijf in Waalwijk was hij in de kost geweest bij Van der Steen en gedurende die tijd schijnt hij liefdesbetrekkingen te hebben aangeknoopt met diens echtgenote. Deze relatie is gedurende drie jaar voortgezet. De

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

beledigde echtgenoot evenwel, schijnt ten laatst achterdocht te hebben opgevat over de ontrouw van zijn vrouw en van dat ogenblik was de rust in zijn leven verstoord. De hevigste tonelen ontstonden van nu af aan tussen de beledigde echtgenoot en Mokcaarts, tengevolge waarvan ook de verstandhouding tussen de laatste en de vrouw van de eerste werd afgebroken. De briefwisseling tussen Mokcaarts en vrouw Van der Steen gevoerd is een sterksprekend bewijs van de hevigheid en de hartstocht, waarin hij was ontvlamd. Mokcaarts had reeds meermalen en in zijn correspondentie en in mondelinge gesprekken met verschillende personen onderhouden, als zijn onveranderlijk besluit te kennen gegeven, dat het leven hem ondragelijk was geworden, sedert zijn relatie met vrouw Van der Steen op vijandige wijze waren afgebroken, en dat hij, om die reden, zich voor de voeten van de vrouw Van der Steen, door zelfmoord het leven wilde benemen. Op den 10de juli zat hij dan ook bijna geheel ontkleed achter het huis van Van der Steen, met een geladen pistool in zijn hand, ten einde zich dood te schieten, zodra vrouw Van der Steen zich buiten haar deur mocht vertonen. Deze laatste vertoonde zich gelukkig niet. Hij had verder verschillende strooibiljetten rondom zich op de grond liggen, waarin hij op zeer sentimentele wijze zijn verstoorde levensgeluk als de oorzaak van zijn zelfmoord aangaf. Mokcaarts is vervolgens door enige zijner vorige krijgsmakkers tot bedaren gebracht en naar huis gegaan, hoewel hij in zeer opgewonden, ja aan krankzinnigheid grenzende toestand was. Na zich de 30ste augustus pistolen, kruid, hagel, enzovoorts aangeschaft te hebben, is hij met twee geladen pistolen in de handen achter de woning van Van der Steen te Waalwijk het ogenblik blijven afwachten tot vrouw Van der Steen zich buiten haar huis zou vertonen, ten einde zich alsdan onmiddellijk door een pistoolschot te doden en voor de voeten van het aangebeden voorwerp zijner liefde te sterven. Doch, toen zich Van der Steen zelve het eerst aan de deur vertoonde, wilde hij, denkende dat het diens vrouw was, naar haar toegaan om zijn noodlottig voornemen ten uitvoer te brengen, docht struikelde toevallig over een zonnebloem, waarop het pistool, tengevolge een door zijn val veroorzaakte krampachtige samentrekking van de handspieren, ongelukkig afgang en de borst van Van der Steen jammerlijk met een kogel werd doorboord. Mokcaarts droeg steeds haar portret benevens een haarlok op het hart. De droevige zaak van H.J.J. Mokcaarts, zal donderdag de 12de december voor het Provinciaal Gerechtshof in deze stad worden behandeld. Naar wij vernemen heeft jonkheer J.L. Kuijper, advocaat alhier, de verdediging van Mokcaarts op zich genomen. Wat was de waarheid van alle publicaties in de kranten over deze moord die door Henricus Mokcaarts was gepleegd? Uiteraard kwam op deze publicatie een reactie in de vorm van een ingezonden brief, dat in dezelfde krant op 11 december was opgenomen. Deze brief was afkomstig van een Waalwijker waarvan de naam niet bekend was. Wat had deze brief voor verrassing te melden, geschreven door een persoon die Henricus Mokcaarts niet eens persoonlijk heeft gekend. Had hij alle roddels, die in Waalwijk de ronde deden, op een hoopt gegooid en Anna Stada daardoor in bescherming te hebben genomen. Ik was er stellig van overtuigd, dat een streng katholiek persoon en die niets van de protestante religie moest weten, deze ingezonden brief op 8 december thuis in Waalwijk heeft geschreven. Of… had hij daarnaast een oogje op deze jonge knappe blonde weduwe? Waalwijk – In uw Courant, lees ik een artikel, dat hier veel opzien gebaard heeft, te meer daar het in uw Courant, gevonden werd. Uwe goede trouw trekt hier niemand in twijfel, maar vermoedelijk is u de dupe geweest van iemand die, onder de schijn van een zedenlesje te geven, een ongelukkige en bedroefde weduwe voor het publiek aan de kaak stelt, en zich zoekt te dekken door de woorden “het schijnt” waarvan het publiek gewoonlijk de kracht niet verstaat. Wat de lofuitingen aangaat die aan Mokcaarts toegezwaaid worden, die laat ik voor hetgeen ze zijn. Ik heb de man persoonlijk niet gekend, mogelijk zijn ze gegrond geweest, want in het tegenovergestelde geval zou Van der Steen, die katholiek en zeer godsdienstig was, hem niet in de kost gewild hebben. Maar men kent iemand niet goed, of men moet er mede gedeeld of een ton zuurkool mee gegeten hebben, zegt een spreekwoord. Het artikel luidt verder “gedurende zijn verblijf te Waalwijk was hij in de koste geweest bij Van der Steen”. Dat is waar, maar slechts voor enige tijd was hij daar opgenomen, omdat hij geen ander kosthuis kon vinden. In die tijd is hij nog ongeveer drie maanden ziek geweest en werd met alle attentie opgepast door Van der Steen en zijn vrouw. Dit bewijst voor zijn dankbaarheid. Nu begint het ‘schijnen’. “Gedurende die tijd schijnt hij liefdesbetrekkingen te hebben aangeknoopt ‘met diens echtgenote’ en die relatie is gedurende drie jaar voortgezet”. Welk bewijs is daarvoor aan te voeren? Nauwkeuriger zou geweest zijn: in die tijd schijnt het, dat Mokcaarts een hartstochtelijke liefde voor de vrouw heeft opgevat, maar het schijnt, dat de vrouw daarvan niets heeft willen weten. En het schijnt, dat zij haar man heeft ingelicht van deze last, die zij van de kostganger had en het schijnt dat hij daarom heeft moeten ruimen. Iedereen toch kan getuigen, dat Van der Steen met zijn vrouw in de volmaaktste harmonie leefde, niettegenstaande zij in geloof verschilden. Wat ook nog daaruit blijkt, dat hij bij testament zijn vrouw als enige erfgenaam benoemd heeft. “De hevigste toomden ontstonden daardoor tussen de beledigde echtgenot en Mokcaarts. Is dit te verwonderen? Zou dit niet het geval zijn met elke echtgenoot, die zijn vrouw liefheeft en hoogacht? De briefwisseling tussen Mokcaarts en vrouw Van der Steen”, is onjuist gezegd. Vrouw Van der Steen heeft nooit een brief aan Mokcaarts geschreven, dit is een sterksprekend bewijs, dat Mokcaarts geen brief in zijn bezit had. Toen men hem daarnaar gevraagd had, heeft hij gezegd er wel ontvangen maar ze verscheurd te hebben. Het zal toch iedereen onwaarschijnlijk voorkomen, dat hij alle brieven zou verscheurd hebben van haar die hij zo hartstochtelijk zocht. Dat hij, zoals gemeld is “haar portret benevens een haarlok op zijn hart droeg.” De 13de juli zat hij achter het huis van Van der Steen met geladen pistool ten einde zich dood te schieten. Hier werd destijds gezegd dat hij toen reeds dreigde, wat hij 30 augustus geëffectueerd heeft. Dit is zeker dat hij voor enkele dagen in verzekerde bewaring gehouden is en men hier in de stellige verbeelding verkeerde, dat hij als schuldig aan die bedreigingen, naar ’s-Hertogenbosch zou zijn getransporteerd, maar later is gebleken dat hij zelfs

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

gerecommandeerd is als bediende bij een boekhandelaar te ’s-Hertogenbosch. Wat nu het feit betreft van 30 augustus, daarover zal het hof weldra beslissen. Uit het visum repertum en uit de richting van het schot zal wel blijken of het geweest is van iemand die staande op zijn slachtoffer mikt, of wel een iemand, die toevallig over een zonnebloem struikelt, welke in de gehele hof niet aanwezig was. Dit wordt hier gezegd als bewezen uit het onderzoek in loco, dat de dader geposteerd stond, niet bij het huis maar bij het schuurtje, enige passen van het huis verwijderd waar hij van vroeger wist dat gewoonlijk Van der Steen en niet zijn vrouw ’s avonds zijn hond bracht. En dat het schot eerst gelost is, toen Van der Steen zijn hond geborgen en het deurtje dicht gemaakt te hebben, omkeerde om naar huis te gaan, zodat hij niet in de borst, maar in de rechterzijde werd getroffen. Ten slotte is het misschien ook dienstig dat het publiek dit weet. Mokcaarts is protestant en was de lieveling van de invloedrijke protestanten je zult denken een vreemde smaak, maar over een anders smaak kan men niet oordelen en het artikel in de Noordbrabanter en in het Provinciaal blad, denkt men hier dat slechts in de wereld gestuurd is om, de publieke opinie te beïnvloeden. Van der Steen was een goed katholiek, deed zijn plicht en hield zich schier met niemand op en was daarom ook niet de vriend van de meeste kazerne-bewoners. De vrouw heeft, in het oog onze verdraagzame protestanten, een onvergeeflijke iets misdaan. Enige weken vóór het noodlottige geval van haar man, had zij zich aangemeld om katholiek te worden. Ik vroeg me hierbij wel af, hoe en waar de journalisten en/of redacties van de kranten aan hun gegevens kwamen. Van de journalisten zouden eventuele burgers van Waalwijk als bron kunnen hebben gediend. Vergeleek men de schrijvende pers met de rechtbankverslagen, dan zat in de krantenverslagen een grote kern van waarheid. Het intrigeerde me, dat ik er nog niet ben achter gekomen wie deze onbekende persoon was die de ingezonden brief heeft geschreven. Een gewone burger van Waalwijk was het zeer zeker niet geweest, wat men kon aantonen aan de woordkeuzes. Zou men deze persoon in de wereld van geneeskundige of juridische richting moeten zoeken? De woorden visum repertum, die gebruikt werden bij juridische verslagen, wilde zo goed als zeggen: schriftelijk verslag van een onderzoek van een lijkschouwing. Dat Anna Stada naar het katholieke geloof was overgegaan was bekend aan de hand van vermelding RK achter haar naam in het bevolkingsregister van Waalwijk. Daarnaast zou de onbekende briefschrijver, zoals hij beaamde Henricus Mokcaarts nimmer heeft ontmoet, toch op een of andere manier goed op de hoogte moet zijn geweest. Ervan uit gaande dat Henricus Mokcaarts na 2 mei 1866 bij de familie Van der Steen wegens zijn ziekte daar ongeveer drie maanden heeft gewoond, was aan de hand van de gevonden gegevens geheel wel mogelijk.

Het proces

Gezien het requisitoir van de procureur-generaal, bij monde van de advocaat-generaal mr. Polis, toegelicht en ondertekend aan het hof overgegeven luidde: Gezien het bevelschrift op 30 oktober 1869 in raadkamer uitgevaardigd, door de arrondissementsrechtbank te ’s-Hertogenbosch waarbij de zaak van en tegen Hendrik Josephus Johannes Mokcaarts, zich thans in hechtenis bevindende in het huis van bewaring aldaar, naar hem procureur-generaal is verwezen. Gezien de overige stukken van den proces. Overwegende, dat daaruit ontstaat, dat tegen de genoemde beklaagde genoegzame bezwaren voorhanden zijn, als zoude hij zich hebben schuldig gemaakt aan moord. Op 10 november werd de zaak naar de openbare terechtzitting verwezen en deze werd op 12 december behandeld. Er werden daarbij negen getuigen verhoord. De verdachte beweerde voor de rechtbank, dat hij op die dag depressief was geweest, uit ’s-Hertogenbosch naar Waalwijk was gegaan. Daar heeft hij zijn pistool geladen met het plan de huisvrouw van Van der Steen daarmee te bedreigen. Van der Steen heeft zich naar hem, toen hij naar buiten was gekomen, in beledigende zin uitgelaten. Henricus Mokcaarts had naar hem toe willen gaan, en was in een plant of in een frambozenstruik blijven haken, waardoor het pistool was afgegaan. Helaas voor hem had de marechaussee geen enkel struikelobject kunnen waarnemen. Op de plaats waar Henricus zou zijn gestruikeld, bevond alleen een struikje goudbloemen ter hoogte van een voet. Daarin kon de beschuldigde onmogelijk met zijn voet in kunnen blijven haken. De reconstructie op de plaats van de moord wees alles in zijn nadeel. De procureur-generaal rekwireerde de beklaagde schuldig te verklaren aan manslag met voorbedachte raden of moord en hem te dier zake te veroordelen tot de straffe des doods. De pas 24-jarige jonkheer mr. Jean Louis Edouard Marie de Kuijper, zoon van de oud-raadsman en oud-burgemeester van ’s-Hertogenbosch en oud-gouverneur van het Hertogdom Limburg Eduard Josephus Corneille Marie de Kuijper en Veronica Cornelia Huberta Smits van Eckart, trad op als raadsman van de verdachte. In alle opzichten een invloedrijke familie. Deze jonkheer wees op het onberispelijke levensgedrag van de beschuldigde, zowel gedurende zijn diensttijd als daarna. Wegens lichaamsgebreken heeft hij de dienst moeten verlaten, waarvan al zijn patroons op loffelijke wijze getuigden. Uit dit gunstige levensgedrag putte de raadsman een krachtig argument om het betoog te leveren, dat de animus occidendi de opzet hebben om iemand te doden, welke een intern feit was alleen uit de omstandigheden op te maken, niet op het ogenblik van het plegen van het misdrijf bestond. Vervolgens beweerde zijn jonge raadsman, dat de verstandhouding tussen de vrouw Van der Steen en de beschuldigde uit dit proces gebleken daadzaken luce clarius was; ter adstructie hiervan werden vijf argumenten aangevoerd. In deze verstandhouding lag de reden en betekenis van de voorgenomen zelfmoord van de beschuldigde. Zonder deze relatie zou die wanhopige daad alle raison d’être hebben gemist. Verder werd betoogd, dat het voornemen, dat bij de beschuldigde bestond om zich van het leven te benemen, kon worden afgeleid, zowel uit de brieven aan verschillende personen gericht, alsook uit het voorval op 11 juli laatst leden heeft plaats gegrepen, terwijl de bedreiging, welke door de beschuldigde tegen de verslagenen zou zijn geuit slechts uit een enkel getuigenis bleek. Veel, zeer veel, zo vervolgde de verdediger, hing er in deze af van subjectieve appreciatie, op vele vragen

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

moest zowel aanklager als verdediger het antwoord schuldig blijven, door de duisternis die heerste toen het jammerlijke voorval plaats greep, alsook wegens het opgewonden en zenuwachtige gemoedstoestand van de beschuldigde, waar in al zijn opgaven alleen zo nauwkeurig mogelijk waren zonder het tot volkomen zekerheid te kunnen brengen. Ten slotte wees de verdediger, in een zo duistere zaak als de onderhavige, waar vruchteloos getracht werd de lichtstraal op te sporen, die de nevel deed wijden op de rechtsregel. Nadat iedereen zijn woord had gedaan, stelde de rechterbank voor om op 23 december met het vonnis te komen. De rechtszaal begon vol te lopen. Anna Stada was ook aanwezig evenals enkele oude vrienden van Henricus Mokcaarts uit Waalwijk. Ondanks de verdediging van de verdachte en zijn raadsman, achtte het gerecht de opzet van de doding bewezen. Alle bezoekers in de rechtszaal wachtten gespannen af wat het vonnis zal zijn. Vervolgens kwam de uitspraak van het vonnis. Het gerecht veroordeelde de verdachte tot… de doodstraf. Deze straf zal worden uitgevoerd aan de galg op een der openbare pleinen binnen de gemeente van ’s-Hertogenbosch. De Provinciale Noordbrabantsche en ’s-Hertogenbossche Courant, maakt de volgende dag een impressie van de uitspraak van het arrest: …de heer voorzitter mr. Versfelt spraak gevoelvolle woorden tot den veroordeelde; hoewel er alstoen eene treurige stilte in de gerechtszaal heerstte. De katholieke Amsterdamse krant De Tijd, dat op 17 juni 1845 in ’s-Hertogenbosch het levenslicht zag, plaatste enige dagen later het vonnis. Men citeerde uit de mond van Johan Versfeld, op 26 mei 1805 in ’s-Hertogenbosch gereformeerd gedoopt, het volgende: de waarnemende voorzitter bij het Provinciaal Hof te ’s-Hertogenbosch mr. Versfelt de veroordeelde opmerkzaam, hoewel men in het land algemeen tegen het uitvoeren van doodvonnissen was, en niet dan in zeldzame gevallen tot uitvoering besloten werd, hij de veroordeelde niet te vast vertrouwen mocht hebben op de gratie, die alleen door de koning kon gegeven worden, maar dat hij beter zou doen zich voor te bereiden op het geval dat het uitgesproken vonnis moest worden uitgevoerd. Laconiek werd deze veroordeling in diverse kranten vermeld. Hoeveel mensen hadden van deze zaakkennis genomen? De uitspraak geschiedde in tegenwoordigheid van het personeel volgens een voorgeschreven wet. De veroordeelde scheen er ook niet veel mede te doen hebben en toch werd Mokcaarts ter dood veroordeeld. Vanwaar die onverschilligheid bij het publiek, vanwaar de dat kille en laconieke houding van de rechtszitting? Volgens het geweten van het volk durfde men de uitspraak van de doodstraf niet meer te voltrekken. Ook dat men zeker weet, dat er gratie zou komen op het verzoek van de veroordeelde, op een zegeltje van 21 cent geschreven en aan de koning ingediend. Nog dezelfde dag was cassatie aangetekend en verzonden op 3 januari 1870 naar de Heren Hoge Raad in ’s-Gravenhage. Was zijn raadsman De Kuijper niet te jong om deze belangrijke zaak te verdedigen? Was de verdediging, voor zover men deze kende, voor die periode goed gevoerd? Een nadeel voor de verdediging was, dat het betreffende lijk al voor de autopsie naar binnen was gebracht. Het bleek regelmatig voor te komen dat mensen de lijken van de plaats van het misdrijf weghaalden en deze zelfs al aflegden. Medici en politie waren er dan nog niet aan te pas gekomen om enig onderzoek te kunnen verrichten. Zou inwendige bloeding de doodsoorzaak kunnen zijn geweest? De getuigenverklaring van Anna Stada, was in het nadeel van de verdachte. Dat zij later die zaken in haar voordeel omdraaide, zoals haar portret en haarlok, was begrijpelijk. Maar of dit van enig invloed zou hebben gehad voor het vonnis, was niet met zekerheid te zeggen. De brief van een onbekende schrijver, dat op 11 december 1869 in De Noordbrabanter was opgenomen, was ook niet in het voordeel van de verdachte. Ik vroeg mij af, of het vonnis dat later die maand zou worden uitgesproken, daardoor niet was beïnvloed. Het was heel lastig om na zo’n lange tijd dat vast te kunnen stellen. Bleef het nu bij een interpretatie. Wat ik geheel miste in deze procesvoering was de vraag waarom de familie Van der Steen de van moord verdachte Henricus Mokcaarts vanaf oktober 1868 weer onderdak heeft verleend? Ook in de brief van 11 december 1869 werd daarover met geen woord gerept. Heel eigenaardig, na al die avances van de verdachte tegenover Anna Stada, gepleegd zijnde tussen 2 mei en 30 augustus 1866! Tevens werden de niet ongunstige antecedenten van Henricus Mokcaarts, evenals van zijn zielstoestand tijdens het proces niet meegewogen. Ook zijn onophoudelijke ontkenning, dat hij niet bewust op het slachtoffer heeft geschoten, heeft men tijdens het proces naast zich neergelegd. Een reconstructie aan de hand van de tot nu toe bekende gegevens vertelde het volgende. Ervan uitgaande dat de verdachte Henricus Josephus Johannes Mokcaarts een ongeveer zeventien centimeter lange percussie pocketpistool of pistolen, in die periode gewoon in een winkel te koop, heeft aangeschaft. Dat de loop van de percussie pocketpistool tijdens zijn val was afgebroken, zou kunnen duiden op een onkundig gebruik, dat zeer waarschijnlijk niet het geval zal zijn geweest. Of het kon van zeer slechte kwaliteit van het betreffende wapen zijn geweest. Er was ook nog een andere mogelijkheid tot het afbreken van de loop. Bij het laden

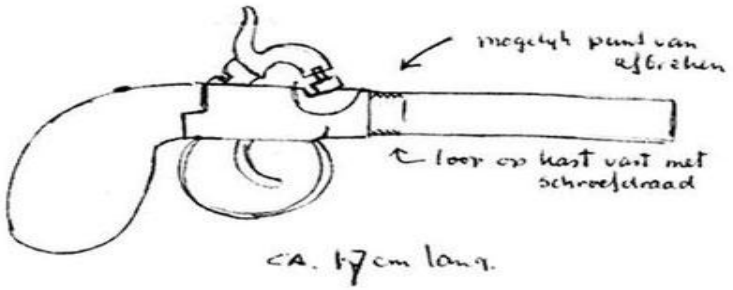

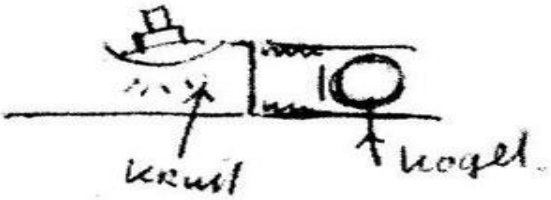

het pistool met kruid en hagel kon dit door elkaar raken en mogelijk de schroefdraadverbinding beschadigen met als het gevolg het afbreken van de loop bij de val tekening links.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Een grondige reconstructie van de inslag van het kogeltje, volgens de processtukken was het van een klein kaliber, in het lichaam van Frederik van der Steen zou men eventueel kunnen vaststellen of Henricus Mokcaarts daadwerkelijk gestruikeld zou kunnen zijn. Mogelijk was hij als gevolg van het schot en de terugslag van het wapen en/of emoties gestruikeld. Naar aanleiding van een andere reconstructie, de loop van het kogeltje in het lichaam van het slachtoffer, bleek dat de verdachte staand schuin tegenover deze persoon moest hebben gestaan en dat toen het schot was afgegaan. Een andere mogelijkheid zou nog kunnen zijn geweest, dat het slachtoffer bezig was zich om te draaien om in de richting van zijn huis te lopen. Het kogeltje liep horizontaal door het lichaam en geen diagonale richting. Mocht hij gestruikeld zijn door de terugslag van het schot, dan had hij al gevuurd. Aangezien Henricus Mokcaarts volgens het proces twee pistolen heeft geladen waarvan één met een kogeltje en de ander met hagel nummer 4, kon men constateren dat hij het pistool met een kogeltje heeft gebruikt. Want Jan Takens vond bij Henricus een geladen pistool geladen met hagel en kruid.

Maar hagel werd niet in een pistool gebruikt en mocht de betreffende hagel nummer 4 zijn geweest, ongeveer 3,5 millimeter in doorsnee, zou volgens wapendeskundige de heer W Schaatsbergen te klein zijn om een mens mee te doden. De Hoge Raad, Kamer van Strafzaken, behandelde enige weken later op 17 februari de zaak van Henricus Mokcaarts, tegen een arrest van het Hof in Noord-Brabant waarbij hij is schuldig werd verklaard aan moord en veroordeeld tot de straffe des doods. De twee middelen van cassatie in deze zaak bepleit door de verdediger mr. Beelaerts van Blokland, bestonden in eerste de schending der artt. 211 en 214 van het Wetboek van Strafvordering, omdat het arrest door een der raadsheren niet was ondertekend. Ten tweede: de schending der artt. 426, 434 en daarenboven art. 433 van hetzelfde Wetboek, omdat bijzondere oordeelvellingen en meningen bij redenering opgemaakt als getuigenissen zijn aangenomen en daarenboven het afzonderlijke getuigenissen van een enkele getuige als wettig bewijs heeft gegolden. Op de 21ste van die maand zal advocaat-generaal Römer zijn conclusie hebben genomen. De uitspraak dat door de Hoge Raad op 8 maart zou worden bepaald was, om onbekende redenen, verdaagd tot woensdag 16 maart 1870. Bij arrest van de Hoge Raad van 16 maart was deze cassatie verworpen. In een kille cel van de gevangenis van ’s-Hertogenbosch wachtte Henricus Mokcaarts rustig af wat er met hem verder zal gaan gebeuren.

Zijn pensioen over 1871, dat 120 gulden zou gaan bedragen, was als zijnde geroyeerd tot eene infamerende straf verwezen en het beroep in cassatie verworpen bij arrest van den Hooge Raad, dd. 15 maart 1870. Politiek Den Haag was al één jaar druk in vele discussies gewikkeld over de afschaffing van de doodstraf. Dit op verzoek van de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken C. Fock, uit het kabinet Van Bosse-Fock. Al jaren was men bezig met een humaner strafstelsel, zoals ook bij onze toenmalige Oosterburen Pruissen. Voornamelijk de antirevolutionaire afgevaardigden waren fel tegen de afschaffing van de doodstraf. Voor hen gold de Bijbeltekst die eens anders bloed vergiet, diens bloed moet ook de mens vergoten worden. Veel dominees op de kansel, met de bijbel in de hand, lieten niets heel over de afschaffing van de doodstraf. De Tweede Kamer aanvaarde op 20 mei 1870 uiteindelijk het wetsvoorstel waarmee de doodstraf werd afgeschaft. De achterban van de antirevolutionairen verzamelden tienduizenden handtekeningen en deze werden aan de Eerste Kamer overhandigd. Men verzocht op bijbels-christelijke gronden de wet tot afschaffing van de doodstraf niet aan te nemen. Op 12 september 1870 heeft de Eerste Kamer het wetsvoorstel tot afschaffing van de doodstraf aangenomen met 20 tegen 18 stemmen. In het oorlogsstrafrecht en het militaire strafrecht in oorlogstijd bleef de doodstraf bestaan. Nederland was daarmee een van de eerste landen die de doodstraf afschaftte. De laatste terechtstelling, aan de galg, heeft plaatsgevonden op 1 november 1860 toen de beul van Maastricht de strop om de nek van de moordenaar Nathan legde.

Aan de Hoge Raad in ’s-Gravenhage werd weer een verzoek ingediend tot het verlenen van gratie. De betrokken autoriteiten waren op 22 april 1870 eenstemmig van oordeel, dat het vroegere onbesproken gedrag van de veroordeelde, zo wel als de omstandigheden, waaronder de misdaad was gepleegd aanleiding gaven tot kwijtschelding van de doodstraf. Ook in overeenstemming met het voorstel van de Procureur-Generaal in Noord-Brabant, uwe Majesteit in overweging om die straf te verwisselen in tuchthuisstraf van twintig jaar, terwijl de Procureur-Generaal bij de Hoge Raad meende dat de duur van de tuchthuisstraf zou kunnen worden bepaald op vijftien jaar. Dit naar aanleiding van de niet ongunstige antecedenten van de veroordeelde als van zijn zieltoestand, waarin hij de laatste tijd voor het plegen van zijn misdaad schijnt te hebben verkeerd, welke toestand, schoon niet van waanzin getuigende, echter van enige invloed op de werking van zijn vrije wilskracht kan zijn geweest. Terwijl men tijdens het proces in ’s-Hertogenbosch de niet ongunstige antecedenten naast zich heeft neergelegd, heeft de Hoge Raad deze zaken wel meegewogen in zijn advies aan koning Willem III. Vier dagen later verleende koning Willem III aan Hendrik Josephus Johannes Mokcaarts kwijtschelding tot verlenen van de doodstraf. Daarvoor in de plaats kreeg hij twintig jaar tuchthuisstraf, blijvend het arrest overigens in zijn geheel. Het verzoek van de Procureur-Generaal bij de Hoge Raad om na vijftien jaar om te zetten, werd niet gehonoreerd. Spoedig daarna zou hij naar het huis van opsluiting en tuchtiging te Leeuwarden vertrekken.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Men doet er een paar dagen over om vanuit de gevangenis in 's-Hertogenbosch naar de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden te vervoeren. Op 5 mei 1870 werd Henricus Mokcaarts met een boevenwagen overgebracht naar de Bijzondere Strafgevangenis van Leeuwarden nu genaamd De Blokhuispoort. Waarschijnlijk na enige dagen, op 9 mei, stond de boevenwagen met Henricus Mokcaarts erin voor de poort van de gevangenis. Henricus hoorde en zag, dat er hard aan de renovatie en uitbreiding van de gevangenis werd gewerkt.

Arnhemse boevenwagen half negentiende eeuw.

Inbrenger G. Berghuis bracht hem naar de commandant van de gevangenis en beiden ondertekenden het bewijs van overneming. De nodige gegevens van de Henricus werden in het gevangenisboek opgetekend onder nummer 4380. Alle persoonlijke spullen moest hij afstaan. Zijn hoofdhaar werd afgeschoren tot enkele millimeters en ook zijn baard moest eraan geloven. Henricus kreeg zijn grauwe Rijkskleding aangereikt en een nummer dat hij zichtbaar moest dragen. Gedurende de gehele detentie werd de gevangene niet meer met zijn naam aangesproken, maar met zijn nummer. Daardoor werd zijn identiteit geheel afgenomen. Geboeid en met een celkap over zijn hoofd werd hij door drie bewakers naar zijn detentie cel gebracht. Dat wilde zeggen dat men onderging in afzondering en tevens ook écht op water en brood. Zijn straf van twintig jaar ging in op die datum. Vermindering van voorarrest was er in die tijd niet bij. Bij de wet van 28 juni 1851 Staatsblad no. 68 werd het stelsel van eenzame opsluiting ten onzent ingevoerd, aanvankelijk voor de tijd van hoogstens een half jaar. Dit maximum was in de loop van de jaren geleidelijk verhoogd en het artikel 11 van het Wetboek van Strafrecht bepaalde: Gevangenisstraf van vijf jaar of minder wordt geheel, gevangenisstraf van langere duur gedurende de eerste vijf jaren in afzondering ondergaan. In geval de veroordeelde meerdere gevangenisstraffen achtereenvolgens moet ondergaan, worden zij te deze als één straf aangemerkt. Deze eenzame opsluiting zou bedoeld kunnen zijn als "meditatie" om eens goed over de gepleegde misdaad na te denken.

Volgens de gematigde liberale baron Wilco Julius van Welderen Rengers zouden in Leeuwarden de verdorvenste en voor zedelijke indrukken het minst vatbare elementen van onze maatschappij. Zedelijke middelen blijken voor dezulken, helaas, geheel onvoldoende. Deze man had tussen 1866 en 1877 zitting in het College van Regenten over de strafgevangenissen van Leeuwarden. Henricus liep door de gang van het cellenblok en zag links en rechts de dikke celdeuren met een klein luikje erin geplaatst. Enig geluid vanuit de cellen was niet waar te nemen. Eer hij het beseftte stonden ze voor zijn celdeur en hoorde hij de sleutels rammelen. De zware metalen celdeur ging open. Zijn boeien werden afgedaan en de celkap werd van zijn hoofd genomen. Henricus Mokcaarts keek met zijn doffe ogen een kleine ruimte in. Een ruimte dat niet groter was dan ongeveer elf vierkante meter. De vloer was van steen evenals de wanden en het gebogen plafond. Op ongeveer twee meter hoogte was een klein raampje aangebracht met een matglasplaat afgeschermd. Henricus trad zijn cel binnen en de deur ging met veel gerinkel van sleutels achter hem op slot. In een hoek van zijn cel stond een metalen emmer. Op het deksel zag hij het nummer staan, dat met het nummer van zijn cel correspondeert. Daarop kan hij zijn behoeftes doen. In deze cel zal hij 23 uur van de dag doorbrengen als verblijfplaats, slaapplaats en arbeidsruimte. Na een ogenschijnlijke slechte nacht kreeg hij door het luikje van de deur zijn ontbijt aangereikt, dat bestond uit water en een homp brood. Enige uren later hoorde hij gerammel van sleutels aan zijn celdeur.

Bewakers kwamen zijn cel binnen en schreeuwden enige kreten die alle gevangenen blindelings moesten opvolgen. Hij kreeg weer een celkap over zijn hoofd en hij werd geboeid met een paar medegevangenen naar de luchtcellen gebracht. Onderweg mocht geen woord gesproken worden. Men zou aan de hand van zijn stem horen wie hij zou kunnen zijn. Henricus hoorde een wagentje met piepende wielen aankomen die nodig gesmeerd moest worden. De persoon achter het wagentje, een gevangene met een milde straf, haalde de emmers op waarvan de inhoud in een daarvoor bestemde wagen werd geleegd. De luchtcellen waren 15 vierkante meter groot, iets groter dan zijn cel.

Deze werden gevormd door spaaksgewijs geplaatste muren tegen een halfcirkelvormige geplaatste muur. Deze muren hadden een hoogte van drie meter. Geen enkel zonnestraaltje zou enige kans krijgen om binnen deze muren te dringen. Het dak werd gevormd door een stevig traliewerk voorzien van kippengaas. Dit was ook het enige wat deze gevangenen van de wereld te zien kregen. Eind 1874 behoorde Henricus tot één van de 445 gevangenen in de Leeuwarder gevangenis. Tevens één van de 79 die voor moord, doodslag of poging daartoe die daar verbleven. Tot de personen die de doodstraf hadden gekregen, maar omgezet tot twintig of meer jaren gevangenisstraf, was hij dan één van de 47 personen. Na vijf jaar eenzame opsluiting, werd Henricus overgebracht naar een andere afdeling (alkovengebouw) van het gevangeniscomplex. Daar verbleven de gevangenen in complete gemeenschap.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

De werkzalen en verblijfzalen waren daar vrij ruim. Op de eerste verdieping van het betreffende gebouw bevonden zich ijzeren slaapkooien, ook wel alkoven genaamd. Deze waren geheel door in Andreaskruis gevormde één centimeter brede platte traliewerk afgesloten en hadden de volgende afmeting: lang: 1,98 meter, breed 1,17 meter en hoog 1,8 meter. In de kooi was aan het hoofdeinde een plank bevestigd waarop beddengoed gevouwen en al erbij lag een po. Door plaatijzer waren de kooien onderling afgescheiden. Naast de hangmat in de kooi was er een kleine ruimte om zich om te kleden. Voor de slaapkooien bevonden voor de gevangenen bestemde wasgelegenheden, bestaande uit een gootvormig bassin.

De dag voor de gevangenen in grote lijnen werd als volgt ingedeeld:

06:30 uur Reveille

- Opstaan en wassen zonder onnodig lawaai te veroorzaken.
- Bed model opmaken.
- Niet gedragen kleding op behoorlijke wijze opbergen

07:05 uur Iedereen staat volledig gekleed voor zijn bed of chambrette en meldt zich bij het horen afroepen van zijn naam aanwezig met “present”. In de alkoof begeven de gedetineerden zich vervolgens van hun slaapzalen naar hun verblijfszaal. Vervolgens gaan de per zaal door de dienstgeleider aangewezen drie gedetineerden naar de keuken tot het ophalen van brood en drinken. In de tussentijd worden de zaaltafels gedekt. Door de kamerwacht met zijn helpers wordt het van de keuken ontvangen brood op de broodschalen gedeponeerd. Tevens wordt de thee of koffie in de daarvoor bestemde kannen overgegoten. Hierna neemt ieder plaats aan tafel. Na het “smakelijk eten” wordt met de boordmaaltijd begonnen onder leiding van de kamerwacht.

07:45 uur - Einde van de maaltijd met gelegenheid tot stilte. Begin van de arbeidstijd. Gedetineerden begeven zich naar hun arbeidsplaatsen. Eén van de drie tot het halen van brood en drinken aangewezen gedetineerde brengt de broodbak met eventueel resterend brood en de drinkenskan eerst terug naar de keuken en begeeft zich daarna naar zijn arbeidsplaats. Overblijvende hele broden, of brood wat nog niet op tafel is geweest c.q. brood uit de schalen wat nog overblijft en waar niemand aangeweest is, wordt hygiënisch en zindelijk behandeld en teruggebracht naar de keuken en komt niet in de spoeling. De tafels worden afgehaald, plastic tafelkleden vervangen door de aanwezige fantasiekleedjes. De zaal- en alkoofreinigers beginnen met de hun opgedragen werkzaamheden. Het schoonmaken van de verblijf- en de slaapzalen geschiedt door de kamerwachten. Door de dienstdoende Geleider Alkovengebouw wordt het schoonhouden van het alkovengebouw door middel van de overige reinigers geregeld.

11:45 uur Einde van de morgenarbeid. Gedetineerden blijven op hun arbeidsplaatsen tot het volgende belsignaal.

11:50 uur Gedetineerden verlaten het arbeids- of werkplaatsen en begeven zich naar hun verblijfzalen. De volgens rooster tot het afhalen van het eten aangewezenen begeven zich tot dat doel naar de keuken. Wanneer het eten binnengebracht is en de tafel gedekt, wordt het eten geschept door de kamerwacht en zijn helpers in de daartoe aanwezige schalen. Hierna neemt ieder plaats aan tafel. De maaltijden begint op dezelfde wijze als omschreven bij de ochtendmaaltijd.

- 12:15 uur Na beëindigde maaltijd en stilte te hebben gehouden, brengt de kamerwacht de overgebleven etensresten bijeen in gamellen eetketels, welke naar de keuken worden teruggebracht en aldaar in de gereedstaande spoelinggamellen worden over gestort.
- 12:30 uur Gelegenheid tot wandelen op de binnenplaats.
- 13:25 uur Gedetineerden begeven zich naar hun arbeids- of werkplaats. De reinigers hervatten hun werk.
- 17:45 uur Einde arbeid. Gelijke regeling als omschreven na 11:45 uur.
- 17:50 uur Gedetineerden keren terug uit hun arbeids- en/of werkplaatsen en begeven zich naar hun zalen. Gelijke regeling als omschreven na 11:50 uur.
- 18:30 uur Gelegenheid tot luchten, recreatie, studie, voor hen daartoe toestemming hebben ontvangen.
- 21:25 uur Gedetineerden begeven zich naar hun slaapzalen en brengen hun bedden in gereedheid voor de nachtrust.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- 21:35 uur Appèl op de slaapzalen op gelijke voet zoals beschreven bij het morgenappèl. Na gehouden appèl begeeft men zich ter rusten.
- 21:45 uur Allen te bed.

In de Leeuwarder gevangenis verrichtte Henricus Mokcaarts enige arbeid als reiniger. Zoals hierboven beschreven hield dat in, het schoonhouden van de gebouwen. Zou dat met zijn militaire discipline te maken kunnen hebben gehad? De Franse kunsthistoricus Henry Havard, die in 1877 tijdens zijn trektocht door Nederland deze gevangenis bezocht, was vol bewondering over de netheid. Op de trappen en in de gangen is alles even helder. Te vergeefsch zou men naar een smetje of stofje zoeken, ter naauwernood een bevlekten tighel of eene beslagen vensterruit aantreffen. Alles is met zooveel zorg gereinigd, geborsteld, geschrobt en geboend, dat menigeen zou wenschen zijn eigen huis zoo zindelijk te zien. Door het goede gedrag van Henricus Mokcaarts werd door de directeur van de gevangenis aan de Hoge Raad in 's-Gravenhage een verzoek ingediend om hem in 1879 negen maanden en in 1882 drie maanden strafvermindering te verlenen. De strafverminderingen werden eerst door diverse instanties beoordeelt eer Willem III de gevraagde strafvermindering bekrachtigde. De eerste strafvermindering werd op 6 juni 1879 met zes maanden en de tweede strafvermindering op 21 maart 1882 nog eens met drie maanden bekrachtigd. Tijdens zijn in Leeuwarden doorgebrachte jaren was Henricus Mokcaarts kaal geworden, maar had hij wel een gezonde kleur op zijn gezicht gekregen. Voordat de zware poorten van de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden (Blokhuispoort) voor hem open gingen, werd er nog eens een foto van hem genomen. Deze foto met daarbij enige gegevens kwamen in het boek Geheime Register van ontslagenen gevangenen in 1889. Henricus Josephus Johannes Mokcaarts verliet de gevangenis van Leeuwarden op 12 augustus 1889 en kreeg zijn identiteit weer terug.

Vaste klant Veenhuizen
Na ontvangst van zijn uitgaanskas vertrok hij vanuit de gevangenis Blokhuispoort in Leeuwarden naar Assen. Daar verbleef hij aan de Singelstraat 8 nu Singelpassage en had zeer waarschijnlijk in die stad geen werk kunnen vinden. Zo nu en dan had hij contact met zijn buren zoals Jan Beekman woonachtig op nummer 4 en reiziger in tabak en de weduwe Wigmans die ernaast woonde. Enige maanden later vertrok hij op 3 maart 1890 vanuit Assen naar Amsterdam en nam, volgens het bevolkingsregister, zijn intrek in een logement. Lang was hij daar ook niet gebleven, mogelijk omdat hij in Amsterdam ook geen werk had kunnen vinden. Dan was hij gaan zwerven.

VEEMARKT TE HEERENVEEN
Donderdag den 26 Junij 1890.

Uit: Leeuwarder Courant, 18 juni 1890

Op een zekere dag in juni kwam hij in Friesland aan. Daar liep hij ene Einte Hermanus Vos tegen het lijf. Samen gingen ze lopend naar Heerenveen, waar op 26 juni een veemarkt zal worden gehouden. Dat betekende, dat heel veel mensen van overal vandaan kwamen. Mensen met geld, zodat ze daar met bedelen wat geld bij elkaar konden schrapen. Ze waren niet alleen met die gedachten. Vele landlopers/bedelaars hadden dezelfde gedachten en waren ook op weg richting Heerenveen. Daar was het bestuur van Heerenveen niet van gecharmeerd en liet zoveel mogelijk bedelaars oppakken. Onder hen ook Henricus Mokcaarts en zijn maatje de 63-jarige Eintje Hermanus Vos, die op 21 of 22 juni werden opgepakt. Beiden werden op 24 juni van bedelarij in verenigd verband ten laste gelegd en verwezen naar de terechtzitting dat dezelfde dag nog plaats zal vinden.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Einte Hermanus Vos

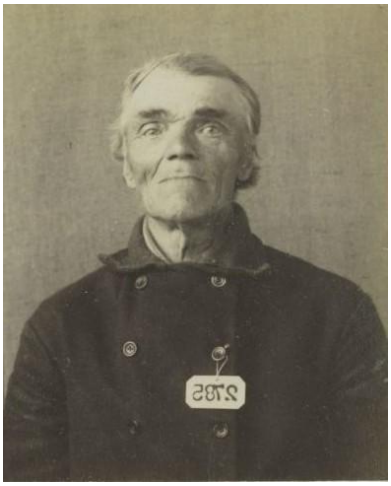

Aangezien het vonnis van de arrondissementsrechtbank van Heerenveen, rolnummer 6001, op onverklaarbare redenen in het provinciale archief Treasor te Leeuwarden niet was te vinden, ben ik er dan deels vanuit gegaan aan de gegevens die in rolnummer 6002 stonden vermeld, dat vergelijkbaar was met de veroordeling van onze vriend Henricus Mokcaarts. Bij hem zou kunnen hebben gestaan: …is opgepakt te Heerenveen op 21 juni als bedelarij in verenigd verband. Laatst woonachtig in Amsterdam thans zonder beroep en vaste woonplaats. Het vonnis luidde, dat ook uit andere stukken wel bekend was, 12 dagen hechtenis en 3 jaar “opzending”, dat Veenhuizen zou betekenen. Henricus Mokcaarts en Einte Hermanus Vos gingen Veenhuizen nog vaker van binnen zien. Bedelen en landloperij waren volgens het wetboek van strafrecht geen misdrijven, maar overtredingen. Daarom werd een werkloze vagebond gezien als een ziekte, iemand die moest worden genezen in zijn luiheid. De verpleegden in een rijswerkinstelling moest leiden tot een straffe arbeidsdiscipline. De verpleegden werden in Veenhuizen onder een gemeenschapsregime geplaatst. Dat wilde zeggen, dat ze gezamenlijk werkten, sliepen en recreëerden een groot verschil met de huizen van bewaring en strafgevangenissen. Er bestond dan een relatief grote bewegingsvrijheid en de ontsnappingskansen waren navenant. Toch was de opzending naar Veenhuizen geen pretje. Voor een tamelijk lichte overtreding werd een dakloze of thuisloze namelijk veroordeeld tot een langdurige vrijheidsberoving, variërend van drie maanden tot drie jaar. Een zwerver kon ná 1886 alleen door een rechterlijk vonnis werden opgezonden zoals dat heette. Sommige rechtbanken schenen al te royaal van deze mogelijkheid gebruik te hebben gemaakt. Rond 1900 scoorden de rechtbanken van ’s-Hertogenbosch, ’s-Gravenhage en Utrecht het hoogst.

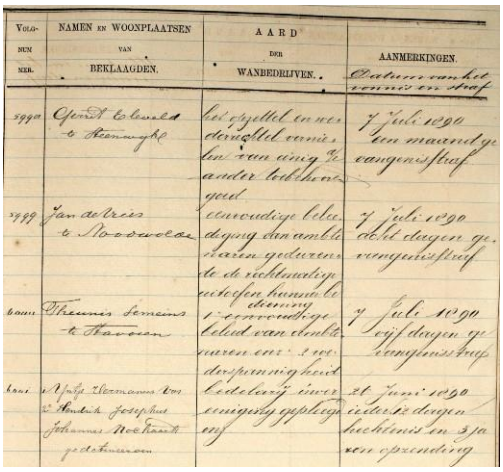

Volgnum mer.	Namen en woonplaatsen van beklaagden.	Aard der wanbedrijven.	Aanmerkingen. Datum van het vonnis en straf.
3990	Gerrit Edewald te Stavoren	Het opzettelijk in verdenking komen van een ding te ander tijd hebben gevonden	7 Juli 1890 een maand gevangenisstraf
3999	Jan de Vries te Noordwolde	Eenvoudige beklaagdag dan ambtenaren gedurende de rechtmatige uitoefening hunner bedienaren	7 Juli 1890 acht dagen gevangenisstraf
[illegible]	Theunis Siemens te Stavoren	Eenvoudige beklaagdag van ambtenaren en zwerdespannigheid bedelarij in verenigingsgeselschap	7 Juli 1890 vijf dagen gevangenisstraf
[illegible]	Nicolaas Hermanus Vos te Amsterdam Josephus Johannes Mockaarts geboren		21 Juni 1890 eerst 12 dagen hechtenis en 3 jaar een opzending

Bijna twee weken later werden de veroordeelden door een speciale “geleider” per trekschuit vanaf Heerenveen naar de veertig kilometer verder gelegen Rijkswerkinrichting Veenhuizen vervoerd. Binnen in de roef was het vochtig en koud. Al vele dagen viel de regen gestaag neer op de Friese en Drentse bodem en de temperatuur kwam met veel moeite boven de vijftien graden. Het water in de vaarten stond hoog en het paard liep in een rustig tempo verder, terwijl de regen zijn lijf bleef geselen. Niet alleen Nederland ging gebukt onder stortregens en koude, maar bijna geheel Europa. Plots draaide de schuit naar links en ging de vaart op die de veroordeelden naar het gesticht voerde. Vlak voor de ingang van het Tweede Gesticht werd de trekschuit aan de kade vastgelegd. Terwijl de striemende regen nu ook de ruggen van de veroordeelden geselden liepen dezen zo vlug mogelijk naar de ingang van het gesticht. Bij aankomst was er eerst een intake dat bestond uit het noteren van lichaamskenmerken, het aanleggen van een signalementkaart en vervolgens het geven van een nummer. Na de intake werden ze eerst goed in bad gestopt om te ontsmetten van allerlei ongedierte. Voor de verpleegden een welkom geschenk nu ze hun koude lijf konden opwarmen. Daarna werden ze voorzien van gestichtskleding, die voor allen gelijk was. De verpleegden kregen een genummerd uniform uitgereikt, bestaande uit een pet, twee bruine buizen met een groene kraag, twee bruine broeken, twee katoenen of halflinnen onderbroeken, twee katoenen halsdoeken, twee katoenen zakdoeken, drie paar wollen kousen, een paar klompen en een paar draagbroekbanden of een gordel van linnen singel. Met het oog op het gure klimaat van Veenhuizen waren dan de laatste jaren eerst de buizen gevoerd. Later waren de buizen en borstrokken langer gemaakt, dan ze voorheen waren. Daags na aankomst werden de verpleegden door de geneesheer van het gesticht onderzocht en bij een van de arbeidsdiensten ingedeeld. Jongeren en sterken kwamen vooral terecht in de landbouw of in een van de werkplaatsen. Ouderen werden geplaatst in de huishoudelijke diensten; zij kregen veelal een vertrouwensfunctie en speelden een grote rol in de sociale controle en het handhaven van tucht en orde. Op 12 juli 1890 werd Henricus Mokcaarts opgenomen in barak Veenhuizen II. Daar kreeg hij het nummer 2211 uitgereikt. Onwennig en gelaten liep hij al deze trajecten af. Hij was dan bijna 57 jaar oud. Te jong om geplaatst te worden bij de huishoudelijke diensten en te oud om in de landbouw terecht te komen. Naar alle waarschijnlijkheid had hij op de timmerwerkplaats van de Rijkswerkinrichting zijn werkzaamheden uitgeoefend. Na een viertal maanden was hij dan op 20 november eindelijk uit het bevolkingsregister van Amsterdam geschreven, terwijl hij al zeker vijf maanden niet meer in Amsterdam woonachtig was.

Precies drie jaar later werd Henricus op 12 juli 1893 op vrije voeten gesteld. Van aftrek van voorarrest had men toen nog steeds niet van gehoord. Lang zal hij niet van zijn vrijheid hebben kunnen genieten. Eind juli kwam Henricus Mokcaarts in ’s-Gravenhage aan. Zonder middelen van bestaan zwierf hij door deze plaats. Op 1, 2 en 3 augustus zijn opeenvolgend door de veldwachters Caenen, Frederik Henry Cornelis Christoffel van Bunge later een populaire commissaris van politie in ’s-Hertogenbosch en Willem Karel Verbaarsschott aan Henricus Mokcaarts een

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

nachtverblijf aan het Commissariaat van politie van ’s-Gravenhage verleent. Mogelijk was deze gevestigd aan de Dagelijkse Groenmarkt eerste afdeling of Nieuwe Haven tweede afdeling. Beide commissariaten van politie bevonden zich in of nabij het centrum. Die dagen was het voor de tijd van het jaar erg koud waarbij de temperatuur overdag met heel veel moeite net boven de 15 graden uitkwam. Daarbij viel er regelmatig regen. Bij deze visitaties was bij Henricus geen geld gevonden, dat te lezen was in het proces-verbaal dat toen was opgemaakt. Na een warme periode waren juist deze dagen moeilijk voor de bedelaars en landlopers om zich warm te houden. Op 8 augustus werd de beklaagde Mokcaarts naar de rechtszitting verwezen. Overwegende, dat daardoor het volledige bewijs was geleverd, dat de beklaagde Henricus Mokcaarts zich heeft schuldig gemaakt aan de hem ten laste gelegde feiten en deze moesten worden gekwalificeerd als landloperij. Volgens de opgave van de verdachte bleek dat hij te kunnen hebben gewerkt als timmerman. Mogelijk dat hij deze de voorgaande jaren in Veenhuizen dat beroep heeft kunnen leren. De arrondissementsrechtbank van ’s-Gravenhage veroordeelde hem voor de ten laste gelegde feiten op 11 augustus tot hechtenis van één dag en bovendien tot plaatsing in een Rijkswerkinrichting voor de tijd van drie jaar.

Veenhuizen II

Weer ging hij naar Veenhuizen. De trein bracht hem en enkele andere lotgenoten, onder strenge bewaking, naar Assen. Na vele uren in de derde klas rijtuig van de trein te hebben gezeten, naderde de trein het station Assen. Toen kreeg Henricus het station van Assen na ruim drie jaar weer in het vizier. Het was een zogenaamde SS 3e klas type. Opvallend was de hoge middenrisaliet. Aan de weerszijden hiervan een korte vleugel, overgaand in een iets terugstaande eindvleugel. De veroordeelden werden, met degene die al eerder waren aangekomen, in rijen van twee opgesteld. In een marstempo gingen ze de Stationsstraat in.

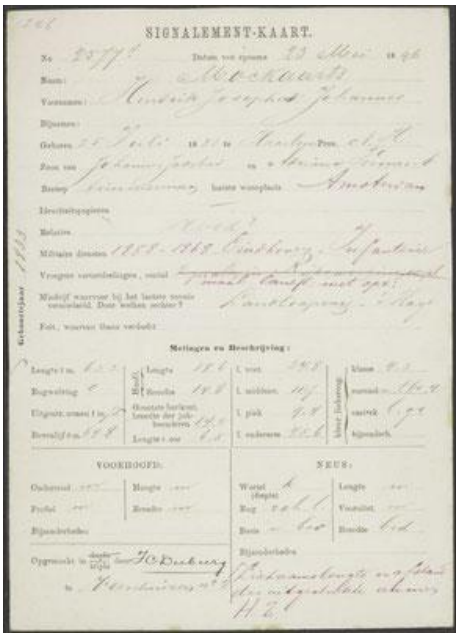
SIGNALEMENT-KAART.

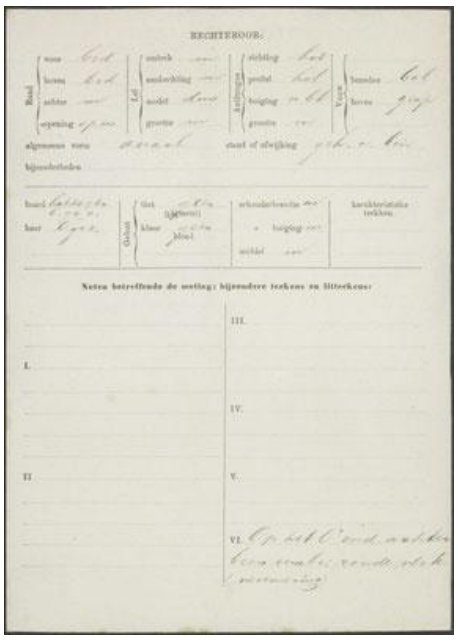
RECHTEROOR.

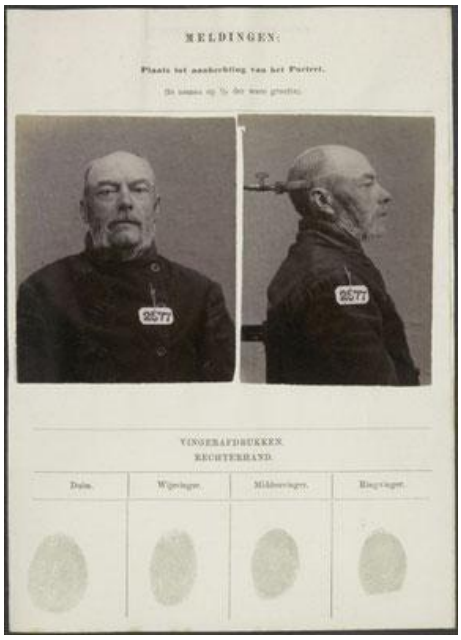

Gelukkig voor de veroordeelden waren er nagenoeg geen huizen in deze straat te vinden. Lopen over de schots en scheef gelegde Belgische keien was een minder prettige ervaring. Men vervolgde de weg via Kloosterstraat, Brink en Markt, waar ze alsmaar werden nagestaard door het aanwezige volk, kwamen ze bij de Vaart aan. Daar lag ligt het schip van de Drentsche Stoombootmaatschappij aan de kade dat de veroordeelden verder naar Veenhuizen zal vervoeren. Tegen de avond legde het schip vast aan de kade bij Veenhuizen. Doodvermoeid van de reis stapten Henricus en zijn lotgenoten van het schip om verder naar het betreffende gesticht te marcheren. Henricus werd, na de nodige bekende formaliteiten, daar op 14 augustus in barak Veenhuizen I onder nummer 2577 opgenomen. Alles was hetzelfde als in barak Veenhuizen II. Ook hier bevonden hangmatten boven de eettafels waar men aan at. Ook hier werden er ongeveer tachtig mensen onder gebracht waar men sliep, werkte en at. Enige privacy was ook hier in het geheel niet aanwezig. Voor ontspanning was een bibliotheek voorhanden. Al het andere vertier zoals de krant lezen, knutselen en spelen van schaak of kaarten was ten strengste verboden. Het zou voor de verpleegden niet bevorderlijk zijn voor hun genezing. Ook in gesticht I heerste verveling zoals in gesticht II het geval was. Weer werd hij geconfronteerd met hetzelfde eetpatroon. De verpleegden kregen zondag, dinsdag en donderdag aardappelen met groeten te eten. Maandag zal er groene erwtensoep werden voorgeschoteld. Gortsoep stond woensdag en zaterdag op het menu terwijl men vrijdag stijve gort met stroop op hun borden konden opscheppen. Als men het eten al dan niet smakelijk naar binnen had gewerkt, kwam er altijd een of andere spreuk op de bodem van het bord tevoorschijn, zoals: eet met smaak, zout is beter dan goud of gedenk den armen. Of men in Veenhuizen zich rijk moest voelen met deze dis voor je neus was toch twijfelachtig. In ieder geval had men eten en onderdak dat door de gemeenschap werd

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

betaald. Enige maanden voordat hij zou zal worden vrijgelaten werd hij op 23 mei 1896 overgeplaatst naar barak Veenhuizen II. Daar werd van hem een nieuwe signalementkaart gemaakt. Zoals bleek uit onderzoekingen stonden er op deze signalementkaart enige foutieve vermeldingen. Voor zover bekend was hij geen weduwnaar, maar een gescheiden man. Ook heeft hij tussen 1858 en 1868 geen dienstgedaan bij de infanterie in Eindhoven. Als laatste woonplaats werd Amsterdam vermeld, waar hij sinds 20 november 1890 was uitgeschreven. In het Drents Archief bevonden meer dan 5.000 signalementkaarten van personen die in Rijksinrichting Veenhuizen hebben gezeten. Deze minutieuze registratie van de verpleegden begon in het voorjaar van 1896 en eindigde in 1901. Naast persoonlijke gegevens van de verpleegde, dat overigens niet altijd naar waarheid was opgetekend, en de reden en plaats van veroordeling, bevatte deze kaart meer gegevens. Er werden vingerafdrukken genomen, beschrijvingen van speciale kenmerken en metingen van lichaamslengte en ledematen. Tevens werden foto's genomen de face en een profil. De antropocentrische identificatie methode was in 1879 ontwikkeld door de Fransman Bertillon. Deze methode van Bertollon bestond uit een classificatie van elf metingen. Beginnend met de lichaamslengte, de breedte van het hoofd, de lente van de onderarm, de afstand tussen jukbeenderen, de lengte van de linkervoet en middelvinger en ten slotte het rechteroor. Vooral aan het oor werd een bijzondere waarde toegekend als middel tot identificatie. Kort na deze fotosessie, werd Henricus Mokcaarts op 16 augustus 1896 uit Veenhuizen ontslagen. Weer trok hij richting 's-Gravenhage waar hij eind augustus of begin september zal zijn aangekomen. Na slechte nachtrust onder een van de bruggen van 's-Gravenhage begaf Henricus zich in de vroege ochtend van zaterdag 5 september richting Dagelijkse Groenmarkt. Het regenen was gelukkig opgehouden, maar in de vroege ochtend was het nog vrij fris. De wind was ietwat aangesterkt en speelde wat met zijn beetje haar. Hij liep het Buitenhof op en passeerde het kantoor van de Hollandsche Spoorweg, dat met tegeltableau aan de gevel was aangegeven. Meteen stond Henricus in de Dagelijkse Groenmarkt waar allerlei mensen in diverse pluimage rondliepen. Om die dag wat aan eten te komen vroeg hij aan de passanten een aalmoes. Op hetzelfde tijdstip liep gemeenteveldwachter Johannes Meerlo daar ook rond. Beiden passeerden elkaar op enkele centimeters. Nadat de gemeenteveldwachter het Buitenhof had bereikt keerde deze terug waar hij vandaan was gekomen en liep hij weer richting de Grote Kerk ook wel Sint-Jacobskerk geheten. Dan zag hij in zijn linker ooghoek dat Henricus bij enkele passanten een aalmoes vroeg. Met grote stappen liep Johannes Meerlo naar Henricus Mokcaarts toe en greep hem bij zijn kraag. Terwijl hij de kraag vastgreep sloeg juist de grote klok, genaamd Jhesus uit 1541, vanuit de zeskantige Haagse Toren negen slagen. De arrondissementsrechtbank van 's-Gravenhage veroordeelde hem voor de ten laste gelegde feiten op 11 augustus weer tot één dag hechtenis en bovendien tot plaatsing in een Rijkswerkinrichting nu voor de tijd van twee jaar en zes maanden. Weer ging er een lange treinreis richting Assen. Weer lopende over de slecht gelegde Belgische stenen in de Assense Stationsstraat, waar nu meer huizen stonden en de mensen daar nu ook al gapend keken naar de zoveelste voorbijtrekkende stoet verpleegden richting de Vaart. Op 19 september van dat jaar werd hij voor de derde keer in Veenhuizen opgenomen, nu onder nummer 2496. In ieder geval had Henricus Mokcaarts weer voor een aantal jaren onderdak en eten. Nadat Henricus Mokcaarts op 18 maart 1899 uit Veenhuizen was ontslagen, was er daarna een aantal jaren niets over hem bekend. Had hij ergens werk gevonden, of liet hij zich niet meer zo eenvoudig oppakken? In mei 1902 was hij in Utrecht aan het rondzwerven. Op dinsdag 20 mei schreef de Utrechtse veldwachter Albertus Cornelis Gottlieb een proces-verbaal uit aan Henricus Mokcaarts voor landloperij en dat hij geen geld bij zich had. Dat gebeurde juist, nadat de zon achter de wolken die dag even tevoorschijn kwam. Voor de vijfde keer in zijn leven werd hij op 68-jarige leeftijd voor de rechter geleid. Om onbekende redenen bleef hij lang in voorarrest. Het vonnis van 9 juni 1902 door de arrondissementsrechtbank van Utrecht opgelegd luidde: drie dagen hechtenis en drie jaar opzending. Weer was het Veenhuizen waar hij naar toe werd getransporteerd. Met de middagtrein kwam hij met andere personen op het station van Assen aan. Weer in rijen van twee liepen ze door Assen naar de Vaart waar het schip van de Drentsche Stoombootmaatschappij weer op hem lag ligt te wachten. In Veenhuizen te zijn aangekomen was hij op 16 juni opgenomen en kreeg hij nu het nummer 6338. Aan de hand van de gegevens bij de inschrijving zou Henricus Mokcaarts weduwnaar zijn. Haatgevoelens tegenover zijn tweede vrouw Maria Jacoba van Sluijters moesten toch wel groot zijn geweest. En nog steeds vroeg de schrijver zich af wat de oorzaak zou zijn geweest. Henricus zag dat het in Veenhuizen ietwat veranderd was. De hangmatten boven de eettafels waren verdwenen. Daarvoor in de plaats waren ijzeren slaapkooien gekomen, zoals ze ook in de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden (Blokhuispoort) aanwezig waren. Het ging er in Veenhuizen toch niet altijd gemoedelijk aan toe. Dat constateerde men op 25 november 1902. Bij een klein geschil tussen de verpleegde Visser en onderbaasverpleegde, de 48-jarige Johan Godfried Josephus Hief, trok de eerste persoon een mes en stak daarmee in diens hals. Een slagader werd daarbij doorgesneden en hij overleed daardoor. Deze daad gebeurde bij de ingang van het Tweede Gesticht voor de deur van het bureau van de directeur. Mogelijk door dit toeval was de Minister van Justitie, de in Baardwijk geboren Johannes Alouisius Loeff, in Veenhuizen op bezoek geweest. Aan de procureur-generaal zond hij op 6 december van hetzelfde jaar een volgende circulaire. Bij een onlangs door mij aan de Rijks-werkinrichtingen te Veenhuizen gebracht bezoek heb ik aldaar aangetroffen vooreerst ver-scheidene verpleegden, die ten gevolge van hoogen ouderdom, groote lichaamszwakte, gekrenkte of verminderde geestvermogen, ernstige chronische kwalen of gebreken, gedurende hun geheele straftijd in het hospitaal moesten worden verzorgt en tot geenerlei werk, welk dan ook, in staat waren, en voorts tal van verpleegden, die tengevolge van algemeene physieke gebrekkigheid, gebrekkige of ziekelijke psychische gesteldheid, bepaalde kwalen in meer of minder ernstige mate hulpbehoevend waren en met

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

eene of andere handen-bezigheid onledig moesten worden gehouden. Het zal u met mij niet twijfelachtig voorkomen dat de straf van opzending naar eene rijkswerkinrichting niet tegen dergelijke personen kan zijn bedreigd, dat de Rijkswerkinrichtingen niet tot opname van dergelijke personen zijn bestemd en dat het verblijf aldaar op dergelijke personen niet de beoogde uitwerking kan hebben. Het is daarom dat ik uwe tusschenkomst inroep om aan de betrokken ambtenaren van het Openbaar Ministerie mijne bovenvermelde bevinding mede te deelen en naar aanleiding daarvan de uitnoodiging te richten, door gezet onderzoek vooraf en nauwkeurige voorlichting der betrokken rechterlijke autoriteiten ter terechtzitting, zooveel in hun vermogen ligt, de opzending van dergelijke individuen is verhoeden. Toepassing van een strenge interpretatie van het begrip “tot werken in staat” en van de voorschriften… Aangezien Henricus Josephus Johannes Mokcaarts toen ook al de 70-jarige leeftijd naderde was de vraag ook rechtvaardig of hij bij deze groep mensen behoorde. Volgens de stukken uit Veenhuizen was zijn gedrag in het “gesticht” altijd goed geweest. Dat zou erop kunnen duiden dat hij toch in staat was om de nodige werkzaamheden uit te voeren. Mogelijk als leider van een groep verpleegden. Op 16 juni 1905 mocht hij Veenhuizen verlaten en werd hij naar Zwolle overgebracht. Hij had de poorten van Veenhuizen nu voor zichzelf definitief gesloten.

Bijlage Stamboom Mokcaarts

IV JOHANNIS (JAN) MOKCAARTS (MOKKARDS, MOKKAARTS, MOKKART), afkomstig van Haarlem; overleden Haarlem 23 september 1807**; huwde (1) Haarlem 20 mei 1770* MARIA STRIJBOS, afkomstig van Haarlem, begraving aangegeven Haarlem 5 mei 1789**

Uit deze relatie:

1 Hendrik Josephus Mokcaarts, gedoopt RK Haarlem 19 maart 1771 (zie V-a)

2 Maria Mokkart, gedoopt RK Haarlem (De Heemskinderen) 1 april 1773*; overleden ’s-Gravenhage 3 juni 1822 om 18:30 uur*; huwde Arnoldus van Rijn, gedoopt ’s- Gravenhage 31 augustus 1779 (zoon van Arnoldus van Rijn en Adriana van Eden)

3 Anna Mokkart, gedoopt RK Haarlem (De Heemskinderen) 9 september 1775*

4 Johanna Mokkart, gedoopt RK Haarlem (De Heemskinderen) 30 september 1777*

5 Anna Mokkaert, gedoopt RK Haarlem (De Heemskinderen) ?? maart 1780*

6 Helena Mokkaert, gedoopt RK Haarlem (De Heemskinderen) 17 februari 1784*

7 Joanna Mokkart (Mokkaart, Mockaars), gedoopt RK Haarlem (De Heems- kinderen) 3 september 1785*; dienstmaagd; overleden ’s-Gravenhage 13 oktober 1861 om 6:00 uur*; huwde ’s-Gravenhage 18 september 1816* Bartholomeus Carel Biggendorp, geboren ’s-Gravenhage 28 april 1793** (zoon van Bartholomeus Biggendorp en Alida van Attenhoven), geweermaker en behanger en winkelier, overleden ’s-Gravenhage 18 mei 1823 om 15:00 uur* huwde (2) Haarlem 11 november 1792* CATHARINA (KAATJE) HOUTAPPEL, geboren Haarlem ongeveer 1766, overleden Haarlem 27 maart 1813 om 7:00 uur*

8 Joannes Mokkaarts, gedoopt Haarlem (De Heemskinderen) 4 juni 1795*; koopman; ongehuwd; overleden Haarlem 31 oktober 1859 om 22:00 uur*

9 Antonie Hendrikus Mokkards, gedoopt RK Haarlem (De Heemskinderen) 16 april 1798*; timmerman; overleden Haarlem 22 februari 1862 om 15:00 uur*; huwde Haarlem 31 december 1823 Pieternelletje Hoogendorp, gedoopt RK Haarlem (Begijnhof) 25 september 1794* (dochter van Pieter Hoogendorp en Antje van Slobbe), naaister, overleden Haarlem 8 mei 1879 om 17:00 uur* 10 Catharina Elizabeth Mokcaarts (Mockart, Mockard), gedoopt RK Haarlem (De Heemskinderen) 19 april 1805*; naaister en winkelierster; overleden Haarlem 12 december 1872 om 14:00 uur*; huwde (1) Haarlem 28 april 1830; Johannes Boot, gedoopt RK Amersfoort 1 oktober 1804* (zoon van Cornelis Boot en Alida Brink- man), kleermaker, overleden Haarlem 5 februari 1834 om 1:00 uur* huwde (2) Haarlem 27 mei 1835 Cornelis van Roode (Rooden), gedoopt RK Haarlem (Sint Bavo) 9 april 1806* (zoon van Maarten van Roode en Neeltje Schreur), scheepsmaker en scheepstimmerman, overleden Haarlem 31 augustus 1899 om 17:30 uur*

Uit deze relatie:

a Geertruida Elizabeth van Roode, geboren Haarlem 1 maart 1836 om 13:00 uur*; overleden Haarlem 7 april 1840 om 11:30 uur*

b Catharina Wilhelmina van Roode, geboren Haarlem ongeveer 1837; winke-lierster; overleden Haarlem 17 april 1921 om 5:00 uur*; huwde Haarlem 3 oktober 1877* Jacobus Thuis geboren Nieuwer-Amstel ongeveer 1841 (zoon van Hendrik Thuis en Neeltje Verbraak), winkelbediende, overleden Haarlem 16 juni 1908 om 1:00 uur*

c Anthonie Martinus van Roode, geboren ongeveer 1840; overleden Haarlem 25 augustus 1841 om 6:00 uur*

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

d Johanna Catharina van Roode, geboren Haarlem ongeveer 1842; overleden Haarlem 24 oktober 1876 om 6:00 uur*; huwde Haarlem 14 december 1870* Jacobus Thuis, geboren Nieuwer-Amstel ongeveer 1841 (zoon van Hendrik Thuis en Neeltje Verbraak), winkelbediende, overleden Haarlem 16 juni 1908 om 1:00 uur*

e Wilhelmus Hendrikus van Roode, geboren Haarlem 18 december 1843; overleden Haarlem 30 maart 1844 om 11:30 uur*

f Cornelia Bartha van Roode, geboren Haarlem ongeveer 1844; overleden Haarlem 24 december 1850 om 6:00 uur*

g Sebastiaan Johannes van Roode, geboren Haarlem ongeveer 1847; schoen-maker; huwde (1) Amsterdam 28 april 1875 Carolina Frederika Jelders, geboren Amsterdam ongeveer 1837 (dochter van Gerrit Jelders en Henrica Euphemia Roeling), naaister; huwde (2) Amsterdam 23 mei 1894 Johanna Paulina Krick, geboren Amsterdam ongeveer 1857 (dochter van Joseph Johan Ludwig Krick en Catharina Maria Haarman)

** Bron: Huwelijksbijlagen, ’s Gravenhage 1816, nummer 140

V HENDRIK JOSEPHUS MOKCAARTS (MOKKART), gedoopt RK Haarlem (De Heems-kinderen) 19 maart 1771* (getuigen: Pieter Strijbos en Alida van den Bosch); kapper; over-leden Haarlem 14 januari 1840 om 16:00 uur*; huwde FEMMETJE OOSTHUIZEN, geboren Zwolle ?? december 1767 (dochter van Jacob Oosthuizen en Janina Grooten), overleden Haarlem 16 april 1854 om 21:00 uur*

Uit deze relatie:

1 Johannes Jacobus Mokcaarts, geboren Haarlem 27 juli 1800 (zie VI)

2 Johanna Catharina Mokcaarts, geboren Haarlem 10 maart 1803**; overleden Haarlem 28 november 1841 om 7:00 uur*; huwde Haarlem 19 april 1839* Pieter Jacobus Daams, gedoopt Schiedam 30 juni 1782 (zoon van Johannes Daams en Alida van Tol en weduwnaar van Maria van Donselaar), horlogemaker, overleden Haarlem 28 oktober 1840 om 10:00 uur*

VI JOHANNES JACOBUS MOKCAARTS, geboren Haarlem 27 juli 1800* en gedoopt NG Haarlem 30 juli 1800*; kapper en tapper; overleden Haarlem 7 mei 1838 om 18:00 uur*; huwde Haarlem 30 januari 1833* ADRIANA VERNOUT, geboren Haarlem 12 maart 1797* en gedoopt NG Haarlem 19 maart 1797* (dochter van Arend Vernout en Steventje van Dam en weduwe van Ernst Adolf Ferdinand Wenzel en Michael Hendrik Lem), tapster, overleden Haarlem 13 mei 1885 om 11:00 uur*

Uit deze relatie:

1 Henricus Josephus Johannes Mokcaarts, geboren Haarlem 25 juli 1833 (zie VII)

VII HENRICUS JOSEPHUS JOHANNES MOKCAARTS, geboren Haarlem 25 juli 1833 om 10:00 uur*; tabakswinkelier en militair en marechaussee; overleden Amsterdam 15 februari 1914 om 7:30 uur*; huwde (1) Haarlem 26 oktober 1853* PETRONELLA WILHELMINA BLANSERT, geboren Haarlem 27 juli 1835 om 22:00 uur* (dochter van Hendrik Blansert en Magdalena Maria Hols), overleden Haarlem 5 oktober 1854 om 11:00 uur*

Uit deze relatie:

1 Femmina Johanna Mokcaarts, geboren Haarlem 26 juli 1854 om 15:00 uur*; overleden Haarlem 16 november 1855 om 19:00 uur* Huwde (2) Haarlem 9 juli 1856* MARIA JACOBA VAN SLUIJTERS, geboren Haarlem 29 oktober 1831 om 20:00 uur* (dochter van Cornelis van Sluijters en Maria Sabelis), winkelierster en dienstbode, overleden Haarlem 11 september 1912 om 20:00 uur*; huwelijk ontbonden Haarlem 10 juni 1862

Bronnen Archieven

Brabants Historisch Informatie Centrum (’s-Hertogenbosch) - Gevangenissen ’s Bosch, toegangsnr. 266, fiche 1 en inv.nr. 273, fiche 2 -

Geheime Register van Ontslagen gevangenen, 8e jaargang, ’s-Gravenhage 1889, nr. 963 met foto op fiche

- Gerechtshof ’s-Hertogenbosch 1838-1930, toegangsnr. 22, inv.nr. 96, nr. 3432
- Gerechtshof ’s-Hertogenbosch 1838-1930, toegangsnr. 22, inv.nr. 99, rolnummer 77
- Kantongerecht Helmond (1839-1930), toegangsnr. 34, inv.nr. 25, rolnummer 18
- Kantongerecht Helmond (1839-1930), toegangsnr. 34, inv.nr. 25, rolnummer 44
- Kantongerecht Helmond (1839-1930), toegangsnr. 34, inv.nr. 25, rolnummer 46
- Kantongerecht Helmond (1839-1930), toegangsnr. 34, inv.nr. 25, rolnummer 86
- Kantongerecht Helmond (1839-1930), toegangsnr. 34, inv.nr. 25, rolnummer 110
- Kantongerecht Helmond (1839-1930), toegangsnr. 34, inv.nr. 25, rolnummer 115

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Kantongerecht Helmond (1839-1930), toegangsnr. 34, inv.nr. 25, rolnummer 126/127
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 22, rolnummer 98
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 22, rolnummer 110
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 22, rolnummer 111
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 22, rolnummer 114
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 22, rolnummer 115
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 22, rolnummer 116
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 22, rolnummer 134
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 22, rolnummer 139
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 23, rolnummer 141
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 23, rolnummer 151
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 23, rolnummer 171
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 23, rolnummer 172
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 23, rolnummer 173
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 23, rolnummer 178
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 23, rolnummer 181
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 23, rolnummer 182
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 24, rolnummer 12
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 24, rolnummer 36
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 24, rolnummer 48
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 24, rolnummer 49
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 24, rolnummer 53
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 24, rolnummer 54
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 24, rolnummer 65
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 24, rolnummer 69
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 25, rolnummer 89
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 25, rolnummer 98
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 25, rolnummer 105
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 25, rolnummer 117
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 25, rolnummer 129
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 25, rolnummer 140
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 25, rolnummer 141
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 25, rolnummer 142
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 25, rolnummer 149
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 26, rolnummer 151
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 26, rolnummer 154
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 26, rolnummer 170
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 26, rolnummer 186
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 26, rolnummer 187
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 26, rolnummer 189
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 26, rolnummer 190
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 26, rolnummer 191
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 26, rolnummer 192
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 26, rolnummer 193
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 26, rolnummer 194
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 26, rolnummer 195
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 26, rolnummer 206
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 26, rolnummer 210
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 26, rolnummer 211
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 26, rolnummer 214
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 1
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 5
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 6
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 19
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 20
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 21
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 22
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 23
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 28
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 29

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 43
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 44
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 45
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 46
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 51
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 64
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 65
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 68
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 69
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 70
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 71
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 72
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 73
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 74
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 75
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 27, rolnummer 79
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 90
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 91
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 97
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 99
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 100
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 103
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, procesverbaal woensdag 5 juli 1865
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 118
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 124
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 125
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 129
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 130
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 132
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 133
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 134
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 142
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 143
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 146
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 147
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 149
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 28, rolnummer 150
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 29, rolnummer 153
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 29, rolnummer 156
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 29, rolnummer 160
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 29, rolnummer 164
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 29, rolnummer 165
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 29, rolnummer 169
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 29, rolnummer 174
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 29, rolnummer 187
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 29, rolnummer 189
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 29, rolnummer 196
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 29, rolnummer 220
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 29, rolnummer 227
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 29, rolnummer 231
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 23 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 24 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 26 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 27 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 30 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 31 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 33 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 39 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 41 procesverbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 56 proces verbaal

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 58 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 68 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 69 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 74 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 75 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 80 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 81 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 82 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 83 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 84 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 85 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 87 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 89 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 94 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 95 proces verbaal
- Kantongerecht Waalwijk (1838-1933), toegangsnr. 43, inv.nr. 30, rolnummer 99 proces verbaal
- Brabants Historisch Informatie Centrum (’s-Hertogenbosch) (voormalig Gemeentearchief Boxtel)
- Oude Pleisterplaatsen en herbergen in Boxtel Drents Archief (Assen)
- Bevolkingsregister Assen 1890-1900, deel 7, blad 176.
- Burgerlijke Stand Veenhuizen (Norg): overlijden
- Veenhuizen/Ommerschans, inv.nr. 324, fiche 220 (Veenhuizen II, nr. 2211)
- Veenhuizen/Ommerschans, inv.nr. 327, fiche 259 (Veenhuizen I, nr. 2577)
- Veenhuizen/Ommerschans, inv.nr. 494, fiche 1075 (Veenhuizen I, nr. 2577)
- Internet: signalementkaart Veenhuizen/Ommerschans met foto’s (Veenhuizen II, nr. 2577)
- Veenhuizen/Ommerschans, inv.nr. 494, fiche 1074 (Veenhuizen II, nr. 2496)
- Veenhuizen/Ommerschans, toegangsnr. 0137.01, inv.nr 510, nr. 6338 Gemeentearchief Gemert-Bakel - Bevolkingsregisters Gemeentearchief ‘s-Gravenhage
- Burgerlijke Stand ’s-Gravenhage, huwelijksbijlagen 1816, nummer 140 Nationaal Archief (’s-Gravenhage), - Inventaris van het archief van het Kabinet des Konings, (1814) 1841-1897, toegangsnr. 2.02.04, inv.nr. 1840 nr. 16 (26 april 1870),
- Inventaris van het archief van het Kabinet des Konings, (1814) 1841-1897, toegangsnr. 2.02.04, inv.nr. 2327 nr. 12 (6 juni 1879)
- Inventaris van het archief van het Kabinet des Konings, (1814) 1841-1897, toegangsnr. 2.02.04, inv.nr. 2493 nr. 19 (21 maart 1882)
- Inventaris het archief van de arrondissementsrechtbank ’s-Gravenhage, toegangsnr. 3.03.15.01; inv.nr. 34 (1892 aug. 24 - 1893 okt. 30, rolnrs. 7834-9873)
- Inventaris het archief van de arrondissementsrechtbank ’s-Gravenhage, toegangsnr. 3.03.15.01; inv.nr. 37 (1896 feb. 3 - 1897 jan. 12, rolnrs. 13216-14652)
- Inventaris het archief van de arrondissementsrechtbank ’s-Gravenhage, toegangsnr. 3.03.15.01; inv.nr. 311 (rolnr. 9528 en vonnisnummer 1093)
- Inventaris het archief van de arrondissementsrechtbank ’s-Gravenhage, toegangsnr. 3.03.15.01; inv.nr. 341 (rolnr. 14088 en vonnisnummer 989)
- Stamboeken marechaussee, toegangsnr. 2.13.09, inv.nr. 1418 (nummer 713)
- Stamboeken 7de Regiment Infanterie, toegangsnr. 2.13.09, inv.nr. 1072 (nummer 47843) Noordhollands
- Archief (Haarlem) - Arrondissementsrechtbank Haarlem, toegangsnr. 452, inv.nr. 507, nr. 16
- Arrondissementsrechtbank Haarlem, toegangsnr. 452, inv.nr. 707 (echtscheidingen)
- Bevolkingsregister Haarlem 1850-1860, fiche wijk 1, pagina 66
- Bevolkingsregister Haarlem 1850-1860, fiche wijk 2, pagina 1024
- Bevolkingsregister Haarlem 1850-1860, fiche wijk 3, pagina 695
- Bevolkingsregister Haarlem 1850-1860, fiche wijk 3, pagina 702
- Bevolkingsregister Haarlem 1860-1900, fiche M, pagina 728
- Bevolkingsregister Haarlem 1860-1900, fiche V, pagina 483
- Bevolkingsregister Haarlem dienstbodes en knechten 1860-1865 L-Z, fiche 226
- Burgerlijke Stand Haarlem: geboorte, huwelijk, echtscheiding en overlijden
- Burgerlijke Stand Haarlem, huwelijksbijlagen 1853, nummer 169
- Burgerlijke Stand Haarlem, huwelijksbijlagen 1856, nummer 113
- Burgerlijke Stand Velsen: huwelijken - Volkstelling Haarlem 1829, fiche wijk 2, pagina 141
- Volkstelling Haarlem 1839, fiche wijk 1, pagina 16 Regionaal Archief Markiezenhof (Bergen op Zoom)
- Bevolkingsregister Steenbergen, 1862-1874 (wijk B), pagina 326 Regionaal Archief Tilburg
- Burgerlijke Stand Oisterwijk, overlijden Regionaal Archief Zutphen

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Bevolkingsregister Wijk D (nrs. 126-228c) 1842-1861 Zutphen, toegangsnr. 0308, inv.nr. 008, p. 35
- Notaris Willem Jan Putman Cramer, 1856, toegangsnr. 349, inv.nr. 282, aktenummer 1920 (1 juli 1856) Regionaal Historisch Centrum (Eindhoven)
- Bevolkingsregister, 'Grote Berg' fiche 11, nr. 6 Stadsarchief Amsterdam
- Archief van het Armenhuis. "Stamboek" Register van ingekomen mannen en vrouwen met vermelding van uitgebreide personalia, toegangsnr. 348, inv.nr. 73, folio 3206
- Archief van het Armenhuis. "Dagelijkse afwisseling van de bevolking". Register van ingekomen, uitgeschreven of overleden bewoners, op naam, met hun stamboeknummer, toegangsnr. 348, inv.nr. 76 - Bevolkingsregister 1864 SS 25-42
- Burgerlijke Stand Amsterdam: overlijden
- Fiche logementen, 1874-1892, onder M
- Fiche gestichten, 1893-1939, nr. 7, pagina 79 Stadsarchief Breda
- Burgerlijke Stand, geboorten en overlijden Stadsarchief 's-Hertogenbosch
- Adresboekje van 's-Hertogenbosch uit 1869 - Burgerlijke Stand, geboorten
- Bevolkingsregisters - Inkomende personen 1854-1861 (S) en 1862-1863 (M)
- Vertrekkende personen 1854-1861 (S) en 1862-1863 (M) Streekarchief Langstraat Heusden en Altena (Heusden) (voormalig Gemeentearchief Waalwijk)
- Bevolkingsregisters
- Burgerlijke Stand Waalwijk, overlijden
- NAW 49, Bestekken en aanbestedingen van gemeentewerken 1846-1860, marechausseekazerne 1856 Tresoar (Leeuwarden)
- Arrondissementsrechtbank Heerenveen, toegangsnummer 18-01, inv.nr. 107 (rolnr. 1766)
- Arrondissementsrechtbank Heerenveen, toegangsnummer 18-01, inv.nr. 115 (rolnr. 6001)
- Arrondissementsrechtbank Heerenveen, toegangsnummer 18-01, inv.nr. 229 (rolnr. 6001)
- Burgerlijke stand Terschelling, huwelijken 1855
- Inschrijvingsregisters van de strafgevangenis Leeuwarden, toegangsnummer 50-01, inv.nr. 1016, volgnr. 4380 Utrechts Archief (Utrecht)
- Arrondissementsrechtbank Utrecht, toegangsnummer 382, inv.nr. 27 (1901-16/09/1905)
- Arrondissementsrechtbank Utrecht, toegangsnummer 382, inv.nr. 49 (304-705)

Bibliotheken

Koninklijke Bibliotheek ('s-Gravenhage)
- Grootboek der gewone pensioenen 1871, bijlagen staatsbegroting voor het dienstjaar 1871, pagina 8

Bibliotheek Haarlem
- Opregte Haarlemsche Courant, fiches

KRANTEN

- Algemeen Handelsblad, 2 juli 1856 (ondertrouw advertentie)
- Algemeen Handelsblad, 18 februari 1870
- Algemeen Handelsblad, 18 februari 1914 (familieberichten, overlijden)
- Amersfoortse Courant, 21 december 1869
- Amersfoortse Courant, 28 december1869
- Arnhemsche Courant, 4 september 1869
- Bredasche Courant, 5 september 1869
- Bredasche Courant, 26 december 1869
- Bredasche Courant, 30 december 1869
- Bredasche Courant, 24 februari 1870
- Bredasche Courant, 17 maart 1870
- Bredasche Courant, 8 mei 1870
- Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage, 5 september 1869
- Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage, 25 december 1869
- Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage, 28 december 1869
- De Tijd, godsdienstig-staatkundig dagblad, 4 september 1869
- De Tijd, godsdienstig-staatkundig dagblad, 25 december 1869
- De Tijd, godsdienstig-staatkundig dagblad, 29 december 1869
- De Tijd, godsdienstig-staatkundig dagblad, 10 maart 1870
- De Tijd, godsdienstig-staatkundig dagblad, 17 maart 1870
- De Tijd, godsdienstig-staatkundig dagblad, 17 februari 1914
- Dordrechtsche Courant, 4 mei 1870

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Goessche Courant, 31 december 1869
- Haarlems Dagblad, 13 september 1912 (overlijden advertentie)
- Haarlems Weekblad, 27 augustus 1854 (advertentie “Spaansche Wapen”)
- Haarlems Weekblad, 19 februari 1859 (advertentie “Spaansche Wapen”)
- Heldersche en Nieuwedieper Courant, 5 september 1869
- Heldersche en Nieuwedieper Courant, 15 december 1869
- Heldersche en Nieuwedieper Courant, 26 december 1869
- Heldersche en Nieuwedieper Courant, 18 maart 1870
- Heldersche en Nieuwedieper Courant, 6 mei 1870
- Kanton Weert, 8 mei 1870
- Leeuwarder Courant, 18 juni 1870
- Leeuwarder Courant, 21 maart 1874
- Leidsch Dagblad, 18 februari 1870
- Leidsch Dagblad, 4 mei 1870
- Leydse Courant, 28 december 1869
- Leydse Courant, 4 mei 1870
- Middelburgsche Courant, 28 december 1869
- Nieuwe Rotterdamsche Courant, 25 december 1869
- Noord-Brabanter, 2 september 1869
- Noord-Brabanter, 3 september 1869
- Noord-Brabanter, 4 december 1869
- Noord-Brabanter, 11 december 1869
- Noord-Brabanter, 17 december 1869
- Noord-Brabanter, 23 december 1869
- Noord-Brabanter, 30 december 1869
- Opregte Haarlemsche Courant, 12 juli 1821
- Opregte Haarlemsche Courant, 8 november 1831
- Opregte Haarlemsche Courant, 12 november 1831
- Opregte Haarlemsche Courant, 8 mei 1838 (overlijden advertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 23 april 1839 (huwelijksadvertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 21 januari 1840 (overlijden advertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 5 november 1840 (overlijden advertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 30 november 1841 (overlijden advertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 2 december 1841 (overlijden advertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 4 december 1841 (overlijden advertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 18 juni 1842 (overlijden advertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 4 november 1853 (advertentie modes)
- Opregte Haarlemsche Courant, 19 april 1854 (advertentie modes)
- Opregte Haarlemsche Courant, 20 april 1854 (overlijden advertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 21 april 1854 (overlijden advertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 22 april 1854 (advertentie modes)
- Opregte Haarlemsche Courant, 29 april 1854 (dankbetuiging)
- Opregte Haarlemsche Courant, 31 juli 1854 (geboorte advertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 1 augustus 1854 (geboorte advertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 9 oktober 1854 (overlijden advertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 10 oktober 1854 (overlijden advertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 13 oktober 1854 (dankbetuiging)
- Opregte Haarlemsche Courant, 16 oktober 1854 (advertentie te koop)
- Opregte Haarlemsche Courant, 21 oktober 1854 (advertentie te koop)
- Opregte Haarlemsche Courant, 7 november 1854 (advertentie te koop)
- Opregte Haarlemsche Courant, 27 november 1854 (advertentie finale uitverkoop)
- Opregte Haarlemsche Courant, 30 november 1854 (advertentie finale uitverkoop)
- Opregte Haarlemsche Courant, 21 november 1855 (overlijden advertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 22 november 1855 (overlijden advertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 1 juli 1856 (ondertrouw advertentie)
- Opregte Haarlemsche Courant, 31 juli 1856
- Opregte Haarlemsche Courant, 29 augustus 1856
- Opregte Haarlemsche Courant, 17 september 1856
- Opregte Haarlemsche Courant, 26 januari 1857
- Opregte Haarlemsche Courant, 10 maart 1857

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

- Opregte Haarlemsche Courant, 30 april 1857
- Opregte Haarlemsche Courant, 31 juli 1862
- Opregte Haarlemsche Courant, 1 september 1862
- Opregte Haarlemsche Courant, 2 oktober 1862
- Opregte Haarlemsche Courant, 4 september 1869
- Opregte Haarlemsche Courant, 30 december 1869
- Provinciale Noord-brabantsche en ’s-Hertogenbossche Courant, 7 september 1869
- Provinciale Noord-brabantsche en ’s-Hertogenbossche Courant, 17 december 1869
- Provinciale Noord-brabantsche en ’s-Hertogenbossche Courant, 24 december 1869
- Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 6 september 1869
- Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 15 december 1869
- Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 20 december 1869
- Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 28 december 1869
- Schager Courant, 16 september 1869
- Tilburg-sche Courant, 4 september 1869
- Tilburg-sche Courant, 25 december 1869
- Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad: algemeen advertentie-blad, 13 december 1869
- Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad: algemeen advertentie-blad, 31 december 1869
- Zierikzeesche Nieuws-bode, 9 september 1869
- Zierik-zeesche Nieuws-bode, 30 december 1869

PUBLICATIES

Graaff, Klaas de

- Een vroege maar verjaarde stalking, in: Metro 1 september 1999
- De doodstraf is een gebaar van onmacht, in: Metro 10 juli 2000
- Moorddadig Brabant, Eindhoven 2000, pagina’s 136-138
- Branden in Brabant, Den Dungen 2009, pagina's 231-232

Grim, J.

- Personeel Koninklijke Marechaussee 1814-1940, Buren 1997

Jansen, Suzanna

- Het pauperparadijs (een familiegeschiedenis), Amsterdam 2008

Maas, C.

- De postgeschiedenis van Waalwijk, Baardwijk en Besoijen, Waalwijk 1972 Oss, Jeroen van
- De lange weg naar een nieuw raadhuis 1824-1854 en verder, in: De Klopkei, jrg. 10, nr. 1, pagina 31

Ruller, Sibo van

- Genade voor recht: gratieverlening aan ter dood veroordeelden in Nederland 1806-1870, Amsterdam 1987

MUSEA

- Museum Blokhuispoort, Leeuwarden
- Marechausseemuseum, Buren
- Landelijk Gevangenismuseum Veenhuizen, Noordenveld

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

AUTEUR
Marius van Loon - Gorinchem
-13 januari 2012 Overleden op 28 aug 2014-

"Geniet van het leven morgen kan het voorbij zijn"

Auteur: Marius van Loon
© 15 februari 2014

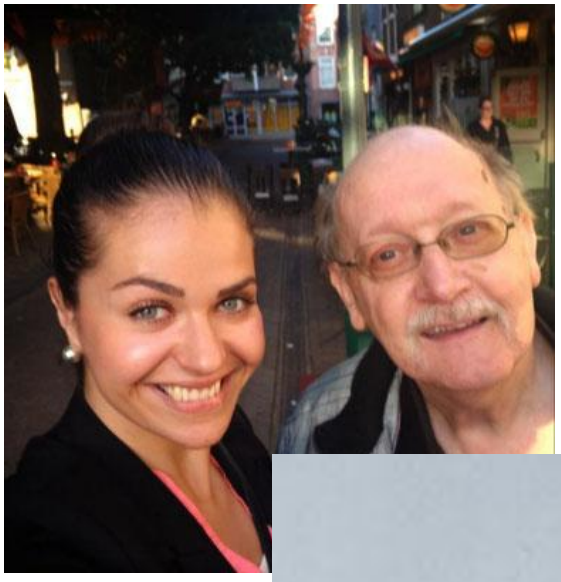

"Geniet van het leven,
morgen kan het voorbij zijn."

Marius

Na een rijk, veelzijdig en liefdevol leven heeft hij ondanks zijn grote levenslust en wilskracht deze strijd verloren.

Na de vele mooie jaren die wij met hem mochten beleven, waarin hij altijd voor iedereen klaar stond, hebben wij met veel verdriet afscheid moeten nemen van onze lieve vader, zoon, broer en vriend

Marius van Loon

Hij overleed in de leeftijd van 63 jaar.

Bianca van Loon

Familie Van Loon

Vrienden

28 augustus 2014
Weverstraat 551, Gorinchem
Correspondentieadres: A.M.G. Schmidtplein 14, 5144 ZB Waalwijk

De afscheidsdienst wordt gehouden op donderdag 4 september om 10.30 uur in de aula van uitvaartcentrum Bloemendaal, Bloemendaalweg 38 te Waalwijk, gevolgd door de begrafenis op de algemene begraafplaats Bloemendaal.

Samenkomst in de aula, waar vanaf 10.00 uur gelegenheid is tot schriftelijk condoleren. Na de begrafenis bent u welkom in de aula van Bloemendaal voor uw persoonlijke condoleance.

U kunt afscheid nemen van Marius in het bovengenoemd uitvaartcentrum op woensdag 3 september van 18.30 tot 19.00 uur.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Lammert, Marcus en Auke Dalstra

Dalstra. Drie leden van de familie Dalstra hadden in 1867, het welgestelde echtpaar Hiddema uit Nijega (Smallingerland) beroofd en vermoord. Vader Lammert Teijes, 65 jaar, zoon Marcus Lammerts, 27 jaar, en neef Auke Freerks Dalstra van 36 jaar kregen voor het Gerechtshof in Leeuwarden alle drie tuchthuisstraf, 'ieder voor den tijd van zijn levenslang'. Vader Lammert overleed in 1885 in de gevangenis. Zoon Marcus (foto) kwam vrij in 1894. Neef Auke Freerks was ooit eerder veroordeeld en zat van het drietal het langst vast. Na 35 jaar tuchthuis kwam hij in 1906 vrij.

Moord en doodstraf

Het gaat er wreed aan toe in de wereld. Dagelijks lezen we in de media over moord en doodslag. Vreselijke straffen worden er soms gegeven. In delen van de wereld wordt doodstraf nog steeds uitgevoerd. Maar wist je dat het nog geen 150 jaar geleden is dat in Nederland de doodstraf werd afgeschaft? Hiervoor in de plaats kwam levenslange tuchthuisstraf. Het parlement kon het niet eens worden over de beslissing om de doodstraf af te schaffen. De strijd werd dan ook niet zonder slag of stoot gevoerd in de Eerste en Tweede kamer. Maar na vier dagen debatteren werd het voorstel toch aangenomen.

Op 17 september 1870 schafte Nederland als één van de eerste landen in West-Europa de doodstraf af. Levenslange opsluiting werd de hoogste straf die door de rechtbank kon worden opgelegd. En de eerste levenslange gevangenisstraf werd gegeven aan, tsja.. drie Friezen! Drie leden van de familie Dalstra hadden in 1867, het welgestelde echtpaar Hiddema uit Nijega (Smallingerland) beroofd en vermoord. Vader Lammert Teijes, 65 jaar, zoon Marcus Lammerts, 27 jaar, en neef Auke Freerks Dalstra van 36 jaar kregen voor het Gerechtshof in Leeuwarden alle drie tuchthuisstraf, 'ieder voor den tijd van zijn levenslang'. Dat het geen lieverdjes waren blijkt uit het uitvoerige arrest van het Gerechtshof. Vader Lammert overleed in 1885 in de gevangenis. Zoon Marcus kwam vrij in 1894. Neef Auke Freerks was ooit eerder veroordeeld en zat van het drietal het langst vast. Na 35 jaar tuchthuis kwam hij in 1906 vrij. Levenslange gevangenisstraf betekende ook in die tijd nog niet altijd levenslange opsluiting.

Bron: Archief Gerechtshof Leeuwarden, inventarisnummer 84

Lammert Teijes Dalstra

68 jaar oud toen hij in de gevangenis terecht kwam en overleed in 1885 op 77-jarige leeftijd. Zijn tweede vrouw Hinke Pieters Pool was in 1876 al overleden. Lammert heeft altijd beweerd onschuldig te zijn aan de moorden op het echtpaar Hiddema. Zijn zoon Marcus echter had zo'n zwaar belastende schuldverklaring tegen hem afgelegd, dat hij op zijn minst schuldig was aan het feit dat hij erbij aanwezig was geweest (medeplichtigheid). De verklaringen van de andere getuigen spraken vaak ook niet in zijn voordeel, hij werd vaak herkend aan zijn typische stamelende stem en aan zijn horrelvoet (klompvoet). Zijn advocaat kon hierdoor niet voorkomen dat Lammert Dalstra de cel in moest. Misschien werd hij inderdaad te zwaar bestraft met levenslang omdat hij niemand daadwerkelijk had vermoord.

Overlijdens bericht Lammert Teijes Dalstra LEEUWARDEN 16 september 1885
In de vorige week overleed in de gevangenis alhier Lammert Teijes Dalstra uit Smallingerland. Hij bereikte den ouderdom van 80 jaren en was in 1871 tot levenslange tuchthuisstraf veroordeeld wegens het vermoorden van W.T. Hiddema en vrouw te Nijega (Smallingerland) in den nacht van 25 november 1867. (Bron: www.archiefleeuwardercourant.nl)

Dalstra, Marcus, Lammerts,

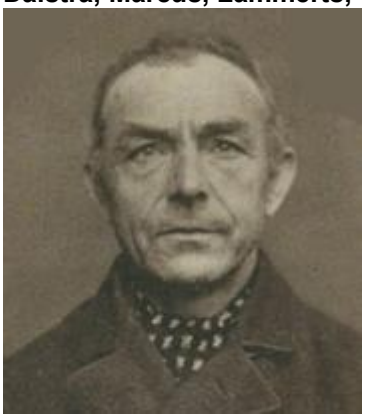

Marcus, Lammerts Dalstra. Oud 50 jaar, arbeider, gehuwd, protestant, geboren te Houtigehage, onder Drachten, laatst gewoond hebbende te Surhuisterveensterheide, lang 1.70 meter, haar en wenkbr. Bruin, voorhoofd breed, ogen blauw, neus spits, mond gewoon, kin rond, baard zonder, aangezicht ovaal, kleur gezond. Werd 8 maart 1871 door het provinciaal gerechtshof in Friesland wegens manslag met voorbedachten rade en diefstal tot levenslange tuchthuisstraf veroordeeld, welke straf in 1892 is verwisseld in 25 jaren tuchthuisstraf. Hij is, na gratie te hebben gekregen op 6 september jl uit de strafgevangenis te Leeuwarden ontslagen en zal zich ter ontvangst zijner uitgaanskas naar buitenpost gemeente Achterkarspelen begeven. Zijn gedrag in de gevangenis was zeer goed. Hij was als reiniger (schoonmaker) werkzaam. Hij kan schrijven. Marcus Lammerts Dalstra is op 68 jarige leeftijd overleden op 20 maart 1911. Marcus Lammerts Dalstra is een jaar na de moord op 12 december 1868 getrouwd met Stijntje Pieters de Meer. Stijntje had al een kind uit haar vorige huwelijk, Marcus erkende het kind als zijnde van hem en gaf het kind de naam Lammert. Vlak voor zijn arrestatie op 28 augustus 1870 kwam dochter Ymkje op de wereld. Later heeft Stijntje nog 6 kinderen gekregen van

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Gerardus Franzes Postmus. Deze kinderen hebben allemaal de achternaam Dalstra gekregen omdat het 26 jaar heeft geduurd voor ze officieel kon scheiden van Marcus, nadat hij werd vrijgelaten.

Auke Freerks Dalstra
Werd over het algemeen beschouwd als de aanstichter/bedenker en hierdoor de hoofdverdachte van deze dubbele moord op het echtpaar Hiddema en heeft 35 jaar straf uitgezeten, mede omdat hij eerder was veroordeeld. door twee ter rechtszitting voorgelezen extract-arresten en door de erkentenis van dezen beschuldigde, - dat deze beschuldigde bij arrest van dit hof van 5 april 1861, ter zake diefstal van vee in de weide, is veroordeeld tot een tuchtstraf van vijf jaren en; nadat op den 5 april 1861 uit de gevangenis was ontslagen, bij gelijk arrest van den 26 september 1870 ter-zake van diefstal van vee in de weide, na vroeger tot eene criminele straf te zijn veroordeeld geweest, is veroordeeld tot een tuchtstraf van 6 jaren'.

Auke's alibi
De angst was bij Auke het ergst aanwezig en had zich voorgenomen om een gedegen alibi aan te nemen. Hij vroeg aan boer Frans Jans Kuperus uit Rottevalle waar hij van maart tot en met mei 1869 aan het werk was geweest te verklaren dat hij de bewuste avond van 25 november 1867 tot elf uur 's avonds op zijn boerderij was gebleven. Het antwoord van de boer was echter overduidelijk en niet mis te verstaan "dat kan ik niet verklaren want dan zit ik er ook tot over mijn nek in". Auke Freerks Dalstra is op 84-jarige leeftijd in hetzelfde armenhuis te Drachten alwaar zijn moeder ook heeft gewoond, overleden. Ironische kanttekening bij zijn overlijden is dat hij is overleden op dezelfde plaats als waar het echtpaar Hiddema lag opgebaard toen dokter Pel en dokter Brouwer sectie op hen verrichte.

Het moordplan
Het moet rond 23 of 24 november 1867 zijn geweest, toen kwam Marcus Dalstra thuis van zijn werk op de polder. Heel precies wist hij dit niet meer te vertellen toen hij zijn getuigenverklaring deed op 22 oktober 1870, bijna 3 jaar later. Hij woonde op de Surhuisterveenseheide, vlak bij de Speklaan (Spekloane). Hier woonde Marcus met zijn vader Lammert Teijes Dalstra en zijn moeder Fokje Jans Haarsma. Drie van de vier kinderen (Jan, Sietske en Tije) hadden het ouderlijk huis al verlaten. Neef Auke Freerks Dalstra uit Houtigehage was ook aanwezig op deze bewuste novemberdag in 1867. Het was dus op zaterdag of zondag 24 november dat ze bij elkaar zaten, plannen bedenkend om aan geld te komen. Het was al erg genoeg om vrije landarbeider te zijn, om dan ook nog deze vreselijke armoede te moeten meemaken was helemaal ondraaglijk. Nu, met de winter voor de deur voelden ze allemaal dat ze alles bij elkaar zouden moet schrapen. In deze periode ging men vaak als bedelaar of als bezem- en boender verkoper door het leven. Zomers, wanneer er bij de boer werd gewerkt had men het beter omdat er voor geld werd gewerkt. Zo kwam de oude boer Wytze Tjeerds Hiddema waarvoor Marcus had gewerkt, ook ter sprake. Hiddema woonde in Nijega met zijn vrouw Sytske Wopkes Sijtsma aan de Hogeweg (Hegewei), vanaf wat nu de kilometerweg heet Richting Drachten, de eerste boerderij aan de rechterkant. Op deze boerderij waren geen kinderen aanwezig, ook waren er op deze dag geen arbeiders aan het werk en dus een geschikte dag en plaats om een overval uit te voeren. Bovendien wist Marcus waar het echtpaar hun geld en andere kostbaarheden opborg, omdat hij hier als knecht had gewerkt. Om ongezien binnen te kunnen komen hadden ze het plan opgevat om net te doen alsof ze een koe wilden kopen. (Bron: de dubbele roofmoord van Nijega)

Op weg naar Nijega
Vader Lammert, zoon Marcus en neef Auke Dalstra gingen op maandagavond 25 november richting Nijega. Aan de reis werd begonnen toen het al donker was, om op deze manier niet het risico te lopen bekenden tegen te komen. Eerst langs een klein binnendijkje en aan het huis van een zekere Dictus voorbij. In Rottevalle over de Jan Gaukeslaan en hierna over de straatweg naar de laan toe die op de Hogeweg uitkomt. Volgens een getuige had Auke een blauwe kiel aan en hield hij in zijn hand een stok vast met een veter eraan. Ze waren dus toch nog een bekende tegengekomen die hen ook nog een goedenavond had toegewenst. Een paar meter verderop had Lammert met zijn onmiskenbare zware en stotterende stem de opmerking geplaatst "W-wat doet hij zo laat nog op straat?" Volgens de voorbijganger (Barend van der Wal uit Surhuisterveensterheide) kon dit alleen maar Lammert zijn geweest omdat hij zijn stem onmiddellijk herkende. Deze latere getuige kwam zojuist van zijn werk uit Oudega en was een kwartiertje geleden bij de boerderij van Hiddema langsgelopen.
(Bron: Dubbele roofmoord van Nijega)

De Moord
Toen de drie Dalstra's bij de boer aankwamen, deed Auke het woord. Ze kwamen om een koe te kopen, Met dit gegeven liet Hiddema het gezelschap vlot binnen. Marcus was immers al een vertrouwd persoon voor boer Hiddema, hij had bij hem als boerenknecht gewerkt. Het was dan ook niet vreemd dat het gehele gezelschap nog even naar de huiskamer ging om een beetje bij te praten bij een bakje koffie. Na het bijpraten gingen ze richting de stal, Auke en boer Hiddema werden het eens over de koop van een bepaalde koe. Hierna ging het in optocht terug naar het huis, Lammert voorop met het licht, hoogstwaarschijnlijk met een zogeheten "Snotneus" (olielamp), hierna kwam mevrouw Hiddema met Marcus en toen boer Hiddema met Auke. Ze hadden van tevoren een plan bedacht, op het moment dat Lammert aan de terugweg begon richting het huis met de petroleumlamp, zou hij de lamp uitblazen. Dit was het

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

afgesproken teken om het echtpaar om te brengen. Toen het licht uit ging, stond de boer op de stalgang, hier heeft Auke zijn keel dicht geknepen. Mevrouw Hiddema stond op dat moment op de karnhoek en Marcus heeft haar op dezelfde manier om het leven gebracht. “De oude man is dood” zei Auke, nu hadden de Dalstra's alle tijd om het huis te doorzoeken naar de kostbaarheden die ze zo graag wilden hebben. Marcus wist wel ongeveer waar ze moesten zijn. Volgens hem moesten ze naar de voorkamer omdat daar het kabinet stond. Zijn vader maakte het vuur van de lamp weer aan door met een tang een stuk vuur uit de haard te halen. Uit het kabinet haalden ze een gouden oor-ornament voor een hoofdkap, een zilveren horloge met een koperen kast, een zwartzijden halsdoek, twee gouden gespen, een stuk katoen, wat geld en twee stukken zogeheten “vijfschaft”. Dit waren dure lappen grof textiel die geweeft waren op een weefgetou met vijf schachten. Hiervan maakte men gewoonlijk hemden, onderbroeken of rokken. Het domste artikel dat ze hebben meegenomen was een broodmes met een benen handvat. Op dat handvat stond de unieke tekst “Op kool en worst volgt grote dorst”. Verder stalen ze nog de winterjas van de boer en een “everlasten” broek. Deze had unieke splitten aan de onderkant van de broekspijpen en een brede klep. Een stuk spek werd ook onder de jas gestoken en meegenomen. Hierna duwde Marcus de raamluiken open. Toen hij naar buiten ging, liep hij ergens zo hard tegenaan dat zijn jas onder het bloed kwam te zitten van de wond die hij hierdoor opliep. Toen ze weggingen van de boerderij deed Lammert zijn schoenen uit om geen sporen achter te laten, later heeft hij ze weer aangetrokken. (Bron: Dubbele roofmoord van Nijega)

Rijk?
Nadat de drie Dalstra's thuis waren werd bedacht dat ze het gestolen spul moesten verbergen. Volgens Lammert was begraven onder de varkenstrog de beste plaats, zoon Marcus ging hier ook mee akkoord. Tezamen hebben ze de hoofdkapspeld, zilveren schaar en het zilveren horloge in de grond begraven. Onderling hebben ze het gestolen spek verdeeld. Vier dagen later ging Marcus naar de markt in Drachten. Doordat zijn geweten begon op te spelen, voelde hij zich daar niet geheel op zijn gemak. Hij voelde zicht onrustig en opgejaagd. Marcus wilde ondertussen ook wel eens te weten komen hoever het politieonderzoek was gevorderd. Op de markt liep hij veldwachter Geart Oenes Schriemer tegen het lijf en vroeg aan hem of de identiteit van de vermoorde mensen al bekend was, “iedereen weet al wie het zijn maar ik weet het nog niet” aldus Marcus. Veldwachter. Schriemer is met dit verhaal naar zijn collega Klaas Johannes Diemersen getogen. De familie Diemersen kenden de Dalstra's tot in detail, ze woonden scheef achter hen. Schriemer en Diemersen zijn 6 dagen na de moord op 1 december 1867, bij Marcus langs geweest om hem te ondervragen. Als alibi gaven Lammert en Marcus op dat ze samen op zoek waren naar werk in de omgeving van Opeinde, onder andere bij boer Harmen Broers Kijlstra. Nadat dit was nagevraagd bij boer Kijlstra werd al snel duidelijk dat dit alibi niet klopte omdat boer Kijlstra van niets wist en hen niet had gezien. Het is nog steeds een raadsel waarom de Dalstra's na dit voorval niet zijn aangehouden voor een uitgebreidere, dieper gravende ondervraging! Ook hierover later meer. Het op afbetaling kopen van eten en goederen was even voorbij voor de Dalstra's, even geen armoede meer. Alles wat aangeschaft werd, betaalden de Dalstra's direct. Dit verklaarde later ook de vrouw van de winkeluitbater Hendrik Bethlehem uit Rottevalle.

De arrestatie
De bewijslast tegen de drie Dalstra's stapelde zich snel op toen er op 16 augustus 1870 een inval werd gedaan in hun plaggenhutten. Hier werd vervolgens gevonden:

- 1 goed werkend geweer
- 2 pistolen
- 1 ingekorte sabel (iets wat op een degen lijkt)

Bij Auke werd een zogeheten lommerdbriefje gevonden waarop stond dat het om een duffeljas (zware winterjas) ging. Op deze zelfde dag werden er ook getuigenverklaringen afgenomen van iedereen die iets aan de drie Dalstra's hadden beleend of van hen had gekocht. Op 3 december 1870 zijn de Dalstra's gearresteerd op verdenking van moord met voorbedachten rade. Zeer opmerkelijk blijft het feit dat er drie jaar voor nodig is geweest om al de bewijslast bij elkaar en sluitend te krijgen, hierover straks meer. Op 7 februari 1871 was de akte van inbeschuldigingstelling pas klaar.

Het vonnis
Vanuit alle richtingen wees het er overduidelijk op dat de drie Dalstra's de moord van het echtpaar Hiddema op hun geweten had. Hierop stond toen ter tijd zonder uitzondering, de doodstraf. In 1859 is in Leeuwarden de bekende Friese moordenaar Ype Baukes de Graaf verhangen, In het jaar erna is het laatste doodvonnis in Nederland uitgevoerd. Op 18 mei 1870 is de doodstraf in Nederland afgeschaft na een debat dat zeven dagen heeft geduurd. De overheid was al lange tijd bezig om deze nieuwe wet erdoor te krijgen maar dit lukte pas na 40 jaar, met een zeer krappe meerderheid aan stemmen. Het is niet bekend of dit een van de redenen is geweest dat de Dalstra's zo lang (3 jaar) op vrije voeten zijn gebleven, maar een maand na deze wetsverandering heeft de overheid actie ondernomen en hebben ze de Dalstra's gearresteerd. Wanneer het toen niet was gelukt om de doodstraf af te te schaffen, hadden de drie Dalstra's gegarandeerd de doodstraf gekregen! Al was het dan nog niet gezegd dat dit vonnis ook was uitgevoerd, Koning Willem de III had vanaf 1860 het recht verworven om gratie te mogen verlenen aan gestraften.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Voor de voorstanders van de doodstraf was dit een uitgesproken gelegenheid geweest om de roofmoord op de Hiddema's te gebruiken als uitstel voor het afschaffen van de doodstraf in Nederland. Auke Dalstra verliest verzoek om gratie. Hierdoor gebeurde het dat alle drie de Dalstra's levenslang kregen. Letterlijk stond er dan ook in het uitgesproken vonnis van 8 maart 1871: “Lammert Teijes Dalstra, Marcus Lammerts Dalstra en Auke Freerks Dalstra, alle drie tot een confinement in een huis van reclusie en tuchtiging, ieder voor een tijd van zijn leven lang, om aldaar door zijn arbeid zijn onderhoud te gewinnen”. (Artikeltje uit de Leeuwarder Courant van 25 juni 1871)

Bronnen: Dubbele roofmoord in nijega De krant van toen (Leeuwarder Courant) Tresoar

De rechtspraak

S.W.J. Van Welderen baron Rengers – Advocaat van Lammert Dalstra.
L.W. Van Kleffens – Advocaat van Marcus Dalstra.
W.R. Van der Weide – Advocaat van Auke Dalstra.

De getuigen

1)Klaas Pieters Pel, Dokter te Drachten. Stelde de oorzaak vast van het overlijden door sectie te verrichten op de lichamen van het echtpaar. Door deze sectie kwam naar voren dat het echtpaar door verstikking (suffocatio) is omgebracht.

2)Rinze Reeling Brouwer, Dokter te Drachten. Stelde de oorzaak vast van het overlijden door sectie te verrichten op de lichamen van het echtpaar. Voor deze sectie kwam naar voren dat het echtpaar door verstikking (suffocatio) is omgebracht.

3)Jacob Mients de Jong, politiedienaar en onbezoldigd rijksveldwachter te Drachten. Heeft met collega van Houten uit Oudega vlak voor de moord nog koffiegedronken en aldaar enige boterhammen genuttigd met het echtpaar Hiddema

4) Harmen Broers Kijlstra, Boer en wethouder van Smallingerland te Opeinde. Verklaard dat hij samen met zijn knecht, boer Hiddema nog levend heeft gezien na 17:00 uur.

5)Antje Wiebrens Pijl te Nijega. Verklaard dat zij mevrouw Hiddema om 19:00 uur nog naar het haardhouthok heeft zien gaan.

6)Alle Jelles Kroes, te Nijega. Heeft verklaard dat om 20:15 uur de raamluiken waren gesloten bij de familie Hiddema. Er brandde licht maar er was niemand te horen, gewoonlijk kon men op straat de stemmen in huize Heddema wel horen.

7)Hattem Alles Welling, boer te Opeinde. Verklaarde onderweg te zijn naar boer Hiddema, dat de raamluiken bij aankomst dicht waren, er in de huiskamer een flauw licht brandde, er in de stal bij het vee volop licht brandde.

8)Teije Klazes Jansma, Boer te Beetsterzwaag. Verklaarde dat Auke Freeks Dalstra bij hem in dienst is geweest van 12 mei 1855 tot en met 12 mei 1857, kan zich niet meer herinneren of Auke de desbetreffende broek die als bewijsstuk dient in zijn bezit had in de periode dat Auke daar in dienst was, tevens hetzelfde voor het horloge.

9)Sjoerd Reinders Jacobi, boer te Nijega. Verklaarde dat na de moord de schotel op de deur zat, tussen de karnhoek en het klompenhok.

10)Wijtze Gerrits van der Hei, boer te Nijega. Wonende schuin achter de Hiddema's en eerste ontdekker van de stoffelijke overschotten van het echtpaar. Bovengenoemde kwam naar boer Hiddema om te onderhandelen over de huur van een stuk land.

11)Jonas Reinders Jacobi, Hiddema's naaste buurman, boer te Nijega. Kwam samen met de op nummer 10 genoemde persoon binnen en constateerde hetzelfde als voornoemd persoon.

12)Poppe Siebes Siebinga, Hiddema's overbuurman, boer te Nijega. Verklaarde om 10:30 uur naar de plaats-delict te zijn gekomen, constateerde hetzelfde als getuigen 10 en 11, verklaarde verder dat hij in de wetenschap verkeerde dat boer Hiddema een “Everlasten” broek bezat.

13)Sijtse Wopkes Sijtsema, (broer van Sijtse Wopkes Sijtsema). Verklaarde het horloge en de zwarte halsdoek te herkennen als zijnde eigendom van het echtpaar Hiddema.

14)Tieke Lammerts Rozema, naaister te Nijega. Verklaarde de “Duffelskejas” de twee lappen “vijfschaft” en het mes te herkennen als zijnde van het echtpaar Hiddema.

15)Froukje Eizes Wijma, echtgenote van Bartele Algra, koemelkster te Nijega. Verklaarde ook het eerdergenoemde “vijfschaft” te herkennen als zijnde van het echtpaar Hiddema.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

16)Aaltje Popkes Jansma, echtgenote van Wiebe Huizinga, naaister te Oudega. Verklaarde de “Everlasten”broek en de “Duffelskejas”te herkennen als zijnde van het echtpaar Hiddema.

17)Jan Izaaks Douma, grutter te Oudega. Verklaarde dat hij aan boer Hiddema, twee dagen voor de moord, een aantal biljetten van 10 gulden en 20 rijksdaalders heeft betaald.

18)Lieuwe Gjalts van der Lei, veehouder te Nijega. Verklaarde dat Marcus in het verleden bij boer Hiddema aan het werk was geweest en bekend was met het reilen en zeilen in de huishouding van boer Hiddema.

19)Wieger Sjoerds van Bruggen, arbeider te Surhuisterveen op de heide. Heeft met zijn zoon Sjoerd op de dag van de moord gezien dat Marcus en Auke bij elkaar waren, een stuk ijzer hebben gescherpt en met een pistool of geweer hebben geschoten.

20) Sjoerd Wiegers van Bruggen, arbeider te Surhuisterveen op de heide. Zie verklaring 19e getuige

21) Barend van der Wal, arbeider op de Surhuisterveenseheide. Verklaarde op de dag van de moord de zware, stamelende stem van Lammert Dalstra te hebben herkend.

22) Hendrikje Siebes Boomsma, weduwe van Jan Wolters Veenstra, arbeidster op de Surhuisterveenseheide. Heeft verklaard in de nacht van de moord de drie Dalstra's vanaf de Speklaan te hebben zien thuiskomen

23) Antje Pertus Mulder, vrouw van Wander de Baes, boerin te Rottevalle. Verklarende dat, ze vier personen langs haar woning voorbij heeft zien lopen vanuit Opeinde richting Rottevalle, ze Lammert herkende aan zijn Horrelvoet (klompvoet red. Zie akte van beschuldiging).

24) Trijntje Roels van de Meulen, echtgenote van Henrik Bertlehem, winkelbediende te Rottevalle. Verklaarde dat de Dalstra's na de moord nooit meer bij haar op krediet dingen hebben gekocht.

25) Klaas Johannes Diemersen, dienaar van policie en Smallingerland. Verklaarde dat, hij samen met veldwachter Geart Oenes Schriemer al op 1 december 1867 bij Lammert en zijn zoon Marcus Dalstra waren geweest om aan hen te vragen waar zij op het tijdstip van de moord waren. Lammert en Marcus verklaarden op zoek te zijn geweest naar werk in de omgeving van Opeinde, hij op 31 maart 1869 samen met rijksveldwachter Wijbrand van der Wijde en Hans Heines Schriemer bij Ludser Petrus van der Molen is geweest om een “onderbaaitsje” en een horloge in beslag te nemen, hij op 16 juni 1870 met dezelfde veldwachters bij Auke Dalstra is geweest en een met met een vlierhouten heft (handvat) en een los benen heft waarvan op de laatste een spreuk stond gegraveerd, in beslag heeft genomen.

26) Wijbrand van der Heide, rijksveldwachter te Surhuisterveen. (Zie verslag van getuige 25)

27) Hans Heines Schriemer, Rijksveldwachter te Surhuisterveen. (Zie verslag van getuige 25)

28) Arjen Lieuwe Biesma, politiedienaar te Opeinde. Herkende het mes als zijnde van het echtpaar Hiddema doordat hij zelf met eigen ogen had gezien hoe boer Hiddema het benen heft vastmaakte met een kaaskorst nadat mevrouw Hiddema klaagde dat het heft los zat.

29) Ypkje Smeding, weduwe van Gerben Gerbens de Jong, te Houtigehage. Verklaarde dat ze het mes met vlierhouten heft wel eens van Antsje Jans Mulder (vriendin van Auke) heeft geleend maar het heft met spreuk erop nooit heeft gezien.

30) Yme Thomas Bakker, Handelaar te Sneek. Verklaarde dat hij nooit een mes aan Auke Dalstra heeft verkocht.

31) Ludser Petrus van der Molen, bakker te Drachtster-Companie. Verklaarde dat de vriendin van Auke, Antsje Jans Mulder, drie onderpanden aan hem heeft gegeven met de verklaring van eerste recht tot terugkopen (zie verslag).

32) Antsje Gjalts Welling, te Drachtster-Companie, vrouw van bakker Ludser Petrus van der Molen. (Zie verslag getuige 31)

33) Geart Oenes Schriemer, politiedienaar te Smallingerland. Verklaarde dat, hij vier dagen na de moord Marcus tegenkwam op de markt te Drachten, Marcus aan hem heeft gevraagd of het al bekend was wie de vermoorde mensen waren terwijl iedereen wel wist dat het om het echtpaar Hiddema ging (zie ook getuige 25).

34) Marijke Freerks Dalstra, zuster van den derden beschuldigde. Verklaarde dat haar broer wel een zilveren horloge heeft gehad maar er anders uitzag dan dit bewijsstuk.

35) Frans Jans Kuperus, boer te Rottevalle, onder Opeinde. Verklaarde dat Auke hem vroeg een alibi te verschaffen (zie eerder verslag).

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

36) Antsje Jans Mulder, vriendin van Auke Freerks Dalstra, uit Houtigehage. Wist onder andere het benen mes-heft met de spreuk erop tevoorschijn te halen.

37) Hinke Petrus Pool, echtgenote van Lammert Teijes Dalstra, stiefmoeder van Marcus Lammerts Dalstra (zie akte van beschuldiging). Heeft meerdere belastende verklaringen afgelegd over alle drie Dalstra's.

38) Oebele Sjoerds van der Veen, (overleden in 1868)

39) Wietske Hanzes Nieuwenhuis, echtgenote van Pieter Eizes Sloterdijk, naaister te Surhuisterveen. Verhindert vanwege ziekte. Verklaarde dat ze acht weken na de moord een onderbroek heeft gemaakt voor Marcus. Dit heeft ze vervaardigt uit een lapje "vijfschaft", verder had hij wel vijftig gulden (fl. 50,-) op zak.

40) Antsje Teijes Tuinstra, echtgenote van Meindert Teake van der Meer, te Surhuisterveen. (Verhindert vanwege vergevorderde zwangerschap) Verklaarde dat de winter voor de moord, Lammert Teijes Dalstra nog aan het bedelen was om rond te kunnen komen maar dat de volgende winter hij alles contant bij haar afrekende en schijnbaar geen gebrek meer had aan geld.

De dubbele roofmoord van van Nijega
De dubbele roofmoord van van Nijega 25 november 1867. Een familieplan tegen armoede. Geschreven door Siebes Siebenga. Vertaald uit het Fries door: Harrie Nicolai

roofmoord-nijega.pdf
Adobe Acrobat document 444.7 KB

Bijzonder ontmoeting

Boerderij Fam. Hiddema Nyega
Het is zaterdag avond 23 november 1867, neef Auke, vader Lammert en zoon Marcus zitten in de huiskamer en smeden een plan om aan geld te komen waarbij de keuze valt op het welgestelde echtpaar Hiddema aan de Hegewei in Nyega. Het is maandagavond 25 november 1867. De drie mannen gaan richting Nyega naar het huis van het echtpaar Hiddema die ze daar op brute wijze vermoorden en er met hun geld en overige kostbaarheden vandoor gaan. Het is 1870, de doodstraf is net afgeschaft, waardoor deze drie Friese mannen als eersten veroordeeld worden tot levenslange gevangenisstraf en die moeten uitzitten in de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden. De moord, wat eraan voorafging en hoe de familie verdachten werden tot de inhechtenisneming is prachtig verwoord in het stuk "DE DÛBELE RÔFMOARD FAN NYEGEA" geschreven door amateur historicus Siebe Siebenga naar het Nederlands vertaald door onze vrijwilliger Harrie Nicolaï, je kunt het meebeleven op bovenstaande download

We dachten er niets meer over te horen dan alleen de door Google geregistreerde enthousiaste lezers maar niets bleek minder waar. Tot onze verbazing meldt zich vanuit het naburig Frankrijk een nazaat van deze beruchte Friezen. Rolf Laning die bezig was met zijn familiestamboom te onderzoeken leest verrassend het verhaal op onze website en neemt meteen contact met ons op om meer te weten te komen over zijn familie en hun verblijf in de Blokhuispoort. Daar Siebe Siebenga al een heel onderzoek gedaan had werd er gauw contact gemaakt en een bezoek gepland op zaterdag 31 oktober 2015 om de Blokhuispoort en de omgeving waar de familie had gewoond en geleefd te bezoeken.

l-r. Siebe Siebenga, Rolf Laning en Froukje Sytsma.

Het is zaterdag 31 oktober 10.30 uur als wij elkaar treffen in de Blokhuispoort waar een verslaggeefster van Omrop Fryslân zich bij het groepje voegt om er verslag van te doen. Wij beginnen ons verhaal op de B-vleugel van de voormalige Bijzondere Strafgevangenis waar de mannen de eerste vijf jaar in totale afzondering verbleven waarna het alkoven gebouw werd aangedaan en verteld onder welke omstandigheden ze hun straf hier verder moesten ondergaan. Siebe neemt ons mee terug in de tijd richting Nyega naar de plek waar het huis van de Hiddema's heeft gestaan en langs de woon en verblijfplaats van de Dalstra' s naar het Openluchtmuseum de Spitkeet waar vooral aandacht besteed wordt aan de plaggenhut die gelijk moet zijn waarin de familie destijds ook in geleefd moeten hebben.

"In de Blokhuispoort kreeg ik een onbehaaglijk gevoel over de leef omstandigheid waar ze aan onderhevig waren" aldus Rolf "en nu langs het pad te gaan waar ze hebben gewoond en een plaggenhut te zien waarin ze geleefd

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

hebben wordt het extra intens, een hele belevenis” Verbazend was dat Marcus zowel als Auke hun levenslange gevangenisstraf (respectievelijk 25 jaar en 35 jaar) uitgezeten hebben wat zeer uitzonderlijk was in die tijd. Waarschijnlijk om die reden dat de leefomstandigheid binnen de gevangenis stukken beter was dan hun onfortuinlijk bestaan in de plaggenhut. Wij hebben weer een stukje van de puzzel toe kunnen voegen aan Rolf zijn verleden en hem een leuke dag bezorgd, daar doen we het voor.

Omrop Fryslân gaat er een documentaire van maken dat in het radioprogramma bureau de Vries te zijner tijd zal worden uitgezonden. Wanneer dit gaat gebeuren is nog niet bekend. Wij zullen dat hier vermelden.

Yn de kriminele fuotstappen fan 'de Dalstra's '
Yn 1870 is yn Nederlân de deastraf ôfskaft. De earsten dy't in libbenslange straf oplein krigen wiene 'de Dalstra's '. Heit, soan en neef Dalstra hie in echtpear yn Nyegea fermoarde en berôve. Nei de feroardieling kaam it trijetal yn de Blokhúspoarte om dêr harren straf út te sitten. Alle dagen sieten se yn de sel; se mochten der in healoerke deis út en op snein moasten se nei de tsjerketsjinst yn it gefang. De Nederlânske Belch Rolf Lunting kaam troch stambeamûndersyk achter dit kriminele ferline fan syn foarâlden. Hy woe der mear fan witte en gong op ekskurzje.

Bron: Omrop Fryslan Buro de Vries Beluister het verhaal

Gevangen op glas
Marcus Dalstra is beschreven op de website gevangeninglas.nl

Uit het Register van ontslagen gevangenen: 1894

DALSTRA, Marcus Lammerts; oud 50 jaar, arbeider, gehuwd, Protestant, geboren te Houtigehage, onder Dragten, laatst gewoond hebbende te Surhuisterveensterheide, lang 1.70 meter, haar en wenkbr bruin, voorhoofd breed, oogen blauw, neus spits, mond gewoon, kin rond, baard zonder, aangezicht ovaal, kleur gezond:

Werd 8 Maart 1871 door het provinciaal gerechtshof in Friesland wegens manslag met voorbedachten rade en diefstal tot levenslange tuchthuisstraf veroordeeld, welke straf in 1892 is verwisseld in 25 jaren tuchthuisstraf.

Hij is na gratie bekomen te hebben 6 Sept.jl uit de strafgevangenis te Leeuwarden ontslagen en zal zich ter ontvangst zijner uitgaanskas naar Buitenpost gemeente Achtkarspelen begeven.

Zijn gedrag in de gevangenis was zeer goed. Hij was als reiniger werkzaam. Hij kan schrijven.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Gebroeders Hogerhuis

Troelstra neemt het op voor Hogerhuizen. Nadat ook Wybren in 1905 - na negen jaar en negen maanden - in vrijheid wordt gesteld. Uit De Zaak Hogerhuis. Eene gerechtelijke misdaad. De drie broers Keimpe, Marten en Wybren Hoger" huis worden in 1896 veroordeeld voor 'een der zwaarste vergrijpen tegen den eigendom, eene poging tot diefstal bij nacht'. De twee laatstgenoemden worden ook veroordeeld wegens poging tot doodslag.

De Hogerhuis zaak

Troelstra neemt het op voor Hogerhuizen. Nadat ook Wybren in 1905 - na negen jaar en negen maanden - in vrijheid wordt gesteld, gaan de drie broers voor de poort van het Leeuwarder Huis van Bewaring op de foto. De beeltenis komt als ansichtkaart in de handel.

Uit De Zaak Hogerhuis. Eene gerechtelijke misdaad

Keimpe Hogerhuis afbeelding op glasplaat

De drie broers Keimpe, Marten en Wybren Hoger" huis worden in 1896 veroordeeld voor 'een der zwaarste vergrijpen tegen den eigendom, eene poging tot diefstal bij nacht'. De twee laatstgenoemden worden ook veroordeeld wegens poging tot doodslag. De drie krijgen zware straffen van zes, elf en twaalf jaar, waarvan de eerste vijf jaar in de zo gevreesde eenzame opsluiting. Iedereen is verbijsterd, want het bewijsmateriaal rammelt. De broers houden vol onschuldig te zijn, maar pas na jaren komt de waarheid boven tafel. Piter Jelles Troelstra neemt het voor de de mannen op. Met opzet beledigt hij de minister, zodat hij celstraf krijgt en daarmee de zaak Hogerhuis weer onder de aandacht brengt. Spr. komt nu tot de zaak van de gebrs. Hogerhuis. (..) De 3 Minister was nog altijd te veel het hoofd van zekere klasse 11 van ambtenaren, zonder zelfstandig zijn frisch rechtsgevoel te raadplegen. De Minister heeft te veel gelet op de souvereiniteit van de rechterlijke macht, te weinig op de souvereiniteit [van het recht. (..) Er is trouwens eenige kentering gekomen in de opvatting omtrent de zaak-Hogerhuis. Verleden jaar was er geen sprake van dat hier een dwaling had kunnen plaats hebben. Thans " wordt medegedeeld dat de gratie-adressen nog in overweging zijn. Toen beweerde de Minister nog dat men hier te doen had met een socialistische agitatie en thans zijn de adressen van gratie door 200 de mannen van naam (buiten de socialisten) onderteekend. Dat is 't verschil. En wat de zaak zelve betreft, herhaalt spr. wat hij vroeger heeft gezegd, dat toen nieuwe betrouwbare feiten aan den dag waren, gekomen, deze den emmer van twijfel hebben doen overloopen en het geïncrimineerde arrest aantastten. Spr. kan niet de onomstootelijke bewijzen leveren van de onschuld der Hogerhuizen; daartoe ontbreken hem de gegevens; maar de bestaande twijfel is te groot om onze gerustheid te vestigen aangaande de rechtmatigheid van het vonnis. (..) In verband hiermede wijst spr. op een paar feiten, die een hoogst ongunstigen indruk hebben gemaakt omtrent de onpartijdigheid der justitieele ambtenaren, die hunne macht gebruiken om de waarheid te smoren. Hij heeft het oog op de houding van het O.M. bij de Rechtbank en het Hof te Leeuwarden. t Het O.M. te Leeuwarden heeft de klacht wegens smaad verminkt, zoodat het bewijs van de waarheid der geïmputeerde feiten niet kon worden geleverd.

Dat is niet de houding van een ambtenaar, die recht doet, maar het is de houding geweest van een justitie die hare macht misbruikt en die den Minister nog moet afbrengen van het kwade pad dat hij heeft ingeslagen tot verdediging van die rechterlijke ambtenaren voor wier daden hij de verantwoordelijkheid niet op zich mag nemen. En Rechtbank en Hof hebben bij die gelegenheid de verdediging geknot, zoodat zij niet toegelaten hebben de waarheid te bewijzen van de feiten. En het O.M. eischte 3 maanden tegen hen, die, volgens hem met bewustheid gelasterd hadden, terwijl hun de gelegenheid was ontnomen om hunne goede trouw te bewijzen. (..) De Voorzitter verzoekt den spr. zijn uitdrukkingen eenigszins te matigen. De heer Troelstra herneemt, dat die houding groote ontsteltenis heeft gewekt; zij gaf aan de zaak het hatelijke en het "emporende" van de zaak Dreyfus (..). Moet 't niet het rechtsgevoel krenken des volks, wanneer die personen, die voor de waarheid willen opkomen, tot 3 maanden gevangenisstraf worden veroordeeld? Spr. heeft hetzelfde misdrijf gepleegd, maar hem heeft men buiten vervolging gelaten. Laat men geen medelijden met spr. hebben, want als hij gezondigd heeft, zal hij de gevolgen van die zonde moeten dragen om den wille van het recht. Voor de revisie was geen wetswijziging noodig.

Maar zelfs met de revisie zijn wij van de zaak nog niet af. Doch de vraag blijft dan nog of de Minister niet verantwoordelijk is voor het constateren der ongeloofwaardigheid van getuigen, zonder dat zij de waarheid hunner beschuldiging kunnen bewijzen. En zullen dan ook andere rechters, onbewust en onwillens, niet in dezelfde

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

gedragslijn vervallen? Hoe 't zij, thans staat de Minister voor het feit der gratie-verzoeken. Spr. vraagt niet hoe op die verzoeken zal worden beschikt. Dit ware praematuur, maar de Minister bedenke wel dat het door hem uit te brengen advies niet zal moeten worden geïnspireerd door een al te blind vertrouwen op de adviezen van de rechters te Leeuwarden (..). Het land is zoo grootmoedig geweest in de zaken Dreyfus en Zola; het heeft partij getrokken voor de vermoorde onschuld in Frankrijk; (..). Laten wij de schatten onzer rhetorica niet uitstorten enkel voor den vreemdeling; laten wij hetzelfde recht willen voor onze eigen landgenooten. Dat is de eisch en daarom protesteert spr. in naam der vrijheid en van het recht in Nederland tegen de houding door de autoriteiten in deze gevolgd; en hij zal blijven protesteeren, zoo lang de Hogerhuizen niet in vrijheid zijn gesteld. (Applaus op de publieke tribune). (9-12-1898) Bron LC250. Lees meer op de website van Hogerhuis

Ansichtkaarten hogerhuis

Open brief

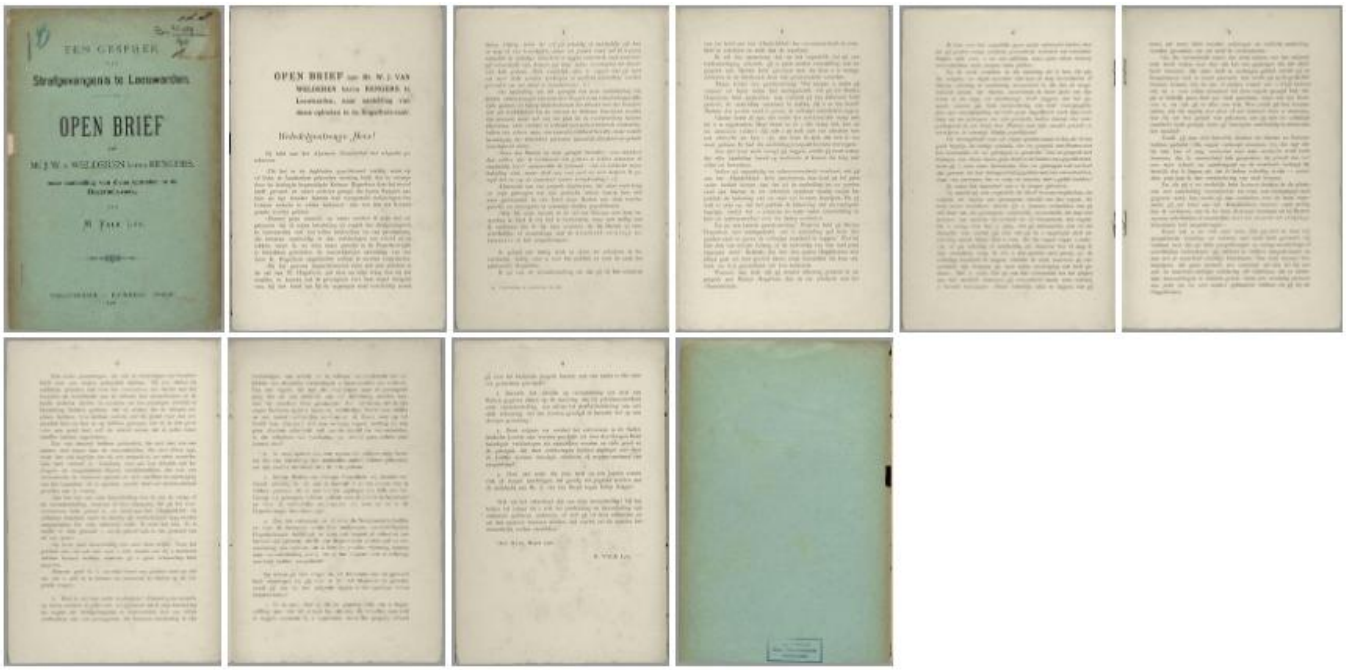

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Gevangen op glas

Keimpe Hogerhuis is ook beschreven op de website gevangeninglas.nl

IJje Wijkstra

Op 18 januari 1929 wacht Wijkstra de veldwachters op met een karabijn. Volgens de overlevering zou het zo'n 18 graden gevroren hebben die dag. IJje weet alle vier veldwachters neer te schieten, bij drie snijdt hij later ook nog de keel door. Zelf raakt hij lichtgewond. Hij brengt Aaltje onder bij een neef en vlucht naar Groningen. Op weg naar het ziekenhuis wordt hij aangehouden. In gevangenschap kreeg hij tuberculose en werd steeds somberder. Hij besloot zelfmoord te plegen. Hij sneed met een aardappelmesje zijn buik open maar overleefde dit.

Een verhaal over IJje Wijkstra

IJje Wijkstra werd geboren als de jongste van vijf kinderen van IJje Hendriks Wijkstra en Sjouktje Derks van Bolhuis. Zijn vader was los-arbeider. Dat hield in dat hij geen vast werk had en derhalve ook geen vast inkomen. Naar het schijnt konden beide ouders slecht met elkaar over weg, hadden ze ruzies over het geloof, en vielen er regelmatig klappen. Na de lagere school ging IJje leren als metselaarsleerling. Daarnaast zou hij samen met zijn vader gestroopt hebben; vaststaat in ieder geval dat IJje goed met een geweer wist om te gaan. IJje kan als ervaren voeger redelijk in zijn eigen onderhoud voorzien. Hij blijft bij zijn moeder wonen en zou anarchist geweest zijn. Hij moet niets hebben van het gezag. Overigens meende IJje zelf dat hij leed aan een zenuwziekte. In 1928 krijgt hij een verhouding met Aaltje Wobbes, de vrouw van zijn vriend Hendrik Wobbes. Deze vriend zit dan vast wegens diefstal.

Volgens de overlevering heeft Aaltje een grote invloed op IJe. Hij blijft veertien dagen bij haar. Enige tijd later trekt Aaltje bij IJe in en laat haar zes kinderen in de steek. Moeder Wijkstra wil dat niet meemaken en vertrekt. Wegens het in de steek laten van haar kinderen wil Justitie in Groningen Aaltje horen. De burgemeester van Grootegast krijgt opdracht Aaltje aan te houden en naar Groningen te laten brengen. Klaarblijkelijk voorziet de burgemeester problemen, want hij laat maar liefst vier veldwachters de opdracht uitvoeren, twee gemeentelijke en twee rijksveldwachters. Op 18 januari 1929 wacht Wijkstra de veldwachters op met een karabijn.

Volgens de overlevering zou het zo'n 18 graden gevroren hebben die dag. IJje weet alle vier veldwachters neer te schieten, bij drie snijdt hij later ook nog de keel door. Zelf raakt hij lichtgewond. Hij brengt Aaltje onder bij een neef en vlucht naar Groningen. Op weg naar het ziekenhuis wordt hij aangehouden. In april 1929 wordt hij door de rechtbank in Groningen tot levenslang veroordeeld. In hoger beroep maakt het Gerechtshof te Leeuwarden daar 20 jaar van. In 1941 wordt Wijkstra van de strafgevangenis in Leeuwarden overgeplaatst naar het Rijkskrankzinnigengesticht te Woensel (Eindhoven). Daar sterft hij enige weken later op 45-jarige leeftijd aan de gevolgen van TBC. Hij wordt op 10 juni 1941 te Eindhoven begraven.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Het teken van het beest
Het drama in Doezum baart zeer veel opzien. De begrafenis van de vier agenten wordt een nationale gebeurtenis en in het gemeentehuis te Grootegast wordt een plaquette aangebracht, ter herinnering aan de vier veldwachters. Het leven van Wijkstra is vastgelegd in meerdere boeken, onder andere door Rink van der Velde. Het werd in 1980 verfilmd door Pieter Verhoeff, onder de titel Het teken van het beest. IJe IJes Wijkstra, geboren op 04-07-1895 te Doezum, overleden op 06-06-1941 te Eindhoven op 45-jarige leeftijd, begraven te Eindhoven. In de barre winter van 1929 voltrok zich in het Fries-Groningse grensgebied een gruwelijk drama, waarvan het nieuws een schok door ons land deed gaan. In de tijd van enkele ogenblikken werden daar vier politiemannen bij het uitoefenen van hun plicht om het leven gebracht door de mysterieuze vrijbuiter Eije Wijkstra, een man, die velen vreesden, maar die voor deze slachting toch nauwelijks met de justitie in aanraking was geweest. IJje Wijkstra...een naam, die eens over miljoenen lippen ging, een naam, die sommige ouderen nu nog doet huiveren. Wie was hij, wat deed hij, hoe kwam hij tot het plegen van het meest geruchtmakende misdrijf in de laatste honderd jaar? Als de jongste in een gezin met vijf kinderen werd Lutje Eije, zoals men hem altijd bleef noemen, danig verwend. Overigens was armoede troef in huize Wijkstra: als los arbeider kon de oude Wijkstra amper de kost verdienen. Onenigheden tussen de (Hervormde) vader en de (Gereformeerde) moeder waren aan de orde van de dag; niet zelden werden de argumenten door handtastelijkheden kracht bijgezet. Op school was Eije een middelmatige leerling; toen hij twaalf was zei hij de school vaarwel om zelf wat te verdienen als metselaarsleerling; ook mocht hij wel met vader het veld in om te jagen. Senior was een voortreffelijke schutter, Junior wilde niet z'n mindere zijn. Zeventien jaar oud zag Eije voor de eerste maal een herberg aan de binnenkant; met veel oudere mannen proefde hij z'n eerste alcohol, hij begon te drinken, hij werd snel een drinker. Daarbij rookte hij veel: bij de markante kop met de scheve pet en de knalrode halsdoek hoorde een stoere pijp. Eije krijgt een verhouding met Aaltje Wobbes-Van der Tuin, wiens echtgenoot elders verblijft. Zij heeft hem volkomen in de macht - veertien dagen en nachten blijft Eije bij haar; dan keert de man naar z'n huisje en zijn oude moeder terug: er volgt een scheldpartij, zodra het oude mens hoort, dat hij al die tijd bij een getrouwde vrouw en moeder van zes kinderen is geweest. Eije's moeder verlaat dan het huis; vrouw Wobbes laat haar kinderen (leeftijd een tot veertien jaar) in de steek en trekt bij Eije in. De 17e januari 1929 verzocht de substituut-officier bij de Rechtbank te Groningen de burgemeester van Grootegast om Aaltje Wobbes te doen voorgeleiden. Omdat ze wel op moeilijkheden rekent, stuurt de politie in het vroege morgenuur van de bitterkoude dag daarna vier politiemensen op pad om Aaltje bij Eije vandaan te halen. Het zijn Mient van der Molen, chef-gemeenteveldwachter te Grootegast, Aldert Meijer, gemeente-veldwachter te Opende, Herman Hendrik Hoving, rijksveldwachter te Opende en Jan Werkman, rijksveldwachter te Sebaldeburen, die het huisje van Eije Wijkstra omsingelen. Eije pakt een karabijn en

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

een geladen pistool en stopt vlug nog wat patronen in de broekzak. Een moment later verscheuren enkele schoten de stilte van de wintermorgen: getroffen in hoofd en buik zakt chef-veldwachter Van der Molen in elkaar. Zodra Eije daarna Hoving en Werkman in het vizier krijgt, laat hij zich op een knie zakken, drukt de karabijn op de schouder en met een aantal schoten uit het automatische wapen worden de beide politiemannen geveld. Dan komen er enkele schoten terug van Meijer, waardoor Wijkstra wel wordt geraakt, maar toch niet ernstig wordt gewond. Wanneer Eije ziet, dat Meijer dekking zoekt in een sloot, maakt de moordenaar een omtrekkende beweging, laadt onder het lopen z'n wapen opnieuw, knielt dan weer, richt z'n karabijn en schiet ook Meijer in borst en buik.

Al z'n vijanden heeft hij nu geveld, maar zekerheidshalve rent Eije Wijkstra nu naar z'n huisje terug, haalt een vlijmscherp mes en snijdt z'n slachtoffers de keel uit. Dan pakt hij de petroleumkan, gooit de inhoud leeg over z'n schamele huisraad en steekt de brand erin. Drie maanden na de tragedie, op 22 april 1929, verscheen Eije Wijkstra voor de rechtbank in Groningen. Twee weken later, bij de uitspraak, bleek de rechtbank hem schuldig te achten aan doodslag, driemaal gepleegd (op Hoving, Van der Molen en Werkman) en aan moord, eenmaal gepleegd (op Meijer) en veroordeelde hem conform de eis van de Officier van Justitie tot levenslange gevangenisstraf. Wijkstra tekende beroep aan en op 20 juni 1929 kwam de zaak opnieuw in behandeling, nu voor het Gerechtshof in Leeuwarden. Uiteindelijk deed het Hof op 26 mei uitspraak: het achtte Eije Wijkstra schuldig aan doodslag, viermaal gepleegd en veroordeelde hem tot een gevangenisstraf voor de tijd van twintig jaar. Aangetast door tuberculose en helemaal uitgeteerd werd Eije Wijkstra in 1941 van de stafgevangenis te Leeuwarden overgebracht naar een krankzinnigengesticht te Eindhoven. Slechts twee weken daarna kwam hij nog eens, en nu voor het laatst, in het nieuws: de moordenaar van Grootegast had voorgoed z'n ogen gesloten. (Bron: Rare Snaken door Fenno L. Schouwstra, Leeuwarden 1975).

Levensgeschiedenis IJje Wijkstra
Op verzoek van de reclassering ambtenaar schreef IJje Wijkstra in April 1929 in de gevangenis zijn levensgeschiedenis. De inhoud van deze brief leest u hier onder.

Ik vind het niet gemakkelijk om aan Uw verzoek te voldoen wat betreft een beschrijving te geven van mijn leven. Ik kan mij natuurlijk lang niet alles meer herinneren, zodoende zal ik wel vele dingen voorbij moeten laten gaan, die misschien wel hele gevolgen voor mij hadden gehad. Want ons leven is een aaneenschakeling van oorzaken en gevolgen, waaruit onze daden, hetzij groot of klein, goed of kwaad, noodwendig moeten voortvloeien, welke dan meteen weer een reeks oorzaken met zich meebrengen Het leven van een mens is zo vreemd en ingewikkeld en wordt mijns inziens door zulke geheimzinnige motieven geleid, zodat men ten slotte genoodzaakt wordt in zichzelven het grootste raadsel te zien. Wat mijn eigen mening aangaat, zou ik hierover heel wat te vertellen hebben, maar het zegt voor een ander niets en daarbij, ik kan ook overal niet bij stilstaan, daarvoor is de tijd die mij gesteld is te kort. Ik moet dus proberen in zo weinig mogelijk woorden het voornaamste uit mijn verleden zo duidelijk mogelijk voor te stellen waaruit men een gevolgtrekking kan opmaken en ten slotte een beeld voor ogen krijgt, hoe of het mogelijk is, dat zo een vreeselijk drama, welke ik begaan heb en die zo tegen de menselijke natuur indruist en zoals ieder wel begrijpt, de armzalige toestand, waarin ik mij thans bevindt er het noodlottig gevolg van moest worden, toch mogelijk geweest is, hoewel ik de eerste tijd na het plegen der feiten slechts vaag en objectief leefde want mijn gevoel was tijdelijk verdoofd vanwege de vele emoties, kwam in de eenzaamheid van mijn cel vooral 's nachts, langzamerhand de reactie, waardoor een berg van wroeging en berouw voor mij oprees en ik mijn eigen toestand duidelijk bewust werd, zodoende werd ik gedwongen om diep tot in het oneindige over alles te denken, wat mij vreeselijk inspanning veroorzaakte en veel moeite heeft gekost, zo zelfs dat het mij duizelde en ik soms dacht plotseling geheel krankzinnig te worden. Ik prakkiseer hier altijd want ik kan nergens met mijn gedachten heen. Bovendien heb ik zulk geestdodend werk met papiervouwen zodat de gedachten steeds doorwoekeren. Toch ben ik onder dit alles nog staande gebleven, tenminste als ik het zo mag noemen want mijn inwendige subjectieve zielstoestand is meer dan verschrikkelijk. Ik kom hier straks nog nader op terug. Maar objectief ben ik geheel normaal. Ik geloof zelfs meer dan normaal en zodoende is het mij mogelijk geweest en heb ik naar mijn mening de juiste draad gevonden langs welke het mogelijk is van mijn vroegste jeugd af tot aan mijn hedendaagse toestand het raadsel van mijn wezen en van mijn gedrag op te lossen. Ofschoon de geest zeer veel heeft te lijden van deze gevoelkwestie. Hoewel ik nog maar slechts 33 jaar oud ben, ik word de 4 juli 34 jaar, toch heb ik al reeds een veelbewogen leven achter mij vol smart en bittere ondervinding, welke mij tot heden als demonen achtervolgd hebben. Ik ben nooit gelukkig geweest, behalve dan die weinig onschuldige kinderjaren, hoewel dit voor mij ook van zeer korte duur is geweest. Wij waren met ons vijven van broers en zusters. Er zijn zeven geweest, maar twee zijn op jeugdige leeftijd gestorven. Nu was Dirk de oudste, dan volgde Hendrik dan Roelfke en dan Aaltje en eindelijk ik. Ik was de jongste zoals gezegd en daarbij naar mijn vader genoemd, zodoende kon ik het dan ook niet bederven. Ik kreeg in alles mijn zin. Toch heb ik lang geen weelde gekend want wij leefden in armoedige omstandigheden, hoewel het ergste toen al voorbij was. Het is zo jammer dat de tijd mij dringt anders zou ik veel uitvoeriger alles beschrijven. Ik had een zachte gevoelige natuur en was buitengewoon verstandig. Moeder heeft mij later vaak verteld dat zij reeds enige dagen na mijn geboorte vreemde dingen in mij bespeurd had, geheel verschillend met mijn andere broers en zusters, maar zij wist niet hoe of wat en zij kon er geen naam voor vinden. Helaas dit zou later op mijn menig droevige manier bewaarheid worden, moeder werkte in die tijd veel op het land, bij

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

onszelf maar ook veel voor een ander, bijvoorbeeld schoffelen en wieden en hooien. Ik was dan als kleine jongen van 4 à 5 jaar altijd bij haar. Hoe vermaakte ik mij op een eigen manier. Ik verveelde mij nooit en ik merkte toen reeds vele dingen op wat betreft het leven en de kleuren van vogels en bloemen en insecten. Andere kinderen van mijn leeftijd zouden daar nooit aan denken. Ik kan mij nog veel uit deze jaren herinneren. Ook stelde ik mijn ouders toen al menige vraag naar het hoe en waarom van de dingen om ons heen. Moeder vertelde mij dat het allemaal Gods werk was en als ik later groot was zou ik alles veel beter begrijpen, maar als ik dan maar steeds verder vroeg, want ik was niet zo gauw bevredigd, dan ging moeder even bij mij zitten en dan vertelde zij mij van de goede God en de Engelen met vleugelen, waarbij ik dan een en al gehoor was. Moeder riep ik dan wanneer gaan wij eens naar de hemel. Want ik wil alles zien, ook hoe die engelen vliegen net zoals onze duiven. In die tijd kan een kind zulke wonderlijke vragen doen. Stil nu kind zei mijn moeder dan, ik moet weer aan het werk want je scheit nooit uit met vragen. Ik zal je er later wel meer van vertellen en wij gaan ook eens naar de Hemel toe, daar zullen we dan altijd wonen. Wat was ik dan gelukkig met die onschuldige kinderdromen, en nu terwijl ik dit alles neerschrijf en aan mijn moeder terugdenk, ligt mijn zakdoek naast mij, want tranen verduisteren mijn ogen. Ik stik bijna van ontroering want ach, hoe wreed zou dit alles later verscheurd worden. Als men soms alles vooraf wist, zou men wensen nooit geboren te zijn, tenminste ik.... Toen brak mijn schooltijd aan en de eerste schaduw viel op mijn jonge leven. O, wat staat mij alles nog voor de geest, die eerste morgen, toen ik met mijn zuster Aaltje voor het eerst naar school moest. Moeder bracht ons halfweg de Rottelaan. Zij had mij het hele eind gedragen en toen zij mij neerzette, toen volgde er een hartroerend afscheid. Ik snikte het uit en was niet in staat mijn weg in tegenovergestelde richting te vervolgen. Het is jammer dat ik niet alles tot in kleinigheden kan vermelden. Dat laat mij de gestelde tijd niet toe. Het schoolgaan beviel mij niet heel best. Ik had een vreeselijk heimwee naar huis. De dagen vielen mij wel een week lang en ik gevoelde mij op de schoolbank precies zoals ik mij nu voel. Ik ben altijd in het vrije veld opgegroeid en heb altijd op dezelfde plaats gewoond. En als ik dan 's avonds de school uit kwam, dan was ik de eerste de weg uit, met de klompen in de hand holde ik voort of het nat of droog was, daar stoorde ik mij niet aan. Ik wilde zo hard ik kon naar huis. Aaltje bleef drie avonds in de week op de breischool. Moeder stond mij dan op te wachten en o welk een weerzien na slechts een dag scheiden. Ach wie zou toen hebben gedacht, dat ik voor mijn lieve moeder zulk een bron van leed zou worden en toch is.het zo dat straks wel zal blijken. Ik was bij de school meest alleen want ik voelde mij niet veel tot de andere kinderen aangetrokken. Ik vond ze ruw en wreed en het lijkt nu wel vreemd, maar vaak heb ik een stekelvarken of een kikvors of meikever voor hun ruwe natuur in veiligheid gebracht want het is eigenaardig, maar ik vond dat je een insect of zoiets niet mocht doden. Ik had zoals gezegd, een wonderlijk gemoed. Ik was meer medelijdend dan de anderen. Mijn liefde voor iets ging veel dieper, maar als mij drift ontstak over het een of ander dan was dat gevoel ook veel sterker dan bij de anderen bij mij aanwezig. Deze gevoelens zouden mij later parten spelen en wel op een zonderlinge manier. Het medelijden met Aaltje (de vrouw van Wobbes) is een belangrijke factor geweest. Ik ben zes jaar naar school geweest en ben tot de vijfde klas gekomen. Ik ben veel thuisgebleven uit mijzelf, maar ook vanwege het weer want wij moesten drie kwartier lopen. Ook ben ik vaak onder weg gebleven, wel alleen maar ook met de gebroeders Van Dijk, waarvan de een nu als getuige in mijn zaak zal worden gehoord. Wie had dat toen kunnen denken? Mijn rekenen en schrijven ging niet bijzonder best in school, maar mijn lezen ging zoveel beter. Dat kwam omdat dat beter in mijn smaak viel. En als het vrijdagmiddag was, dan vertelde meester Tamsma ons een sprookje. Ja, ik hield het toen voor waarheid, daar hield ik reusachtig van en die oude meester kon het zo mooi vertellen van Klein Duimpje, Roodkapje en Dik Trom en meer van die verhalen. O, het was toch zo'n goede man die meester Tamsma. Hij is nu gepensioneerd en woont hier in Groningen. Ik wens hem nog veel gelukkige jaren toe. De verhouding tussen mijn ouders was verre van gelukkig. Vader was hervormd en moeder gereformeerd en hierover ontstond de onenigheid welke vaak zo hoog opliep, dat het vaak tot handtastelijkheden kwam want vader was een onverstandig man. Maar moeder was de liefheid en goedheid zelve. Later, toen ik groter werd, heb ik haar vaak voor de ruwe behandeling van vader bewaard. Ik vind sommige dingen opmerkelijk, vader dreigde haar op een morgen te zullen doden en diezelfde dag verlamde zijn arm door een ongeval. Ik ben in de hervormde kerk gedoopt, maar ik ging nooit naar de kerk toe behalve op kerstdag of op een oudejaarsavond. Moeder wilde mij zondags mee naar de kerk hebben, maar vader wilde het niet, tenminste niet naar de kerk van de finen zoals hij zei. Laat de jongen dat zelf maar uitmaken zei hij. Wij bidden en lazen ook wel eens bij het eten, maar dat ging niet geregeld want ook dat ging vader zoveel mogelijk tegen. Ik heb ook nog een tijdje op de zondagschool gezeten, vreemd al hoe goed vader ook tegen mij was, ging mijn sympathie geheel over moeders kant. Als het soms gebeurde dat ik alleen met moeder thuis was, dan had zij geen rust of duur, want dan moest zij mij vertellen, zo lang drong ik aan. En dan vertelde moeder over van Genoveva. Dat lieve sprookje heeft zij mij wel honderdmaal verteld en dan leerde zij mij een morgen- en een avondgebedje, waarbij zij mij dan vermaande, dat altijd op te zeggen, ook als er een tijd kwam dat zij er niet meer was. Helaas, hoe is door verschrikkelijke invloeden van twijfel in mijn hart gekomen en heeft mijn eenvoudig kinderlijk geloof vernietigd. Wie zou toen hebben gedacht dat ik vijfentwintig jaar later als hulpeloze gevangene, in een hoek mijner cel in vertwijfeling zou neerknielen roepende tot God, welke ik in mijn leeftijd van achttien tot dertig jaar zo vervloekt heb en bespot. Het lezen van allerlei duistere lectuur heeft hoofdzakelijk mijn geloof ondermijnd, en nu smeek ik dezelfde God om behoudenis en vraag ik ootmoedig om teruggave van mijn kinderlijk geloof, hetwel mijn moeder mij geleerd heeft. 0 hoe moeilijk valt het mij dit te schrijven. Het brengt mijn gehele gemoed in opschudding, maar ik moet voortmaken, want ik ben nog maar aan het begin en er is nog zoveel. Ik ging in die jaren met vader naar de Marumer markt en naar Surhuisterveen en dat waren

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

voor grote feestdagen. Ik zag dan allerlei vreemde dingen, welke ik niet kon verklaren en dat had juist de meeste aantrekkingskracht voor mij want hoe vreemd, het mystieke en geheimzinnige heeft mij altijd onweerstaanbaar aangetrokken. Als ik met vader winteravonden te avondpraten gingen, wat nogal vaak gebeurde, dan ging ik het liefst naar oude mensen. En als wij dan om het haardvuur zaten, dan had ik het liefst dat ze hele avond over spoken praten. Ik werd hierdoor verbazend bang, vooral in het donker en dat is mij altijd bijgebleven en is zelfs na het lezen van die vreeselijke boeken van Flammarion nog veel erger geworden. Ik geloofde onvoorwaardelijk in spoken en bovenaardse dingen. Al die soort dingen werkten ontzettend op mijn gemoed. Toen ik van school kwam heb ik het voegen en metselen geleerd. Eerst bij mijn broers want vader was toen al haast 70 jaar en ging niet veel meer uit. Wat ik leren wou, had ik al heel gauw onder het verstand. Het voegen en metselen is mij altijd goed bevallen, hoewel ik ook wel eens iets anders heb geprobeerd. Dit kwam ook omdat er altijd lang geen metsel en voegwerk was. Toen mijn broers eens aan een nieuw huis bouwden aan de Friese dijk - dat was het tweede huis dat ik voegde - toen gebeurde het eens op een nacht. Ik en Dirk sliepen in dat nieuwe huis op zolder in een hoop stro, want er woonde toen nog niemand in. Ik had toen nog geen fiets en daarom bleven ik en Dirk daar met ons beiden. Ik heb toen verschijnselen waargenomen, welke ik tot op deze dag nog steeds voor onnatuurlijk houd. Ik maakte Dirk wakker en die heeft het toen ook gehoord. Dit zal mijn broer Dirk nog wel weten. Wij hoorden toen duidelijk verschillende geluiden in dat huis en het kan niet anders of het moeten spoken zijn geweest. Toen ik een jaar of zestien/zeventien was, zette ik het voegen en metselen helemaal zelfstandig door. Ik kwam toen bij H. Scheffer te Doezum. Daar heb ik veel huizen voor gevoegd. Tot zover was ook altijd mijn kinderlijk gevoel voor onschuld gebleven. Ook geloofde ik toen nog grondig vast zoals moeder, maar nu zou helaas spoedig de afbraak beginnen. Er werd onder timmerlieden in die tijd veel sterke drank gedronken, vooral bij Scheffer. Deze man is hierdoor ook failliet gegaan. Het was anders een goeie kerel. Het spreekt vanzelf dat ik ook mijn part eraan deed, want ze zeiden zoiets eerst een man uitmaakte. En ieder wil in die jaren graag groot wezen. En op dat gebied was ik net als ieder ander. Bovendien bracht het mij in enige tijd in verrukkelijke geestvervoering en dit was mij dubbel aangenaam omdat ik van jongs af aan altijd in een pessimistische stemming had verkeerd. In die tijd ben ik eens voor dronkenschap opgebracht. Het is vreemd, maar ook onder de invloed van alcohol was ik steeds zachtaardig van aard. Ik heb dan voor dit droeve geval nooit in een vechtpartij of zoiets gezeten. Helaas hoe treurig werkt de alcohol. Het werkt op onze hersenen en ruggenmerg. Ik zou dat spoedig genoeg ondervinden. Ik rookte in die tijd veel en las vele boeken, meest romans maar langzamerhand begon ik met zwaardere lectuur. Ik bevond mij nu voor goed op het hellende vlak. En het kwaad dat ik mij op verschillende manier zelf toebracht, kwam op onverbiddelijke manier op mijzelf terugvallen. Dit is een vaste wet, maar dat wist ik toen nog niet. Onbewust bracht ik mijzelf in die vreeselijke toestand die eigenlijk niet te beschrijven is, namelijk zenuwziekte. Ik had daar toen nog geen idee van wat dat eigenlijk zeggen wilde. Helaas thans weet ik het maar al te goed. In die tijd begonnen er verschillende symptomen bij mij voor te doen. Ik werd bij de dag ongelukkiger. Ik kon niet meer slapen en als ik soms even insluimerde dan werd ik met een schrik wakker want ik werd onmiddellijk gekweld door akelige dromen. Ik werd duizelig en leed aan hevige hoofdpijnen. Ik zag hol en angstig uit mijn ogen en ik kreeg hartkloppingen. Ik was helemaal opgejaagd en ontstak spoedig in een hevige drift. Ik had het erg in de rug en de benen. Ik kreeg vrees voor de mensen. Ik was neerslachtig en moedeloos. Daarbij kwam nog een vrees voor het ongeziene. Ik meende namelijk nooit alleen te zijn. Ik meende altijd dat er iets was dat naar mij zag, en dat ik niet kon zien. Dit denkbeeld vervolgde mij zodat ik het soms wel wilde uitschreeuwen. Eenieder begrijpt dat ik in deze toestand niet meer in staat was om mijn werk te verrichtten. Dat mijn moeder onder dit alles leed laat zich begrijpen want in mijn prikkelbare toestand kon ik haar geen goed antwoord geven. Maar voor de buitenwereld hield ik alles zoveel mogelijk geheim. Mijn moeder en ik woonden toen al lang tezamen. Vader was in 1916 overleden. Mijn broer Hendrik was getrouwd. Dirk ging bij vreemden in de kost. Roelfke was ook getrouwd en Aaltje diende bij de boer. Op zeker dag in de herfst van 1918 ging ik eens naar Groningen om in mijn toestand te voorzien. Waar ik heen wilde wist ik toen nog niet, maar toen ik toevallig door de Oosterstraat liep, trof mij aan uithangbord met het opschrift: Dr. Jager, arts, speciaal voor zenuwen en zielsziekten. Ik ging naar binnen en besloot de dokter te raadplegen. Dr Jager leeft nog en kan dus mijn bewering staven. Alles in dit schrijven kan men immers onderzoeken als men ten minste twijfelt aan de waarheid. Hij ondervroeg en onderzocht mij en ik lag hem alles uit. Ik heb ongeveer een half jaar met hem gemeesterd. Hij gaf mij medicijnen en de raad hoe ik mijn leven moest inrichten. Ik werd na enige tijd werkelijk iets beter, maar ik ben het nooit te boven gekomen, integendeel er heeft zich langzamerhand in mijn gemoed, of laat mij liever zeggen in mijn onderbewustzijn een proces afgespeeld, zo vreemd en zo verschrikkelijk, zodat het haast niet te geloven is. Er heerst namelijk tweespalt in mijn persoonlijkheid. Ik zal dit straks nog nader verklaren. Ik moest naar een inrichting geweest zijn, had ik mij bijtijds de kennis gehad welke ik nu heb, dan had ik deze kloof kunnen keren. Ik heb dat alles meer dan smartelijk bij mij zelve ondervonden. Zoals gezegd, werd mijn toestand wel iets beter. Ik gebruikte helemaal geen alcohol meer. Dat is wel eigenaardig, dat kon ik heel goed laten. Dat komt omdat dit kwaad nog door de wil bepaald en beheerst werd, met andere woorden mijn zelfbeheersing woog nog op tegen dit kwaad. Ik was er nog niet bang voor, zodoende was ik in staat het te onderdrukken want als wij bang voor het kwaad worden dan trekt het ons juist met magische kracht aan en wat meer als wij er ons tegen verzetten en met alle geweld trachten het goede te doen. Met evenzoveel kracht zal het kwade uit tegenovergestelde richting op ons inwerken, zo erg zelfs, dat wij in plaats van het goede te doen wat wij willen, juist het kwaad moet uitvoeren, wat wij niet willen. Dat is net zoals Paulus zegt en wat die heeft gezegd dat is waar. Zo kan de mens tenslotte aan al zijn pogingen twijfelen

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

en een volslagen beeld der wanhoop worden. Deze ongelukkige toestand is mij aanwezig en wordt door vrees teweeggebracht. Dit is geen objectieve maar een zuivere subjectieve toestand, wat natuurlijk wil zeggen een zuivere gevoelstoestand. Dit kan gepaard gaan, wat ook mij zelf het geval is, met een zeer scherp verstand. Ik zal trachten dit met een paar voorbeelden toe te lichten. Als iemand bijvoorbeeld vrees bij zich heeft voor het vallen bij het beklimmen van een hoogte, dan zijn er tien kansen tegen een dat deze persoon juist zijn handen loslaat, zodoende wordt datgene wat hij beslist niet wilde, juist zijn deel. Of b.v. als een student voor zijn examen staat dan mag hij zijn onderwerp nog zo goed meester zijn, als er een vrees voor mislukking uit zijn subjectieve gebied komt opdagen, hetwelk sterker is dan zijn wil, dan wordt dit zeer zeker de oorzaak van zijn mislukking. Dit zijn twee onverzoenlijke vijanden in ons wezen waarvan vroeg of laat een van de beiden de baas wordt. Helaas bij mij heeft de vrees de overhand gekregen. Toen ik door ernstige studie over deze onderwerpen en pijnlijke ervaring tot de conclusie kwam, toen had het monster reeds grote afmetingen in mijn ziel aangenomen. Deze vrees bewerkte steeds mijn eigen ongeluk. Nu kan de mensch vrees hebben voor sommige dingen zodat daarvan al het bittere zijn doel wordt, maar anderzijds kunnen dingen aanwezig zijn waarover hij zijn macht gevoelt. Op sommige gebied kan de wil nog baas zijn zodat hij hierover naar willekeur kan handelen. Zoo is het ook met mij het geval. Mijn wil is zwak maar niet verlamd en oprichting met de noodige hulpmiddelen was misschien zeer goed moogelijk geweest. Dit zie ik nu beter in alsdan ik tot dusver gedaan heb. Er is nog zoveel waar ik geen woorden voor kan vinden en ik heb ook geen tijd, maar het is nu te laat, want waar ik nu ben is alles juist moordend voor mijn teergevoelig gestel. Ik ben dan ook al in deze tijd van voorarrest en bange onzekerheid veel minder geworden en ik vrees het ergste van alles, en toch tracht ik mijn lot zoo moogelijk te dragen en klem ik mij met de moed der wanhoop vast aan mijn gebed tot God, denkende aan mijn lieve moeder die mij bijna nooit uit de gedachten is. Misschien kan dit mij staande houden. Ach hoe had alles anders kunnen zijn, want ondanks mijn zenuwlijden en al het andere wat ik van mijzelf heb vermeld, behoefde ik hier niet te zitten, want niemand had ooit last van mij, noch de politie, noch iemand anders. Ik kon met iedereen goed overweg en ik heb meenig onbewuste jongen voor dwaasheden gewaarschuwd, alsook voor de zonden waarvoor ik zelf zo zwaar heb moeten boeten, en dit was allemaal zoo gebleven en ik was hier nimmer afgekoomen als God mij niet in de arm had gevoerd der vreemde vrouw zooals Salomo zegt, waarmede men zijn ondergang tegemoet gaat. Had Aaltje mijn pad niet gekruist, dan was het heel anders gegaan, want deze duivelin heeft mijn leven vernietigd. Maar ik ben mijzelve met mijn schrijven vooruitgelopen en ik zal dus de draad waar ik ben vooruitlopen, weder opvatten. Ik hoop hier straks nader op terug te komen. Toen ik dan in 1918 door dr. Jager weer wat was opgeknapt, toen kon ik mijn werk al was het met moeite, weer verrichten. Ik leefde zo goed moogelijk naar zijn raad. Ik wist toen nog zoo goed als niets van het zieleleven van een mensch en dus was ik niet in staat om dit geweldigde en nog zoo weinig bekende terrein naar waarheid te beoordelen. Ik leesde nog veel en het eerste boek over deze onderwerpen was getiteld: Het sexuele vraagstuk van een jongeman voor zijn huwelijk, door dr. Kropveld, arts te Amsterdam. Op de omslag van dit boek stond nog een volgend boek van een Franse dokter getiteld: De invloed van de wil. Ik besloot ook dit boek terstond aan te schaffen. Toen ik deze boeken gelezen had, besloot ik mijn verkeerde neiging tegen te gaan. O, wat heb ik vreeselijk wat ondervonden, met zelfmoordplannen heb ik rondgelopen. Ach hoe weinig bevatten deze regels nog van hetgeen er in mijn binnenste is voorgevallen. Hoe kan een mensch dit alles verdragen zonder geheel vernietigd te worden, maar wat zal de toekomst mij nog brengen. Ik heb ontzaggelijk veel boeken gelezen van Flammarion. Die boeken waren getiteld: Voor den dood, In het stervensuur en Na den dood. En het lezen van die boeken is voor mij altijd veel te inspannend geweest. Mijn vrees bij nacht werd erdoor vermeerderd en vooral nu wat er voorgevallen is. Ook heb ik boeken over vrijmetselaarij en vrijdenkerij gelezen. Hoewel ik het in veel opzicht met die dingen niet eens was, heeft het toch mijn grootste aandacht getrokken, daar het de meer zichtbare wereld betrof en ik van kindsaf steeds het ongeziene en geheimzinnige wilde beleeven en nader ik toen reeds zulke vreemde dingen had beleefd, zoodoende heb ik op dat punt nooit veel vuur gevat. Ik ben dan ook nooit lid geweest van eenige partij en ik ben tweemaal op een meeting geweest. Eenmaal in Drachten en eenmaal in Groningen. Dat was op 1 mei dag. Tenslotte liet ik deze zaak heelemaal rusten. Het vrijdenken trok echter meer mijn belangstelling. Dit heb ik eenige tijd aangehangen en juist daarmee heb ik mijn lieven moeder onnoemelijk veel leed berokkend. Toch heb ik ook dat weer verworpen. De veele partijen in de weereld brachten mij helemaal van streek. Ik ging mij ten slotte nergens meer aan storen. Het is geen wonder dat mijn zenuwen helemaal verwoest zijn. Ik heb er te veel van gevergd totdat ik hier onder de drukking van mijn tegenwoordige toestand weer in de bijbel begonnen ben te lezen. Ik vind mijzelf goed uitgebeeld in de spreuken van Salomo en op veel meer plaatsen in de bijbel. Hoewel veele dingen mij vreemd toeschijnen, toch hoop ik dat ik mijn kinderlijk geloof er weer in terug mag vinden. Van jongsafaan heb ik altijd vuurwapens gehad. Dit kwam door mijn vader, die was altijd jager geweest en die kon daar zoo van vertellen zoodat ook bij mij die hartstocht werd opgewekt. Ach was mijn opvoeding maar anders geweest, dan was ik er misschien nooit mee in aanraking gekomen. Moeder was er erg op tegen. Zij zeide dat er nog eens groote ongelukken uit zouden voortkomen. Ik geloofde dat zij bedoelde dat ik er zelf nog eens ongelukken mee zou krijgen, maar misschien heeft zij er ook wel een voorgevoel van gehad. 0, had ik maar naar haar geluisterd. Thans walgt mij alles wat niet met haar inzichten strookte, want dat is mij juist allemaal noodlottig geworden. Ongeveer drie jaar geleden liep ik eens op een zondagmorgen met een buks bij de slooten langs om op snoeken te schieten, die men zoo in het water ziet staan. Dat deed ik heel veel, want dat kan heel best. Ik trof toen toevallig Wobbes die met mij begon te praten. Hij vroeg mij of ik eens bij hem kwam praten. Hij had ook een spreekmachine gekocht en ik hield van muziek, zoodoende beloofde

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

ik hem dat. Ik ben er toen geweest en het waren heel aardige menschen en ik moest gouw weer komen. Ik ging er toen elke week een avond heen. Ik had een cromatische harmonika waar ik ook wel eens publiek met speelde. Ik kon de verschillende liedjes goed op de harmonika speelen. En ik speelde bij voorkeur liedjes met droevige melodien. Dit had soms een machtige invloed op mij, dat mij de tranen in de oogen sprongen. En als ik hier nu zondagsmorgens het orgel hoor dan gaat het mij door alles heen. Ik heb zelf ook een orgel gehad en daar ongeveer een half jaar op les gehad bij de Christelijke onderwijzer Danhof te Oldekerk. Mijn kennismaking met Wobbes is zoo gebleven totdat ik op een morgen hoorde dat Wobbes was opgepakt. Toen bleef ik weg, want van een verhouding met de vrouw van Wobbes was toen nog geen sprake. Wobbes was zoo wat drie weken weg toen ik eens bij haar thuis langskwam. Ik zou doorrijden maar zij klopte aan 't glas. Toen stapte ik van de fiets af. Zij kwam naar buiten en zij wilde mij mee in huis hebben om te koffiedrinken, nu dat deed ik toen. Zij zeide, waarom kom je niet meer praten. Ik zeide, dat ik dat niet wilde omdat haar man vort was en dan hebben de menschen zooveel te praten. Stoor jij je aan de menschen? vroeg zij mij. Ik zeide neen dat is ook zoo. Ik kan daarom nog wel eens komen. Ik ging er echter niet heen en toen kwam zij na eenige dagen bij ons. Ik was in het hok aan het klompenmaken, maar moeder was in de kamer. Toen vroeg zij moeder of ik thuis was. Ja zei moeder hij zal achter wezen. Toen kwam zij bij mij en zei: je bent er niet geweest. Ik zei, neen, dat is ook zoo. Wanneer kom je nu, vroeg ze. Wij moesten het maar stellen want anders gaat het toch weer over en al is mijn man vort, wij draaien de grammofoon even zo goed. Wij hebben het toen gesteld en ik ging ook naar haar toe. Er is toen echter niets voorgevallen. Het viel mij wel op dat het haar heelemaal niet speet dat haar man weg was. Zij heeft die avond genoeg aanleiding gegeven, dat kan ik nu wel nagaan. Maar toen merkte ik dat niet zoo goed. Toen ik later weer bij haar kwam speelde zij met allerlei praatjes op toenadering, maar ik ging er niet op in, want ik deed nooit aan vrouwen. Ik heb er ook nooit aan gedaan. Toen ik op een avond weer bij haar was en later op de avond naar huis wilde, bracht zij mij aan de deur toe en toen ik haar wilde begroeten, sloeg zij plotseling de armen om mijn hals en vroeg ze mij of ik bij haar wilde slapen. Ik ben toen bij haar gebleven en wij sliepen bij elkaar in de bedstede. Ik ben toen ongeveer veertien dagen en nacht bij haar gebleven en wat er toen allemaal gebeurd is, wil ik maar niet schrijven. Toen ben ik naar huis gegaan en ik nam mij voor er niet weer heen te gaan. Na enige dagen kwam zij weer bij ons. Ik was toen weer in het hok aan het klompenmaken. Toen kwam zij bij mij in het hok en ging zij naast mij op het klomphok zitten. Plotseling sloeg zij mij de armen om de hals en begon met mij te vrijen. Thans walgt het mij nu ik deze zaak moet neerschrijven. Mijn zwakke natuur kon aan de verleiding geen weerstand bieden en toen hebben wij samen in het hok in het hooi gelegen. Ik kan natuurlijk niet alle dingen en bijzonderheden opschrijven, maar het zij genoeg, zij heeft mij verleid. Ik mocht haar ook wel lijden, hoewel ik wist dat ik mij in een zaak wikkelde welke nooit goed zou komen, met het oog op haar man en kinderen. Het stuitte mij soms zoo tegen de borst, dat ik wanhopige pogingen deed om het net weer te verscheuren zodat ik het zelfs nog tweemaal uitmaakte. Maar dan begon Aaltje te schreien en dreigde zij zich te zullen verdrinken. Dan kreeg mijn gevoel weer de overhand en liet ik mij weer door haar meeslepen. Moeder had nooit een goed oog op haar en zij heeft mij vaak gewaarschuwd, maar dan werd ik kwaad. Ik zeide dat Aaltje de goedheid zelve was en moeder moest haar maar beter kennen. Ach, hoe heeft mijn lieve moeder gelijk gehad. Ik vermoede nu dat Aaltje in die tijd dat ik bij haar kwam ook nog verbintenis had met andere mannen. Daar heb ik wel eens op gezinspeeld als ik bij haar was maar zij ontkende het en was de onschuld zelve. Het zal ongeveer midden december 1928 zijn geweest, toen ik op zekeren nacht om ongeveer twee uur thuiskwam, dat moeder nog wakker lag en tegen mij zeide, je gelooft altijd aan voortekens, maar nu heeft hier vannacht om zoowat 1 uur een hond verschrikkelijk liggen janken. Ik geloof dat hij bij de voordeur lag. O, wat schoot mij toen de schrik aan. Ik zeide tegen moeder, dat betekent ongeluk, misschien wel een sterfgeval in de familie. Moeder zeide, dan zal ik het wel wezen want ik ben al oud. Er is een hond bij ons in de buurt die altijd als er een sterfgeval komt eenigen tijd tevoren voor dat huis zit te janken. Ik zei tegen moeder, ik wou .dat u het mij nooit verteld had. Ik kon die nacht niet slapen zoo bang was ik. Moeder was nooit bang. Zij had een vast vertrouwen op God. Als het waarheid is wat de bijbel zegt en ik hoop het weer te geloven, ach hoe hoop ik dan dat zij de weg naar de Hemel heeft gevonden. Moeder was de laatste tijd veel ziek. Zij kon het werk niet meer doen en toen werd besloten, dat zij naar mijn broer Hendrik zou gaan. Zij is daar ook gekomen, helaas slechts enkele weken, toen heeft zij het tijdelijke met het eeuwige verwisseld. Ik heb haar hart gebroken, is het niet vreeselijk. Toen moeder weg was is Aaltje bij mij gekomen en bij mij gebleven. De diepe val die ik gemaakt heb is veroorzaakt door de verleiding van de vrouw, want zij is de oorzaak geweest van de omstandigheden waardoor de ramp is ontstaan. Maar de diepe oorzaak ligt bij mijzelf, want ik had deze vrouw moeten weerstaan, en dat kon ik juist niet door mijn zwakte en liederlijkheid. Zoodoende ben ik een speelbal geworden van haar ijdelheid. Zij moest volgens recht evengoed veroordeeld worden als ik want zij staat nauwer met de zaak in verband dan men vermoed, maar nu geeft zij mij van alle oorzaken de schuld. Dat vernam ik toen ik op de rechtzitting haar verklaring hoorde voorlezen, want dat was het tegenovergestelde van de waarheid. Zooals reeds gezegd, mijn gevoel is op alle gebied zeer oppermachtig en toen zij op den morgen van de 18e januari in groote angst zat omdat de politie haar wilde ophalen, toen kreeg ik groot medelijden met haar, ofschoon ik nu geloof dat er veel komedie bij was. Zooals ik reeds schreef heb ik door bovenmenschelijke inspanning van mijn denkvermogens de oorzaken, invloeden en motieven nagegaan, welke tot die verschrikkelijkheden van die noodlottige morgen van 18 januari hebben geleid. Het is zo moeilijk het onder woorden te brengen wat de daad zelve betreft. Men denke niet aan misleiding, want ik vraag een onderzoek van deskundigen naar mijn organen waaruit dit alles voortvloeit en verklaard kan worden. Alles in dit schrijven vermeld betreft mijn

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

zieleleven. Er is veel voorgevallen voordat het met de pliesi tot een botsing kwam. Als de pliesi komt om Aaltje bij mij weg te halen, welt er een geweldige drift en woede in mij op, tegen de mannen die de vrouw, waarop ik meende recht te hebben van mij wilden afnemen. Dit was het kritieke moment, de wil die nog wanhopige poging doet om het overwicht te houden onder leiding van het verstand, maar moedeloos geworden door de jarenlange tegenstand op allerlei gebied, moet het tegen de tegenpartij, door de jarenlange overwinning moedig geworden, afleggen. Ook nu haalt die tegenpartij de overwinning en overschrijd den bewustzijnsdrempel en dan voltooit zich het treurspel. Het verstand en de wil worden nu zelfs gedwongen den vijand te hulp te komen. De booze demon in ons wezen is nu oppermachtig geworden, grijpt naar de wapenen en voltooit met groote zekerheid haar luguber werk. Na het voltooien van dat misdadig werk keert deze kwade macht naar haar duister gebied terug en herstelt zich de goede zijde van ons wezen en ziet nu de smartelijke nederlaag en de radeloze chaos, en beseft dan tegelijkertijd dat dit niet weer ongedaan kan worden gemaakt. Ach, zoo is het met mij gegaan, welk een vreeselijk toestand bevind ik mij nu in. Wie geen kennis heeft van psychologie, die zal zich moeilijk mijn toestand kunnen voorstellen. Mijn verbazende kennis en geleerdheid zal hen allicht in de war brengen. Dit zegt echter niets want kennis is geen macht maar moet macht worden en juist deze kloof heb ik niet intijds kunnen overbruggen. Hoe ging het den grooten Duitschen denker en schrijver Nietsche. Hij schreef nog zijn diepe ideeen en theorien toen hij reeds lang waanzinnig bleek te zijn. Dit is hetzelfde als theorie en praktijk en daar ligt een diepe kloof tussen, want kennis en geleerdheid is slechts een product van den objectieven geest en ons objectief bewustzijn is slechts een schaduw van ons subjectief bewustzijn. Het verstand wordt daarbij overvleugeld door de gevoelens en als de wil dan niet sterk genoeg is om dit gebied te beheerschen, wat bij mij helaas het geval is, dan worden ten slotte onze zenuwen vernietigd. Men moet dit niet verwarren met krankzinnigheid, al kan dit er misschien door ontstaan, want krankzinnigheid is een objectieve kwestie die in de groote hersenen zetelt. De wilszwakte daarentegen is de kern van zenuwlijden en zetelt in de kleine hersenen en in het ruggemerg. Mijn kennis en geleerdheid maakt mij het leven ondragelijk, vooral hier in de cel. Ach, hoe gaarne zou ik eens bekwame zenuwartsen willen raadplegen want ik ben van meening, dat als deze organen bij mij eens microsopisch onderzocht werden, dat zich hierin door de jarenlange spanningen kolosale storingen en afwijkingen bevinden. Op aanraden van mr. Levie, mijn verdediger, heb ik een verzoekschrift ingediend bij de rechtercommissaris, betreffende het onderzoek naar mijn geestelijke vermogens, maar hij vond er geen termen voor aanwezig en heeft het dus geweigerd. Ik schrijf deze weigering aan een persoonlijk vooroordeel toe, dat is mij ook in het verhoor van mijn zaak wel opgevallen. Ach, hoe weinig weet zijn edelachtbare van deze zaken af. In de afwijzing van het verzoekschrift staat o.a. gebrek aan ontwikkeling, maar dat is niet op zijn plaats. Het moest eerder zijn, te veel en verkeerde ontwikkeling, maar dit heeft er ook niet veel mee te maken. Er valt nog zoo veel te schrijven, maar ik kan er niet langer mee voortgaan, want mijn tijd is om. Ik meen een juiste beschrijving te hebben gegeven en ik hoop dat ieder weldenkend mensch die dit schrijven onder oogen komt, zich een juist oordeel zal vormen. Je schrijft D dat je mij wel wat lectuur wou zenden maar dat wordt niet toegestaan, bovendien zelfs het lezen is mij hier een kwelling want wij weten ook daartoe is noodig de onbezorgde gezellige huiskamer nu … het verheugd mij dat jullie nog steeds vorderingen maken in de muziek hou vol en dan word je van zelf een kunstenaar in die schoonste kunst ook dit is voor mij verwoest, jullie zijt werelden boven mij verheven die sta …toe dat hij niet valle daar ligt alle in opgesloten de verzoeking der vrouw is de oorzaak van alle kwaad een veld met rosen onder….. bladerende monsters der hel.

Het bloedige Drama te Grootegast

Dit boekje beschrijft een ware geschiedenis. Ieder, die het leest, zal het bewaren als een gedachtenis aan het bloedige drama op 18 Jan. 1929.

Inhoud: De vrouw van het "drama". De vrome moeder, Het onmeedoogend mensch, De laatste wensch.

Dit boekje is geschonken door Advocatenkantoor Anker en Anker

wijkstra.pdf
Adobe Acrobat document 2.2 MB

Teken van het Beest

IJje Wijkstra (ook IJe en Eije) (Doezum, 4 juli 1895 – Eindhoven, 6 juni 1941) werd bekend door een viervoudige moord die hij pleegde in 1929 in Doezum. 'IJje Wijkstra uit Grootegast schoot vier agenten door de ribbenkast.' In het Groningse Westerkwartier waren op 18 januari 1929 in de strenge vrieskou vier veldwachters bij de woning van IJje

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Wijkstra aangekomen om de vrouw op te halen die bij hem ingetrokken was, maar haar kinderen onverzorgd had achtergelaten. Wijkstra schoot ze alle vier neer, sneed ze de keel door en stak zijn woning in brand. In deze nationaal zeer geruchtmakende zaak werd Wijkstra in de media als beestmens afgeschilderd. Later figureerde hij juist als tragische held in boeken, romans, theaterstukken en de speelfilm Het Teken van het Beest (Pieter Verhoeff, 1980).

Op basis van uitgebreid nieuw onderzoek toont dit boek voor het eerst alle achtergronden van de moordenaar, het drama en de rol van de omgeving daarin. Het beschrijft niet alleen de lotgevallen van de hoofdpersonen in een eigenzinnige omgeving, waarin eigenrichting, wapens, stroperij en bijgeloof nog niet ongewoon waren. Ook worden het drama, het daaropvolgende onderzoek en de strafvervolging nauwgezet onder de loep genomen. Het teken van het beest laat zien dat de omgang met een schokkende gebeurtenis als deze ons meer duidelijk maakt over politie, justitie, media en omstanders dan over de gebeurtenis zelf.

Libbe Henstra (1970) studeerde geschiedenis in Groningen.

Boek "teken van het beest" is niet meer nieuw te koop.

Libbe Henstra. Het proefschrift is te lezen op Leiden Repository Title: Het teken van het beest: IJje Wijkstra en de geschiedenis van de viervoudige politiemoord, 18 januari 1929

Author: Henstra, Libbe
Deel teksten Volledige tekst

Brief van IJje Wijkstra aan Pieter Veenstra
Groningen 1929. De wroeging omtrent het goed en kwaad kwam al gauw na IJje's arrest. IJje kreeg al gauw vele brieven ook schreef IJje zelf veel brieven, een daarvan staat op deze site, het is die aan zijn kameraad Pieter Veenstra landarbeider uit Marum en 3 jaar ouder. Tijdens het schrijven aan Pieter Veenstra verkeerde Wijkstra nog maar net in de gevangenis, het was tijdens zijn voorarrest te Groningen na zijn berechting kwam IJje terecht in de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden waar hij thans 11 jaar verbleef.

Tekst brief, Waarde vriend en Huisgenoten

Ik heb uw brief ontvangen en nu dacht ik even terug te schrijven, ja ik schrijf nogal vaak want ik ontvang veel brieven ook van onbekenden. De meeste bevatten christelijke vermaningen tot bidden en bekeringen enz, wel oprecht bedoeld, hetgeen ik waardeer, maar zij vergeten het verblijf waarin ik ben aangeland, ik behoef hier niets van te zeggen. Jullie kunt het begrijpen nietwaar? Maar kan het anders want wat de mensch immers zaait dat zal hij maaien, een vaste wet door alle eeuwen heen. Nimmer zal een mens het geluk vinden als hij zijne naasten niet als broeders en zusters erkend een onverklaarbaar iets verbind elkander, en ik heb dien schakel verbroken, maar nu ben ik zelf uitgeschakeld, wel degene die de heilige levenswet schend zoals ik, zijn lijden is niet te overzien, ik bedoel hier met alleen het tijdelijke leven. Maar volgens de wetten van oorzaak en gevolg welker keten eeuwig is, dan kan zo'n rampzalige daad ook eeuwige noodlottige gevolgen hebben. Wat ons leven betreft is mij nu de waarheid geopenbaard maar te laat, de vreselijke eenzaamheid was hier wel geschikt tot zelfinkering en tot onderscheiding van goed tot kwaad, maar (2. achter zijde brief) nu werkt het verder verderfelijk en vermoord het alle redelijk gehalte, want een mensch, hij moge recht hebben op het leven of niet, zoals ik, het leven is er en wil zich handhaven, wat is natuurlijker? dan dat een diep gevallene, die eruit ziet dat hij gewandeld heeft in een kracht der dwaling zich wil oprichten, goed maken wat goed te maken is, redden wat er te redden valt ,den oudere mensch met zijne fouten afleggen, den nieuwe aankleden met de ware eigenschappen van naastenliefde, waakzaamheid in volharding tot de voleinding., ja dit alles werkt als vuur in mijn binnenste, mijn gedachten gaan veel te diep, het zwak gestel is daar helemaal niet tegen bestand, dat zal spoedig blijken, mijn eigen ziel trekt mij steeds dieper de duisternis in, men kan in eenzaamheid en werkeloosheid zijn eigen gedachten niet ontvluchten, en deze moet men juist ontwijken, maar daar is toe nodig de vrijheid van handelen en geliefkoosde werkzaamheden en allerlei afleiding, nu wij zullen zien wat het onverbiddelijke noodlot verder zal beschikken, iedere morgen om een uur of 5 krast er een raaf enige malen naast mijn venster, een heel slecht voorteken, nu ik moet een eindigen ,maar je begrijpt ik had je anders nog oneindig veel te vertellen, want hoe weinig kan een brief bevatten de diepten van ons gemoed even diep als het heelal zelf hartelijk. Je schrijft D dat je mij wel wat lectuur wou zenden maar dat word niet toegestaan, bovendien zelfs het lesen is mij hier een kwelling want wij weten ook daartoe is noodig de onbezorgde gezellige huiskamer nu … het verheugd mij dat jullie nog steeds vorderingen maken in de muziek hou vol en dan word je van zelf een kunstenaar in die schoonste kunst ook dit is voor mij verwoest, jullie zijt werelden boven mij verheven die sta …toe dat hij niet valle daar ligt alle in

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

opgesloten de verzoeking der vrouw is de oorzaak van alle kwaad een veld met rozen onder….. bladerende monsters der hel. Hartelijk gegroet u allen Y.W

Brieven van IJje Wijkstra aan Dirk Postema
Oude brieven die IJje Wijkstra schreef aan (Derk) Dirk Postema toen IJje in de gevangenis zat. Dirk en IJje waren vrienden destijds. Brieven zijn digitaal aangeleverd, bron bekend bij de redactie.

01 Brief van Ije Wijkstra aan Derk Postema
Adobe Acrobat document 1.3 MB

02 Brief van Ije Wijkstra aan Derk Postema
Adobe Acrobat document 936.5 KB

03 Brief van Ije Wijkstra aan Derk Postema
Adobe Acrobat document 1.0 MB

04 Brief van Ije Wijkstra aan Derk Postema
Adobe Acrobat document 1.2 MB

05 Brief van Ije Wijkstra aan Derk Postema
Adobe Acrobat document 490.7 KB

06 Brief van Ije Wijkstra aan Derk Postema
Adobe Acrobat document 982.4 KB

07 Brief van Ije Wijkstra aan Derk Postema
Adobe Acrobat document 946.7 KB

08 Brief van Ije Wijkstra aan Derk Postema
Adobe Acrobat document 1'009.9 KB

09 Brief van Ije Wijkstra aan Derk Postema
Adobe Acrobat document 940.2 KB

10 Envelope van Ije Wijkstra.pdf
Adobe Acrobat document 372.1 KB

11 Gelukkig nieuwjaarskaart van Ije Wijk
Adobe Acrobat document 176.3 KB

Het digitale dossier IJje Wijkstra
Archief Tresoar Toegangsnummer 16

Van de volgende inventarisnummers zijn scans aanwezig:

- i694_402_01
- i694_402_02
- i694_402_03

Tresoar is de bewaarplaats van de geschiedenis van Fryslân. Je vindt hier talloze in Fryslân verschenen kranten en tijdschriften, honderdduizenden boeken waaronder exemplaren uit de bibliotheek van Erasmus, tienduizenden foto's, films, geluidsopnamen, rechtbankverslagen, notariële akten, de Atlas van Blaeu, handschriften en brieven van bekende Friezen, bedrijfsarchieven van Douwe Egberts en archieven van de Elfstedenvereniging , cd's van Friese punk tot klassiek, het monnikenwerk de "Attische Nachten" uit 836 na Christus en de meer dan 150 bibliografieën gemaakt door J.J. Kalma , de oudste en nieuwste(Friese)literatuur, wetenschappelijke publicaties, digitale bestanden. En nog veel meer. Bij Tresoar moet je zijn om fysiek en/of digitaal te ontdekken, onderzoeken en vertellen. Bezoek de website Tresoar

Film Het teken van het Beest - Ijje Wijkstra

IJje Wijkstra - 4 policemen killed in 1929

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Graf IJje Wijkstra

In 1941 wordt Wijkstra van de strafgevangenis in Leeuwarden overgeplaatst naar het Rijkskrankzinnigen gesticht te Woensel (Eindhoven). Daar sterft hij enige weken later aan de gevolgen van tbc. IJje Wijkstra is overleden op 06-06-1941 te Eindhoven op 45-jarige leeftijd. Het graf van IJje Wijkstra is op de begraafplaats te Woensel Eindhoven, 2e steen rechts van het kruis. (© Afbeelding Libbe Henstra)

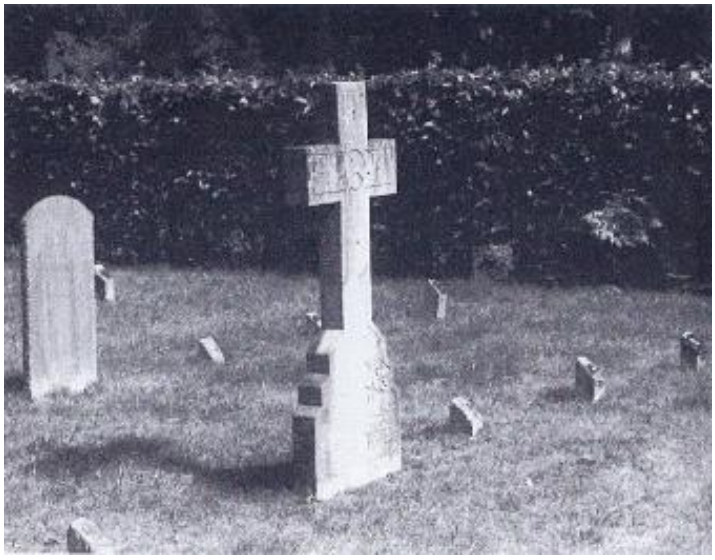

© Graf IJje Wijkstra te Woensel Eindhoven 2e steen rechts van kruis (foto links Libbe Henstra)

(foto onder 10-02-2025 Niels van Gijsel)

Na tachtig jaar een gedenkteken voor IJje Wijkstra

Dit jaar (juni) is het precies 80 jaar geleden toen de meest bekende inwoner van het Groningse Westerkwartier een eenzame en pijnlijke dood stierf in het verre Eindhoven. Enfin, voor de ongeneselijke zieke schrijver en kunstenaar

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Sven nog een dingetje wat op zijn Bucket- list stond, Wijkstra zou en moest een gedenkteken krijgen, en wat mooier dan precies 80 jaar na dato.

Sven weet dat het mogelijk voor wat oproer kan zorgen, Wijkstra vermoorde immers 4 veldwachters in 1929. In de jaren '80 maakte Pieter verhoeff er een bioscoopfilm over, welke toen ook voor de nodige kritiek zorgde. Sven heeft zich in het verleden verdiept in het leven van Wijkstra en sprak onder andere mensen die hem gekend hebben of onderzoek naar hem deden.

"Ik heb vele brieven gelezen die hij vanuit het gevangenis heeft geschreven, er wordt nogal eens vergeten dat Wijkstra een buitengewoon getalenteerd schrijver en filosoof was", "het is nimmer goed te keuren wat er gebeurd is, maar Wijkstra was even goed slachtoffer, Wijkstra was niet een klassieke moordenaar ". En we eren ook 'zeeschurk' Tasman in de gemeente Westerkwartier, moet Wijkstra dan een graf hebben enkel voorzien van een paaltje met nummer 13?

Sven: "Ik heb daarom het paaltje vervangen voor een eenvoudig monument, welke ik zelf heb bekostigd en heb ontworpen als gerenommeerd "zerkschilder", "ik doe bij deze een oproep aan de gemeente Westerkwartier om grafrechten te kopen en het monument veilig te stellen vanuit historisch oogpunt, want de graven worden binnenkort geruimd heb ik begrepen, en hoe je het ook went of keer Wijkstra is ook cultuur historisch erfgoed"

(12-03-2021) artikel het-westerkwartier

Op de vlucht voor de buurman.
Het verhaal van IJje Wijkstra die vier veldwachters doodschoot is wel bekend. Toen ik op internet een link vond naar de strafdossiers op de site van Tresoar was ik direct nieuwsgierig om de verhoren en getuigenverklaringen te lezen. Mijn moeder had mij vroeger al verteld dat IJje hun buurman was en dat ze moesten vluchten toen ze schoten hoorden. Op oude krantenfoto's probeerde ik altijd mijn pake te herkennen in de omstanders. Hij moet erbij gestaan hebben. Wat was ik verrast toen ik de getuigenverklaring van mijn pake las in de processtukken. Hij had het van dichtbij meegemaakt. Toen hij die vrijdagochtend 18 januari 1929 om half acht de melkbussen bij de weg zette heeft hij de vier veldwachters gezien en zelfs nog met ze gesproken, waarschijnlijk als laatste dus. Dat had ik niet eerder gehoord. De veldwachters vertelden hem dat ze Aaltje kwamen halen. Mijn pake heeft ook gezien dat IJje schoot. Pake ging toen in huis 'om zijn kinderen in veiligheid te brengen'. Toen ik dat las realiseerde ik me wat dat geweest moet zijn: Vijf kinderen en een zwangere vrouw naar familie in Kornhorn begeleiden, door de weilanden. De oudste zus van mijn moeder Martje Postma was 7 ½ jaar, mijn moeder Aafke, bijna 6. Dan had je nog Haaye van 4 ½, Annie van 3 ½ en Joke van 1 ½. Wat zal dat angstig zijn geweest, je wist immers niet wat de buurman zou gaan doen, welke kant zou hij op vluchten? Ik ging dus mijn moeder bevragen naar die ochtend. Ze wist het nog goed: haar vader ging naar de Leidijk om de melkbussen bij de weg te zetten. De Rottelaan (nu de Polmalaan) was toen namelijk een zandpad. Pake Ate moest dus met de melkbussen langs het huis van IJje en zag daar de veldwachters waar hij dus nog mee sprak. Toen pake terugkwam in huis verbood hij zijn oudste dochter Martje om naar school te gaan die dag. Ze zou dan langs het huis van IJje moeten lopen en dat vond pake te gevaarlijk. Pake ging weer naar buiten en zag wat er gebeurde. Hij hoorde schoten en gekerm en zag dat IJje speurend rondliep. Toen IJje op het land van pake liep vond pake het te gevaarlijk worden. Hij pakte de jongste kinderen onder de arm en ze verlieten de woning en gingen door het weiland, door de sneeuw, naar Kornhorn. In het eerste huis dat ze bereikten woonden kennissen en daar gingen ze naar binnen. Mijn moeder ging met een aantal van de kinderen en beppe naar oom Andries en tante Trientje (de Vriesde With) die verderop in Kornhorn woonden. Ze weet nog dat ze daar toen tussen de middag boerenkool aten. De andere kinderen bleven bij het eerste huis. Pake ging weer terug en moest toen naar Grootegast om een getuigenis af te leggen.

De getuigenis van pake op 18 januari 1929 aan het politiebureau te Grootegast: Getuige 5: Ate Postma, veehouder, oud 41 jaar, wonende te Doezum, gemeente Grootegast, die verklaarde: "Hedenvoormiddag, 18 Januari 1929, omstreeks half acht uur liep ik langs het huis van Yje Wijkstra, staande onder Doezum, gemeente Grootegast, en zag, dat vier veldwachters bij het huis van Yje heen en weer liepen. Ik zag, dat veldwachter Van der Molen een paar maal naar het raam van het huis van Yje ging, wat hij daar deed weet ik niet, terwijl de andere veldwachters op den zandweg voor het huis van Yje bleven. Toen ik de melk naar den weg bracht heb ik nog met de veldwachters gesproken en vroeg aan hen wat er aan de hand was, waarop Van der Molen mij vertelde dat zij, de vrouw, die bij Yje in huis was moesten hebben. Zoodra ik thuis was hoorde ik, dat er geschoten werd, hoe vaak weet ik niet. Na het eerste of tweede schot hoorde ik, dat er gekermd werd. Toen ik kort daarop op den zandweg kwam zag ik, dat Yje in knielende houding bij zijn huis lag en, dat hij in Zuidelijke richting schoot. Veldwachters zag ik toen niet. Ik was zeer bevreesd en bleef daarom op een afstand van ongeveer 12o M. van het huis van Yje verwijderd. Even nadat ik Yje zag schieten zag ik, dat hij om zijn huis heen alles afzocht. Weer even later zag ik, dat rook wolken uit het dak van het huis van Yje opstegen. Ik heb niet gezien, dat Yje wegging, omdat ik mijn kinderen in veiligheid heb gebracht. Meerdere malen heb ik gezien, dat Yje in het bezit was van een militair geweer en een browning." 's

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Middags werden beppe en de kinderen weer thuisgebracht. De volgende dag is mijn moeder met pake wezen kijken bij het uitgebrande huis van IJje

Toen later de rechtszaak plaatsvond moest pake Ate ook in de rechtszaal getuigen. Zijn naam stond ook vermeld in een krant en die krant heeft jaren bij mijn pake en beppe op de kast gelegen. Gelukkig is er nu veel te vinden op internet.

Op de site van historische kranten http://kranten.kb.nl vond ik nog oude artikelen. Daarin de verklaring die pake tijdens de rechtszaak aflegde:

Dit stond in 'Het vaderland: staat- en letterkundig nieuwsblad' van 13-02-1929.

Rottelaan 125 meter is.
Get. Ate Postma te Doezum heeft gezien dat van der Molen een paar maal naar het raam ging, terwijl de anderen op eenigen afstand bleven. Bij het hooren van schoten zag hij dat Wijkstra in knielende houding zat te schieten op de Rottelaan ongeveer 100 meter van zijn huis. Hij schoot in zuidelijke richting. Daarna liep Wijkstra naar getuige verklaard, in zoekende houding rondkijkende met zijn geweer in den aanslag langs de sloot, over het land in noordelijke richting in een boog langs zijn woning naar de Rottelaan. Van dat oogenblik af heeft get. geen schoten meer gehoord. Op een vraag van mr. Enklaar verklaart get. dat hij bang was voor Wijkstra en zijn kinderen daarom in veiligheid had gebracht.
De Pres.: Kwam Aaltje van der Tuin, voordat zij samenwoonden veel bij Wijkstra?
Get.: Ongeveer 2 à 3 keer per week.
Get. Homan te Doezum verklaarde dat

Nog een citaat uit mijn pake's getuigenis:

Dit stond in de Tilburgse Courant van 10-05-1930.

vrouw.
Getuige A. Postma, veehouder te Doezum, die in de buurt van W. woonde, zei dat verdachte zich dikwijls ongunstig over de politie uitliet. Het drama kwam voor hem niet onverwacht.
Getuige Sikkema had een week voor de

Volgens mijn moeder vertelde pake over IJje dat hij altijd veel grootspraak had. Hij had eens tegen pake gezegd: "Als je in je huis voor het raam staat kan ik je zo raken". Pake en beppe hadden duidelijk zicht op het huis van IJje, het lag er 150 tot 200 meter van af en ze zagen hem vaak een appel of zo van een paaltje af

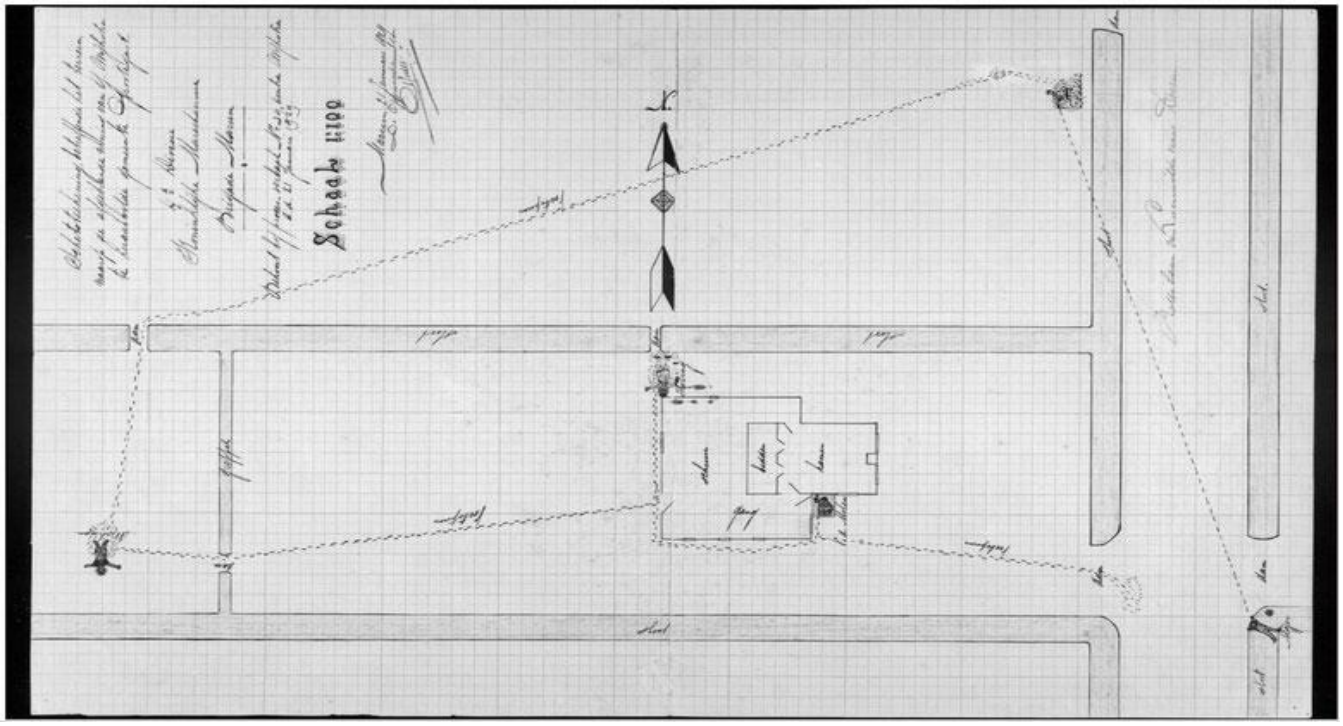

schieten. IJje woonde altijd nog thuis bij zijn moeder Sjouktje. Toen Aaltje bij hem inkwam ging zijn moeder bij haar zoon Hendrik wonen, iets verderop ook aan de Polmalaan. Schuin tegenover haar eigen woning. Volgens het verhaal van IJje was het net andersom: moeder ging bij Hendrik inwonen omdat ze niet veel meer kon en ziekelijk was en toen kwam Aaltje bij hem. Deze buurvrouw Sjouktje kwam veel over de vloer bij pake en beppe en hielp mee in het gezin. Ze was vaak voor hen aan het aardappelen schillen. Volgens mijn moeder was ze erg met het geloof bezig. Ze is tien dagen na de viervoudige moord overleden, van ontzetting is het vermoeden. Na dit vreselijke gebeuren wilde beppe Gepke verhuizen, ze wilde niet langer wonen daar waar het drama zich had afgespeeld. Pake kocht toen een boerderijtje aan de Provinciale weg en ze verhuisden op 12 mei (alde maaie) 1929, dus nog hetzelfde jaar.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Volgens mijn moeder staat de herdenkingssteen niet op de juiste plek. Het huisje van IJje stond meer naar het noorden. “Der wie ien kampke lân tusken”

Situatietekening Ijje Wijkstra. De situatietekening van de plekken waar de doodgeschoten veldwachters lagen. Zo’n 150 tot 200 meter ten noorden was het boerderijtje van pake en beppe. Auteur Mattie Bruining-Hoeksma. mattiebruining.nl Lees ook: Pake legt een getuigenis af

Gevangen op de glasplaat

IJje Wijkstra werd geboren als de jongste van vijf kinderen van IJje Hendriks Wijkstra en Sjouktje Derks van Bolhuis. Zijn vader was los-arbeider. Dat hield in dat hij geen vast werk had en derhalve ook geen vast inkomen. Naar het schijnt konden beide ouders slecht met elkaar over weg, hadden ze ruzies over het geloof, en vielen er regelmatig klappen.
Na de lagere school ging IJje leren als metselaarsleerling. Daarnaast zou hij samen met zijn vader gestroopt hebben; vast staat in ieder geval dat IJje goed met een geweer wist om te gaan. Hij blijft bij zijn moeder wonen en zou anarchist geweest zijn.

Het verhaal van IJje Wijkstra is ook beschreven op de website gevangeninglas.nl

Durk Tabak 1930

Durk Tabak werd geboren op de Bulten in 1902 en was het zesde kind van Johannes Johannes Tabak en Antje Folkertsma. Een zuster, Sytske, overleed na 22 dagen en werd begraven op het armenkerkhof in Harkema. Het was een arm gezin; soms waren ze zo arm dat de kinderen op zaterdagavond naakt naar bed moesten zodat hun moeder de gelegenheid had om de kleren uit te wassen om netjes op de zondagsschool te verschijnen. Moeder Antje was zachtmoedig van aard, Durk werd als benjamin beschermd opgevoed. Toen Durk ouder was, kon ze hem niet aan; hij ging zijn eigen weg. Vader Johannes was nogal stijfkoppig en onbuigzaam. Hij zat vaak door zijn koppigheid zonder werk. Durk was ook koppig en stond bij woordenwisselingen met zijn vader onbuigzaam tegenover elkaar. Durk kwam al jong met Justitie in aanraking. Tijdens zijn lagereschooltijd pleegde hij een kleine diefstal en werd tot zes maanden tuchtschool veroordeeld.

Later zat hij nogmaals op een tuchtschool; in 1925 werd hij tot vier maanden gevangenisstraf voor mishandeling veroordeeld.In zijn jonge jaren had hij verschillende keren verkering, waaronder met Grietje Vaatstra, dochter van Tiet “Woartelpot” Vaatstra-van der Ploeg. Durk kon door zijn koppigheid niet onder een baas staan; hij koos voor muzikant. Met zijn vrienden IJje Wijkstra, viervoudig moordenaar uit Kornhorn, en Jan Hut speelde hij op kermissen, feesten en bruiloften. In 1930 ging het mis. Tijdens een bezoek aan café Jonker In Drachten stak hij Jan van der Meulen in de buik. Nadat Durk gevlucht was, overleed Jan ter plaatse aan zijn verwonding. Durk verstopte zich op het “hûske” van Jan Hut in de Kerkstraat; Jan Hut was na de moordpartij van IJje verhuisd naar Drachten. De politie arresteerde hem; voor het gerecht kreeg hij 15 jaar gevangenisstraf. In 1945 kwam hij vrij en ging eerst bij zijn zwager in Augustinusga wonen. Later was hij in de kost bij Pieter en Grietje Groenland in Augustinusga. Terwijl Pieter in de slikken werkte, maakte Durk avances tegen Grietje Groenland-Hayema. Zij was er echter niet van gediend; uiteindelijk werd Durk de deur gewezen. Hij kreeg een nieuw kostadres in Surhuisterveen. Toch bezocht hij Grietje nog veel; zij bleef de was voor hem doen. Op 16 september 1949 was hij weer aan de deur bij Grietje. Een van de kinderen vertelde Durk dat hun moeder naar de Mieden was en zo terug kon komen. Durk wachtte haar op onder aan de brug bij Blauwverlaat. Toen ze daar aankwam kregen de beiden ruzie, waarop Durk haar in de borst schoot. Ondanks de verwonding van Grietje fietste het tweetal eerst richting Augustinusga. Toen Grietje niet meer kon, gingen ze in de berm zitten. Na een poosje fietsten ze terug naar de Achterweg en gingen richting Surhuizum, waarschijnlijk om naar een dokter te gaan. Na een paar honderd meter

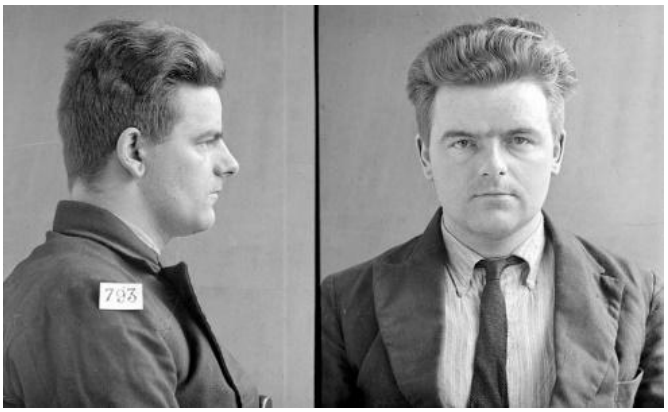

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

gingen ze weer in de berm zitten. Boer Luinstra die er vlakbij woonden, hoorde een tweetal schoten. Toen de politie arriveerde bleek dat Durk Grietje had doodgeschoten en daarna zelfmoord had gepleegd. Hij stak in 1930 tijdens een caféruzie in Drachten een jongeman dood en zat daarvoor vijftien jaar gevangenisstraf uit. In 1949, vier jaar na zijn vrijlating, schoot hij onder Surhuizum een vrouw dood, waarna hij de hand aan zichzelf sloeg. Durk Tabak, is een tweevoudig moordenaar (en kunstenaar). Durk Tabak, uit Harkema, de 28-jarige liedjeszanger steekt bij een café ruzie te Drachten de 27-jarige Jan van der Meulen uit Drachten met een mes in de onderbuik die daarop aan inwendige bloedingen sterft, 30 oktober 1930. In 1930 werd Tabak veroordeeld tot 15 jaar cel. Enkele jaren na zijn vrijlating schoot hij in Augustinusga zijn minnares Grietje Groenland-Hayema dood. Tabak was kostganger bij de familie Groenland geweest en had een relatie met mevr. Groenland, 50- jaar oud en moeder van zeven kinderen, gekregen, 16 en 17 september 1949. Na deze gruwelijke daad pleegde hij zelfmoord door zichzelf door zijn slaap te schieten. Tabak was een begiftigd tekenaar, maar daarnaast kon hij ook verdienstelijk trekharmonica spelen. Tot zijn vriendenkring behoorden Eije Wijkstra en Jan Hut. Tabak zou ook zijn goede kanten hebben. Zo schijnt hij bij de hond in het hok gekropen zijn toen het dier bang was voor het onweer.

Een rancuneuze man met de moord van twee mensen op zijn geweten.
Durk Tabak werd geboren op de Bulten op 10 december 1902, overleden op 16 september 1949 te Surhuisterveen,was het zesde kind van Jehannes Tabak en Antje Folkertsma. Een zuster, Sytske, overleed na 22 dagen en werd begraven op het armenkerkhof in Harkema. De oudste zoon is?, Sjoerdsje, Jan, Janke en Durk. Het was een arm gezin; soms waren ze zo arm dat de kinderen op zaterdagavond naakt naar bed moesten zodat hun moeder de gelegenheid had om de kleren uit te wassen om netjes op de zondagsschool te verschijnen. Moeder Antje was zachtmoedig van aard, Durk werd als benjamin beschermd opgevoed. Toen Durk ouder was, kon ze hem niet aan; hij ging zijn eigen weg. Vader Johannes was nogal stijfkoppig en onbuigzaam. Hij zat vaak door zijn koppigheid zonder werk,zo was er een voorbeeld dat vader geen laarzen had, en tot de enkels onder de drek kwam bij de boer, de boer had wel laarzen staan maar weigerde die aan Jehannes te geven, waarop Jehannes zei "dan bin ik gauw klaar boer" en hij vertrok. Durk was ook koppig en stond bij woordenwisselingen met zijn vader onbuigzaam tegenover elkaar. Durk kwam al jong met Justitie in aanraking. Tijdens zijn lagereschooltijd pleegde hij een kleine diefstal en werd tot zes maanden tuchtschool veroordeeld. Later zat hij nogmaals op een tuchtschool; in 1925 werd hij tot vier maanden gevangenisstraf voor mishandeling veroordeeld. Maar de andere kant van Durk was, dat hij ook in die tijd een vrouw hielp die ziek op bed lag, en waar het water bevroren was, haar man was naar de markt en was die nacht al vertrokken, zo was de kachel ook uitgegaan. Durk hielp de vrouw, maakte de kachel aan, en ging op vers drinkwater uit. Hij bleef bij de vrouw tot haar man weer thuis was. In zijn jonge jaren had hij verschillende keren verkering, waaronder met Grietje Vaatstra, dochter van Tiet “Woartelpot” Vaatstra-van der Ploeg. Grietje heeft in mei 1926 een zoon gekregen, Witte Vaatstra, geboren te Drogeham, overleden op 25 juni 1926 aldaar, begraven te Augustinusga. In Drente had Durk ook een verkering, bij deze vrouw had hij een zoon. Zij heeft alles gedaan om hem te behouden, en zocht hem op in het Tichthûs in Leeuwarden west. Zij wilde ook wel op hem wachten, maar hij wilde vrij man wezen. Hij heeft er later wel omgedacht, om de jongen een harmonica te geven, Durk was toen zelf al muzikant. Durk kon door zijn koppigheid niet onder een baas staan; hij koos voor muzikant. Met zijn vrienden Eije Wijkstra, viervoudig moordenaar uit Kornhorn, en Jan Hut speelde hij op kermissen, feesten en bruiloften. Hij had een prachtige stem en begeleidde zichzelf op de accordeon. Hij reisde van het ene naar het andere dorp in de Friese Wouden en Westerkwartier van Groningen. Een zelfportret van Durk Tabak, die hij tekende in de gevangenis "De Blokhuispoort" te Leeuwarden. Hij was geen onverdienstelijk tekenaar in de gevangenis, vele tekeningen zijn daar door hem gemaakt. En vele zijn daar ook van verdwenen, bekenden die ze ontvingen, wilden de tekeningen en kaarten uit schaamte niet bewaren en zo zijn er vele vernietigd. Op de jaarkermis van 1930 in Drachten maakten Durk en Jan hun opwachting in café Jonker bij de sluis. Tijdens de kermis mocht geen sterke drank geschonken worden, bier consumeerde echter men in grote hoeveelheden. "Bier", zo werd gezegd, "is een onschuldige drank." Op de woensdagmiddag van de jaarkermis hing Durk Tabak wat in het café rond, toen ook de gebroeders Roelof en Jan van der Meulen en Ynze Brouwer aanschoven bij het tafeltje van Durk Tabak. Brouwer scharrelde met een zus van de gebroeders van der Meulen. Er ontstond op een zeker moment een woordenwisseling over een fiets die verdwenen was bij zijn laatste bezoek aan haar. Later werd de fiets met doorgesneden banden uit een sloot gevist. Roelof van der Meulen dacht dat Ynze daar meer van wist.

Rache
Het was druk in het café, de stemming was verhit, er ontstond een heftige woordenwisseling en beide mannen kwamen met gebalde vuisten tegenover elkaar te staan "Ynze begûn tsjin my te rachjen". Dat durfde hij wel, want hij was in gezelschap van de geduchte Ale Wagenaar en dichtbij was Durk Tabak, die het in de ure des gevaars zeker op zou nemen voor zijn vriend Ale. In de daaropvolgende confrontatie stond het prestige van Roelof op het spel. De kortaangebonden Roelof nam de uitdaging aan, stapte in de richting van Ynze, maar toen was Durk Tabak er ook al bij. "Ik ha noch sein: wat si's to mei dat mes, ik sil dy wrame". Maar toen grepen de maten en de kastelein in. Roelof werd van het strijdtoneel afgevoerd en heeft zijn broer pas 's avonds teruggezien. Die was toen al dood. De politie afgekomen op het eerste gerucht dat er een vechtpartij aan de gang was, kwam kijken, stelde vast, dat de storm geluwd was en vertrok. Maar op dat ogenblik had Durk Tabak de steek al toegebracht " Durk Tabak koos partij voor

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Ynze Brouwer, trok zijn mes en stak toe waarbij hij Jan, die met de ruzie niets te maken had, in zijn buik stak". De sprekende gelijkenis met Roelof is Jan noodlottig geworden. Roelof was weliswaar afgevoerd, maar toen Durk Tabak even later Jan zag, moet hij gedacht hebben, dat Roelof terug was gekomen. Hij hield de rechterhand met daarin het mes in zijn ruime broekzak en drukte het door zijn broek heen in het onderlijf van Jan. Het is door niemand gezien en Jan moet het zelf amper gevoeld hebben.

Niets bemerkt
Hij nam naast de tap op een stoel plaats en bleef daar ruim anderhalf uur zitten. Hij bloedde niet, hij sprak met de anderen en dat hij een wat matte indruk maakte, werd geweten aan de alcohol. Tegen half vier wilde hij naar de waterplaats. Iemand heeft hem ondersteund, nog altijd in de veronderstelling dat Jan te veel gedronken had. Hij werd ter afkoeling naar het bleekveldje achter het café gebracht en daar neergelegd. En pas toen bleek, dat hij een messteek in het onderlichaam had opgelopen. Er was aanvankelijk geen dokter te vinden, zodat er nog zeker een half uur verloren ging.

Toen er tenslotte hulp kwam die bestond uit dokter Siebinga uit Opeinde, was Jan al aan inwendige bloedingen overleden. De hevig bloedende Jan van der Meulen legde men voorzichtig buiten het café in de bleek. Een arts in Drachten was niet te bereiken. Het lukte wel. Toen die kwam mocht hulp niet meer baten. Omdat burgemeester Wuite afwezig was, moest wethouder Bos ingrijpen. Het lijk werd in beslag genomen en naar het Tehuis voor Ouden van Dagen gebracht en het café gedurende de kermis afgesloten en verzegeld. (Roelof Vermeulen zat op dat tijdstip in hechtenis, waarschijnlijk een preventieve maatregel van de politie, want nadat bekend was geworden dat Jan een messteek had opgelopen, wilde Roelof zijn broer onmiddellijk wreken. 's Avonds tegen tienen werd hij vrijgelaten en mocht hij met mem (moeder), die hem inmiddels was komen opzoeken, mee naar huis).

Tijdens het tumult vluchtte Durk Tabak naar zijn vriend Jan Hut, die in een steeg in een éénkamerwoninkje achter de Suderbuorren woonde. (Dezelfde Jan Hut, die in januari 1929 ook Eije Wykstra na de viervoudige moord had opgevangen) Onderwijl verwisselde hij zijn broek, door het geopende mes was er een scheur in gekomen, voor een andere broek. De politie wist Durk echter al gauw te vinden en arresteerde hem. Durk ontkende aanvankelijk, maar hield dat niet lang vol. Hij had bij Jan Hut een andere broek aangetrokken, maar de pantalon met het gaatje in de broekzak werd teruggevonden. Bij het verdere onderzoek kwam voorts aan het licht, dat hij zijn revolver, een Browning, had weggemoffeld. Hij had zich dus gerealiseerd, dat hij als verdachte zou worden aangemerkt. 18 maart 1931 stond Durk Tabak voor de rechters in Leeuwarden, Roelof moest getuigen en kwam op zeker ogenblik naast Durk Tabak te staan. Het was een moeilijk moment voor Roelof en de rechter begreep dat. Hij zorgde dat Roelof apart verhoord werd. Men veroordeelde Durk Tabak tot 15 jaar celstraf, ook na het hoger beroep bleef deze straf gehandhaafd, en dat is waarschijnlijk ook Roelofs geluk geweest, als men althans van geluk kan spreken. *"Ik hie him fansels wol wraamd, as ik him troffen hie".*

Pas in 1946 zag Roelof Durk Tabak terug. Dat was in Leeuwarden. Roelof was ouder en wijzer geworden, had een gezin en toen hij Durk terugzag, was zijn vrouw bij hem. Hij liet het er niet op aan komen en ging weg. In 1946 kwam Durk vrij, hij bleek van zijn verblijf in de gevangenis niets te hebben geleerd. Het gerucht ging al gauw dat Durk Tabak weer een geladen revolver op zak had. De mensen in het dorp en wijde omgeving waren nog steeds bang voor hem en liepen het liefst met een grote boog om hem heen. Durk ging na zijn vrijlating eerst bij zijn zwager in Augustinusga wonen. Later was hij in de kost bij Pieter en Grietje Groenland in Augustinusga. Terwijl Pieter in de slikken werkte, maakte Durk avances tegen Grietje Groenland-Hayema, moeder van zeven kinderen. Na verloop van tijd deed Durk het verzoek met hem een verhouding aan te gaan, wat zij weigerde. Uiteindelijk werd Durk de deur gewezen. Hij kreeg een nieuw kostadres in Surhuisterveen. Toch bezocht hij Grietje nog veel, zij bleef de was voor hem doen. Op vrijdag 16 september 1949 was hij weer aan de deur bij Grietje.

Een van de kinderen vertelde Durk dat hun moeder naar de Mieden was en zo terug kon komen. Durk wachtte haar op onder aan de brug bij Blauwverlaat. Toen ze daar aankwam ontstond tussen beide een woordenwisseling, waarop Durk haar in de linkerschouder schoot. Waarna hij de getroffen bloedende vrouw op zijn fiets weg wilde brengen. Hij zeulde met de bloedende vrouw een aantal kilometers richting Surhuisterveen. Op zeker moment kon de vrouw niet verder en zakte ineen in de berm langs de weg. Enige tijd later klonken er twee revolverschoten. De politie was inmiddels gewaarschuwd en deze trof op de bewuste plek twee lichamen aan. Durk Tabak had de vrouw met een schot in het hoofd gedood en daarna zichzelf door het hoofd geschoten. Durk was een man dat 'als het niet kon zoals hij het wou', dat zijn geestvermogens dan aangetast werden. Bron: spanvis.nl

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Tekeningen van Durk Tabak

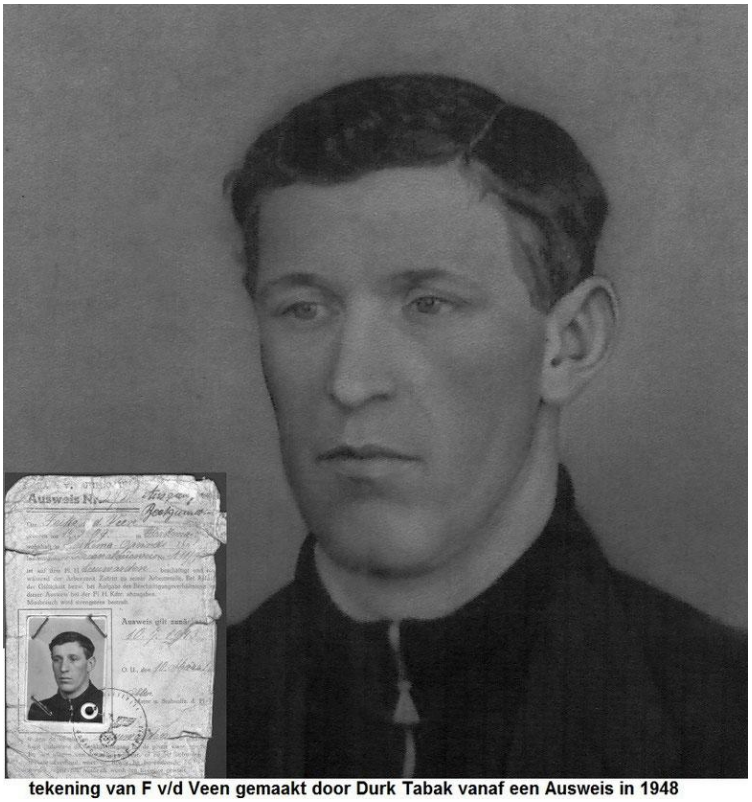

tekening van F v/d Veen gemaakt door Durk Tabak vanaf een Ausweis in 1948

Een zelfportret van Durk Tabak dat hij tekende in Leeuwarder gevangenis De Blokhuispoort.

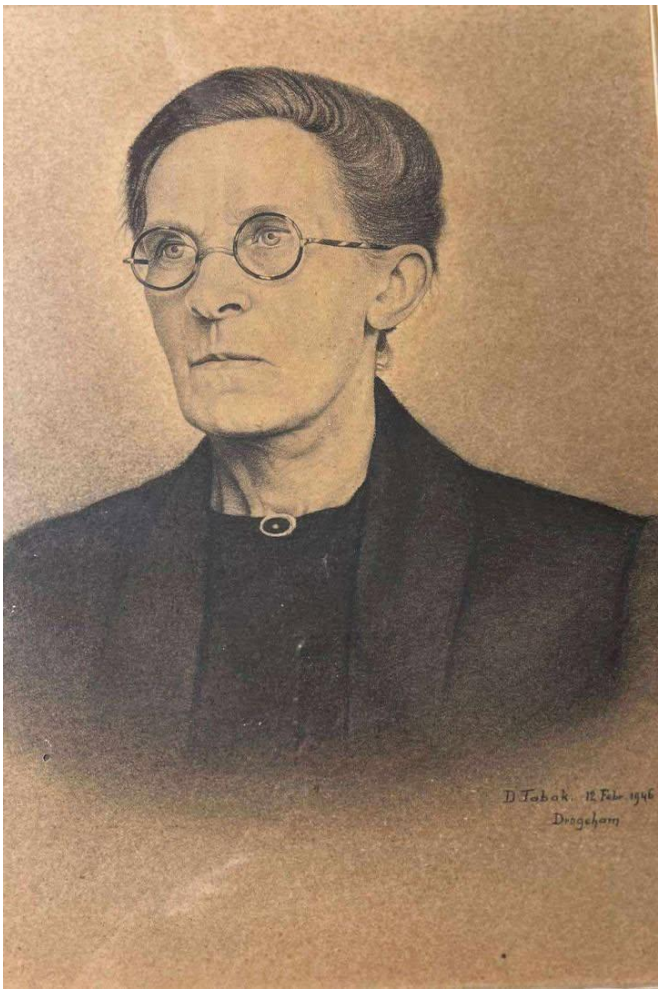

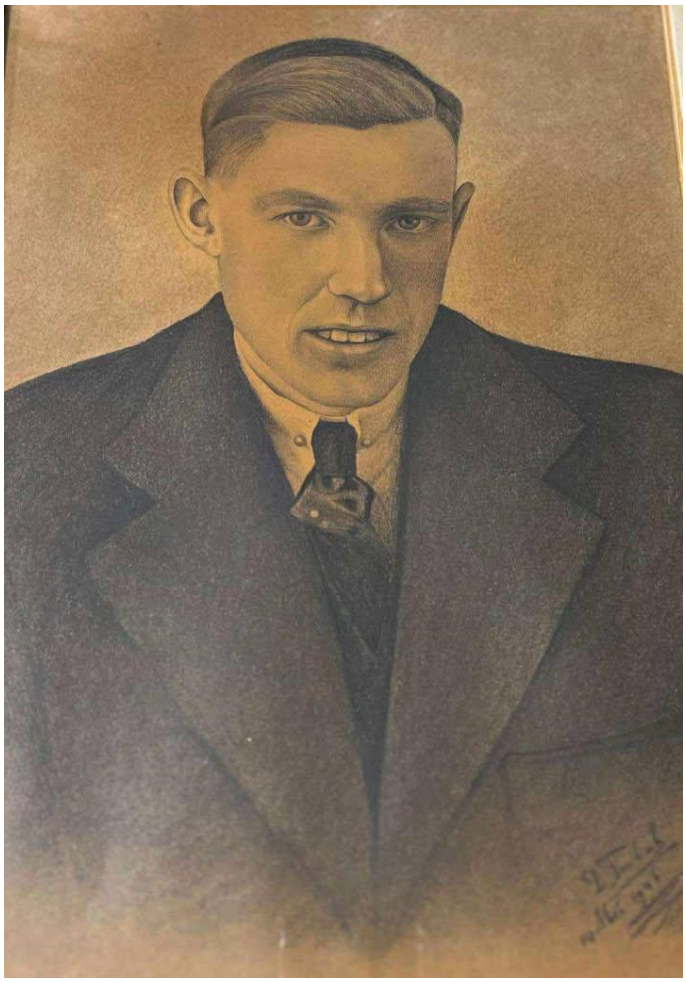

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Pijpenrek Durk Tabak

Durk Tabak heeft tijdens zijn gevangenschap in de Leeuwarder Strafgevangenis een pijpenrek gemaakt. Dit pijpenrek is te bewonderen in museum De Spitkeet te Harkema.

Foto accordeon is te bezichtigen in "De Spitkeet"

Iepenloftspul Durk Tabak

Het iepenloftspul van Harkema gaat over het levensverhaal van Durk Tabak, de muziekvriend van Eije Wykstra. Tabak stak in 1930 een man neer in Drachten. In 1946 kwam hij - na een lange celstraf - weer op vrije voeten en hij trok in bij een familie in Augustinusga. In 1949 maakte Tabak een einde aan het leven van de vrouw des huizes en daarna hemzelf.

Tabak - it liet fan mem

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Durk Tabak – waar andere over schrijven Wikitree - Moord in Drachten

Bloedverwanten zoeken prenten beruchte Harkemaster

Tweevoudig moordenaar Durk Tabak (1902-1949) uit Harkema-Opeinde bleek een begenadigd tekenaar. Enkele familieleden speuren nu naar oude prenten van zijn hand. Om te bewaren voor het nageslacht. „Skande dat der sa'n protte wei wurden is. It is dochs skiednis. Dy kinne jo net útwisse." Anderen willen er niets meer mee te maken hebben.

Door André Horjus

HARKEMA/LEMMER - „O nee, hebben ze het wél laten staan?" Petra Morsman (44) uit Lemmer krijgt het zweet in de handen. „Dit worden toestanden, nu krijg ik tóch weer op mijn kop." Oorzaak: een pijnlijke fout in een oproepje in het dorpsblad van Harkema. Morsman had nog een correctie verstuurd per e-mail: kijk uit, Durk Tabak heeft niet vier politieagenten vermoord, maar twee personen. „Ik had Durk Tabak aanvankelijk verward met Ije Wijkstra."

Met haar man Hans, van wie Durk Tabak een oudoom was, zet ze zich in voor het behoud van de artistieke nalatenschap van de beruchte Harkemaster. In gevangenis De Blokhuispoort had Tabak verschillende tekeningen gemaakt en weggeven. Veel daarvan zijn spoorloos verdwenen. Het echtpaar hoopt door het oproepje alsnog de nodige tekeningen op te sporen.

„We willen graag foto's van die tekeningen maken", schrijft Morsman, „zodat ze voor het nageslacht bewaard blijven." Een andere achternicht van Tabak, Hanny van der Land (45) uit Birdaard, zette al eerder soortgelijk oproepje op Marktplaats.nl. „Blikskaters. Dy man koe écht hiel moai tekenje."

„Mijn opa Jan was een broer van Durk", vertelt Hans Morsman (44). „Ik ben eigenlijk altijd erg benieuwd naar hem geweest." De man had ook hele andere kanten, benadrukt Morsman. „Het verhaal gaat dat als de hond bang was bij slecht weer, hij bij het dier in het hok kroop."

Niet alleen tekenende Tabak graag, hij bespeelde ook verdienstelijk de trekharmonica. Met zijn vrienden Ije Wijkstra en Jan Hut speelde hij op bruiloften, kermissen en partijen. „Je kunt je in deze tijd niet voorstellen dat iemand met zijn kwaliteiten niet verder is gekomen", aldus Morsman. „Eigenlijk is het een heel triest verhaal. Vooral de tragische omstandigheden hebben hem gevormd, denk ik."

Inmiddels heeft Morsman al negen pentekeningen bij familieleden getraceerd. Portretten en alledaagse tafereelen. Drie dochters van Durks broer Jan – tantes van Morsman - hadden bijvoorbeeld nog ingelijste prenten hangen. Anderen willen er niets meer mee te maken hebben. Bij een familielid in Harkema zou zelfs een doos met tientallen tekeningen op een brandstapel zijn beland.

Ook foto's van Tabak zijn zeldzaam. „Allegeare ferskuord", meldt Hanny van der Land. „Skande dat der sa'n protte wei wurden is. It is dochs skiednis. Dy kinne jo net útwisse." Toen ze een tante een zelfportret van Tabak wilde schenken, reageerde die afwerend: „Fuort dermei. Dat wie sa'n rare keardel."

„We moeten nog één tante bezoeken", zegt Hans Morsman. „Voor sommigen ligt het nog steeds gevoelig, is het een taboe. Ze voelen zich beschaamd. Daar hoef je geen tekeningen meer van te verwachten. Hun kinderen weten niet eens wie Durk Tabak was."

„Je weet het niet hè", zucht Hans' moeder Janke Morsman (78). Ze heeft op zich geen moeite met de speurtocht van haar zoon, maar zou de zaak ook het liefst laten rusten. „Ik hoop alleen maar dat mijn oom op het laatste moment toch nog goed terecht is gekomen. Dat hij mag rusten in het graf. Ik bedoel, ik ben gelovig en hij kwam ook uit een christelijk gezin. Ze zongen vaak psalmen. Mijn oom had ook zijn goede kanten. Dat geloof ik wel. Hij was een vrolijke man. We hebben samen nog wel eens een liedje gezongen. Maar het slechte in de mens krijgt vaak meer aandacht."

Een zelfportret van Durk Tabak dat hij tekende in Leeuwarder gevangenis De Blokhuispoort.

Tweevoudig moordenaar

Via de film 'Teken van het beest' (1980) van Pieter Verhoeff kreeg Durk Tabak landelijke bekendheid. Deze film reconstrueert de moord op vier politieagenten door een al even beruchte vriend van Tabak: Ije Wijkstra. Zelf was Tabak, in de film gespeeld door Peter Faber, ook geen lieverdje. Diverse malen werd hij veroordeeld tot tuchtschool of gevangenisstraf. Altijd liep hij rond met een geladen pistool. Tabak kwam uit een bijzonder arm gezin, schrijft Douwe de Graaf in zijn boek 'Achtkarspelen, mensen door de tijd'. Een christelijk gezin, waar regelmatig de liederen van Johannes de Heer klonken.

In 1930 wachtte Tabak een celstraf van vijftien jaar nadat hij in een café in Drachten de 29-jarige Jan van der Meulen uit De Wilgen had doodgestoken. Een paar jaar na zijn vrijlating was het opnieuw raak. Dit keer in Augustinusga. Tabak schoot na een ruzie Grietje Groenland-Hayema (49) in de borst, waarna ze overleed. Hij zou met deze getrouwde vrouw een relatie hebben gehad. Direct daarna schoot hij zichzelf door zijn slaap.

Krantenknipsels Durk Tabak

Wat anderen vertellen
Woensdag 29 october had te Drachten een ernstige vechtpartij plaats in het Café van H. Donker aldaar waarbij een zekere J. van der Meulen uit Wilgen het leven liet. De vermoedelijke dader Dirk Tabak, van beroep harmonicaspeler en oud vriend van IJe Wijkstra, thans woonachtig te Harkema Opeinde werd te ongeveer 4.30 n.m. gearresteerd. De dader heeft reeds een gedeeltelijke bekentenis afgelegd. Onze foto geeft 't moment waarop D.T. gearresteerd werd. Gerrit van der Valle heeft Dirk Tabak gekend (en Dirk zijn vriend Ije Wijkstra (zie ook verderop)) en vertelt over ze in een opname uit 1983 van het programma 'Onder de Groende Linde'. Bron: dragten.nl

In 1930 werd Tabak veroordeeld tot 15 jaar cel nadat hij in een Drachtser café de 29-jarige Jan van der Meulen had doodgestoken. Enkele jaren na zijn vrijlating schoot hij in Augustinusga zijn minnares Grietje Groenland-Hayema dood.
Bron: Wikipedia

Verslag van de rechtszaak, uit de Leeuwarder Courant, 11 juni 1931.
Ale Wagenaar uit Harkema-Opeinde is een vriend van den verdachte en hij was dien middag in diens gezelschap. Hij heeft wel zien vechten, maar juist heeft hij niet waargenomen. Verdachte nam er ook aan deel, doch deze was dronken.

B. Brouwer, melkrijder te Ureterp, gaf toe woorden gehad te hebben met Roelof van der Meulen. Ook is er geslagen, maar getuige heeft zich toen verwijderd. Verdachte heeft dien middag heel wat gedronken. Af en toe zong hij een liedje en als belooning kreeg hij dan een glas bier. Getuige zelf had ook behoorlijk gedronken. Hij noemt nader 8 glazen per uur.

Verdachte voor.
Verdachte, voorgeroepen, geeft toe in het café Jonker geweest te zijn. Hij had een paar liedjes gezongen, doch was daarmee opgehouden omdat het zoo'n lawaai was. Verdachte ging zitten en wilde een sigaar opsteken, die hij in zijn zak had. Die sigaar was echter gebroken en verdachte haalde daarop z'n mes voor den dag om die sigaar doormidden te snijden. Tijdens die bezigheid zag verdachte dat er ruzie was. Hij is daarop toegeloopen met het mes in zijn hand. Bij dat groepje gekomen werd hij aangegrepen bij den arm. Verdachte geeft toe dien man een stomp gegeven te hebben.

President: Dus je geeft nu toegestoken te hebben?
Verdachte: Ik heb dien persoon van mij af willen stooten.
President: Die stoot is dan wel bijzonder krachtig geweest.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Verdachte preciseert zijn stoot nader als een voorwaartsche stoot. Die stoot werd in 't wilde toen gegeven. Dat ze nogal krachtig aangekomen is schrijft verdachte toe aan de omstandigheid, dat men hem juist bij dien arm aangegrepen had.

Het mes heeft verdachte later verloren door een gat in zijn broekzak. Als de advocaat-generaal er hem op attent maakt, dat er in de broek, die verdachte aan had op dat oogenblik, geen gat aangetroffen is, houdt verdachte toch zijn verklaring vol.

Het requisitoir
De advocaat-generaal ving zijn requisitoir aan met eraan te herinneren, dat er bij het plegen van dit misdrijf nog geen 5 jaar verloopen waren sedert verdachte wegens mishandeling tot gevangenisstraf veroordeeld werd. Wat de zaak zelve betreft, ze is weinig veranderd bij de vorige behandeling. Alleen heeft verdachte nu toegegeven een stoot te hebben toegediend. Spreker is het met de rechtbank eens, dat hier gesproken moet worden van doodslag. Er was ruzie, men kwam overeind en men greep verdachte tusschen de menschen door en stak van der Meulen neer. Toen is verdachte stiekum weggegaan en heeft elders z'n liedjes gezongen. Dat was een gemeene daad, die zeer terecht zwaar gestraft is. De wijze, waarop verdachte z'n daad pleegde is van zeer veel belang. Die bewijst n.l. dat verdachte dooden wilde. Van een algemeene vechtpartij, waarvan verdachte spreekt, is weinig gebleken. Geen der getuigen heeft daarvan gesproken. Ook verdachte's dronkenschap is niet komen vast te staan. Hij zal wel bier gedronken hebben, maar zijn leven had hem daartegen wel gehard. Eenig excuus voor deze laffe wandaad is niet aanwezig, waarom spreker met vernietiging van het rechtbankvonnis op formeele gronden, evenals in eersten aanleg een gevangenisstraf van vijftien jaar vordert.

De verdediging.
De verdediger, mr. D. Okma, zegde zich ten aanzien van de intenties van den verdachte bij zijn handelingen aan het oordeel van het Hof te willen..... hij den volgenden dag toegaf een mes open in den zak gehad te hebben. Verdachte maakte de veronderstelling, dat dit mes door de broek heengestoken zou zijn, toen verdachte tegen het slachtoffer opliep. Verdachte was niet dronken toen hij aangehouden werd. Nadat de heer I.H. van Weering, onderwijzer aan het doofstommeninstituut te Groningen, als tolk beëdigd is, wordt als getuige gehoord Jan van Houten, destijds vischhandelaar te Haulerwijk, die doofstom is. In de namiddag van 20 October j.l. was getuige te Drachten. Hij ging naar het café Jonker om een kop koffie te drinken. Met dat hij de deur opendeed, zag hij verdachte met een mes steken in de richting van den buik van Jan van der Meulen, die daarop neer viel, terwijl verdachte weg liep. Getuige zag verdachte later het mes in de vaart werpen. Verdachte merkte hiertegen op, dat hij in het geheel geen mes heeft weggegooid en ook niet een mes op de door getuige omschreven wijze in de hand heeft gehad. Roelof van der Meulen, de broer van den verslagene, zeide dien middag met zijn broer in het café gekomen te zijn. Getuige trof in 't gezelschap van verdachte zekere E. Brouwer, met wiens zuster hij verkeering gehad had. Die verkeering was mede door Brouwers toedoen afgeraakt en daarover mokte getuige. In het café vond daarover een woordenwisseling plaats tusschen Brouwer en getuige, waarbij verdachte voor Brouwer partij koos en getuige met een mes bedreigde. Getuige heeft toen de vlucht genomen. Z'n broer zag hij niet eerder weer terug dan toen deze ernstig verwond in de bleek achter het café lag. Jan Kuipers was in 't gezelschap van de van der Meulens. In 't café Jonker was 't rumoerig. Hij was getuige van de woordenwisseling tusschen Brouwer en Roelof. Na de bedreiging van verdachte is Roelof naar buiten gegaan, door Brouwer gevolgd. Daar zijn zij handgemeen geweest. Later heeft getuige waargenomen, dat verdachte met een blinkend voorwerp voor Jan van der Meulen stond. Getuige is later weer binnengegaan. Jan zat toen tegen het buffet en getuige heeft hem naar achter geholpen. Tjeerd Koopmans was getuige van de ruzie tussen Roelof en Brouwer. Verdachte bemoeide zich daarmee en hij zag dezen met een geheven vuist voor Jan van der Meulen staan. Een mes heeft hij niet gezien.

Anne Talsma, ook een getuige van de ruzie tussen Roelof van de Meulen en Brouwer, verklaarde dat verdachte op hem toe kwam loopen met de vraag of hij misschien Roelof was. Deze vraag ging van een duw vergezeld. Op getuige's ontkenning ging verdachte in de richting van het tafeltje der van der Meulen's. Getuige zag verdachte niet steken, wel heeft hij het slachtoffer zien vallen.

Thomas Nieuwman, kelner te Drachten, bediende dien dag in het café van Jonker. Op een gegeven oogenblik ontstond er een opstootje, waarbij zoowel verdachte als Brouwer en de van der Meulen's betrokken waren. Getuige heeft niet zien vechten, maar in een oogenblik was v.d. Meulen verwond en verdachte verdwenen. Dat hij niet meer gezien heeft schrijft getuige toe aan de omstandigheid, dat hij uit voorzorg de glazen opruimde.

Getuigen à décharge.
.....refereeren. De gelegenheid tot een rustig wilsbesluit is er echter voor verdachte niet geweest. 't Was rumoerig in dat café. Verdachte had geen enkele aanleiding om ban der Meulen's dood te willen. Pleiter kan daarom niet aanvaarden, dat hier van doodslag sprake zou zijn. Wat geschied is, is van ernstigen aard, en het zal moeten worden gestraft. Maar wel moeten de omstandigheden in aanmerking genomen worden. Ten aanzien van die straf wil pl. zich gaarne refereeren.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Een laatste woord van den verdachte. Verdachte merkte tenslotte nog op, dat hij niet de bedoeling gehad heeft te dooden. Hij had op Jan van der Meulen niets tegen. Arresten 25 juni a.s.

Gevangen op glas. Durk Tabak is beschreven op de website gevangeninglas.nl

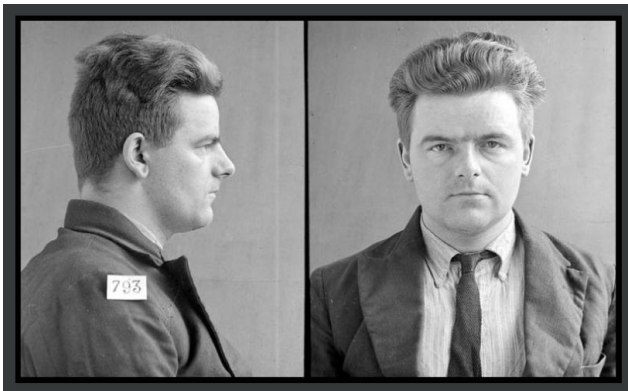

Durk Tabak was het zesde kind van Johannes Johannes Tabak en Antje Folkertsma. Een zuster, Sytske, overleed na 22 dagen en werd begraven op het armenkerkhof in Harkema. Het was een arm gezin; soms waren ze zo arm dat de kinderen op zaterdagavond naakt naar bed moesten zodat hun moeder de gelegenheid had om de kleren uit te wassen om netjes op de zondagsschool te verschijnen. Moeder Antje was zachtmoedig van aard, Durk werd als benjamin beschermd opgevoed. Toen Durk ouder was, kon ze hem niet aan; hij ging zijn eigen weg.

In 1930 werd Tabak veroordeeld tot 15 jaar cel nadat hij in een Drachtser café de 29-jarige Jan van der Meulen had doodgestoken. Enkele jaren na zijn vrijlating schoot hij in Augustinusga zijn minnares Grietje Groenland-Hayema dood. Na deze gruwelijke daad pleegde hij zelfmoord door zichzelf door zijn slaap te schieten. Tabak was een begiftigd tekenaar, maar daarnaast kon hij ook verdienstelijk trekharmonica spelen. Tot zijn vriendenkring behoorden IJje Wijkstra en Jan Hut.

Emanuel Polak

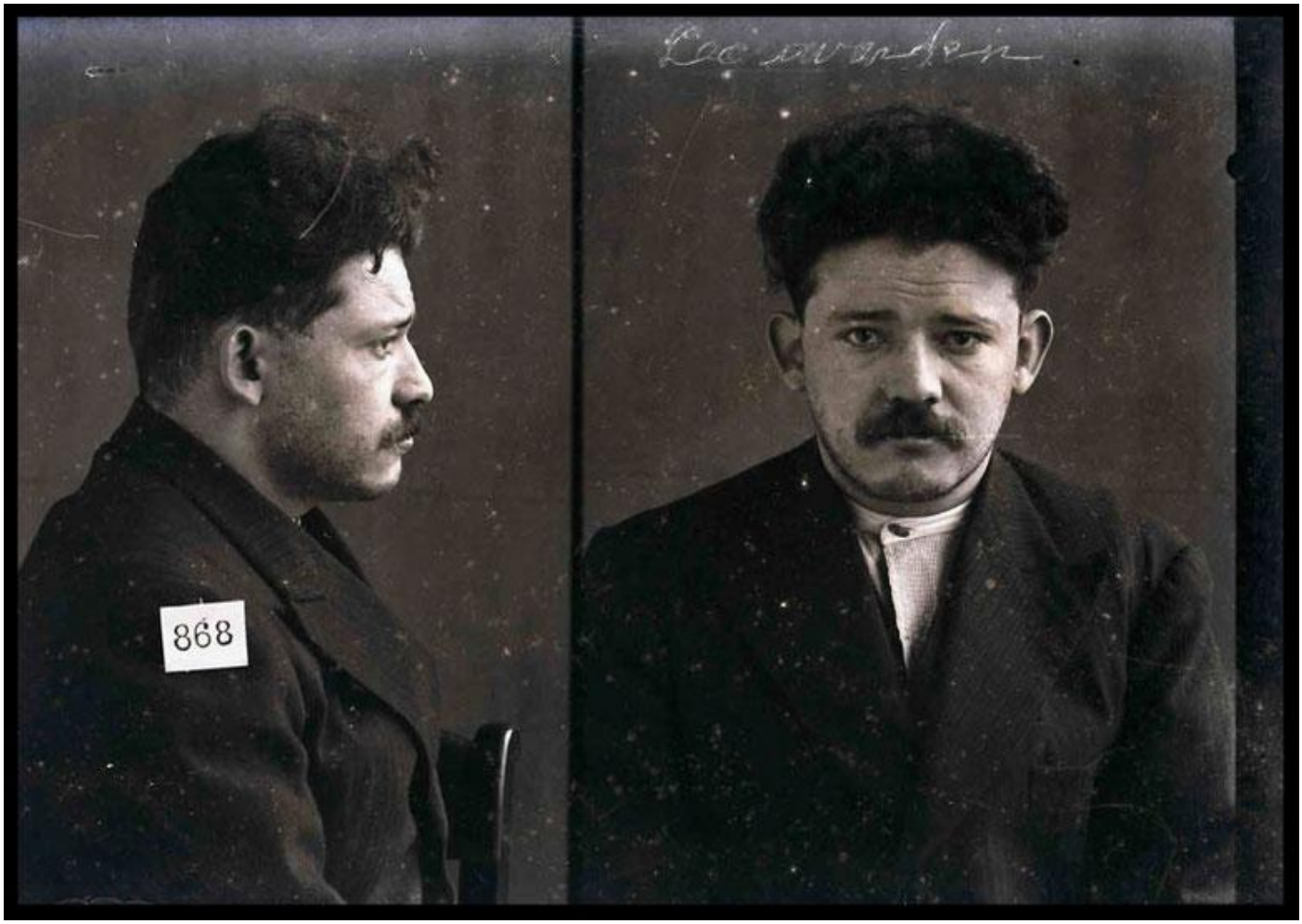

Emmanuel Polak Strafgevangenis Leeuwarden

Emanuel Polak was een Nederlands lustmoordenaar, die bekend werd als de verkrachter en moordenaar van de 7-jarige Sara Beugeltas. Sara Beugeltas was een Nederlands Joods meisje. Op 27 augustus 1934 werd Sara vermist. Ze had met een vriendinnetje gespeeld op het Waterlooplein en was een pakhuis binnengegaan en nooit meer buitengekomen. Een dag later vond de Amsterdamse politie haar levenloze lichaam op de vliering va het bananenpakhuis van de firma Groenteman en Bolle aan het Waterlooplein. Ze was seksueel misbruikte en gewurgd.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

De zaak sprak enorm tot de verbeelding van de Amsterdamse bevolking en leidde tot massahysterie. De dader was Emanuel Polak, een 21-jarige pakhuisknecht, eveneens van Joodse komaf. Hij was al eerder in aanraking gekomen met het gerecht wegens kindermisbruik en had proefverlof toen hij deze tweede misdaad begin. Polak ontkende twee dagen lang iets met de misdaad te maken te hebben, maar bekende op 30 augustus. Op de begrafenis van Sonja Beugeltas, op 2 september 1934, kwamen duizenden mensen af. In het Reinigingshuis van het Nederlandsch Israëlitisch Ziekenhuis in de Nieuwe Kerkstraat noemde de rabbijn het kleine meisje 'een lief goed kind, bemind bij ieder die haar zag, vroolijk en opgewekt' (Algemeen Handelsblad, 3-9-1934). Een stoet volgauto's overladen met kransen en bloemstukken van schoolvriendinnetjes, marktkooplieden en andere buurtgenoten reed mee naar de Israëlische Begraafplaats te Diemen. Aan de groeve sprak een vertegenwoordiger van de speeltuinvereniging een kort woord.

Reconstructie
De zedenzaak Sonja Beugeltas haalde uitvoerig de contemporaine pers en werd later nog enkele keren opgerakeld in diverse publicaties. In 1952 beschreef de politieman Groen de zaak aan de hand van het proces-verbaal, twaalf jaar later nam Hans van Straten de misdaad op in zijn kroniek Moordenaarswerk – hij gaf haar het pseudoniem 'Jetje Brilleslijper'. Jaap Meijer stelde in zijn Hoge hoeden, lage standaarden (1969) dat de joodse buurtbewoners opgelucht waren dat zowel dader als slachtoffer tot hun eigen kring behoorden en er dus geen verband was met mogelijk antisemitisme. In 1984 schreef criminoloog Koos van Weringh in het Nieuw Israëlitisch Weekblad en Trouw twee artikelen over de zaak en in 1995 publiceerde hij een reconstructie van de geruchtmakende zaak. Volgens hem reageerden de buurtbewoners indertijd zo heftig omdat de agressie was gericht tegen een onschuldig kind: in de hechte gemeenschap rond het Waterlooplein werden verontwaardiging en woede hierover meteen gedeeld. Hij vond geen aanwijzingen dat de buurt opgelucht was geweest dat zowel dader als slachtoffer uit eigen kring kwam.

Biografie van Emanuel Polak
Polaks vader verliet zijn moeder toen Emanuel zeven jaar oud was. Zijn twee zussen overleden op jonge leeftijd. Daarnaast had hij drie broers. Emanuel Polak kwam als 16-jarige al in contact met het gerecht. Hij werd vanwege seksueel misbruik van jongens en meisjes in 1929 naar een opvoedingsgesticht gestuurd. In 1932 werd hij vrijgelaten, maar in april 1933 werd hij opnieuw gearresteerd omdat hij een jongetje had aangerand. Men veroordeelde hem tot drie maanden cel en sloot hem opnieuw op in het gesticht. De firma Groenteman en Bolle zich bereid Polak aan te nemen als pakhuisknecht. Een van de firmanten was namelijk een broer van Emanuels moeder. De jongeman kreeg een proeftijd tot 13 mei 1935. Als hij tot die datum geen nieuwe misdaden zou plegen had hij definitief zijn vrijheid teruggekregen. Amper een maand later, op 27 of 28 augustus 1934, verkrachtte en vermoordde Polak echter Sara Beugeltas. De zaak leidde tot pleidooien in de pers waarin castratie van recidiverende geesteszieke lustmoordenaars werd bepleit. De dader was in dit geval een recidivist die eerder tot tbr was veroordeeld. Maar omdat J. Sanders, die een psychiatrisch rapport over Polak opstelde, twijfelde of hij hierdoor ongevaarlijk zou worden werd hij tot levenslang veroordeeld. Op 19 februari 1936 kwam hij in de Strafgevangenis Leeuwarden, waar hij zou blijven tot 1958. Hij was van Joodse afkomst, maar ontkwam, mede dankzij de leiding van de gevangenis tijdens de Tweede Wereldoorlog aan een gewisse dood.

Daarover schrijft Ype Schaaf in 'Laarzen op de Lange Pijp' (1994) op pag. 288: Met die strafgevangenis hebben de Duitsers zich weinig bemoeid. Zo kon de in 1935 vanwege een lustmoord in de Jordaan op de 8-jarige Sonja Beugeltas tot levenslang veroordeelde joodse man Sally Z., zonder gedeporteerd te worden gewoon de hele oorlog lang zijn straf verder uitzitten. Toen men hem wilde halen is het tengere mannetje verstopt in een kist overgebracht naar een andere afdeling, waarna men hem gewoon administratief heeft laten verdwijnen.

In 1957 schreef Polaks broer een brief naar minister-president Willem Drees om gratie voor zijn broer te vragen. Andere levenslang gestraften konden na maximum 20 jaar cel gratie krijgen, maar zelfs na 23 jaar werden Polaks gratieverzoeken altijd afgewezen. Na enige discussie werd op 31 januari 1958 zijn levenslange straf bij Koninklijk Besluit kwijtgescholden, maar de beslissing hield voornamelijk in dat hij van de gevangenis van Leeuwarden werd overgeplaatst naar de Van der Hoeven-kliniek in Utrecht. Hier kreeg hij extra psychiatrische begeleiding om zijn eventuele terugkeer in de maatschappij voor te bereiden. In 1963 kreeg Polak last van de bloedsomloop in zijn been. Uiteindelijk moesten zijn beide benen geamputeerd worden. Op 26 juli 1964 overleed Polak terwijl men nog steeds over zijn eventuele gratie discussieerde.

Meer informatie over de familie van Sara Beugeltas. Bron G.B

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Registratie Bijzondere Strafgevangenis

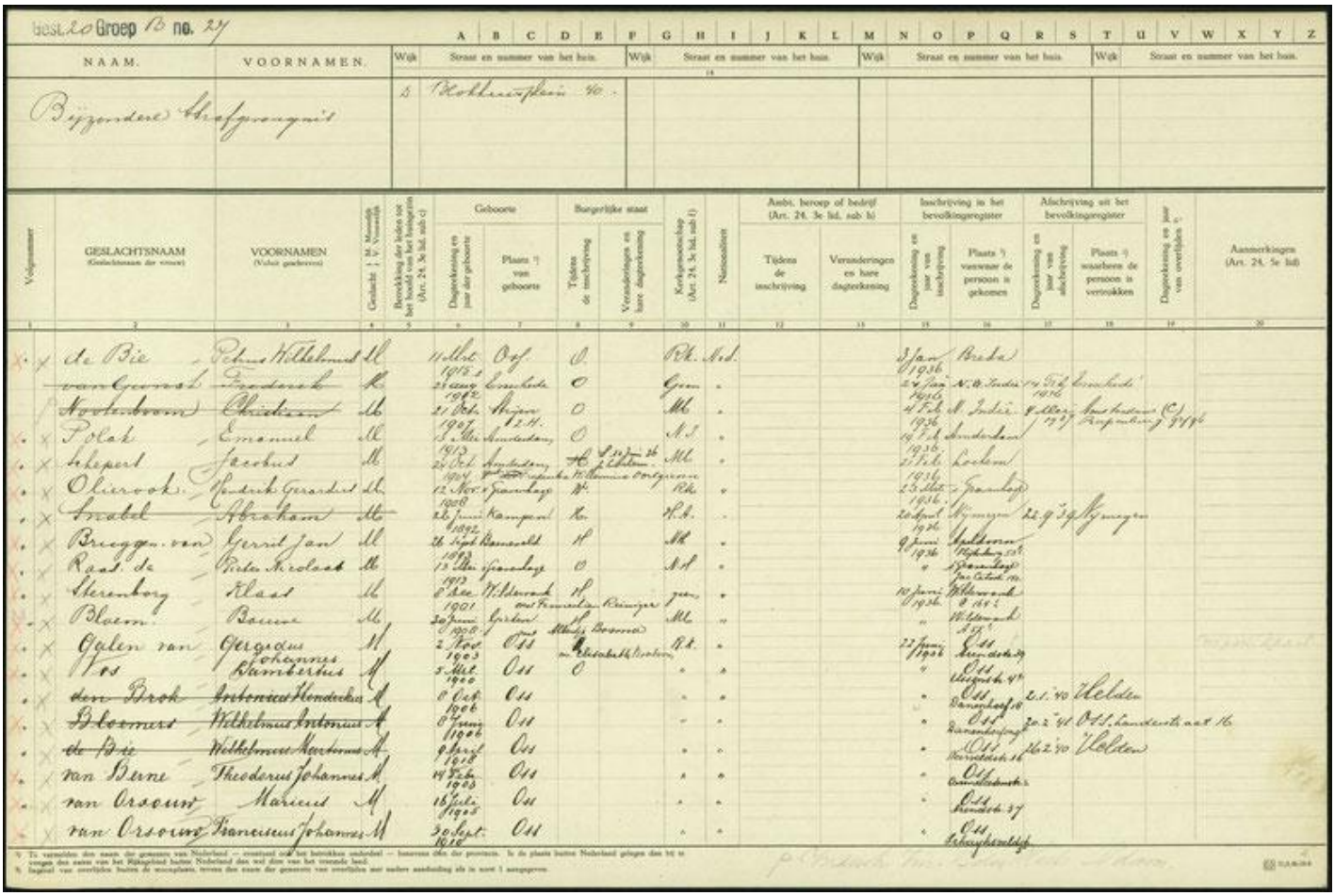

Best. 20 Groep 10 no. 27

NAAM.	VOORNAMEN.	Wijk	Straat en nummer van het huis.	Wijk	Straat en nummer van het huis.	Wijk	Straat en nummer van het huis.	Wijk	Straat en nummer van het huis.
Bijzondere Strafgevangenis		5	Kobbenstein 40.						

Volgnummer	GESLACHTSNAAM (Geslachtsnaam der vrouw)	VOORNAMEN (Volledig gedeeltelijk)	Geslacht ♂ M. Mannelijk ♀ V. Vrouwelijk	Bevolking der leden van het huisgezin (Art. 24. 3e lid. sub c)	Geboorte: Dagrekening en jaar der geboorte	Geboorte: Plaats ¹) van geboorte	Burgerlijke staat: Tijdens de inschrijving	Burgerlijke staat: Veranderingen en hare dagtekening	Kerkgenootschap (Art. 24. 3e lid. sub f)	Nationaliteit	Ambt, beroep of bedrijf (Art. 24. 3e lid. sub b): Tijdens de inschrijving	Ambt, beroep of bedrijf (Art. 24. 3e lid. sub b): Veranderingen en hare dagtekening	Inschrijving in het bevolkingsregister: Dagrekening en jaar van inschrijving	Inschrijving in het bevolkingsregister: Plaats ¹) vanwaar de persoon is gekomen	Afschrijving uit het bevolkingsregister: Dagrekening en jaar van afschrijving	Afschrijving uit het bevolkingsregister: Plaats ¹) waarheen de persoon is vertrokken	Dagrekening en jaar van overlijden ²)	Aanmerkingen (Art. 24. 5e lid)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
×	de Bie	Petrus Wilhelmus	M		11 Mrt 1915	Oss	O		Rk.	Ned.			3 Jan 1936	Breda				
×	~~van Gemert~~	~~Frederik~~	~~M~~		23 Aug 1902	Lombok	O		Gem				24 Jan 1936	N.O. Indië	14 Feb 1936	Lombok		
×	~~Noordtzij~~	~~Abraham~~	~~M~~		21 Okt 1907	Anjer	O		Ml				4 Feb 1936	N. Indië	8 Mrt 1937	Amsterdam (C) Prinsenhof 37		
×	Polak	Emanuel	M		15 Mei 1913	Amsterdam	O		N.S.				14 Feb 1936	Amsterdam				
×	Schepel	Jacobus	M		24 Okt 1913	Amsterdam	H	8 Jan 36 Scheiden	Ml				21 Feb 1936	Loenen				
×	Oliveroek	Frederik Gerardus	M		12 Nov 1904	Franeker	H	Wilhelmina Oostgiesen	Rk				25 Mrt 1936	Franeker				
×	~~Arabel~~	~~Abraham~~	~~M~~		28 Juni 1908	Kampen	O		N.S.				20 April 1936	Nijmegen	22 9 39	Nijmegen		
×	Bruggen van	Gerrit Jan	M		28 Sept 1892	Ransdorp	H		Ml				9 Juni 1936	Uitgeest				
×	Raat de	Pieter Nicolaas	M		13 Mei 1893	Franeker	O		N.H.				"	Franeker Jan Cabel 10				
×	Sterenberg	Klaas	M		8 Dec 1913	Wildervank	H		Jon				10 Juni 1936	Wildervank				
×	Bloem	Bauke	M		30 Juni 1901	Grolloo	H	Aletta Bouma	Ml				"	Wildervank				
×	Ogden van	Gerardus Johannes	M		2 Nov 1903	Oss	H	Elisabeth Verhoeven	R.K.				22 Juni 1936	Oss				
×	~~Ros~~	~~Lambertus~~	~~M~~		5 Mrt 1900	Oss	O						"	Oss Heerstraat 47				
×	~~den Broh~~	~~Antonius Hendrikus~~	~~M~~		8 Okt 1906	Oss							"	Oss Dassenlaan 18	2.1.40	Helden		
×	~~Bloemen~~	~~Wilhelmus Antonius~~	~~M~~		8 Juni 1906	Oss							"	Oss Dassenlaan 18	20.2.40	Oss. hondenkennel 16		
×	~~de Bie~~	~~Wilhelmus Martinus~~	~~M~~		9 April 1918	Oss							"	Oss Kerkstraat 16	16.2.40	Helden		
×	van Beene	Theodorus Johannes	M		14 Feb 1903	Oss							"	Oss Dassenlaan 18				
×	van Orsouw	Marinus	M		15 Juli 1905	Oss							"	Oss Dassenlaan 37				
×	van Orsouw	Franciscus Johannes	M		30 Sept 1910	Oss							"	Oss Schuyfhorstlijn				

¹) Te vermelden den naam der gemeente van Nederland — overtrend van het betrokken onderdeel — benevens dien der provincie. In de plaats buiten Nederland gelegen dan tot te vergen den naam van het Rijksgebied buiten Nederland den wel dien van het vreemde land.
²) Indien van overlijden buiten de woonplaats, vermen den naam der gemeente van overlijden met nadere aanduiding als in noot 1 aangegeven.

Wat anderen schrijven

De moord op Sara Beugeltas DOSSIERS

Jaren na de gewelddadige dood in 1934 van het meisje Sara Beugeltas werd geschreven “dat de joden blij waren dat het slachtoffer joods was en de dader tot hun eigen gemeenschap behoorde”. Een wat verbijsterende opmerking, die gezien moet worden in het licht van de heersende antisemitische gevoelens. In juli 1934 meldden de Amsterdamse kranten de uitwijzing van de “spion en pion” F.P.J. Schneekloth vanwege diens vermeende contacten met de Duise geheime politie (de Gestapo) en vanwege de uitgifte van het antisemitische blaadje De Stormer. Diezelfde dag werd onder de kop “Gruwelpropaganda der nazi’s” (en met als tussenkop: “Hitlerianen over Jordaan-onlusten”) bericht over een artikel in de nazikrant Rheinfront over het Jordaan-oproer van 1934:” (…) waarbij de communisten de oeroude arbeiderswijk Jordaan in handen kregen, die overigens zijn naam terecht draagt, want het is de meest typische Jodenbuurt van Amsterdam, waarin vooral diamantbewerkers wonen en die ook de centrale voor de hitserij tegen Duitschland is geweest”. De volgende maand, op 11 augustus 1934, konden de Amsterdamse lezers vernemen dat een Duitse man door boze omstanders was mishandeld nadat hij met zijn wagen – waarop twee hakenkruisvlaggen prijkten – door de Nieuwmarktbuurt was gereden. Het was in die dagen dat het joodse meisje Sara Beugeltas werd vermoord.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Grote consternatie rond het Waterlooplein
Het Algemeen Handelsblad meldde in de ochtendeditie van 28 augustus 1934 dat het meisje werd vermist. Volgens het blad heerst er grote consternatie in de Jodenbreestraat en de directe omgeving als gevolg van de vermissing van de achtjarige Sara Beugeltas, die door haar vriendinnetjes ook wel Sonja werd genoemd. Binnen 24 uur werd het kind in een loods op het Waterlooplein gevonden… gruwelijk mishandeld en gewurgd. Met twee vriendinnetjes was Sara die middag wezen spelen op en rond het Waterlooplein. In de loods van de vader van een der meisjes hadden ze met een slokje water hun dorst gelest. Toen Sara plotseling was verdwenen, namen de beide andere meisjes aan dat ze al naar school was gelopen. Daar is ze echter nooit meer aangekomen. Onmiddellijk na het bekend worden van de vermissing, dromden op het Waterlooplein talloze verontruste buurtbewoners samen. Met de opgetrommelde politie namen zij deel aan de zoektocht naar het meisje. Ook de loods werd doorzocht, maar zonder succes. De hulp van een “telepaath” (helderziende) werd daarop ingeroepen. Met een koperen draad, die als wichelroede dienstdeed, nam deze “contact op” met de stoep voor het pakhuis waarop Sara het laatst was gezien, de helderziende Max Louis Blitz – zijn artiestennaam was Maloïtz – stelde toen vast dat Sara zich wel degelijk in het pakhuis bevond, dit ondanks het feit dat het gebouw toch grondig was doorzocht.

Menigte loopt te hoop tegen verdachte
Het medeleven met de zwaar beproefde familie was zo groot dat tal van mensen de hele middag en een flink deel van de avond en de nacht naar Sara zochten, niet alleen in de buurt maar ook in andere delen van de stad en zelfs ver buiten de stad. Om vier uur ’s nachts waren de meeste lampen in de woningen nog ontstoken en stonden groepjes mannen en vrouwen op straat de mysterieuze zaak te bespreken. De volgende morgen ontdekte een rechercheur het lichaam van het meisje in een kist in het pakhuis. Niet lang daarna werd een 21-jarige knecht, werkzaam in de loods, voor verhoor meegenomen naar het politiebureau. De knecht kon geen alibi verstrekken voor het tijdstip waarop het meisje blijkens sectie was vermoord. De man had bovendien al eerder een zedenmisdrijf begaan. De verdachte ontkende aanvankelijk alle schuld en bleef bij de verhoren vrij kalm. ’s Middags om kwart voor drie werd de 21-jarige naar de loods vervoerd om met het lijk geconfronteerd te worden. De man was geboeid en had zijn blauwe boezeroen over zijn hoofd getrokken. Bij het pakhuis stonden duizenden buurtbewoners, die de verdachte allerlei verwensingen toevoegden. De neiging de man te lynchen was sterk. Had de politie ’s middags al de grootste moeite gehad om de arrestantenwagen veilig door het verontwaardigde publiek te loodsen, ’s avonds moest ze extra motorpolitie ontbieden om het Jonas Daniël Meijerplein te ontruimen. Het Algemeen Handelsblad was een van de eerste kranten waarin het optreden van de bevolking werd veroordeeld, zij het in milde bewoordingen. De krant schreef dat “ordeverstoringen en volksverzamelingen” zoals ze die avond hadden plaatsgevonden, niet getolereerd konden worden, “ofschoon het begrijpelijk is, dat de buurtbewoners door het gebeurde diep geschokt en zeer opgewonden zijn”. De verbolgenheid van de menigte werd er bepaald niet minder op toen de dagbladen openbaar maakten wat de politie allang wist: dat P. (de buurt wist inmiddels wie met dit initiaal werd bedoeld) al eerder, in dezelfde bananenloods nota bene, een zedenmisdrijf had gepleegd. De woede richtte zich nu tegen de werkgever van de verdachte, die de man een nieuwe kans had willen geven door hem na het uitzitten van diens straf weer aan te nemen.

Voorgoed onschadelijk maken
De commentaren in de dag- en weekbladen waren bepaald niet eensluidend. In het communistische blad De Tribune werd de volkswoede als terecht beoordeeld en geplaatst tegen de achtergrond van de bewogenheid van de bevolking die haar enige bezit, kinderen, bedreigd ziet. De krant nam stelling tegen “het systeem” dat kinderen van arbeiders niet zou beschermen, en tegen de politie die met bruut geweld zou zijn opgetreden. In zijn column in Het Volk (‘Oproerige krabbels’) veroordeelde de bekende journalist A.B. Kleerekoper het onbeheerste optreden van het publiek, dat de 21-jarige verdachte al schuldig had bevonden, enkel en alleen omdat de man al eerder een zedenmisdrijf had begaan. Als P. Het evenwel toch had gedaan, dan wist de columnist wat er met hem diende te geschieden: voorgoed onschadelijk worden gemaakt. Wat hij daar precies mee bedoelde, komt de lezer echter niet te weten. Er waren er meer die tot de kolommen wisten door te dringen en daarbij niets te raden overlieten. De arts B. Premsala schreef dat slechts een operatieve behandeling genezing kan geven. Hij berichtte vervolgens over een 28-jarige patiënt van hem die al tien jaar achter tralies had doorgebracht wegens zedenmisdrijven, telkens werd vrijgelaten en telkens in de oude zonden verviel. De man smeekte, als we de arts mogen geloven, om zo’n behandeling, maar die werd hem door de verantwoordelijke autoriteiten geweigerd. Op de dag dat de arts zijn ingezonden brief geplaatst zag (30 augustus), bekende de verdachte Sara te hebben vermoord. De politiedeskundige Van Ledden Hulsebosch had zoveel aanwijzingen verzameld die in zijn richting wezen, dat langer ontkennen geen zin meer had. Berouw toonde de man echter niet. “Nog nooit heb ik zo iemand gezien,” verklaarde een politie-inspecteur. Wat de man daarmee bedoelde, werd snel duidelijk uit de reconstructie die de politie organiseerde. Emotieloos vertelde P. (wiens naam in de krant nu volledig werd afgedrukt) hoe hij het kleine meisje had benaderd en vastgreep, en hoe hij haar keel dichtkneep toen ze gilde. Het lijkje liet hij eerst liggen waar het op de grond was gevallen, ging weer aan het werk alsof er niets gebeurd was. Op een geschikt moment na werktijd zou hij het lichaam verstoppen om ontdekking te voorkomen. De volgende dag betuigde een delegatie van de buurtbewoners hulde aan de politie. Onder enorme publieke belangstelling werd Sara Beugeltas enkele dagen later begraven. Tienduizenden zagen de stoet passeren.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

“De moordenaar was ‘gelukkig’ een jood”
Op 25 augustus 1984 – 50 jaar na de moord – verscheen in het dagblad Trouw onder de kop “De moordenaar was ‘gelukkig’ een jood” een artikel over deze zaak, geschreven door Koos van Weringh, toen hoogleraar Criminologie aan de Universiteit van Amsterdam. Van Weringh sprak met tientallen ooggetuigen en betrokkenen: oud-klasgenoten van Sara, journalisten, psychiaters en sommigen van hen die zich naar het Waterlooplein begaven vlak nadat de verdwijning van Sara bekend was geworden. De opwinding kende volgens Van Weringh twee oorzaken. Enerzijds was er de verbazing over de agressieve vorm van de misdaad. Crimineel gedrag was ook in deze joodse buurt een vrij normaal verschijnsel. Uit de dagrapporten van het politiebureau Jonas Daniël Meijerplein uit het jaar 1934 blijkt dat de ‘gewone’ economische criminaliteit het grootste deel van de aangifte en opsporing uitmaakte: diefstal van fietsen en koopwaar op het Waterlooplein. Daarnaast zou men vele vormen van “verbale agressie” als vaak voorkomende criminaliteit kunnen omschrijven. Maar zware mishandeling, moord en doodslag vielen geheel buiten het patroon van ‘het kleine kwaad’ waarmee de buurt gewend was te leven. Anderzijds was er de verontrusting over de mogelijkheid van een antisemitische daad. In zijn in 1969 verschenen boek Hoge Hoeden, lage standaarden schrijft Jaap Meijer – en Van Weringh citeert de passage – “dat de joden blij waren dat het slachtoffer joods was en de dader tot hun eigen gemeenschap behoorde”. Deze opmerking volgde op een passage over het opkomende antisemitisme en de steeds dreigender houding van Duitsland. In de interviews die hij met ooggetuigen had, constateerde ook Van Weringh de opluchting bij de omstanders dat de dader zelf een jood was. Van Weringh concludeerde terecht dat over Sara’s dood de schaduw van de tijd hing. De 21-jarige Emanuel Polak werd veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf en overgebracht naar de Bijzondere Strafgevangenis in Leeuwarden. Daar zat hij nog steeds toen de Duitsers ons land binnenvielen. De bezetter eiste van de gevangenisautoriteiten dat zij de namen van alle joodse gedetineerden op een speciale lijst zouden zetten. In Leeuwarden weigerde de directeur halsstarrig. Dankzij deze weigering overleefde Polak de oorlog – een bizarre vorm van gerechtigheid. Eric Slot November 1991

Emanuel Polak
Op en rond het Waterlooplein was er sprake van ontstelling, opwinding en regelrechte volkswoede. Nog nooit eerder was een Joodse jongen dader van zo'n gruwelijke moord geweest. Slechts één keer eerder was er een Joodse medeplichtige geweest in St Oedenrode, maar die zaak was nooit geheel duidelijk geworden. En de dader, Emanuel Polak (13 mei 1913 - 26 juli 1964) was de zoon van doodgoeie en fatsoenlijke ouders, zei men. De jeugd van Emanuel was echter niet zo makkelijk geweest. Zijn vader verliet zijn moeder toen Emanuel 7 jaar oud was. Emanuel had drie broers en twee zussen, de zussen overleden op jonge leeftijd. In 1929 werd hij vanwege seksueel misbruik van jongens en meisjes naar een opvoedingsgesticht gestuurd waar hij in 1932 uitkwam. In april 1933 werd hij vanwege de aanranding van een jongen gearresteerd en hij werd opnieuw in het gesticht opgesloten. In juli 1933 verklaarde de firma "Groenteman & Bolle" dat Emanuel daar kon werken als pakhuisknecht. Een van de firmanten was de broer van Emanuels moeder. Hij kreeg een proeftijd tot 13 mei 1935 en hij zou zijn vrijheid terugkrijgen wanneer tot die datum geen nieuwe misdaden geplaagd zouden zijn. Maar op 28 augustus was het raak, hij verkrachte en vermoorde Sara Beugeltas. Emanuel Polak bekende de lustmoord en kwam in de strafgevangenis van Leeuwarden terecht. Zo overleefde hij de oorlog en dat kwam vooral doordat de directeur van de gevangenis geen van zijn gedetineerden aan de Duitse autoriteiten als Jood had opgegeven. Zijn familie werd grotendeels vermoord en volgens een interview van 1946 vond hij dat wel erg beroerd, want "hij voelde zich in de strafgevangenis van Leeuwarden nu wel heel eenzaam". In 1957 schrijft de broer van Emanuel een gratieverzoek naar minister-president Drees. Op 31 januari 1958 werd de levenslange straf kwijtgescholden, Emanuel zit dan al 24 jaar in de gevangenis. Hij wordt overgeplaatst naar de Van der Hoevenkliniek in Utrecht, een Tbs-instelling waar zijn eventuele terugkeer in de maatschappij wordt voorbereid. Emanuel krijgt in 1963 last van de bloedsomloop in een been. Uiteindelijk moeten beide benen geamputeerd worden en op 26 juli 1964 overlijdt Emanuel Polak in de Van der Hoevenkliniek.

Op 27 augustus 1934 werd Sara Beugeltas (1926) vermist. Ze had met een vriendinnetje gespeeld op het Waterlooplein en was nadien in een pakhuis binnengegaan en nooit meer buitengekomen. Een dag later vond de Amsterdamse politie het levenloze lichaam van het seksueel misbruikte en gewurgde kind op de vliering van een bananenloods aan het Waterlooplein. De zaak sprak enorm tot de verbeelding van de Amsterdamse bevolking en leidde tot grote massahysterie. De dader was Emanuel Polak, een 21-jarige pakhuisknecht die eveneens van Joodse komaf was. Hij was al eerder in aanraking met het gerecht gekomen wegens kindermisbruik en zat in feite tijdens proefverlof toen hij deze tweede misdaad begin. De zaak leidde tot pleidooien in de pers waarin castratie van recidiverende geesteszieke lustmoordenaars werd bepleit, omdat Polak eerder tot tbr was veroordeeld. Volgens het Algemeen Handelsblad van 28 augustus 1934 kwamen er die avond duizenden buurtbewoners op straat om de gearresteerde verdachte uit te jouwen. Verschillende politiemachten probeerden de volksmassa op een afstand te houden. Polak ontkende twee dagen lang iets met de misdaad te maken te hebben, maar bekende uiteindelijk op 30 augustus. Sara Beugeltas werd onder massale belangstelling begraven. Polak werd tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld. Hij stierf in 1964 in de Van der Hoevenkliniek in Utrecht. Bron: joodsamsterdam.nl

De moord op Sara Beugeltas bracht in 1934 grote beroering teweeg. Niet alleen vanwege de lustmoord op dit 8-jarige meisje, maar tevens omdat de dader een Joodse jongen was van "doodgoeie en fatsoenlijke" ouders. Dát was nog

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

niet eerder vertoond en maakte de verwarring alleen maar groter. Fyffes bananeniomport was eind jaren 20 overgenomen door Groeteman en Bolle, maar was opgericht door Mordechai Cortissos.
Bron: www.joodsamsterdam.nl

De moord op Sara Beugeltas
Jaren na de gewelddadige dood in 1934 van het meisje Sara Beugeltas werd geschreven “dat de joden blij waren dat het slachtoffer joods was en de dader tot hun eigen gemeenschap behoorde”. Een wat verbijsterende opmerking, die gezien moet worden in het licht van de heersende antisemitische gevoelens. Bron: Eric Slot November 1991
http://home.kpn.nl/spoi/Beugel1.htm

Sara Beugeltas (1926 - Amsterdam, 27 of 28 augustus 1934) was een Nederlands meisje van Joodse komaf. Toen het kind zeven jaar oud was werd ze vermist en later vermoord teruggevonden. Op 27 augustus 1934 werd Sara Beugeltas vermist. Bron: Wikipedia

Gevangen op glas

Emanuel Polak is beschreven op de website gevangeninglas.nl

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Bende van Oss

Franciscus Johannes van Orsouw

- alias: D'n Ollie

Inschrijving: 22-06-1963
Uitschrijving:

Wilhelmus Martinus de Bie

Inschrijving: 22-06-1963
Uitschrijving:

Petrus Johannes de Bie

- alias: Peer

Inschrijving: 09-08-1938
Uitschrijving:

Wilhelmus Antonius Bloemers

Inschrijving: 22-06-1936
Uitschrijving:

Jacobus de Bie

- alias: Koosje

Inschrijving: 30-04-1940
Uitschrijving:

Lambertus de Vos

- alias: Bijs de Sijp

Inschrijving: 22-06-1936
Uitschrijving:

Gerardus Johannes van Galen

Inschrijving: 22-06-1936
Uitschrijving:

Hendrikus Adrianus van Putten

- alias de Rut

Inschrijving: 22-06-1936
Uitschrijving:

Marius van Orsouw

- alias: De Koppere

Inschrijving: 22-06-1936
Uitschrijving:

Antonius Johannes Hendriks

- alias: jonge Toon de Soep

Inschrijving: 21-11-1939
Uitschrijving:

Er was in de jaren vóór de oorlog in Noord-Brabant een groep criminelen actief, die bekend stond als “de bende van Oss”. Na bloedig treffen met de politie kwamen zij voor de rechter en hun bestemming werd…..Leeuwarden. Vader, zoon en oom De Bie, enkele Van Galens, Van Bernes en Hendriksen zorgden voor Brabantse inbreng binnen onze muren. Onderlinge vechtpartijen kwamen regelmatig voor en soms werden meningsverschillen uitgevochten met ook wel doorslaggevende argumenten. Zij waren niet steeds eensgezind, dat bleek meer dan eens. Onderlinge vechtpartijen kwamen regelmatig voor en soms werden meningsverschillen uitgevochten achter stellingen op de kleermakerij met ook wel doorslaggevende argumenten als zware Rijksstrijkijzers! De latere prof. Nagel heeft in zijn beginjaren een verhandeling geschreven over deze “bende van Oss”, waartoe hij vele malen een bezoek aan Leeuwarden bracht.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

De film De bende van Oss

Oss is al jarenlang in de greep van een bende wanneer de marechaussee wordt gestuurd om voor eens en altijd met het tuig af te rekenen. Door hun komst in de industriestad lijkt de situatie te escaleren. De wachtmeester van de marechaussee (Daan Schuurmans) is echter vastbesloten de bende op te rollen en komt zodoende ook steeds dichterbij Johanna, die als een vlieg gevangen lijkt in het criminele web. Lukt het haar om op rigoureuze wijze te breken met haar oude leven? De Bende van Oss is een verhaal over goed en fout, over macht en machteloosheid en over liefde en verraad. Moviemeter

Trailer De bende van Oss

Npo 3 serie Bende van Oss

De Bende van Oss (Andere Tijden)

Tegen het einde van de jaren twintig ging het over de hele wereld economisch slechter, dit was ook in het Maasland merkbaar. In 1929 besloot de familie Jurgens de margarinefabriek van Oss naar Rotterdam te verplaatsen. Net als in 1891, toen de margarinefabriek van Van den Bergh naar Rotterdam vertrok, betekende dit grote werkloosheid en armoede voor veel mensen in Oss en omgeving. Ook nu ontbraken nog steeds opvangmogelijkheden en opnieuw ontstonden er spanningen die zich uitten in allerlei misstanden. Een steeds groter aantal berovingen, inbraken, brandstichtingen om geld van de verzekering op te strijken vond plaats, en zelfs een aantal moorden. Maar liefst 1090 misdrijven werden gepleegd door ongeveer 70 tot 80 personen. De overeenkomsten met de toestanden rond 1890 waren groot, soms kwamen de daders uit dezelfde families. En net als in de vorige eeuw stortte de landelijke pers zich op Oss. Zelfs de internationale kranten hadden aandacht voor de toestanden in Oss, met sensationele koppen in Franse kranten als “du sang sur les tulipes = bloed over de tulpen” en een “school voor de misdaad” die in Oss te vinden zou zijn.

Het boek De bende van Oss

De speelfilm over de Bende van Oss is gebaseerd op historische feiten, die in dit nieuwe boek worden beschreven en geduid. Niet alleen de delicten en daders met hun onderlinge familieverhoudingen, maar ook de vertegenwoordigers van justitie en de kerkelijke overheid komen volop aan bod. De criminelen en hun vervolgers, waarbij soms de rollen

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

lijken te worden omgedraaid, in een kluwen van belangen, frustraties, geweld en amoureuze passies. Het is allemaal echt gebeurd! Hoe kon zo'n klein provinciestadje een broeinest van criminaliteit worden? Wat betekent verminking, zoals het afsnijden van een vinger, in zo'n samenleving? Intrigerende aanduidingen zoals de Bloedkop en King Kong voor gezagsdragers, en niet minder kleurrijke bijnamen voor de daders uit het Osse milieu zoals Toon de Soep en Trien de Snol. Hoe werd de succesvolle strategie van de Osse omerta doorbroken? Hoe kon het toch dat de marechaussee, na door koningin Wilhelmina te zijn onderscheiden, volledig werd verguisd en het veld moest ruimen? De lotgevallen van de Bende van Oss zijn niet alleen een sleutelverhaal in de geschiedenis van Brabant, maar vormen tevens een cruciale episode in de Nederlandse criminologie en rechtstaat. De geschiedenis van de Bende van Oss kan verdeeld worden in drie fasen. De eerste fase speelt zich af rond 1893 wanneer de moord op wachtmeester Hoekman van de marechaussee plaatsvindt. Hoofdrolspelers en mogelijke daders in deze zaak vluchten naar Amerika. De tweede fase speelt zich af in de periode 1924-1935 en gaat feitelijk over wat is gaan heten de Bende van Oss. Overvallen, inbraken en brandstichtingen waren aan de orde van de dag. Ook moord en doodslag kwamen veelvuldig voor. Het wordt een strijd tussen het criminele milieu, marechaussee en politie. De Sabel tegen het Mes. Marechaussee en de politie lossen binnen korte tijd de meeste zaken op. Vooral de marechaussee krijgt alle lof en wordt zelfs door de vorstin onderscheiden, hoewel zij weigert om zich in het criminele Oss te vertonen. In 1938-39 speelt de derde fase wanneer de kwestie Oss een nationale politieke zaak wordt en uiteindelijk leidt tot de val van het vierde kabinet Colijn. De marechaussee is een aantal zaken op het spoor waar onder zedenschandalen en fraudezaken waarbij de geestelijkheid en de plaatselijke elite betrokken zijn. Dit onderzoek leidt ertoe dat de eens zo geprezen marechaussee door toedoen van de minister van Justitie op non-actief wordt gezet. Over de criminaliteit in Oss en de zogeheten Bende van Oss zijn in het verleden diverse boeken verschenen. Het nieuwe boek van historicus Leo Hoeks en cultuurwetenschapper Gerard Rooijakkers geeft niet alleen een historisch overzicht van de feiten en gebeurtenissen vanaf circa 1890 tot 1940, maar gaat tevens in op de beeldvorming rond deze roemruchte bende. Ook wordt de situatie in Oss in een breder, Brabants perspectief geplaatst wat betreft geweld, sociale structuur en culturele achtergronden. Het boek bevat niet eerder gepubliceerd beeldmateriaal en nieuwe archiefvondsten. Daarnaast wordt in het boek de totstandkoming van de speelfilm beschreven en gedocumenteerd met aandacht voor de opnamelocaties, de rekwisieten en decors. Het boek bevat unieke opnamen van zowel de filmset als het voor het publiek onzichtbare werk achter de schermen. Hierbij wordt duidelijk hoe zeer gestreefd is naar een betrouwbaar historisch beeld van deze bewogen periode in de geschiedenis van Oss – een plaats die in één generatie transformeerde van een op het platteland gerichte samenleving tot een industriestad met grote sociale en economische spanningen die het politieke leven tot in Den Haag zouden beroeren.

Informatie over het boek,
Gerard Rooijakkers & Leo Hoeks, De Bende van Oss: de sabel tegen het mes. Historische achtergronden bij de film (Alphen a/d Maas: Uitgeverij Veerhuis, 2011) ISBN: 978-90-8730-036-4 Aantal pagina's: 144 Formaat: 27 x 21 cm. Rijk geïllustreerd in full colour, met zowel historisch beeldmateriaal als opnames uit de film en set foto's van Victor Arnolds.

Te Koop: Boek De Bende van Oss

De Osse Bende opgerold
Een bijdrage van Frans Ceelen. In de 12 jaar van 1923 tot en met 1935 beschouwde men Oss als een centrum van criminaliteit. En daar was ook wel enige aanleiding toe: er vielen in deze periode 24 doden (zoals in Oijen bijvoorbeeld) te betreuren als gevolg van gewelddadige activiteiten: moord, doodslag, (zware) mishandeling, diefstal met geweld en brandstichting. Een groot deel van deze criminaliteit werd toegeschreven aan de zogenaamde "Osse Bende", al is de benaming "bende" misschien wel misleidend. Het ging eerder om een bepaalde cultuur van zwijgen in brede kring, dan om een echte criminele organisatie. Een forensisch psychiater formuleerde het in 1933 zo: "de solidariteit, het goed georganiseerde complot, de onherroepelijkheid van hun bedreigingen en de uitvoering daarvan maakt die grote familie van misdadige elementen tot een hoogst gevaarlijke, brutale en meer en meer op een Amerikaanse bandietengemeenschap gelijkende bende. Ze verraden elkaar niet, en ze bedreigen hen die kunnen getuigen, met moord. En vroeg of laat houden ze hun woord. Ze staan als één man vijandig tegen alles wat politie of justitie is." Huldiging Marechaussees, 1935 Die politie staat dan ook een tijdlang vrij machteloos. Oss heeft eind jaren '20 ongeveer 16.000 inwoners. De gemeentepolitie Oss telt tien man, de marechaussee is vijf man sterk. In 1934 komt daar verandering in. De marechaussee wordt met 15 man versterkt. De opsporing wordt intensiever: wie na cafétijd op de Berghemscheweg loopt of in het Schaykscheveld, wordt aangehouden. Tientallen processen-verbaal worden zo opgemaakt voor eenvoudige overtredingen zoals jachtdelicten en het dragen van wapens zonder vergunning (niemand in Oss mag nog een mes bij zich hebben met een lemmet, langer dan 5 centimeter). Politiemensen gaan vermomd als gewone landloper of als gewone klant in het café zitten en luisteren. Ze gaan zelfs zover dat ze in de duisternis bij de ramen van woningen hun oor te luisteren leggen. En het werkt! In de jaren 1934 en 1935 worden ongeveer 300 misdrijven opgelost. Van deze zaken behandelen de rechtbank en later het gerechtshof in hoger beroep er ongeveer 50, met in totaal 155 verdachten, van maart 1935 tot juni 1936. Ik wil vooral ingaan op de

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

arrestatie en veroordeling van J.P. Ceelen voor de moord op caféhouder Jan van de Pas te Berghem, omdat deze zaak exemplarisch was voor het toenmalige criminele klimaat in Oss.

U kunt het hele verhaal hier downloaden (PDF, 1.3 MB) Bron: BHIC

oss-osse-bende.pdf
Adobe Acrobat document 1.3 MB

Wat anderen vertellen
Met de Bende van Oss wordt gerefereerd aan een roerige periode, waarbij criminelen uit Oss, tussen 1888 tot aan 1934 voor veel zware misdaden zorgden. Hieronder vielen 29 moorden, tientallen roofovervallen en inbraken en enkele honderden brandstichtingen op bestelling.

De film
De bende van Oss is een Nederlandse speelfilm van regisseur André van Duren over de zogenaamde Bende van Oss. Het verhaal speelt zich een aantal jaren voor de Tweede Wereldoorlog af, in het Noord-Brabant tijdens de crisisjaren 30 van de vorige eeuw. Er heerst een misdaadgolf in Oss, het industriestadje dat tussen 1923 en 1935 de titel "Chicago aan de Maas" heeft. De bende van Oss is verantwoordelijk voor een groot deel van de 24 moorden die in deze periode worden gepleegd. Bron: Wikipedia

De zaak
In amper twee generaties veranderde de plattelandsgemeente Oss van een hoofdzakelijk agrarisch dorp in een industriecentrum waarin de boter- en vleesverwerkende industrie een bepalende rol speelde. Het begon rond 1870 met de boterfabricage van de firma's Jurgens en Van den Bergh. Eerst elkaars concurrenten en later de grondleggers van het wereldwijde Unilever.

Ondervoeding
Toon Sossen stierf in de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden op 9 Mei 1944. Hij stierf op 43-jarige leeftijd in 1944 in de gevangenis te Leeuwarden, mede tengevolge van ondervoeding. Men verdacht hem er al lang van dat hij zijn voedsel gedeeltelijk tegen tabak verruilde.

1949 Nagel-Criminaliteit Van Oss.pdf
Adobe Acrobat document 64.7 MB

Gevangen op glas
Een aantal leden van de Bende van Oss zijn beschreven op de website gevangenisglas.nl

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Bende leden

Naam en bijnaam	Van	Kerfstok	Straf
Wimke de Bie	1918	Roofmoord Oijen	7,5 jaar
Marinus de Bie	1888	Roofmoord Oijen	10 jaar
Jacobus de Bie	1902	Inbraak en roofoveral Dinther	11,5 jaar
Peer de Bie	1893	Inbraken en roofovervallen	17,5 jaar
Petrus Wilhelmus de Bie 'Piet'	1915	Moord op Gerrit de Bie en overvallen	18 jaar
Antonia Francisca de Bie	1900	Brandstichting	3 jaar
M. van de Riekevoort	1877	Roofoverval Heesch	5 jaar
Abraham Snabel	1892	Tipgever en heler	6 jaar
J. W. Lagarde	1892	Roofoverval Geffen	2,5 jaar
H van de Putten 'De Rut'	1912	Roofovervallen en roofmoord Oijen	10 jaar
J.J. Bevers	1902	Inbraak en roofoveral Dinther	1 jaar
J.C. van Geenen	1898	Inbraken en roofovervallen	9,5 jaar
Pietje van Geenen 'De Blauwe'	1895	Inbraken en roofovervallen	9 jaar
N.J. van Geenen 'Klaasje'	1888	Brandstichting, 4 doden	vrijspraak
H. van Erp 'Driek van Reinieren'	1877	Brandstichting, vier doden	vrijspraak
P. Wijnen 'De Spekkoek'	1897	Moord op Hartogs te Oss	vrijspraak
A. van Bakel 'De Schipper'	1904	Roofoverval	2,5 jaar
L. van Orsouw 'T Schoentje'	1902	Heling	1 jaar
F.J. van Orsouw 'Den Olie'	1910	Inbraken en roofmoord Oijen	10 jaar
M. van Orsouw 'De Koperen'	1905	Inbraken en roofoverval Alem	10 jaar
J. Benkers	1884	Brandstichting	7 jaar
F. N. van de Wetering 'D'n Brommert'	1910	Roofoverval te Veghel	5 jaar
Jan Ceelen 'De Ceel'	1912	Moord op Van de Pas en roofovervallen	18 jaar
A. J. Ottens 'T Snoesje'	1912	Roofoverval te Oss	3 jaar
A. J. Hendriks 'Dikke Toon de Soep'	1902	Roofovervallen, brandstichting	10 jaar
A.J. Hendriks 'Jonge Toon de Soep'	1911	Roofmoord Oijen, roofoverval Uden	11 jaar
A. M. Hendriks 'De Saai'	1891	Inbraken	5,5 jaar
H. C. van Galen	1910	Roofovervallen en inbraken	6 jaar
J. J. van Galen 'Koosje'	1899	Roofovervallen en inbraken	10 jaar
G.J. van Galen	1903	Brandstichting	8 jaar
P. J. van Galen	1902	Inbraken	3 jaar
L. Vos 'Bijs de Sijp'	1900	Roofovervallen en inbraken	10 jaar
C. Ulijn	1906	Inbraken	1,5 jaar
W.K. Tunnissen	1887	Roofoverval	6 jaar
J. van de Veer	1899	Brandstichting	2,5 jaar
J. Vossenberg 'Hanneke van Mattekus'	1889	Heling	3,5 jaar
L. van den Heuvel 'Den Brus'	1892	Roofovervallen en inbraken	14 jaar
H. A. Reijnders	1913	Inbraken	1,5 jaar
Th. Van Berne 'Dotje'	1903	Brandstichting met doden en overvallen	14 jaar
J. A. van Berne	1910	Inbraak en heling	2,5 jaar
J. J. van Berne 'Koosje'	1900	Doodslag op Van Galen, overvallen	15 jaar
W. A. Bloemens	1906	Roofoverval, brandstichting, inbraken	10 jaar
Chr. H. den Brok	1904	Roofoverval en diefstal	1,5 jaar
A. H. den Brok	1906	Brandstichting, inbraken en roofoverval	6 jaar
J. M. den Brok 'Jantje'	1909	Inbraken en roofoverval	9,5 jaar
M. J. den Brok	1900	Brandstichting en inbraak	2 jaar
F. de Reuver	1904	Roofoverval te Oss	3 jaar
M. J. de Reuver	1898	Roofovervallen en inbraken	11 jaar
L. L. de Reuver 'De Kippenkoning'	1898	Roofoverval te Alem en inbraak	2 jaar

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

1946 Eric De Lyon

Eric de Lyon Sergeant-vlieger Erich Henry Johann de Lyon (roepnaam Eric). 1943 Een onvoorwaardelijke gevangenisstraf van 20 jaar voor sergeant-vlieger Eric de Lyon. Eric de Lyon muntte niet alleen uit in durf - een vlotte babbel, een 'man van standing' - maar beschikte ook over creatieve expressie. Hij bleek een natuurlijke aanleg te hebben voor beeldhouwen. De Lyon ontpopte zich in de gevangenis als een getalenteerde houtsnijder. Op 30 april 1950 werd de ex-piloot op voorspraak van de directeur A.B.R. Jansen in voorlopige vrijheid gesteld.

Eric de lyon. De geboorte van Erich Henry Johann de Lyon op 12 februari 1916 in Den Haag, was het bewijs van een kortstondige liefdesrelatie tussen zijn half Duitse moeder en volledig Duitse vader. Na zijn geboorte wees zijn moeder (Wijnanda ter Meulen) het huwelijksaanzoek van de beeldhouder/schilder Erich Müller af. Bij het uitbreken van de 1e Wereldoorlog was deze, als principieel tegenstander van elke vorm van geweld, uitgeweken naar Nederland. Na de afwijzing vertrok Erich Müller naar Zuid-Amerika. Teruggekeerd in 1918 (einde van de oorlog) wilde hij Wijnanda andermaal ten huwelijk vragen, maar die bleek inmiddels getrouwd te zijn met de Indische bestuursambtenaar J. de Lyon. Als Erich 5 jaar is vertrekt hij met zijn moeder en nieuwe wettige vader naar Nederlands-Indië. Zijn jeugd brengt hij door op Sumatra (Palembang-Medan) en op Java (Madioen). Erich, die zich Eric gaat noemen, doorloopt de MULO en de Algemene Middelbare School en vervult daarna zijn militaire dienstplicht bij de Marine (Soerabaija). Daarna volgt zijn opleiding tot sergeant leerling-vlieger op het militaire vliegveld Andir (Batavia). Een dubieuze crash als gevolg van een stunt (1936) met een AVRO 504 K lesvliegtuig leidt tot zijn ontslag. Als civilist volgen dan verschillende baantjes. Na wat rondzwerven meldt hij zich voor een officiersopleiding op de politieschool in Soekaboemi (Java). Hij rondt die opleiding af, maar raakt in 1940 met zijn superieuren in conflict. Na de Duitse inval in Nederland gold in Nederlands-Indië de opdracht Duitsers en NSB'ers te arresteren. Toen Inspecteur van Politie Eric de Lyon, een hooggeplaatste NSB-bestuursambtenaar wilde arresteren, stuitte dit op verzet bij de leiding. Dit zou aanleiding worden ontslag te nemen en zich bij de Marine in Soerabaja te melden. De commandant stuurde hem direct door naar Andir voor een vervolgopleiding. Het destijdse 'stuntvliegen' werd hem daar door de commandant vergeven, het was immers oorlog geworden. Eric rondt met goed gevolg de opleiding af en wordt dan eind 1940 op bijna 24-jarige leeftijd bevorderd tot sergeant-vlieger.

Sergeant-vlieger Erich Henry Johann de Lyon (roepnaam Eric). Geboren op 12 februari 1916 in Den Haag. Overleden in Hulst op 15 juni 1976.

Sergeant-vlieger Eric de Lyon (1916-1976)

- 1934 Militaire dienstplicht
- 1936-1937 Militaire Luchtvaart KNIL
- 1938-1940 Politie (Soekaboemi) – Inspecteur
- 1940-1942 Militaire Luchtvaart KNIL
- 1941 Opleiding RAF, Spitfire piloot (Pilot officer), evenals Sgt.-vlieger H. Kelder ingezet in E.T.O. (European Theater of Operations).
- De aanval op Pearl Harbour (7-12-1941) resulteerde in een order z.s.m. terug te keren naar Nederlands-Indië. Tijdens terugreis (per boot) volgde een order van de vice-Admiraal Helfrich i.p.v. Soerabaja naar Colombo (Ceylon) te varen. Colombo zou uiteindelijk Australië worden.
- 4 april 1942. Ingedeeld bij het 18e Squadron NEI. In de periode tot voor arrestatie diverse missies met zijn crew uitvoerend. Bij aankomst op Ceylon en nogmaals in Australië bevestigd, werden pilot-officer H. Kelder en E. de Lyon, evenals de andere collega-vliegers als officier bij de RAF bevorderd, teruggezet in de oude rang van (sgt.-vlieger); instructie van gen.-maj. L.H. van Oyen.
- 11 november 1942. Arrestatie en detentie en oneervol ontslag uit militaire dienst met bijkomende slaaf voorwaarden. Na gratiering (1950) voorlopige invrijheidstelling.

Het proces
Het proces tegen de 3 oorlogsvliegers, 2e lt. W.J. Burck en de sergeant-vliegers E.H.J. de Lyon en H. Kelder vond op het depôtschip de Plancius plaats. Het proces zou in totaal 84 dagen duren (van begin tot executie van de vonnissen, 16 juli t/m 8 oktober 1943). De zitting van de Zeekrijgsraad aan boord van het depôtschip De Plancius vonden in de salon plaats, waarin bewust een sobere sfeer werd gecreëerd, door het meubilair te verwijderen en de gordijnen gesloten te houden.

Het vonnis zou evenwel luiden:
Levenslang voor de 2e luitenant-vlieger William Burck. Een onvoorwaardelijke gevangenisstraf van 20 jaar voor de beide sergeant-vliegers Eric de Lyon en Henri Kelder.

Oneervol ontslag uit militaire dienst.
Levenslange ontzetting van het recht tot het kiezen en verkiesbaar stellen voor W. Burck en 25 jaar ontzetting voor de

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

beide sergeant-vliegers Eric de Lyon en Henri Kelder. Het bewijs van 'poging tot desertie, hoogverraad en hulp aan de vijand', achtte de President op grond van de schriftelijk ondertekende verklaringen in voldoende mate aanwezig als het 'wettelijke en overtuigende geleverde bewijs', en liet door de griffier de verklaringen omschrijven 'als ten processe gehoord'.

Locaties detentie
Tijdens de jaren van detentie en ook daarvoor, werden Eric de Lyon en de andere twee piloten van gevangenis naar gevangenis gevoerd en als ‘staatsgevaarlijk geachte oorlogsmisdadigers’ vele keren cellulair opgesloten.

Chronologisch overzicht (locaties, gevangenissen waar de 3 oorlogsvliegers in de periode 10 november 1942 – 30 april 1950 werden gedetineerd (vanaf hun arrestatie op de vliegbasis 'Acherfield' (Canberra - Australië) tot de dag van hun voorwaardelijke invrijheidstelling uit de Bijzondere Strafgevangenis in Leeuwarden).

- 10 november 1942 – mei 1943 Hoofdbureau van politie Queensbeyan (eerste verhoren door Majoor S. Spoor). Na overvliegen (14 nov. '42) naar Melbourne, ieder in aparte politiebureau's (Coburn, Bourse en Russell Street) voor nader verhoor onder arrest gehouden. Na 'officieel in staat van beschuldiging' te zijn gesteld en in afwachting van transportering voor berechting op Colombo (Ceylon) volgde militair arrest (gevangenhouding) in de Pentridge gevangenis (officiële naam H.M. Prison Pentridge) in Coburg (voorstad van Melbourne). De Pentridge gevangenis werd in 1850 in gebruik genomen en na 147 jaar in 1997 gesloten. Detention Barracks van de Fremantle Prison (1939-1946, Australië). De ‘barracks’ zijn in het ‘tourist site seeing’ programma opgenomen en voor het publiek opgesteld.
- Medio mei 1943 Ankerspilkamer aan boord van Jacob van Heemskerk (tijdens vaart van Melbourne naar Fremantle). Na het afmeren in Fremantle overgebracht naar Perth, de Australian Detention Barracks.
- Transport aan boord van Colombia i.v.m. berechting Zeekrijgsraad (Colombo).
- Hulsdorf gevangenis – Colombo (Ceylon – Sri Lanka).
- Militaire gevangenis in Madras.
- Militaire gevangenis in Lucknow (Brits – Indië – Noord India).
- 5 mei 1946 – 7 juni 1946 (speciaal gebouwde cellen) aan boord van Hr. Ms. Willem van der Zaan (i.v.m. transport naar Nederland (Rotterdam) via N.O.I. (Batavia).
- 7 juni 1946 – 21 juni 1946 Huis van Bewaring in Den Haag.
- 21 juni 1946 – 30 april 1950 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Foto's van de locaties van de detenties

De detentie
Bijzonder Strafgevangenis Leeuwarden
Totale periode van detentie: 7 jaar, 5 maanden en 18 dagen (onder strak regiem en vele keren cellulair.) De BSL (Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden) kende evenals de ' PENTRIDGE ' gevangenis in Melbourne (Australia) een 'lange en beruchte historie' (1499 - 2011). Berucht vanwege de zware criminelen die onder een strak regiem vele jaren waren gehuisvest. De Lyon heeft zich in de gevangenis ontpopt als een getalenteerde houtsnijder. Hij kreeg ook alle gelegenheid dat te bewijzen en de producten van zijn handvaardigheid bleven bij ons achter; o.m. de wapenschildjes van de provinciën en een fraaie dekenkist, die de toenmalige directeurskamer sierden. Ook heeft hij een crucifix, een wandbord met het wapen van het gevangeniswezen en een Madonna gemaakt.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Dekenkist en 11 wapenschildjes

De dekenkist is handgemaakt en bewerkt door de gevangene Erik de Lyon. De dekenkist versierde de voormalige directiekamer, op de dekenkist stonden frutsels en in de kist lagen twee groene tochtrollen. De flessen miswijn werden ook wel eens aangetroffen in deze dekenkist.

Wapenschildjes van de elf provinciën

Eric de Lyon heeft zich in de gevangenis ontpopt als een getalenteerde houtsnijder. Hij kreeg ook alle gelegenheid dat te bewijzen en de producten van zijn handvaardigheid bleven bij ons achter; o.m. de wapenschildjes van de provinciën en een fraaie dekenkist, die de toenmalige directeurskamer sierden.

Het geheim van de gebeeldhouwde Madonna

De oud sgt.-vlieger Eric de Lyon muntte niet alleen uit in durf - een vlotte babbel, een 'man van standing' maar beschikte ook over creatieve expressie. Hij bleek een natuurlijke aanleg te hebben voor beeldhouwen. Kennelijk in de genen van zijn 'vader' geërfd. Zo maakte hij tijdens de 'recreatie uren' een crucifix, een wandbord met het wapen van het Gevangeniswezen maar ook een Madonna. Het bijzondere hieraan is, dat hij met opzet in het hoofdje van het “kindeke Jezus” een briefje verborg waarop hij een tekst schreef 'onschuldig te zijn veroordeeld' en dateerde die 18 november 1949. Bij toeval, in een gesprek met de echtgenote van Eric de Lyon hoorde de auteur J.C. Bijkerk hierover. In speurtocht naar het Madonnabeeld, wist Pater Bergsma te vertellen, dat wegens sluiting van de Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden er geen bestemming meer voor het beeldhouwwerk kon worden gevonden en in overleg met hem geschonken was aan een beeldhouwer in het Gelderse Huissen.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Deze beeldhouwer vond op 2 januari 1987, na verwijdering van het hoofdje, inderdaad een briefje met daarop de door Eric de Lyon geschreven tekst.

E.H.J. de Lyon, de maker van dit beeld, onschuldig veroordeeld tot 20 jaar door de Marine te Colombo.

God is mijn getuige. Moge God recht doen geschieden en de boeven die deze wereld beheersen ter verantwoording roepen.

18 november 1949

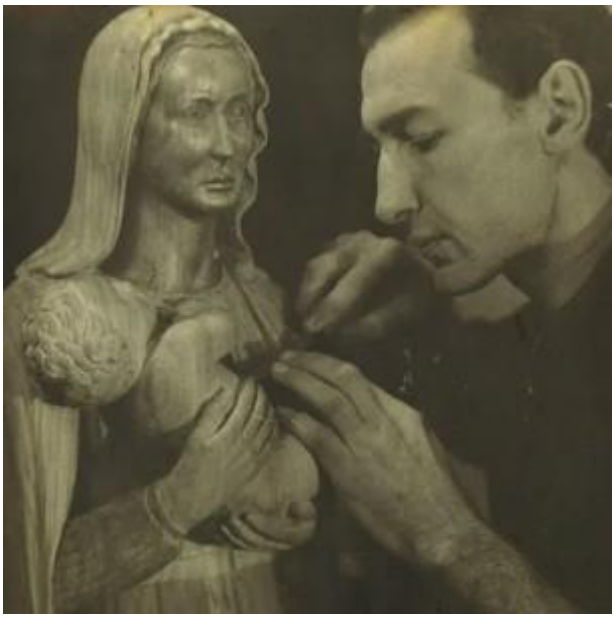

Voor wat betreft de overige beeldhouwwerken van de oud oorlogsvlieger is alleen bekend geworden dat die door de directie van de Bijzondere Strafgevangenis in Leeuwarden voor de sluiting werden overgedragen aan het Ministerie van Justitie.

Obelisk

Eric de Lyon was de ontwerper van het gedenkteken en tevens de opvolger van de heer August Willem (Guus) Hamming. Dit monument staat op in de berm voor het huis op nummer 21 van de Pilotenweg in Espel bij Emmeloord.

Een herinneringsmonument voor August Willem Hamming gemaakt door de kunstenaar Erik de Lyion. Lees meer

Woensdagmiddag omstreeks kwart over twee is een vliegtuig, dat werd gebruikt bij de onkruidbestrijding uit de lucht, bij de Zuiderringweg even ten Zuiden van Espel in de Noordoostpolder neergestort. De heer A. W. Hamming, die het toestel bestuurde, werd gedood. Hij was 35 jaar oud en laat een vrouw en twee kinderen achter. Lees meer

De voorwaardelijke invrijheidstelling

De directeur van de Bijzondere Strafgevangenis in Leeuwarden A. Jansen manifesteerde zich niet alleen als een man van discipline, tucht en orde waren zijn ‘sleutelwoorden’, maar hij kenmerkte zich ook als een man met gevoel. Zo was hij het die destijds bij de Minister van Justitie op strafvermindering aandrong. Een verzoekschrift dat overigens enkele jaren als een ‘bureaustuk’ zou blijven liggen. Ook bijzonder van de directeur was, dat hij er een vaste gewoonte van had gemaakt elke gedetineerde de avond voor zijn vrijlating als een gast in zijn woning, die aan de gevangenis grensde, te onthalen. Zo dus ook met de 3 oud oorlogsvliegers, De directeur deelde betrokkenen mede dat zij onder bepaalde voorwaarden in voorlopige vrijheid zouden worden gesteld, ingaande de 30e april 1950. Bovendien werden de vliegers verrast door een bezoek van de toen commandant van de vliegbasis Leeuwarden, de kolonel van Dam. Hij feliciteerde hen namens de jachtvliegers op de basis met de ‘gratieverlening’ en bracht tijdens het gesprek voorzichtig ‘de toekomst’ ter sprake. De realiteit zou eerst de volgende morgen blijken, na een gevangenschap van 7 jaar, 5 maanden en 18 dagen onder strakke regiems en vele keren cellulair, als ex- ‘staats gevaarlijken’. Geheel onvoorbereid op een vrijheid in een veranderde en gevestigde samenleving gingen de poorten van de gevangenis open. Ze werden bevrijd van een jarenlang verblijf te midden van criminelen en degenen die daadwerkelijk de zijde van het terreurbewind hadden gekozen. Die ‘gegratieerde’ vrijheid zou weldra een ‘papieren vrijheid’ blijken te zijn, want de 3 oorlogsvliegers bleken als ‘voorwaardelijk in vrijheid gestelden’ onder het regiem van de Reclassering te

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

zijn gesteld en die zou zich direct al beijveren in ‘meldplicht e.d.’. De oud sergeant vlieger Eric de Lyon vertrok naar zijn familie in Den Haag.

Besluit invrijheidsstelling
Het besluit van de vrijlating werd de vliegers mondeling medegedeeld. De drie oud piloten hebben deze KB's ook nimmer onder ogen gehad, toen niet en ook niet vele jaren later. Het blijft hierover gissen en roept onzerzijds een aantal vragen op, dit o.a. geprojecteerd op de visie van de raadsman Jhr. mr. S.J. van Tuyll Serooskerken dat dit 'een proces was dat nimmer een proces had mogen worden'.

Verdere levensloop van Eric de Lyon
De wetenschap dat Eric de Lyon en zijn 2 collega oorlogsvliegers geslachtofferd waren door de Majoor S. Spoor en hiervoor de sergeant-majoor/monteur Adriaan Albert Scholte was ingezet, die bij voortduring ‘de escape’ had geënthousiasmeerd en in feite zijn collega vliegers en menzelf uitgelokt had, deed de wrok gevoelens aanwakkeren en zijn strijd voor eerherstel verbeten maken. Deze ‘provacateur’ bevestigde dit toen hij door E. de Lyon in Den Haag was opgespoord. In een ‘têtê a têtê’ uitte hij zich in een waterval van spijtbetuigingen. De nu burger Adriaan Albert Scholte gaf in dat gesprek aan dat de Majoor S. Spoor, als zijn ‘missie’ zou slagen, hem na de oorlog een goede baan zou bezorgen.

Dat is echter nooit gebeurd.
De bandopname die Eric de Lyon van het gesprek met Scholte gemaakt had, heeft nimmer tot een bekentenis/bewijs kunnen dienen, want de band en tal van andere processtukken gingen bij een brand in de woning van Eric de Lyon in Zeeuws-Vlaanderen verloren (1975). Een jaar later trof het noodlot oud sergeant vlieger Eric de Lyon andermaal. Op 15 juni 1976, tijdens de herbouw van zijn huis verongelukte hij dodelijk bij het doorslijpen van een steen toen de roterende slijpschijf afbrak en hem recht in het hart trof. Dat betekende een eind van zijn leven op 60-jarige leeftijd.

Krantenberichten en media

- Publicaties in de media

Recentelijk heeft Dick Berlijn, Oud-commandant der Strijdkrachten, zich openlijk uitgesproken in een interview dat de vliegers gerehabiliteerd moeten worden: rtvoost

De Colombo affaire
De Colombo affaire is na zoveel jaren nog steeds heel gevoelig.

Boek

In de tachtiger jaren heeft J.C. Bijkerk onderzoek gedaan naar de zaak van de drie vliegers.
Hij heeft zijn bevindingen vastgelegd in een boek, De Colombo-Tragedie. De Colombo-Tragedie. J.C. Bijkerk. 1991. Van Wijnen, Franeker ISBN: 90 5194 049 1

- Link boek
- Voorlooppagina's
- Hoofdstuk 1: Inleiding
- Hoofdstuk 2: Drie levens
- Hoofdstuk 3: Op weg naar Australie
- Hoofdstuk 4: Het achttiende squadron
- Hoofdstuk 5: De provocatie
- Hoofdstuk 6: In voorarrest
- Hoofdstuk 7: Colombo
- Hoofdstuk 8: De vlucht
- Hoofdstuk 9: Gratie
- Hoofdstuk 10: Gebrandmerkt
- Nawoord
- Noten
- Literatuur

Website: De Colombo Tragedie

Levens van drie jonge bekwame oorlogsvliegers voorgoed verwoest. De bovenstaande tekst is deels afkomstig van de website De Colombo Tragedie en wij hebben toestemming gekregen van drs. Marc de Lyon om dit te publiceren.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Eerherstel

Chris Blanken

Chris Blanken (27) voor de moord op politieagent A. van Eck die hem en zijn broer betrapte op diefstal in de nacht van 13 op 14 november in Woerden, waarop Blanken de agent doodschoot. Hij bekende uiteindelijk de daad en ging niet in hoger beroep. Hij ontsnapte twee keer uit de gevangenis, in 1955 en in 1965. Beide keren werd hij binnen een dag weer opgepakt. Een aantal jaren na zijn laatste ontsnappingspoging kreeg hij gratie. Zijn broer Johannes Blanken (25) kreeg 6 jaar. In de krant stond deze zaak inmiddels bekend als: De Woerdense Moordzaak Chris Blanken.

Chris blanken geboren te Bodegraven (buurtschap de Meije) 1926, broer van Johannes Blanken, vermoorde en bekende ook de moord op politieman A.van Eck. Metselaar van beroep.

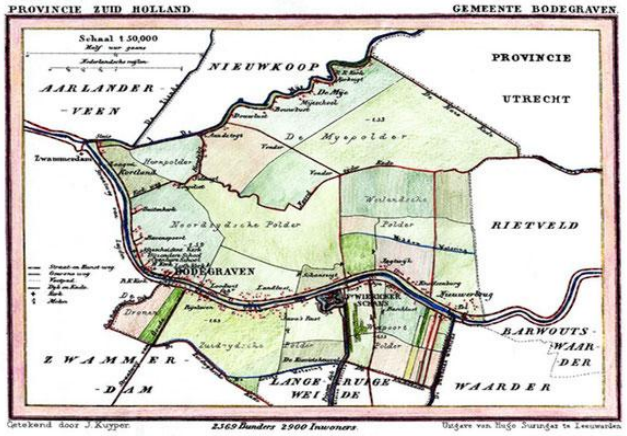

Opvoedingsgesticht Valkenheide (1940) Chris belandde reeds op zijn 14e jaar in het opvoedingsgesticht Valkenheide te Maarn. (Bron: Utrecht archief)1940-1953, Zat hij veelvuldig vast. Als hij op vrije voeten was, besteedde hij zijn tijd voornamelijk aan inbraken en diefstallen plegen.

Ontmoeting met van Eck (1952)
In de nacht van donderdag 13 op vrijdag 14 november 1952 rond 4 uur ontmoete Blanken van Eck nadat hij samen

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

met zijn broer had ingebroken in een pand aan de Breudijk te Harmelen. De vrouwelijke bewoonster werd bruut waker gemaakt door gebroken glas gerinkel en had direct door dat er een inbraak gaande was ze belde direct de plaatselijke rijkspolitie. Deze hadden pech omdat de jeep waarin ze reden een lekke band kreeg. Daarop konden Blanken en zijn broer per fiets ontsnappen. Het gevolg was dat ze meteen hun actie moesten staken. Direct namen ze maatregelen. Via het seinhuis van de Nederlandse Spoorwegen in Bodegraven brachten ze de gemeentepolitie van Woerden ruim, 10 kilometer verderop op de hoogte van de vlucht van de twee inbrekers te fiets richting Woerden. De geüniformeerde agent A. van Eck neemt na ontvangst van deze melding positie in aan de Utrechtsestraatweg. Stations ambtenaar van het seinhuis te woerden J. van den Broek hield hem daar gezelschap. Tegen 4 uur doemden daar plotseling twee fietsers op die uit de richting van Harmelen kwamen. Beiden reden zonder licht. Toen zij vlakbij waren gekomen, zwaaide van Eck met een rood licht en riep 'Politie, afstappen!' Binnen een paar seconden voltrok zich toen een drama. De twee trokken zich niets aan van het bevel om te stoppen. Terwijl de voorste van de twee ze voorbij reed opende de tweede het vuur op de twee agenten. Het eerste schot trof van Eck in de maagstreek, het tweede schot trof van den Broek in zijn been. Alsof dat nog niet genoeg was vuurde hij vervolgens nog drie keer nadat hij ze voorbij was gefietst. Bij daglicht werden er 5 hulzen gevonden. Terwijl de beide fietsers - ongetwijfeld de inbrekers die een uur daarvoor in Harmelen op heterdaad waren betrapt - in het nachtelijke duister verdwenen, sloeg een buurtbewoner die de schoten had gehoord alarm. Beide slachtoffers werden even later naar het ziekenhuis in Woerden vervoerd. Als gevolg van inwendige bloeding overleed van Eck er een uur na aankomst. Van den Broek kon na behandeling het ziekenhuis verlaten. De jacht op twee nachtelijke fietsers leek enkele dagen na de moord op van Eck succes te hebben. Daags na de begrafenis werden 2 mannen van respectievelijk 36 en 31 jaar, beide inwoners van woerden, als mogelijke daders aangehouden. Dit tweetal ontkende in alle toonaarden iets met het misdrijf te maken te hebben. Dat hielden ze gedurende de drie maanden dat ze in voorarrest doorbrachten consequent vol. Op 24 februari 1953 werden beide mannen op last van de rechtbank wegens gebrek aan bewijs op vrije voeten gesteld. De reden van hun arrestatie was dat zij op de beruchte avond aan het stropen waren geweest op fazanthaan, maar niets wees erop dat zij iets met de moord op Van Eck te maken hadden. Na de vrijlating van de twee mannen werd de speurtocht naar de moordenaars op agent Van Eck intensief voortgezet. Dat leidde bijna tien maanden later tot succes. (Bron: de moord op een diender van J.A. Blaauw, Woerdense courant)

Bekentenis (1953)
In augustus 1953 namelijk gaf de bij de politie overbekende crimineel Chris B. uit Bodegraven (buurtschap de Meije) toe de nachtelijke schutter te zijn geweest. Die bekentenis werd ondersteund door de verklaring van zijn jongere broer Johannes, met wie hij in die novembernacht in 1952 op het inbrekerspad was geweest. Chris B. en zijn broer Johannes stonden beide bij de politie bekend als gewelddadige inbrekers. (Bron: de moord op een diender van J.A. Blaauw, Woerdense courant)

1e Ontsnapping 1955
Op zondag 7 augustus 1955 werd eraan begonnen En hoe Bij het appel om half tien ’s-avonds ontdekte men dat de toen 29-jarige Chris Blanken uit Bodegraven en de 30-jarige Herman Houben uit Maastricht ontbraken. Dat waren geenszins lichte gevalletjes. Blanken die elders in den lande al eens eerder uit een gevangenis was geklauterd had levenslang wegens moord op de 35-jarige Woerdense politieman A. van Eck. Houben zat een straf uit van zes jaar Hij was vroeger al tot tweemaal toe/onder gedag te zeggen uit de gevangenis van Haarlem gekomen en had in dit geval het denkwerk gedaan en zich een half jaar lang op deze poging om buiten te komen geprepareerd. Hij had een valse sleutel gemaakt van het kledingmagazijn om daar kleren te pakken die in plaats van hun gestichtskleding konden aantrekken. Bovendien waren de mannen in het bezit van een lang touw, vervaardigd van stukken hangmat, waar ze vier ijzeren haken aan hadden gefabriceerd die elk met rubber waren omwonden. Gebruik makend van het slechte weer glipte het duo van de binnenplaats al vlug langs een regenpijp naar de dakgoot. Ze liepen naar de kant van de op dat moment nog in kabbelende Keizersgracht (dit water werd pas gedempt in december ’56 en januari ’57 en van tien meter hoogte wierp men het touw naar beneden waar de haken zich vastgrepen om het hek langs de gracht. Daarna gleden de mannen naar beneden maakten de haken los waardoor het touw vrijwel onzichtbaar langs de muur kwam te hangen en namen de benen.

Slecht punt
Het was allemaal prima werk maar de volgende etappe bewees opnieuw dat Leeuwarden een slecht punt op de kaart is om ongezien vandaan te komen. Toch lukte het Blanken en Houben nog om een nacht onvindbaar te blijven. Ze kwamen buiten de stad en sliepen ieder in hokken bij boerderijen in de omgeving van Goutum. Maandag probeerden zij verder te komen hun einddoel was het Franse Vreemdelingenlegioen en vroegen toen wandelend langs de Overijsselsestraatweg een lift aan de chauffeur van een truck van de Coöperatieve Condens fabriek. Deze man vertrouwde het stel niet en waarschuwde de politie Omstreeks zes uur werden zij gepeild door wachtmeester R. van der Veen uit Roordahuizum die Houben en Blanken iets passeerde. De heer Van der Veen rook lont draaide om en riep de vreemde voetgangers aan. Hun reactie was een snelle sprint welke zelfs niet werd onderbroken toen de rijkspolitieman enkele waarschuwingsschoten loste. Daarna kwamen er zoveel mensen aan te pas dat de vluchtelingen wel inzagen geen kant meer uit te kunnen. Houben werd gepakt om half zeven tussen Roordahuizum en

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Friens zijn maat zette de holpartij nog een poosje voort en ging daarbij letterlijk door heg en steeg trouw gekonvooieerd door de persfotograaf S. D. de Jong van de Friese Koerier die menig fraai plaatje schoot en af en toe enkele woorden met de opgejaagde man wisselde als de heren elkaar weer eens troffen. Maar ook Blanken legde het loodje geheel omsingeld gaf hij zich om kwart voor acht gewonnen op de Leechlanswei tussen Warga en Grouw De Bodegraver en zijn lotgenoot werden kort daarna gevankelijk teruggevoerd naar het Blokhuisplein te Leeuwarden waar de saaie maar degelijk groene deur zich opnieuw voor hen opende. (Bron: Leeuwarder Courant Archief)

2e Ontsnapping 1965

Ruim tien jaar na zijn eerste poging Leeuwarden voorgoed de rug toe te keren deed Blanken weer een greep naar de vrijheid. Het ging dit keer nog slechter dan in augustus ’55 al had men bij deze stunt voor de eerste maal hulp van buiten De 20-jarige vrouw van de 28-jarige gedetineerde IJ Tuinman die besloten had samen met Blanken de gok te wagen wachtte woensdagavond 24 november 1965 met ’een witte Volkswagen die zij bij een bedrijf in Hoorn had gehuurd ter hoogte van de Kruisstraat om haar man en zijn maat weg te brengen. Terwijl zij daar stond liepen de gevangenen om zes uur zoals gewoonlijk de werkplaatsen uit en trokken de binnenplaats over. Hier namen’ de samen spanners hun kans waai’ Ter hoogte van de binnenste poort klommen zij via een betralied raam naar boven, maar een bewaker zag dat en sloeg alarm. Toch zette het tweetal door, ze kwamen via een schuin afdak op een hoger gelegen dak waar zij het touw dat zij uit allerlei restjes moeizaam en maandenlang hadden vervaardigd en gekoesterd bevestigden aan een bliksemafleider. Beneden hen was allerlei lawaai en ze raakten een beetje in paniek Aan de kant van de Keizersgracht moest het gebeuren maar in hun haast knoopten ze het touw niet goed vast Het was bovendien maar zes meter lang dus er moest gesprongen worden. Blanken die het eerst ging zakte aanvankelijk volgens plan maar toen hij vier meter boven de straat was schoot de lijn los en smakte hij op de keien Ondanks de pijn liep hij doorsloeg de Kruisstraat in en bereikte de auto waarin mevrouw Tuinman zat. Voor haar man viel er natuurlijk niets meer te doen hij bleef hulpeloos op de rand van het dak staan wetend dat zijn vluchtweg definitief was afgesneden. De bedoeling van de teleurgestelde mevrouw Tuinman was om naar haar woonplaats Amsterdam te rijden maar in deze opzet werd zij drastisch dwars gezeten door de gewaarschuwde rijkspolitie Kop Afsluitdijk die haar auto volgens de beste regels van het boekje aanhield en de heer Blanken verzocht van de achterbank te komen en uit te stappen Het was toen tien minuten voor zeven Blanken had opnieuw niet bijster lang van zijn vrijheid geprofiteerd maar levenslang hoeft niet hetzelfde te zijn als een detentie die het hele leven duurt. De moordenaar naar de Woerdense agent Van Eck is naar men ons vertelde enkele jaren geleden voorwaardelijk in vrijheid gesteld. (Bron: Leeuwarder Courant Archief)

Krantenknipsels over Chris Blanken

Krantenknipsels uit de Leeuwarder Courant.
cris-blanken.pdf Adobe Acrobat document 1.2 MB

Dokter 0

Dokter 0. en de gifmoorden. Een proces dat aan het begin van de jaren zestig landelijke bekendheid kreeg, betrof dat van de voormalige huisarts Dr. 0. uit Berkel Rodenrijs. In 1954 was Dr. 0. reeds in Den Haag tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld wegens moord (vergiftiging door cyaankali) op zijn vrouw. In mei 1955 werd hij in de Leeuwarder gevangenis gedetineerd. Hij ontmoette daar Adriaan Lodder die zijn vrouw eveneens door gif (arsenicum) had vermoord en eveneens in 1954 te Den Haag tot levenslange gevangenisstraf was veroordeeld.

Een proces dat aan het begin van de jaren zestig landelijke bekendheid kreeg, betrof dat van de voormalige huisarts Dr. 0. uit Berkel Rodenrijs. In 1954 was Dr. 0. reeds in Den Haag tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld wegens moord (vergiftiging door cyaankali) op zijn vrouw. In mei 1955 werd hij in de Leeuwarder gevangenis gedetineerd. Hij ontmoette daar Adriaan Lodder die zijn vrouw eveneens door gif (arsenicum) had vermoord en eveneens in 1954 te Den Haag tot levenslange gevangenisstraf was veroordeeld.
Op 5 februari 1958 ontstond in de gevangenis Leeuwarden enige commotie omdat de gevangene Lodder dood in zijn cel werd aangetroffen. Hij bleek te zijn vergiftigd met cyaankali. Fouillering van Dr. 0, die de avond tevoren nog op bezoek was geweest bij Adriaan Lodder, leverde een afscheidsbrief van Lodder op. Daarin werd Dr. 0. vrijgepleit van de moord op diens vrouw. Na een strafrechtelijk onderzoek werd Dr. 0. evenwel in staat van beschuldiging gesteld als moordenaar van Adriaan Lodder. Het proces trok internationale belangstelling: hoe kon iemand in de gevangenis aan cyaankali komen om een medegevangene te vermoorden! In het blad 'Wereldkroniek' zette hoofdredacteur Leo Uittenbogaard vraagtekens bij de schuld van Dr. 0. De wekelijkse vervolgverhalen in de 'Wereldkroniek' werden door het publiek verslonden. Ook de landelijke pers besteedde aandacht aan deze geruchtmakende zaak. Dr. 0. werd evenwel onder grote publieke belangstelling door de arrondissementsrechtbank schuldig bevonden en tot levenslange

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

gevangenisstraf veroordeeld. Bij de appèlprocedure voor het Gerechtshof Leeuwarden werd de gevangene verdedigd door de bekende Friese raadsman Mr. H. Schootstra. Eén van de getuigen was Pieter Baan, hoogleraar psychiatrie te Groningen. Ook het Gerechtshof oordeelde de verdachte schuldig aan moord bij arrest van 5 juni 1962 en veroordeelde hem tot levenslange gevangenisstraf. Ruim een jaar later werd ook het cassatieberoep bij de Hoge Raad verworpen. (Panorama nr. 09)

De brieven van gifmoordenaar dokter O

In de loop der jaren heb ik honderden moordzaken onderzocht of belicht: in de krant, in Panorama of in mijn tv-programma. U mag er van uit gaan dat al die moordzaken iets bijzonders hebben gehad, want anders zou ik er geen aandacht aan hebben besteed. Toch raakt de ene moord mij meer dan de andere, zo heb ik ervaren. Voor de meeste mensen is 'een moord een moord', maar als je, zoals ik, het grootste deel van je leven misdaadverslaggever bent, gaan bepaalde levensdelicten ook een beetje voor je 'leven', als u snapt wat ik bedoel. Je krijgt er 'iets' mee op een of andere manier. En het gekke is dat een van de moorden die mij het meest intrigeert, al is gepleegd toen ik letterlijk nog in de wieg lag. Het gaat om de gifmoord op Arnolda van Eijl in 1952. Nu zult u zeggen: nooit van gehoord. Maar als ik u zeg dat dit de eerste moord was van 'de Berkelse gifarts', beter bekend als dokter O., dan roept u waarschijnlijk 'O… ja!' Dokter O. is de enige persoon in ons land die tweemaal (!) tot levenslange gevangenisstraf is veroordeeld. Een keer voor de genoemde moord op zijn echtgenote en nog een keer voor - alweer - een gifmoord op een celgenoot in de gevangenis, ene Arie Lodder. De rechtszittingen tegen dokter O. hebben destijds een tumult veroorzaakt zoals we dat heden ten dage niet meer kennen. Het kreeg het predicaat 'proces van de eeuw' en dat was niet ten onrechte. Nederland was verdeeld in twee kampen, die in zijn schuld en in zijn onschuld geloofden. Toen ik een keer door een auto-ongeluk een paar dagen geveld was heb ik de boeken die over O. zijn verschenen gelezen en vanaf dat moment was ik door deze zaak gegrepen. De dokter was overigens geen type voor wie je snel sympathie koesterde. De officier van justitie karakteriseerde hem ooit als 'een duivelse sluipmoordenaar die geen criminele fantasie te groot, geen leugen te grof en geen verraad te gemeen is'. In 1995 schreef ik in Panorama een column met een oproep aan mensen die de illustere dokter gekend hadden. Dat leverde een heel interessante reactie op. Er meldde zich een vrouw, Roeltje Kastelijn, die in de tijd dat de dokter zijn levenslange straf uit zat jaren met hem had gecorrespondeerd en hem wekelijks had bezocht. Uiteindelijk behartigde zij zelfs al zijn zaken. Ze had een prachtig archief over de dokter in bezit, dat mij destijds deed watertanden. Via haar kwam ik ook nog in contact met de zoon van dokter O., die - overigens zonder dat ik dat wist - in mijn jeugd op een kilometer afstand had gewoond. Voor mijn programma heb ik toen met hulp van Roeltje Kastelijn een historische reconstructie van de moorden gemaakt, een aflevering die nog altijd tot mijn all-time-favorites behoort en die mijn fascinatie alleen maar deed toenemen. In de jaren die volgden sprak ik Roeltje nog af en toe en we stuurden elkaar altijd een kerstkaartje. Deze jaarwisseling kreeg ik echter een brief van haar. Ze schreef dat ze zich was gaan afvragen wat ze met het archief - waaronder enkele honderden handgeschreven brieven van de dokter, die een uniek tijdsbeeld van hem zelf en het gevangenisleven schetsen - moest doen nu ze wat ouder werd. 'Ik wil het jouw cadeau doen', berichtte ze me. 'Ik weet dat het bij jou in goede handen is...'. En afgelopen week heeft ze bij een etentje alles aan mij overgedragen en liet ik het oude papier voorzichtig door mijn handen gaan. Het bevat vele pronkstukken, zoals de handgeschreven studentenkaart van de dokter. In mijn collectie van misdaadmemorabilia krijgt het een ere plaatsje. Dr. O. is al enige tijd dood en ik voel me hiermee een klein beetje de beheerder van zijn papieren nalatenschap, een zeldzaam brievenarchief. Veel dank Roeltje, ik zal er heel goed voor zorgen!

© 2003 Peter R. de Vries, misdaadverslaggever/ Endemol Nederland B.V. Alle rechten voorbehouden. Gebruiksvoorwaarden en privacybeleid eerder gepubliceerde columns.

Mei 1962

Veertig jaar geleden ging er een huivering door ons land. Met afgrijzen vernam Nederland de details van de moord van Dokter O. op zijn echtgenote. En van zijn overspel met de dienstmaagd. Eenmaal in het gevang volgde een tweede gifmoord. Goed voor een tweede keer levenslang. December 1954. 'Verdachte heeft als echtgenoot en vader niet geschroomd zijn vrouw, de moeder van zijn drie jonge kinderen, van het leven te beroven', zei de president van het Haagse Gerechtshof. 'Deze daad is door hem langdurig en stelselmatig voorbereid en in koelen bloede ten uitvoer gelegd. Slechts de hoogste straf komt in aanmerking.'

Martin van Amerongen

Mei 1962. 'De Berkelse arts zal de geschiedenis ingaan als een der meest geraffineerde moordenaars van de laatste vijftig jaar', zei de procureur-generaal van het Leeuwarder Gerechtshof. 'Hij zal zijn gehele verdere leven in eenzame opsluiting moeten doorbrengen. Dat is een verschrikkelijk lot, maar passend voor de gemene daden van deze buitengewoon gevaarlijke en verstokte misdadiger.' Zo werd dokter J. F. A. M. O. tot tweemaal toe tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld, tot dat moment een unicum in de geschiedenis van Nederlandse rechtspraak. De kranten spraken van 'de Borgia van Berkel', want beide keren had de arts zich van cyaankali bediend, zowel bij het uit de weg ruimen van zijn echtgenote Nol als, acht jaar later, bij de 'zelfmoord' op Adriaan Lodder, eveneens wegens gifmoord gedetineerd in de strafgevangenis van Leeuwarden. Reeds de eerste moordzaak, die op Nol O., had Nederland in rep en roer gebracht. Het vergt van de eigentijdse lezer enig voorstellingsvermogen. Een vergiftigde

echtgenote is thans, in een verhard crimineel klimaat, hoogstens goed voor een tweekoloms bericht op een binnenpagina. Maar toen, halverwege de jaren vijftig, had de maatschappij nog iets onschuldigs. Bovendien betrof het een dokter, een man die boeken las, een man die het met nota bene zijn dienstmeid had aangelegd. Ook over een dergelijke misstap wordt tegenwoordig niet meer zo moeilijk gedaan, maar veertig jaar geleden, in de maanden van de 'eerste zaak-dokter O.', daverden de donderpreken door de rechtszaal. Er was onmiskenbaar sprake van een 'schending van de huwelijksmoraal', zei O.'s eigen advocaat, 'die ons slechts met afkeer voor deze man kan vervullen', zei het Openbaar Ministerie. Huiverend van genot nam het publiek, in de rechtszaal en in de huiskamer, kennis van het bezwarende feitenmateriaal: cyaankali voor mevrouw O., 'kussen en andere handtastelijkheden' voor het dienstmeisje Nellie, een aantal keren leidende tot 'vleselijke gemeenschap', bedreven op het linoleum van de spreekkamer, in de bosschages van Amstelveen en zelfs - vijf keer! - in het echtelijk slaapvertrek, als mevrouw O. toevallig op familiebezoek was. O. stond niettemin bekend als een keurige man, in 1916 geboren als zoon van een officier, in 1936 naar Nederland gekomen om medicijnen te gaan studeren. Voor studentenjool had hij geen tijd, geen geld en geen temperament - zijn studietijd viel trouwens grotendeels samen met de oorlog. Hij trouwde in 1947, het jaar waarin hij bovendien afstudeerde, leende geld om een plattelandspraktijk te kopen en werkte zich vervolgens andermaal het bloed in de schoenen om die lening af te betalen. Een gezellige man was O. nog steeds niet, een beetje nurks, hij nam niet deel aan het sociale verkeer in het dorp en voor small talk aan de leestafel van het lokale cafe voelde hij ook niet veel. 'Ik heb hem altijd onbetrouwbaar gevonden', zei de burgemeester van Berkel, toen zijn dorpsgenoot achter de tralies was verdwenen. 'Hij nam onvoldoende deel aan het godsdienstig leven', sprak de plaatselijke pastoor met stroeve mond. O. ontkende de moord op zijn vrouw in alle toonaarden. Hij was, gegeven de vele verdachte omstandigheden, kansloos. In de gevangenis werkte hij als een bezetene aan de revisie van zijn zaak, met sceptische belangstelling gadegeslagen door zijn medegedetineerden. Met name bij Adriaan Lodder vond O. - gifmengende vrouwenmoordenaars-onder-elkaar - een willig oor. O. schreef zelfs een heel toneelstuk over zijn affaire en toen de gevangenisdirectie toestemming gaf het op te voeren, vervaardigde Lodder er de affiches bij: 'Grote toneelavond, Onschuldig veroordeeld, toneel van John Opdam. Met John Opdam en Adriaan Lodder. Kom zien, vanavond in de feestzaal.' Het was een nauwkeurige reconstructie van de zaak-Berkel, met dit verschil dat de auteur het levenslang in vrijspraak had veranderd. Andermaal in de verdachtenbank gezeten, nu in de gevangeniskantine, merkte O. tot zijn woede dat zijn mede- acteurs, in de rol van officier en rechter, eigenhandig in de tekst hadden ingegrepen: hij werd voor de derde keer tot levenslang veroordeeld, nu door zijn mede-bajesklanten, die te verstandig en ervaren waren om in de kletspraatjes van 'de pil' te geloven.

OP 5 FEBRUARI 1958 werd Adriaan Lodder dood in zijn cel gevonden.
Vergiftigd, zoals bleek. Tegelijkertijd ontving de gevangenisdirecteur per interne post een brief van de overledene, met de bekentenis dat niet O. maar L. de moordenaar van Nol O. was geweest. Lodder had een verhouding met O.'s echtgenote gehad, schreef hij (de woordkeuze van de brief leek overigens verdacht veel op die van O.), een verhouding die op zwangerschap was uitgelopen, waarna hij van de paniek en het schuldgevoel van zijn minnares gebruik had gemaakt om haar tot het nemen van het fatale vergif te pressen. En nu had Lodder, geconfronteerd met de man die voor zijn misdaad moest opdraaien, uiteindelijk zo'n berouw gekregen dat hij niet langer wilde leven. Vandaar dat hij besloten had zelfmoord te plegen, met behulp van het vergif dat O. via duistere wegen de gevangenis in had weten te smokkelen. Aldus werd de Berkelse arts toch nog gerehabiliteerd. Zo was althans de bedoeling. Het feitelijke effect van dit fantastische verhaal was namelijk dat O., andermaal van moord beschuldigd, ten tweede male voor zijn rechters moest verschijnen. De advocaat in de eerste zaak-O. was mr. M. H. Huygens geweest, een opgewonden standje, zo'n romantisch, inmiddels grotendeels uitgestorven type strafpleiter van Franse of Amerikaanse signatuur, die de rechtbank toespreekt alsof het een jury is. Dit soort juristen wordt in het bedaagde Nederland per definitie niet serieus genomen. De advocaat in de tweede zaak-O. was mr. H. Schootstra, een rustige en redelijke Fries, die besloten had dat zijn cliënt ten minste het voordeel van de twijfel verdiende. Zijn slotpleidooi geldt als een klassieker in de historie van recht en wet. Ademloos luisterden publiek en pers naar Schootstra's beschrijving van Lodders laatste minuten. Daarin vertoonde Lodder wel degelijk het gedrag van een zelfmoordenaar, constateerde de verdediger. Wij kunnen niet het feit negeren dat er sprake is van niet minder dan twee afscheidsbrieven, aan de gevangenisdirecteur en aan de moeder van de gestorvene. Zouden die hem allebei door O. zijn ingefluisterd? In de mondhoek van het lijk zijn trouwens chocoladeresten gevonden, de enige juiste smaakverdrijver bij het innemen van het gebruikte gif. Ondanks de smerige cyaankalismaak had Lodder geen gebruik gemaakt van de alarmbel, die hij binnen handbereik had. In plaats daarvan heeft hij de dekens tot de kin opgetrokken en de handen op de buik gevouwen. 'Na zichzelf aldus keurig te hebben afgelegd gaat Lodder de zelfverkozen dood in. Mijnheer de president, ik kan niet anders dan tot de overtuiging komen dat Lodder zelfmoord heeft gepleegd en dat O. onschuldig is aan hetgeen hem ten laste is gelegd. Daarom vraag ik vrijspraak', sprak mr. Schootstra.

Even later troffen de rechtbankverslaggevers van de Leeuwarder Courant, de Friese Koerier, Ons Noorden, het Nieuwsblad van het Noorden en het Friesch Dagblad elkaar in het nabijgelegen cafe De Klanderij. Zij kregen al spoedig gezelschap van hun jonge collega van de lokale editie van Het Vrije Volk, die overigens slechts als intermediair had opgetreden tussen de redactionele telex en de regelrecht ter zitting geschreven verslagen van zijn ervaren collega Gerda Brautigam, die speciaal voor deze zaak uit Amsterdam was overgekomen. Het pleidooi had op

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

iedereen diepe indruk gemaakt. Er moest, besloot men na het derde glas Berenburg, sprake zijn van een justitiële dwaling. Nog twee glazen later begaf de HVV-verslaggever zich naar de HVV-vestiging, waar Gerda Brautigam net aan haar laatste alinea's bezig was. Rustig liet zij haar even jeugdige als opgewonden collega uitspreken. 'Lieve jongen', zei zij uiteindelijk, 'geloof mij nou maar, die man is guilty as hell.' De Psychiaters hadden O. 'een ernstig gepsychopathiseerde persoonlijkheid van het schizoide type' genoemd, 'agressief, zelfingenomen, rancuneus, eigenwijs en querulant', een 'ten diepste gestoorde' fantast in 'psychische nood'. Zo iemand hoort men niet alleen op te sluiten, maar ook te behandelen, zou men denken. Maar zover was het Nederlandse rechtsbestel nog niet in het begin van de jaren zestig. O. ging de isoleercel in. Vrienden had hij niet, zijn familie meed hem, zijn medegevangen waren bang voor hem. Totdat hij, na een tocht langs zo'n half dozijn strafgevangenissen, uiteindelijk in Scheveningen bij een therapeut terechtkwam die besefte dat zelfs dokter O. recht had op een menswaardige behandeling. O. kreeg een bureautje plus een paar woordenboeken en begon, onder het pseudoniem O. P. Dam, wat vertaalwerk te doen voor een uitgeverij in Bussum. Bovendien kreeg hij eindelijk bezoek, van een jonge vrouw uit Amsterdam die zich zijn lot had aangetrokken. Eerst kon het tweetal goed met elkaar opschieten. Toen begon, tot bittere teleurstelling van de vrouw, het besef door te dringen dat O. wel degelijk een 'pathologische leugenaar' was, die iedereen alles wijs dacht te kunnen maken. Zelfs haar, die het goed met hem voorhad. Had O. in de oorlog in Dachau gezeten? Hoe kwam die man erbij zo'n aantoonbare onwaarheid een heel jaar lang vol te houden? 'Hij weet gewoon niet meer wanneer hij liegt', zei de vrouw later, 'hij gaat het op het laatst zelf geloven'. Natuurlijk, beter dan wie ook wist zij dat O. wel degelijk zijn vrouw had vergiftigd. 'Ik zei altijd: Tja, als jij Nol had laten leven was dit allemaal niet gebeurd.' Deze conclusie werd, significant genoeg, door de gevangene zonder protest of tegenstribbelen geaccepteerd. Dokter O. is in 1975 vrijgelaten. Na anderhalve bekentenis. Inderdaad, hij was verantwoordelijk voor de dood van zijn echtgenote, gaf hij toe. Maar bij het overlijden van zijn medegevangene Lodder had hij slechts hand- en spandiensten verleend. Zeker zullen wij het nooit weten - waarschijnlijk zijn het de enige ware woorden die O., de over fantasierijke 'Borgia van Berkel', gedurende dertig jaar detentie heeft gesproken.

De gifmenger uit Berkel en Rodenrijs; het verhaal van doker O. Dit is de vaart langs de Noordeindseweg in Berkel & Rodenrijs. Ik ben geboren ter hoogte van nummer 63 (het huis is afgebroken). Verderop was de praktijk en het woonhuis van onze huisarts. Een jonge en intelligente man; getrouwd en drie kinderen. De huisarts is de geschiedenis in gegaan als dokter O. Hij is de enige ooit in Nederland die twee keer levenslang kreeg opgelegd; hij werd schuldig bevonden aan twee gifmoorden. O. vergiftigde zijn vrouw met cyaankali en bracht tijdens zijn gevangenschap een medegedetineerde eveneens met cyaankali om het leven.

Intelligent en veelbelovend
Johannes Franciscus Albertus Martinus O. (John) werd geboren op 30 oktober 1916 op Soerabaja. Toen hij twintig was kwam hij naar Nederland. Hij ging oude talen studeren en later medicijnen. O. had een IQ van 152. In 1947 slaagde hij voor zijn artsexamen en trouwde met de zes jaar jongere Arnolda van Eyl. Hij kocht een praktijk in Berkel en Rodenrijs en maakte furore als begaafd plattelandsdokter. Zo deed hij per jaar ongeveer 130 bevallingen, een absoluut streekrecord. Tot deze cijfers behoren ook de bevalling van mijn broer Cees en diverse neven en nichten. John O. was graag gezien voor wat betreft de natale zorg.

Een stroef huwelijk
Het huwelijk verliep verre van soepel. De ouders van Arnolda waren niet zo gelukkig met haar keuze; met name tussen John en zijn schoonmoeder boterde het niet. Er ontstonden veel spanningen. Desondanks werden er drie kinderen geboren. Later opperden psychiaters dat hij zijn schoonmoeder enorm haatte en die haat had botgevierd op haar dochter. Enkele dorpsbewoners vertellen dat er aan Arnolda van Eyl niet zo veel te beleven viel. Haar man reageerde korzelig op haar aanwezigheid in de praktijk.

De jonge hulp in de huishouding
In 1951 betreedt een 19-jarige hulp in de huishouding, Nellie Aaldering, het doktershuis aan de Noordeindseweg. De dokter raakt meteen in de ban van haar. Er ontstond een verhouding. De kranten berichtten later met verve over vrijpartijen in het bos, op de vloer van de praktijk en ook vijf keer in het echtelijke bed. Arnolda ontdekte de relatie. Van scheiden kon, gezien haar katholieke afkomst, geen sprake zijn. Nellie Aaldering werd ontslagen. Dit baatte echter niet. O.zette de relatie voort. Toen mevrouw O. ernstig ziek werd schreef hij zijn geliefde dat hij na de dood van zijn echtgenote met haar wilde trouwden

De slechte gezondheid en de dood van mevrouw
Arnolda O.- van Eyl, die altijd al een slechte gezondheid had, werd ineens snel zieker en zieker. In de loop van 1952 liet O. haar opnemen in het St. Franciscus Gasthuis in Rotterdam. Ze was oververmoeid, had hoofdpijn en leed aan haaruitval. Volgens O. waren dit duidelijke tekenen van een hersentumor, maar zijn collega-artsen konden niets vinden. Arnolda wordt uit het ziekenhuis ontslagen. Inmiddels had O. al met tranen in de ogen in het dorp verkondigd dat ze ongeneeslijk ziek was. Op 24 september 1952 nodigt John zijn moeder en schoonmoeder uit voor het diner. Na het eten geeft O. zijn vrouw, die die dag weer pijn had, een poeder, opgelost in een kopje water. Ze krijgt het

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

benauwd, wordt in bed gelegd en krijgt van O. nog een morfine-injectie. Ze raakt buiten bewustzijn en overlijdt diezelfde nacht. De volgende dag noteert een arts, op gezag van O., als doodsoorzaak “hersentumor”.

De schoonmoeder vertrouwt het niet
Maar de moeder van Arnolda vertrouwt het niet. Moeder Van Eyl doet aangifte en laat een tweede dokter komen. Die houdt het in zijn verslag op “doodsoorzaak onbekend”. Daardoor worden politie en justitie gealarmeerd. Toen een patholoog vervolgens resten cyaankali in het lijk vond, werd dokter O. aangehouden. En dan blijkt onder meer dat O. op 23 en 24 september, dus vlak voor de dood van Arnolda, zijn assistente in totaal elf gram cyaankali heeft laten bestellen; een stof die daarvoor in de praktijk nog nooit nodig was geweest.

Het motief
Het duurt tot mei 1954 voordat de arts voor de rechter verschijnt. Hij wordt schuldig bevonden. Het enige waar de rechters vraagtekens bij zetten, was het motief. Was het de relatie met de voormalige hulp in de huishouding? Zou een egocentrisch en rationeel mens als dokter O. zoiets doen vanwege een passionele verhouding? Dat leek niets voor hem. Was het de haat jegens zijn schoonmoeder? Echt duidelijk werd het niet. Maar ook zonder motief waren er meer dan genoeg bewijzen en de arts werd veroordeeld tot levenslang. De officier van justitie: “alles getuigt van een kalme voorbereiding, welke ons met een diepe afkeer kan vervullen.”

Het contact met een collega gifmoordenaar
In de gevangenis in Leeuwarden zit drie cellen verderop Arie Lodder. Een collega in kwade zaken. Lodder had eveneens zijn zieke vrouw vergiftigd omdat hij meer zag in een andere vrouw met wie hij een relatie onderhield. Ook hij had levenslang gekregen. O. en Lodder krijgen een goed contact met elkaar. Inmiddels is de dokter begonnen aan het schrijven van een toneelstuk over zijn eigen zaak. In het stuk moet de officier van justitie zeggen dat er voldoende en overtuigend bewijs is van de onschuld van O. Arie Lodder neemt deze rol op zich en eist, in tegenstelling tot de tekst en in overeenstemming met de praktijk, tijdens de opvoering van het stuk in de gevangenis levenslang. O. is woedend. Niet lang daarna, in februari 1958, wordt Arie Lodder dood in zijn cel gevonden. Oorzaak: cyaankali.

Voor de tweede keer levenslang
De zaak was voor de rechter duidelijk. En leidde tot het unicum dat een levenslang gestrafte opnieuw levenslang krijgt. Dokter O. heeft de moord op zijn vrouw in 1965 alsnog bekend. De moord op Arie Lodder heeft hij nooit toegegeven. O. kreeg in 1975 na drieëntwintig jaar cel gratie, hij was ernstig ziek en mocht thuis sterven.
Bronnen, Dorps- en familieverhalen en het boek De dertig meest geruchtmakende misdaden van de lage landen van Peter Smolders, waarin o.a. ook is opgenomen de zaak Blonde Dolly, de Heineken-ontvoering, de Baarnse moordzaak, de ontvoering van Toos van der Valk en de zaak Hans van Z. Baarn, Uitgeverij Tirion, 1999. ISBN 90-4390-015-X;

Vergeten verhalen

Wat anderen vertellen
Blik op de wereld. Levenslang Dr. John Opdam. De in 1916 in Soerabaja geboren Johannes Franciscus Alphonsus Marinus Opdam is de enige Nederlander die tweemaal tot levenslang is veroordeeld. In 1936 verhuisde hij naar Nederland en vestigde hij zich als arts in Berkel-Rodenrijs. Hij was getrouwd met de zes jaar jongere Arnolda van Eyl. In 1951 begint hij, als zijn vrouw met vakantie is, een verhouding met hun dienstmeisje Nellie. Mevrouw O. ontdekt het, maar van scheiden kan bij de streng-katholieke mevrouw O. geen sprake zijn. Nellie krijgt ontslag, maar de verhouding gaat gewoon door. In 1952 begint mevrouw O. ernstig te sukkelen met haar gezondheid. Bij de lijkschouwing blijkt ze vergiftigd met cyaankali.
Bron: blikopdewereld

Wikipedia
Johannes Franciscus Alphonsus Marinus (John) Opdam (Soerabaja, 30 oktober 1916 – Leiden, 14 oktober 1983) was een Nederlands arts en veroordeeld moordenaar. Hij is de enige in de Nederlandse strafrechtelijke geschiedenis die voor twee verschillende moorden in totaal tweemaal een levenslange gevangenisstraf kreeg opgelegd. In de media werd hij aangeduid als dokter O. of als de Berkelse huisarts. Bron: Wikipedia

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Adrie Lodder

Adri L. werd door de rechtbank te Dordrecht op 15 april 1954 in eerste instantie veroordeeld tot een gevangenisstraf van 18 jaar maar in hoger beroep door het Haagse gerechtshof veroordeeld tot levenslang. Adri L. bleek namelijk zijn vrouw te hebben omgebracht met arsenicum. Adri kreeg zes jaar later “een koekje van eigen deeg”: hij werd in de gevangenis vergiftigd door de beruchte Dr. O.

Adri L. werd door de rechtbank te Dordrecht op 15 april 1954 in eerste instantie veroordeeld tot een gevangenisstraf van 18 jaar maar in hoger beroep door het Haagse gerechtshof veroordeeld tot levenslang. Adri L. blek namelijk zijn vrouw te hebben omgebracht met arsenicum. Nadat zijn vrouw in april 1952 was komen te overlijden trouwde hij met een vrouw met wie hij al tijdens zijn huwelijk een verhouding had. Na opgraven van het lichaam van zijn gestorven vrouw kwam vast te staan dat ze door arsenicumvergiftiging was omgekomen. Adri L. bleek het gif in een apotheek in Moordrecht te hebben gekocht en het driemaal aan zijn vrouw te hebben toegediend.

Adri Lodder werd door de rechtbank te Dordrecht op 15 april 1954 in eerste instantie veroordeeld tot een gevangenisstraf van 18 jaar maar in hoger beroep door het Haagse gerechtshof veroordeeld tot levenslang. Politieman Leendert Lodder uit Vroomshoop is de zoon van Adri Lodder en schreef het boek: Als tie maar niet wordt als zijn vader.

Afbeelding: cel 54 van Adri Lodder bron Libbe Henstra.

Vader Adri kreeg zes jaar later “een koekje van eigen deeg”: hij werd in de gevangenis vergiftigd door een medegedetineerde, de beruchte Berkelse huisarts Dr. O. Deze huisarts kan een geestverwant worden genoemd van Adri Lodder: ook hij had zijn echtgenote gedood, door haar cyaankali toe te dienen. Drie gifmoorden in korte tijd, het is eigenlijk te bizar voor worden. Maar deze ware gebeurtenissen staan opgetekend in “Als tie maar niet wordt als zijn vader”. Leendert Lodder richt zich daarbij vooral op zijn eigen familiegeschiedenis, die zich afspeelde in Oud-Beijerland.

Eerste afspraakje

In 1950 hadden Adri en Maaike hun eerste afspraakje, op de hoek van de HBS-laan en de Steenenstraat in Oud-Beijerland. Het laantje voerde naar het park De Laning, een bekende plek voor verliefde stelletjes. Wrang detail: de weg voert ook naar de Algemene Begraafplaats, waar Maaike twee jaar later kwam te liggen. Ze liep destijds bij haar eerste afspraakje als het ware al haar dood tegemoet. “Mijn vader hield van vele vrouwen, dat was zijn probleem”, vertelt Leendert Lodder. “Hij was echt verliefd op mijn moeder en liet zich zelfs dopen in de Christelijk Gereformeerde Kerk om te kunnen trouwen. Maar ondertussen bleef hij uitgaan met andere meisjes”. Met één minnares uit Gouda werd de relatie zo serieus, dat Adri Lodder een dubbelleven ging leiden. Hij wilde van Maaike af, maar scheiden was geen optie. Leendert Lodder: “Mijn vader vertelde zijn nieuwe vriendin toen dat hij weduwnaar was met een kind. Zij bleek dat geen probleem te vinden en je zou kunnen zeggen dat mijn vader toen maar de daad bij het woord heeft gevoegd”. Arsenicum toedienen, Adri Lodder kocht bij een tuinder arsenicum en voegde dat toe aan het eten van Maaike. “Ze werd steeds zieker en is uiteindelijk met Pasen 1952 gestorven. Achteraf gezien is het wonderlijk dat niemand wat doorhad”. Adri Lodder hertrouwde vrij snel met zijn Goudse geliefde en versprak zich op een dag. Hij mishandelde zijn vrouw en beet haar toe: “Straks ga je net zoals mijn eerste vrouw”. Dat bracht het balletje aan het rollen: het lichaam van Maaike werd opgegraven en er werd in haar maag arsenicum aangetroffen. De stof zat ook in een jas van Adri en daarmee was de zaak al zo goed als rond. Lodder werd veroordeeld tot levenslang en belandde in de gevangenis de Blokhuispoort in Leeuwarden. Cel nummer 54 van de B-vleugel. Twee cellen verderop kwam later John Opdam, oftewel Dr. O., huisarts uit Berkel en Rodenrijs. De mannen raakten snel met elkaar aan de praat: Dr. O. had namelijk óók zijn vrouw vergiftigd, met cyaankali.

Brief van Dr. O.

Dr. O bedacht een plan: hij schreef een brief waarin Adri Lodder zogenaamd de moord opbiechtte op de vrouw van de huisarts. Als Lodder vervolgens zou sterven, zou het als een zelfmoord overkomen en zou Dr. O. vrijkomen. De rechter geloofde het niet en gaf de Berkelaar voor de tweede keer levenslang.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Boek - Als tie maar niet wordt als zijn vader

Samenvatting. Een levensverhaal uit Oud-Beijerland. Een emotioneel maar ook rechtlijnig verhaal. Ontroerend: wat doet zoiets met je naasten, maar ook ontluisterend: Vooral het gedeelte waar nooit opgevoerd bewijsmateriaal wordt beschreven. Een waargebeurde thriller, waar destijds Peter R de Vries al een programma aan wijdde. Dit verhaal is opgetekend door de zoon van moordenaar Lodder.

Documentaire over de gifmoorden

Adri Lodder uit Oud-Beijerland vergiftigde in 1952 zijn eigen vrouw. In de gevangenis in Leeuwarden ontmoette hij de Berkelse arts dr. O., die ook zijn vrouw had vergiftigd. De vriendschap tussen de beide mannen kreeg een dramatisch vervolg. Deze bizarre gebeurtenissen staan opgetekend in het boek "Als tie maar niet wordt als zijn vader". Leendert Lodder richt zich daarbij vooral op zijn eigen familiegeschiedenis, die zich afspeelde in Oud-Beijerland.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Wasknijpers maken in de gevangenis

Het handmatig maken van wasknijpers in gevangenissen is een interessant historisch fenomeen dat een inkijkje geeft in de economische, sociale en technologische ontwikkelingen van vroeger. Hier zijn enkele aspecten

Vroeger was het maken van wasknijpers een veelvoorkomende activiteit in gevangenissen, vooral in de 19e en vroege 20e eeuw. Gedetineerden werden ingezet voor arbeid, en het maken van wasknijpers was een van de vele taken die ze uitvoerden. Deze activiteit paste in het bredere model van gevangenisarbeid, waarbij gedetineerden werden gebruikt om producten te maken die vervolgens werden verkocht of gebruikt door de gevangenis of de samenleving. Het maken van wasknijpers was een manier om gevangenissen zelfvoorzienend te maken en om kosten te dekken. De wasknijpers werden vaak verkocht aan de lokale gemeenschap of gebruikt binnen de gevangenis zelf. Voor gedetineerden kon het een manier zijn om een kleine vergoeding te verdienen, hoewel dit vaak minimaal was.

Met de opkomst van machines en geautomatiseerde productieprocessen in de 20e eeuw werd het handmatig maken van wasknijpers minder economisch rendabel. Machines konden wasknijpers sneller en goedkoper produceren, waardoor de vraag naar handgemaakte wasknijpers afnam. Deze technologische vooruitgang leidde ertoe dat gevangenissen zich op andere vormen van arbeid gingen richten.

Voor gedetineerden was het maken van wasknijpers niet alleen een manier om de tijd door te komen, maar ook om een gevoel van nut en voldoening te ervaren. Het verdwijnen van deze activiteit kan hebben geleid tot een verlies van dit gevoel. Aan de andere kant kon gevangenisarbeid, inclusief het maken van wasknijpers, ook worden gezien als uitbuiting, en de afname ervan kan worden gezien als een stap naar meer humane gevangenisomstandigheden.

Het handmatig maken van wasknijpers kan worden gezien als een symbool van een tijdperk waarin handarbeid nog centraal stond in de economie en het dagelijks leven. Het verdwijnen van deze praktijk markeert ook een verschuiving naar een meer geïndustrialiseerde en geautomatiseerde samenleving.

Tegenwoordig is gevangenisarbeid nog steeds een onderwerp van debat, maar de activiteiten zijn vaak anders, zoals het maken van meubels, textiel of zelfs technologische producten. De focus is meer verschoven naar rehabilitatie en het aanleren van vaardigheden die gedetineerden kunnen gebruiken na hun vrijlating.

In de jaren 1980 was er veel vraag naar houten wasknijpers die in de gevangenis werden gemaakt. Begin jaren negentig werd de introductie van plastic wasknijpers een feit. Al snel daarna werd het houten plankje met een spijkertje vervangen door een met de hand bediende mechanische machine. Dit ging een stuk sneller, maar maakte wel meer lawaai. Het einde kwam al snel in zicht toen er een wasknijpersmachine werd ontwikkeld die ruim een miljoen knijpers per dag kon maken. Het slepen met grote balen jute zakken met knijperhoutjes was voorbij. Een tijdperk werd afgesloten. De handgemaakte wasknijper uit de gevangenis was geschiedenis geworden.

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden

Het handmatig maken van wasknijpers in gevangenissen is een verdwenen praktijk die veel zegt over de tijd waarin het plaatsvond. Het weerspiegelt de economische, technologische en sociale veranderingen die hebben geleid tot de manier waarop gevangenissen vandaag de dag functioneren. Het onderwerp biedt een rijke bron van reflectie over de geschiedenis van gevangenisarbeid en de bredere maatschappelijke ontwikkelingen.

Wasknijper machine

foto Gevangenismuseum Veenhuizen	Machinaal knijpers maken

©2025 Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden